

Yunus Emre ve Türkçe Yılı Münasebetiyle

TÜRKÇE ŞÛRASİ

YUNUS EMRE
ENSTİTÜSÜ

Yunus Emre ve Türkçe Yılı Müinasebetiyle

TÜRKÇE ŞÛRAS I

Editör

Doç. Dr. Umut Başar

ASBÜ Yayınları 11
Yayıncı Sertifika Nu: 48453
ISBN: 978-605-71422-4-5
Ankara, Temmuz 2022

Türkçe Şûrası Tertip Heyeti

D. Mehmet Doğan
Ekrem Erdem
Musa Kazım Arıcan (Prof. Dr.)
Şeref Ateş (Prof. Dr.)
Ali Osman Kurt (Prof. Dr.)
H. Yücel Başdemir (Prof. Dr.)
Muhammed Enes Kala (Doç. Dr.)
İbrahim Ulvi Yavuz

Akademik Sekreteryaya

Umut Başar (Doç. Dr.)
Mehmet Tuğrul (Dr.)
Ersin Durmuş (Dr.)

Editör

Umut Başar (Doç. Dr.)

Tasarım: www.mtrmedya.com

Baskı: İhlas Gazetecilik A. Ş. - Ankara

Matbaa sertifika nu: 45589

ASBÜ Yayınları

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Hükümet Meydanı No: 2 06050 Ulus/Altındağ/Ankara
bilgi@edu.asbu.tr
Telefon: +90 312 596 44 44-45
Fax: +90 312 311 86 00
PTT kepe: Asbü@hs01.kep.tr

İçindekiler

Sunuş	7
Sonuç Bildirgesi	9
Şûra Raporu	13

AÇILIŞ KONUŞMALARI

ASBÜ Rektörü Prof. Dr. Musa Kazım Arıcan'ın Açılış Konuşması	41
YEE Başkan Yardımcısı Dr. Öğr. Üyesi Kutalmış Yalçın'ın Açılış Konuşması	43
TDED Genel Başkanı Ekrem Erden'in Açılış Konuşması	45
TYB Şeref Başkanı Mehmet Doğan'ın Açılış Konuşması	51

1. BÖLÜM:

DİL FELSEFESİ-FELSEFE DİLİ

Muhammet Enes Kala, <i>Kültürü Bilgiyle, Bilgiyi Dille İnşa Etmek</i>	63
Necmettin Evcı, <i>Dilin Ontolojik Bağlamı ve Bağlantıları</i>	68
Ali Utku, <i>Felsefe Dili Olarak Türkçe: Tarihsel Bir Sorunlaştırma</i>	81
Recep Alpyağıl, "1942'de Neler Oldu?" yahut "Felsefe ve Gramer Terimleri"	
<i>Adlı Eserin Gramatolojisi</i>	88

2. BÖLÜM:

KONUŞMA DİLİ

Şerif Ali Bozkaplan, <i>Konuşma Dili/Yazı Dili Bağlamında Türkçe</i>	113
Namık Açıkgoz, <i>Türkçede Kavram ve Kelime Üretilmesi Konusunun Zihniyet Temeli</i>	119

3. BÖLÜM:

DİL VE DEVLET, DEVLET DİLİ, RESMİ DİL

Oğuzhan Durmuş, <i>Devlet Dili Olarak Türkçe: Devlet Dili-Kişi Adları İlişkisi Üzerine Tespitler</i>	127
Hayrettin Orhanoğlu, <i>İdeolojinin Dili-Dilin İdeolojisi</i>	134
Yakup Şimşek, <i>Resmî İkameli Türkçe</i>	137
Ali Özgün Öztürk, <i>Cumhuriyet Dönemi Türkçenin Sadeleştirilmesi ve Söz Varlığımıza Etkileri</i>	151

4. BÖLÜM:

EDEBİYAT DİLİ

Atabey Kılıç, <i>Günümüzde Edebiyat Dili Olarak Türkçe ve Meselelerine Genel Bir Bakış</i>	161
Turan Karataş, <i>Edebiyat Terimleri Meselesi</i>	165
Maksut Yiğitbaş, <i>Edebiyat Dili</i>	168
Ali Ural, <i>Refik Halid Karay ve Türkçenin Lezzeti</i>	179

5. BÖLÜM:

TÜRK DÜNYASINDA ORTAK TÜRKÇE

İskender Pala, <i>Bitmeyen Öykünün Ötesi</i>	189
Ayhan Pala, <i>Dil İnkılabı ve Türk Dünyası</i>	195

6. BÖLÜM:

DİL BİLGİSİ

Hacı İbrahim Delice, <i>Türkçenin Dilbilgisi Meseleleri</i>	207
Şahap Bulak, <i>Türkçenin Sadeleştirilmesinde Hatalı Kelime Yapımı</i>	216
İbrahim Demirci, <i>İmlâ-Yazım Meseleleri</i>	239

7. BÖLÜM:

EĞİTİM-ÖĞRETİM DİLİ

İsmail Aydoğan, <i>Müfredatın Dili</i>	247
Rıdvan Canım, <i>İlkokuldan Üniversiteye Kadar Eğitim Öğretim Dili Olarak Türkçenin Öğretilmesi Meselesi</i>	252
Ali Faruk Yaylacı, <i>Eğitimin Dili: Türkçe mi Küreselce mi?</i>	262
Memiş Okuyucu, <i>İlk ve Ortaöğretimde Kelime Haznesi</i>	268
Umut Başar, <i>Yurt İçinde ve Yurt Dışında Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi Politikamız</i>	279

8. BÖLÜM:

AKADEMİK DİL-AKADEMİNİN DİLİ-İLİM DİLİ

Durmuş Günay, <i>Akademi ve Dil</i>	291
Ünal Çamdalı, <i>Türkçenin Fen ve Teknik Bilim Alanlarında Kullanımı</i>	298
Vehbi Başer, <i>Muhafazakâr Programın Kifayeti ve Türk Dili Akademisi Kurulması Hakkında Bazı Görüşler</i>	309
Necmeddin Turinay, <i>Sanat Dili, Düşünce Dili ve Akademik Dil Arasındaki Farklar</i>	313

9. BÖLÜM:

DİN/İLAHİYAT DİLİ

İbrahim Emiroğlu, <i>Din Dilinin Mantıksal Yapısı Üzerine</i>	329
Bilal Kemikli, <i>Türkçede Din Dilinin Kuruluş Serüveni</i>	353
Necdet Subaşı, <i>Akademide Din Dili</i>	358
Mustafa Özçelik, <i>Din Dili Üzerine Bazı Mülahazalar</i>	362

10. BÖLÜM:

TIP DİLİ

Süheyla Ünal, <i>Türkçe Tıp Dili</i>	369
İdris Nebi Uysal, <i>Tıp ve Konuşma Dilleri Bağlamında Koronavirüs Salgınının Dilimize Etkileri</i>	375

11. BÖLÜM:

BATI KAYNAKLI KELİMELELER VE TERCÜME DİLİ

Hamza Zülfikar, <i>Batı Dillerinden Alınan Kelimelerin Türkçede Yarattığı Yabancılaşma</i>	387
Fatin Sezgin, <i>Türkçedeki Batı Kaynaklı Kelimelerin Seyri Üzerine Bir Araştırma</i>	392
Mustafa Acar, <i>Tercümenin Önemi, Zorluğu ve Türkçede Tercüme Kalitesi Üzerine</i>	397
Fazıl Gökçek, <i>Tanzimat Döneminde Tercüme Tartışmaları:</i> "Mealen" Tercüme mi "Harfiyen" Tercüme mi?.....	421

12. BÖLÜM:

HUKUK DİLİ-KANUNLARIN DİLİ

Murat Erol, <i>Türkiye'de Hukuk ve Kanun Dilinin Dönüşümünde Anlam Sorunu</i>	435
Ramazan Çağlayan, <i>Geçmişten Günümüze Hukuk Dilimiz Üzerine</i>	460

13. BÖLÜM:

HABERLEŞME-MEDYA DİLİ

Elif Sönmezşık, <i>TRT-RTÜK-TDEK Çerçevesinde Denetleyenin Denetlenme İhtiyacı</i>	487
Ali Kemal Şaş, <i>Bilişim Dilimiz</i>	510
Önder Saatçi, <i>Spordan Kaynaklanan Söz Varlığının Türkiye Türkçesindeki Yansımaları</i>	518

Türkçe Şûrası'ndan Fotoğraflar..... 545

Vefat / Doç. Dr. Hayrettin Orhanoğlu .....

Nazım Elmas, *Yükü Ağır Bir Dünyada Yapayalnız (Hayrettin Orhanoğlu'nun Aziz Hatırasına)* .. 555

..... TÜRKÇE ŞÛRASI .....

Sunuş

Anadolu'da, Türkçe edebiyatın büyük başlangıcını yapan Yunus Emre'nin vefatının 700. yılını UNESCO anma programlarına almış, 30 Ocak 2021 tarihli *T. C. Resmî Gazete*'de yayımlanan genelgeyle de bu yıl, Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan tarafından “**Yunus Emre ve Türkçe Yılı**” olarak ilan edilmiştir. Bu yıl dolayısıyla başta kamu kurum ve kuruluşları olmak üzere pek çok sivil toplum kuruluşu tarafından anma ve kutlama toplantıları tertip edilmiştir. **Türkiye Yazarlar Birliği**'nin öncülüğünde **Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesinin** (ASBÜ) ev sahipliğinde, Yunus Emre Enstitüsü (YEE) ve Türkiye Dil ve Edebiyat Derneği (TDED) gibi konuyla ilgili kurumların iş birliğiyle düzenlenen “**Yunus Emre ve Türkçe Yılı Münasebetiyle Türkçe Şûrası**”, 26-27 Kasım 2021 tarihlerinde ASBÜ Sümerbank Binası toplantı salonunda yapılmıştır.

Şûra'ya; konuyla ilgili kişiler, kurum temsilcilerinin yanında dilciler, edebiyatçılar, felsefeciler, hukukçular ve Şûrada ele alınan konularla ilgili ilim ve fikir adamları katılmıştır.

Şûrada iki gün boyunca 14 oturumda; dil felsefesi, konuşma dili, yazı dili, edebiyat dili, devlet dili, dil bilgisi, eğitim-öğretim dili, akademi dili, ilahiyat dili, tıp dili, tercüme dili, hukuk dili, medya dili, spor dili gibi farklı başlıklar çerçevesinde dilimizin meseleleri ele alınmıştır. Türkçe Şûrası; Türkçenin bugünkü durumu ile ilgili tespit, tahlil, değerlendirme yapmak ve çözüm önerileri sunmak amacıyla gerçekleştirilmiştir. Bu yönüyle yıl boyunca düzenlenen diğer etkinliklerden ayrılmıştır. Şûra sonrasında ilk önce sonuç bildirgesi kamuoyuyla paylaşılmış akabinde hazırlanan kapsamlı şûra raporu; başta Cumhurbaşkanlığı olmak üzere ilgili/yetkili kurumlara ulaştırılmıştır.

Elinizdeki kitapta Şûra'ya katılan 43 ilim, fikir ve edebiyat adamının tebliğleri yer almaktadır. Tebliğlerin toplu bir şekilde yayımlanmasıyla Türkçe Yılı'nda tarihe bir not düşülmesi ve ayrıca Şûrada tartışılan mevzuların kayıt altına alınması hedeflenmiştir. Türkçe Şûrası tebliğler kitabının Türkçe üzerine çalışan, düşünen araştırmacı, öğrenci, öğretmen, akademisyen ve ilgililere dilimizin meseleleri konusunda bir rehber olması temenni edilmektedir.

Şûra'ya Tebliğle İştirak Edenler

Ali Faruk Yaylacı (Doç. Dr.)
Ali Kemal Şaş (Dr.)
Ali Özgün Öztürk (Dr.)
Ali Ural
Ali Utku (Prof. Dr.)
Atabey Kılıç (Prof. Dr.)
Ayhan Pala (Dr.)
Bilal Kemikli (Prof. Dr.)
Durmuş Günay (Prof. Dr.)
Elif Sönmezşık
Enes Kala (Doç. Dr.)
Fatin Sezgin (Prof. Dr.)
Fazıl Gökçek (Prof. Dr.)
H. İbrahim Delice (Prof. Dr.)
Hamza Zülfikar (Prof. Dr.)
Hayrettin Orhanoglu (Doç. Dr.)
İbrahim Demirci (Dr.)
İbrahim Emiroğlu (Prof. Dr.)
İdris Nebi Uysal (Prof. Dr.)
İskender Pala (Prof. Dr.)
İsmail Aydoğan (Prof. Dr.)
Maksut Yiğitbaş (Doç. Dr.)
Memiş Okuyucu
Murat Erol
Mustafa Acar (Prof. Dr.)
Mustafa Özçelik
Namık Açıkgöz (Prof. Dr.)
Necdet Subaşı (Dr.)
Necmeddin Evcı
Necmeddin Turinay (Dr.)
Oğuzhan Durmuş (Prof. Dr.)
Ramazan Çağlayan (Prof. Dr.)
Recep Alpyağıl (Prof. Dr.)
Rıdvan Canım (Prof. Dr.)

Süheyla Ünal (Prof. Dr.)
Şahap Bulak (Doç. Dr.)
Şerif Ali Bozkaplan (Prof. Dr.)
Turan Karataş (Prof. Dr.)
Umut Başar (Doç. Dr.)
Ünal Çamdalı (Prof. Dr.)
Vehbi Başer (Prof. Dr.)
Yakup Şimşek

Anadolu Mektebi Öğrencileri

Ali Anıl Şener
Arzu Nur Gün Koç
Emine Müberra Baydar
Sidre Nur Duran
Şevval Yüce

Müzakereciler

Abdülbaki Değer
Ali Bal
Ali Kılıcı
Ali Osman Kurt (Prof. Dr.)
Erol Göka (Prof. Dr.)
Hakan Türkçapar (Prof. Dr.)
Hasan Yücel Başdemir (Prof. Dr.)
Mehmet Kurtoğlu
Mehmet Tuğrul (Dr.)
Orhan Gazi Gökçe
Osman Özbahçe
Üzeyir İlbak

Akademik Sekreteryası

Umut Başar (Doç. Dr.)
Mehmet Tuğrul (Dr.)
Ersin Durmuş (Dr.)

Türkçe Şûrası Sonuç Bildirgesi

2021, Anadolu'da Türkçenin büyük edebî başlangıcını yapan Yûnus Emre'nin vefatının 700. senesi dolayısıyla “Yûnus Emre ve Türkçe Yılı” olarak ilan edilmişti.

“Türkçe yılı”nda dilimizin bugün içinde bulunduğu durumu tespit, değerlendirme ve dil meselelerinin çözümleri üzerinde düşünmek için geniş katılımlı istişareye ihtiyaç olduğu dikkate alınarak bir dil şûrası toplanmasına karar verildi.

Türkçe Şûrası Türkiye Yazarlar Birliği, Türkiye Dil ve Edebiyat Derneği, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi ve Yunus Emre Enstitüsü'nün müşterek faaliyeti olarak düzenlendi.

Daha önce düzenlenen “kurultay”ların danışma, istişare, müşavere değil, belli görüşlerin kabul ettirilmesine yönelik olduğu dikkate alınarak, faaliyet “Türkçe Şûrası” olarak adlandırıldı.

Türkçe Şûrası'nda konuyla ilgili kişiler, kurum temsilcileri bir araya getirilmeye kalınmadı; dilciler, edebiyatçılar, felsefeciler, hukukçular, eğitimciler ve Şûra'da ele alınan konularla ilgili ilim ve fikir adamlarının katılımıyla kapsamlı bir danışma toplantısı yapıldı.

Türkçe Şûrası böylelikle dilimizin gücünü, imkânlarını anlama ve dil varlığımızın geliştirilerek sürdürülmesi üzerinde düşünmeye vesile oldu.

Şûra'da şu başlıklar altında 14 oturum düzenlendi: Dil Felsefesi-Felsefe Dili; Konuşma Dili; Dil ve Devlet, Devlet Dili, Resmî Dil; Edebiyat Dili; Türk Dünyasında Ortak Türkçe; Dil Bilgisi; Eğitim-Öğretim Dili; Akademik Dil-Akademik Dili-İlim Dili; Din/İlahiyat Dili; Tıp Dili; Batı Kaynaklı Kelimeler ve Tercüme Dili; Hukuk Dili-Kanunların Dili; Haberleşme-Medya Dili.

Bu oturumlarda dilimizin geçmişi ve bugünü değerlendirildi, geleceğe yönelik teklif ve tavsiyeler dile getirildi. Oturum sonlarındaki müzakere fasıllarında oturum konusuna dair karşılıklı tartışma ve fikir alışverişinde bulunuldu. İlgililerin ortak kanaati, hâlihazırda, pek çok kesimin Türkçeye hâkimiyette gözle görülür bir şekilde zaaf içinde olduğudur. Üniversite çağına gelen öğrenciler ana dilinde ifade ve beyanda güçlük çekmekte üniversite mezunları ise dil zevkinden mahrum bulunmaktadır.

Dil milletindir, milletin tarihinden çıkar. Türkiye’de uzunca bir dönem bu vakıa, göz ardı edilerek, Türkçenin tarihi mükteşebatı yok sayılarak, tarihsiz ve köksüz bir dil yapılmak istenmiştir. Dillerin farklı kültür ve medeniyetlerle temas sebebiyle birbirleriyle kelime alışverişi olağandır, bütün yabancı kelimeleri atarak saf bir dil meydana getirmek ise mümkün değildir nitekim dünyada saf bir edebiyat dili de yoktur. Türkçe de Türklerin tarihî serencamına uygun bir şekilde temas hâlinde olduğu kavimlerin dillerinden edindiği kelimeleri bünyesinde eriterek bunları kendinden bir parçaya dönüştürmüştür. Nitekim Arapça ve Farsçadan Türkçeye giren pek çok kelime, lafız ve mana açısından Türkçeye uyum sağlamıştır.

Ayrıca dil sırf kelimelerden ibaret değildir. Kelimelerin cümle içindeki yerini, manayı görmezden gelerek dilimizin miyarının bozulması telafisi güç hasarlara yol açmıştır. Bunun başında, dil vasıtasıyla dünyayı anlamlandırmada nesiller arasında doğan kopuş gelmektedir. Zira dili arıtmak adına onun ruhuna aykırı, dil zevkini zedeleyen kelimeler ya ders kitaplarına konularak ya da bunlara resmî metinlerde (kanun, tüzük, yönetmelik vs.) yer verilerek kullanıma sokulmuştur. Yabancı dillerden kelime girişi de ekseriya aynı yolla olmaktadır.

Dilin bu şekilde değişmesi öyle bir noktaya gelmiştir ki gençlerimiz değil geçmiş yüzyıllardaki klasik metinleri, Cumhuriyet Dönemi’nin büyük yazarlarının eserlerini bile anlamada güçlük çeker olmuştur. Daha bir asrını yeni doldurmuş İstiklâl Marşı’nı anlamayan, Millî Şairini okuyamayan bir gençlik tasavvur edilebilir mi?

Yeni bir icat veya yeni bir keşif varsa, yeni bir kavram ortaya atılmışsa, bunlara karşılık gelecek kelimeler yapılmalıdır. Dilin zenginliği ve rengi olan kelimeleri dilden çıkarmak mana zenginliğine, başka bir deyişle dilin hafızasına karşı bir savaştır. Bunun yanı sıra kelime yapılırken dikkat edilecek hususlardan biri de âhenktir. Geçmiş asırlarda yabancılar Türkçenin âhengini övmüşlerdir. Bugün birçok üretilmiş kelime âhenkten yoksundur.

Dil, işaretler (göstergeler) sistemidir. Her kelime bir veya daha fazla manaya işaret eder. İşaret kavramla sesi birleştirir. Kavram ve sese ilişkin dil kullanıcıları arasında gizli bir mutabakat vardır. Konuşurken nesnenin ses tahayyülü zihinde belirir, bu tahayyül hareketlenme sonucu sese dönüşür ve zihinde o kavramı çağırır. Kişilerin konuşarak anlaşması, işaretteki ses tahayyülünün insan zihninde ortak kavramları çağrıştırmasıyla gerçekleşir.

Türkçenin tabii seyrinden çıkarılarak başıboşluğa varacak bir şekilde yapılandırılmaya çalışılması, günümüzde dilimizin en önemli meselesidir. Günlük dilde bu çok fazla hissedilmemektedir. Buna mukabil edebiyat, fikir ve ilim alanında tabii dilden uzaklaşma temayülü gittikçe daha belirgin hâle gelmektedir. Bugün herhangi bir akademik dergiyi meraklı okuyucu kitesinin takip etmesi, her şeyden önce “dil meselesi” hâline gelmiştir. Akademi kaynaklı olduğu havası verilen sentetik dili

bilmeden bu metinleri anlamak mümkün değildir. Anlaşılmazlık tedricen akademi dilinin bir keyfiyetine dönüşmektedir.

Dil herkesindir, hassasiyet göstermek de herkesin meselesi hatta sorumluluğudur. Elbette günlük dille edebî dil, fikir dili, ilim dili aynı olamaz. Fakat bütün bu alanlara geçiş sağlayacak bir şekilde konuşmak ve yazmak gerekmektedir.

Türkçenin bugün iki önemli meselesi bulunmaktadır. İlki, çoğu sözlüklere girmemiş, bazıları tek kullanımlık, uydurma kelimelerdir. Kimileri masa başında kendi kafasına göre kelime uydurmayı ve kullanmayı yetki alanında görmektedir. Halbuki dilin niteliklerinden biri, tarihî sürecin bir mahsulü olmasıdır. Bugüne mahsus bir dil söz konusu olamaz. İkincisi, Batı dillerinden -Türkçe karşılıkları varken- hassasiyet göstermeden, gerekli gereksiz aktarılan kelimelerdir. Arapça ve Farsça kökenli olmasına rağmen manası herkesçe malum kelimeler dilden kovulurken manası tam bilinmemesine rağmen Batı menşeli kelimelerin ikamesine sessiz kalınması, manidar bir durumdur.

İki hususta da aşırıktan kaçınmak, anlaşılabilirliği, bilinirliği esas almak gerekmektedir. Akademik yayınlarda neredeyse “Kimsenin anlamasına gerek yok”, “Bu bize mahsus bir dil”, denebilecek bir tutum hızla yaygınlaşmaktadır. Son salgın hadisesiyle medyada kendine yer bulan mütehassısların demeçleri, akademinin dilinin ortalama bir vatandaşın dilinden ne kadar uzak olduğunun açık bir numunesidir. Salgınla bir kez daha anlaşılımıştır ki ilgili kurumlar, yabancı kökenli kelimelere karşılık türetmede ve bunları çevrim içi güncel sözlüklere almada toplumun gerisinde kalmıştır. Salgın süreci, genel sözlüklerin dijital ortamlara taşınmasının ne denli önemli olduğunu göstermiştir.

Türkiye’de dilde yaşanan değişme, diğer Türk lehçeleri ile müşterek kelimelerin tedavülden düşmesine sebebiyet vermektedir. Bu sonuç, Türkiye ile Türk dünyası arasında kültürel bütünleşmeyi güçleştirmektedir. Daha bir asır öncesine kadar cihanşümul bir mahiyet arz eden Türkçe, Türkiye dışı bir kenara dursun kendi sınırları içinde bile anlaşılmaz hâle gelmektedir.

Bütün bunlar göz önünde alındığında Türkçe Şûrası, dil dikkatimizi yenilemek, farkındalığı güçlendirmek, terimler başta olmak üzere dille ilgili diğer konularda ayrı toplantılar tertip etmek ve kurumların iş birliği içerisinde çalışması gerektiğini göstermek bakımından bilhassa etkili olmuştur. Bir memleket meselesi olan dilde herkes ve her kurum elini taşın altına koymalıdır.

Şûrada ele alınan konularla ilgili dile getirilen görüşler, teklifler, tavsiyeler ve çözüm yolları ile ilgili bir rapor en kısa sürede hazırlanarak, başta Cumhurbaşkanlığı olmak üzere ilgili kurumlara sunulacak ve kamuoyuyla paylaşılacaktır.

..... TÜRKÇE ŞÛRASI .....

Türkçe Şûrası'nda Ele Alınan Dilimizin Öncelikli Konularıyla İlgili Rapor (Tespitler, Tavsiyeler, Teklifler)

Bu raporda Türkçe Şûrası'nda ele alınan ve müzakere edilen konularla ilgili olarak 11 başlık altında bilgi verilmekte, dilimizle ilgili meseleler ortaya konulduktan sonra çözüm yolları ve yapılabilecekler üzerinde durulmaktadır.

1. Giriş: Dil Millet, Kültür ve Düşünce Münasebeti

Dil bir milletin varlıkla iletişime geçtiği, kendini bulduğu ve kendisi olabildiği bir gerçeklik zeminedir. Bu zeminin sıhhati, o milletin de fikren sağlamlığına delâlet eder. Milletin dilinin sıhhati, o toplumu meydana getiren bütün fertleri ilgilendirir.

Kültür bilgiyle, bilgi ise dille inşâ edilir. Güçlü kültür için güçlü bilgiye, güçlü bilgi içinse güçlü bir dile ihtiyaç vardır. Köklü bir tarihe, zengin bir kelime dağarcığına ve yaygın bir kullanım coğrafyasına sahip olan Türkçe bu kıstaslar bakımından güçlü bir dildir. Ancak onun yaşayan hafızasına ve tarihî sürekliliğine müdahale, önce dili, sonra bilgiyi ve nihayetinde kültürü bütün boyutlarıyla tahrip etmiştir.

Bir düşünce binası yükseltmek, bir felsefe inşa etmek aslında bir felsefe dili inşa etmektir. Felsefesi olmayan toplumun ise insanına ve insanlığa söyleyebileceği sözü olamaz. İdeolojiler dilin tabîî yapısına, tarihî tekâmülüne müdahale etmemelidir. İdeoloji ancak sun'î bir dil oluşturabilir. Buna mukabil dilde yaratıcılık, dilin mahir kullanıcıları tarafından gerçekleştirilir. Cumhuriyet'in başlangıç döneminde, yeni bir devlet inşası anlayışının dili yapaylıklarla tabîî mecrasından koparmanın, kendi düşünce geleneğiyle irtibatını kesmesinin olumsuzluklara sebebiyet verdiği dikkatlerden kaçmamalı, bu konu ilmî olarak dönemin belgeleri çerçevesinde yeniden tetkik olunmalıdır.

Dil milletindir, yüzyıllar boyunca konuşularak, yazılarak günümüze ulaşmıştır; bu sebeple bugün dilde ortaya çıkan olumsuzluklar hepimizin sorumluluğunu gerektirir. Geçmişte, devletin dile müdahalesi menfi neticeler vermiştir. Hâlihazırda da devletin dile kâfi derecede hassasiyet göstermemesi menfi neticeler vermektedir. Dünyada hiçbir dili, devlet oluşturmamıştır, dönüştürmemiştir. Devlete düşen dili korumaktır, gelişmesi için zemin hazırlamaktır. Devlet kurumlarının ortaya çıkan olumsuzlukları düzeltme yönünde tedbirlerine ihtiyaç vardır.

Dil canlıdır, kendine özgü bir şekilde gelişir ve değişir. Bu gelişmeye dışardan yapılan her müdahale dilin sürekliliğini ihlal etmektedir. Kültürümüzün sürekliliği dilimizin sürekliliğine bağlıdır. Dilde devamlılık ve istikrar, dışardan yapılan müdahalelerle bozulmaktadır. Dilde tasfiyecilik yıkıcı sonuçlar doğurmuştur, dilin tasfiyesi milletin tasfiyesi anlamına gelmektedir. Bir dönem, dilde değişme hızı âdeta 10 yıla inmiştir. Bu durum, nesiller arasında kültürel bir kopuş meydana getirmektedir ve ayrıca hızlı değişime maruz kalan dil olgunlaşmamakta, sağlıklı metinler ortaya konulamamakta, dil kullanımını açısından kıvamına ermiş eserler verilememektedir.

Dile ilişkin tartışmalar ekseriya kelimecilik üzerinden yapılmakta, dil tartışmaları bir noktadan sonra kelime tartışmasına dönüşmektedir. Dilde esas olan yapıdır, cümledir, sözdizimidir. Kelimeler ise asıl anlamlarını cümlede bulur. Bu tartışmalar bize kökeni ne olursa olsun kelimelerimizin kıymetini göstermeli, kelime haznemizi korumanın gerekliliğini hatırlatmalıdır.

Dil kimliğimizin bir parçasıdır. Dilimizi korumak, kimliğimizi korumaktır. Dile ilişkin tartışmalar, hemen ideolojik münakaşalara dönüşmektedir. Türkçe Şûrası, bu şartlarda doğru ve güzel Türkçe şuûru oluşturma çabasındır, Türkçe üzerine düşünmeye davettir.

2. Konuşma Dili-Yazı Dili

Konuşma dili ile yazı dili arasındaki münasebet tabiri caizse et ile tırnağa benzer. Yani biri diğerini doğurur bir hâldedir. Türkçenin tarihî seyrinden ana hatlarıyla yazı dilinin macerasını takip etmek mümkündür. Ancak konuşma dili için bunu söyleyebilmek imkânsızdır. Dolayısıyla konuşma dilinin yazı dili ile müşareketinin tespiti zor bir durumdur. Köktürk mezar taşlarındaki Türkçe ile başlayan yolculuk bugüne kadar üç ana istikamette devam etmiştir: Doğuda kalanlar; doğudan kuzeye ve doğudan batıya gelenler... Bu üç mecra, Türkçenin asırlar boyu bazen çağladığı, bazen de kendi hâlinde aktığı coğrafyalardır. Aslında bu yolculuk çok daha önce başlamıştır. Hiç olmazsa milat ile... Hatta milattan önce de Türk dili vardı, iki ana kol hâlinde yaşamaktaydı.

Konuşma dilinin kayda geçirilmesi söz konusu değildir. Konuşma dili ile yazı dili, tabîi olarak birbirinden farklılık arz eder. Yani yazı dilinin yapısı ile konuşma dilinin yapısı farklılık gösterir. Yazı dili, belli bir biçim içerir ama konuşma dilinde bu söz konusu değildir. Bu konudaki değişikliğin ne kadar hızlı olduğunu görmek için biraz dikkat kâfidir. Farklılığı görmek için çok gerilere gitmeye gerek yoktur. “Daha dün” diyebileceğimiz kadar yakın dönemler, bize bu konuda yeteri kadar malzeme vermektedir.

Türk dilinin başka mecraları, yani Türkiye Türkçesinin inşa edildiği alanın haricindeki coğrafya, konumuz dışındadır, konumuz Türkiye Türkçesidir. Mamafih zaman zaman

o coğrafyaya da müracaat edilecektir. Aslında sadece Türkiye Türkçesinin mevzu bahis edilmesi sakıncalı olabilir ancak bu kol, bu bakımdan yani dilin konuşma cephesinin değişkenliği bakımından karakteristik bir gelişme arz etmektedir. Son bir asırda yaşananlar, Türkiye Türkçesini, diğer kollardan ayrı ve uzak bir konuma getirmiştir. Dünyanın en zor gelişen ve değişen dili olan Türkçenin bir kolu olarak Türkiye Türkçesinin son bir asırda yaşadıkları insanı hayrete düşürecek hadiselerdendir. Osmanlı edebiyat dairesindeki Türkçe yani Batı Türkçesi, ediplerin gerek kendi tercihleri gerekse konunun gereği bazen hususî bir söz varlığına bürünmüş, mâna muğlaklaşmış, ifâde ağırlaşmış olabilir. Bu esasen sanatın fitratında vardır. Bir fasih sözde belirtildiğine göre mâna, şairin yani yazarın karnındadır. Öte yandan *“ete kemiğe büründüm Yunus diye göründüm”* diyen bir Yûnus vardır bu Türkçenin bayraktarlığında. Sultan Veled vardır, Bâkî vardır, Nedim vardır. Onların güzel Türkçelerinden süzülüp gelen Türkiye Türkçesi, Osmanlı'nın son demlerinde “sadeleştirilme” potasına atılmıştır. Ömer Seyfettin *“Genç Kalemler”* dergisinde *“Türkçeleşmiş olanlar bizimdir, diğerlerinin akıbetini zaman tayin eder.”*, düşüncesini kayda geçirmiştir. Zamanın Türkçenin aleyhine işlediği aşikârdı. Ancak iş çıkırından çıkmış, Arapça veya Farsça olan neredeyse her kelime dilden atılmak istenmiştir. Etkilerinin ne/ler olabileceğinin hesabını yapmadan “kara düzen” tabir edilebilecek bir bakış açısıyla sadeleştirme değil “tasfiye” hareketine girilmiştir. Bu gayriilmî teşebbüsle Türkiye Türkçesinin söz varlığı iyice daraltılmıştır. Cumhuriyetin 22. yılında yayımlanan Türkçe Sözlük'te takriben 15.000 söz vardı. Hâlbuki zamanımızı ve paramızı harcaıyp öğrenmeye çalıştığımız İngilizcenin sözlüğünde 600.000 kelime vardı. İngilizcede nasıl bu sayıya ulaşılmıştır? Menşei ne olursa olsun bir kere bile herhangi bir eserde kullanılmış olan sözü lügatlerine alarak. Bizde ise binlerce kere kullanılmış olan sözlere bile merhamet edilmemiştir. Amaçları, Arap ve Fars menşeli sözlerin mümkün mertebe Türkçeden atılmasıydı. Yani Türkçeyi bir “kuşdili”ne çevirmektir. Bu işin müsebbipleri dönemin Türk Dil Kurumunu da kendi emellerine alet ettiler, asırların itinasıyla ilmek ilmek işlenmiş olan kelimelerimizi dilimizden attılar.

Dilde ciddi sapmalar oldu

Nihayet 1980'lerin başlarında Türkçe bir parça nefes alabilmiştir. Fakat o vakte kadar yapılanlar belli bir dereceye kadar etkili olmuştu. Dolayısıyla da dilde birtakım sapmalara yol açtı. Mesela geçen asrın sonuna gelindiğinde Türkçenin o güzelim eserlerini “anlaşılmıyor” mazeretiyle yeniden Türkçeye çevirme teşebbüsleri başladı. Halit Ziya Uşaklıgil'den başlayarak pek çok Türkçe kalem ustasının eserleri çevirenlerin *“karşılığıdır”* diye tercih ettikleri kelime ve kavramlarla doldu taştı. Kimi çevirici -kendi ufkunun izin verdiği kelime ve kavramları esere serpiştirerek-âdeta eseri aslından uzaklaştırdı. Böylece artık bu eserler Halit Ziya'nın, Sait Faik'in

olmaktan çıktı. Falancanın filancanın eseri hâline geldi. Sonra çıkıp dediler ki Halit Ziya Servet-i Fünûn devrinin en ağır üslupla yazanıydı. Fakat örnek diye sunulan kitapta öyle bir hususiyet yoktu çünkü çevirmen (!) eseri kendince sadeleştirmişti. Dolayısıyla artık o eserde Servet-i Fünûn nesri yoktu, filancanın nesri vardı. İş, o raddeye geldi ki Atatürk'ün “Nutuk”unu dahi -güya- Türkçeleştirdiler. Bir de bunu “Atatürkçülük” adına yaptılar. Sanki onlar Türkçe ile yazmadılar da onlar bu tür eserleri “Türkçeleştirdiler.”

Zamanımızda Türkçe kendini tercüme eden bir dil hâline gelmiştir. Daha üzerinden 40-50 yıl geçmiş fikir ve edebiyat metinleri anlaşılmaz diyerek “günümüz Türkçesi!”ne çevrilmektedir. Dünyanın pek az yerinde yarım asır içinde edebî eserler arasında anlama sorunu ortaya çıkmıştır.

Diğer taraftan Türkiye Türkçesinden Arapçadır, Farsçadır diye atılan kelimeler, komşumuz Azerbaycan Türkçesinde yoğun bir biçimde kullanılmaktadır: Şeref, şart, muhkem, rivayet, destan, vb. Hatta bazı toplantılarda Azerbaycanlı meslektaşlarımızın bu garipliği fark edip bu konunun ibretâmizliğinden yakınmışlardır. Diğer Türk lehçeleri ile de durum hemen hemen aynıdır.

Yazı dilinde Türkiye Türkçesinin geldiği noktayı biraz daha belirgin hâle getirmek için birkaç konuya daha temas etmek gerekir.

“Türkçe ile ilim yapılmaz.” Bu cümle, bir zamanlar yükseköğretimin başında bulunan şahıs tarafından sarf edilmiştir. Bu başkan, bu cümleyi sarf etmeden önce dilimizin tarihî macerasını biraz incelemiş olsaydı böyle konuşamazdı. Çünkü IX. ve X. asırda Türkistan'da yaşayan Uygur atalarımız Türkçenin bilime de felsefeye de uygun olduğunu ve de çok güzel tercüme yapılabileceğini göstermişlerdir. Çinceden, Soğdçadan, Sanskritçeden, Toharcadan yaptıkları dinî tercüme Türkçenin gücünü gösterir niteliktedir. Ayrıca dinî öğretilerin felsefelerini de anlaşılır biçimde Türkçeye tercüme ederken Türkçenin terim gücünü de göstermişlerdir. XIII. asırda başlayan Kur'an tercümelerinde de Türkçenin terim üretebilme kabiliyetini bir kez daha ve sarıh bir şekilde delillendirmiştir: “günahkâr” için “yazuklu”; “ayet” için “belgü”; “kâfir” için “tanuklu”; “ilah” için “tapungu” vb.

Kelime türetmek, sadece mekanik olarak köklere birtakım ekler getirmekten ibaret olmadığından dilin kendi kuralları içindeki olağan isleyişini, eğilimlerini kavramadan dilin gramerine uygun, yapı ve anlam bakımından doğru kelime yapılamaz. Yeni türetilen bir kelimenin doğru ve güzel olması için hem şekil bakımından gramer kaidelerine uygun olması hem de ses, anlam ve muhteva bakımından doğru, uygun ve münasip olması gerekir. Bu şekilde türetilmeyen kelimeler, dilin yapısına aykırı olur. Ayrıca yeni türetilen kelimeler okunduğunda veya duyulduğunda zihinde birtakım anlamların belirmesi ve bu kelimelerin hangi nesnenin veya kavramın karşılığı olduğunun anlaşılması gerekir. Yeni kelimeler, doğru çağrışım niteliği ile dilde yer

edinirler. Bu niteliği bilinen canlı kökler, canlı işlek ekler ve dildeki benzer şekilde kurulmuş kelimeler sağlar. Bunun için yeni kelimeler, bilinen canlı köklerden işlek eklerle türetilmelidir.

Sondan eklemeli bir dil olan Türkçede peş peşe gelen ekler, kök ve gövde ile ünlü ve ünsüzler bakımından uyum içinde olmalıdır. Bunun için kelime türetilirken büyük ve küçük ünlü uyumları ile ünsüz benzeşmesine uyulmalıdır. Büyük ve küçük ünlü uyumuna uygun olarak son ünlü esas alınıp kelimenin son ünlüsüne göre ünlüler dizilmelidir. Ünlülerin ve ünsüzlerin çeşitli özelliklerine bağlı olan uyum kuralları doğru türetmeler yapmak için daima göz önünde bulundurulmalıdır.

Yeni kelimeler yapılırken ayrıca eklerin işlevlerine ve taşıdığı anlama dikkat edilmelidir. Eklerin bir kısmı vasıta, eşitlik bildirerek zarf yaparken bir kısmı yer veya zaman ifade eder. Başka bir bölümü ise meslek isimleri yapar. Yeni kelime yapılmadan önce bunların ayrı ayrı ve iyice tespit edilmesi gerekir. Mesela fiil kök ve gövdelerine getirilmesi gereken ek, isim kök ve gövdelerine yahut isim kök ve gövdelerine getirilmesi gereken ek, fiil kök ve gövdelerine getirilmemelidir.

1940'lardan 1980'e kadar Türkçenin sadeleştirilmesi maksadıyla yapılan faaliyetlerde, Türkçenin kelime haznesinin zenginleştirilmesi hedeflenirken, yapı ve anlamca Türkçenin kurallarına uymayan birçok kelime türetilmiştir. Anlam ve kuruluş bakımından Türkçenin kurallarına uymayan bu kelimelerin bir kısmı, belli bir kullanılma sıklığına erişerek dile mâl olmuş, okul kitaplarına geçmiş ve böylece yaygınlaşmıştır. Bu dönemde yeni veya yabancı kelimelere karşılık olarak türetilen kelimelerde yanlış ekler kullanılmış veya ekler işlevlerinin dışında kullanılmıştır. Bu yanlış kullanımlar:

1. Eklerin kendi işlevi dışındaki işlevlerde kullanılması: -Aç, -An, -Il/-Ul, mAç/-baç.
2. Eklerin işlevleri ve anlamları dikkate alınmadan şekil benzerliği nedeniyle yabancı kelimelerden bozma kelimeler oluşturulması:-AlAk, -GA, -GAN.
3. İsim kök ve gövdelerine getirilmesi gereken eklerin fiil kök ve gövdelerine getirilmesi: +Ay, +AğI, +sAl.
4. Çift şekilli olmalarına rağmen büyük ünlü uyumuna uymayan kelime türetilmesi: - Ay.
5. Kelime türemede yabancı dillere ait eklerin kullanılması:-CA, -tay, +sAl, -gen, (-mA)-tik, -mAn.
6. Fiil kök ve gövdelerine getirilmesi gereken eklerin isim kök ve gövdelerine getirilmesi: -ç/-nç, -GA, -GI/-GU, -m/-Im/-Um, -t/-It/-Ut, -ç/Iç, -mA.
7. Türkçede olmayan veya tek başlarına kullanılmayan kök ve gövdelerden kelime türetilmesi: -ç/-nç, -GA, -ç/-Iç.

8. Çekim ekleriyle kelime türetilmesi:-DAn, -m/-Im/-Um, -n/-In/-Un.

9. Çağdaş Türk lehçelerinden alınan eklerin şekil veya işlevleri değiştirilerek bunlarla yeni kelime türetilmesi: -v, -AğI.

10. Türkçede olmayan eklerle kelime türetilmesi: +em, -gar, +gür, +et şeklinde sıralanabilir.

Kelime yaparken kurallara uyulmaması veya başka dillerden alınan eklerin kullanılması Türkçenin gramerinin dışında bir sistem dışı alan ortaya çıkmasına yol açmıştır. Zamanla bu kural dışılıkların kural hâline gelmesi tehlikesi söz konusudur ki nitekim hâlihazırda hatalı türetmeler hem kurallaşmakta hem de yeni hatalı türetimlere örnek teşkil etmektedir.

“Türkçe değil mi uydur uydur söyle.” Bu hüküm dilimiz için hakaret niteliğindedir. Ne uydurursak Türkçeye uyar? Hiçbir dil için bu hüküm doğru değildir. Uydurmak hakikatte olmayan demektir. Dolayısıyla uydurulan her neyse makbul değildir. Kaldı ki Türkçenin kelime türetme kaideleri yerli yerindedir. Her ne yapılacaksa eklerle sabit köklerden elde edilir. Bu yüzden Batı'nın şarkiyatçıları Türkçe için *“âdeta bir laboratuvar dili”* *“bozkırda dörtnala giden atın ahengi var”*; *“ne kadar da büyüğü bir dil”* gibi tavsiflerde bulunmuşlardır. Hâl böyle olunca uydurarak söylemenin yani konuşmanın mümkün ol(a)madığı da ortadadır.

Aslen Türkçe olsun veya olmasın, dilimize yerleşmiş dil unsurlarının yerine, resmî karar ve faaliyetlerle ikame edilen kelimeler dilimizin seyrini değiştirecek bir miktara ulaşmıştır. Bu resmi ikameli dil, günümüzde Türkçenin en mühim meselesi hâline gelmiştir.

Türkçeye yeni girmek üzere olan bir kavram için TDK veya başka bir mercî uygun bir karşılık bulur ve resmî metinler bu kelimeyi sâhiplenip yayarsa, bir sıkıntı yoktur. Çünkü bu müdâhale, bilinen bir kelimeyi yok etmez, dile yeni bir kelime kazandırmış olur. Bu müdâhalede en hassas nokta, Türkçeye başka dillerden girme ihtimâli olan veya henüz kullanılmaya başlanan kelimeye derhâl ve en doğru karşılığı bulmaktır. Eğer bunda gecikilmişse karşılık bulmak artık lüzumsuz ve hatta zararlıdır.

Bir dilin konuşma ve yazı dili arasında derin bir bağ vardır ve olmalıdır da. Tarihi dönemlerinde konuşma dilinin verilerine sahip olmadığımıza göre o dönem için aradaki münasebet hakkında konuşmanın gereksizliği ve riski ortadadır. Her ne kadar yazılı kaynakların bazılarında kısa kısa konuşma parçaları varsa da bunlar münasebetin derin bağlarını ortaya koymaya kâfi değildir. Ancak bu bağın varlığına işaret edecek mühim bir veri, elle yazılan yani istinsah edilen eserlerin aralarındaki söz varlığı, fonetik ve morfolojik farklılıklardır. Bu farklılıklar, bugünkü bakış açısıyla nüsha farklarını doğurmaktadır. Bir el yazmasında başka bir ek, diğerinde başka... Bir yazmada başka bir söz diğerinde başka... Bu farklılıklar konuşma dilinin farklılıkları

olarak da ortadadır. Dolayısıyla konuşma dilinin yazı dilinden uzak bir noktada bulunması dil için müspet bir hâl değildir.

“Kamus, namustur.” sözünü dikkate almak gerekir. Söz uçar yazı kalır, yazmak mesuliyet isteyen bir fiildir. Konuşmak ise daha kolay ve fânîdir. Her ikisinin birbirini beslediği bir paralellik ve destek, diller için idealdir. Birbirini zenginleştiren, doğrulayan, koruyan ve kollayan bir yazı dili ve konuşma dili münasebeti diller için, bilhassa da Türkçe için istenen ve özlenen bir ittifaktır.

3. Devlet Dili Türkçe

Devlet dili, bir devletin resmî yazışmalar ve öğretim sisteminde kullanılmasını kabul ettiği dil, resmî dil olarak tanımlanmaktadır. “Devlet dili” ya da “resmî dil” kavramı için teorik olarak ilk şart, yazı dili olarak gelişmiş olmasıdır. Bu durumda her millî dilin resmî dil olarak gelişemeyeceğini düşünebileceğimiz gibi devlet dili olarak gelişmiş her dilin de sadece kendi ana dili kullanıcıları tarafından bu maksatla kullanılabileceğini söylemek mümkün değildir. Meselâ, Nijerya’da millî dil olarak Hausa, Yoruba, İgbo ve Tiv gibi diller kullanılsa da devlet dili olarak sadece İngilizce kullanılmaktadır. Yine İngilizce dünyada sadece birkaç ülkede millî dil olarak kullanılmakla birlikte, bazılarında millî dille birlikte bazılarında ise tek başına yaklaşık 59 ülkede resmî dil olarak kullanılmaktadır. Benzer şekilde Fransızca otokton olarak son derece sınırlı bir dil iken birçok Afrika ülkesinde devlet dili olarak kullanılmaktadır. Diğer taraftan Amerika Birleşik Devletleri örneğinde olduğu gibi kanunlar önünde herhangi bir dilin devlet dili ya da resmî dil olmadığı örnekler de mevcuttur.

Türkçenin Hunlardan beri resmî dil olarak kullanıldığı tahmin edilebilir, Selçuklu Döneminde resmî dil olarak kullanılmadığı da bilinmektedir. Anadolu’da Türkçe metinlerin 13. yüzyılın son çeyreğine tarihlendirilmesi tesadüf değildir. Osmanlı dönemine geldiğinde ise başlangıç dönemlerinde vakıf senetlerinde ve kitabelerde Arapçanın Türkçeye oranla daha fazla olduğu görülür. 1450 sonrasında kitabelerin dilinin Türkçeye dönmeye başladığına şahit olunur. Osmanlı Devleti’nin resmen ilan edilmemiş olmakla birlikte resmî dili kuruluştan itibaren Türkçe olmuştur. Zira devlet müesseseleri her daim Türkçe yazışmıştır.

Türkiye Türkçesi açısından devlet dili ya da resmî dil olarak ilk hukukî kayıt Kânûn-ı Esâsî’dir (1876). Bu aslı metinde bilhassa 18. madde mühimdir: Tebaa-i Osmaniye’nin hidematı devlette istihdam olunmak için devletin lisan-ı resmîsi olan Türkçeyi bilmeleri şarttır. Türkçenin devlet dili ya da resmî dil olduğunu daha net ifâde eden düzenleme TBMM tarafından çıkarılan 1921 Anayasası’dır. Bundan sonraki anayasalarda da bu ifâde tekrarlanmaktadır.

Kanunen resmî bir dilin olması beraberinde bu dilin devlet tarafından kabul edilen standart bir şeklinin olmasını gerektirecektir. Bu çerçevede Türk Dil Kurumu'nun bu görevi üstleneceği ön görülmüştür. Kurumun Türkçenin standartlaştırılması konusunda yerine getirdiği görev burada tartışılmayacaktır. Ancak şu kadarını belirtmek gerekir ki Alman Dil Cemiyeti'nin merkezinin Wiesbaden, şubesinin ise Berlin'de Alman Meclisi bünyesinde bulunması gibi organik bir bağ Türkiye için söz konusu olmamıştır.

Türkçe, resmî dil, devlet dili, eğitim dili, hukuk dili, basın dili... gibi dilin hemen hemen bütün alanlarında kullanılmakta; çeşitli uluslararası akademik dergiler Türkçe makale yayımlamaktadır. Hatta dünyanın dört bir yanında Türkçe binlerce kişi tarafından yabancı dil olarak öğrenilmektedir.

4. Akademik Dil-Akademik Dili-İlim Dili

İlim istilahlarla, terimlerle yapılır. Türkiye'de müspet ilimlerde 1933'ten beri Latince terimler esas alındığı için terim birliği konusu ciddi bir mesele teşkil etmemektedir. Tıp fizik, kimya, biyoloji, veterinerlik ve mühendislik dalları Latince terimlerle işlerini yürütmektedir. Türkçe bu alanlarda terim olarak varlık gösterememektedir. Sosyal bilimlerde ise doğrudan Latinceye geçilememiştir. Fakat dildeki istikrarsızlık bu yöne gidişatın emarelerini vermektedir. "Arıdil" olarak nitelenen sentetik kelimelerin fikri ifâde etmedeki yetersizliği uygulamayla anlaşıldıkça, sosyal ilimlerde de Latince kaynaklı kelimelerin kullanılması yaygınlaşacaktır. Çoğu Türkçenin kaidelerine, zevkine ve âhengine uymayan bu kelimelerin yerine zamanla İngilizce veya Fransızca üzerinde geçen Latince kelimeler tercih edileceği, yine gidişata bakılarak tahmin edilebilir.

Akademik bir inceleme yazısında, kısa bir cümlede üç beş -sel'li -sal'lı, mânası belirsiz kelime ile karşılaşılacaktır! Bir yazının "akademik"liği sanki bu -sel ve -sal'larla sağlanmaktadır. Hâlbuki Türkçede aynı işi görecektir ekler, takılar vardır: -lı, -li, (gelenek-sel/gelenek-li), -lık, -lik (belge-sel/belge-lik, mevsim-sel/mevsim-lik) gibi. Bunlar kullanılarak sürekli -sel'li -sal'lı kelimelerle bir yazıyı doldurma zevksizliğinden kurtulmak mümkündür.

Türkiye'de kültürle edebiyatın, ilimle edebiyatın bağı kesilmiştir. Üniversiteler ilme ruh veren, hayatıyet katan edebiyatı bazı alanlarda âdeta dışlamışlardır. Edebiyatsız bir kültür ruhunu, kitleleri kavrayacak hareketliliğini kaybetmiş demektir. Türkçe hassasiyeti, akademik ilgisini ve çabası olmaksızın yayılamaz. Akademik dünya, kendisini ilgili alanın uzmanlık bilgisiyle sınırlandırmış gibidir. Akademik dünyanın dil alanına yeterince titizlik gösterdiği söylenemez. Sınav kâğıtlarının dil bakımından hatalarla dolu olması ve dilde özensizlik çok rahatsız etmez. Genel olarak sınav kâğıtları sadece bilgi içeriğiyle değerlendirilir. Lisansüstü tez danışmanlığında ve

tezlerde dil bakımından ciddi sorunlar olduğu görülmektedir. Danışman hocalardan muhtevanın yanı sıra dil açısından da tezi titizlikle değerlendirmeleri ve üsluptaki sağlamlığı önemsemeleri beklenir. Akademik çalışmaların, son tahlilde Türkçe açısından gözden geçirileceği bir mekanizma oluşturulabilir.

Dil üzerinden kültürümüz yok edilmeye çalışılmıştır ama dilimiz yaşayacaktır. Ağır hasarlara uğramış olan Türkçe dirilip doğrulmasını bilecektir. Bir ülkenin aydınlarının kendi tarihine kültürüne, diline geçmişine bu denli düşmanlık etmesi izahı çok zor bir durumdur. Bunlar Truva Atı mıdır? Yaşadıkları Stockholm Sendromu mudur bilinmez? Bir milletin dilini değiştirmeye çalışmak o milleti aşağılamaktır. Yanlış ve sun'i olan biteviye sürüp gidemez.

5. Eğitim-Öğretim Dili

Eğitim ve öğretim dili, dilimizdeki olumlu veya olumsuz gelişmelerin temelinde yer almaktadır. Ders kitaplarının 1940'lardan beri mahdut bir dil anlayışı çerçevesinde tanzim edilmesi, yaşayan dil yerine sun'i bir dilin benimsetilmesinin esas alınması olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Çocuklarımız öğretim sistemi içinde âdeta evde öğrendikleri dilden farklı bir dil öğrenmektedir. Bu konudaki ideolojik tutum terk edilerek çocuklarımıza zengin bir dille konuşma ve yazma zemini oluşturulmalıdır. Kelimelerden etnik menşe sormak yerine cümle içindeki mânası esas alınmalıdır. Dilde tasfiyeciliğin Millî Eğitim eliyle yürütülmesinin büyümekte olan zararlarının giderilmesi için zecri tedbirlere ihtiyaç vardır.

Öğrencilerin Türkçenin zengin muhtevası ile erken dönemlerde tanışabilmesi için ders kitapları ve yardımcı malzemenin dilinde düzenlemeler yapılmalıdır. Yunus Emre, Fuzulî, Nesimi, Pir Sultan Abdal, Karacaoğlan, Ali Şir Nevai, Yusuf Has Hacı, Ahmed Yesevi, Dede Korkut'tan Mehmed Âkif'e, Yahya Kemal'e Ahmet Hamdi Tanpınar'a uzanan edebiyat geleneğimizin zengin temel eserlerinin dili esas alınmalıdır. Bu yazarların eserleri çocukların öğretim seviyelerine göre düzenlenmiş hâlde özgün dilleriyle birlikte hazırlanmalıdır.

Okul çağı çocuğunun evinde eğitim hayatı boyunca zengin bir dil ve kültür kütüphanesi oluşmalı/oluşturulmalıdır. Dil gelişimi için mutlaka güzel Türkçe örneği şiirler öğretilmeli/ezberletilmelidir. Dersler bu kitaplar üzerinden işlenmelidir. Metinlerin özgün diliyle bugünkü Türkçenin karşılaştırmalı okunması, öğrencilerin kelime dağarcığını olabildiğince geliştirecektir. Bu tarz bir öğretim ile Türkçenin derinliği, genişliği ve ağırlığı ile öğretilmesiyle nesillerimize sağlam bir Türkçe tedrisatı yapılmış olacaktır. Bunların yanında asırların birikimi olan gönül dilimizin de kullanılmasıyla milletimiz arasında birlik ve beraberlik duygusu, millî kimlik inşası hususunda cemiyette sağlam bir zemin hazırlanmasına katkı sağlanmış olacaktır.

6. Din Dili-İlahiyat Dili

Din, felsefe, ilim, fikir ve bunlarla ilgili pek çok alanda bir dil karmaşası içinde bulunduğumuz gerçeği, bu tür mevzular üzerine eğilmemiz ve din dili üzerine ciddi araştırmalar ve çalışmalar yapmamız zaruretini ortaya çıkarmıştır. Bu zaruret, sekülerleşmenin, küreselleşmenin, pozitivistimin, modernizmin, dahası postmodernizmin gündeme getirdiği problemlerle önem ve âciliyetini daha da artırmıştır.

Din dili üzerinde sadece mantikî açıdan durmanın asla yeterli olmayacağı, konunun dil bilim, tarih, antropoloji, psikoloji, sosyoloji, hukuk, sanat ve diğer birçok alan açısından da işlenecek ve bu alanlarla da bağlantısı kurulacak zengin bir alan olduğu açıktır. Din dilini kullananların dil ve mantık inceliklerine dikkat etmeleri sorunlu ve zorunludur. Zira bu alan söyleyenle sınırlı olmayıp, dinleyen, inanan ve uygulayanı hem amelî hem de manevî ve uhrevî olarak ilgilendiren ve etkileyen bir alandır.

Din dili, kişinin düşünce-duygu ve fiillerini anlamlandırma yanında, ferdî-sosyal, dünyevî-uhrevî boyutunu da kavrayıp kapsadığı için dinde mantıklı yani akıllı ve tutarlı düşünmenin, konuşmanın ve davranmanın önemi üzerinde, ilgili çevrelerde, ısrarla durulmalıdır. Dinin temel kavramlarını tanıma, tanımlama, taksim ve tasnif ederek doğru kullanmada, bu kavramların kullanılış şekillerine dikkat etmede, onlardaki anlam aşınmaları, anlam kaymaları, kavram kargaşası ve dil yozlaşmasına karşı şûur uyandırmada din bilimcilerin yanı sıra diğer sosyal bilimcilere, yetkili organlara ve medyaya büyük mesuliyet düşmektedir.

Din dilinin kullanılması dil ve anlatım açısından özenli, veciz ve belîğ olmalıdır. Bunu temin için Türkiye’de bu dili ağırlıklı kullanan ilahiyat, imam hatip, diyanet mensuplarının ve sosyal medya ve televizyonlarda dinî yayın yapanların dil, belagat, hitabet ve iletişim incelikleri konularında mücehhez olmaları elzemdir. Yine din dilini ağırlıklı kullananların mantık yanlışlarına karşı ikazı ve bilgilendirilmeleri gereklidir.

Mevcut dinî dil, genel bir dil değil; kelimeler, felsefe, tasavvuf, fıkıh, hadis, tefsir gibi ilmî disiplinlerin müşterek dilinden oluşan hususi bir dildir. Bu dil, alanın kendine has terminolojisini, terimlerin soy kütüğünü, kültürel arka planını bilmeyi gerektirdiğinden bir uzmanlık işidir. Bundan dolayı bu alanın herkesin destursuz gireceği bir alan olmadığı bilinmelidir. Yine bu alanda dinimizin kendi terimleri yerine Batı dillerinden alınma terimlerin kullanılması ciddi anlam kırılmalarına yol açmaktadır.

Yeni bir dinî dilin kurgulanması için toplumdaki din anlayışları, sekülerleşme, dinî sapma ve yabancılaşmanın sebepleri, din düşmanlığı gibi meselelerin tespiti ve tahlili yapılmalıdır. Dinî dil, daha manevî ve ruhanî olmalı; akıl ile birlikte hisse, kalbe ve gönle hitap etmelidir.

7. Edebiyat Dili

İnsan yaradılışı icabı daima güzel olana ilgi duyar. Gücü nispetinde sevinçten acıya duygularını ve düşüncelerini güzel ve tesirli bir şekilde ifâde etmek ister. Bu açıdan bakıldığında Namık Kemal'in etimoloji ve anlam bakımından bugün de geçerli olan tanımını ile edebiyat: "...hakikat-i hâlde lâfzen edebiyatın me'haz-ı iştikakı edeb ise mânen edebin masdar-ı intişârı edebiyattır." Edebiyatın malzemesi dildir ve onunla inşa edilir. Dil ve medeniyet arasında sıkı bağ vardır, bu sebeple medeniyetin sınırlarını tayinde ölçütlerden biri de dildir. Türk milletinin kadim geçmişi olduğu gibi köklü bir dili vardır. Geçmişten bugüne Türk devletlerinin siyasî sınırları Türkçenin etkileşimine ve gelişimine süreklilik katmıştır. Bu sebeple bazı dönemlerde Türkçenin başka dillerle karşılıklı tesiri ziyadeleşmiştir. Buna karşı eserleriyle gerekli tepkiyi gösteren şair ve yazarlarımız çıkmıştır. Nitekim Kaşgarlı Mahmut, Âşık Paşa, Edirneli Nazmi ve daha nice aydınların esere dönüşen endişeleri daima Türk dilinin bekâsı adına olmuştur.

UNESCO tarafından 2021, Yunus Emre ve Türkçe Yılı olarak kabul edilmiştir. Türkçenin gönül ve edebiyat diline dönüşmesinde büyük Yunus'un yeri inkârı mümkün olmayan bir hakikattir. O şahsiyetini, yüreğini ve hepsinden mühimi kudret pınarından damıttıklarını irfan kazanında pişirmiş, dilin kepeçesiyle kabını uzatana sunmuştur. Bir fani olmasına karşılık şiirleriyle hasenatını işleten Yunus Emre'nin kıyamete kadar amel defteri kapanmasa bile nasiplenen gittikçe azalmaktadır. Zira yedi yüzyıldır bu irfan abidesinin şiirleriyle beslenen ve gönül dünyasını bezeyen nesillerin yerini, ne yazık ki bugün ecdat dilini anlamayan nesiller almaktadır. Hâl böyle olunca Yunus Emre ve Türkçe Yılı'nda bu Hak âşığının, şiirleriyle ortaya koyduğu Türkçeye yabancılaşmayı konuşmak gerekliydi! İşte bu gereksinmeden öte, elzem mevzuya, 26-27 Kasım 2021'de yapılan Türkçe Şûrası'nda dikkat çekildi. Sevgi emek ve gayret ister! Yunus Emre ve Türkçe Yılı'nda Türk dilini konuşmadan, bugün geldiği hâli dillendirmeden, medeniyet dilimizin yok olma tehlikesine dikkat çekmeden 2021 yılının Yunus Emre ve Türkçe Yılı ilan edilme maksadına hizmet eksik kalacaktı.

8. Hukuk Dili-Kanunların Dili

1982 Anayasasının 3. maddesinde devletin dilinin Türkçe olduğu belirtilmektedir. Mâdemki devletin dili (resmî dil) Türkçedir. Devletin, bütün vatandaşlara örnek teşkil etmesi ve teşvik olması için mevzuat dilinde Türkçenin kullanılmasına da hassasiyet göstermesi beklenir.

Kullandığımız dil, yani kelime ve kavramlar zihin ve his âlemimizde çağrışımlar ve izdüşümler meydana getirir. Bu şekilde kullandığımız kelimelerle aramızda bir bağ vardır. Bu bağ ana dilde kendiliğinden oluşur. Bu bağ yoksa sun'î şekilde teşekkül eden bir dil var demektir ve sentetik dil ile düşünce geliştirilemez, ilim yapılamaz, hukukî metinler ve hukuk müktesebatı oluşturulamaz.

Her bilim alanı gibi, hukukun da kendine özgü kelime ve kavramlarının olması tabiidir. Hukuk metinleri (mevzuat), herkese yönelik kurallar bütünüdür. Hukuk kuralları insanlara haklar bahşeder, emirler verir; bu kurallara uyulmadığı takdirde müeyyideler öngörür. Bu yüzden hukuk dilinin, kişilerin kullandığı genel dilden tamamen kopuk olması da düşünülemez. Kullanılan dil ne kadar doğru ise hukuk kurallarının anlaşılabilirliği ve toplum tarafından benimsenebilirliği de o nispette artacaktır. Hukuk metnlerinin anlaşılır olması, bu metinlerin halkın ekseriyetinin yabancı olmadığı bir dille kaleme alınmasına bağlıdır. Hukuk metnlerinin dili, halka yabancı ise halk da o hukuk metinlerine yabancı kalacak, onları benimsemeyecektir.

Hukuk metnlerinin anlaşılabilirliği, uzun yıllar boyunca oluşan hukuk kültürüne âit kelime ve kavramların kullanılmasına, terim birliğine dikkat edilmesine bağlıdır. Anlaşılabilirliğin ilk şartı, hukuk metnlerinin yaşayan dil ile kaleme alınmasıdır. Yaşayan dil, toplumun geneli tarafından benimsenmiş dili ifade etmektedir. Hukuk kültürü çerçevesinde yerleşen kelime ve kavramlar yaşayan dilin parçasıdır. Tamamen unutulmuş veya toplumun kullandığı dile tamamen yabancı yahut yeni uydurulan kelime ve kavramlardan oluşan hukuk metnlerinin anlaşılabilirliğinden söz edilemez. Bu sebeple hukuk metnlerinin dili, yaşayan dilden seçilerek, hukuk uygulamasında ve hukuk biliminde istikrar kazanmış kelime ve kavramlar kullanılarak oluşturulmalıdır.

Genel dilde olduğu gibi hukuk dilinde de zamanla bazı kelime ve kavramlar kullanımdan düşer, yenileri oluşur. Ancak bu dilin tabii gelişimi içinde gerçekleştiğinde herhangi bir kargaşaya sebep olmaz. Devlet zoruyla kelime ve kavramlar değiştirilmeye teşebbüs edildiğinde, dilde kargaşa çıkması kaçınılmazdır. Bu durum hukuk dilinde olursa durum daha da vahim sonuçlara yol açar. Devlet otoritesi tarafından uydurulan, halkın hiç duymadığı kelime ve kavramlarla hukuk metinleri oluşturulamaz.

Hukuk metinlerinde kullanılan kelime ve mefhum ve ıstılahların tutarlılığa ve yeknesaklığa sahip olması vazgeçilemez bir mecburiyettir. Hukuk metinlerinde kullanılan terim, her yerde aynı anlamda kullanılmak zorundadır. Aksi hâlde hukukî karmaşa ortaya çıkar. Mesela “hukukî sebep” yerine “hukuksal neden”; “sebepsiz zenginleşme” yerine “nedensiz zenginleşme”; “müesses durum” yerine “oluşturulmuş durum” denmesi anlam kargaşasına yol açar. Böyle bir kargaşaya sebebiyet verilmemesi için hukuk metinleri kaleme alınırken dilimize yerleşmiş ve herkesçe ne anlama geldiği bilinen kelime ve kavramların kullanılması gerekmektedir. Başka bir ifadeyle yerleşmiş ve herkesçe bilinen hukuk terimlerine dokunulmamalıdır. Mesela müdâhil, mübâşir, mukâbil, müşâhid, ferâgat, mümeyyiz, temyiz kudreti, müşâhade, muhâkeme, şâhit, müşâhade, akit, muhâsebe, müzâyede, reşit, rüşt... gibi yüzlerce kelime ve kavram herkes tarafından bilinmektedir. Hukuk diline yerleşmiş bu kelime ve kavramlar kullanılmaya devam edilmelidir.

Son yıllarda yürürlüğe giren kanunlarımızda, hukuk dilimize yerleşmiş ve herkesçe bilinen kelimeler yerine yeni kelimeler kullanıldığı görülmektedir. Meselâ 2001 tarih ve 4721 sayılı Türk Madenî Kanunu'nda "reşit" yerine "ergin", "temyiz kudreti" yerine "ayırt etme gücü", "muris" yerine "miras bırakan", "tehdit" yerine "korkutma", "hata" yerine "yanılma", "teferruat" yerine "eklenti", "imkân" yerine "olanak", "hile" yerine "aldatma" kelimeleri kullanılmıştır. Bu şekilde, mecburiyet yokken yeni kelimelerin kullanılması hukuk birikimini bertaraf etmekte, geçmiş ile bağlantıyı kesintiye uğratmaktadır.

Hukukî metinlerde "lafız" (söz) hayati önemi hâizdir. Bu anlamda tercih edilen kavram ve kelimeler kadar nokta, virgül ve bunların cümledeki yerlerinin belirlenmesinin dahi önemi büyüktür.

9. Tıp Dili

Sağlık herkesi ilgilendirdiği için tıp dili sadece ihtisas sahiplerine ait bir dil olarak görülemez. Günlük hayatımızla ilgili sağlık alanında Latince tıp terimleri veya sentetik kelimeler kullanılması sağlıklı sonuçlar vermez.

2019'da baş gösteren, 2021 yılını da yoğun biçimde etkileyen ve birkaç yıl daha süreceğine kesin gözüyle bakılan Covid-19 salgın süreci sebebiyle bu konular daha da mühim hâle gelmiştir. Tıp Dili başlıklı oturumda; tıp terimlerinin Türkçeleştirilmesi, Türk Dil Kurumu'nun bu konudaki faaliyetleri, salgın sürecinde Türkçenin yeni söz varlığı unsurlarıyla karşılaşması, bunlara Türkçe karşılıkların bulunması, türetilen yahut teklif edilen kelimeler ile çabucak yaygınlaşarak dilimizin bir parçası hâline gelen yabancı kökenli kelime ve terimlerin dilin genel sözlüklerine kazandırılması, çevrim içi sözlük yayıncılığının önem kazanması gibi konular gündeme gelmiştir. Dile getirilen ve tartışılan konulara bakıldığında bu oturum, sadece tıp dili başlığı etrafında şekillenmemiş; terim ve terim sorunları, sözlük ve Türk sözlükçülüğü de tebliğ ve müzakerelerin temel konuları arasında yer almıştır.

Ele alınan ve müzakere esnasında tartışılan konular şunlardır:

Ülkemizde tıp dili üzerine yapılan çalışmaların tarihçesi, Tıp dilinin Türkçeleştirilmesi ve bu konuda Tanzimat'tan beri yapılan faaliyetler, Latin ve Batı dillerinden giren terimler için teklif edilen Türkçe karşılıklar, Türk Dil Kurumu tıp terimleri çalışma kolunun faaliyetleri ve 2006 yılından beri devam eden çalışmalarda henüz bir sonuca varılamamış olması, salgın sürecinin Türkçe üzerindeki etkileri, salgınla birlikte Türkçenin pek çok yabancı kökenli yeni kelime ve terimlerle ilk defa karşılaşması, salgın sırasında Türkçe kelime ve terimlerin türetilmesi, salgın sürecinin bazı tıp terimlerini günlük dilin kelime kadrosu arasına dâhil etmiş olması, Türkçede eskiden beri var olan kelimelerin yeni anlamlar kazanması ve bu yeni anlamlara bağlı olarak

yeni kelime ailelerinin oluşması, Türkçe kök veya gövdelerinden yeni terim veya kelimelerin türetilmesi ve bunun etrafında yeni kelime ailelerinin oluşması, salgının seyriyle birlikte ilerleyen günlerde dile yeni kelime ve terimlerin katılacak olması, tıp terimleriyle ilgili daha evvel teklif edilen Türkçe asıllı kelimelerin yöneticiler, hekimler, kitle iletişim araçlarında görev yapan yahut açıklama yapan kişiler tarafından kullanılmaması, salgının çevrim içi sözlük yayıncılığının önemini artırması, salgın, afet gibi durumlarda dilin karşılaşılabileceği meseleler için ilgili kurum ve kurulların hızlı ve doğru bir şekilde refleks geliştirebilme özelliği kazanması.

Bütün bunlar dikkate alındığında tıp dilinin sağlıklılaştırılmasının Türkiye’de dil meselelerinin en ön sırasında yer aldığı görülmektedir.

10. Tercüme Dili

Tercüme farklı dilleri konuşan, farklı dillerde yazan insanlar ve toplumlar arasında ilişki ve irtibat kurmanın temel aracıdır. Tercüme sayesinde farklı kavimler, topluluklar, milletler ve kültürler birbiriyle konuşur, iletişim kurar, alışveriş yapar. Tercüme aynı zamanda farklı dillerde oluşan felsefi, siyasî, iktisadî, hukukî, kültürel ve sosyal birikimin insanlığın müşterek hazinesi hâline gelmesine hizmet eder. Doğru irtibat, doğru anlama ve buna dayalı olarak doğru ve sağlam ilişkiler geliştirme, mantık yürütme, muhakeme, değerlendirme, hüküm bina etme ancak doğru ve nitelikli tercüme sayesinde mümkün olur.

Türkçe edebiyat, ne yazık ki tercüme keyfiyeti açısından iç açıcı bir vaziyette değildir. Tercüme eserlerde çok sayıda tercüme hataları, kusurları ve eksiklerine rastlanmaktadır. Tercüme eserlerin itibarını zedeleyen, eserin ve tercüme faaliyetinin kalitesini düşüren eksiklik, hata ve kusurlardan biri, orijinal eserin tamamının değil, bir kısmının çevrilmesidir. Hoşa gitmeyen veya başka amaçlarla gereksiz görülen bazı yerlerin atlanması, kısaltılması veya tamamen çıkarılması, nereden bakılırsa bakılsın affedilmez bir hatadır.

Çeviri eserlerde rastlanan ikinci bir kalite düşürücü unsur, doğrudan tercüme yanlışlarıdır. Öyle ki çevrilmiş metin, mütercimmin yetersizliği veya dikkatsizliği yüzünden, açıkça özgün metnin dışında, onunla ilgisiz, anlamı doğru vermeyen, eserin kötü bir tercümesi durumundadır.

Yine tercüme eserlerde sık rastlanan üçüncü bir yanlışlık, kullanılan dilin halkın konuştuğu “yaşayan dil” değil, anlaşılması güç, uyduruk bir dil olmasıdır. Çoğu zaman ideolojik-siyasî gayelerle, yabancı kelimelere Türkçe karşılık verirken sadece sıradan insanların değil, konuyla ilgilenen okumuş yazmış kişiler ve uzmanların bile kullanmadığı, anlamakta güçlük çektiği bir dil kullanılmaktadır.

Tercüme eserlerde görülen dördüncü bir yanlışlık, kaynak metne sadık kalayım derken ölçünün kaçırılıp fazlasıyla “literal” yahut “lafızci” davranılması, sonuçta “tercüme kokan” motamot bir metnin ortaya çıkmasıdır. “Bu cümleyi ben ana dilimde yazmış olsam nasıl yazardım?” yaklaşımının gözetilmemesi, çoğu zaman kulak tırmalayıcı, zor okunan tercüme metinler ortaya çıkarmaktadır.

Başka bir yanlışlık, konuyla ilgili hatırı sayılır bir teknik, felsefi yahut kültürel birikim gerektiren metinlerin, konuyla ilgisi olmayan, o alanda gerekli asgarî birikime sahip olmadığı için teknik terimlere, kavramlara ve ifâdelere âşina olmayan birinin, boyunu aşacak karmaşıklıkta bir metni tercüme etmeye kalkışmasıdır. Sonuçta teknik kavramlara doğru karşılık vermeyen, ne dediği pek anlaşılmayan, takibi zor bir tercüme metin ortaya çıkmaktadır.

Nihayet bütün bunları tamamlayan bir eksiklik de kendi dili kadar tercüme yapacağı dilin inceliklerini bilmeyen, deyimler, özdeyişler ve atasözleri dağarcığı zayıf, kaynak metindeki uzun cümleleri anlamakta zorlanan, cümleleri bölüp basitleştireyim derken anlam bütünlüğünü bozup metni daha da içinden çıkılmaz hâle getiren, kısaca tercüme yapmaya ehil olmayan yetersiz birilerinin tercüme yapmaya kalkışmasıdır.

Tercümeden maksat anlamaktır, anlatmaktır, aktarmaktır; kaynak dil ile hedef dil arasında, dolayısıyla kaynak kültür ile hedef kültür arasında köprüler kurmaktır; orijinal metni hedef dilde âdeta yeniden inşa etmektir; eseri yeni baştan yazmaktır; kaynak eser kendi dil, kültür ve medeniyeti için ne ifâde ediyorsa, tercüme metin üzerinden aynısını bu defa hedef dil, kültür ve medeniyeti için yapmaktır.

11. Haberleşme Dili

20. yüzyılda kitle haberleşme araçlarından radyo ve televizyonun dilleri etkilemiş akabinde sanal âlem ile sosyal medya, bu etkiyi güçlendirmiş ve yaygınlaştırmıştır. Ancak sanal âlem ve sosyal medya etkisiyle kelimelerin yerli yerinde kullanılması, doğru telaffuzu ve yazılması, cümle yapısına dikkat edilmesini gittikçe daha fazla zorlaştırmıştır. Konuşma dili, yazı dili yanında bir de “medya dili” diyebileceğimiz bir dil ortaya çıkmıştır. Az kelimeyle çok şey ifâde etme ve yerli yersiz yabancı kelime kullanılması yaygınlaştırmıştır.

Dünyayı küçülten, insanları, toplumları, kültürleri ve medeniyetleri birbiriyle mezceden küresel iletişimin zirve noktasında bulunduğumuz bir dönemdeyiz. Bu dönemde, iletişim ve medya sisteminden kaçamayan ve bu karmaşıklığa talip olan bütün toplumlar bir biçimde gündelik hayatta yaşanan benzeşmelerden gelenek, kültür ve dil noktasında da geri dönülmez biçimde pay almıştır. Ülkemizdeki dil teşkilatlanmasının resmî kurumu Türk Dil Kurumu (Kuruluş: 12 Temmuz 1932), medya denetim teşkilatlanmasının resmî kurumu Radyo ve Televizyon Üst Kurulu

(Kuruluş: 1994) ve medya teşkilatlanmasının resmî ayağı Türkiye Radyo Televizyon Kurumu'dur (Kuruluş: 1 Mayıs 1964). Medya-dil-denetim meseleleri devletle ilişkilendirildiğinde akla bu üç kurum gelmektedir. Cumhuriyet Dönemi boyunca medya dil denetçiliğini sürdüren kurumların internet çağında denetçilikte önemli ölçüde geride kaldığı bir gerçektir. Yeni nesil medyayla değişen iletişim biçimlerinin yeni nesil yöntemlerle denetlenebileceği sonucu karşımıza çıkmaktadır.

12. Spor Dili

Sporla ilişkili söz varlığı (terim, deyim, vb.) Türkiye Türkçesinde gözden kaçan leksik ve semantik gelişmelere yol açmaktadır. Sporun çeşitli dallarındaki terimlerin veya birtakım sözlerin günlük dile ve yazı diline geçişleri son yıllarda yaygınlık kazanmıştır. Alıntı kelime, aşırıya kaçmadıkça dilin bir ihtiyacıdır ve alıntılardan yararlanmak bir bakıma yeni karşılaşılan kavramları karşılama, dile kelime kazandırma yoludur. Türkiye Türkçesi de alıntılardan sıklıkla yararlanmıştır. Alıntıların dilimize girmesinin birçok sebebi bulunmakla birlikte, başka milletlerle girişilen kültür alışverişi ve medeniyet dairesinin değişmesi başlıca etkenlerdir. Bilhassa Cumhuriyet'le birlikte, geçmiştekine göre Batı kültürüyle daha sıkı temasa geçilmiş ve “medeniyet dairesi değiştirme” bir devlet politikası olarak benimsenmiştir. Bundan dolayıdır ki Türkiye Türkleri, lehçelerinde, zamanla Batı dillerinden gelen pek çok kelimeyle karşı karşıya kalmışlardır. Türkiye Türkçesi günümüzde de pek çok alıntıyla dolmaktadır. Bunda medyanın da mühim rolü olduğunu belirtmek gerekir. Bu cümleden olmak üzere spordan kaynaklanan ve birçoğu alıntı olan bir söz varlığı da Türkiye Türkçesinde her geçen gün çoğalmakta, bununla da kalmayarak bazıları anlam genişlemeleriyle dile iyice yerleşmektedir.

Çözümle ilgili teklifler, tavsiyeler ve uygulama ile ilgili görüşler

Bu bölümde uygulamaya yönelik bazı teklif ve tavsiyeler dile getirilmektedir. Devlet kurumlarının başta **TBMM, Millî Eğitim Bakanlığı, Adalet Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı, YÖK, RTÜK, TRT ve TDK'nin** ilgili kurumlar olarak dilimizin sağlıklı şekilde varlığını sürdürebilmesi için yapması gerekenler sıralanmaktadır. Dil meselesinin devlet katında bütüncü bir yaklaşımla ele alınarak köklü tedbirlerle yoluna konulmasında daha fazla geç kalınmaması gerekmektedir.

Şûra'ya katılan çok farklı kesimlerden ilim, fikir ve edebiyat adamlarının dilimizin bugünkü durumu ile ilgili temel konularda fikir birliği içinde oldukları görülmüştür. Dilimiz, ifâde imkânları daralarak, kelime hafızası zayıflayarak yoluna devam etmektedir. Bu zafiyet bir taraftan kelime haznesinin küçülmesi, öte yandan cümle yapısının bozulması dâhil, meselelerin giderek artması şeklinde ortaya çıkmaktadır.

Türkçe cümle, başka dillerden alınan kelimelerle de kurulabilir fakat cümle Türkçenin yapısına uygun olmazsa, anlam tamamen kaybolur. Bugün anlamda açıklığın, anlaşılabilirliğin kaybedilmesi, yeni kelime yapma (uydurma) konusunda bir otoriteye ihtiyaç duymadan her önüne gelenin keyfine göre kelime uydurmasının yanında, Türkçe cümle yapısının dışına çıkılarak metinler ortaya konulmasıyla da ilgilidir.

• **Devlet kurumları dil konusunu ciddiye almalıdır!**

Dilimizin kelime varlığının ayırım yapmadan korunması yanında, cümle yapısının, söz diziminin korunması da ehemmiyetli hâle gelmiştir. Türkçe cümle yapısı dil bilgisi derslerinde anlatılıyor olmakla beraber, güzel ve mükemmel Türkçe örnekleri ile karşı karşıya getirilmeyen öğrenciden güzel cümle kurması beklenemez. Teori ancak güzel edebî eserler, düşünce ve ilim eserleri esas alınarak anlatılabilir/anlaşılabilir.

En başta her kademede Türkçe dersleri tabii-köklü Türkçe esas alınarak yeniden düzenlenmelidir. Yerleşikler dışında uydurma kelimeler ve dilimizin malı olmamış yabancı kelimeler kullanılmamalıdır. Bu dersler okunması, hatta bazen ezberlenmesi mecburi olan güzel metinlerle desteklenmelidir. Öğrenciye kurallar/kaideler sormakla birlikte, okutulan metinlerin cümle yapıları ile ilgili sorular da sorulmalıdır.

Bir dilin kelimeleri devlet kararıyla değiştirilmemelidir. Tam tersine devletin müdahalesi var olanı korumaya dönük olmalıdır. Dile uygun tasarruf dilden doğmalıdır. **Dilin istikrarının korunması en önce devletin dil konusunu esaslı şekilde ele almasını gerektirmektedir.** Bugün bir taraftan devlet metinlerinin dilinde (kanun, tüzük, yönetmelik vb.) ciddi bir aşınma görülmekte, diğer taraftan yine devlet kurumu olan Millî Eğitimin ve üniversitelerin metinlerinde aynı zaaf hissedilmektedir. Devlet, Millî Eğitim ve akademiyle dili kontrol altında tutmakta ve yönlendirmektedir. Dolayısıyla, sonuç alıcı tedbirlerin, uygulamaların bu kurumlar eliyle yürütülmesi gerekmektedir. Türkçe, Öztürkçe ayırımı ortadan kaldırılmalı, makul bir çizgiye dönülmelidir. Orta öğretimde Osmanlı Türkçesi dersleri en azından seçimlik olarak yer almalıdır.

• **Hukuk dili adaleti ihlal edecek derecede bozulmuştur!**

Hukuk dili sağlıklı olmaktan çıkmıştır. Hukuk dili gibi belirli bir jargona istinat eden özel alanların dili belagatini yitirmiştir. Her alanda anlam, düz anlama indirgenmiştir. Önceden yedi sekiz kelimeyle ifade edilen ve birbirinden farklı anlamları karşılayan kelimeler bugün bir tane kelimeyle karşılanmaktadır. Mesela, zaman, vakit, mühlet, vade... kelimeleri sadece “süre” kelimesiyle karşılanmaktadır. Adalet Bakanlığı hukukî metinlerinin dilinin sağlıklılaştırılmasını gündemine almalıdır. Meclis'ten çıkan kanun metinlerinin hem dil bilgisine vakıf hukukçular hem de dil bilimciler tarafından denetlenmesi yönünde adımlar atılmalıdır.

- **Sesli ve görüntülü yayın kuruluşlarında sunucu, seslendirici olarak çalışanların Türkçe yeterlilikleri tescillenmelidir.**

Medyayla her an yüz yüze olan toplumun dille teması mühim bir noktadır. Bu noktada doğru Türkçe kullanılması ehemmiyet kazanmaktadır. Bu yüzden, bilhassa sesli ve görüntülü yayınlarda sunucu, seslendirici olarak çalışanların Türkçesinin düzgünlüğü, kelime haznelerinin zenginliği ve telaffuzlarının doğruluğu denetlenmelidir. Gerekirse bu hususlarda ilgili kurumlar (RTÜK, TRT ve TDK) iş birliği yaparak öğretici çalışmalar yapmalı ve bu meslekleri icra edenlerin bu becerileri tescillenmelidir.

- **Yabancılara Türkçe öğretimi bir merkezden tanzim edilmelidir.**

Yabancılara Türkçe öğretimi son yıllarda bilhassa önem kazanmıştır. Türkçenin sınırları dünyanın sınırlarıdır. Yabancılara Türkçe öğretimi tam olarak sistemleştirilememiştir. Pek çok kamu kurumu birbirinden habersiz yabancılara Türkçe öğretmektedir. Bu durumda güç dağılmakta, etkisizleşmektedir. Bu çabayı tek merkezden tanzim eden bir yapı kurulmalıdır. Değişik kurumların faaliyetleri bir merkezden yönetildiği takdirde hem vakit hem güç kazanılacaktır.

- **Türk toplulukları arasında Türkiye Türkçesi yaygınlaştırılmalıdır.**

“Türk topluluklarının müşterek dili Türkiye Türkçesi” şiarı yaygınlaştırılmalıdır. Müşterek dille; anlaşmayı, konuşmayı amaçlayan bir tutum benimsenmelidir. Türkiye’de dilde yapılan değişiklikler, uydurulan yeni kelimeler Türk dünyasında tanınmamaktadır. Tasfiye edilen kelimeler çoklukla Türk dünyasında kullanılan kelimelerdir. Mesela edebiyat, maarif, muallim, mektep, bahtiyar vb. birçok kelime Türk lehçelerinin hepsinde kullanılırken sadece bizim kullandığımız bunların yerine üretilen kelimeler hiçbir lehçede yoktur. Bu birliği ortadan kaldıran, müşterek dili yıkan bir sonuç doğurmuştur. Türk dünyasının müşterek kelimeleri (ki bizim de müşterek kelimelerimizdir); resmî metinlerde, eğitim ve öğretim sisteminde kullanılmaya devam edilmelidir.

- **Türk dünyası ile anlaşma zemininin tesisi için uydurma kelimeleri kullanmaktan vaz geçilmesi gerekir.**

Türk dünyası ile müşterek anlaşma zemininin tesisi için bizim ders kitaplarından başlayarak, televizyon yayınları ve dizileri gibi çeşitli mecralardan uydurma kelimeleri temizlememiz ve müşterek kelimelerimize dönmemiz, Türk devletlerine de benzer bir telkinde bulunmamız gerekir. Onlar da Sovyetler devrinde dikte edilen kelimeler yerine müşterek kelimelerimizi kullanırlarsa anlaşmamız kolaylaşacaktır. Türkiye Türkçesinin müşterek anlaşma dili olarak kullanılması için de çalışmaların hızlandırılmasına ihtiyaç vardır.

Bundan başka 1992 yılında kabul edilen müşterek Alfabe'nin başta Türkiye olmak üzere bütün Türk devletlerinde kullanılması için gayret etmek gereklidir.

- **Şahıs, yer, kurum adlarının dilimizin, kültürümüzün değerleri doğrultusunda verilmesi sağlanmalıdır.**

Ülkemizde şahıs adı seçiminde kanunen bir düzenleme olmadığından son zamanlarda Türkçenin söz varlığında bulunmayan çeşitli adların çocuklara gelişigüzel verildiği görülmektedir. Meselâ, yabancı futbolcuların isimleri Atiba, Muslera, Sow vb. Bunun yanı sıra herhangi bir anlam ifade etmeyen (Aleyna, Minel vb.) şahıs adları yaygınlık kazanmıştır. Bu konu ile ilgili bir kanunî düzenleme yapılması gerekli görülmektedir.

Şahıs adı dışında kalan diğer adların verilmesinde de Türkçenin ve Türk Kültürünün değerlerine uygun olarak seçimler yapılmalıdır. Okul adlarından cami adlarına, site isimlerinden sokak isimlerine, üniversite isimlerinden bina adlarına kadar bütün alanlarda bu hassasiyet gösterilmelidir.

- **Türkçenin devlet dili olarak doğru kullanılmasına özen gösterenler ödüllendirilmelidir.**

Türkçenin devlet dili olarak kullanılmasına özen gösteren memur, şef, müdür, genel müdür gibi kamu çalışanlarının taltif edilmesi, dilimizin kullanımına gösterilen ehemmiyetin ödüllendirilmesi son derece yerinde olacaktır.

Dil meselesi; din, siyaset, tarih, ekonomi gibi bir ülkenin hassas konularından olduğu için Türkçe üzerine yapılacak resmî açıklama ve beyanlarda alanın uzmanlarından görüş alınması, bilgi veya görüş yanlışlığı/eksikliğinden meydana gelebilecek tartışmaların önüne geçebilecektir.

- **Doğru ve güzel Türkçe her kademedede ve bilhassa akademide teşvik edilmelidir.**

Türkçe hakemli dergilerde Türkçe editörü mecburiyeti getirilmeli, akademik teşvikte Türkçeye yönelik tedbirler alınmalı, yabancı dille öğretim sınırlandırılmalı, eğitimin genelinde yüzde otuzu geçmemeli, buna karşılık yabancı dil öğretiminin güçlendirilmesi esas alınmalıdır.

- **Ders kitapları ülkemizde kültür ve ilim adamlarının da iştiraki ile yeniden yazılmalıdır.**

Ders kitapları ülkemiz kültür ve ilim adamlarının da iştiraki ile yeniden yazılmalıdır. Kültür adamlarımızdan ders kitabı yazımında azami derecelerde istifade edilmelidir. Ders kitaplarının dili ülkemizin maddî ve manevî birikimini içine alan kültürel kimliği ve yazılı anlatımda yer alan kaynaklarımızın yanı sıra sözlü anlatım dilimizi de içine alacak şekilde kelime kadrosunu genişletecek şekilde düzenlenmelidir.

• **Ders kitaplarının söz varlığı genişletilmelidir.**

Ders kitaplarımız söz varlığı/kelime haznesi ortalama bir insana kazandırılması hedeflenen kelime sayıları ile denk olacak şekilde hazırlanmalıdır. Şu an itibariyle ilköğretim okullarımızın 1.000-1.500, liselerimizin 1.500-2.000 kelime, üniversitelerimizin ise 3.000 kelime civarında bir söz varlığına sahip olduğu müşahede edilmektedir. Bunun dünya geneline bakılarak olması gereken ortalama hedefleri ise ilköğretim için 2.000 kelime, 15 yaş gurubuna kadar olan çocuklar için 5.000 kelime, 18 yaş gurubuna kadar olan lise çocukları için de 7.000 kelimedir.

Çocukların Türkçe öğrenmedeki temel kaynaklarını teşkil eden piyasadaki çocuk romanı, hikâyesi, masal, efsane gibi okuma kitaplarının da aynı kelime kadrosu/kelime haznesi hedefine uygun şekilde hazırlanması teşvik edilmelidir.

Öğretmenlerin tamamının (fen ve sosyal bilimler alanını içine alacak şekilde) bu hedefe uygun olarak kelime kadrosu hedefli hizmet içi eğitimler yoluyla konuya olan bakışlarına zenginlik ve genişlik katılmalıdır.

Kelime haznesi oluşturmada asgari Cumhuriyet Dönemi diline hayat veren kelime kadrosunun kullanılması hedeflenmelidir.

Kelime bilgisi, kelimenin çeşitli anlamlarının **derinlik**, farklı konulardaki kelime bilgisinin **genişlik**, aynı konuda bilinen kelime kadrosunun genişliğinin de **ağırlık** olarak ifade edildiğini söyleyebiliriz. Burada kaybedilen esas zemin; kelime derinliği ve gönül dilimizi oluşturan kelimelerden mahrum bir dili konuşuyor hâlde gelmemiz yüzünden oluşan kurak tahsil alanımızdır. Bu durumun önüne geçmek için ders kitaplarının yazılmasında kültür adamlarımızın desteği ihmal edilmemelidir.

Ders kitaplarında, ders programlarında ve tümüyle müfredatta bir millî maarif felsefesi oluşturulmalıdır. Bu çerçevede olmak üzere ilim, kültür, sanat ve maarif adamlarımızın eser ve hayatlarına daha çok yer verilmelidir. Örnek metinler bütün derslerde işlenecek hâlde müfredata alınmalıdır.

Türkçemiz; çocuklarımızın muhakeme, mukayese, hüküm çıkarma kapasitelerini yükseltici, analitik düşünceleri geliştiren mahiyette öğretilmelidir.

• **Orta öğretimde gençlerimizin okuyacağı temel eserler tam metin olarak Milli Eğitim tarafından özgün dilleri ile yayınlanmalıdır.**

Büyük edebiyat eserleri bir milletin en sağlam varlık zeminidir. Orta öğretimde büyük yazarlarımızın eserleri tam metin olarak okutulmalı, gençlerin bunun üzerinde düşünmesi, fikir yürütmesi sağlanmalıdır.

Temel metinlerin okunması konusunda Anadolu Mektebi uygulaması yaygınlaştırılmalıdır.

- **Türkiyat öğretiminin ülkenin ihtiyaçlarına göre planlaması ivedilikle ele alınmalıdır.**

Ülkemizde hâlihazırda toplamı iki yüzü aşan Türk Dili ve Edebiyatı, Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği, Türkçe Öğretmenliği ve Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları bölümleri mevcuttur. Türkiyat öğretiminin ülkenin ihtiyaçlarına göre planlaması ivedilikle ele alınmalıdır. Sayıca artış yerine nitelik kazandırma esas alınmalıdır.

- **Devletin dil siyaseti olmalıdır.**

Sanatçı ile toplumun müştereken kullandığı bir edebiyat dili sürekli canlı tutulmalı ve desteklenmelidir. Bunun için sadece edebî eser ortaya koyanların duyarlılığı yeterli olmayacaktır. Devletin bir dil ve buna bağlı olarak “edebiyat dili politikası” olması gerekir. Yaşayan ve yaşatılması gerekli olan dil mirası ihtimamla muhafaza edilmelidir. Geçmişle bağımızı ancak yaşatılan bu dille sürdürebiliriz. Bu dil, Anadolu coğrafyası ve Türkiye Türkçesi çerçevesinde bakıldığında Yunus Emre'nin eserlerinde billur misali var olan Türkçedir. Bizlere miras kalan arı, duru ve yalın Türkiye Türkçesinin ölçü alındığı bir edebiyat dilinin her zeminde yaşatılması bugünün gençleri gibi gelecek nesiller için elzemdir.

- **Gençlerimize dil ve edebiyat şuuru kazandırılmalıdır.**

Orta öğrenimdeki gençleri hayata ve sınavlara hazırlarken yüzlerce yazar, eser adı ezberlemeye mecbur edilmemelidir. Böylesi uygulama ne başarıya hizmet edecek ne de dil sevgisi hasıl edecektir. Büyük edebiyatçılarımızı tanıma ve öne çıkan eserlerini okuma sadece dil şuuru kazandırmaz, milletimizin köklü varoluş değerlerini kavramaya zemin hazırlar. Refik Halit Karay, Ömer Seyfettin, Peyami Safa, Tarık Buğra, Mehmet Âkif, Yahya Kemal, Ahmet Hamdi Tanpınar, Sabahattin Ali, Necip Fazıl... gibi edebiyatımızın vazgeçilmez şahsiyetlerinin eserlerini okumak kendiliğinden edebiyat zevki meydana getirecek, bu da gençlerimizin dilini zenginleştirecektir. Edebiyat tercihe yönelik bir güzel sanattır, bu yönleşte zevk belirleyici olur. Sabır ve şuurla bu zevkin inşası için çalışmak hem değerlerimize hem de edebiyat dilinin gelişmesine katkı sağlayacaktır.

- **Kaide dışı uydurma kelimeler dilde düzensizliğe ve kavram kargaşasına yol açmaktadır. Bilhassa akademide yaygınlaşan kelime uydurma alışkanlığı terk edilmelidir.**

Yabancı kelimeler karşılık bulunurken ilmî temellerden yoksun ve dilin tabiatına ve kurallarına aykırı hareket edilmemelidir. Türkçede tahribata yol açan kelime türetme faaliyetleri, tasfiyeciliğe dönüştürülmemeli; uydurmacılığa teşebbüs edilmemelidir. Türkçenin kurallarına uymayan kelimelerin sayısının çoğalması, dilde düzensizliğe ve

kavram kargaşasına yol açmakta, dolayısıyla Türkçenin öğrenilmesini ve öğretimini zorlaştırmaktadır.

Yüzyıllardan beri dilimize yerleşerek Türkçenin malı olmuş, kavram alanları belli Arapça ve Farsça kelimelerin dilden atılması yanlışından dönülmelidir. Dilden atılmak istenen kelimelerin yerine çağrışımları ve anlam sınırları muğlak, neyin karşılığı olduğu tam olarak bilinmeyen yeni kelimeler türetilmemelidir.

Yeni türetilen kelimelerin atılan kelimelerin yerini tutmaması sonucunda oluşan boşluğun, başta Fransızca ve İngilizce olmak üzere Batı dillerinden alınan kelimelerle doldurulmakta olduğu dikkate alınmalıdır.

• **İmla ve noktalamada sık sık değişiklikler yapılmamalıdır.**

İmla ve noktalamada sık sık değişiklikler yapılmamalı ancak, bir mecburiyet hâline gelirse uzun süre tartışıldıktan ve makul bir çözüm bulunarak bu değişiklik gerçekleştirilmelidir. İmla sadece dilcilerin tasarrufuna bırakılmamalı, şair, edip ve sanatkarların görüşleri dikkate alınmalıdır.

İmla hususunda, öğrencilerin ve yabancıların Türkçeyi öğrenme güçlüğüne dikkate alınması yerine gelenek esas alınmalıdır. Söyleyiş ile yazış arasında mesafe olabilir; yazış ile söyleyişin birbiriyle aynı olması beklenmemeli; bu sebeple sık sık değişiklik yapılmamalıdır.

Dilin -dolayısıyla yazının- bilim ve dil bilgisi gibi disiplinleri aşan, onları şu veya bu şekilde tadil eden unsurlar her zaman olacaktır. Belki bu istisnalar, kaideyi çeşitlendirip pekiştireceği için hemen dile müdahale şeklinde tepki verilmemelidir. 1928 yılında yürürlüğe konan “Harf İnkılabı” yahut “Yazı Devrimi” denen hareket de bu gerekçelerle ortaya çıkmıştır; bu gibi birtakım bahanelerle dile müdahale edilmemelidir. Dil için mühim olanın okuyan ile yazan arasında yazanın muradına uygun bir anlam birliğinin sağlanmasıdır. Bu anlam birliğini sağlayacağı söylenen yeni harflerin bu konuda birtakım kolaylıklar sağlamış görünmesine rağmen dil, düşünüş, anlam ve anlatım hususlarında meseleleri halletmek ve bizi sağlam, salim ve emin bir zemine oturtmaktan yoksun kılmasından gerekli ders çıkarılmalı ve bu gibi teşebbüslerden uzak durulmalıdır.

• **Mevcut yazım kılavuzu çözüm sağlayamadığı için dilcilerin yanında, fikir ve edebiyat adamlarının katılmasıyla yeni bir imla/yazım kılavuzu hazırlanmalıdır.**

TDK'nin *Yazım Kılavuzu*'nun yetersiz ve çelişkili olduğu görülmektedir. Mevcut “Yazım Kılavuzu” da çözüm olmamıştır; zira kılavuza göre “hiçbir” kelimesi bitişik yazılır ancak, “Sen hiç bir filin havuç yediğini gördün mü?” cümlesinde hiç kelimesi ayrı yazılabilir. Ne söylediğini ve ne yazdığını fark eden bir yazar doğru imlayı

bulmakta zorluk çekmeyecektir. Okuduğu sözün anlamını gözeten okuyucu da doğru ve yanlış kolayca fark edecektir. Bu sebeple, bütün bahislerde olduğu gibi imla bahsinde de sadece ciddiyete ve tutarlılığa ihtiyacımız vardır ve bu sağlanmalıdır.

• **Türkçenin kendi yapısına uygun dil bilgisi/gramer kitabı hazırlanmalıdır.**

Türkçe dil bilgisi kitapları en başından itibaren Arapça, Farsça veya Fransızca dil bilgisi kitapları örnek alınarak hazırlanmıştır. Türkçeye kendine has kurallarından hareketle yazılmış bir dil bilgisi kitabı hâlâ mevcut değildir; devlet desteğiyle bir temel dil bilgisinin yazdırılması gerekmektedir.

Bugün Türkçenin dil bilgisi neredeyse açılmış her başlık itibariyle çelişkiler yumağı hâlinindedir. Bu vaziyet, Türkçenin insan-insan, insan-makine ve makine-makine iletişim düzeyini yükseltmekte yetersiz kalmaktadır. Dil bilgisi çalışmaları Türkçe için bu açılardan mühimdir. Eğitim süreçlerinde dil bilgisine gerekli destek sağlanmalıdır.

Millî Eğitim Bakanlığı, eğitim kurumlarında Türkçe dersini dil bilgisine dayandırmalı; tutarsızlıklardan arındırılmış dil bilgisi yaklaşımıyla müfredatını hızlı bir şekilde güncellemelidir.

• **Türk Dil Kurumu devlet dilinin istikrarını ve düzenini sağlayacak şekilde yeniden yapılandırılmalıdır.**

Günümüzde Türk Dil Kurumu devlet içindeki mevkiine rağmen devletin dil siyasetini belirlemek bir yana, resmî dilin meselelerine dahi müdahil olamamaktadır. Bu durumda Türk Dil Kurumu'nun yeniden yapılandırılması, sadece dilcilerin değil edebiyat ve fikir adamlarının da yer aldığı bir kuruluş hâline getirilmesi gerekmektedir.

• **Tıp terimlerinin Türkçeleştirilmesiyle ilgili çalışmalar daha fazla vakit kaybetmeden sonuçlandırılmalıdır.**

Tıp terimlerinin Türkçeleştirilmesiyle ilgili çalışmalar daha fazla vakit kaybetmeden sonuçlandırılmalıdır. Çalışmalar sonunda ortaya çıkacak olan eser; tıp fakülteleri, hastaneler, üniversiteler ve diğer sağlık kurumları öncelikli olacak şekilde kamuoyunun dikkatine ve istifadesine sunulmalıdır.

Kurul tarafından teklif edilen terimlerin dile yerleşmesi ve halk tarafından benimsenmesi, yöneticiler ve hekimler başta olmak üzere ilgili kişilerin kullanması ile gerçekleşecektir. Bu noktada dikkat edilmesi gerek şey, kelimelerin dilin mazisine ve tabiatına uygun şekilde belirlenmesidir.

Salgın süreci de göstermiştir ki böyle durumlarda bilim kurulu ile birlikte eş güdümlü çalışan Dil Kurulu da oluşturulmalı, bunların dilin tabiatına ve işleyişine uygun olarak teklif ettiği kelimeler yöneticiler, hekimler ve kitle iletişim araçlarında görev

yapan kişiler başta olmak üzere ilgili herkes tarafından kullanılmalıdır. Dil herkese aittir, hassasiyet göstermek de herkesin meselesi hatta mesuliyetidir. Hekimlerimiz ve yöneticilerimiz Türkçe hassasiyetiyle topluma emsal olmalıdır.

Son salgın hadisesiyle medyada kendine yer bulan mütehasısların demeçleri, tıp dilinin ve akademinin ortalama bir vatandaşın dilinden ne kadar uzak olduğunun açık bir numunesidir. Salgınla bir kez daha anlaşılmıştır ki ilgili kurumlar, yabancı kökenli kelimelere karşılık türetmede ve bunları çevrim içi güncel sözlüklere almada toplumun gerisinde kalmıştır. Salgın süreci, genel sözlüklerin elektronik ortamlara taşınmasının ne denli mühim olduğunu göstermiştir.

- **Günümüzde dilimizin mühim meselelerinden biri de tercüme yoluyla ortaya çıkan bozulmadır. Mütercimler ehliyet ve ruhsata bağlanmalıdır.**

Türkçenin yapısında meydana gelen bozuklukların ortaya çıkışında tercüme eserlerin mühim yeri vardır. “Marifet iltifata tabidir” fehvasınca kaliteli tercüme eserlerin mütercimleri ödüllendirilmelidir.

Tercüme sanatının öğretildiği mütercim-tercümanlık bölümlerinin kalitesi yükseltilmelidir.

Tercüme ve tercümanlık yapmanın bir tür ehliyet/ruhsata bağlanmalı, pedagojik formasyon benzeri bir sertifika programı ve belirli sınavlar yardımıyla tercüme ehliyeti ispatlanmalıdır.

Yayıncıların tercüme eserlerin kalitesi konusunda duyarlı davranmalarının teşvikine ihtiyaç bulunmaktadır.

Kültür Bakanlığı bünyesinde ilgili bir birim veya başka uygun kanallardan devlet destekleriyle, özel yayıncılarla iş birliği hâlinde, dünya kültürel hazinesinin bir parçasını oluşturan temel ilim, felsefe ve edebiyat eserleri Türkçeye kazandırılmalıdır.

- **Hukuk metinlerinin rastgele değiştirilmesi adaletin tesisini engelleyecek noktaya gelmiştir.**

Hukuk metinlerinin edebî bir üsluba, belli bir dil estetiğine sâhip olması sağlanmalıdır. Okunduğunda kulakları tırmalamayan, okuyana belli bir oranda edebî zevk veren bir üslup olmalıdır. Bu bakımdan hukuk metinleri kaleme alınırken Türkçenin belagâtına azami dikkat edilmelidir. Bu keyfiyet ancak hukuk metinleri hazırlanırken siyasiler, hukukçular kadar dil bilimcilere, edebiyatçılara yer verilerek sağlanabilir. Hukuk metinlerine ilişkin taslaklar, dil bilimciler ve edebiyatçılar, edebî zevke sâhip hukukçular tarafından incelendikten sonra son hâlini almalıdır.

Hukuk metinleri kaleme alınırken, yeni bir kavramla karşılaşıldığında dilimizde o kavramı ve anlamı karşılayacak kelime varsa onlar kullanılmalı, yoksa Türkçe kurallarına uygun yeni kelimeler türetilmeli, bunlar mümkün değilse yabancı kelime kullanılmalıdır. Yeni hukuk metinlerinde bu yönetime riâyet edilmediği veya gerekli hassasiyetin gösterilmediği müşahede edilmektedir. Meselâ 2018 tarihli ve 1 sayılı “Cumhurbaşkanlığı Teşkilâtı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnâmesi”nde, Türkçe karşılıkları olup olmadığına bakılmaksızın çok sayıda batı kökenli kelimeler kullanılmıştır. “Ofis, prensip, koordinasyon, pozisyon, standardizasyon, misyon, rehabilitasyon, rehabilite, sertifika, sertifikasyon, faktör, biyosidal...” kullanılan batı kökenli kelimelerden bazılarıdır. Burada yer alan kelime ve kavramların birçoğunun Türkçe karşılıkları bulunmaktadır.

Özellikle Arapça kökenli olup dilimizde yaygın şekilde kullanılan bazı kelimelerin üzerinde uzatma ya da inceltme (^, ˇ) işaretlerinin kullanılması gerekir. Bu işaretler kullanılmadığı için meselâ “âdem-adem, kar-kâr, “âlem-âlem gibi kelimeleri yanlış yazılmakta ve telaffuz edilmektedir. Yine birçok kelime, “ifâde, irâde, hâsıl, mâlik, velhâsıl, âile, fesâhat, belâgat” kelimelerinde olduğu gibi uzatılarak, “kâr, irtikâp, usûl, eşkâl kelimelerinde olduğu gibi inceltilerek okunması gerekmektedir. Bunların gelecek kuşakların da bu incelikleri ve farkları öğrenmesini istiyorsak, bu işaretleri kullanarak yazılması gerekir. Batı dillerinde de bu tür işaretler kullanılmaktadır. Mesela Fransızcada (a) yanında (â) (à) şeklinde; (u) yanında (û); (e) yanında (è), (é) (ê) (ë); (ı) yanında (î), (ï); (o) yanında (ô); (u) yanında (ù), (û) şeklinde harfler de farklı sesleri çıkarmak için kullanılmaktadır. Biz de sesleri doğru çıkarabilmek için inceltme ya da uzatma işaretleri kullanılmalıdır.

• **Medya ve sosyal medyanın dil tahribatını önleyici tedbirler alınmalıdır.**

TDK, medya (basın yayın, internet, sosyal medya) aracılığı ile moda olan ve tam Türkçeleşmemiş yabancı ifâde kalıplarına, gündelik dilde meydana gelen ve çok hızlı bir biçimde yayılan yanlış ve sağlıksız dil güncellemelerine/ tartışmalarına çözüm ve açıklık getirmek için özel heyetler ve komisyonlar yardımıyla internet çağının hızına uyan, çevrim içi bir geri bildirim sistemi geliştirmelidir. Bu güncellemelerde yabancı kelime istilası göz önünde bulundurularak köklü Türkçemizin şimdilerde âtil kalmış kelimeleri hatırlatılmalı, bu kelimeler bilhassa yeni nesillerin uğrak yeri olan dijital medya unsurlarında dolaşıma sokulmalıdır.

Toplumun genelinin benimsemediği sonradan uydurulmuş kelimeler sözlüklerde aslı yani eskiden yerleşik olan karşılıklarıyla mânalandırılmalı, uydurma ve kuralsız türetilmiş kelimelerin kullanılma önceliği konusundaki ısrar ve dayatmalardan vazgeçilmelidir.

Kısıtlı olarak kullanılmasına müsaade edilen, belli bir dönem yasaklanan ve günümüz medyasında varlığı neredeyse unutilan düzeltme (“^”) işareline azami ölçüde yer verilmelidir. Zira artık en saygın yayın organlarının hatta TRT spikerlerinin bile yer yer düzeltme işaretli harf bulduran kelimeleri -düzeltme işareti kullanılmamasından ötürü- doğru telaffuz edemedikleri sık sık karşılaştığımız ve artık alıştığımız bir durumdur.

TRT'nin “doğru Türkçe kullanımı” konusunda eski etkinliğine ve yetkinliğine yeniden kavuşabilmesi için dijital alanda daha faal varlık göstermesi gereklidir. Bunun için de internet ortamına has cazip sunumlarla Türkçenin en güzel hâli ile kullanıldığı, bu kullanımın özendirildiği ve benimsetildiği metin, tasarım ve video dizileriyle her yaşa özel içerikler hazırlanmalıdır. Bu içerikler, kurum dışındaki medya mecraları için örnek teşkil edecek düzeyde olmalıdır.

Türkiye’de vazifesi ve kuruluşu itibariyle tek resmî medya denetçisi olan RTÜK’ün internette yer alan “Hakkımızda” metninde medya kuruluşlarımızda doğru Türkçe kullanılmasına ilişkin herhangi bir vurguya, çağrıya ve ilkeye rastlanamamıştır. Kurumun bağlı bulunduğu kanunda yer alan “*Türkçenin, özellikleri ve kuralları bozulmadan doğru, güzel ve anlaşılır şekilde kullanılmasını sağlamak zorundadır; dilin düzensiz, kaba ve argo kullanımına yer verilemez.*” yaptırımını uygulayabilmesi için öncelikle kurumun görünür şekilde doğru ve güzel Türkçenin müdafaasını yapması, bunu kamuoyuyla paylaşması ve dil denetimi konusunda güven kazanması gerekmektedir.

İnternet medyası, denetlenmesi en güç alandır. Buralardan yayılan uygunsuz ve fena içeriklerle ve kötü dil kullanımıyla başa çıkmak giderek güçleşmektedir. Bu noktada eğitim müfredatında yer alan “medya okuryazarlığı” derslerinin seçimlik değil zorunlu olması, ders kapsamında dil hassasiyeti geliştirecek unsurların güçlendirilmesi ve öğrencilerin doğru eser ve yayınlara tevcih edilmesi şarttır. Bu kapsamda okullar arası güzel okuma, güzel konuşma ve yazıda doğru dil kullanılması esaslı yarışmaları düzenlenmeli, “güzellik” kavramının dilin mühim bir parçası ve doğru dil kullanımının saygınlık ölçüsü olduğu fikri küçük yaşlarda yerleştirilmelidir.

Üç kurumun üstlendiği denetçi rol, toplumumuzda dönemlere göre değişerek etkin olmuştur. Bugün bu üç kurumun da önceliği toplumun her ferdinin dilde meydana gelen bozulmaya karşı durabilecek seviyeye erişmesi olmalı, bütün yayın, etkinlik, çalışma ve kararlarında toplumu dil konusunda şüurlandırmada kendilerinden beklenen vazifenin sahibi olduklarını göz önünde bulundurmaları gerekir.

Sosyal medyanın kuşatıcılığı göz önüne alındığında izleyicinin en güçlü denetçi olduğu görülmektedir. Güdümlü-tasarı paylaşımları ve yersiz infialleri bir kenara koyacak olursak, medyanın herhangi bir organında toplumun geneli açısından “rezalet” kabul edilen bir hadise meydana geldiğinde, sosyal medyada en çok konuşulanlar arasına

yükselmektedir. Böylece sosyal medya, her kesimden sesi bir araya getirerek ortaya çıkan genel yargının bütün mercilere ulaşmasına imkân vermektedir. O zaman çağımızın en güçlü denetçisi izleyicidir.

Sivil denetimde en mühim husus, izleyicinin tepkilerinin giderek daha kaba çizgiler üzerinden yoğunlaşmasıdır. Türkçemizden azar azar ve hızlıca koparılan parçalar, sokak dilinin hâkim olduğu medya ortamında genel izleyici tarafından algılanmayacak kadar ince bir meselenin parçasıdır. Bu hassasiyet için temel oluşturmanın yegâne yolu, ilköğretim sürecinde herkesi doğru, zengin, güzel ve öğrenmekten zevk alınacak Türkçe ile tanıştırmaktır. Edebiyat, bunu sağlamak için en güçlü araçtır. Edebiyat şaheserlerimizden yapılan alıntılar, Türkçe ve dil bilgisi derslerinde örnek olarak tahlil edilmek üzere dâhil edilmeli, ferde sanat zevki kazandıracak, seçimlerini daha kaliteli hâle getirecek bir şuûr kazandırılmalıdır.

Eğitim alanında beklenen dil konusunda farkındalık seferberliği başlatıldığında, bu kurumların üstlendikleri bütün mesuliyeti toplumla paylaşacakları muhakkaktır. Dünyayı kuşatan ve tek dilli (bilişim ve internette hâkim olan İngilizce) küreselleşme tasarısının karşısında durabilmek ve ülkemizin her ferdi şûrlandırma hedefine ulaşabilmenin en etkin yolu, başta medya-dil-denetim ve eğitim alanında olmak üzere devletin bütün kurum ve kuruluşlarının etkin bir emsal teşkil etmesi gerekmektedir.

İletişimin mihenk taşı olan dil üzerine, gerilimli ve yıpratıcı çatışmalara girişmek yerine doğruyu/iyiyi/güzeli göstermek tercihten öte artık bir mecburiyettir.

..... TÜRKÇE ŞÛRASI .....

AÇILIŞ KONUŞMALARI

Musa Kâzım ARICAN*

Dilimiz bu dünyadaki varlığımızdır. Bu sebeple dilimize sahip çıkmak, tarihteki varlığımıza sahip çıkmakla eşdeğerdir. Türkçe düşünmek, Türkçe duymak, Türkçe konuşmak ve Türkçeyi yaşamak ile ancak bir felsefe dili, bilim dili ve sanat dili inşa edebiliriz.

2021 yılı Anadolu'da Türkçe'nin büyük edebi başlangıcını yapan Yunus Emre'nin vefatının 700'ncü senesi vesilesiyle Sayın Cumhurbaşkanımız Recep Tayyip Erdoğan tarafından "*Yunus Emre ve Türkçe Yılı*" olarak ilan edilmişti.

Dolayısıyla, "Türkçe Şûramız"da Yunus Emre ve Türkçe Yılı münasebetiyle bir "Türkçe şûrası" şeklinde teşekkül etti.

Türkçe'nin bugün içinde bulunduğu durumu tespit, değerlendirme, meseleleri ortaya koyma ve çözümler için geniş çaplı istişare amacıyla; 26-27 Kasım 2021 tarihlerinde Türkiye Yazarlar Birliği, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Türkiye Dil ve Edebiyat Derneği ile Yunus Emre Enstitüsü ortaklaşa "*Türkçe Şûrası*" düzenledik.

Kurucu genel başkanımız, yıllardır dil konusunda önemli eserleri ve çalışmaları bulunan sözlük yazarı **D. Mehmet Doğan**'ın teşvik ve öncülüğünde; dilciler, edebiyatçılar, felsefeciler ve hukuk, tıp, iktisat, spor gibi alanların dili ile ilgili çalışmaları olan ilim adamlarının katıldığı Şûra'da, durum tespiti yanında büyüyen dil meselelerimizle ilgili çözüm yolları da müzakere edildi.

Toplumsal kimliğimizin en önemli belirleyicilerinden olan Türkçenin dünü, bugünü ve yarınının konuşulduğu, meselelere ilişkin ilmi değerlendirmelerin yapıldığı on dört oturum sonunda çok kapsamlı ve bundan sonrasına ilişkin bir yol haritası oluşturacak sonuçlar ortaya çıktı.

* Prof. Dr., Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Rektörü, Türkiye Yazarlar Birliği Genel Başkanı.

Türkçenin gücü ve zenginliğinin yanı sıra dilimizin hem güncel meselelerine hem de ileriki dönemlerde sıkıntı yaratabilecek noktalarına dikkat çekilen Şûra'da sunulan bildirilerin, yapılan değerlendirme ve müzakerelerin yer aldığı bu eser dil alanında araştırma yapacaklara kaynak oluşturacak bir özellik taşıyor.

Türkçe öğretimine özel bir önem ve değer vermesi ve dilimizin doğru kullanımı konusunda toplumsal bir bilinç oluşturma çabasıyla gerçekleştirdiğimiz Şûra ve devamındaki bu kitabın hayırlara vesile olmasını diliyorum. Emeği geçenlere şükranlarımı sunuyorum.

A. Kutalmış YALÇIN*

14 oturum halinde düzenlenen bu şuranın çok değerli katılımcıları Sn. Rektörüm Musa Kazım Arıcan başta olmak üzere, Sn. rektör yardımcılarım, çok değerli öğretim üyelerimiz, çok değerli tertip heyeti, çok değerli akademik sekreteryaya ve çok değerli müzakerecileri Yunus Emre Enstitüsü adına saygı, sevgi ve muhabbetlerimle selamlarım. “Yunus Emre Enstitüsü, Ankara Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiye Yazarlar Birliği ve Türkiye Dil ve Edebiyat Derneği'nin” Yunus Emre ve Türkçe Yılı münasebetiyle düzenlemiş olduğu “Türkçe Şurasında” Yunus Emre Enstitüsünün temsilen bulunmaktan ve sizleri selamlamaktan büyük bir onur duymaktayım.

Siz değerli katılımcılarla birlikte idrak etmeye çalıştığımız 2021 yılı hepimizin malumu olduğu üzere Yunus Emre'nin vefatının 700. Yıl dönümü olarak anma programları kapsamındadır. Bu kapsamda Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle 2021 yılı “Yunus Emre ve Türkçe Yılı” olarak ilan edilmiştir. Yine Yunus Emre'nin vefatının 700. Yıl Dönümü UNESCO tarafından “Anma ve Kutlama Yıl Dönümleri” arasına alınmıştır.

Yunus Emre Türk edebiyatının en güçlü şairlerinden birisidir. Onun doğum ve ölüm tarihi ile mezarının yeri tartışma konusudur. Genel kabuller ise Yunus Emre'nin “1241-1321” tarihleri arasında yaşadığını bizlere aktarmaktadır. Yunus Emre'nin mezar yeri ise Eskişehir, Karaman, Aksaray, Afyon, Ordu, Isparta, Erzurum ve Manisa'nın da aralarında bulunduğu birçok yerleşim yerini işaret etmektedir. Mezarı konusundaki genel kabul ise “Eskişehir'de” bulunduğu yönündedir. Yunus Emre'nin mezarının bulunma ihtimalinin olduğu bu yerlerde ise her yıl anma etkinlikleri yapılmaktadır. Ancak bu noktadaki en önemli olgu onun insanlığa sunmuş olduğu önemli mesajlarıdır. Bu mesajlardan vaktimizin sınırlı olmasından dolayı sadece bir tanesine yer vermek suretiyle selamlama konuşmamı bitirmek istiyorum.

* Yunus Emre Enstitüsü Başkan Yardımcısı, Dr. Öğr. Üyesi.

*“Haktan gelen şerbeti içtük el-hamdülillah
Şol kudret denizini geçtük el-hamdülillah
Derildük Pınar olduk irkildük ırmağ olduk
Aktuk denize dolduk taşduk el-hamdülillah”*

Ekrem ERDEM*

MİLLÎ DİL VE KÜLTÜR POLİTİKASI ÖNERİSİ

Kıymetli Hazirun!

Bir ülkeyi idare etmeye çağrılıydınız ilk iş olarak ne yapardınız? diye sorulduğunda,

Konfüçyüs:

“İşe dil ile başlar, önce dili düzeltirdim. Dil düzgün olmazsa kelimeler düşünceyi düzgün anlatamaz. Düşünceler iyi anlatılmazsa, yapılması gereken şeyler iyi yapılmaz. Gereken yapılmazsa ahlak ve kültür bozulur. Ahlak ve kültür bozulursa adalet yolunu şaşırır. Adalet yanlış yola saparsa halk güçsüzlük ve şaşkınlık içine düşer. Ne yapacağını, işin nereye varacağını bilmez. Bu sebeple söylenen sözü doğru söylemeli. Hiçbir şey dil kadar mühim değildir.”

Türkçenin yabancı dillerinin baskısından kurtarılarak, bağımsız ve güçlü bir dil olarak varlığını sürdürebilmesi için, hayatımızın her alanını kuşatan bir “**Millî Dil Politikası**”na ihtiyacımız var.

Bugün ilim ve teknolojideki hızlı gelişmeler, basın ve yayın kuruluşlarının kullandığı özensiz dil, ticari hayatın getirdiği yabancı kelime kullanımı alışkanlığı, bilişim dilindeki yabancılaşma, her geçen gün biraz daha güçlenen, farklı dillerde eğitim akımının sebep olduğu yozlaşma gibi nedenler dilimiz için büyük bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sayın Cumhurbaşkanım zat-ı âliniz tarafından hayata geçirilen millet bahçesi ve kiraathane projelerini, Millî Dil Politikasının habercisi olarak görüyoruz. Millet parkı yerine millet bahçesinin, cafe yerine kiraathanenin seçilmesi, ana dilimizin

* Türkiye Dil ve Edebiyat Derneği Genel Başkanı.

nefesini kesen gerekli gereksiz yabancı kelime kullanma hastalığına karşı yerli ve millî bir duruştur. Bu yaklaşımlarınızdan herkesin özellikle de yöneticilerimizin ders çıkartması gerektiğine inanıyorum.

Tabelalar

Dildeki yabancılaşma ve yozlaşmanın en yoğun yaşandığı alanların başında tabela kirliliği gelmektedir. Bugün şehirlerimizin cadde ve sokaklarında neredeyse Türkçe tabela kalmadı. Ne acıdır ki kamu kurum ve kuruluşları da özel sektörden farklı değil. Atatürk “Türk dilinin, kendi benliğine, aslındaki güzellik ve zenginliğe kavuşması için, bütün devlet teşkilatımızın dikkatli, alakalı olmasını isteriz” diyerek, devlet teşkilatının dikkatini çekmesine rağmen maalesef dil kirliliği, resmî kurumlarımızda her geçen gün artmaktadır. Bunun için önce kamudan başlayarak kamu kurum ve kuruluşlarda kullanılan Türkçeleşmemiş **ambulans, Turqualite, navigasyon, park** ve benzeri kelimelerin yerine Türkçe karşılıklarının kullanılmasını sağlayacak düzenlemeler yapılabilir.

19 Mart 2018’de Türk Standartları Enstitüsü (TSE) Teknik Kurulunda kabul edilen ‘Yön Levhaları’ ile ‘Kurum ve Kuruluşlarda Kullanılan Tabelalar için Kurallar’ standardı hızlı bir şekilde hayata geçirilebilir. Bunun için, belediyelerin işyeri ruhsatlarında TSE standartlarına uygunluk şartı aranması yeterli olacaktır.

Bu standartla gelişigüzel ve düzensiz yön levhaları ile kurum ve kuruluşların tabelalarına birtakım kurallar getirilmekte; binaların dış yüzeylerine, işyeri önlerine, cadde ve sokaklara asılmasından kaynaklanan görüntü kirliliğinin önüne geçilmesi hedeflenmektedir.

Bu düzenlemede yön levhalarının Türkçe olması İngilizcesinin de Türkçesinin yüzde 25’i büyüklüğünde olması kuralı getirilmiştir.

Örneğin; **GİRİŞ**, girişin altında dörtte bir oranında **ENTER, KAÇIŞ**, kaçışın altında da yine dörtte bir oranında **EXIT** yazılacaktır.

Bu çalışmalardan sonra mevzuatta yapılacak basit değişikliklerle alandaki yabancılaşmanın önüne büyük oranda geçilecektir. Bunun için 2464 Sayılı Belediye Gelirleri Kanunu’na, “*İşyerine asılan ve Türkçe olmayan afiş, tabela ve benzer ilanlardan ilan ve reklam vergisi on katı olarak alınır. Tabelaların Türkçe olup olmadığı konusunda ihtilaf olması halinde Türk Dil Kurumunun görüşü esas alınır*” ibaresinin eklenmesi yeterli olacaktır.

Markalarla ilgili olarak da yapılacak benzeri düzenlemelerle yabancı isimli Türk firmalardan marka tescilinde alınan harçlar on katına çıkarılırken Türkçe isimli firmaların devlet teşviklerinden daha yüksek oranlarda yararlanması sağlanabilir.

F Klavye

10 Aralık 2013 tarihli Başbakanlık Genelgesi ile kamuda kullanımı mecburi hâle getirilen F Klavye standartı TSE tarafından güncellendi. **Türkiye Belediyeler Birliği** tarafından yüz binden fazla bastırılan “**Türkiye'nin Klavyesi F Klavye**” broşürü kamu kurum ve kuruluşlarına dağıtıldı. Başbakanlık genelgesine rağmen f klavyenin kamuda kullanımı, ne yazık ki istenen düzeyde değil. Bunun için bakanlarımızdan Başbakanlık genelgesinin gereğinin yerine getirilmesi istenebilir.

Bilişim Dili

Ele alınması gereken konulardan biri de bilişim dilidir. Zira bu dili en çok kullanan, geleceğimizin teminatı olarak gördüğümüz çocuklarımız ve gençlerimizdir. Bilişimde kullanılan yabancı kökenli kelime ve terimler dilimize tam olarak yerleşmeden Türk Dil Kurumu ve bilişim sektörünün iş birliğiyle, yabancı kelimelerin Türkçe karşılıkları türetilerek kullanımı teşvik edilmeli. Bilişim dilinin Türkçeleştirilmesi ile bilişim teknolojisi hem daha verimli kullanılır hale gelecektir, hem de yeni neslin bu alandaki üretim ve geliştirme becerisi artacaktır.

Sosyal medyanın da aynı hassasiyetle ele alınarak dilimize daha fazla zarar vermesinin önüne geçilmelidir. Sosyal medyada kullanılan kısaltmalar ya TDK tarafından belirlenmeli ya da bir yazılım programı ile otomatikman tamamlanır hale getirilmelidir.

Türk Dil Kurumu

Türk Dil Kurumu daha aktif bir yapıya kavuşturulmalı, gerekirse TDK, akademik bir kurum haline getirilmelidir. Türk Dil Kurumu, yabancı kelimeler dilimize tam olarak yerleşmeden, Türkçe karşılıklarını türeterek kullanıma sunmalı ve bu alanda bir boşluğa mahal bırakmamalıdır.

Yabancı kelime kullanan kurum ve kuruluşlar TDK tarafından uyarılarak, Türkçe kelime kullanmalarını sağlanabilir.

Sözlük

Öncelikle imlâ kuralları güncellenmeli ve Türk Dil Kurumu sözlüğü, güncellenen imlâ kurallarına uygun olarak gözden geçirilmeli, sektör terimleri sözlüklerinin yanında Türkçe Etimolojik Sözlüğü de hazırlanmalıdır.

Yasaların Dili

Yasa teklifleri Meclis gündemine gelmeden önce hukuk diline hâkim dil uzmanlarının denetiminden geçirilmelidir.

Türkçe Eğitim ve Öğretimi

Bir dil, medeniyet ve bilim dili iddiasını doğru bir eğitim sistemi ile sürdürebilir. Ancak bugün Türkiye’de Batı kökenli eğitim projeleri zihnimizdeki ve anlam dünyamızdaki çelişki ve ikircikliği artırmakta, kimlik ve kişiliğimizi aşındırmaktadır. Daha da önemlisi Batı uygarlığı karşısında ciddi bir medeniyet sarsıntısı geçiren Türkiye’nin eğitim ve okul sisteminin geleneğe dayalı yeni bir eğitim ve okul teorisi geliştirmesi, okulu yeniden kurması, milli ve özgün modeller geliştirmesi gerekmektedir. Bunun için Türkçe eğitim ve öğretimi için dünyadaki en iyi uygulamalar örnek alınmalı, okul öncesi eğitimden yükseköğretime kadar gençlere doğru bir dil eğitimi verilmelidir.

Osmanlı Türkçesi de Türk Dili ve Edebiyatı dersi içerisinde ortaöğretimde mecburi ders olarak okutulmalıdır. Bu meselenin, siyasi bir mesele olarak değil; kültür ve medeniyetimizle ilişki kurmanın gereği olarak değerlendirilmeli ve aydın/münevver olmanın gereği olarak görülmelidir. Tarih ve kültürünü kendi dilinde okuyamayan entelektüel olamaz. Dünyanın hiçbir ülkesi kendi dilinden, diline sadeleştirme adı altında tercüme yapmaz. İstiklal Marşı’mızı, Mustafa Kemal’in Nutuk’unu, Şinasi’yi, Ahmet Mithat’ı, Namık Kemal’i, Reşat Nuri’yi, Refik Halit’i, Mehmet Âkif’i, Yakup Kadri’yi, Halide Edip’i ve bu coğrafyanın daha yüzlerce yazarını tercüme-sadeleştirme ile okuyup-anlamaya çalışıyoruz. Artık Kemal Tahir, Necip Fazıl, Falih Rıfkı sadeleştirilmeden anlaşılmalıdır.

Öğretmen Yetiştirme

Aliya, İslam Deklarasyonu isimli eserinde, her gün daha fazla kanuna ihtiyaç duyan toplumların bir bozuluşla karşı karşıya kaldığını ve toplumu yeniden doğrultmak, bir başka deyişle oluşa/olmaya yol almak için kanun düzenlemelerini bir kenara bırakıp insan yetiştirmeye odaklanılması gerektiğini söyler.

Milli eğitimimizin temel meselesi milli değerlerimizle mücehhez, derdi ve davası olan öğretmen yetiştirilememesidir. Nurettin Topçu’nun ifadesiyle; medeniyetler muallimlerle kurulabilir. Bunun için acil olarak öğretmen yetiştirme sistemi yeni baştan ele alınmalı, öncelikle nasıl bir öğretmen yetiştirmek istendiğinin, öğretmenlerden ne beklendiğinin belirlenmesi gerekmektedir.

Topluma dil şuuru ve duyarlılığı kazandırmada en önemli görev Türkçe, Türk Dili ve Edebiyatı ile sınıf öğretmenleri başta olmak üzere tüm öğretmenlere düşmektedir. Öncelikle öğretmenler dil şuuru ve duyarlılığı ile yetiştirilmelidir.

Yabancı Dille Eğitim

Türkçenin bozulma ve yabancılaşmasının önemli sebeplerinden biri yabancı dille yapılan eğitimidir. Günümüzde “eğitim dili” ile “İngilizce öğretimi” birbirine

karıştırılmakta, birçok ebeveyn çocuğunu eğitim dili İngilizce olan bir okula göndererek hem eğitimini yapar hem de İngilizce öğrenir diye düşünüyor. Maalesef bu ve buna benzer yanlış algılardan beslenen taleple eğitim dili İngilizce olan okul sayısı her sene artmaktadır. Buna “dur” denilmezse yakın bir gelecekte çocuklarımızın İngilizceyi ana dili olarak öğrenmelerini ve bir İngiliz gibi İngilizce konuşmalarını sağlamak için Türkçenin yasaklandığı anaokulları ile karşılaşsak şaşırılmamız gerekir. Çocuklarımızı yanlış bir algının kurbanı ediyor, onların hayatını karartıyoruz.

Dil bilimcilerine göre bir insan en iyi kendi dilinde düşünebildiği gibi, verimliliğini ve yaratıcılığını da kendi dilinde gösterebilir. Dünya Bankası tarafından yaptırılan ana dili ile yabancı dilin eğitim dili olarak kullanılmasını konu alan araştırmaya göre de (Dutcher & Tucker, 2015) ana dilde eğitimin daha doğru olduğudur.

Yabancı dille öğretim müstemleke zihniyetinin bir ürünüdür. Nitekim bu uygulama önce Batılı ülkelerin açtığı okullarda başlamış, daha sonra diğer okullara yayılmıştır.

Bunun için yapılması gereken şey, yabancı dil öğretimi ile yabancı dille eğitimi birbirinden ayırmalı ve yabancı dille eğitime son verilmelidir. Eğitim dili mutlaka Türkçe olmalıdır.

Yabancı Dil Öğretimi

Günümüzde en az bir yabancı dili iyi derecede bilmenin önemi tartışılmaz. Ülkemizde hemen herkesin, çocuğunun İngilizce öğrenmesi için bütün imkânlarını seferber etmesine rağmen yabancı dil eğitimi ve öğretiminde istenen netice alınamamaktadır.

Yabancı dil özellikle de İngilizce öğretiminde ciddi bir sömürü ve kaynak israfı söz konusu. Okulların yanında çocuklar kurslara gönderilmekte, özel dersler aldırılmakta, dil öğrensin diye yurt dışına gönderilmekte ama istenen başarı sağlanamamaktadır. Çocuklarımızın en verimli zamanları çalınmakta, kaynaklar çarçur edilmektedir. İngilizce ders kitapları oldukça pahalıdır ve İngilizce dil öğretimi bugün bir sömürü aracına dönüşmüş durumdadır.

Millî kültürümüzün erozyonunun sebeplerinden biri de yabancı dil eğitim ve öğretimindeki kontrolsüzlüktür. İçeriğine çok hâkim olmadığımız, değerlerimizi değersizleştiren ve Batı'nın değerlerini dayatan bir yaklaşımla karşı karşıya bulunuyoruz.

Bunun temel sebeplerinden biri yabancı dil öğretiminin olmazsa olmazı olan ana dil bilgi ve becerisinin yetersizliği, bir diğeri ise kendi dil yapımıza uygun yabancı dil öğretim metodlarının olmamasıdır.

Her şeyden önce çocukları hayata hazırlamak için Türkçe dil eğitimi, ortaöğretim eğitiminin temeli olarak ele alınmalıdır. Doğru bir Türkçe eğitimi ile hem yabancı dil öğreniminde istenen başarı yakalanır, hem kültür erozyonunun önüne geçilir, hem

de yabancı dil eğitimindeki sömürü büyük oranda biter. Bunun yanında Türkçe ile uyumlu her yabancı dil için millî öğretim sistemleri geliştirilebilir. Yabancılarla Türkçe öğretiminde de her dile uygun metotlar üretilebilir.

Bürokrasi

Memur alımlarında Türkçe yeterlilik sınavından %70 puan alma şartı getirilebilir. Resmî yazılar da bir dil uzmanı denetiminden geçirilebilir.

Basın

TRT'nin rehberliğinde, RTÜK'ün denetiminde ve TDK tarafından yaptırılacak yazılımlarla yazılı, görsel ve internet medyasının dile zararı asgariye indirilebilir.

Bilim Dili:

Bir dilin büyüklüğünün önemli göstergelerinden biri de o dilin ilim dili olma niteliğine sahip olup olmamasıdır. 11. yüzyılda siyaset biliminin ilk örneği sayılabilecek olan **Yusuf Has Hacıp'in Kutadgu Bilig** adlı eseri Türkçenin bilim dili olarak gücünü gösteren bir eserdir. Daha 1072'de **Kaşgarlı Mahmut** tarafından yazılan **Divanu Lugati't-Türk**'te yer alan kelime sayısı 8624'tür.

14. yüzyıl sonunda ve 15. yüzyıl başında yaşayan **Celâlüddin Hızır**'ın (Hacı Paşa) eseri **Müntehâb-ı Şifa** ise Anadolu'da yazılmış ilk Türkçe tıp kitaplarından. Örneklerini çoğaltabileceğimiz bu eserlerden de anlaşılacağı gibi Türkçe, tarihin çeşitli dönemlerinde, çeşitli bilim dallarında eser verilen güçlü bir bilim dilidir.

Bugün ise sadeleştirme ve arılaşma bahaneleriyle kısırlaştırılan ve Batı dillerine karşı savunmasız hale getirilen dilimiz, “bu dil ile ilim yapılamaz” gerekçesiyle üniversitelerimizden kovulma noktasına getirilmiştir.

İhtiyaç duyulan kelimeler mutlaka ya türetilmeli ya da yabancı kelimeler Türkçeleştirilmelidir. Üniversitelerimizde Türkçenin eğitim dili olmasının yanında, bütün tezlerin Türkçe yapılması ve Türkçenin bilim dili olarak gelişmesinin önündeki bütün engeller de kaldırılmalıdır.

Türk Dünyası Alfabe Birliği

Türk dünyasının birliği, alfabesi aynı olan bir dilden geçmektedir. Bunun için aynı sesin aynı harflerle gösterildiği, harf sayısı eşit bir Türk Dünyası Ortak Alfabesine geçilmelidir. Bütün Türk Cumhuriyetlerinde seslerin farklı harflerle seslendirilmesi yerleşmeden acil bir çalışmaya ihtiyaç var.

Arz ederim. Saygılarımla.

D. Mehmet DOĞAN*

ÇÜRÜK TEMEL ÜZERİNE SAĞLAM BİNA YAPILAMAZ!

Bütün zamanların ulusu, Anadolu'da dil harcımızı karan, edebiyat binamızı yükselten, yedi asırdır şiirleri dilimizden düşmeyen Yûnus'u anarak başlayalım...

Kasum budur şehre girem feryâd u figân koparam

Yıl Yûnus'un, yıl türkçenin...

26 Kasım 2021...Türkiye'de ilk defa bir "Dil Şûrası" toplanıyor. Elbette Yûnus'un himmetiyle!

Bir dil meselemiz var ve bunun üzerinde düşüneceğiz, konuşacağız, tartışacağız. İnşallah faydalı sonuçlara varacağız. Bunun bir dönüm noktası olmasını temenni ediyoruz.

20. Yüzyılımızı dille uğraşarak geçirdik. Aklımızı, mantığımızı devreye sokmak yerine hamasete, övünmeye ağırlık verdik. "Türkçe müthiştir", "dil devrimi harikadır", "Osmanlılar Türkçeyi mahvetti!"

Türkçe neden müthiştir, bunun üzerinde düşünmedik. Dil devrimi neden harikadır, neden böyle söylendiğini araştırmadık. Bu övgüler üzerine karton binalar kurduk! Osmanlının Türkçeyi 20. Yüzyıla taşıdığı gerçeğini inkâr ettik.

* **Dilimizin binlerce yıllık geçmişi var, dedik ve bununla öğündük**, fakat bu tarihi, birikimi yok sayarak; dilin tarihiliğini reddederek, neredeyse tarihsiz bir dil yapmayı kutsadık.

* **Bütün yabancı kelimeleri atarak saf bir dil meydana getirmek mümkün değil**, çünkü böyle bir dil hiç olmadı; öyleyse bu kadar tantanayı niye çıkardık, bu kadar zahmete niye girdik?

* TYB Şeref Başkanı.

* **Dil sırf kelimelerden ibaret değildir.** Kelimelerin cümle içindeki yerini, anlamı görmezden gelerek dilimizin ayarları ile oynanması telafisi güç hasarlara yol açtı.

Geoffrey Levis'in "Trajik Başarı" dediği bu! Daha Türkçesi: Öldürücü başarı!

* Bugün türkçenin kaidelerini hiçe sayan, ruhuna aykırı, dil zevkini zedeleyen kelimelerin hepsi devlet zoruyla ya ders kitaplarına konularak ya da devlet metinlerinde (kanun, tüzük, yönetmelik vs.) yer verilerek yerleştirildi.

Böylece asırlar boyunca gelişerek zamanımıza büyük şairleriyle, yazarlarıyla ulaşmış dilimizin kaidelerine aykırı, ruhunu ve zevkini zedeleyen sentetik unsurlarla doldurduk. Bu sentetik/yapma unsurlar ayıklansa, klasik türkçe ortaya çıkacak. **En önce Yunus ortaya çıkacak.**

Ömer Seyfeddin çıkacak, Refik Halit çıkacak, Ahmet Haşım, Yahya Kemal, Mehmet Âkif, Ahmet Hamdi Tanpınar, Nazım Hikmet, Reşat Nuri, Halide Edip, Yakup Kadri, Abdülhak Şinasi, Memduh Şevket, Sabahattin Ali, Sait Faik, Necip Fazıl, Peyami Safa, Samiha Ayverdi, Safiye Erol, Tarık Buğra, Orhan Kemal, Kemal Tahir... çıkacak.

Bugün gençlerimiz, çoğu **biz yaşarken hayatta olan** şairlerimizi, yazarlarımızı anlamakta güçlük çekiyor. Bunlar bizim modern klasiklerimiz, üç beş yüz yıl öncenin şairleri, yazarları değil. **Bunların dili türkçeyse neden anlamıyoruz? Bizim dilimiz türkçeyse, bu yazarlar bizi anlayabilir miydi? Neden kendimizi tercüme edip duruyoruz?**

Şahsen, klasik dilimizin dışına çıkarak büyük eser vermiş hiçbir edebiyatçı veya fikir adamı tanımıyorum. "Var" diyen, isimlerini saysın, biz de bilelim, haklarını teslim edelim.

Bana şaheser ortaya koymuş arı dille yazan bir büyük yazar, büyük bir mütefekkir adı söyleyin.

Durup düşünelim: İngilizcede mi daha fazla yabancı dilden giren kelime var, türkçede mi?

Bu salonda İngilizce bilen çoktur. Fakat İngilizler dillerindeki kelimelerin etnik kökenini mesele etmiyor. İngilizce sözlüklerin üçte biri latince-yunanca kelimelerden oluşuyor. Yüzde yirminin üzerinde Fransızcadan geçen kelime var. Çünkü ada Fransızca konuşan Normanların istilasına uğramış. Peki Anglo-Sakson menşeli kelimeler ne kadar: Yüzde yirminin biraz üzerinde!

Aynı zamanda Üniversite'de İngiliz dili ve edebiyatı profesörlüğü yapan Halide Edip, "hiçbir zaman türkçemiz -ingilizcede olduğu kadar- ayrı ayrı diller telâkki edilecek kadar değişmemiştir." diyor.

Dilde kelimelerin yeri tek başına önemli olmakla beraber, onun mâna ifade eden bir

yapıda, cümlede yer alması daha önemlidir. Kelimenin fonksiyonu cümlede ortaya çıkar.

Dil iki seviyede ele alınabilir. Birincisi dilin mana yönü, uzvî-organik tarafı. Burada cümle esastır. Bu halde bütünden parçaya gidilir. Yani cümleler kelimelerle teşkil edilir. Kelime cümleler için vardır.

İkincisi, parçalardan, kelimelerden başlamaktır. Türkiye’de parçadan başlamak esas alınmıştır, kelimelerin etnik kökeni öne çıkarılmış ve hiçbir zaman bütüne varmak düşünülmemiştir. O yüzden **Türkiye’de cümle yapısı, sentaks, söz dizimi üzerine çalışmalar yok denecek kadar azdır.**

Yeni bir icad varsa, yeni bir keşif varsa, yeni bir kavram ortaya atılmışsa, bunlara karşılık gelecek kelimeler yapılmalıdır. **Dilin malı olan kelimeleri dilden çıkarmak anlama karşı bir savaştır.** “Hayat” bin yıllık kelimemizdir, türkçeleşmiştir. Neden hayattan vaz geçeyim? Neden hece yerine seslem diyeyim? Harf neden yazaç olsun?

Kelime yaparken türkçe kaidelere uygunluk esastır. Bunun ekseriya ihmal edildiğini biliyoruz. Bu yüzden sözlükler kaide dışı kelimelerle doldurulmaktadır.

Kelime yapılırken dikkat edilecek hususlardan biri de âhenktir. Geçmiş asırlarda yabancılar türkçenin ahengini övmüşlerdir. Birçok üretilmiş kelime âhenkten yoksundur.

Olanak/olanaklı, olanaklılık, olanaksızlık, olanaksızlaşmak, olanaksızlaştırmak, olanaksızlaştırılmak...

Baştan sona kakafoni, tenafür!

Yine dikkat edilmesi gereken bir husus: Yeni kelimenin yerine konulacak kelimenin anlamını tam karşılaması.

Dilin malı olmuş, yerleşik kelimelere karşılık uydurmak, bir çıkmaz yol. Elbette bu tarz uydurulmuş ve günlük hayatta da kullanılan kelimeler var. Fakat bunların dahi uydurulduğu kelimeyi hakkıyla karşılayanı, hele türevlerini karşılayanı çok az. Edebiyat sahası dikkate alınır, bu noksanlık daha fazla dikkati çeker.

Neden bizim kelimelerimiz tarihsiz?

Dil neye yarar? İnsanların birbirini anlamasına, birbiriyle anlaşmasına!

Bu üç unsurun imtizacıyla olur: Mesaj, kaynak, yani gönderici ve alıcı.

Mesajı veren, gönderici; alıcıya öyle hitab etmeli ki, o mesajı gerçekten alsın, yani anlasın.

Dil büyük bir mutabakat dünyası. Bu mutabakatı hiçe saymaya başladığınız zaman zorbaca tavırlar içine giriyorsunuz demektir. Gönderenin bilmesi kadar önemli olan,

gönderilenin bilmesi. Ben uydurdum, hedeflediğim kitle de bilsin! Yahut da ister bilsin, isterse bilmesin! İşte bu dilde ciddi bir belirsizliğe yol açıyor.

Geçenlerde çâre kelimesinin yerine konulmak istenen “umar” üzerinden bir tartışma başladı. Umarsız, umarsızlık kelimeleri bazı yazarlar tarafından kullanılıyor. Ben “umar”ın kullanıldığına rastlamadım. Arıdıcılık gayretiyle züppece kullananlar olabilir, onu farklı değerlendirmek lâzım.

Bu yeni yapılmış bir kelime ise, ismi fail (etken fiil) yapan -ar ekinin kullanılmasının keyfi olduğunu hatırlatalım.

Kısaca, “umarsız” çâresiz bir kelimedir! Çaresizin yerini tutmakta çaresiz kalmıştır! Peki “umar” çâre midir? böyle bir türkçe kelime yok. Kimse “buna bir umar bulalım” demiyor. Umar çare olmayınca, umarsız da çaresiz olamıyor.

Çâre dilimizin zengin anlamlı kelimelerinden. Bî-çâre yerine ne diyoruz? Hâl çaresini “durum umarı” yapabilir miyiz? “Ne çâre” yerine “ne umar” denilebilir mi?

Şükrü Tunar’ın güzelim hüzzam bestesini nasıl söylemeliyiz?

Ne çâre ayırdı felek/Kalplerimiz bir olsun!

Son yüzyılın büyük bestekârlarından Ârif Sami Toker’in mahur bestesi ne olacak?

Ben derdime hiç çâre bulamam sâki!

Bir kelime değiştirmek, edebiyattan musikiye ciddi bir anlam belirsizliğine yol açabilir.

Gelelim **çâresiz**e...

Çaresiz, türkçe olumsuzluk eki ile meydana gelen bir kelime. “Yapılan” demiyorum, tabîi olarak ortaya çıkan bir kelimedir ve yaygın olarak kullanılır.

Bunun yerine “umarsız”ı koymaya çalışalım. Acaba bu anlamlardan hangisini karşılar? Çâresiz kalmak “umarsız kalmak” olabilir mi?

Aynı soruyu soralım: Umarsızlık, çaresizliğin bütün anlam alanlarını kaplayacak şekilde kullanılabilir mi?

Döndük başa: Dilimizin derdi büyük, umarım umarı bulunur!

Nedir dert?

Yerleşik, yaygın olarak kullanılan bir kelime yerine karşılık uyduruyorsunuz. Pekâlâ! Kelime sınırlı bir anlamı karşılayacak şekilde kullanılabilir. Kelimenin türevlerini, o kelime ile yapılan deyimleri karşılamak mümkün değil.

Arıdil böyle **ebter** kelimelerden oluşuyor!

Böyle çok sayıda “ebter” kelime var. Son günlerde sık kullanılan “önlem” bunlardan biri. Önlem aşağı, önlem yukarı. Bir de “önlem almak” var. Peki önlemlilik, önlemsizlik, önlemsizlik var mı?

Bu kelime “tedbir” yerine uydurulmuştur. Türkçe bakımından sakattır. Fakat tedbirli, tedbirlilik, tedbirsiz, tedbirsizliği karşılayacak bir kullanma değerine ulaşmamıştır, yani ebter kalmıştır!

Dil arıtma cihazları düşünmüşler, taşınmışlar bula bula “fikir”e karşılık “düşün”ü bulmuşlar. Peki fikir “düşünce” değil mi? Onu herkes anlıyor, bu yüzden olmaz. Bir de biz yapmadık, biz uyduracağız ki olacak!

Bu kelime 1935’te yayınlanan *Türkçeden Osmanlıcaya Cep Kılavuzu*’nda “mülâhaza” karşılığı olarak uydurulmuştur. Günümüzde birçok zihin mülâhaza ile düşünceyi ayırd edemiyor!

“Düşün” sonra nasıl oluyor da fikir oluyor? Nurullah Ataç efendi, 1949’da aniden “düşün”ün fikir olduğuna karar vermiş! Keyf onun değil mi? Peki onun keyfi neden bizim mecburiyetimiz oluyor?

Hadi “düşün”e fikir diyelim!

Fikirlenmek, fikirleşmek, fikirleştirmek, fikirli, fikirsiz, fikirsizlik... ne olacak?

Düşün alışverişi, düşün almak, düşün birliği, düşün edinmek, düşün işçisi, düşün vermek, düşün yürütmek...var mı? Hatta olabilir mi?

“Cin fikirli” yerine cini düşünümlü, “ince fikirlilik” yerine ince düşünümlülük... Daha neler!

Bu ebter kelimelerden uzak durup fikir alışverişine, fikir almaya, fikir birliğine, fikir edinmeye, fikir vermeye, fikir yürütmeye... devam edeceğiz. Böyle yapan fikir işçileri her zaman olacak!

Semantiğin kurucusu olarak bilinen Ferdinand Saussur dili, bütün unsurları birbiriyle irtibatlı, herhangi bir unsuru diğerinin varlığı ile değer kazanan bir sistem olarak görür.

Dil, işaretler (göstergeler) sistemidir. Her kelime bir veya daha fazla anlama işaret eder. İşaret kavramla sesi birleştirir. Konuşurken nesnenin ses tahayyülü zihinde belirir, bu tahayyül hareketlenme sonucu sese dönüşür ve zihnimizde o kavramı çağırır. Kişilerin konuşarak anlaşması, işarettaki ses tahayyülünün insan zihninde ortak kavramları çağırıştırmasıyla gerçekleşir.

Alman dilbilimci Leo Weisgerber, dilin dünyayı kelimeleştirdiğini söyler. İnsan kelimelerin dünyasında konuşur, yazar, düşünür ve böylece hayat bulur. Kelime ile varlık, nesne arasında doğrudan bir bağlantı yoktur. İnsanlar bir dil ara dünyasında

yaşarlar. Bu dünyayı kavram alanları hâlindeki dil unsurları kurar. Weisgerber'in "dil kavramları" olarak adlandırdığı bu unsurlar zihnin dış âlemden kavrayıp aldığı şekiller, kelimeye dönüştürülmüş dünyadır.

Bu çerçeveden bakılınca, dile müdahalenin **anlam dünyasına müdahale** demek olduğunu kavramak zor olmaz. Her kelime bir veya daha çok anlama işaret eder. İşaret ortadan kaldırılırsa, işaret edilen, yani "medlül" de ortadan kalkar. İşaret değiştirilirse, işaret edilen de değişir. Yeni işaret bizi her zaman işaret edilmek istenene götürmez/ götürmeyebilir.

Türkiye'nin gelmiş geçmiş en meşhur ruh ve sinir hastalıkları hekimi Mazhar Osman kelime uydurmacılığını 1950'lerde psikiyatrik bir hastalık olarak görüyor: Neologism.

Bir Fransızca profesörü ile zaman zaman sosyal medyada yazışıyoruz. 8.500 kelime uydurmuş; bununla övünüyor. Ona "hocam sen fransızca profesörüsün, habire "türkçe" kelime uyduruyorsun. Bir tanecik olsun fransızca kelime yaptığınız oldu mu? Cevap: "Ne mümkün, fransızcada her kelimenin tarihi vardır!"

Neden bizim kelimelerimiz tarihsiz?

Tarihi olan köklü kelimelerimizi neden feda ettik?

İngilizce öğretimden beter türkçe öğretim!

Dilimiz bizim sadece konuştuğumuz değil, aynı zamanda düşündüğümüz, yazdığımız ortak hazinemiz. Konuşma dili, haberleşme dili, edebiyat dili, düşünce dili, ilim dili... dilimizin farklı kelime haznelerinden besleniyor. Fakat ortak bir söz varlığımız var ve bu söz varlığını kullanırken dikkatli olmak, kurallara ve türkçenin estetiğine, âhengine uymak zorundayız. Kuralları sadece imla-yazım kaideleri olarak görmemek lazımdır. "Yazım", işin şekil tarafıdır.

Türkçenin tabii seyrinden çıkarılarak başboşluğa varacak bir şekilde yapılandırılmaya çalışılması günümüzde dilimizin en önemli meselesi. Günlük dilde bu çok fazla hissedilmiyor. Edebiyat, fikir ve ilim alanında tabii dilden uzaklaşma temayülü gittikçe daha fazla dikkat çekici hâle geliyor. Bugün herhangi bir akademik dergiyi meraklı okuyucu kitesinin takip etmesi, her şeyden önce "dil meselesi" hâline gelmiştir. Akademi kaynaklı olduğu havası verilen sentetik dili bilmeden bu metinleri anlamak mümkün değildir.

Dil hepimizin, hassasiyet göstermek de hepimizin meselesi, hatta sorumluluğu. Elbette günlük dille edebî dil, fikir dili, ilim dili aynı olmaz. Fakat bütün bu alanlara geçiş sağlayacak bir şekilde konuşmamız ve yazmamız gerekiyor.

Türkçenin bugün iki önemli meselesi var. Birincisi, çoğu sözlüklere girmemiş, bazıları tek kullanımlık, uydurma kelimeler. Bazıları masa başında kendi kafalarına

göre kelime uydurmayı ve kullanmayı yetki alanlarında görüyorlar. Halbuki dilin niteliklerinden birisi, tarihî olmasıdır. Bugüne mahsus bir dil söz konusu olamaz. İkincisi, batı dillerinden -türkçe karşılıkları varken- hassasiyet göstermeden, gerekli gereksiz aktarılan kelimeler.

İki hususta da aşırıktan kaçınmamız, anlaşılabilirliği, bilinirliği esas almamız gerekiyor. Akademik yayınlarda neredeyse “*kimsenin anlamasına gerek yok*”, “*bu bize mahsus bir dil*”, denilebilecek bir tutum hızla yaygınlaşıyor.

Son yılların akademik yayınlarında en önemli meselelerden biri de -sel, -sal (-el, -al, -l) eklerinin yerli yersiz kullanılması. Bu eklerin türkçeliği tartışmalıyken, esasen türkçe olmadığı kesinken, bugün neredeyse dilimizi bütünüyle istila etmiş görünüyor.

İş o noktaya geldi ki, etik-sel, estetik-sel, taktik-sel, gen-sel, stratejik-sel diyenler bile var! Her kelimeye -sal, -sel eklenebiliyor. Sıfatmış, fiilmiş, isimmiş fark etmiyor!

Ev’den nedense ev-sel yapılıyor, “evsel atık” diye bir ucube uyduruluyor. Düpedüz çöp! Kent-sel dönüşüm böyle, kır-sal kesim böyle. Yargı-sal süreç keza. Böylece dilimizde sıfat tamlaması, isim tamlaması diye bir şeyler olduğunu unutuyoruz. “Ev atığı” diyecekken, evsel atık demek ne demek? Kır kesimi Türkçe, “kırsal kesim” nece, belli değil! “Yargısal süreç”in Türkçesi, yargı süreci!

Ayrıca, bir cümlede birden fazla kelimedede -sel -sal eklerinin kullanılması, ifadenin âhengini bozuyor, kakofoniye (tenafüre) yol açıyor. Bu eklerin mümkün olduğu kadar az kullanılması, ancak yerleşik olanlarına galat olarak yer verilmesi, sıfat ve isim tamlaması yerine kullanılanlarından tamamen vazgeçilmesi dilimize saygının bir gereği.

Şu -sel -sal takılarının köken olarak Türkçe olmayan kelimelere eklenmesi de yine ciddi bir dil meselesi. Akıl-sal, ahlak-sal, âlet-sel, devlet-sel, hukuk-sal, mal-sal, para-sal, rakam-sal, tarih-sel, zafer-sel, zaman-sal...

Coğrafya-sal olmuyor, o zaman coğrafik! Felsefe-sel de yakışmıyor, o da oldu felsefik! Daha önce işin önü alınamayınca, şöyle bir prensip getirilmişti: “Ancak türkçe köklere -sel -sal eklenecek!” Buna da fazla uyan yok.

Askersel, bedensel, cebirsel, cinsel, destansal, erosal, mavisel, sinemasal...

Bir inceleme yazısı okuyorsunuz, kısa bir cümlede üç beş -sel’li -sal’lı, mahiyeti meçhul kelime! Bir yazının “akademik”liği sanki bu -sel ve -sal’larla sağlanıyor. Türkçede aynı işi görecektir ekler, takılar var: -lı, -li, (gelenek-sel/gelenek-li), -lık, -lik (belge-sel/belge-lik, mevsim-sel/mevsim-lik) gibi. Bunlar kullanılarak sürekli -sel’li -sal’lı kelimelerle bir yazıyı doldurmak zevksizliğinden kurtulmak mümkündür.

Türkiye’de kültürle edebiyatın, ilimle edebiyatın bağı kesilmiştir. Üniversiteler ilme ruh veren, hayatiyet katan edebiyatı adeta dışlamışlardır. Edebiyatsız bir kültür ruhunu, kitleleri kavrayacak hareketliliğini kaybetmiş demektir. Türkçe hassasiyeti, akademinin ilgisi ve çabası olmaksızın yayılamaz.

İlim terimlerle yapılır. Türkiye’de pozitif ilimlerde latince terimler esas alındığı için terim birliği konusu ciddi bir mesele teşkil etmemektedir. Tıp fizik, kimya, biyoloji, veterinerlik ve mühendislik latince terminoloji ile işlerini yürütmektedir. Sosyal ilimlerde ise doğrudan latinceye geçilememiştir. Fakat dildeki istikrarsızlık bu yöne bir gidişin işaretlerini vermektedir. “Arıdil” olarak nitelenen sentetik kelimelerin düşünce ifade etmedeki yetersizliği uygulama ile anlaşıldıkça, sosyal ilimlerde de latince kaynaklı kelimelerin kullanılması yaygınlaşacaktır. Çoğu türkçenin kaidelerine ve zevkine, âhengine uymayan bu kelimelerin yerine zamanla ingilizce veya Fransızca üzerinde geçen latince kelimeler tercih edilecektir.

Yünus Emre’nin zihin dünyamızda türkçe ile birlikte anılması, hatırlanması bilhassa dikkat çekici. Başka hiçbir şair ve yazar için böyle bir ilk çağrışım söz konusu olmaz.

Yünus Emre bize türkçeyi hatırlatıyor; türkçe söz konusu olduğunda da elbette Yünus Emre ilk hatıra gelenlerdendir. Bu yüzden Devlet, kültürümüzü tanıtmak ve yurt dışında türkçe öğretilmesini kurumlaştırmak için 2009’da Yunus Emre Vakfı’na vücut verdi. Dünyanın altmışa yakın ülkesinde Yünus Emre Kültür Merkezleri açıldı. Bütün dünyaya sadece dilimiz değil, kültürümüz de Yünus Emre ile yayılıyor.

Geçenlerde türkçe üzerine laf kalabalığı yapan, kaideleri, kuralları üzerine konuşan birinin sözünü kesip, **“Yünus hayatında hiç türkçe dersi görmedi, türkçenin gramer kaideleri hakkında bir şey okumadı”** dedim.

Bilinen ilk gramer Bergamalı Kadri’ye ait, 16. Asrın ortaları...Onun dışında Mısır’da yazılmış gramer kitapları var, Araplara türkçe öğretmek için.

19. yüzyılın ortalarına kadar en büyük şairlerimiz, yazarlarımız türkçe gramer öğretimi görmeden en güzel türkçe cümleler kurdular. Unutulmaya terk ettiğimiz divan edebiyatında türkçe gramer hatası bulamazsınız. Bunu bize geçen sene kaybettiğimiz Walter Andrews hatırlattı. Divan şiirinin gramer olarak sağlam bir türkçe konuştuğuna onun dikkati ile inandık.

Gelelim günümüze...Çocuklarımız okula ayağını atıyor, dilbilgisi ile karşılaşılıyor. Türkçe dersleri üniversiteyi bitirene kadar devam ediyor. Üniversite mezunu bir genç, gerektiğinde birkaç sağlam türkçe cümle kuramıyor! Neden?

“Dil devrimi” bir devlet yalanı. Bu kavram da yakın dönemin meşhur filozoflarından Jacques Derrida’nın. Derrida, **“tarihi yaşamış olanların gözünün içine bakarak**

tarihi yeniden yazmak”tan söz ediyor. **“Kurgu artık gerçeklikle ilişki kurmuyor, gerçekliğin yerini alıyor.”** diyor.

Derrida’nın felsefesi malum. Fakat onun türkçeleşmesinde ulema ihtilaf halinde: “Yapısöküm” mü diyelim, “yapıbozum” mu, yoksa “yapıçözüm” mü? Daha Edirne’den Ardahan’a bir terim birliği meydana getiremediğimiz böylece bir daha kafamıza dank ediyor!

Peki ne yapıyoruz? Övündüğümüz Türkçeyi bir kenara bırakıp yabancı dille öğretime koşuyoruz. Bunun istiklâl iddia eden bir ülkede olması üzerinde durmuyoruz.

Fakat şu sıralar üniversitelerde ingilizce öğretimden beş beteri türkçe öğretim! Daha doğrusu türkçe olduğu iddia edilen öğretim. İşte “türkçe öğretim”den bazı tez başlıkları: “Rat testisinde tunikamisin ile oluşturulan endoplazmik retikulum stresine karşı melatonin kullanımının etkisi.”

“Fruktozla beslenen ratlarda tsevia rebaudiana’nın serum iris ve glukagon benzeri peptid 1 (gip 1) düzeyleri üzerine etkileri.”

“Okratoksin a toksikasyonunda folik asit ve ellajik asidin etkilerinin araştırılması.”

*

“Türkçe Sözlük’teki Olgusal ve Devinimsel Sıfatların Dökümü.”

“Motor Afaziklerin Sağaltımında Dilbilimsel Bir Yöntem Denemesi.”

“Eylem Çatıları ve Çatı Eklerinin Türetimselliği.”

..... TÜRKÇE ŞÛRASI .....

1. BÖLÜM

Dil Felsefesi-Felsefe Dili

Muhammet Enes Kala
Kültürü Bilgiyle, Bilgiyi Dille İnşa Etmek

Necmettin Evcı
Dilin Ontolojik Bağlamı ve Bağlantıları

Ali Utku
Felsefe Dili Olarak Türkçe: Tarihsel Bir Sorunlaştırma

Recep Alpyağlı
"1942'de Neler Oldu?" yahut "Felsefe ve Gramer Terimleri" Adlı Eserin Gramatolojisi

..... TÜRKÇE ŞÛRASI .....

KÜLTÜRÜ BİLGİYLE, BİLGİYİ DİLLE İNŞA ETMEK¹

Muhammet Enes KALA*

Mefhumlarla düşünür, kelimelerle konuşuruz. Kelimeyi mefhumun bedeni, mefhumu ise kelimenin ruhu olarak görmek mümkündür. Nasıl ki şahsın sağlığı hem beden hem de ruh sağlığına bağlıysa mananın sağlığı da hem kelimenin hem de mefhumun direncine ve gücüne bağlıdır. Kelime ve mefhum arasındaki irtibatı ve farkı anlamak bu itibarla çok önemlidir. Söz konusu fark ise insanı diğer canlılardan ayırt edeceğimiz zemine işaret etmek suretiyle daha iyi anlaşılabilir durmaktadır. İnsanın beşeriliği onu diğer canlılarla birleştiren hususiyetlere yaslanır, bu bakımdan beşer yaşar, insan ise hem yaşar hem de hayatı inşa eder, dahası inşa ettiği hayatı idame ettirir.

İnsanın beşeriyeti üzerine inşa ettiği hayat küresi, manevi imkânlar manzumesidir. Manevi dünyası tabir-i diğerle kültür küresiyle insan, diğer canlılardan ayrılır. Beşeriyetiyle insanın hayvanlarla arasındaki ortaklıklarına göndermede bulunabiliriz. Özellikle insanın fizyo-biyolojik tabiatındaki ortaklıkların bu itibarla hayvanlarla çok olduğu ortadadır. Ancak insanı beşere indirgemeyeceğimiz gibi beşerin nasıl, hangi şartlarda insan olabileceğini sorgulamamız gerekir. İnsana baktığımızda beşeri insan kılan temel melekelerin olduğu görülmektedir. Bu yetiler, idrak, vicdan, irade, iman etme, duygulanma melekeleri olarak tebellür eder. Bu melekeler maharetiyle kişi, beşeriyeti üzerine insanîyetini inşa edilebilir. İnsan tüm bu melekelerini işe koşmak üzere var olanı tanımaya kalktığı, var olana nüfuz etmeye çalıştığı anda maddi sahada olmayan yeni bir sahanın tecessüm edilişine tanık olur. İnsan, tanık olduğunun burada

* Doç. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Felsefe Bölümü, Ankara. mekala@ybu.edu.tr

1 26-27 Kasım 2021 tarihinde gerçekleştirilen Dil Şûrası'nda sunulan tebliğ metni, Muhammet Enes Kala, "Kültürden Bilgiye Dilin Tezahürü- Necati Öner Fikriyatından Hareketle Çözümleme Denemesi" *Udekad*, Cilt:3, Sayı:2, 2020; Muhammet Enes Kala, "Zihnin Ontolojik Yapısı ve Zihniyet Bağımlı 'Ben' Ahlakı", Felsefe Dünyası, Sayı:69, 2019 makalelerinden istifade ederek hazırlanmıştır.

hem öznesi hem de nesnesi olabilir. O halde insanın var edicisi olduğu kültür sahası aynı zamanda insanı şekillendiren ve belirleyen bir çerçevede de ortaya çıkar. İnsanın kültür küresini inşa etmesi, var olana nüfuz etmesiyle mümkün olur, var olana insan kuşandığı bilgi türleriyle nüfuz edebilir. Bu bilgi türleri yardımıyla insan, eserleri inşa eder, davranışlarını tanzim eder, nihayetinde bir hayat küresi ve kültür sahasını var etmiş olur.

Beşer, tabiatta yaşar, yaşadığı yer atmosferdir. Ancak insan hayat kürede varoluşunu gerçekleştirir. Varoluşunu gerçekleştirdiği yer, değer küre olarak da ifade edebileceğimiz ethosferdir.² İyilik, doğruluk ve güzellik değerleriyle inşa edilen değer sahası karşımıza kültür ve hayat küre olarak da çıkar. Bu kürede insan, kendi varoluşunu gerçekleştirir, kendi benliğini, ferdi ve içtimai olarak var kılar. Dolayısıyla kültür, insan olma tecrübesinin tüm boyutlarıyla gerçekleştirildiği varoluş zemini olarak tecessüm eder.

İnsanın varoluş melekelerini nasıl işe koşmaya başladığı da önemli bir soru olarak önümüzde durur. Kuşkusuz sorunun cevabını tek bir hususa indirgemek mümkün değildir. Ancak ifade edilebilecek hususlar arasında bir öncelik sıralaması yapabilmekse mümkündür. Bu itibarla İbn Miskeveyh, *Tehzibu'l Ahlâk* adlı eserinde önemli bir hususun altını çizer. Bu, ihtiyaçtır. Bu bakımdan insanı, ihtiyaç duyan, muhtaç bir canlı olarak da görebiliriz. Onun varoluşunun başlatıcısı o halde bu zeminde ihtiyaç olarak belirmiş olur.³ O halde insan için ihtiyacı, kültür ve medeniyetin kaynaklarından birisi olarak kabul edebiliriz. İhtiyacın bizde uyandırdığı temel meleke ise ilgidir. İlgi, insanın varolana meylinin ve nüfuz edişinin imkânıdır. Bu imkânın sağlıklı ve nitelikli şekilde tahakkuk etmesi ise ancak bilgi vasıtasıyla mümkün olabilir. Martin Heidegger'in bu çerçevede ilgi kavramına vurgusu son derece mühimdir.⁴ Bilginin ön imkânı olan ilginin bedeni ise arzudur. İhtiyaç arzuya; arzu ilgiye; ilgi bilgiye dönüşerek var olanı insan için istifade ve değer konusu haline getirir. İnsan arzudan hareket etmek suretiyle var olanı tanımaya yönelir. Arzuya şuur giydirildiği takdirde, arzunun isteğe dönüştüğünden bahseder Aristoteles. İsteğe irade yardımıyla kudret de iştirak ederse o zaman isteğin tercihe döndüğünü ifade edebiliriz. İnsan ancak yapabilme kudretine sahip olduğu şeyi tercih eder. O halde arzunun şuurla isteğe; isteğin yapabilme kudretiyle tercihe dönüştüğünü görebiliriz. Necati Öner, "her tercihin bir bilgiye göre olduğunu" ifade eder.⁵ Bilgi tercihe gömülmüş şekilde de karşımıza çıkar. Tercihle, beşeri insan kılan hususlar olarak hem şuur hem de irade birlikte yer alır. O zaman bilgi bu zeminde sadece teorik olana değil, onunla birlikte

2 Ahmet İnam, *Bilgi Ahlâkı Üstüne Düşünceler*, ss. 12-18. (*Sosyal Bilim, Etik ve Yöntem*, Editörler: Osman Konuk-Ahmet Kemal Bayram, Adres Yay., Ankara, 2009)

3 İbn Miskeveyh, *Tehzibu'l Ahlâk*, çev. Abdülkadir Şener, İsmet Kayaoglu, Cihad Tunç, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1983, ss.18-22.

4 Muhammet Enes Kala, *İnsandan Değere Değere İnsana*, Eski Yeni Yayınları, Ankara, 2018, ss. 64-66.

5 Necati Öner, *Bilginin Serüveni*, Vadi Yayınları, Ankara, 2008, ss. 95-98.

pratik olana da karşılık gelir. Kültür, bu bakımdan insanın bildikleriyle, yaptıklarıyla, ürettikleriyle ve olduklarıyla meydana getirilmiş, kendisine hazır olarak verilen yaşam dünyası üzerinde inşa edilmiş manevi hayat küresidir. Kültürü tüm boyutlarıyla meydana getiren temel yapı birimi sadece bilimsel bilgiye indirgenmemek kaydıyla bilgidir.

İfade ettiğimiz bilgi, insanın var olanı istifadeye açma veya onu değere konu kılma bakımından tanıma, ona nüfuz etme imkânıdır. Ancak söz konusu bilgi yukarıda da değinildiği üzere sadece bilimsel bilgiye indirgenemez. Çünkü bilginin o kültür sahasını var eden mezkûr melekelerle yoğrulmuş birçok türünün olduğunu biliyoruz. Dolayısıyla kültür sahası insan olma tecrübemizi inşa ettiğimiz saha ise bu sahaya biz bilginin mümkün tüm uzanımlarından istifade etmek suretiyle girebiliriz.

Kültür insanın tercihleriyle var kıldığı hayat küreyse, onun temel yapı taşının bilgi olduğunu bir önermeyle zikredebiliriz: “Kültürün yapı taşı bilgidir”. Bilginin yapı taşına baktığımızda ise karşımıza tasavvur, kelime ve mefhum çıkmaktadır. Dolayısıyla bilgi küreyi inşa edebilmenin yolu kelimedenden, tasavvurdan ve mefhumdan geçmektedir. Necati Öner, mefhumu, var olanın kütüğü olarak görür. Kelime ise adeta bu kütüğün mührüdür. Necati Öner, Descartes’in ifade ettiği açıklık ve seçiklik kavramlarının yanlış anlaşılabilmediğini, söz konusu kavramların doğru anlaşıldığı takdirde insan için çok kıymetli üç kazanıma vesile olacağına değinir. Söz konusu kazanımlar, farklılıklara karşı nitelikli tahammül, hakikat tekelciliğine karşı derin şuur ve farklılıkları tehdit olarak değil ama yetkinleşme imkânı olarak görebilmektir.

Mefhumun seçikliği, o kavramı diğer kavramlardan ayırt eden temel nitelikler ve ayırt edici çerçevedir. Bu itibarla seçiklik nispeten sabittir. Mefhumun açıklığı ise o kavramın derinliğidir. Açıklık ise mefhumun cevval tarafıdır, dinamiktir. Mefhumun açıklığı zamandan zamana, mekândan mekâna değişme, gelişme, derinleşme imkânına sahiptir. Mefhumların bilerek kullanabilmesi için o mefhumların seçikliği ve açıklığının bilerek kullanılması gerekir ki, gerçekten de anlaşma murat edilebilsin.

Buraya kadar getirdiklerimizi şöyle özetleyebiliriz: Kültürün temel yapı taşı bilgi, bilginin giriş kapısı ise kelime ve mefhumdur. Mefhumlarımız ise bize birbirini tamamlayan iki pencereyle açılır; seçiklik ve açıklık. Seçikliğe ve açıklığa vukufiyetimiz bilgiye olan derinliğimizi, bilgiye olan derinliğimiz kültür inşa etmedeki yetkinliğimizi, kültür küredeki yetkinliğimiz ise hayatımızdaki zenginliğe işaret edecektir. Mefhumun açıklık ve seçiklik penceresinden bize en nitelikli şekilde tecelli edebilmesinin en güçlü imkânı ise onu taşıyan bedenin gücüdür. Mefhumun bedeni ise kelimedir. Kelimenin gücü, mefhumun gücünü; mefhumun gücü, bilginin gücünü; bilginin gücü ise kültür/hayat kürenin gücüne işaret etmektedir. O halde hayatın anlamını sürekli arayış manasına gelen felsefe/philo-sophia her şeyden önce belki de philo-logos (kelime sevgisi)nden neşet etmektedir.

Philo\logy, philo\logos, kelime, söz sevgisi manasına gelmektedir. Logos kelimesi tazammunu itibariyle çok zengin bir kelimedir. Akıl ve söze birlikte işaret eder. Bizde bu kelimeyi tam anlamıyla karşılayan kelime ise mantık kelimesidir. Zira mantık kelimesi hem akılı hem de sözü/kelamı birlikte seslendirebilir. Mantık içinde dil ve düşünme birlikte içerilmiş olur. Zaten tabiatı gereği dilin düşünmeden, düşünmenin dilden ayrılması mümkün de değildir. Ferdinand de Saussure, oldukça etkileyici şekilde dil ve düşünce irtibatını, bir kâğıdın ön yüzünün arka yüzüyle irtibatına benzetir. Bir kâğıdın ön yüzünü kesip koparmadan arka yüzü kesilip koparılamaz yani kâğıdın ön yüzünü arka yüzden koparıp alma imkânı söz konusu değildir. Dili düşünceden, düşünceyi bilgiden, bilgiyi kültürden, kültürü hayattan, hayatı insandan koparıp alamayız.

Mantık alanı aynı zamanda kelimelerin ve mefhumların sıhhatlerini sorguladığımız alandır. Mantıkta, kelimeleri ve mefhumları hem ayrı ayrı hem de birbirleriyle irtibatları ekseninde konu ediniriz. Tasavvurun ve tasdikin gücü ve isabeti de tasavvuru taşıyabilecek güçlü kelime ve bu kelimelerle inşa edilen hakikati layıkıyla seslendirebilecek önermelerde aranır. Tüm bu hususların dâhil olduğu zemin ise kuşkusuz dildir. O halde güçlü bir dil, güçlü bir mantığı müjdelemiş olur. Güçlü bilginin vataniysa ancak güçlü bir dildir. Güçlü dil olmadan sağlıklı bilgilerin elde edilmesi pek mümkün değildir. Bilgiler güçlü değilse var olanı tanıdığımız, ona nüfuz ettiğimiz, onu istifadenin ve değerlerin konusu haline getirdiğimizden söz edemeyiz.

Geldiğimiz nokta, güçlü bir kültür/hayat küre inşası için üzerinde durulması gereken dil tasavvurudur. Dil tasavvuruyla zihnin, bu zihinle ise zihniyetin inşa edilebileceğini de ifade edebiliriz. Dilin tefekküre yatkınlığı da burada çok mühimdir. Dilin tefekküre yatkınlığı onun müdahalelere kapalı olması gereken güçlü tarihinde aranabilir. Dilin tefekküre yatkınlığı zaman ve mekân içerisinde anlaşılır. Zamandaki ve tarihteki süreklilik bir dil için çok önemlidir. Dil canlı bir yapıdır, dış müdahalelere bu anlamıyla kapalıdır. Dilin bir ruhu vardır, o ruh tahakküm altına alınmaya, icbar edilmeye karşı dirençlidir çünkü dil tarihte ve tarih birikimiyle var olur. Çağının ve zamanın meselelerine de dil duyarlıdır. Dil, tarihten beslenir, tarihte kökleşir, tarihin ufkunda yetkinleşir. Yetkinliğini ilan ettiği mecra ise aktığı tarihidir. Weisgerber, “dünyayı dil vasıtasıyla kelimeleştirerek kemikleştirmekten” bahseder. Tarihteki kökleşme ve yetkinleşme süreklilikle mümkün olur. Dilin yetkinliği tarihteki sürekliliğinde arandığı gibi mekândaki yaygınlıkta aranır. Bir dilin halk tarafından kullanılması gibi gelecek nesiller tarafından da belli bir sabite çerçevesinde kullanılıyor olabilme imkânına sahip olması mekândaki yaygınlığına işaret eder. O halde ifade ettiklerimiz şöyle derlenip toparlanabilir; dil tefekküre yatkındır şayet tarihte kökleşmiş, ufukta yetkinleşmişse, zamanda sürekliliğe ve mekânda yaygınlığa sahipse. Bir dil tefekküre yatkındır, cihanşümul bir teklifi ete kemiğe büründürebiliyorsa.

Canlılığımızı sürdürdüğümüz atmosfer verilidir. Onu canlılara yaratıcımız nimet olarak bahşetmiştir. Ancak bizler, insanlığımızı inşa ve idame edebileceğimiz, dünyaya karşı teklifte bulunabileceğimiz bir kültür/hayat küresi/ethosferi inşa etme mesuliyeti altındayızdır. Bu sorumluluğun giriş kapısı ise dildir. Ahmet İnam, konumuzla alakalı güzel bir kelime önerir: “epistemiatri” yani “bilgi sağlığı”. Bilgi sağlığı kısaca şunları ifade eder: Bilen ekseninde, bilenin zihninin berraklığını, bilenin cehdini ve samimiyetini; bilinen ekseninde, bilinenin berraklığını ve netliğini; nihayetinde bilme ekseninde ise bilişin derinliğini ve varlığa nüfuz gücünü.⁶ Demek ki bu üç temel ayakta eğer işler yolunda giderse elde ettiğimiz bilginin sağlıklı olduğuna hükmetmemiz kolaylaşabilir.

Buna yaslanarak şu da ifade edilebilir: Mehmet Doğan, salgın sürecinde çok değerli bir hususa dikkat çekmiştir. Tıp alanında, sağlık alanında nevezhur, yerleşmemiş, yaygınlığı ve sürekliliği olmayan kelimelerin türetildiğine işaret etmiştir. ‘Epistemiatri’ kadar, belki de bilgi sağlığını gerçekten mümkün kılacak bir hususu özellikle belirtebiliriz. Epistemiatrinin/bilgi sağlığının imkânı her şeyden önce kelimenin sağlıklı olmasıyla mümkündür. Kelime sağlığını ise söz, ifade, kelime manalarına gelen ‘logos’ ile iyileşmek ve şifa gibi manalara gelen ‘iatria’ kelimelerini birleştirmek suretiyle ‘logiyatri’ kelimesiyle ifade edebiliriz. Dil sağlığına/logiyatri dikkat etmeyen toplumların zamanda ve mekânda hem süreklilikleri hem de yaygınlıkları söz konusu olamaz.

Bilgi küreyi bilginin tüm uzanım ve tazammunlarıyla beraber yani ilmî bilgi kadar sanat bilgisi, dini bilgi, ahlak bilgisi, hukuk bilgisi, teknik bilgi, siyaset bilgisi vs. ile inşa etmek gerekir. İnşa edilen bilgi küreleriyle ise insan, kültür/hayat küreyi inşa eder. İnsanı tüm varoluşuyla kuşatan kürelerin kökünde ise dil vardır. Dolayısıyla tüm hassasiyeti dil derdiyle demlendirmek insana pek çok şey kazandıracaktır. İnsanın bilgidен usanmadan uslanmasının yolunu açacaktır.

---

6 Bkz. Ahmet İnam, *Bilgi Ahlâkı Üstüne Düşünceler*, ss. 22-23.

DİLİN ONTOLOJİK BAĞLAMI VE BAĞLANTILARI

Necmettin EVCİ*

Augustinus'un zamanın ne olduğuna dair söylediğini dil için uyarlayan Nermi Uygur, "Dil nedir?" sorusunu "Kimse bana sormayınca biliyorum. Birine açıklamaya çalışınca da bilmiyorum" diye cevaplıyor¹. Muhtevasında anlamlı espriler barındıran bu cümle, konuya vakıf olmayanlar için latife kabilinden anlaşılabilir. Ne ki çoğu zaman, varlığın sonsuz uzamında var olan, o uzamı var eden hakikati, tekmil manada anlamak da açıklamak da mümkün olmaz, olmuyor. Bir anlamda Foucault'nun "Sonsuza Giden Dil" kitabının isminin bile yaptığı çağrışımında olduğu gibi içinde olduğumuz, içimizde ve her yerde olan dilin hakikatini, kâmil manada anlatma kudretine sahip olamayız. Sonsuza giden, sonsuzdan gelen bir boyutu sonlu imkânlarımızla kavrayamıyoruz. Ancak dilin varlıkla, varlığımızla içkin, ilâhî, dolaysız önemini, bir mecburiyet olarak yine dilin imkânıyla bilip, anlamaya çalışmaktan başka çaremiz de seçeneğimiz de olmaz, olmuyor.

Edward Sapir'in "duygu ve düşüncelerin simgesel bir düzen içinde aktarım aracı olduğu" yaklaşımına, Humboldt'un "düşünce ve bilişin ürünü olması" vurgusuna, Roland Barthes'in "ifade ve iletişim aracı tanımlamasına" atıflarla dilin çeşitli tanımı yapılmıştır. Dilin tanıma, tanımlama, anlaşma, iletişim aracı olduğu şeklindeki tanımlar² genel kabul görmüştür. Klasik kapsam ve düzeyde dilin en net ve yalın işlevini L. Straus özetler: "Dil iletişim kurmaya yarar."³ Bu yönüyle dil, örneğin Saussure'de olduğu gibi "İnsanların düşündüklerini, duyduklarını bildirmek için kelimelerle veya

* Yazar.

1 Nermi Uygur, *Dilin Gücü*, s.9, YKY yay, İst. 2019. Ayrıca bkz. *Augustinus, İtiraflar*, s. 374, çev. Çiğdem Dürüşken, Kabalıcı yay, İst. 2010.

2 Onur Bilge Kula, *Dil Felsefesi Edebiyat Kuramı-I*, s. 5-7, İş Bankası yay, İst. 2012.

3 Claude Lévi Strauss, *Yapısal Antropoloji*, s. 65, çev. Adnan Kahiloğulları, İmge yay. Ankara 2012.

işaretlerle yaptıkları anlaşma, lisan” olarak tanımlanmıştır⁴. Ancak dili sadece iletişim boyutuyla tanımlamak yeterli değildir. “Dil, iletişim amacı bulunmadan, düşünce yürütmede de kullanılabilir.”⁵ İletme veya bildirme amacı olmaksızın kendi zihin dünyası içinde sessizce düşünen insan bile, kavramlarla, sözcüklerle düşünür.⁶ Bilinç, düşünce ve dilin gelişimi ile sıkı sıkıya bağlantılı olarak insanın çevresiyle etkileşimin ürünüdür.⁷ İletişim aracı olarak bile tanımlansa, düşünceyle, bilinçle, akıl, ruh, yaratılışımız ve bütün bir varoluşumuzla ilgili her durumda dil, ontolojik bağlama, bağlantılara sahiptir. “Dil ve düşünce birbirinden ayrılmaz. Düşünce dil yoluyla kavramsallaşır ve birinin öbürünün aracı olması söz konusu değildir: “Dil düşünceyi, düşünce de dili mümkün kılar.”⁸ Dil, düşünceye basit bir aracı olmanın ötesinde, asıl, “düşüncenin kendisiyle üretildiği ve geliştirildiği, onsuz olamayan bir yeti” olarak da değerlendirilmelidir.⁹

Dille düşünce ve varoluşumuz arasındaki bağlantı insanlığın bilinen en eski dönemlerinden beridir kurulur olmuştur. Antikçağın dil anlayışından Alman idealizminin öncülerinden Herder’in hocası Hamann’a kadar, dille düşünme aynılaştırılmıştır. “Hamann’a göre akıl kendi içine kapalı soyut bir şey değil, dille gerçekleşen anlama süreçlerinin bütününden oluşan bir şeydir. Ona göre dil, aklın bir organı, ama aynı zamanda onun ölçütüdür.”¹⁰ Hamann, dili, aklın anası ve görünmesi kabul ediyor, “Akıl dildir; dil olmasaydı akıl da olmazdı” demiş¹¹ ve bu sebeple dili ‘Tanrının bir mucizesi’ olarak görmüştür.¹² Aristoteles’in insanın mahiyeti hakkında yapmış olduğu tanıma göre insan logos sahibi olan canlı varlıktır. Yunancadaki ‘logos’ kelimesi ‘akıl’ veya ‘düşünce’ olarak tercüme edilmiştir. Hâlbuki “hakikatte logos kelimesi (akıl ve düşüncenin yanında) öncelikle dil anlamına gelmektedir.¹³ Logos, hem varoluşun hem bilginin kaynağıdır.¹⁴ “Logos İbranî geleneğinde bütün öteki ilâhî sıfatların üzerindeydi.”¹⁵ Yuhanna İncil’in ilk cümlelerinde yer aldığı hâliyle Hıristiyanlığa da ‘Önce söz vardı’ ifadesiyle geçen ve doğrudan hakikat ve Tanrı ile özdeşleştirilen ‘logos’tur. Dillerden de önce ‘Tanrının kelâm, irade ve kudreti’ olarak

4 Ferdinand de Saussure, *Genel Dilbilim Dersleri*, s.29-32, çev. Berke Vardar, Bİrey-Toplum yay, Ank. 1985, Ayrıca bk. A. Faruk Sınanoğlu, *Dil Bilgi ve Toplum Üzerine Düşünceler*, s.90, IQ yay. İst. 2009.

5 Arda Denkel, *Anlamlın Kökleri*, s.13, Metis yay. ist. 1984.

6 Merih Zılhoğlu, *İletişim Nedir?*, s.42, 2. bas, Cem yay, İst. 1996.

7 Merih Zılhoğlu, age, s.43.

8 Rosalind Coward, John Ellis, *Dil ve Maddencilik*, s.142, çev. Esen Tarım, İletişim yay. İst. 1985.

9 İbrahim Bor, *Analitik Dil Felsefesinde Dil Düşünce ve Anlam*, s.15, elis yay, Ankara 2011.

10 Fatih Özkan, “Dil ve Dünya Görüşü”, Felsefe-Edebiyat ve Değerler Sempozyumu, s.508, Kahramanmaraş Belediyesi, Ed: Cevdet Kabakçı, Serdar Yakar, Ankara 2014.

11 Doğan Aksan, *Dil: Şu Büyülü Düzen*, s. 35, 3. bas, Bilgi yay. Ankara 2011.

12 Bedia Akarsu, *Wilhelm Von Humboldt’da Dil-Kültür Bağlantısı*, s.16, Remzi Kitabevi yay, İst. 1984.

13 Gadamer, “*İnsan ve Dil*”, *Felsefi Fragmanlar*, s.113, çev. ve der. Medeni Beyaztaş, Efkâr yay. ist. 2004.

14 Titus Burchard, *Aklın Aynası*, s.23, çev. Volkan Ersoy, İnsan yay. ist. 1997.

15 Roy Harris, Tablot J. Taylor, *Dil Bilimi Düşününde Dönüm Noktaları*, s.40, çev. Eser E. Taylan, Cem Taylan, TDK yay. Ankara 200

var olan logos, bütün bir kevnîyatın kaynağı olarak anlaşılmiş, yorumlanmış. Dilin kendini aşan bir kaynaktan neşet ediyor olması veya bu yönde bir kabul, dilin özüne ve mahiyetine ilişkin temel kelâmî ve fikrî ilkeleri gerekli kılar.¹⁶ Greklerin hem konuşma hem akıl için 'logos' kelimesini kullanmaları, "akıl olmadan konuşma da olmadığını düşündükleri için değil, konuşma olmadan akıl yürütme olmayacağını düşündükleri içindi."¹⁷

Fatma Erkman, dil düşünce arasındaki ayrılmaz bağı "Dil aracı olmadan düşünceye ulaşmamız mümkün olmaz" diye açıklar; "dille düşünceyi ayrı ayrı tasarlamak çok zordur. Ayrıca şurası da bir gerçek ki, dille beslenmeyen düşünce güdük kalır."¹⁸ Afşar Timuçin'in "Dil düşüncenin yuvasıdır. Düşünce dilde somutlaşır, ete kemiğe bürünür," şeklindeki ifadeleri¹⁹ Adorno'da özlü ifadesini bulan köklü ilişkinin mahiyetini tamamlar gibidir: "Felsefenin özü lisanında yatmaktadır."²⁰

Çağımızın mantık kuramları ile dil felsefesini birleştirmeyi başarmış önemli düşünürlerinden Wittgenstein, Traktatus'unda sadece dilin değil, mantıkla çelişen bir şeyin mümkün olamayacağını ve yapılamayacağını söyler.²¹ Wittgenstein'in 'mantıksal mekân' deyimiyile bağıntılı olarak 'dilsel mekân' tabirini geliştiren Soykan'ın, mantığın 'dilsel mekânların temeli'²² olduğuna ilişkin tespiti dille düşünce veya mantık arasındaki derin ilişkiyi ortaya koymaktadır. Bütün bu bağıntılardan hareketle dilin varoluşun mantığıyla ilgili olduğu, varoluşun mantığının dilde gizli olduğu açık bir gerçek olarak söylenebilir.

Yine geçen yüzyılın vazgeçilmez düşünürlerinden Walter Benjamin, insanın, tinsel özü dilin kendisi olduğu için, kendisini dil aracılığıyla değil, yalnızca dilde ilettiğini, bunun da ötesinde tüm doğanın, kendisini son tahlilde insanda, dilde ve dille ilettiğini ifade eder. "Bu nedenledir ki, insan doğanın efendisidir ve şeyleri adlandırabilir."²³

Pozitivist düşünce akımlarına karşı insanı, hayat ve hakikati, dil ağırlıklı savunan idealist Alman düşünürleri, dilin ontolojik mahiyetine ilişkin hatırı sayılır açılımlarda bulunmuşlardır. Dil hassasiyetini ihmal etmeyen bu çabaların muhteşem felsefi birikimle birlikte gelişmesi, süreç ve sonuçları itibariyle fevkalade değerlidir. Bu ileri düzeyli felsefi birikimin atılımına rağmen, dilin ontolojik bağlamı ve bağlantıları hususunda yapılan çalışmaların, nesnel sınırları tatminkâr ölçü ve içerikle aşabildiği söylenemez.

16 Necmettin Evcı, *Söz ve Sessizlik*, s.257-288, Beyan yay, İst. 2020.

17 Thomas Hobbes, *Leviathan*, s.38, çev. Semih Lim, YKY yay, İst. 2007.

18 Fatma Erkman, *Göstergebilime Giriş*, s.15, Alan yay. ist. 1987.

19 Afşar Timuçin, *Estetik Bakış*, s.46, Buket yay. İst. 2005.

20 Theodor W. Adorno, "Felsefi Tespitler", *Felsefi Fragmanlar*, s.59.

21 Ludwig Wittgenstein, *Tractatus logico-Philosophicus*, s.27, çev. Oruç Aruoba, Metis yay, 7. bas, İst. 2013.

22 Ömer Naci Soykan, "Dil Düzeni-Nesne Düzeni" Felsefe ve Sanat Sempozyumu, s.114, Ara yay, İst. 1990.

23 Walter Benjamin, *Son Bakışta Aşk*, s.172, 173, çev. Nurdan Gürbilek, 4. bas. Metis yay. ist. 1993.

İster fizik ister metafizik açılımlarıyla olsun, dilin gerçekliğini sadece insan dünyası ve ilişkileriyle sınırlayarak anlamaya çalışmak, konuyu doğal ve doğadaki işleyişi yanında teolojik bağlantılardan da uzak bir zeminde anlamaya çalışmak olur. Dil, varlığın keyfiyeti içinde taşıdığı değer itibariyle, doğadan ve Tanrıdan ayrı düşünülemez bir sonsuz hakikat/in unsurudur. Dilsiz var oluş imkânsızdır. Dil varlığın ve hususen de insan varlığımızın özüdür, anlamıdır. Dil olmadan insan varoluşu gerçekleşemez. Var oluş bilincine dille sahip oluruz veya dili kendi asli mahiyetine uygun kullandığımız ölçüde varlık amacı ve bilinci, anlam ve önem kazanır. Humboldt'a göre "insanı insan yapan ancak dilidir. Dilin olmadığı yerde insan yoktur, insanın olmadığı yerde dil yoktur."²⁴

Wittgenstein, dünyamızın sınırlarının dilimizin sınırlarıyla belirleneceğini söylemiştir.²⁵ Durum böyle olunca her türlü ve her düzeyli duygusal, zihni, maddî, manevî yöneliş ve kavrayışlarımız, hem dilin dünyası içinde teşekkül eder hem de o dil evrenini biz inşa ederiz. İlave bir açıklamaya gerek yok ki, varlıkla içkin, aşkın her münasebetimizin dille olması, bilgiyle, akılla, düşünceyle, beceriyle olması demektir. Ve yine bu da varlığa dönük, varlık için ve varlık içinde her çabamızda dilimizle birlikte maddî, manevî zenginliğimiz artar; benliğimiz, kültürümüz gelişir. Dil-anlam-yorum ilişkisiyle düşüncesini temellendirdiği bir cümlede Gadamer'in dediği gibi "iletişimin cereyan ettiği her yerde dil sadece kullanılmakla kalmaz aynı zamanda inşa da edilir."²⁶

Dil, kendi varlığımız da dâhil olmak üzere veya kendi varlığımızdan başlayarak varlığı en ince nüanslarıyla kavrama, anlama, anlamlandırma melekemizdir. Dil doğrudan varlığı, içsel-dışsal tüm boyutlarıyla kavrayan, kuran bilgi ve yetkinliktir. Var oluşla doğrudan bağlantılı bu bilgi ve yetkinliği sadece 'araç' olmaya indirgemeyip 'meleke' olarak ifade etmek daha doğrudur. "Dil basit bir alet veya insanın istifade edebileceği bir teçhizat değil bilakis toplumsal bir cevher olan insanın baştan beri içinde yaşadığı ve kendi içine dâhil olacağı bütünü açık tutan bir vasıttır."²⁷

Hayat ve varlıkla en güçlü en zengin bağı dille kurarız. Dil, oluş biçimimize, tarzımıza, mahiyetimize doğrudan etki eder. Hatta varlığımıza doğrudan etki eden her şey, dille, dil içinde anlam kazanır. Nermi Uygur dil hakikatinin ontolojik özünü çok yalın çok net ifade eder: "Biz insanlar dilsiz yaşayamayız."²⁸ Dil olmaksızın var olamayız. Dil olmaksızın kendimizi fark edemeyiz, keşfedemeyiz, yaşayamayız. Dil olmaksızın duygulanamaz, düşünemeyiz. Dil olmaksızın anlayamayız. Bergson, dilin insan için

24 Bedia Akarsu, age, s.120.

25 Ludwig Wittgenstein, *Tractatus*, s.133.

26 H. G. Gadamer, "Felsefenin Bilimselliği Hakkında" *Felsefi Fragmanlar*, s.44, çev. ve der. Medeni Beyaztaş, Efkâr yay. İst. 2004.

27 H. G. Gadamer, agm, age. s.44.

28 Nermi Uygur, age, s.21.

itibari bir anlaşma olmadığını belirtip, ‘konuşmanın, yürümek kadar tabiata uygun’ olduğunu söyler.²⁹

Mücerretten müşahhasa her bir eylem, söylem, düş, düşünce dille oluşuyor, dille akıyor, bağlanıyor, birleşiyorsa, bu oluşun, varlığın cevherindeki sonsuz özgür salınımla kendiliğinden olması gerekir. Gerekir ki, varlık ve hayat tökezlemesin. Nitekim varlığın tökezlediği durumda dil, dilin tökezlediği durumda dimağ, dimağın tökezlediği durumdaysa hayat tökezliyor. İşte ‘nutkun tutulması’ diye ifade ettiğimiz bu tıkanıklık, hangi açıdan bakılırsa bakılsın anlamın yok olduğu, anlamın neden yok edildiği izahının yapılamadığı, yapılsa da anlaşılmadığı durumlardır. O nedenle dil varlığımıza aracı mıdır? Varlığımızla mı ilgili, ilişkilidir? Bu sorulardaki aracı ve ilişki kelimeleri bile bir nesneliliği, dışımızda bir gerçekliği çağrıştırdığı için, dilin mahiyetini sadece varlığımızla ilgili veya aracı olmasıyla açıklamıyorum. Dil doğrudan varlığımızdır diyorum. Dil varlığımızın ayrılmaz unsurudur. Heidegger, dil felsefesinin aforizmasını oluşturan bir özdeyişinde ‘Die Sprache ist das Haus des Seins’, Türkçesiyle ‘Dil varlığın evidir’ demiştir.³⁰ Heidegger’in ifadesinde dilin temel esprisine işaret edilmektedir. Gadamer’de benzer felsefeyi insan için kurar. “Dünya içinde nasıl kendi evimizde isek dilimiz içinde de aynı şekilde kendi evimizdeyizdir” der.³¹

Heidegger’in dili sadece insana ait görmeyip, bütün varlığa teşmil etmesi önemlidir. Fark edildiği üzere, Düşünür, ‘Dil ruhumuzun, düşüncemizin, duygularımızın evidir’ demiyor. ‘Dil kültürümüzün, bilgimizin evidir’ de demiyor. Kendisiyle fikri yakınlıkları olan kimi Alman düşünürler gibi bunları da deseydi, belki dilin ontolojik mahiyeti daha kuşatıcı yansıtılmamış olurdu ama yanlış da olmazdı. Heidegger dili bütün bir varlığı kapsayan boyutta ifade ediyor: ‘Varlığın evi!’ Dil sadece insanın değil bütün bir âlemin varlık imkânıdır. Bu tanımlamada bütün bir varlığın birbirinden bağımsız olmayan hayatını, bilgisini, işleyişini dille mümkün gören derin, geniş bir tasavvur içermektedir. Kendilerine has bilgi donanımı ve belli yasalara bağlı yaratılmış varlık evreni olarak âlem, ‘ilim’ ve ‘âlim’ kelimelerinden müştaktır; anlam itibarıyla de bilen, bilinen ve bilinmesi gereken gibi anlamları muhtevidir. Dil ile ayrılmaz zorunlu bağlantısıyla bilgi de varlığın esası, esas koşuludur. Dil ile var olmak bilgi ile bilgi ile var olmak dil ile var olmaktır. Bütün bir varlık için ana unsur olan veya varlığın ana unsurunu oluşturan dil, varoluşu anlamlı kılan bilginin işleyişi ve işlevselliği ile ilgilidir. Kendisine ait çerçeve içinde bilmeyen, bilgi ile akla ve hayata dâhil olmayan varlık yoktur. “İnsanın aklı olduğu gibi eşyanın da aklı vardır. İnsan aklı eşyanın aklını ne derece anlayabilirse, ona egemen olup kullanımına uygun hale getirmesi de o kadar kolaylaşır../.. Tabiatdaki yasaları çözebilmek için aklın ona uygun yaratılmış olması

29 Henri Bergson, *Düşünce ve Devingen*, s.108, çev. Miraç Katırcıoğlu, Maarif Basımevi, İst. 1959.

30 Martin Heidegger, *Über den Humanismus*, s.5, Klostermann yay, Frankfurt a.M.,1949.

31 Gadamer, *“İnsan ve Dil”*, age, s. 117.

gerekir.”³²Kodlanmış bir işleyişle de olsa bilmeyen bir varlık yoksa dilsiz varlık da yok demektir. Eğer varlık bilmiyor olsaydı biz dünyadan bir şey öğrenemeyecektik. Aynı şekilde varlığın diline yabancı düştüğümüz her durumda dünyayla sağlıklı, kültürlü, barışçıl ilişki kurmamız zayıflıyor demektir. Nitekim insanlık bugün “yalnızca kendi aralarında değil, ayrıca doğa ile de bildirişimsizlik durumuna düşmüş”³³ olmanın ağır, trajik sonuçlarını yaşamıyor mu? Bütün çeşitliliğiyle gördüğümüz göremediğimiz her şey, varlığa dille katılır, diliyle katkı verir. Varlık dil içinde, dille büyür, hayata bağlanır, âleme dâhil olur. O sebeple her şeyin bir dili vardır. Kurtların, kuşların, dağların, ovaların, gecenin, gündüzün, yerin, göğün, denizlerin, dalgaların, mevsimlerin, rüzgârların, renklerin, seslerin, her şeyin dili vardır. Yani yasaları, anlamları, işleyişleri vardır. Nitekim ‘kuşdili’ çokça kullandığımız bir deyimdir. Ayrıca dili sadece fonetik veya yazı gösterge düzeniyle sınırlamamak için ‘doğanın dili’ deriz mesela. Bilim dili, siyaset dili, sanat dili, resim dili, hatta şiddet dili, sevgi dili, vücut dili, daha da ayrıntıya inerek matematik dili, müzik dili, renklerin dili, sokak dili gibi kullanımlar, dilin varlık ve hayatla ne denli noksansız, ayrılmaz ve yoğun ilişki içinde olduğunu gösterir.

Varlığın boyutu ve esası olarak dil, oluş ve hayata bağlanmış biçiminin şekli ve özülüyle ilgilidir. Her varlık kendi diliyle yani kendine ve varoluş âlemine ilişkin yasalarla var olur. Burada sözü edilen dil, ilk bakışta bizim ‘lisan’ diye tabir ettiğimiz oluş ve iletişim unsurundan ayrı görülebilir. Evvela insan dışındaki varlıkların dili, kendi katları, kategorileri ile kodlanmış bir hayat ve varlık yasasıyla ilgilidir. Söz konusu dil hayatın doğal işleyişi içinde varlığa, varlığın doğal yaşamı süreciyle hayata, nesilden nesile şaşmaz bir kültür olarak aktarılır. Öğreteni ve mürebbiyesi Allah olan âlem, değişmez bir sünnetullahı tabii olarak varlığını sürdürür. Yüksek beceri ve bilgiye sahip olsalar da onu geliştirecek veya onun ayırımında olacak bir öz bilinç, bir kendilik bilinci, özgür bir akıl veya irade geliştiremezler. Oysa insanın bu âlemde yaşayan ama kendi varlığının bilgisine de bilincine de sahip bir varlık olarak dili farklıdır, farklı olmak durumundadır. Aklı, ruhu, bilgisi, görgüsü, sezgisi farklıdır, farklı olmak durumundadır. İnsan, hayatı belli iklim ve şartlara kodlanmamış, özgür varlıktır. Akıl ve yetenekleriyle donatılmasının gerekli kıldığı sorumlulukla yerler ve gökler ona musahhar kılınmıştır. İnsanın varlık evreni maddî manevî bütün boyutlarıyla uçsuz bucaksız sonsuzluk içinde bir merak ve mesuliyet tanımıyla şekillenir. Bu uzam ve ilgi düzleminde onun dili, kendi aklî, duygusal, ilmî, kültürel gelişimi içinde semantik, fonetik özgün bir gelişme gösterir. Sorumlu ve özgür varlığıyla uyumlu şekilde dili de anlamaya, anlamlandırmaya yönelerek açılır, açıklar. Dil tam da bu noktada varlığı ve hakikati anlama, anlamlandırma, açıklama yetkinliğidir. Yine bu noktada varlığımızı

32 Bayram Karaçor, *İnsana Yön Veren Değerler*, s.71, Beyan yay, İst. 2015.

33 Özcan Başkan, *Bildirişim*, s.16. Altın Kitaplar yay, (Tarihsiz)

ve dünyamızı inşa etmede en elverişli imkân ve unsur dildir. Veya varlığımızı ve dünyamızı dilimizle inşa ederiz.

Bilgiyle donatılmış evrende özgür iradesiyle Tanrıyla muhatap olma konumundaki insanın kendini ve Tanrı da dâhil bütün varlığı anlamaya, düşünmeye çalışma özelliği, onun dil varlığını da farklı kılmıştır. Ona varlığı ve hakikati en derin, en geniş boyutlarıyla kavramaya ve ifade etmeye imkân verecek ölçüde bir dil yetkinliği bahşedilmiştir. Buradaki dil yetkinliği varlıkların yani eşyanın hikmet ve hakikatini kavramak yanında bütün evrenin yaratıcısı Tanrı'nın varlık ve mesajının mahiyetini kavramaya elverişli olmak durumundadır. Akli ve zekâsî önüne açılan sınırsız bilgi düzlemi içinde ister Allah'ı ve evreni, isterse bunlarla bağlantılı olarak kendini anlayıp keşfetme çabası, düşünme faaliyetinden ayrı, uzak, bağımsız olamazdı. "Bilme, tanıma, ölçebilme, kıyaslama, ret veya kabul etme şeklinde görülen akıl işlemleri, Allah tarafından insana aklın nasip ve rızık olarak ikram edilmiştir"³⁴ Bütün bu anlama çabasının tümü esasen düşünme, bilme ve bilinç faaliyetidir. İnsanı diğer varlıklardan ayrıcalıklı kılan özelliği de buradan kaynaklanır. Ve yine insanın dilinin bütün bu faaliyetleri başarmaya araç ve yetkin olması icap eder. "Özellikle dil söz konusu olduğunda, zihnin doğuştan gelen özellikleri ile dilsel yapının özellikleri arasında yakın bir bağ çıkmasını beklemek doğaldır../. Dil, bu nedenle, zihinsel süreçlerin yapılmasını ortaya çıkaracak en açıklayıcı sonda gibi görünüyor."³⁵

Dil, bir meleke olarak insana yaradılışıyla verilmiştir. Başka söyleyişle insan muhteşem bir dil becerisiyle yani düşünme, anlama, öğrenme, bilme, bilgilendirme, anlatma, düşündürme, yorumlama becerisiyle halife kılınmıştır. Bu bağlamda Benjamin'in "Şeyleri adlandırmak insanın dilsel özüdür."³⁶cümlesiyle ifade ettiği düşüncesi, fenomenolojik sınırları aşan yüksek düzeyli bir hakikati özetler. Buradan çıkarılacak anlamlardan biri, insanın, varlığın anlam ve mahiyetine uygun bir kavrayışın hakikatle ilişkisini dil merkezli olarak anlama ve anlatma kudretidir. Bu kudret yüksek bir beceri ve kapasiteyle mümkündür. Allah insanı teklifine muhatap olacak ilmi, fikrî, ruhî donanım ve kabiliyette yaratmıştır. Böyle olmasaydı kendisine iletilen mesajların anlam ve içeriğini anlamakta yetersiz kalacaktı. Tanrının inayet, kudret ve iradesinin ifadesi olan sözünü veya kelamını anlayamayacak, ne olduğunu da ne olmadığını da bilemeyecek, görev ve sorumluluklarından gafil kalacaktı. Allah Âdem'e isimlerin tümünü öğrettiğini ve ona kelimeler verildiğini bildirmektedir. Rahman suresinde de beyanı öğrettiği bilgisi verilmektedir.³⁷

İsim ve kelime kavramlarıyla farklı anlamlar murat edilir. 'Kelime' ile aynı kökten gelen 'kelâm' aynı zamanda Rabbimizin subuti sıfatıdır. 'Söz'le veya varlığın gerçek

34 Bayram Karaçor, age, s.62

35 John U. Nef, *Sanayileşmenin Kültür Temelleri*, s.139,140, çev. Erol Güngör, MEB yay. İst. 1970.

36 Walter Benjamin, *Son Bakışta Aşk*, s.171, çev. Nurden Gürbilek, 4. bas. Metis yay. İst. 1993.

37 Bakara 31, 37, Rahman:4.

hakikati olan ‘mutlak irade’yle açıklanması mümkün olan kelâm, dar anlamıyla vahyi ve vahiyle bildirilen öğretiyi ifade ediyor olmalıdır. “Yüce yaratanın kullarıyla irtibat kurduğu yegâne ortak dil “vahiy dili” olmaktadır.”³⁸ “Söz ise dile yakın bir anlama sahip olmakla birlikte, tamamen dile indirgenemeyen.”³⁹ ilâhî kudret, ilim ve iradeyi mündemiçtir. Sözün dili de aşan bir fenomen olduğu söylenmiştir. “Dille ifade edilen şeyler sözdür ama dile gelmeyen, ifadesini bulmayan veya ifade kalıplarına sığmayan sözler de bulunmaktadır. İnsan dille kendisini gereği kadar ifade edememektedir. Dil hem insanı meydana getiren, hem de insanın içinde kaybolduğu bir öğedir. “Dil bağımlı ama söz özgürdür.” Söz düşüncedyken daha canlıdır, dil kalıplarına girdiğinde o canlılığını kısmen yitirir.”⁴⁰

İsimler, bizi çevreleyen dünyanın bilgisini içerir. İsimler dünyası ile yaşadığımız çevreyi veya dışımızı kavırıyoruz, kelimelerle rabbimizle olan ilişkimizin mahiyet ve sorumluluğuna vakıf oluyoruz. Âdem’in isimleri meleklerle sayması yani gördüğü veya gösterilen her bir şeyin ismini söylemesi, onun bilinç düzeyini, disiplinli düşünme kudretini ifade eder. Adlandıran anlamına gelen Âdem’in keyfiyetini bu eksende düşünmek gerekir. Anlam ve adlandırma üzerine bilgilendiren ilk kadim ve kutsal metinlerden biri olan Tevrat’ta “Ve Rab Allah, her kır hayvanını ve göklerin her kuşunu topraktan yarattı ve onlara ne ad koyacağını görmek için adama (Âdem’e) getirdi ve adam her birinin adını ne koydu ise, canlı mahlûkun adı o oldu” denmektedir.⁴¹ Bu beyanların, anlamı yaradılış, oluş ve varoluş ile karşılanan ‘Tekvin’ bölümünde geçmesi önemli bir ayrıntıdır.

Dilin var edilmesini vahye dayandıran bilginler özellikle Bakara suresinin 31, 33 ve 37’nci ayetlerinden hareket ederler. Bazı müfessirler, Hz. Âdem’e öğretilen ilk isimlerin birtakım mahlûk ve eşya isimleri olduğunu söylerken, birtakım müfessirler de bunun bütün varlıkların ismi olduğunu iddia etmiştir. “Fakat müfessirlerden bazıları, bütün isimlerin öğretilmesinin bir anda değil, bir süreç içerisinde olduğunu/olabileceğini vurgulamıştır.”⁴² Yaradılış ve Âdem’e eşyanın isimlerinin öğretilmesi hususunda ‘her şeyin ismi’ ibaresi ile ‘eşyanın özü’⁴³ yani anlamı, özelliği, mahiyeti, varlık içindeki yeri kastediliyor olmalıdır. Ek olarak insanın başlangıçtaki durumunda Âdem’in Allah’la olan konuşması ve bütün isimleri öğrenip meleklerle söylemesini, bedendeki organlarla ve hava titreşimleriyle yapılan bir konuşma olmayıp, aklın ve ruhun direkt faaliyeti olduğunu düşünenler⁴⁴ de olmuştur. Bizce buradaki espriye konu olan esas, -o an için

38 Necdet Çağıl, *Din Dili ve Mecaz*, s.27, İz yay, ist. 2008.

39 İbrahim Bor, age, s.17.

40 İbrahim Emiroğlu, *Sufi ve Dil*, s. 32, 2. bas, İnsan yay. İst. 2005.

41 Tevrat, Tekvin 2:19.

42 Yusuf Akçay, *Dil Atlası*, s.28, Kaknüs yay, İst. 2005.

43 Seyyid Ali Eşref, “*Edebiyat Öğretiminde İslâm İlke ve Yöntemleri*” S. Hüseyin Nasr, Felsefe Edebiyat ve Güzel Sanatlar, s.46, çev. Hayriye Yıldız, Akabe yay, İst. 1989.

44 Peter Hobson (İsmail Abdülkaki), “Çeviri: Sorunlar ve Yöntemleri”, S. Hüseyin Nasr, age, s.120.

tek tek varlıkların fonetik adlandırılması yanında- varlığı geniş, derin tasnif, yorum, ilişkilendirme yeteneğidir. Burada isimden kastedilen de tek tek nesnelere adı değil, insana, eşya ve olaylar karşısında verilen anlama kudretidir. “Eşyayı anlamlandırma çabası, mecburen düşünceyle gerçekleşeceği için dil, bütün bu sistemin merkezini oluşturmuştur.”⁴⁵

Tabir yerindeyse çoğumuzun tiyatral bir mitoloji gibi algılayabileceği diyalektik anlatımda Âdem’in, bilme ve bilim yapma gibi yaratılışına yüklenen formasyona atıf yapılmıştır. Âdem bu formasyonla Âdem, insan bu donanım ve yetkinlikle insan olmuştur. Özgürlük duygu ve sorumluluğu, düşünme ve bilme arzusu, kavrama ve anlatma isteği, varlık sınırlarının bilincine varmış bir irade, özetle varlıkla birlikte kendi(lik) bilinci, insanı ayrıcalıklı ve şerefli kılmıştır. Formasyon, sadece insan varlığıyla ilgili olmayan esasen değişen katlara, kategorilere göre bütün varlığı kapsayan, kuşatan hatta içine alan bir hakikat olan dil ile dil içinde etkinleşir; hayat ve varlıkla birleşir veya hayat ve varlığı birleştirir. Dil ve varlık ilişkisini bu çerçevede tanımlayan Benjamin yaratılış eyleminin dilin mutlak kudretiyle başladığını ve sonunda dilin yaratılmış olanı kendi içine çekip adlandırdığını ifade eder. Ona göre “logos” “Tanrının yaratma iradesinin anahtarıdır. Dil ile varlığa gelinir. Varlık dile gelmez dil ile varlık mümkün olur. İnsan dili yaratmamıştır, dil insanı var etmiştir. Dünya dili içermez, dil dünyayı içerir. Dil dünyada ikamet etmez, dünya dilde ikamet eder. Tanrı bize ‘deha’ yerine dili vermiştir. Dil tanrı ile insan arasındaki ilişkinin kapısıdır. İnsanın Tanrı’dan devraldığı şeydir dil.”⁴⁶

İsimler öğretilmiş, kelimeler verilmiş Âdem, Rabbanî öğretinin donanımıyla hayata, varlığa, dünyaya karşı bilgili, bilinçli bir konuma sahipti. Gök bilgisi (Astronomi) Yer bilgisi (Jeoloji) Fizik, Kimya, Botanik, Zooloji, Teknik bilgi ve elbette sanat, edebiyat, dil becerisi, felsefe. Bizce Âdem’e kelime ve isim öğretildiği şeklindeki ayetler, onun kulluk bilinci ve bilme yetkinliğiyle açıklanmalıdır. ‘Adlandıran’ özelliğinden hareketle insandan konuşanın ‘katıksız dil’ olduğunu belirten Benjamin, “Her türlü doğa, dilde, dolayısıyla “insanda kendisini bildirir” der. “Bundan ötürü, insan “doğanın efendisidir ve şeyleri adlandırabilir.” Yine onun sözleriyle, “insan, şeyleri adlandırmak suretiyle” Tanrı yaratımı tümlenir.”⁴⁷Dilin mucize oluşu, varlığın fitrî, hayatın diyalektik gelişimine uygun serpilip zenginleşerek içkin ve iç içe bir ilişkiyi sonsuza dek sürdürecektir istidat olmasıdır. “İnsanda verili olan dilin kendisi değil yeteneğidir. Dil tarih içinde gelişmiştir, insanlar onu kuşaklar boyu işlemiştir.”⁴⁸John C. Condon’a göre “Dilin kullanılması demek, insanın, birtakım gözlem-deney ve iç sorgulamalarla elde ettiği birikimlerini, gene kendisinin seçeceği bir dizi dilsel

45 Yusuf Akçay, *Dil Atlası*, s.27, Kaknüs yay, İst. 2005.

46 Besim F. Dellaloğlu, Benjaminia: *Dil, Tarih ve Coğrafya*, s.45-51, Ayrıntı yay, İst. 2012.

47 Onur Bilge Kula, *Dil Felsefesi Edebiyat Kuramı-I*, s. 211, 212, İş Bankası yay, İst. 2012.

48 Fatih Özkan, “Dil ve Dünya Görüşü”, Felsefe- Edebiyat ve Değerler Sempozyumu, s.507.

göstergelere-imgelere yükleyerek başkalarına aktarması, başkalarıyla paylaşması demektir.”⁴⁹Aktarımın ortak kabuller düzleminde yaygınlaşıp, kitleselleşmesi ölçüsünde dil genel formuna ulaşır. Eşyanın özü ve özelliğini simgeleyen ses ve işaret kodlamalarının, göstergelere dönüşüp ortak anlamlar ve tanımlar üzerinden başka zihin ve idraklere aktarılması, mekanizma olarak bile öyle kolay anlaşılır bir işleyiş değildir. İşleyiş insanı aciz bırakmaktadır. Bu kesinlikle ve ancak bir mucize, insana muazzam ve biricik yüksek değer katan bir mucizedir. Yeri gelmişken bir evrensel hakikati teslim etmek veya bir evrensel haksızlığı reddetmek adına, yüksek düzeyli değerle donatılmış olan insanlığın atası, ilk peygamberimiz Hz. Âdem’in, “hiçbir şey bilmeyen bir mağara adamı değil, ilâhî bir terbiyeden geçmiş bir yeryüzü sultanı”⁵⁰ olduğunu ifade etmeliyim.

Tam da bu noktada materyalist veya pozitivist evrimci görüşler, konuyu manipüle etmektedir. Eğer özgür irade, düşünme, anlama özelliklerimizin yaradılıştan yani ontolojik değer ve donanım olarak bahşedildiği kabul edilirse, insanın Tanrı’ya karşı hamd ve şükran duygularıyla sorumlu olması gerekecektir. İnsan olma sorumluluğunun sınır ve sınanmasına tabi olmak istemeyen şeytani yaklaşım, varlığını ve varlığında inkâr edemediği anlamı, tanrısal inayetten kopararak ilgisiz, keyfi bir isnatla açıklama yoluna gitmiştir. Bu eğilime göre insanın dil ve dille anlaşılabilir seçkin özellikleri, doğal hayatın normal ilişki düzeni içinde diyalektik bir sonuç olarak ortaya çıkmıştır. Dil insanın dünya ve toplumla ilişkisinde karşılıklı değişim ve kültürlenmenin uygun, mecburi ortamını oluşturur. İnsan çevresini değiştirirken çevresi de insanı değiştirmiştir. Gelişip kemale ererek olgunlaşma hem varlığın hem yaradılışın yasasıdır. Bir varlığın olgunlaşarak gelişmesi, onun kendiliğinden olduğu veya tanrısal iradenin müdahil olmadığı anlamına gelmez. Bir şeyin nasıl olduğunu, nasıl devam ettiğini anlatma sığılığı ile niçin olamayacağı aldatmasına gerekçe üretmek istenmektedir. Materyalistler dilin köken ve kaynağını, insanın maddeyle diyalektik ilişki sonunda kültürlenmesine dayandırır. Buna göre “İlk insanlar ellerini kullanarak çalışırken, yapılan işin karmaşıklığı ölçüsünde, ses organlarında tepkili hareketler ortaya çıkarmakta ve çalışmaya eşlik etmekteydi. Daha sonra, bu sesli hareketler, bilinçli bir biçimde, elle yapılan çalışmayı yönetmenin bir aracı olarak geliştirildi. Ve en sonunda bunlar, ellerin tepkili hareketleriyle tamamlanan bağımsız bir bildirişim düzenine dönüştüler.”⁵¹Bu ve benzeri antropolojik yaklaşımlar, tarihî süreç içinde dilin ve kültürün nasıl şekillendiğine ilişkin açıklayıcı yaklaşım olarak kabul edilse de, ilk oluşumuna dair zihnî fantezi ve spekülasyondan başka bir değeri, dayanağı yoktur, olmayacaktır. Çünkü konuşma sürecinin yani dilin tam ne zaman, nasıl başladığını kimse bilmiyor, bilemez. “İnsanlar bazı laflar söyleyip sonra mı araç

49 Ali Dündar, *Dil ve Düşünce*, s.75, Kültür Bakanlığı yay, Ankara 2001.

50 Sırrı Er, *Sözün Büyüsü*, s.39, Hayat yay, ist. 2010.

51 George Thomson, *İnsanın Özünü*, s.31, çev. Celâl Üster, 2. bas, Payel yay. ist. 1979.

yaptılar, yoksa önce araç yapıp sonra mı konuştular ya da hepsi birden mi oldu? Bu belki de çok önemli değil, önemli olan şu sırada hem düşünüyor, hem konuşuyor, hem de üretiyor olmamız.”⁵² O zaviyeden bile bakılsa “aletlerin kullanılması, yüksek bir akıl düzeyini ya da konuşmadan ayrı tutulamayan yeni türden bir aklı gerektirir.”⁵³

Daha da vahimi bu saptırmalara yaslanarak insanî sorumluluktan kurtulmayı sanmaktır. Saptırmaya bir de “bilimsel” yakıştırma yapıldı mıydı sorumsuzluk kesin bir haklılık ve iç rahatlığıyla sürdürülebilir olmaktadır. Müstakil başka bir araştırmaya konu edilmesi gereken bu mesele, mutlak yaratıcı olan Rabbimizin Kur’anda verdiği bilgiler ışığında anlaşılmalıdır. Kaldı ki, ister kültürlenme ister bilinçlenme süreciyle açıklansın, dilin tanrının mucizevi bir bağışı olduğunu şu ya da bu gerekçeyle reddeden yaklaşımların, ne ilmî ne akli dayanağı olmuştur. Fantastik yakıştırma dayalı kurgular, ilmî, tarihsel olgular realitesinde gülünç kalmıştır. “İnsanın dil yeteneğinin öteki beş parmaklılarda da bulunduğunu destekleyen daha ciddi bir usamlama varsa ben bilmiyorum. Aslında, bana öyle geliyor ki, eldeki bütün kanıtlar, dili edinme ve kullanma yeteneğinin türe özgü bir insan yeteneği olduğunu, insan dilinin doğasını belirleyen ve kökleri insan zihninin kendine özgü yapısında bulunan çok derin ve sınırlayıcı ilkeler olduğunu destekler niteliktedir.”⁵⁴

Evrin yaratılışın, var olmanın diyalektiğidir. Varlığın ontolojik gelişmesini çoğu zaman bir anlamda ilahî işleyişin gereği olan diyalektikle anlarız. Varlık, yaratılış diyalektiği içinde tekâmül eder, tekâmül ederek var olur, tamamlanır. Tekâmül ilkesinden yoksun bir oluş teorisi de, yaratılış gerçekliğine ilgisiz bir varlık tasavvuru da, bizce kusurludur. En çok kullanılan organın diğerlerinden daha fazla gelişmesinden daha tabii ve fitrî ne olabilir? Bu gelişmelerin olan, olması gereken sonuçlarını doğal işleyişle açıklamak doğru, ancak doğal işleyiş tanrısal iradeden ayrı değerlendirmek yanlıştır. Kaldı ki yüz bin milyonlarca yıl geçmesine rağmen ellerini kullanan, kısmen alet de kullanan, sesler çıkaran hayvanların insanlaştığı veya insanlarınine benzer bir kültür de dil de ortaya koydukları görülmemiştir. “İnsan dili, küresel senaryonun iddia ettiği gibi insan evriminin geç safhalarında ve çabucak gelişmiş olmayacak kadar karmaşık bir fenomendir” diyen Ruhlen “100.000 yıl önce konuşulan insan dilleri, bugünden kalite olarak pek farklı olmayan gelişmiş bir evreye ulaşmış bulunduğunu” ifade eder.⁵⁵ O nedenle pozitivist ideolojinin egemen kılınmak istendiği dönemlerde kültür mühendisliği olarak eğitim sistemlerine dayatılan, neredeyse hiçbir ilmî, akli geçerliliği ve ciddiyeti kalmadığından şimdilerde zaten modası da geçen bu tasavvuru fazla da konu etmeye gerek yoktur.

52 Fatma Erkman, age, s.15.

53 George Thomson, *İnsanın Özü*, s.30, çev. Celâl Üster, 2. bas, Payel yay. ist. 1979.

54 John U. Nef, *Sanayileşmenin Kültür Temelleri*, s.154, çev. Erol Güngör, MEB yay. İst. 1970.

55 Merritt Ruhlen, *Dilin Kökeni*, s.10, çev. İsmail Ulutaş, Hece yay, Ankara 2006.

Son olarak hayatî bir dil becerisi olarak konuşmanın, konuşma esasına bağlı olarak hayatımızı anlamlı kılan dilin, varlığımızı mümkün kılan ana unsur olduğu hiç hatırdan çıkarılmamalıdır. “Elimizde değil ki konuşmamak. Bizi konuşmaya iten bir içgüdü vardır sanki içimizde. Konuşunca dışına doğru taşar gibidir insan. Sussa özünü yitirecekmiş gibi olur. İnsanın zaman zaman kendisini konuşmaya bırakıvermesi bir kaçınılmazlığın işbaşında olduğunu gösterir../.. Anlatılmaz bir bunalımdan sıyrılırız sanki o zaman../.. Varlığımızdaki tıkanma azalır yavaş yavaş.”⁵⁶Konuşmak insanı hayata bağlar, Konuşmasak çatlayacağımız durumlar olur. “Ölmek için konuşmak” kimi durumlarda veya en temelde işleyen psikolojik gerçeklik olarak varoluşsal bir mecburiyete dönüşür.⁵⁷

Konuşmak varlık meselesidir ve hayatî önemdedir. Bu cümle mecazî veya çağrıştırdığı imajinatif anlama sınırlı algılanmamalı. Bu konuda insanların kadim merakları olmuştur. Hiç konuşmaksızın bir var oluşun mümkün olup olmayacağı sorunu ontolojik ölçekte önemli bir mesele edilmiştir. II. Friedrich'e atfen söylenen, gerçek ya da kurgu olduğunu bilemediğimiz mitolojik bir hikâye çok ilgi çekicidir: O hikâyede Friedrich “hiç kimseyle hiçbir şey konuşmaksızın yetişen çocukların, ergenliğe vardıklarında hangi dili ve lehçeyi konuşmak istediklerini sınamak ister ve bu yüzden dadılara ve sütannelere, bebeklere süt vermelerini ve onlarla konuşmamalarını emreder; ancak, çabaları sonuç vermez, çünkü çocukların ya da bebeklerin hepsi ölür.”⁵⁸Sonuç itibariyle dille var oluruz. Aklımız, düşüncemiz, ruhumuz, benliğimiz, özetle bütün varlığımız dille ve dilde gerçekleşir. Dilsizlik ölümdür. Hayata ve varlığa dille bağlananlar, sadece mantıki tutarlıkla yaşamaz, kuvvetli ihtimalle hakikate de yakın yaşarlar. Çünkü dil insanlara ve bütün varlığa bahşedilmiş ilâhi armağandır. Dil mucizedir.

Kaynakça

- A. Faruk Sinanoğlu, *Dil Bilgi ve Toplum Üzerine Düşünceler*, s.90, IQ yay. İst. 2009.
 Afşar Timuçin, *Estetik Bakış*, s.46, Buket yay. İst. 2005.
 Ali Dünder, *Dil ve Düşünce*, s.75, Kültür Bakanlığı yay, Ankara 2001.
 Arda Denkel, *Anlamın Kökleri*, s.13, Metis yay. ist. 1984.
 Bakara 31, 37, Rahman:4.
 Bayram Karaçor, *İnsana Yön Veren Değerler*, s. 62, 71, Beyan yay, İst. 2015.
 Bedia Akarsu, *Wilhelm Von Humboldt'da Dil-Kültür Bağlantısı*, s.16, 120, Remzi Kitabevi yay, İst. 1984.
 Besim F. Dellaloğlu, *Benjaminia: Dil, Tarih ve Coğrafya*, s.45-51, Ayrıntı yay, İst. 2012.
 Claude Lévi Strauss, *Yapısal Antropoloji*, s. 65, çev. Adnan Kahiloğulları, İmge yay. Ankara 2012.

56 Remi Uygur, age, s.46.

57 Michel Foucault, *Sonsuz Giden Dil*, s. 72, çev. Işık Ergüden, Ayrıntı yay, ist.2006.

58 Umberto Eco, *Avrupa Kültüründe Kusursuz Dil Arayışı*, giriş sayfası, çev. Kemal Atakay, Afa yay, İst. 1995. Daha geniş bilgi için, Necmettin Evcı, *Söz ve Sessizlik*, s. 78, Beyan yay, İst. 2020.

- Doğan Aksan, *Dil: Şu Büyüklü Düzen*, s. 35, 3. bas, Bilgi yay. Ankara 2011.
- Fatih Özkan, "Dil ve Dünya Görüşü", *Felsefe- Edebiyat ve Değerler Sempozyumu*, s. 507- 508.
- Fatma Erkman, *Göstergebilime Giriş*, s.15, Alan yay. ist. 1987.
- Ferdinand de Saussure, *Genel Dilbilim Dersleri*, s.29, 32, çev. Berke Vardar, Birey-Toplum yay, Ank. 1985.
- Gadamer, "*İnsan ve Dil*", *Felsefi Fragmanlar*, s.113, 117, çev. ve der. Medeni Beyaztaş, Efkâr yay. ist. 2004.
- George Thomson, *İnsanın Özü*, s.30-31, çev. Celâl Üster, 2. bas, Payel yay. ist. 1979.
- H. G. Gadamer, "Felsefenin Bilimselliği Hakkında" *Felsefi Fragmanlar*, s.44, çev. ve der. Medeni Beyaztaş, Efkâr yay. İst. 2004.
- Henri Bergson, *Düşünce ve Devingen*, s.108, çev. Miraç Katırcıoğlu, Maarif Basımevi, İst. 1959.
- İbrahim Bor, *Analitik Dil Felsefesinde Dil Düşünce ve Anlam*, s.15, 17, elis yay, Ankara 2011.
- İbrahim Emiroğlu, *Sufi ve Dil*, s. 32, 2. bas, İnsan yay. İst. 2005.
- John U. Nef, *Sanayileşmenin Kültür Temelleri*, s.139-140, çev. Erol Güngör, MEB yay. İst. 1970.
- John U. Nef, *Sanayileşmenin Kültür Temelleri*, s.154, çev. Erol Güngör, MEB yay. İst. 1970.
- Ludwig Wittgenstein, *Tractatus logico-Philosophicus*, s.27, 133, çev. Oruç Aruoba, Metis yay, 7. bas, İst. 2013.
- Martin Haiddeger, *Über den Humanismus*, s.5, Klostermann yay, Frankfurt a.M.,1949.
- Merih Zılloğlu, *İletişim Nedir?*, s.42-43, 2. bas, Cem yay, İst. 1996.
- Merritt Ruhlen, *Dilin Kökeni*, s.10, çev. İsmail Ulutaş, Hece yay, Ankara 2006.
- Michel Foucault, *Sonsuza Giden Dil*, s. 72, çev. Işık Ergüden, Ayrıntı yay, ist.2006.
- Necdet Çağıl, *Din Dili ve Mecaz*, s.27, İz yay, ist. 2008.
- Necmettin Evci, *Söz ve Sessizlik*, s. 78, 257-288, Beyan yay, İst. 2020.
- Nermi Uygur, *Dilin Gücü*, s.9, 21, YKY yay, İst. 2019. Ayrıca bkz. Augustinus, *İtiraflar*, s. 374, çev. Çiğdem Dürüşken, Kabalıcı yay, İst. 2010.
- Onur Bilge Kula, *Dil Felsefesi Edebiyat Kuramı-I*, s. 5-7, 211-212, İş Bankası yay, İst. 2012.
- Ömer Naci Soykan, "Dil Düzeni-Nesne Düzeni" *Felsefe ve Sanat Sempozyumu*, s.114, Ara yay, İst. 1990.
- Özcan Başkan, *Bildirişim*, s.16. Altın Kitaplar yay, (Tarihsiz)
- Peter Hobson (İsmail Abdülbaki), "Çeviri: Sorunlar ve Yöntemleri", S. Hüseyin Nasr, age, s.120.
- Rosalind Coward, John Ellis, *Dil ve Maddecilik*, s.142, çev. Esen Tarım, İletişim yay. İst. 1985.
- Roy Harris, Tablot J. Taylor, *Dil Bilimi Düşününde Dönüm Noktaları*, s.40, çev. Eser E. Taylan, Cem Taylan, TDK yay. Ankara 2002.
- Seyyid Ali Eşref, "*Edebiyat Öğretiminde İslâm İlke ve Yöntemleri*" S. Hüseyin Nasr, *Felsefe Edebiyat ve Güzel Sanatlar*, s.46, çev. Hayriye Yıldız, Akabe yay, İst. 1989.
- Sırrı Er, *Sözün Büyüsü*, s.39, Hayat yay, ist. 2010.
- Tevrat, Tekvin 2:19.
- Theodor W. Adorno, "*Felsefi Tespitler*", *Felsefi Fragmanlar*, s.59.
- Thomas Hobbes, *Leviathan*, s.38, çev. Semih Lim, YKY yay, İst. 2007.
- Titus Burchard, *Akılın Aynası*, s.23, çev. Volkan Ersoy, İnsan yay. ist. 1997.
- Umberto Eco, *Avrupa Kültüründe Kusursuz Dil Arayışı*, giriş sayfası, çev. Kemal Atakay, Afa yay, İst. 1995.
- Walter Benjamin, *Son Bakışta Aşk*, s.171-173, çev. Nurden Gürbilek, 4. bas. Metis yay. İst. 1993.
- Yusuf Akçay, *Dil Atlası*, s.27-28, Kaknüs yay, İst. 2005.

FELSEFE DİLİ OLARAK TÜRKÇE: TARİHSEL BİR SORUNLAŞTIRMA

Ali UTKU*

Celal Nuri 1926'da yayımladığı *Türk İnkılâbı* başlıklı eserinin “Mukaddime”sinde imparatorluktan ulus devlete geçiş döneminin hızlı değişim süreçlerini muhakeme ederken Abdülhamid devrinin “nâmuskârane düşünür insanları” “ ‘Ashâb-ı Kehf’ gibi birkaç sene uyuyup şimdi uyansalardı, bu dakikada sıhhatlerine şüphe edilmeyen fikirler, akideler, ümniyeler [ümitler] kendilerine arz edilince bu zevâtın, elbette, şîrâze-i dimâğları bozulacaktı...” der. Umûmi harp ve onu takip eden meşkûk ve cılız sulh, Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihe intikali, Türkiye Cumhuriyeti'nin doğuşu, fikirlerde o derecede değişime yol açmıştır ki muvazenesini kaybetmeyen bir insan, “- Ben asla fikrimden dönmedim veya fikir değiştirmedim!” iddiasında bulunamaz.¹ Hadiselerin hesaplanamazlığını ve öngörülemezliğini vurgulayan bu ifadeler – paradoksal biçimde– yakın dönem kültür hayatımızda modernleşmeci ideolojik projelerin (hesaplamaların ve öngörülerin) “inkılâp” fikrine dair bir tartışmaya zemin açmak içindir. Çok yönlü modernlik arayışlarımızın talep ettiği kurucu, bütünleştirici teorik modeller alanı olarak felsefenin diline ilişkin sorunlar da elbette değişim süreçleri bağlamında, bu teori-pratik problematiği içinde ele alınmalıdır. Zira Tanzimat'tan günümüze Türkçe'nin büyük hareketi, modernlik serüvenimizin değişim süreçlerine doğrudan eşlik ve aracılık eden, ideolojik kutuplar tarafından en çok tahakküm, temellük, teşekkül edilmek ve söylemsel taleplere en çok uyarlanmak istenen dil alanının tarihsel tecrübelerini ihtiva ediyor.

Felsefenin üç temel alanına işaret eden “varlık”, “bilgi” ve “değer” terimlerinin yerinde bir dönem “vücûd”, “marifet” ve “kıymet” terimlerinin bulunduğunu hatırlatarak

* Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Tarihi Bölümü, Erzurum. aliutku@atauni.edu.tr

1 Celal Nuri, *Türk İnkılâbı*, Sühûlet Kütübhanesi, Ahmed Kâmil Matbaası, İstanbul, 1926, s. 4-6.

felsefe dili olarak Türkçe bağlamında yaşanan radikal tarihsel tecrübeleri –Celal Nuri'nin 'Ashâb-ı Kehf' metaforunu hatırlatacak– bir anekdotla sorunlaştırmaya açabiliriz: Hilmi Ziya Ülken'in "Felsefe terimlerinin sıcaklığına ve harîmine nüfuz onun sayesinde mümkün oldu"² dediği *Mufassal Kâmûs-ı Felsefe*'siyle (1915-1920)³ Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e "felsefe dili olarak Türkçe"nin gelişimine en ciddi katkılardan birine imza atan Rıza Tevfik, ölümünden bir yıl kadar önce, 1948'de kendisiyle yapılan bir röportajda, tamamlayamadığı ansiklopedik eserinin akıbetiyle ilgili şunları söylemiştir: "Mütareke oldu, kitabın yazılması ve basılması geri kaldı. [...] Umumi aftan dört buçuk sene sonra [1943] anavatana döndüğümü biliyorsunuz, hattâ âdi kelimeler bile değişmiş, yenileri de tamamen tayin edilmemiş. Bu uydurma lisânla *Felsefe Kâmûsu*'nun ikmâl edilemeyeceği gün gibi aşikârdır."⁴ Cumhuriyetin erken yıllarında –pek çok muadili gibi– *hızlı değişim süreçlerinin faili, kurucu aktörlerinden biri değil, hatta mağduru, ancien regime*'in bakiyesi durumundaki Rıza Tevfik'in Nisan 1948'de sarfettiği bu sözleri elbette öncelikle Cumhuriyet'in genel dil politikası ile birlikte, 1928 Harf Devrimi ve 1932 Dil Devrimi süreçlerinin sonuçları bağlamında düşünmek gerekir. Ancak daha geniş tarihsel perspektiften bakıldığında, *Mufassal Kâmûs-ı Felsefe*'nin Tanzimat'tan Meşrutiyet'e giderek karmaşıklaşan felsefe dili sorununa çözüm arayışları bağlamında üretildiği gerçeği de gözden kaçırmayacaktır. Nitekim ilk cildi 1915'te yayınlanan muhalled eserin "Bazı İzahat" başlıklı mukaddimesinde de Rıza Tevfik "memleketimizde efkâr-ı felsefiyye ve hakâyık-ı ilmiyyenin –lüzûmu kadar!– intişâr ve ta'mîm edememiş olması"ndan şikâyet eder ve bunun sebebinin de "kendi istidatsızlığımızda" değil, "lisân-ı ilmîmizin –maatteesüf– uzun müddet ihmâl edilmiş bulunmasında" görür ve "*istilâhât*" yani "terimler" konusunda "garip bir vaziyet"te bulunduğumuza işaret eder: "[s]anki kendi sikkesi olmayıp her türlü akçeye revaç veren ibtidâî ve bedevî bir memleket halindeyiz."⁵

Rıza Tevfik'in *Mufassal Kâmûs-ı Felsefe*'si –Babanzâde Ahmed Naim'in Georges L. Fonsegrive'den tercüme ettiği *Mebâdî-i Felsefeden İlmü'n Nefs*'in sonunda sunduğu fihrist niteliğindeki "Lûgatçe"si (1917)⁶ ile birlikte– 1913'te Maarif Nâzırı Şükrü Bey'in girişimiyle kurulan İstilâhât-ı İlmiyye Encümeni'nin kültür dünyamızda Batılı felsefe terimlerine karşılık bulma ve asıl önemlisi bu konuda bir konvansiyon oluşturma yönünde ilk ilmî ve resmî nitelikli kolektif girişim olan çalışmalarının devamı niteliğindedir. Tanzimat sonrası dönemde matbuatın gelişimi, telif ve tercüme

2 Hilmi Ziya Ülken, "Filozof ve Şair Rıza Tevfik", *Yeni Sabah*, 25.09.1956.

3 Rıza Tevfik, *Mufassal Kâmûs-ı Felsefe*, cilt 1, Matbaa-yı Âmire, 1330; cilt 2, Matbaa-yı Âmire, 1336 ("classification des sciences" maddesine kadar).

4 Bkz., Adnan Tahir, "Rıza Tevfik'le Başbaşa", *Her Hafta*, 3 Nisan 1948'den naklen Hilmi Yücebaş, *Filozof Rıza Tevfik: Hayatı, Hatıraları, Şiirleri*, İstanbul: Gül Matbaası, 1978 s. 82-83.

5 Rıza Tevfik, *Mufassal Kâmûs-ı Felsefe*, cilt 1, s.6-7.

6 Ahmed Naim (Babanzâde), "Lûgatçe", Georges L. Fonsegrive, *Mebâdî-i Felsefeden İlmü'n Nefs*, çev. Ahmed Naim, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1332, s. 524-625. Ahmet Naim'in felsefe terimlerine dair çalışmaları, konu üzerine ayrıntılı bir incelemeyle birlikte İsmail Kara tarafından kitaplaştırılmıştır. Bkz., İsmail Kara, *Bir Felsefe Dili Kurmak: Modern Felsefe Terimlerinin Türkiye'ye Girişi*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2001.

eserlerin artışı, orta-lise ve yüksek okul düzeyindeki yeni okulların açılışına paralel olarak gelişen dil eksenli tartışmaların odaklarından biri de bilim dili olarak Osmanlı Türkçesinin yapısı ve imkânı ve felsefe grubu başta olmak üzere sanat, fen ve teknik bilimlere ait Batılı terimlerin karşılanması ve tanımlanması meselesi olmuştur. Devlet bürokrasisinin olduğu kadar entelektüel alanın da merkezî figürlerinden biri olan, dil ve mantık çalışmalarıyla meseleye gereken ehemmiyeti gösteren öncü isimlerden Cevdet Paşa'nın Ahmed Midhat'ın yazmaya başladığı *Tarih-i Ulûm* için kaleme aldığı "muhtıra"da ifade ettiği üzere,⁷ "lisân-ı Osmânî [implâca noksanımız olmakla beraber] en mükemmel bir ilim lisânı olmağa müsta'iddir". Bu çerçevede "lisân-ı Osmânînin lisân-ı ulûm ve ma'ârif olması için ne kaldı?" diye sorar ve "Tercüme işi kaldı" cevabını verir: "Avrupa'da yeniden yeniye fûnûn-ı hikemiyye ihtirâ' ve ıstılâhât-ı cedîde vaz' olunmakta olduğundan bunların lisânımıza nakli pek mühim bir iştir. Ve egerçi ıstılâhât-ı cedîdenin ekseriyâ Arabca aynı ya şebîhi bulunur ise de bulunmayanları da var. İşte onların me'ânisini hakkıyla bilip de lisânımızın âhengine ve şivesine muvâfık isimler vaz' etmek hayli dikkat ve himmete mevkûfdur."⁸ Nitekim süreç içerisinde Batılı bilim ve felsefe geleneğine nüfuz etme yönündeki sistematik olmayan münferit çabaların Meşrutiyet sonrası dönemde giderek hem entelektüel hem de kurumsal alanda terimler konusunda bir "ittifak ve ekseriyet-i ârâ" arayışına dönüştüğünü görüyoruz. Nitekim Abdullah Cevdet'in İctihâd mecmuasının 14 Şubat 1328/27 Şubat 1913 tarihli 54. sayısından itibaren "İlmî, felsefî, edebî ıstılâhların lisânımızda müesses ve herkes tarafından kabul olunmuş mukabilleri mevcûd olmadığı için Garb'ın mühim muhalled eserlerini Türkçeye nakletmek her zaman güç ve bazen muhal oluyor" diyerek Fransızca "Concret, Abstrait, Objectif, Subjectif, Indiction, Déduction, Type, Sous type, Conscient, Inconscient, Constitution" terimlerinin karşılığını bulmak için okuyucularını kolektif çalışmaya davet ettiği "İstılâh İstimzâcı"⁹ (Terim Anketi), Baha Tevfik ve arkadaşlarının Teceddüd-i İlmî ve Felsefî Kütüphanesi'nin yayın organı olan *Felsefe Mecmuası*'nda "Lisânımızda felsefî kelime ve ıstılâhların ekseriya mukabili bulunamamakta ve bunun için genç mütercimlerimiz pek büyük müşkillere tesadüf etmektedir" diyerek kaleme aldıkları "Felsefe Kâmûsu"¹⁰ II. Meşrutiyet'ten sonra felsefe terimleri ve felsefe dili konusunda giderek seviyesi yükselen tercüme-tedris amaçlı bir ortak felsefe dili arayışının ciddi yansımaları olarak görebiliriz.

7 Ali Utku, "Ahmed Midhat'ın Tamamlayıp Yayınlayamadığı Bir Eseri *Tarih-i Ulûm* ve Cevdet Paşa'nın İzah, Şerh ve Mütalaaları", Şiraze, sayı: 2, Kasım-Aralık 2020, s. 36-47.

8 "Ahmed Cevdet Paşa, "Ahmed Midhat Efendi'nin Te'lif Ettiği *Tarih-i Ulûm* İsimli Kitâba Dâir Cevdet Paşa'nın İzah, Şerh ve Mütalaalarını Hâvi Müsvedde", BOA, Y. EE. 37/50, s. 15.

9 Abdullah Cevdet okuyucularını kolektif çalışmaya davet ettiği anketinde şu on Fransızca terimin karşılığını talep ediyor: Concret, Abstrait, Objectif, Subjectif, Indiction, Déduction, Type, Sous type, Conscient, Inconscient, Constitution. Bkz., Abdullah Cevdet, "İstılâh İstimzâcı", İctihâd, nr. 54, 14 Şubat 1328, s. 1222; nr. 55, 21 Şubat 1328, s. 1238; nr. 57, 7 Mart 1329, s. 1270; ayrıca bkz. Ağâh Sırrı Levend, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Safhaları*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1960, s. 357-358.

10 "Felsefe Kâmûsu", *Felsefe Mecmuası*, nr. 9. (s. 150-151) ve 10. (s. 161-168); ayrıca bkz., aynı mecmuanın *Mektep Dersleri* eki, forma-1 (s. 7-8), forma-2 (s. 16), forma-3 (s. 24), forma-4 (s. 32).

Baha Tevfik ve arkadaşlarının, kültür dünyamızda disipliner anlamda –Batı tarzında– ilk felsefe sözlüğü çalışması niteliğindeki *Felsefe Kâmûs-u*'nu *Felsefe Mecmûası*'nda okurlarına takdim ederken¹¹ “Bundan üç sene evvel bu memlekette felsefe mevcûd değildi, hattâ felsefeden bahs edebilmek için lâzım gelen lisân yoktu. Biz bu lisanı –birçok noksanlarıyla beraber– tesis etmiş olmakla iftihar ederiz. Bugün birçok muhterem muharrirlerimiz tarafından isti'mâl olunan ıstılâhât-ı felsefiyenin yüzde sekseni bize aittir”¹² satırlarıyla iftihar ettikleri kadar, felsefe dili konusundaki yetersizliği de vurguladıkları 1913 yılında kurulan İstilahât-ı İlmiyye Encümeni'nin çalışmaları I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle son bulmuş, ancak fihrist düzeyinde de genel *Kâmûs-ı İstilahât*'ın yalnız “ıstilahât-ı felsefiyye kısmını şâmil” *Kâmûs-ı Felsefe*'nin içereceği toplam 1132 Fransızca felsefe terimine önerilen karşılıkları içeren toplam 1132 Fransızca felsefe terimine önerilen karşılıkları içeren *Ma'ârif-i Umûmiyye Nezâreti İstilahât-ı İlmiyye Encümeni Tarafından Kâmûs-ı Felsefe'de Münderic Kelimât ve Ta'bîrât İçin Vaz' ve Tedvîni Tensib Olunan İstilahât Mecmû'asıdır* başlıklı bir mecmua yayınlanabilmiştir.¹³ Mecmua kültür dünyamızda Batılı felsefe terimlerine karşılık bulma ve asıl önemlisi bu konuda bir konvansiyon oluşturma yönünde ilk resmî nitelikli kolektif girişimin ürünüdür. Mecmua'nın teklifleri göz önüne alındığında Encümen medeniyet tezinden hareket etmekte, İslâm medeniyet dairesi içinde yer almamız hasebiyle terimlerin Arapça köklerden türetilmesi yolunu tutmaktadır. Encümen üyeleri arasında Ağaoğlu Ahmet, Ziya Gökalp ve Fuat Köprülü gibi Türkçüler ve Yeni Lisâncılar bulunmakla beraber,¹⁴ birkaç Farsça karşılık dışında önerilen terimlerin hemen hepsi Arapça kökenli olmuştur. 1940'ların sonunda ulaşılacak yeni zeminde Hilmi Ziya Ülken, Encümen'in yayınladığı Mecmua'da “fıkdân-ı kuvâ”, “bi-tarîkî'l-ülâ”, “hiddet-i havâs”, “li'l-beşeriyye”, “Tenâfi-i akvâl”, “mifsâli”, “sem'-i mülevven”, “hasîsa”, “şevk-i tefahhus”, “tahdik”, “ayneyni” gibi eski Arapça metinlerde de bulunmayan *Okyanus* ve başka lügatlerde aranmış, uydurulmuş

11 Baha Tevfik, “Birkaç Söz”, *Felsefe Mecmûası*, cilt 1, kapak sayfasının iç yüzü. Geç-Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde felsefe alanında yapılan terim ve sözlük çalışmalarına ilişkin eleştirel bir değerlendirme için bkz., Ali Utku, “Felsefe Sözlüklerimiz: Geç-Osmanlı'dan Cumhuriyete Bir Literatür Değerlendirmesi”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, sayı: 17, 2011, s. 399-420.

12 “Bir Kaç Söz”, *Felsefe Mecmûası*, n. 1.

13 Bkz., *İstilahât-ı İlmiyye Encümeni Tarafından Kâmûs-ı Felsefede Münderic Kelimât ve Tabîrât için Vaz' u Tedvîni Tensib Olunan İstilahât Mecmûasıdır* (Matbaa-i Amire, 1330), yay. haz. Nevzat H. Yanık, Ali Utku, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya, 2014.

14 Encümen'in çalışmaya başladığı 1913 baharında *Türk Yurdu* mecmuasında yayınladığı ve 1918 yılı gibi geç bir tarihte *Türkleşmek* İslâmlaşmak *Muasırlaşmak* başlığıyla kitaplaşacak olan makalelerinde ilmi-felsefi ıstılâhlar ve Arapça meselesine temas eden Gökalp, Türkçeye giren kelimeleri, (i) Avrupa dillerinden geçen yabancı kelimeler; (ii) Arapça ve Farsçadan yeni türetilen veya öne çıkarılan kelimeler; (iii) Türkçe yeni türetilen veya öne çıkarılan kelimeler şeklinde tasnife tâbi tutar. Dilimize giren Avrupa dilleri kökenli kelimelerin dilden çıkarılarak yerlerine ıstılâh iseler Arapça yahut Farsça, düz kelime iseler (lügat) Türkçe karşılıklarını bulup koymak gerektiğini söyler. “Lisânımızı mana itibariyle muasırlandırmak, ıstılâh cihetiyle İslâmlaşmak lazım olduğu gibi, sarf, nahiv, imlâ hususlarında Türkleştmek de lâbüddür” diyen ve bunu “Yeni mefhumlar” asrın, ‘ıstılâhlar’ ümmetin, ‘lügatler’ milletin nâtukasıdır” şeklinde formüleştiren Gökalp'in ilmi ıstılâhların Arapça olması ile ittihad-ı İslâm politikaları arasında kurduğu irtibat, İstilahât-ı İlmiyye Encümeni içinde yer alan milliyetçi/Türkçü çizgideki aydınların nasıl olup da Arapça kökenli felsefe kavramlarını benimsedikleri meselesini açıklar mahiyettedir. Bkz., Ziya Gökalp, *Türkleşmek* İslâmlaşmak *Muasırlaşmak*, Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası, İstanbul, 1918, s. 10-13; ayrıca bkz., İsmail Kara, a.g.e., s. 35-37.

bir yığın kelime bulunduğunu, Edebiyat-ı Cedide'nin çadır yerine 'hayme', dul yerine 'bive', Fecr-i Atî'nin 'refref-i hestî' gibi Osmanlı edebiyatında bile bulunmayan yakası açılmamış bir yığın garip kelimeyi lügatlerden arayıp bulmayı zevk inceliği saydığı zamanlarda, bilim ve felsefe dilinin de *Okyanus*'lara, *Kâmûs*'lara başvurarak içinden çıkılmaz bir düşünce dili oluşturmakta olduğunu belirtir.¹⁵

Encümenin dağılması ve bu yoldaki resmi girişimin bir anlamda başarısızlığa uğramasından sonra, ileriki tarihlerde, bireysel planda da olsa, bu doğrultuda –şahsi endişelerin olduğu kadar, encümen faaliyetlerinin tetiklediği– dikkate değer nitelikte bazı çalışmaların yapıldığı, Mecmua'nın tekliflerinin Ahmed Naim, Rıza Tevfik gibi bizzat Encümen üyeleri tarafından eleştirildiği görülür. Encümen'in sağladığı genel konsensüs etrafında felsefe terimleri konusunda sağlanan kazanımların Cumhuriyet'le birlikte 1930'larda bile işlevsel olduğunu söyleyebiliriz. Bu konsensüs üzerinden yapılan son önemli katkı İsmail Fennî Ertuğrul'un harf devriminden hemen önce yayınlanan *Fransızcadan Türkçeye Lûgatçe-i Felsefe*'sidir (1928).¹⁶ İsmail Fennî'nin lûgatçesinin yayınlandığı yıl, İmparatorluk mentalitesinin İslâm medeniyeti tezine yaslanan genel dil politikasının ürettiği II. Meşrutiyet vasatının Arapça egemen konsensüs alanından Cumhuriyet mentalitesinin ulusal dil tezine yaslanan genel dil politikasının Türkçe egemen konsensüs alanına geçişi belirleyen önemli bir uğrağa işaret eder. Birinci Dil Kurultayı (1932) ile başlayan Dil Devrimi hareketinin terim çalışmaları bağlamında 1941'de Mustafa Şekip Tunç başkanlığında teşekkül eden I. Felsefe Terimleri Komisyonu'nun, tekliflerini, *Felsefe ve Gramer Terimleri*¹⁷ başlığıyla kılavuz halinde yayımlamasıyla Cumhuriyet öncesi kazanımların bir kenara bırakılarak terimlerde Öz Türkçe kaidesine bağlı yepyeni bir sürece girildiğini görüyoruz. Komisyon, kılavuzdaki terimlerin tespitinde İstîlâhât-ı İlmiyye Encümeni gibi Fransızca'yı esas almış, Encümen'in teklif ettiği karşılıklarıyla beraber yeni dilde "kullanılması yerinde görülen" Türkçe karşılıklarını –İstanbul dilinde yoksa Anadolu lehçelerine, başka Türk dillerine, hatta artık tedavülde olmayan ve yalnız lûgatlerde bulunan eski kelimelere başvurarak– sunmuştur. Rıza Tevfik'in 1948'deki "... hattâ âdi kelimeler bile değişmiş, yenileri de tamamen tayin edilmemiş. Bu uydurma lisânla Felsefe Kâmûsu'nun ikmâl edilemeyeceği gün gibi aşikârdır." sözlerinin Cumhuriyet'in gelenekten radikal bir kopuşu getiren genel dil politikasının ürettiği bu yeni bağlam içinde, muhalif sesler arasında düşünülmesi gerekir. Yeni terimlerin işlenmesi ve yerleşmesinin zaman alacağı gerçeğini baştan kabul eden TDK, yükselen tartışmalar arasında terimlerin gözden geçirilip düzeltilmesi amacıyla Macit Gökberk'in başkanlığında, II. Felsefe Terimleri Komisyonu'nu oluşturmuş, 1950-1953 yılları arasında yapılan ve I. Komisyon'un sonuçlarının aceleyle rötuşlanmasından

15 Bkz., Hilmi Ziya Ülken, "Türk Felsefe Dilinin Gelişmesi", *Felsefe Tercümelere Dergisi*, nr: 1, 1947, s. 139.

16 İsmail Fennî (Ertuğrul), *Fransızcadan Türkçeye Lûgatçe-i Felsefe*, İstanbul: Matbaa-i Âmiriye, 1341.

17 Türk Dil Kurumu, *Felsefe ve Gramer Terimleri*, İstanbul: Cumhuriyet Basımevi, 1942.

ileri gitmeyen toplantıların sonuçları *Orta Öğretim: Psikoloji, Sosyoloji, Mantık, Felsefe ve Pedagoji Terimleri*¹⁸ başlığıyla yayınlanmıştır.

İmparatorluktan ulus devlete tarihsel süreci belirleyen bireysel ve kurumsal teklifler göz önüne alındığında, felsefe terimleri meselesinde Şark-İslâm medeniyetinden Garp medeniyetine yönelişimize bağlı olarak şekillenen “Muhafazakâr” (İstilahat-ı İlmiye Encümeni’nin tuttuğu yol: eski terimlerin muhafaza edilmesi ve ihtiyaç duyulan yeni terimlerin Arapça köklerden türetilmesi) ve Türkçeci (Mutedil ve Tasfiyeci iki farklı tutumla terimlerin Türkçeleştirilmesi) iki temel merkeze, Evrenselci ya da Hümanist (halk dilinde karşılığı olan, her milletin kendi dilinden aldığı kelimeler müstesna, kökleri Latince veya Yunanca müşterek terimlerin şivemize uydurularak alınması) üçüncü bir merkezi ilave etmemiz gerekir. Evrenselci tutum 1870’te, Batılı bilimsel, felsefi terimlerle ilk ciddi karşılaşmamız sırasında, “Şol ıstılâh ki, kelimesi an’asıl nereden gelirse gelsin şimdi Avrupa’nın elsine-i muhtelifesi ânı değiştirmeyip lisân-ı ulûm ve belki lisân-ı umûm olmuş, biz dahi bu makuleyi tebdil etmeliyiz. ... Demek ki bu gibi kelimeler Yunanca, ya Fransızca, ya İngilizce olmaktan çıkmış, ilim lisânı, umûm lisânı olmuş”¹⁹ diyerek, hangi dilden gelirse gelsin Avrupa dillerinde ortak bir kullanıma mazhar olmuş terimleri kullanmamız gerektiğini belirten Ali Suavi’nin “beynelmilel”ci çizgisine kadar geri götürülebilse de asıl Türk kültürünü Avrupa medeniyet zümresine iltihak ettiren Cumhuriyet inkılabından sonra savunulmuştur.²⁰

Değişim süreçlerinin doğal sonucu olarak bu üç merkeze eklektik tutum (bir yandan Türkçe terimlerin üretilmesi, bir yandan da dilimize yerleşmiş Doğu ve Batı kökenli terimlerin muhafaza edilmesi) sürekli eşlik etmiştir. Eklektisizm tezinin ne ifade ettiğini 1941’de toplanan Terimler komisyonunda bu görüşü savunan Hilmi Ziya Ülken’in tespitlerinde bulabiliriz: “[t]arihimiz İslâm medeniyetine bağlı olduğu için oradan gelen kelimeleri kökten atamayız, azaltabiliriz. Batıdan gelen kelimeleri de büsbütün önleyemeyiz. Yeni ilimler ve uzmanlıklar yeni kelimelerini getiriyor. Mümkün olduğu kadar her kavramı Türkçe bir kelimeyle karşılayacağız. Fakat hedefimiz kelime değil kavram zenginliği olmalıdır. Öyle ise terimlerde yolumuz eklektik olacaktır.”²¹ Alternatifi tezlere göre bir yandan kültürümüz için bir tarihsel realite olarak görünen Doğu ve Batı’yı birlikte temellük etme zaruretinin, bir yandan da bir ihtisas dili oluşturma sorununu çözecek uzun zamanlı entelektüel ve akademik çalışma ihtiyacının realist ve pragmatist bir tezahürü olarak eklektisizmin devletin Türk Dil Kurumu, Maarif ve Akademi gibi kurumlar eliyle zaman zaman aşırılışan ideolojik kurgu ve müdahalelerine rağmen güncel felsefe dilimizin karakterini ifade

18 *Orta Öğretim: Psikoloji, Sosyoloji, Mantık, Felsefe ve Pedagoji Terimleri*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1952.

19 Ali Suavi, *Ulûm’dan* (nr. 21, 12 Rebiü’l-Evvel 1287) nakleden Levend, *a.g.e.*, s. 109-110; Kara, *a.g.e.*, s. 34-35.

20 Evrenselci tutumun Cumhuriyet yıllarında en hararetle savunucularından biri Peyami Safadır. Bkz., Peyami Safa, *Objektif: 1, Osmanlıca Türkçe Uydurmaca*, Ötügen Yayınları, İstanbul, 1976.

21 Hilmi Ziya Ülken, *Türkiyede Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yayınları, İstanbul 1979, s. 454-455.

ediyor olması dikkat çekicidir.²² Eklektisizm dediğimiz durumun anarşi olarak adlandırılabilceğinin farkındayız. Yine de Türkçenin devam etmekte olan büyük hareketi için müspet bir vasat sunduğunu düşünmek istiyoruz. 1980'lerden sonra hızlı bir biçimde gelişen akademinin, yayın dünyasının ve yeni medyanın serbest müzekerelerine konu olan, giderek artan telif ve tercüme eserlerle geniş çevreler ve farklı aktörler tarafından sürekli işlenen tedavüldeki felsefe dilimizin barındırdığı imkânların özgün düşünce üretimi girişimleriyle açığa çıkacağı kanaatindeyiz.

22 Çarpıcı bir örnek olması bakımından yirminci yüzyıl felsefesinin önemli metinlerinden birinin, Martin Heidegger'in "Sein und Zeit/Varlık ve Zaman" eserinin Türkçeye Aziz Yardımlı ve Kaan Ökten tarafından yapılan iki ayrı tercümesine bakabiliriz (Bkz., Martin Heidegger, *Varlık ve Zaman*, çev. Aziz Yardımlı, İdea Yayınları, İstanbul, 2004; Martin Heidegger, *Varlık ve Zaman*, çev. Kaan Ökten, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008). Heidegger'in kendine özgü çapraşık terminolojisi ve neolojizminin Türkçeye kazandırılmasında yaşanan güçlük ve karşılaşılan tercih farklarının meselemiz etrafında yol açabileceği çok boyutlu teknik tartışmalar bir tarafa, problem mütercimlerin müşterek Türk dilini konuşan okur için yabancı, tamamen ayrı iki felsefi dil kullanmalarındır. Ortalama okur Yardımlı'nın öz Türkçeci tercümesini olduğu kadar Ökten'in Osmanlı Türkçesine fazlaca müracaat eden tercümesini de sözlük marifeti olmaksızın, hatta terimleri Almanca orjinalleri ile karşılaştırmaksızın anlamakta başarısız kalır. Bu yüzden eleştirmenler müstehzi bir biçimde *Varlık ve Zaman*'ı Yardımlı'nın Uygurca'ya, Ökten'in Osmanlıcaya tercüme ettiğine değindiler. Bkz., Zeynep Direk, "Receptions of Heidegger in Turkey," Kata Moser and Urs Göksen (eds.), *Heidegger in the Islamicate World*, Rowman & Littlefield International, London, 2018, s. 48.

“1942’DE NELER OLDU?” YAHUT “FELSEFE VE GRAMER TERİMLERİ” ADLI ESERİN GRAMATOLOJİSİ

Recep ALPYAĞIL*

Özet

Bu makalede, 1942 yılında yayınlanan *Felsefe ve Gramer Terimleri: Ahlâk, Eğitim, Estetik, Fizikötesi, Gramer, Mantık, Ruhbilim, Toplumbilim* adlı eser ve bu eserin felsefe dili olarak Türkçenin gelişim aşamaları içerisinde nasıl bir yerde durduğu değerlendirilecektir. Bu amaçla 25 Şubat 1942’de Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinde felsefe istilâhlarını öz Türkçeleştirmek için toplanan komite ele alınacaktır. [Komiteye Maarif Vekili Hasan-Âli Yücel ve yokluğunda Mustafa Şekip Tunç riyaset etmiştir. Üyeler: İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Halil Nimetullah Öztürk, Mehmed Emin Erişirgil, Hilmi Ziya Ülgen, Sadreddin Celâl Antel, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, Vehbi Eralp, Macid Gökberk, Sabri Esad Siyavuşgil, Mümtaz Turhan, Mazhar Şevket İbşir, Suud Kemal Yetkin, Necati Akder, Hamdi Atademir, Behice Boran, Niyazi Berkes, Muzaffer Şerif Başoğlu, Şevket Aziz Kansu, Şükrü Yusuf Sarıbaş, Mehmed Karasan, Haydar Tolun, Nusret Hızır, Halil Vedad Fıratlı, Osman Pazarlı, Necmeddin Halil Unan, Osman Horasanlı, Tezer Taşkıran, Nureddin Şazi Kösemihal, Namdar Rahmi, Mustafa Namık Çankı.] Temel tezimiz, bu komitenin gerek çalışma biçiminin, gerek ortaya çıkardığı broşürün gerekse bu broşür üzerinden yapılanların gramatolojik sorunlar ortaya çıkardığıdır.

* Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, İstanbul. recepalp@istanbul.edu.tr

‘1942’de neler oldu?’ yahut “Felsefe ve Gramer Terimleri” Adlı Eserin Gramatolojisi

“O yıl İstanbul Üniversitesi Felsefe Bölümünde doçenttim. Hepimizi yani bölümün bütün öğretim üyelerini 1942 yılının Şubat tatilinde Ankara’ya çağırdılar. Felsefe terimlerini Türkçeleştirmek konusunda çalışmak, görüşmek üzere diye gidiyorduk; ya da böyle olacağını sanıyorduk. Oysa bizlere pek iş düşmedi: Terimleri hazırlanmış bulduk; birer birer oya konuyorlar, toplantıya katılan Bakanlık görevlilerinin sağladığı çoğunluk dolayısıyla rahat rahat geçiyorlardı. Bizlerin sözü pek dinlenmedi. Bölüm arkadaşlarımdan birtakımının bu toplantıda kabul edilen felsefe terimlerine sonra uzak durmalarının -başka etkenler yanında- bir nedeni de düşündüklerini, bildiklerini söyleyeceklerini, tartışacaklarını sandıkları bu toplantıda sadece seyirci durumunda kalmış olmalarının tepkisi olsa gerektir.

Aynı yıl içinde Türk Dil Kurumu’nun “Felsefe ve Gramer Terimleri” adıyla yayımladığı bu terimler 1943 yılında ortaöğretimde uygulanmaya başlandı. Terimler belki de özellikle orta öğretim için olduğundan, o sıralarda henüz özerkliği olmayan üniversitede de kullanılmalarını bakanlığın istediğini hatırlamıyorum. Yalnız, Profesör Ernst von Aster’in son yıllarda bölümümüzde verdiği dersleri kapsayan, çevirisini benim yaptığım, 1945 yılında yayımlanan “Bilgi Teorisi ve Mantık” adlı yapıtında yeni felsefe terimleri kullanılmamış diye, zamanın Millî Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel imzasıyla bana bir uyarma gelmişti.”

Macit Gökberk¹

Öz Türkçe felsefe terimlerini teslim etmek için toplandığımız zaman karşılaştığımız en büyük güçlük mefhumlar arasında mantıki bağlantı kurmak ve aynı kökten kelime üretmek için esaslı kaynaklara sahip olmayışımız idi. Önümüzde yalnız Lalande’in felsefe lügati bulunuyordu. Vaki o sırada da Mustafa Namık Çankı bugün neşre başladığı kitabını [*Büyük Felsefe Lügati*] kısmen yazmış bulunuyordu. Ve hatırımda kaldığına göre terimler üzerinde münakaşa olurken kitabının müsveddelerine başvuruyordu. Fakat doğrusu, biz bu kaynaktan faydalanamadık. Eski yüz yıllar içinde kullanılmış ve bırakılmış bütün terimleri göz önünde bulundurmak, bunları Yunanca Latince ve Arapça köklerle karşılaştırmak yeni Türkçe kelimelerin seçilmesinde isabeti temin eder. Bu iş ne kadar uzun sürerse sürsün, yapılması zarurüdür. Çünkü iğreti bir iş değildir. Bir milletin düşünce âleti bahis mevzuudur. Ondan sonra biraz da acele olarak kararlaştırılan yeni terimler Maarif Vekâleti tarafından “Felsefe Terimleri Sözlüğü” adı altında neşredildi.

Hilmi Ziya Ülken²

1 Macit Gökberk, *Değişen Dünya Değişen Dil* (İstanbul: Yapı ve Kredi Yay., 1997), s. 132-133.

2 Hilmi Ziya Ülken, “Büyük Felsefe Lügati”, *Yeni Sabah*, 17 Mayıs 1954.

26 Şubat 1942 tarihli *Ulus* gazetesinde, manşetten şu haber veriliyor: “Maarif Vekilimizin Başkanlığında Felsefe Terimleri Komisyonu Dün Çalışmalarına Başladı”. Haberin devamı ise şöyle:

Orta Öğretim felsefe terimlerini tetkike memur komisyon dün Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinde Maarif Vekili Hasan-Âli Yücel’in başkanlığında toplanmış ve Dil Kurumu üye ve uzmanlarıyla Ord. Prof. Şekip Tunç, Ord. Prof. İ. H. Baltacıoğlu, Bay Halil Nimetullah Öztürk ile Nusret Hızır’ın teşkil ettiği komite tarafından tesbit edilen felsefe terimlerini incelemeye başlamıştır. Kırktan fazla üyesi bulunan komisyona iştirak etmek üzere İstanbul Üniversitesinden profesörlerle doçentler şehrimize geldiği gibi, Ankara Fakültesi profesör ve doçentlerinden bazıları da hazır bulunmuş; bundan başka, bazı liselerin felsefe öğretmenleri, talim ve terbiye reisi ile azaları, maarif müfettişleri komisyonun çalışmalarına iştirak etmişlerdir. Türk Dil Kurumu, Gaziantep mebusu Dr. Mehmet Ali Ağakay ile iki uzman tarafından temsil olunmuştur.

Terim Komisyonunun birinci celsesi, bazı kelimelerin ayrıca incelenmesi için beş kişilik bir komite seçtikten sonra, 13,30’da sona ermiştir.

Bu komite 15 ten 16,30’a kadar çalışmış ve çalışmasının neticelerini 16,30 da yeniden toplanan genel heyete sunmuştur. Gene Maarif Vekili Hasan-Âli Yücel’in başkanlığında toplanmış olan ikinci celse, akşam 19,30’a kadar sürmüş ve birçok öz Türkçe terimi kabul etmiştir.

Komite bugün 9’da ve genel heyet 10’da toplanacaktır.

14 Mart 1942 tarihli *Ulus* gazetesinde ise manşetten şu haberi okuyoruz:

Felsefe terimleri komisyonu 1400'e yakın terim tesbit ettikten sonra çalışmalarına son verdi.

Felsefe terimlerini tesbit etmek üzere Dil ve Tarih, Coğrafya Fakültesi terasında toplanmış olan komisyon, on yedi günlük sürekli çalışmalarından sonra, 12 Mart 1942 perşembe günü saat 20'de bu toplanmalarına son vermişti. İstanbul ve Ankara Üniversiteleri alâkalı profesör ve doçentlerinin, felsefe öğretmenlerinin, Millî Talim ve Terbiye Heyeti Başkan ve üyelerinin, Maarif müfettişlerinin iştirak ettiği bu komisyonda bin dört yüze yakın felsefe teriminin Türkçe karşılığı tesbit ve kabul edilmiştir. İstanbul Üniversitesi Psikoloji Ordinaryüs Profesörü B. Şekip Tunç'un başkanlığında yapılmış olan perşembe günü kapanış toplantısının sonunda söz alan Maarif Vekilimiz B. Hasan Âli Yücel, komisyon üyelerine aşağıdaki demeçte bulunmuştur.

Buradan da anlaşılıyor ki, felsefe terimlerini tespit etmek için Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinde 25 Şubat 1942'de başlayan çalışma, 12 Mart 1942'de sona ermiştir. Bu heyete katılanların tam listesini Mustafa Namık Çankı'nın makalesinde bulabiliyoruz:

“Ankara'da bunları türkçeleştirmek için ilkönce bir ihzarî komisyon kurulmuştur. İstanbul Üniversitesinden Mustafa Şekib Tunç, sabık Darülfünun terbiye müderrisi İsmail Hakkı Baltacıoğlu, mantık müderrisi Halil Nimetullah Öztürk, Dil Kurumundan Mehmed Ali Ağakay, İshak Refet İştman, Dilaçar, Gazi Terbiye Enstitüsünden Ali Ulvi Elöve burada vazife görmüştür.

Umumi heyete Maarif Vekili Hasan-Âli Yücel ve yokluğunda Mustafa Şekib Tunç riyaset etmiştir. Eski Darülfünun müderrislerinden İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Halil Nimetullah Öztürk, Mehmed Emin Erişirgil, bugünkü Üniversiteden profesör ve doçent Hilmi Ziya Ülgen, Sadreddin Celâl Antel, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, Vehbi Eralp, Macid Gökberk, Sabri Esad Siyavuşgil, Mümtaz Turhan, Mazhar Şevket İbşir, Ankara Edebiyat Fakültesinden Suud Kemal Yetkin, Necati Akder, Hamdi Atademir, Behice Boran, Niyazi Berkes, Muzaffer Şerif Başoğlu, kendi ilim şubelerinde ihtisas sahibi olarak Antropoloji Profesörü Şevket Aziz Kansu, Şükrü Yusuf Sarıbaş, Üniversite eski doçentlerinden Mehmed Kârasan, Bursa'dan Haydar Tolun, Tarih Kurumundan Nusret Hızır, Vekâlet müfettişlerinden Halil Vedad Fıratlı, Osman Pazarlı, Necmeddin Halil Unan, Osman Horasanlı, felsefe muallimi olarak Ankara'dan Tezer Taşkıran, Nureddin Şazi Kösemihal, Bursa'dan Namdar Rahmi, İstanbul'dan makalenin muharriri [Mustafa Namık Çankı], içtimalara iştirak etmiştir.”⁴

Acaba, *Felsefe ve Gramer Terimleri* adlı terim çalışmasını hazırlayan heyet nasıl çalışmıştır? Bu konudaki bilgilerimiz oldukça az. Biz, en azından komisyonda yer alan üyelerin Türkçe felsefe dili açısından bakıldığında nasıl bir temayülde olduklarını

4 Mustafa Namık Çankı, “Felsefe Terimleri”, *Cumhuriyet*, 1 Nisan 1942.

bilebiliyoruz. Komisyon üyeleri kabaca iki gruba ayrılmıştır: Öz-türkçe yanlısı olanlar ve felsefe terimlerinin uluslararası olmasını, yani Batıda hangi kavramlar kullanılıyorsa onları tercih etmek gereğini ifade edenler. Sözü edilen ikinci grubu savunanlar azınlıktadır ve komisyonda yer alan en önemli temsilcisi Mustafa Şekip Tunç'tur. Esasında dile ilişkin bu bölünme, o dönemde bilim terimlerinin nasıl karşılanacağına ilişkin genel bölünmüşlüğü bir yansımasıdır. Bu komisyona katılan Hilmi Ziya Ülken durumu şu şekilde tasvir ediyor:

“1942’de felsefe terimleri komisyonu Ankara’daki çalışmalarının eserini kılavuz halinde yayınladı. Felsefeciler ve dilcilerin çok kısa zamanda birlikte çalışmalarından doğan bu kılavuzda hâkim fikir şimdiye kadar gördüğümüz yollardan en çok “tasfiyeciler”in yoluna benziyordu. Yeni terimlerde yüzde yüz türkçe kaidesine dayanılıyor ve eski arapça terimlerin karşılığı eğer İstanbul dilinde yoksa, Anadolu lehçelerine, başka türk dillerine, hattâ şimdi kullanılmayan ve yalnız lûgatlerde bulunan eski kelimelere bile başvuruluyordu. Bu kelimeleri üretmek için de yalnız kullanılan türk gramerinin kurallarıyla kalınmıyor, başka türk dillerindeki bazı şekillerden de faydalanılıyordu.”⁵

İlginçtir, Hilmi Ziya bu değerlendirmeyi yazdıktan yaklaşık yirmi yıl sonra biraz daha farklı bir tablo sunuyor:

“1941’de [1942] felsefe terimlerinin Türkçeleşmesi için Şekip Tunç’un başkanlığında bir komisyon çalışmıştı. Orada üç tez çarpışmakta idi: a) Terimleri tam olarak Türkçeleştirmek, b) Eski felsefe terimlerinde hiçbir değişiklik yapmamak, c) Doğu medeniyetinden Batı medeniyetine geçmemiz için eskiden Doğudan gelen kavramlar gibi yeni kavramlar yeni kelimeler getirmektedir.”⁶

Açıkçası, “b” seçeneğinde sunulan “Eski felsefe terimlerinde hiçbir değişiklik yapmamak” şeklindeki seçenek, hem o günkü siyasal-kültürel atmosferle hem de komisyona katılan üyelerin kimliği ile pek uyuşmamaktadır. Bu atmosfer içinde H. Ziya kendi tercihinin şu şekilde olduğunu söylüyor:

“Tarihimiz İslam Medeniyetine bağlı olduğu için oradan gelen kelimeleri kökten atamayız. Azaltabiliriz. Batıdan gelen kelimeleri de büsbütün önleyemeyiz. Yeni ilimler ve uzmanlıklar yeni kelimelerini getiriyor. Mümkün olduğu kadar her kavramı Türkçe bir kelimeyle karşılayacağız. Fakat hedefimiz kelime değil kavram zenginliği olmalıdır. Öyle ise terimlerde yolumuz eklektik olacaktır. Bu benim tezimdi. Çoğunluk toptan arınma tezini tutuyordu. Fakat fiilde bu toptan arınma uygulanamadı.”⁷

Elimizde yer alan materyallerden anladığımız kadarıyla, komisyonda, felsefe terimlerini karara bağlamak için iki aşama takip edilmiştir: İlkın, Türk Dil Kurumu

5 Hilmi Ziya Ülken, “Türk Felsefe Dilinin Gelişmesi”, *Felsefe Tercümelere Dergisi 1*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü, 1947, s. 141-142.

6 Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi* (İstanbul: Ülken Yayınları, 1979), s. 454-455.

7 Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi* (İstanbul: Ülken Yayınları, 1979), s. 454-455.

terim kolundan oluşan dar kapsamlı bir heyetçe taslak terimler hazırlanmıştır. Taslak terimler hazırlanırken ağırlıklı olarak iki kaynak metnin kullanıldığını biliyoruz: *Tarama Dergisi: Osmanlıcadan Türkçeye Söz Karşılıkları* ve *Osmanlıcadan Türkçeye Cep kılavuzu*.⁸ Buna ek olarak yer yer şu iki kaynak da kullanılmıştır: *Türkiye’de Halk Ağzından Söz Derleme Dergisi* ve *Kamus-ı Türki*.⁹ Bu kaynaklardaki kelimelerden nasıl terim türetildiğini Mehmet Ali Ağakay izah etmektedir ve onun kaleme aldığı *kitapçık* elimizdeki en önemli belgelerden biridir.¹⁰ İkinci aşamada ise, oluşturulan taslak terimler, davet edilen üyelerin de yer aldığı genel komisyonda tartışmaya açılmış ve oylama usulüyle karara bağlanmıştır. Oylamanın nasıl gerçekleştiğini komisyona katılan Macit Gökberk şu şekilde anlatıyor:

“O yıl İstanbul Üniversitesi Felsefe Bölümünde doçenttim. Hepimizi yani Bölümün bütün öğretim üyelerini 1942 yılının şubat tatilinde Ankara’ya çağırdılar. Felsefe terimlerini Türkçeleştirmek konusunda çalışmak, görüşmek üzere diye gidiyorduk; ya da böyle olacağını sanıyorduk. Oysa bizlere pek iş düşmedi: Terimleri hazırlanmış bulduk; birer birer oya konuyorlar, toplantıya katılan Bakanlık görevlilerinin sağladığı çoğunluk dolayısıyla rahat rahat geçiyorlardı. Bizlerin sözü pek dinlenmedi. Bölüm arkadaşlarımdan birtakımının bu toplantıda kabul edilen felsefe terimlerine sonra uzak durmalarının -başka etkenler yanında- bir nedeni de, düşündüklerini, bildiklerini söyleyeceklerini, tartışacaklarını sandıkları bu toplantıda sadece seyirci durumunda kalmış olmalarının tepkisi olsa gerektir.”¹¹

Elimizde yer alan materyallerden anladığımız kadarıyla,¹² bu komisyonun ardından da felsefe terimlerine ilişkin çalışmalar Dil Kurumu’nca Nisan, Mayıs ve Haziran aylarında da devam etmiştir. En son, 10-15 Ağustos 1942 tarihlerindeki Dördüncü Türk Dil Kurultayı öncesinde kitapçık olarak basılmıştır: *Felsefe ve Gramer Terimleri: Ahlak, Eğitim, Estetik, Fizikötesi, Gramer, Mantık, Ruhbilim, Toplumbilim*.¹³

8 *Tarama Dergisi: Osmanlıcadan Türkçeye Söz Karşılıkları*, T.D.T.C. [Türk Dili Tetkik Cemiyeti] (İstanbul: Devlet Matbaası, 1934); *Osmanlıcadan Türkçeye Cep kılavuzu* (İstanbul: Türk Dili Araştırma Kurumu, 1935).

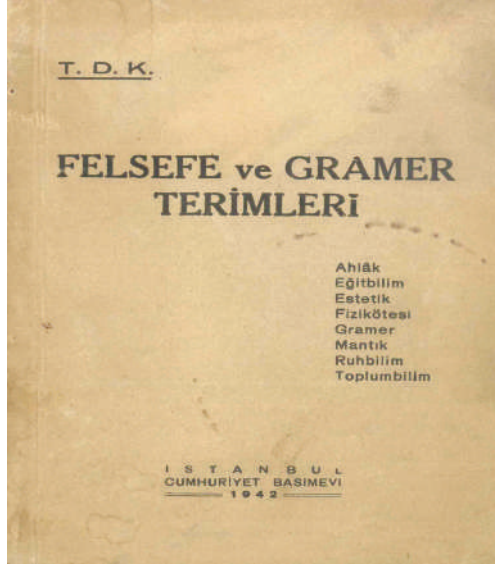
9 *Türkiye’de Halk Ağzından Söz Derleme Dergisi* (İstanbul: Türk Dil Kurumu, 1939); Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türki*, nşr. Ahmed Cevdet (Dersaadet: İkdam Matbaası, 1899).

10 Bkz. Mehmet Ali Ağakay, *Türkçe Felsefe Terimlerinin Dil Bakımından Açıklanması Dolayısıyla Bazı Kelime Yapı Yolları* (Ankara: Türk Dil Kurumu, 1943).

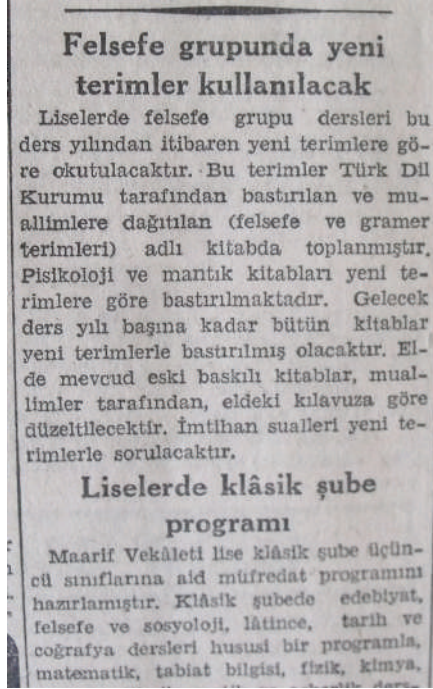
11 Macit Gökberk, “Türkiye’de Felsefe Dilinin Gelişmesi”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, Mayıs 1973, 260, s. 81, [aynı makalenin tekrar basımı için bkz. Macit Gökberk, *Değişen Dünya Değişen Dil* (İstanbul: Yapı Kredi Yay., 1997), s. 132-133]. Ayrıca karşı. “1942] yılı Şubat’ında, felsefe terimlerini hazırlamak üzere, Felsefe Bölümü’ndeki bütün öğretim üyesi arkadaşlarla birlikte, Ankara’ya Millî Eğitim Bakanlığına çağırıldık. Biz oraya oturulacak, konuşulacak, tartışılacak diye gittik. Ama gittiğimizde önceden hiç düşünmediğimiz bir durumla karşılaştık. Bütün terimler daha önce hazırlanmış, listeler yapılmış ve Bakanlık’tan da dille ilgili olan olmayan birçok kişi üye olarak kurula getirilmişti. Bir terimden söz ediliyor, başkanlık eden kimse de ‘Kabul edenler, etmeyenler’ diyor ve o terim tabii büyük bir çoğunlukla kabul ediliyordu. Bizim de oylarımız hiçbir defasında bir rol oynayamadı sonuç olarak. Onun üzerine bizim canımız sıkıldı tabii; düş kırıklığına uğradık. Biz işe yarayacağımızı sanıyorduk. Oysa bize hiçbir şey sorulmadı. Böylece geri döndük.”, *Macit Gökberk Armağanı*, ed. Bedia Akarsu, Tahsin Yücel (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1983), s. 9.

12 Bu konuyla alakalı tartışmaları daha geniş bir bağlamda takip için bkz. *Felsefe Dili Olarak Türkçenin Gelişim Aşamaları ve Felsefe Sözlüklerimiz I: 1851-1952*, der. R. Alpyağıl (İstanbul: İz Yayıncılık, 2015); *Felsefe Dili Olarak Türkçenin Gelişim Aşamaları ve Felsefe Sözlüklerimiz II: 1954-1975*, haz. R. Alpyağıl (İstanbul: İz Yayıncılık, 2015).

13 *Felsefe ve Gramer Terimleri: Ahlak, Eğitim, Estetik, Fizikötesi, Gramer, Mantık, Ruhbilim, Toplumbilim* (Ankara: Türk Dil Kurumu, 1942).

Takip edebildiğimiz kadarıyla, bu kitapçık Ekim ayında satışa sunulmuştur.¹⁴ Kasım ayının sonuna doğru gazetelerde şu ilan yer alır:

15

14 Bkz. *Cumhuriyet* gazetesindeki ilan, 28 İkinciteşrin 1942, s. 4.

15 *Cumhuriyet*, 28 İkinciteşrin 1942.

Bunun daha resmi hali şöyle:

Yeni Felsefe Terimleri

Maarif vekilliği okul idarelerine gönderdiği bir tamimle liselerde okutulan felsefe derslerinin yeni terimlerle okutulmasını bildirmiştir. Öğretmenlere “felsefe ve gramer terimleri” adlı birer kitap gönderilmiştir. Öğretmenler bu kitaplardaki esaslara göre tedrisat yapmağa başlamışlardır.

Diğer taraftan mantık, sosyoloji, felsefeye başlangıç ve estetik kitapları yeniden bastırılmamıştır. Öğretmenler eldeki terimlere göre bunlarda gereken değişmeleri yapacaklardır. Talebeye sorulacak imtihan soruları da yeni terimlere göre olacaktır.¹⁶

Bu tamim yeterince çok şey söylüyor. Vurgulayarak ifade edelim ki 1942 yılı, felsefe dili olarak Türkçe için farklı bir dönemin başlangıcıdır. Çünkü hemen devamında “ders kitapları”, *Felsefe ve Gramer Terimleri* esas alınarak “sil-baştan” düzenlenir. 1942 ve öncesinde yazılan ders kitapları¹⁷ yeni terimlerle *tekrardan* yazılır.¹⁸ *Örneğin:*

FILOZOFİNİN MEVZUU (Felsefenin konusu)

Felsefenin konusu en kolay ve kısa bir şekilde şöyle söylenebilir: İlimlerin (bilimlerin) uğraşmadığı birtakım meseleler, felsefenin konusudur. Bilimlerin konuları dışında kalan bu meseleler, şunlardır:

- 1 — Bilimin mahiyet (tabiat) ve kıymeti (değeri) meselesi.
- 2 — Bilimlerin metot (yöntem) ve prensiplerini (ilkelerini) aramak meselesi.
- 3 — Aksiyonumuzun (eylemimizin), yani fiil (edim) ve hareketlerimizin değeri meselesi.
- 4 — Varlık meseleleri, öteki adıyla ontoloji (varlıkbilim) meseleleri.

Şimdi, bu saydığımız meselelerin ne demek olduklarını açık bir şekilde hulâsa edelim:

1. — Bilimin tabiat ve değeri meselesi:

Bu mesele, insan bilgisi, insanın zihin teşekkülüne (oluşumuna) göre bir bilgi midir; yoksa zihnimizin yapılışından müstakil (bağımsız) bir bilgi midir; diye aramaktır. Daha kısası, acaba bilimler, bize eşyayı, bu eşyanın kendine tam uygun bir şekilde mi bildiriyor, yoksa bizim duygu uzuvlarımıza (organlarımızımıza) göre değiştirerek mi bildiriyor, demektir. Hulâsa, bilimin tabiat ve değeri meselesi demek, bilim sübjektif (öznel) midir, yani zihnimizin varlığına tâhi (bağınli) mıdır yoksa

16 *Vakit*, 30 İnkiteşrin 1942, s. 2, sütun: 5.

17 *Örneğin:* Hatemi Seniğ Sarp, *Filozofi Hulâsa ve El Kitabı* (İstanbul: Ahmet Halit Kitabevi, 1942); Cemil Sena, *Felsefe ve İctimaiyat Notları: Metafizik, Estetik, Mantık, Ahlak, İctimaiyat* (İstanbul: Ahmet Sait, 1935).

18 Önceki dipnotta geçen kitapların yeni baskısı: Hatemi Seniğ Sarp, *Felsefe Hulâsa ve El Kitabı* [Yeni Felsefe Terimleri ile] (İstanbul: Ahmet Halit Kitabevi, 1943); Cemil Sena, *Felsefe ve Sosyoloji: Ruhbilim Mantık Sosyoloji (Toplum Bilim), Ahlak Estetik Metafizik* [Yeni Felsefe Terimleri ile] (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1943).

<i>Estetik</i> 'in ilk üç baskısındaki ilk cümle:	1947 baskısındaki ilk cümle:
<p>Mevzuu, usulü Estetik kelimesi hassasiyet demek olan yunanca «aisthêsis» lâfzından gelir, harfi harfine tercümesi lâzımgelse «his ilmi» demek icap eder.¹⁹ Halbuki bugün estetik, güzelden, san'atın mahiyetinden, muhtelif san'atlerin tekniğinden bahseden ilme deniliyor.²⁰</p>	<p><u>Konusu, metodu</u> Estetik kelimesi <u>duyarlık</u> demek olan yunanca «aisthêsis» <u>sözünden</u> gelir, harfi harfine tercümesi lâzımgelse «<u>duygu bilimi</u>» demek <u>gerekir</u>. Halbuki bugün estetik, güzelden, san'atın <u>özlüğünden</u>, <u>türlü</u> san'atlerin tekniğinden bahseden <u>bilime</u> deniliyor.²¹</p>

Bu Suut Kemal'in, ilk üç baskısında her¹⁹ şeyi²⁰ aynı²¹ olan *Estetik*²² kitabı, 1942 yılı sonrasında sadece kelimeleri değiştirilerek yeniden neşredilmiştir.²³

Bu arada Maarif Vekaletince yaptırılan çeviriler yeni terimlerle yaptırılır. Eskiden tercüme edilmiş felsefe metinleri, *Felsefe ve Gramer Terimleri* esas alınarak çevrilir.²⁴ 1943 yılında, öz Türkçe kelimelere ağırlık verilmek suretiyle basılan ilk *Türkçe Sözlük*'ün ilk kısmı neşredilir.²⁵ Bu sözlük için önemli bir detay söz konudur: Hem *Felsefe ve Gramer Terimleri*'ni hazırlayan komisyonda bulunan²⁶ ve ona nihai halini veren²⁷ hem de *Türkçe Sözlük*'e nihai halini veren isim aynıdır: Mehmet Ali Ağakay (ö.1965).

19 Yetkin'in bu cümlesini, daha önce harfiyen Babanzâde Ahmed Naim'de görüyoruz: "Esthétique kelimesi ... hassasiyet demek olan Yunanca "aisthêsis" lafzından müşak olup harfiyen tercümesi lazım gelse ilm-i his demek icab eder.", Georges L. Fonsegrive, "*Mebâdi-i Felsefe'den Birinci Kitap: İlmü'n-Nefs*, çev. Ahmed Naim (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1332 [iç kapakta: 1331]), s. 377, hâşiye.

20 Suut Kemalettin, *Estetik* (İstanbul: Devlet Matbaası, 1931), s. 1.

21 Suut Kemal Yetkin, *Estetik*, dördüncü ve son basılış (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1947), s. 7.

22 Suut Kemalettin, *Estetik* (İstanbul: Devlet Matbaası, 1931); Suut Kemal Yetkin, *Estetik* (İstanbul: Devlet Basımevi, 1938); Suut Kemal Yetkin, *Estetik* (İstanbul: Devlet Basımevi, 1940).

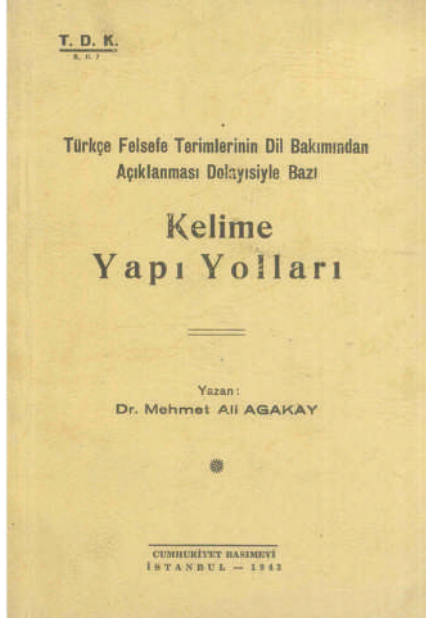
23 Suut Kemal Yetkin, *Estetik*, dördüncü ve son basılış (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1947).

24 Örneğin: Eski çeviri: G. W. Leibniz, *Monadoloji*, çev. Suut K. Yetkin (İstanbul: Devlet Basımevi, 1935). Yeni terimlerle: G. W. Leibniz, *Monadoloji*, çev. Suut K. Yetkin (Ankara: Maarif Vekaleti, 1943).

25 *Türkçe Sözlük I* (İstanbul: Cumhuriyet B., 1943), 192 sayfa; *Türkçe Sözlük I-II* (İstanbul: Cumhuriyet B., 1944), 320 sayfa; toplu neşir: *Türkçe Sözlük* (İstanbul: Cumhuriyet B., 1945), 669 sayfa.

26 Bkz. Mustafa Namık Çankı, "Felsefe Terimleri", *Cumhuriyet*, 1 Nisan 1942.

27 Bkz. Mehmet Ali Ağakay, *Türkçe Felsefe Terimlerinin Dil Bakımından Açıklanması Dolayısıyla Bazı Kelime Yapı Yolları* (Ankara: Türk Dil Kurumu, 1943).

Felsefe ve Gramer Terimleri yayımlanmasından sonraki süreçlerle birlikte düşünüldüğünde önemi daha iyi kavranabilecek bir metindir. İlk çalışmayı hazırlayan heyetin başkanı Hasan-Âli Yücel'dir. Bilindiği üzere Hasan-Âli'nin ismi Cumhuriyet dönemindeki tercüme hareketi ile birlikte anılır. Bu anlamda 1942 sonrasında yapılan çevirilerin dili önemli ölçüde *Felsefe ve Gramer Terimleri*'ne göre düzenlenmiştir. İkinci olarak, Türkçede çeviri olarak ikinci felsefe sözlüğü olma özelliği taşıyan 1944 tarihli *Küçük Felsefe Sözlüğü* adlı eser²⁸ de Türkçe felsefe dili açısından, bütünüyle *Felsefe ve Gramer Terimleri*'ne bağlıdır. Üçüncü olarak, Ankara Üniversitesi "Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi"nin çıkarmaya başladığı *Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* adlı dergide de *Felsefe ve Gramer Terimleri*'ndeki dile göre çeviri yazılar yer almıştır. Dördüncü olarak, 1945'de Türk Dil Kurumu tarafından basılan ilk Türkçe sözlük olma özelliği taşıyan *Türkçe Sözlük* adlı eserde de *Felsefe ve Gramer Terimleri*'ndeki dil korunmuştur.²⁹ Bütün bu faktörler birlikte düşünüldüğünde, *Felsefe ve Gramer Terimleri* basitçe bir terim çalışması olarak kalmamış, oradaki dil *kullanıma* sokulmak istenmiştir. Ancak bu girişim tek taraflı ve o günün resmi ideolojisiyle birlikte yapıldığı için bu genele yayma işi başarılı olamamış görünmektedir. Bu başarısızlığın başka sebepleri de vardır. Birkaç cümle ile de olsa bunlara işaret edelim.

Felsefe ve Gramer Terimleri adlı çalışmaya dönük eleştirileri Hilmi Ziya üç kısımda toplamaktadır:

28 Armand Cuvillier, *Küçük Felsefe Sözlüğü*, çev. Osman Pazarlı (Ankara: Maarif Vekaleti, 1944).

29 *Türkçe Sözlük* (Ankara: Türk Dil Kurumu, 1945).

“... kılavuz düşünür ve yazarların bazı şüpheli görüşleri ve tenkidleriyle karşılaştı. Bu tenkidleri başlıca üç grupta toplayabiliriz:

a) Türk dili yüzyıldan beri *tabii tekâmülünü* yapmakta ve zaten sadeleşmektedir; onu dışardan karışarak zorlamaya lüzum yoktur. Bu tenkidin ne kadar yersiz olduğunu türk fikir dilinin gelişmesini kısaca gözden geçirirken söylediklerimiz anlatır.

b) İslam düşüncesinden gelen felsefe dilimiz sistemlidir ve yeter. Onu kendi sistemi içinde geliştirmek daha doğrudur —Böyle düşünenler hem dilin geçirdiği esaslı değişiklikleri bir tarafa bırakıyorlar, edebiyattaki sadeleşme ile felsefedeki ağdalaşma arasındaki tersine nisbeti görmek istemiyorlar; hem de İslâm düşüncesinin modern düşünceye ait bütün kavramları karşılayamayacağını hesaba katmıyorlar.

c) Felsefe dilinde bir tarama lâzımdır, fakat bunu yalnızca *konusulan dile ve edebiyat türkçesine* göre yapmalıdır. Yani böyle düşünenler toptan *forçé* kelimeleri istemiyenlerdir.”³⁰

Hilmi Ziya, eleştirileri de cevabı da birlikte veriyor. Bu eleştirilerin her birinin kendine göre haklılık payı var ancak bunlar tek taraflı ve abartılı bir biçimde yapıldığında etkili olmaktan çıkarlar. Fakat *Felsefe ve Gramer Terimleri* bu türden eleştirilerin neredeyse tamamen bastırıldığı bir usulle neşredildiği için, anılan eleştiriler zamanla daha keskin ve sert bir hal almıştır.

Felsefe ve Gramer Terimleri adlı çalışmanın hemen başında da ifade edildiği üzere, “Felsefe ve Gramer terimleri işi, genel konuşma ve yazı dili ile ortak olan ulusal kültürle ilgili terimler üzerinde çalışmak, fen terimlerinde olduğundan daha güç ve ince”dir.³¹ Ancak inceliği anlaşılan bu işin aynı incelikle ele alındığını söylemek zor. Çok kısa bir zaman zarfında yapılan bir toplantılar zincirinin sonucu olan bu çalışma, yeterince çalışılmadan basılmıştır. Oluşturulan komisyonda yer alan Çankı bu durumu şu şekilde anlatıyor.

“Dil Kurumunun ve sonradan teşekkül etmiş komisyonun her kelime için hiç olmazsa üçer dörder satırlık mucib sebepleri gösterir bir lâyiha hazırlamaması ve bunu üzerinde düşünölmek üzere bir iki ay önce çağırılacak azaya dağıtılmaması, hem müzakerelerin lüzumsuz uzamasını, hem de aynı davayı tekrar tekrar öne süren faydasız münakaşaları ortaya koymuştur. Bunun için çok defa ekseriyetle reddolunan bir dava yenibaştan görüşölmüştür. Bütün konuşmalarda gençliğin hararetile yaşlılığın sükûnu karşılaşmış, mazi ile halin istikbal için hararetle çarpışması çok defa görölmüştür. Tuhafı, gençler geçen günleri, yaşlılar da gelecek günleri müdafaa etmiştir. Ekseriyet arabcanın boyunduruğundan kurtulmak istediği gibi, garbın kendi ayaklarına geçirilmek istenilen zincir şakırtılarına da karşı koymuştur.”³²

30 Hilmi Ziya Ülken, “Türk Felsefe Dilinin Gelişmesi”, *Felsefe Tercümelere Dergisi* 1, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü, 1947, s. 141-142.

31 “Önsöz”, *Felsefe ve Gramer Terimleri* (Ankara: Türk Dil Kurumu, 1942), s. 8.

32 Mustafa Namık Çankı, “Felsefe Terimleri”, *Cumhuriyet*, 1 Nisan 1942.

Cumhuriyet döneminde yapılan terim çalışmalarında gözlemlenen en temel sorun *Felsefe ve Gramer Terimleri* için de geçerlidir: Yani felsefe terimlerindeki değişim ve dönüşüm sürecinin basit bir “ikamecilik” işi olarak görülmesi. “İkamecilik” aslında 1932 sonrasındaki eski kelimelerin tasfiyesinde ortaya çıkan bir meslek adı. Bu mesleği icra eden kişinin vazifesi, kendisine gelen yazıdaki eski kelimeleri yeni öz-Türkçe kelimelerle değiştirmekti. “İkamecilik”in nasıl bir iş olduğu Agop Dilaçar’ın şu anısında gayet açık görülüyor: 1934 yılında *Akşam* gazetesi başyazarı Necmettin Sadak’ı ziyaret eden Dilaçar şöyle devam ediyor:

“Sadak gazetesinin başyazısını yazmıştı, Osmanlıca. Zile bastı, gelen odacıya yazıyı vererek “bunu ikameciye götür” dedi. Karşı odadaki ikameci *Tarama Dergisi*’ni açtı ve yazının sözdizimine hiç bakmadan, Osmanlıca sözcüklerin yerine bu dergiden beğendiği Türkçe karşılıkları “ikame” etti. Başka bir gazete bürosunda başka bir “ikameci” aynı Osmanlıca sözcüklere başka karşılıkları seçmiş olabilirdi.”³³

Felsefe ve Gramer Terimleri’ni hazırlayan ilk komisyon, bu türden bir “ikamecilik” içinde görünüyor. Örneğin o güne kadar hayatın neredeyse her aşamasında “akıl” olarak kullanılan bir kelimeyi, sırf Arapça olduğu için tasfiye etmek isteyip, kurulan bir komisyonda onun yerine “us” kelimesini ikame etmek ve sonra bütün felsefe metinlerinde ve dilde, bu terimin kullanılmasını beklemek tamamıyla naif bir tutumdur. Felsefe dilini bu seviyede ele alan bir anlayışı eleştirmek bile mümkün görünmüyor.³⁴ Zira bu türden bir yüzeysellik bizatihi felsefenin doğasına aykırıdır. Elbette, “akıl” kelimesinin yerine “us” kelimesini ikame etmek mümkün ama bu durumda yeni kelimenin tarihsiz, kendi içine kapanık ve diğer metinler arası bağlamdan kopuk olacağı hesaba katılmalıdır. Diğer sahalarda için durum nasıl olursa olsun, felsefede işler böyle ilerlemiyor. Zira Türkçede kullanımda olan “akıl” artık basit bir Arapça kelime değil, bin yıllık bir düşünce birikimine atıf yapabileme gücü olan bir felsefi kavramdır. Felsefede bir kelime sırf öz Türkçe diye değerli değildir. Aksine türden kelime başlangıçta diğerlerine karşı eş değerdedir. *Zamanla*, felsefecilerin onu kullanma performansı, ona başka felsefecilerin atıf yapma şekli felsefi kavramların değerini azaltır veya çoğaltır. Unutmamalı ki, burada anılan *zamanı* başlatma gücünü bir komisyon kendisinde vehmetmişse, artık bu durumda felsefe değil başka bir şey yapıyordu. *Felsefe ve Gramer Terimleri*’ni hazırlayan komisyonun sorunu tam da bu idi. Bir yanlış anlaşılmaya sebebiyet vermemek için, vurgulayarak ifade edelim ki, yeni terimler bulmak, bazen yaratmak ve hatta uydurmak felsefi etkinliğin içinde olan

33 Agop Dilaçar, “Atatürkün Amaçladığı Türkçe”, *Türk Dili*, 302, 1976, s. 647. [Bu hatıranın alıntılıdığı yerler için bkz. *Atatürk ve Türk Dili: Belgeler*, yay. haz. Zeynep Korkmaz (Ankara: Türk Dil Kurumu, 1992), s. 363; Geoffrey Lewis, *Trajik Başarı Türk Dil Reformu*, çev. M. F. Uslu (İstanbul: Paradigma Yayınları, 2007), s. 68.]

34 Felsefe terimlerinde “İkamecilik” olarak tasvir edebileceğimiz bu hastalık, uzun bir süre varlığını koruyacaktır. Örneğin Nermi Uygur kendisiyle 1983’te yapılan bir söyleşide şunları ifade ediyor: “Yanlış anlaşılmasın: Bazıları gibi, önce başka türlü tasarlayıp sonra kâğıda geçirirken Türkçeleştirmedim yazdıklarımı. Gerek yoktu buna. Konuşup düşündüğüm gibi yazdım ben. İsteseydim de başka türlü yapamazdım. Osmanlıcayla yetişmedim.”; Nermi Uygur, “Felsefe, Dil, Kültür ve Eğitim Konusunda Söyleşi”, *Felsefecilerle Söyleşiler*, haz. Arslan Kaynaradağ (İstanbul: Elif Matbaası, 1986), s. 145.

hususlardır. Bir felsefeci kendi felsefi duruşunu daha iyi ifade ettiğini düşündüğü yeni bir terim yaratabilir. Ancak *Felsefe ve Gramer Terimleri*'ni hazırlayan komisyonun bu türden bir arayışla hareket etmediği ortada. Sırf Arapça veya Farsça kökenli oldukları için, iki hafta içinde 1400 tane kelimeyi yenileriyle değiştirmek en iyi ifade ile bir yobazlık gibi görünüyor.

Sonuç olarak, “felsefi terimlerde hüküm süren kargaşalığı ortadan kaldırmak üzere”³⁵ neşredilen 1942 tarihli *Felsefe ve Gramer Terimleri* değil felsefe terimlerindeki kargaşayı ortadan kaldırmak, kendisinden sonraki daha derin terim kargaşasının ana metni olmuş görünmektedir.³⁶

---

35 “Önsöz”, *Felsefe ve Gramer Terimleri* (Ankara: Türk Dil Kurumu, 1942), s. 8.

36 Bu çalışma, *Felsefe ve Gramer Terimleri*'ne ilişkin hazırladığımız ve 2023 yılında çıkacak olan kapsamlı bir çalışmanın hülasasıdır.

Ek 1.

1942 yılı Mart, Nisan ve Mayıs aylarında felsefe terimlerine ilişkin Dil Kurumu'nca yapılan çalışmaların tutulgalarından bir bölüm.

SAYI : $\frac{12}{42}$

35
Ankara, 28.III.1942

TÜRK DİL KURUMU
Genel Merkez Kurulu
Tutulgası

Başkan Vekili : Genel Sekreter İbrahim Necmi Dilmen

Ü y e l e r : Besim Atalay, Hasan Reşit Tankut, Fuat Köseraif, Ahmet
Cevat Emre, Doktor Mehmet Ali Ağakay, Ömer Asım Aksoy,
Naim Onat, Kemalettin Kamu
/Başkan Hasan Âli Yücel ve Sayman Besim Atalay rahatsız-
lıklarından dolayı gelememişlerdir./

G Ü N D E M

- 1.- Geçen toplantı tutulgasının okunup onanması;
- 2.- Önergeler, dilergeler ve gelen kâğıtlar;
- 3.- Felsefe terimleri.

K A R A R L A R

- 1.- Geçen toplantı tutulgasının okunup onanması gelecek toplantıya bırakıldı.
- 2.- Önerge ve dilergeler üzerine konuşuldu:
  - a) Gramer Kolbaşıllığının önergesinde gerekli gösterdiği transkripsiyon harflerinin düktürülmesi ve Yunan harflerinden satın alınması ve basım işi için uygun bir basımevinin İstanbulda araştırılması yerinde görüldükçe bu işlerin sona erdirilmesi Genel Sekreterliğe bırakıldı.

- b) Filoloji Kolbaşıllığının Lehçei Osmanî taramasında yeni yönergeler yüzünden pek çok çalışma gerekmesi dolayısıyla bu tarama ücretinin 150 liradan 250 liraya çıkarılması önergesi kabul edildi.
- c) Garp Dilleri Bağızmanlığının tercümesini ileri sürdüğü kitapların tercüme ettirilmesi yerinde görüldü.
- g) Garp Dilleri Bağızmanlığının abone yazılmasını ileri sürdüğü dergiye abone olunması ve Kütüphanenin alınmasını ve ciltlenmesini gerekli gösterdiği kitapların satın alınması ve ciltlettirilmesi kabul olundu.

3.- Felsefe terimleri üzerine konuşmalara bağlandı. Bu terim çalışmalarında ortaklığı büyük kazançla sağlamış olan kardeş Türk Tarih Kurumu sekreterlerinden Nusret Hızır da bu konuşmalarda bulundu.

Terim Kolbağı vekili felsefe terimleri üzerine anlatışlarda bulunarak 70 terimin Avrupa dillerindeki ve 39 terimin Osmanlıcadaki şekli saklanmış, 116 terimde hem Türkçe, hem de Avrupa dilinde, yalnız 7 terimde de hem Türkçe, hem de Arapça şekiller gösterilmiş olduğunu, 30 kadar terimde eskiden başka bilim terimlerinde alınan karşılıklar değişmiş bulunduğunu söyledi.

Terimler listesi üzerinde konuşularak, bir kısmı hakkında kararlar verildikten sonra, için güçlüğü ve çabuk çıkarma gerekliliği düşünülerek, Çarşamba günü saat 16.30 da ve Perşembe günü de saat 15 te yeniden toplanılmak üzere toplantıya son verildi.

Başkan

Genel Sekreter

Sayman

Üye

Üye

Üye

Üye

Üye

Üye

Üye

Aslı gibidir.

F. Z. Z. Z.

G. A. Z. Z.

N.G.

SAYI : 15
42

Ankara, 4. IV. 1942

42

TÜRK DİL KURUMU
Genel Merkez Kurulu
Tutulması

Başkan Vekili : Genel Sekreter İbrahim Necmi Dilmen

Üyeler : Besim Atalay, Hasan Reşit Tenkut, Fuat Köseraif, Ahmet
Cevat Emre, Doktor Mehmet Ali Ağakay, Ömer Âsım Aksoy,
Naim Onat, Kemalettin Kamu.
/Başkan Hasan Âli Yücel meşgul olduğundan gelememiştir.
Nusret Hızır toplantıda bulunmuştur./

G Ü N D E M

- 1.- İdare işleri;
- 2.- Felsefe terimleri listesi.

K A R A R L A R

1.- İdare işleri üzerine konuşuldu :

- a) Ahmet Cevat Emre'nin onördüncü asır yazmalarından seçip Türk Dili Belletenine verdiği Kısaası Embiya, Kelile ve Dimne, Kabusname ve Felekname parçalarından beşeryüz ayrı basım zaten yapılmış olduğundan, bunların başına bir önsöz ile onördüncü asır yazmalarında fiiller hakkında yine Türk Dili Belleteninde çıkmış araştırma ve onördüncü asır betiklerinin önemi hakkında Varlık Dergisinde çıkan yazı ve bir de hazırlanmakta olan onördüncü asır fonetiği inceleme-si konularak bir kitap şekline getirilmesi kabul olundu.

- b) Doçent Cevdet Perin'in kitabından on tane satın alınmasına karar verildi.
- c) Masa ve dolaplardan kilitleri bozuk olanların yaptırılması, gerekli temirlerin ve cilâların yaptırılması, elbise askısı, koltuk minderi ve telefon masası alınması kabul edildi.
- d) İskender kitabından yaptığı taramalar için Bay Velet İzbudak'a elli lira verilmesi kabul olundu.
- e) Müsiki terimleri listelerini hazırlamak üzere yaptığı taramalar için Mahmut Ragıp Kösemihal'e elli lira verilmesi kabul edildi.

B.- Felsefe terimleri üzerine konuşuldu :

Genel Sekreter bu konuşmaların uzamasından birçok şikâyetler edildiğini ileri sürerek, ne yapılması lâzımgelseceğini arkadaşlarından sordu.

Düşünceler iki noktada toplandı :

(1) Listeler 15 gün arkadaşlarca gözden geçirilerek ilig-tikleri yerler belirtildikten ve Kola verilip Kolum düşüncesi de alındıktan sonra, yalnız bu noktalar üzerinde konuşulması,

(2) Kelimelerin felsefe anlamları uzmanlar ve felsefeciler tarafından belirtilmiş olduğundan, karşılıkların yalnız Türkçeliği ve dil bakımından uyarılığı üzerinde konuşulmak üzere listeyi okumaya devam edilmek.

Reye konularak, bu ikinci görüş çoğunluk kazandı.

Yalnızca veya Türkçesiyle birlikte Arapça veya Fransızca çekimleri alınmış kelimelerin Kolbağı tarafından ayrıca listesi yapılarak onların ayrı konuşulması da kararlaştırıldı.

Bu esas üzerine A harfiyle bağliyan kelimeler sonuna kadar okundu ve bazı düzeltmelerle kabul edildi.

A harfinde görülen örneğe göre listenin alt tarafının kolbaşı ile Bay Nusret Hızır tarafından gözden geçirilmesi ve üzerinde durulması gerekli noktalar ile yabancı kelimelerin listesi yapılması ve gelecek hafta Çarşamba günü sabahın akşamı kadar hep bu listelerin konuşulup bu işin sona erdirilmesi karar altına alındı ve toplantıya son verildi.

Başkan

Genel Sekreter

Sayman

Üye

Üye

Üye

Üye

Üye

Üye

Üye

Aslı gibidir.

İ. K. K. K. *J. A. A.*

N.G.

SAYI : 16
42

Ankara, 11.IV.1942

45

TÜRK DİL KURUMU
Genel Merkez Kurulu
Tutulması

Başkan vekili : Genel Sekreter İbrahim Necmi Dilmen

Üyeler : Besim Atalay, Hasan Regit Tankut, Fuat Köseraif, Ahmet
Cevat Emre, Doktor Mehmet Ali Aşakay, Ömer Asım Aksoy,
Naim Onat.

/Başkan Hasan Âli Yücel Maarif Vekilliğinde, Kolbaşı
Kemaleddin Kamu da Parti Grupunda meşgul olduklarından
gelememişlerdir. Bay Nusret Hızır toplantıda bulunmuştur./

G Ü N D E M

- 1.- Önergeler,
- 2.- Felsefe terimleri.

K A R A R L A R

1.- Önergeler üzerine konuşuldu :

- a) Teknik terimler için yapılacak çalışmalara lüzumu olacak kitapla-
rın -gereğine göre bazıları parçalanıp çalışıcılara da dağıtılmak
üzere birkaç nüsha olarak dahi ısmarlanması ve bu işin gerektire-
ceği masrafların yapılması için Genel Sekreterliğe yetke verildi.

- b) Filoloji Kolu için deneme olarak çalıştırılmış ve iyi verim almış olan Öğretmen Bay Şükrü Kurgan'ın işe başladığı 7.IV.1942 den sayılmak üzere 80 lira ücret ve buna göre pahalılık artırımını ile gelir geçer çalışıcılar kadrosuna alınması kararlaştırıldı.
- c) Redhans Lügati tarama ücretinin 150 den 200 liraya çıkarılması kabul edildi.
- d) Derleme Kolbaşıliği ile Garp Dilleri Başuzmanlığının Almancadan tercümesini gerekli buldukları makalelerin ve uzman Yağar Nabi Nayır'ın Gagavuz Dili hakkında tercümesini ileri sürdüğü kitabın uygun görülecek çevirmenlere verilerek tercüme ettirilmesi ve Garp Dilleri Başuzmanlığının gereklik gösterdiği kitapların ismarlanması kararlaştırıldı.

2.- Felsefe terimleri üzerine bundan önceki toplantılarda verilmiş kararların gerektirdiği değişmeler ile kalan kısım üzerinde Kolbaşı ile Bay Nusret Hızır'ın gerekli gördükleri değişmeleri gösteren 48 bölümlü rapor okundu. Yalnız 20 nci bölümdeki émotion ve türevleri ile 24 üncü bölümdeki dinamik karşılığı bir daha düşünölmek üzere kalan 46 bölüm olduğu gibi kabul edildi.

Fuat Köseraif immoral ve türevleri için "yad-" öneki yerine "an-" veya "ank-" alınmasını önermiş ve bunun tutulmaya girmesini istemiştir.

Felsefe terimlerinde tekbaşına veya bir karşılıkla birlikte bırakılmış olan Doğu ve Batı dilleri kelimelerini gösterir 4 liste üzerine de konuşuldu. Bunlardan birinci listedeki "mutlak" ve "aşk" kelimelerine karşılık eklenmiş olduğundan üçüncü listeye alınmaları, "hasta" sözüne de "sayrı" kelimesi katılması yerinde görüldü. "Dünya" kelimesi bu listeye alındı ve yalnız genre ve sexe karşılıkları bir daha düşünölmek üzere bu liste şü değişikliklerle kabul edildi.

İkinci listede "akademi" yanına "bilimtay", "algoritma" yanına "horzomluycı", "sofizm" yanına "bilgicilik" kelimeleri konularak bunların dördüncü listeye nakli ve "ort" kelimesinin "horda" diye değiştirilmesi yerinde görüldü ve "estetik" üzerinde bir daha konuşulmak üzere bu liste de kabul olundu.

Çift alınan kelimelerden yabancı olanlarının yalnız yüksek ihtisas öğretimlerinde kullanılması ve 1936 Kurultayı kararlarına göre davranılması yerinde görüldü ve çift kelimeleri gösteren 3,4 üncü listeler okundu :

Üçüncü listeden "acun,dünya" ve "doğruluk,hakikat" bölümleri kaldırıldı :

Dördüncü listeden "amfibolya, anarşi, anomali, antitez, korrelasyon, kriminoloji, kriteriyum, konseptualizm, diyalekt" kelimeleri kaldırıldı ve "kolektivizm" karşılığı olan "kamusallık", "kamusal", "public" karşılığı olduğuna göre değiştirilmek üzere işaret edildi. Bu listenin "etnografi"den sonraki kısım ile ayrılan noktalar görüşülmek üzere Pazartesi günü saat 9,30 da yeniden toplanılmasına karar verildi ve toplantı sona erdi.

Başkan

Genel Sekreter

Sayman

Üye

Üye

Üye

Üye

Üye

Üye

Üye

Aslı gibidir.

N.G.

Sayı: $\frac{2}{42}$ TÜRK DİL KURUMU
Genel Merkez Kurulu
KARARNAMEŚİ

Ankara, 16.V.1942

54

- 1.- Gelir geçér işyarlardan Fakülte ve yüksek okullarda sınavları olmak dolayısıyla izin istiyenlere bir aylık izin verilerek bu ay sonunda ödevleri sona ermiş sayılacaktır.
Kurultay sonuna kadar Uzman ve işyarlara yıllık izin verilmeyecektir.
Sayman yanında bilimsel işlerde çalışacak işyar için gazeteye ilan verilerek sınavla bir kişi alınacaktır.
- 2.- 65211ık işlerinde Kolbaşuya yardım etmek üzere Bay Cemal Sağlam işe bağladığı 14.V.1942 tarihinden 125 Lira aylık ve 20 Lira geçim pahalılığı artırımını ile ve Kolbaşının önergesi gereğince Kurum hizmetine alınmıştır.
- 3.- Felsefe terimleri işinde ve dil davasındaki verimli ve değerli yazılarından ve düşüncelelerinden dolayı Profesör İsmail Hakkı Baltacıoğluna teşekkür mektubu yazılacaktır.
- 4.- Yeni Adam mecmuasının ilk sayısından bağlamak üzere ikişer takım ve bu mecmua sahibi Profesör İsmail Hakkı Baltacıoğlumun bağka yayınlarından da ikişer takım Kütüphane için satın alınacaktır.
- 5.- Felsefe Terimleri işlerinde Genel Merkez Kurulu ve Terim Kolu çalışmalarında emeği geçmiş olan Türk/Kurumu Uzmanı Bay Nusret Hızır'a yzđ lira verilecektir.
- 6.- Saymanlıkça muzaaf usulde hesaplar tutulmasına bağlanacağından gereklik gösterilen makbuz ve kasa fişlerinin kâğı satın alınarak bastırılması kararlaştırılmıştır.

Başkan

Genel Sekreter

Sayman

Üye

Üye

Üye

Üye

Üye

Üye

Üye

S.D.

2. BÖLÜM

Konuşma Dili

Şerif Ali Bozkaplan

Konuşma Dili/Yazı Dili Bağlamında Türkçe

Namık Açıkgöz

Türkçede Kavram ve Kelime Üretilmesi Konusunun Zihniyet Temeli

KONUŞMA DİLİ-YAZI DİLİ BAĞLAMINDA TÜRKÇE

Şerif Ali BOZKAPLAN*

Özet

İletişimin olmazsa olmazı olan dil, her dilde olduğu gibi Türkçede de konuşma dili ve yazı dili unsurlarıyla söz konusudur. Konuşma temelinde kurallara kavuşan ve yazı denen sistem ile kimlik kazanan yazı dili, standart / edebî dildir. Yazı dilinin vasıflarıyla ölçülen zenginliğin temelinde dilin sözlü ürünlerinin niteliği ve kapsamı önem taşır.

Sıkı bir bağ içinde olan konuşma ve yazma eylemlerini Türkçede anlamlı kılan yön her şeyden önce sahip olduğu derin hazinede gizlidir. Takip edilebilen yazılı dönemden itibaren belgelenen Türkçenin özellikleri, sistematik yapısı, edebî zenginliği ile Türkçe, konuşma temelli çok eski bir dil karakteri gösterir.

Anahtar kelimeler: Yazı dili, konuşma dili, Türkçe, iletişim.

Abstract

Language, which is a must for communication, is in question in Turkish, as in every language, with the elements of spoken language and written language. Written language, which has gained rules on the basis of speech and gained identity with the system called writing, is a standard / literary language. The quality and scope of the oral products of the language are important on the basis of the richness measured by the characteristics of the written language. The aspect that makes speaking and

* Dokuz Eylül Üniversitesi, Buca Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı. ali.bozkaplan@deu.edu.tr

writing, which are in a close bond, meaningful in Turkish is, above all, hidden in its deep treasure. With its features, systematic structure and literary richness, Turkish, which has been documented since the written period that can be followed, shows a very old language character based on speech.

Key words: written language, spoken language, Turkish, communication.

“Konusma, zihnin tecrübelerinin temsilidir. Yazma, konuşmanın temsili.” diyen Aristo’nun M.Ö. 300’lü yıllardaki *basit* tespiti, bugün de iletişimin esasıdır aslında. Konuşur, sözlü iletişimde tutarlılık ve bağdaşıklık ilkeleri ile karşı tarafa duygu ve düşüncelerini normal şartlarda aktarır. Bu ilkeler yıllar içinde diltçilerin, dilbilimcilerin, iletişimcilerin ve daha kapsamlı söylemek gerekirse sosyal bilimcilerin meselesi hâline gelmiştir.

Son zamanlardaki yozlaşmanın, dil hususundaki bilinçsizliklerin bizi getirdiği noktada “**Bilmem anlatabiliyor muyum?**”, “**Anlatabildim mi?**” gibi ifadeler aslında söz konusu ilkelerin ihlâliyle alakalıdır. Halbuki karşı tarafı anlama noktasında insan ya da herhangi bir varlık muhatap alındığında düz manasıyla anlatabilmeliyiz. Konuşma dediğimiz, bizi hayvandan, sürü olmaktan ayırdığımızı iddia ettiğimiz özelliği yitirdiğimizi teslim etmek zorundayız.

“Konusma eylemi, konuşma organlarının (ciğer, gırtlak, ağız, burun boşluğu, dil, dişler, dudaklar) yardımıyla bir sesleme (*Lautung*) çıkarılmasından ibarettir. İnsanın çıkardığı bir seslemenin ‘konuşma’ olarak kabul edilebilmesi için bir konuşma partneriyle bir durum bakımından ilişkiye girmek yani birine bir şey söylemek hususunda belirlenmiş olması gerekir.” (Porzig 2011: 68) İhtiyaçlarla ve değişen, gelişen dünyayla birlikte ağızdan çıkanların iletişimde bir yer bulmasına maalesef muhatabın olması yetmez olmuştur. Belli bir gayeye dönüklük olsa da konuşma dili, yazı dilinden haksız yere de olsa nasibini almıştır. Halbuki burada çok mühim bir hata yapılmaktadır.

Literatürde *konuşma dili* (*spoken language*) yani sözlü dil, herhangi bir işaretle buluşmadan evvel yani binlerce yılla ifade edilebilecek bir geçmişe sahiptir. Türkçeye bakıldığında yazıyla buluşulan VI. yüzyılın (Tezcan 2001: 274) çok çok öncesine ait bir oluşma sürecinden bahsetmek mümkündür. Konuşmanın karşısında yazı, iletişimin kalıcı ve sistematik bir hâl almasını sağlar. Bu yüzdendir ki yazıyı, en ilkel şekilleriyle bile bir düzen içinde görürüz. Bu durum, kimi zaman neden-sonuç ilişkisine dayanan mağara çizimleri olarak kimi zaman da tabletlerde bütünlünen bir kompozisyon olarak karşımıza çıkar. Alfabetik yazıya giden yolda ve uzun yıllarda iletişimin bu yönü tarihî, sosyolojik, antropolojik, felsefî, siyasî ve de edebî yönden çok mühim dönüm noktalarını vücuda getirmiştir. Buradaki tezat, yukarıda sözü edilen iletişimsizliğin

sözlü ya da yazılı ayrımı olmaksızın kötüye gidiyor olmasıdır. Anlatabildiğinden bile emin olmayan konuşur, aynı zamanda yazdığından da emin değildir. Demek ki hangi disiplinden söz edersek edelim meseleye en başta “dil” penceresinden çok daha bilinçli bir şekilde bakmak gereklidir. Bir başka biçimde söylemek gerekirse yazı dili, konuşma dilinin konforu üzerine inşa edilir. Yazı dilinin gelişmiş versiyonlarında karşılaşılan ileri öğeler, mecazlar, metaforlar, sanatlı söyleyişler, hep konuşma dilinin mirasıdır, dense yeridir. Mesela eski Türkçe yadigarlarda yer alan “*Mening sabımın smadı*” (Kül Tigin – Güney / 12) (sözümü kırmadı) ibaresinin ileri bir öge olarak VIII. asır yazılı belgelerinde varlığı, bu anlamın fizikî şeklinin konuşma dilinde yani şifahen uzun bir süre tekellüm edilmiş olmasını gerektirir. İşte, edebî olsun olmasın yazı dilinin bir konuşma evresi vardır. Bu yazı dili konuşma dili beraberliği veya paralelliği asgarî bir zeminde bulunmazsa konuşur ile muhatap arasında “anlatabilme/ anlatamama” meselesi çok bariz ve manidar hale gelir.

Batı Türkçesinin ilk temsilcileri sayılan Mevlana, Yunus Emre ve Hacı Bektaş-ı Veli gibi kelam erbapları, eserlerini meydana getirmeden önce Türkçenin Oğuz hâssaten Anadolu coğrafyasında dilden dile dolaşan canlı bir dil olduğu gerçeğini de gözden uzak tutmamak gerekir. Eğer bahsedilen dönemde şifahi bir Türkçenin varlığı söz konusu olmasaydı ne Yunus gibileri ne de Bâki, Nâbi, Nedim gibi söz ustaları olabilirdi. Yazıl(a)mamış ama konuşulmuş olan bu XI ilâ XIII. asır Türkçesinin temeli zaten Türkistan Türkçesidir: Kutadgu Bilig ve Dîvânu Lügâti’t-Türk gibi abidevî eserlerin dili.

Bildirinin başlığına en uygun düşen devre belki de Osmanlı Türkçesidir. Konuşma dili olup olmadığının yanı sıra içerdiği söz varlığı dolayısıyla Arapça, Farsça ve Türkçeden mürekkep bir dil olduğu iddia edilen bu devre, sanat endişesi güdülen eserler hariç yine bir Türkçe şubesidir. Sinan Paşa'nın (1440- 1486) Tazarru'nâmesi süslü nesrin önde gelen bir örneğidir. Bâki ve Nâbi gibi Divan edebiyatının mühim şahsiyetlerinin kimi eserleri de bu grupta değerlendirilir. İddiaya göre bu dönemde bir de halkın konuştuğu tabii dilden bahsedilir. (bkz. Kartallıoğlu 2017) Peki yukarıda sözü edilen edipler bu konuşma dilinden haberdar değil miydi? Elbette haberdar idi. Ama sanatın da bir seviyesi ve tarzı vardır. Dolayısıyla dilin devreleri incelenirken konuşma ve yazı dilinin paralelliği gözden uzak tutulmamalıdır. Dilbiliminde önemli bir prensip olan eş zamanlı ve art zamanlı araştırma ve düşünme yöntemi burada da dikkatle izlenmesi gereken bir yoldur. Yani sanatın örnekleri ile halkın Türkçesini aynı bağlamda değerlendirmek ilmi bir davranış değildir.

Yabancı dil öğretiminde dahi dilin “sözlü” kısmı zemin olarak yazılı dilin önemli bir kapısı olarak kabul görmüştür. (Vardar 2018: 5) Standart dilin sözlüklerinden önce dil öğrenecek kişi, *halkın dilini, sokağın dilini* öğrenmek isteyecek; gündelik işlerini hayata geçirmek için yaşayan dilin söz varlığını, deyişlerini, ifade kalıplarını arayacaktır. Çok uzak dillere gitmeden uzak bir Türk lehçesini ele alalım: Kırgız Türkçesiyle konuşan

biri, Türkiye'ye geldiğinde onun esas merakı ve gündelik hayatını devam ettirme açısından amacı, “konuşma dili” temelli olacaktır. Girdiği bir mağazada, karnını doyuracağı lokantada önceliği şüphesiz konuşmaya dayalı iletişimidir. Yazı dili, kurallar ve sistemler bütünü olması itibarıyla sonraki aşamada devrede olur ya da olmaz. Evet, olmayabilir de. Bir süreliğine yurda gelmiş biri yazı diline dair bir ayrıntıyı bilmeden de sayılı günlerini idame ettirebilir. “**Bu ne kadar?**”, “**Benimki acısız olsun.**” gibi kullanımların söz dizimi yani, gramer kuralları onun sorunu değildir.

Standart dil, milli dil, edebî dil, kitap dili gibi içi oldukça dolu ve manalı adlandırmalarla andığımız *yazı dili (written language)*, belirttiğim sistematik yapısından ötürü daima korunmuş, yüceltilmiş, önemsenmiştir. Halbuki dilin yazıya denklenecek bir düzlemde olmadığını biliriz. İşaretler, harfler ve dizim yoluyla nihayet bir kurallar bütününe kavuşan yazı, konuşmadan ayrı düşünülmediği müddetçe ikisi de daha iyi bir konumda kabul görecektir, düşüncesindeyim.

Uygarlaşmanın, batılılaşmanın getirdiği kelime ve terimlerin şehir dilinde, resmî dilde, aydın dilinde kabul görürken bu alanda öteden beri yabancılaşma karşısında direnen halk ağızlarını da bir ölçüde etkilediğini söyleyen Prof. Dr. Hamza Zülfikar, yazı dilinin konuşma dilindeki olumsuz tesirlerinin de gerek teknik, terminolojik söz varlığı gerekse günlük dil kullanımı üzerindeki yansımalarını örneklendirir. Bazı fonetik değişikliklerle Anadolu'da yer etmiş *otomofil* “otomobil”, *aladırık* “elektrik” gibi kelimelerin yanı sıra İngilizceden alınmış *to count* “saymak” fiilinden köyde “gontür”, “kontur” gibi sözlerin “kontör” karşılıklarını dile getirir. (Zülfikar 2008: 250)

Türkçenin konuşma dilinin seyrine dil tarihi açısından bakıldığında tespit edilebilen sözlü hazine tam manasıyla bir kültür zenginliğidir. Bu zenginliğin adı “ağız”dır. İster şive, lehçe ister dil densin, Türk dilinin dayandığı ve merhum Banarlı'nın *soyluluk* vasfıyla vurguladığı kimlikte konuşma dilinin getirdikleriyle harmanlanan, yoğrulan bir yazı dili vardır. Orhun Abidelerindeki edebî dilin düzeyinden söz ederkenki heyecanımız Anadolu'daki bir deyişte işittiğimiz imaj zenginliğinden farklı değildir, diye düşünüyorum. Derleme ve Tarama sözlüğü faaliyetleri, ağızlar hakkında yapılan çalışmalar, yaptırılan lisansüstü tezler, kanaatimce daima önde tutulması gereken işlerdendir. Evet, dil söz konusu olduğunda bir iş, bir görev üstlenmek hissiyle ve ihtimamla hareket edilmelidir. Dil bilinci kazandırmak ezberinden hakiki adımlarla kurtulabiliriz.

Konunun belki de dikkat çekici örneklerinden biri dilbilimi alanına aittir. Konuşurken duygu ve düşüncelerini standart dille ifade eden ilim erbabının ilmî bir yazıyı başka bir söz hazinesiyle kaleme aldığını belirtmeden geçmek olmaz. Gündelik dilde genel bir ifade tarzıyla karşımıza çıkan biri, ilmî bir mecrada uzmanlık gerektiren bir söz varlığıyla yani terminolojik bir donanımla iletişime geçer. Şu cümle söylenene örnek teşkil eder, sanırım:

Dil göstereninin ayrı nitelikli oluşturucuları ele alınmıştır “artsüremlilik, devingenlik ve değişkenlik” konusu çerçevesinde (İzlek III, yazanakçılar (raportörler): G. Madonia ve J. C. Guillon (Sorbonne) Sesbilim düzleminde evrim sorunlarıyla dil dizgesinin işleyiş koşullarını birbirinden yalıtmayan bir anlayış içinde “özgür değişke”, “sesbirimin dağılım alanı”, “artık bilgi” vb. incelenmiş... (Vardar 1979: 29)

Türk Dünyasına baktığımızda Sovyet rejimi altında yaşananlar, istiklâl kazanmak uğruna verilen mücadeleler, alfabe için -konuşabilmek ve yazabilmek (!) için-küçümsenmeyecek bedeller ödenmiştir. Mitolojik kahramanlardan daha kahraman şahısların hayatlarına mâl olan savaşlara sahne olan koca bir coğrafyadan, doğuda, kuzeyde ve batıda üç büyük Türk varlığı doğmuştur. Sözlü edebiyat ürünleriyle yazı dillerini birleştiren Türk dilleri ya da lehçeleri aslında bu iç içeliğin belki de Türkiye Türkçesinden daha güçlü tanıklarındır. **Dil** de esaretin her türüsündeki savaşlarında oldukça büyük bir yer tutmuştur. Destanlar, efsaneler, mitler ve onlardan süzülerek gelen sözlü dil mahsulleri, millî kimliğin oluşmasında önemli bir rol oynar.

“**Ortak dil olur mu?**” sorusunda terimlerin birliği, yazılı dilin söz varlığındaki aynılığa dair konular masaya yatırılır. Sanıyorum mesele sadece bununla sınırlı değildir. Millettin standart dili elbette mühimdir, elbette merkez bir lehçeye dayanır ve bu “**ölçünlü vasıf**”, o milletin dilini karakterize eder. Fakat yine aynı milletin tarihinde ve kültüründeki **mahallî söyleyişler** göz ardı edilemez. Bir renge verdiği başka isim (**gül kurusu, limon küfü**), bir durum karşısında dilinden düşmeyen bir deyim (**ipe un sermek, bey gibi yaşamak**), söz dizimine yansıyan farklı bir kullanım (**hanım cama dayandı, imambayıldı**) onu var ettikçe edebî dili de yaşar. Konu açılmışken ortak terimlerin bizim alandaki durumuna bakmak için *gramer terimleri sözlüklerinin* büyük önem arz ettiğini belirtmek isterim. (Türk lehçeleri için bkz. Naskali 1997) Konunun kapsamı dışında olduğu için bu meselede gramer terimlerinde hâlâ ortak bir adlandırmanın ol(a)madığını belirterek geçmek isterim: *Kalma, bulunma; çıkma, ayrılma hâlleri* vb.

Sonuç

Türkçe gibi köklü ve kadim bir dilde bütün dillerde olduğu gibi **konuşma** temelinde gelişme gösteren **yazı dili**, edebî yönüyle, standart ifade unsurlarıyla, iletişimin olmazsa olmazıdır. Mayasında var olan konuşma dilinin mahsullerinden (mahallî söyleyişler, ata sözleri, deyişler vb.) şekillenerek alana dair kazanılan üst dilde yani terminolojide yazı diline atfedilen önceliği de tabîi karşılamak gerekir. Fakat unutulmamalıdır ki millî kimliği oluşturan dil, yazıdan asırlar önce söz konusu olan dil ile (*konuşma*) bir mana ifade etmektedir.

Ağızlardaki zenginlikten âbideler döneminin ileri ögesi unsurlarına kadar bütün hazinenin temelinde sahip çıkılması ve bilinçle kullanılması gereken Türk dili

yatmaktadır. *Konuşma dili ve yazı dili*, her ne bakımından yaklaşılırsa yaklaşılırsın birbirlerinin ayrılmazdır. Biri olmadan diğeri ol(a)maz.

Kaynaklar

- Kartalhoğlu Y. (2017). Osmanlı konuşma dili, İstanbul: Kesit Yay.Naskali E. (1997). Türk dünyası gramer terimleri kılavuzu. Ankara: TDK Yay.Porzig W. (2011). (Çev. V. Ülkü) Dil denen mucize. Ankara: TDK Yay.Tezcan S. (2001). En eski Türk dili ve yazını. *Bilim Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe* kitabı içinde (s. 271-323). Ankara: TTK Yay.Vardar B. (1979). İşlevsel dilbilimde temel ilkeler ve yeni yönelişler, İstanbul Üni. *Yabancı Diller Yüksek Okulu Fransızca Bölümü Dergisi Dilbilim IV*, s. 24-34.
- Vardar B. (2018). Bildirişim işlevi, alan kavramı ve terim öğretimi. *Türk Dili Dergisi (Dil Öğretimi Özel Sayısı Temmuz-Ağustos 1983)*, s. 3-7.
- Zülfikar H. (2008). Şehirleşme Kavramı İçinde Yazı Dili ve Halk Ağzı. *Türk Dili Dergisi*, s. 249-256.

TÜRKÇEDE KAVRAM VE KELİME ÜRETİLMESİ KONUSUNUN ZİHNİYET TEMELİ

Namık AÇIKGÖZ*

Dilciler, bir dilin dört yapı taşının olduğunu söylerler: **morfoloji (yapı bilgisi)**, **fonetik (ses bilgisi)**, **sentaks (cümle bilgisi)** ve **leksikoloji (sözlük bilgisi, kelime hazinesi)**. Bütün dillerde yapı, ses, cümle bilgileri bazı farklılıklarla birbirine benzer. Dilleri birbirinden farklılaştıran temel özellik “kelime hazinesi”dir. Bir dilin kelime hazinesi, başka bir dili etkileyebilir ve farklı diller ortak kelimeler kullanabilir ama gene de dillerin şahsiyetlerini belirleyen temel özellik kelimelerdir.

Her dilin oluşmasıyla ilgili olarak sorulacak ilk soru, “Kavramlar ve kelimeler ortaya nasıl çıkar?” olmalıdır. Yani dilin dayandığı esas alan olan ve “eşyayı adlandırma” şuur ve sistematığının nasıl işlediği ve buna bağlı olarak “kelime”nin nasıl ortaya çıktığı sorgulanmalıdır.

İnsan zihni ama ihtiyaçtan ama düşünme temriniyle önce “kavram”ı fark eder yani müşahhas veya mücerret “bir şey”in farkına vararak onu zihninde sorgulayıp adlandırma amacıyla “fehm” eder ve adlandırma işlemine ondan sonra geçer. Adlandırılan şeye de “mefhûm” der.

Bir şeyin fehm edilip farkına varılması için önce o “şey”i fark edecek ve ona göre üzerinde düşünüp kelime oluşturacak bir zihniyet lazımdır. Yani iki merhaleli bir işleyiş söz konusudur: Önce fark edilecek; sonra adlandırılacak. Fark edilen şey “mefhum/kavram”dır; kavramı ifade eden harf dizisi de “kelime”dir. Fark edilen şey maddi bir varlık da olabilir, mücerret bir kavram da... Önemli olan mücerret veya müşahhas o şeyin fark edilmesi ve daha da önemlisi, onu fark edecek bir zihniyet yapısı ve işleyişinin olmasıdır.

* Prof. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Muğla. nacikgoz@mu.edu.tr

İnsanları “kelimeleri kadar düşündüğünü” söylemek, vakanın bir kısmını görmektir; oysa vakanın asıl önemli kısmı, o kelimenin 2 merhalede üretilmesidir. İşte bu üretim merhalesi için ilk mesele; zihnin veya aklın (“beynin” de denebilir) eşyayı fark etmesi gerekir. İster müşahhas ister mücerret olsun o “şey”in farkına varabilen zihniyet yapısı, dillerin kelime hazinelerinin oluşumunda en önemli rolü oynar. Kültürlerin gücü, o fark ettirmeyi yaşatmakla doğru orantılıdır; dolayısıyla dillerin gücü de bununla doğru orantılıdır. Yani kültürler insanları “şey”lere soru sormaya ne kadar yöneltirlerse, o kadar çok cevap alırlar ve her cevap da aslında bir kelime olarak o kültürün dilini zenginleştirir.

Tabiat ve mücerret kavramlarla soru sorma ilişkisi yoğun olan toplumlar, kelime hazinelerini arttıran toplumlardır. Tabiata ve mücerret kavramlara soru sormayan toplumlar modern tabirle “ilkel” kalmış ve tabiata teslim olmuş toplumlardır. Onlar belki 300-500 kelime ile hayatlarını idame ettirebilirler. Bu kelimelerle sadece günlük biyolojik ve sosyal ihtiyaçlarını giderebilirler. Bu tür toplumlar, giderek karmaşıklaşmış ve müşahhas-mücerret pek çok kavram ile kompleks bir hâl almış zamanların problemlerini anlayamazlar ve çözüm üretmezler.

İnsanlığın tabiata soru sora sora geldiği bir “tekno-kültür” seviyesi vardır. Bu seviyenin oluşumunda ilk insanın tabiata sorduğu sorular yatmaktadır. İcat edilen ilk balta, bıçak, saban gibi aletlerin hepsi “Bunu daha kolay nasıl halledebilirim?” sorusunun cevabıdır. Gelinen uzay teknolojisi ve savaş kültürü, vaktiyle sorulan masum soruların modern zamanlarda veçhe değiştirmesiyle “tekno-kültür” haline gelmiştir. Buna başta buhar, elektrik, telefon, fotoğraf makinesi, barajlar, uçaklar, bilgisayarlar, internet olmak üzere bütün teknolojik gelişmeleri dâhil etmek mümkündür. Tabiata yeni sorular sormadığı için 300-500 kelime ile yaşayan toplum mensupları, bırakın uçak kullanmayı, uçağa binemezler bile. “Tanrılar Çıldırılmış Olmalı” filmindeki meşrubat şişesi sahnelerini hatırlayalım. Uçaktan düşen şişeyi Tanrı'nın bir lütfü olarak gören bir toplum ile karşı karşıyayız. Bu tür toplumlar tabiat ve hayat ile irtibatlarını sağlayacak kavram ve kelimelere sahip olmadıklarından tekno-kültürel dünya dışı kalırlar.

Toplumlar seviyesinde olduğu kadar “bireyler” seviyesinden de durum aynıdır.

Bir gün devlet hastanesine muayene olmaya gittim. Yan yana dizilmiş 10 kadar bilgisayar ve her birinin başında bir görevli vardı. Benim yanaştığım görevlinin önünde çok zayıf, üzerindeki elbise çok bol gelen, kemer yerine ip bağlayan ve elinde bir daldan yapılmış değnek bulunan yaşlıca biri vardı. Görevliye muayene olmak istediğini söyledi. Görevli “Falanca numaradan veya internetten randevu alması gerektiğini, randevusuyla ilgili fişin şu karşıdaki kiokstan çıktısını alıp getirmesi ve oradaki barkodu bilgisayardan okutup randevusunu kayda geçireceğini; vereceği barkodlu kâğıtlarla kan ve idrar tahlili yaptıracağını; bir de kalp grafisi çektirip doktora ondan sonra gideceğini” söyledi. Yaşlı adam: “Kızım ben senin dediğinden hiçbir şey anlamadım.” dedi.

İşte... Toplumlar da tabiata ve eşyaya soru sorup cevaplarını almazlarsa; yani kelime hazinelerine o kelimeleri yerleştirip fonksiyonel hâle getirmezlerse hastanedeki yaşlı adam gibi olurlar. O adam o ana kadar ve ondan sonra asla bu kelimelerin muhatabı olamaz ve o dünyanın içine giremez. Çünkü onun zihninde o cevapları yani kelimeleri oluşturacak ve anlamlandırarak bir zemin yok.

Fark Etmek İçin Sormak, SORMAK İçin Soran Zihniyete Sahip Olmak Şarttır

En geniş ifade ile ilim/bilim, “eşyaya soru sorma yöntemi”dir ve eşyaya sorulan sorular karşısında elde edilen bilgi “kelime” ile adlandırılır. Bu yüzden toplumların dillerinin güçlü olması için “soru sorma” geleneklerinin köklü ve sürekli olması gerekir. Bunun için başta aileler olmak üzere, ilk adım her seviyeden okullarda atılmalıdır. Okullar sadece bilgi aktarılan eğitim-öğretim sistemleri olmaktan çıkarılıp “soru üreten” bir sistem olacak şekilde düzenlenmelidir.

İster toplumsal planda olsun, ister bireysel planda, “şeyler”le ilişkilerde, sorgulayan, merak duyan ve mütecessis bir zihniyet yapısı gerekir. Eldeki mevcutla yetinen ve bunun rahatlığını yaşayan toplumlar, düşünen, soru soran ve adlandıran toplumların tahakkümü altında kalır. Bunun için, toplumsal bir “sorgulama zihniyeti” oluşturulmalıdır. Benjamin Franklin okuldan gelince annesi “Bugün ne öğrendin?” diye sormazmış; “Bugün öğretmenine hangi soruları sordun?” dermiş. Her seviyeden tahsil hayatı, yeni sorular sormak için aktarılan bilgilerle dolu olmalıdır ama ne yazık ki sınav (sonuç) odaklı tahsil hayatı, her seviyede soru sormayı ve bilgi üretmeyi asla esas almıyor. Her bilginin yeni bilgiyi doğurması gerektiği (logos spermatikos) hassasiyeti değil, bizzat öğretilenin sınavda sorulacağı olduğu üzerinde duruluyor. Öğretilen o bilginin nasıl elde edildiği ve hayatındaki hangi alanlarda işine yarayacağı konusu arka planda kalıyor. Tabii tıp, mühendislik, hukuk, işletme, iktisat gibi doğrudan hayatın içinde kullanılan alanların bilgisinden söz etmiyorum. Gerçi bu alanlarda da yeni sorular sorma öğretilmezse, hazır bilgiden medet umularak istenen insanî ve toplumsal gelişme kaydedilemez.

Okullar, sorgulayan, yeni sorular soran, fark eden, boşluğu gören insanlar yetiştirme zihniyetini ön plana çıkarmalıdır. Bizim eğitim sistemimizde, çocuklar soru sorma becerilerini Orta 2’de (Şimdi 6. sınıf) kaybediyorlarmış. Geri kalan tahsil hayatını hazır üretilmiş kelimelerle geçiren bir zihniyet, sorgulayamaz; fark edemez ve kavramlaştırıp kelime üretmez.

İkinci önemli adım da toplumsal hayatın sorgulama zihniyetine göre oluşturulmasıdır. Bunun için tahsil ve meslek önemli değildir. Gördüğü ama kavrayamadığı; kavrayamadığı için de bir kelime ile adlandıramadığı “şeyler”in olduğunu her insan fark etmeli. Toplumsal yapı buna göre şekillendirilmelidir.

Adlandırmanın gereği için günlük hayatımızdan misaller verelim.

Ayakkabı bağcıklarının deliklere daha rahat girebilmesi için ucuna takılan metal veya mika parçanın adı nedir?

Elbiselerin ense tarafına gelen şeritin adı nedir?

Boruları birbirine bağlayan iki tarafı da vidalı parçanın adı nedir?

Hapların bulunduğu alüminyum kabın adı nedir?

Duvarların keskin köşesinin zarar görmemek üzere kertilmesiyle elde edilen duvar kısmına ne denir?

Bunların hepsinin bir adı var ama bu maddeleri her zaman gördüğümüz halde bir adlarının olup olmadığını hiç sorgulamamışız.

Sorduğum soruların cevabı sırasıyla şöyle: **aglet, birit, nipel, blister, pah**

Mesele, bu kelimelere ulaşmak değildir; yani önemli olan kelimeler değil, bu “madde”lere adlarının ne olduğu sorusunu sorabilmektir. Bu “şeyler” ve bunu tasavvur etmemizi sağlayan kavramsal işleyiş, zihnimizde var... Hepsi gözümüzün önünde ama hiç adlandırma yoluna gitmedik.

Sorulara devam edelim:

Şemsiye kapatıldığında tel uçlarını toplayan yuvarlak kısım için bir kelime var mı?

Minik kulaklıkların kulağa sokulan yumuşak kısmına ne denir?

Hem korkmak hem de umut besleyerek bakmanın adı ne olmalıdır?

Trafikte kavşağa veya viraja yaklaşırken çizilen enlemesine çizgilerin adı ne olmalıdır?

Kolun bilekle dirsek arasındaki kısmına ne denir?

Bacağın bilekle dirsek arasındaki kısmına ne denir?

Kulak deliğinin başındaki çıkıntıya ne denir?

İki burun deliği arasındaki kısmın adı nedir?

Merdivenin basılan yüzüne ne denir, basılmayan yüzüne ne denir?

Gaz lambasının metal kısmı ve bölümlerine ne denir?

Eski kapı kapatma sisteminin parçalarının adı nedir?

Perdenin kornişten düşmesini sağlayan ve vidalanarak tutturulan parçanın adı nedir?

Pet şişelerde açılan kapağın şişede kalan şerit parçasının ve şerit parçanın altındaki çıkıntının adı nedir?

Bu soruların da bazılarının cevapları var ve özellikle insan bedeni ile ilgili olanların cevaplarını tıp ilmi vermiş ama her cevabı da tıp ilminden bekleyemeyiz. Nitekim kulak ile ilgili olarak “kulak kepçesi, kulak deliği, kulak memesi” gibi kelimelerin üretilmesi için tıpçıları beklememiştir.

Şemsiye örneğine dönelim: Şemsiyede sadece “tellerin toplandığı kısım” meselesi yok. Şemsiye ile ilgili kelimelerimiz şunlar: şemsiyenin **bezi, teli, sapı, ucu**. Dikkat edelim, şemsiye ile ilgili 4 kelime var Türkçede. Mesela şemsiyenin kendiliğinden açılmasını engelleyen o dış kısmının adı ne? Başka sorular da sorabiliriz şemsiye ile ilgili olarak. İngilizcede şemsiye ile ilgili 13 soru sorulmuş ve 14 kavram üretilmiştir: **ferrule, end, open cap, top notch, rip, tube, stretcher, runner, top spring, tip, centre ball spring, bottom spring, tip cup, crook handle**

Tekrar ediyorum: Bunların hepsi günlük hayatımızda çok kullandığımız “şey”ler. Kullanıyoruz ama bir adlarının olması gerektiğinin farkında değiliz. Bütün mesele “şey”in farkında olmak ve ona ne olduğunu sorup cevap alacak bir zihniyet yapısına sahip olmaktır.

Dillerin Birbiriyle Etkileşmesi, Dilleri Doğurganlaştırır

Kelime ve kavramları fark etmek için sosyal yapının zihniyeti harekete geçmelidir ama öbür taraftan da başka toplumların fark edip sorguladığı ve adlandırdığı “şey”ler ve kavramların da dillerin gelişmesinde etkisi vardır.

Diller birbirlerinden sadece kelime almazlar; kelimeler aslında o kelimenin ifade ettiği kavramları alırlar. Kelimeyi alan dildeki kültür o konuda kelime üretememiştir; çünkü o kavramın farkına varamamıştır. Mesela, Arapçadan “hürriyet”, Farsçadan “hem-şire” kelimelerini ve bu kelimelerin kavramlarını alan Türkçede bu kelimelerin kavramsal yönü yok muydu?

Batı dillerinden geçen kelimelerde de durum aynıdır. Mesela “inisiyatif” kelimesinin ifade ettiği kavramın farkında değilsek, kelimeyi de üretemeyiz.

Kavramların fark edilmesi için dillerin birbirleriyle ilişkisi olması gerekir. Bir kültürün fark etmediği ve dolayısıyla adlandırmadığı bir kavramı bir başka kültür fark edip adlandırmış olabilir. Üretilen o kelime insanın ihtiyacını gideriyorsa, tıpkı teknoloji ürünleri gibi, insanlığın ortak malıdır.

Sonuç olarak şöyle bir tespitte bulunmak mümkündür: Dillerin gücü kelime hazinelerinden gelir. Kelime hazinesi büyük diller, eşyaya çok soru soran dillerdir. Bu yüzden, toplumsal zihniyetin soru soran bir mantıkla geliştirilmesi lazımdır. Ayrıca, dillerin başka dillerle karşılaşmasından korkmamak gerekir. Çünkü üretilen her kavram ve kelime insanlığın ortak malıdır ve etkileşme ile diller arası kelime alış-

verişi olmaz, kavram alış-verişi olur ve bazen de başka dile geçen kelime, geçtiği dili doğurganlaştırır.

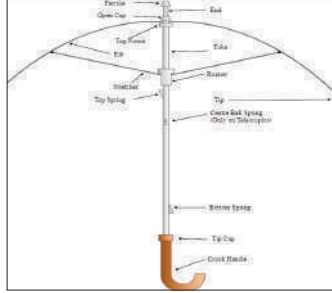
Resim 1. Aşlet

Resim 2. Nipel

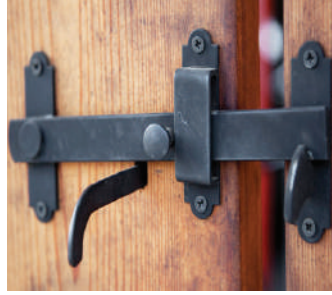
Resim 3. Blister

Resim 4. Şemsiye Kısımları

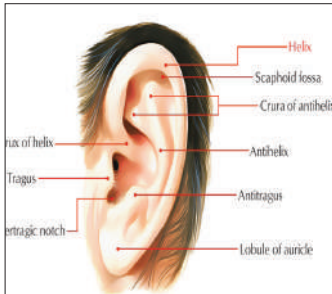
Resim 5. Gaz Lambası

Resim 6. Kapı Kapatma Sistemi

Resim 7. Pet Şişe Kapağı

Resim 8. Kulak ve Bölümleri

3. BÖLÜM

Dil ve Devlet, Devlet Dili, Resmî Dil

Oğuzhan Durmuş

Devlet Dili-Kişi Ağları İlişkisi Üzerine Tespitler

Hayrettin Orhanoglu

İdeolojinin Dili-Dilin İdeolojisi

Yakup Şimşek

Resmî İkameli Türkçe

Ali Özgün Öztürk

Cumhuriyet Dönemi Türkçenin Sadeleştirilmesi ve Söz Varlığımıza Etkileri

..... TÜRKÇE ŞÛRASI .....

DEVLET DİLİ OLARAK TÜRKÇE: DEVLET DİLİ – KİŞİ ADLARI İLİŞKİSİ ÜZERİNE TESPİTLER

Oğuzhan DURMUŞ*

Giriş

Devlet Dili, Türkçe Sözlük'te “Bir devletin sınırları içerisinde yönetimde, hukukta, eğitimde ve ticarete gerek sözlü gerekse yazılı iletişimde kullanılan, genellikle kanunla belirlenen dil, resmî dil” olarak tanımlanmaktadır.

Ethnologue tarafından verilen bilgiye göre dünya üzerinde günümüzde bilinen 7139 dil vardır. Bunların bir kısmı başka bir diyalekti olabildiği için bu sayı tartışmalıdır. Elbette bunlardan “dil” olarak kabul edilecek olanlarının önemli bir kısmının da yazı dili olarak gelişmemiş olduğunu belirtmek gerekmektedir.

“Devlet dili” ya da “resmî dil” kavramı için teorik olarak ilk şartın yazı dili olarak gelişmiş olma özelliği olduğu ortadadır. Devlet dili ya da resmî dil olabilme için o yazı dilinin kullanıcılarının toplumsal, politik, idarî, kültürel vb. yönlerden de belirli bir düzeye erişmiş olmaları gerekmektedir.

Bu durumda her millî dilin bir resmî dil olarak gelişemeyeceğini düşünebileceğimiz gibi devlet dili olarak gelişmiş her dilin de sadece kendi ana dili kullanıcıları tarafından bu işlevle kullanılabilmesini söylemek mümkün değildir.

Meselâ, Nijerya'da milli dil olarak Hausa, Yoruba, İgbo ve Tiv gibi diller kullanılsa da devlet dili olarak sadece İngilizce kullanılmaktadır. Yine İngilizce dünyada sadece birkaç ülkede milli dil olarak kullanılsa da bazılarında millî dille birlikte bazılarında ise tek başına yaklaşık 59 ülkede resmî dil olarak kullanılmaktadır. Benzer şekilde

* Prof. Dr., Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ankara. oguzhan.durmus@asbu.edu.tr

Fransızca otokton olarak son derece sınırlı bir dil iken sadece Afrika'da Benin, Burkina Faso, Kongo, Fil Dişi Sahilleri, Gabon, Gine, Mali, Nijer, Senegal, Togo gibi pek çok ülkenin resmî dilidir. Diğer taraftan ABD örneğinde olduğu gibi kanunlar önünde herhangi bir dilin devlet dili ya da resmî dil olmadığı örnekler de mevcuttur.

Türklerde Devlet Dili Gelişiminin Ana Çizgileri

Türk tarihine baktığımızda ise Türkçenin Hunlardan beri resmî dil olarak kullanıldığını görürüz. Halkı da Türk olan Türk devletlerinden Türkçenin resmî dil olarak kullanımında kesintiye uğramasının iki örneği öne çıkmaktadır. Bunlardan ilki I. Köktürk Devleti'dir. Bilindiği gibi bu dönemden elimizde olan Bugut Yazıtı Soğdca'dır. Ancak, I. Köktürk Devleti döneminde Soğdcanın ve Türkçenin resmî dil olarak kullanımı hakkında daha fazla ayrıntılı bilgiye sahip değiliz. Diğer taraftan tarihî Türkiye Türkçesinin devlet dili olarak kullanımının kesintiye uğradığı en önemli durum olarak Selçuklu Dönemi'ni belirtmek gerekmektedir. Bilindiği gibi özellikle Moğol İstilasına kadar Anadolu'daki durum Türkçenin aleyhinedir. Anadolu'da yazılmış ilk eserlerin 13. yüzyılın son çeyreğine tarihlendirilmesi tesadüf değildir. Osmanlı dönemine geldiğimizde ise başlangıç dönemlerinde Arapça resmî evrak, vakıf senetlerinin Türkçeye oranla daha fazla olduğunu görmekteyiz. Özellikle durumu netleştirme açısından o dönemde yapılmış eserlerin kitabelerinin dilinin Türkçe ilk örneklerinin 1450 sonrasına ait olması dikkat çekicidir. Bu zaman diliminden sonra kitabelerin dilinin yavaş yavaş Türkçeye dönmeye başladığını görmekteyiz.

Türkiye Türkçesi açısından devlet dili ya da resmî dil olarak ilk hukukî kayıt Kânûn-ı Esâsî (1876) olarak kabul edilse de burada açık bir hüküm yoktur.

1876 Kânûn-ı Esâsî'deki maddeler şu şekildedir:

MADDE 18.- Tebaai osmaniyeinin hidematı devlette istihdam olunmak için devletin lisanı resmisi olan türkçeyi bilmeleri şarttır.

MADDE 57.- Heyetlerin müzakeratı lisanı türki üzere cereyan eder ve müzakere olunacak layihaların suretleri tab ile yövmü müzakereden evvel azaya tevzi olunur.

MADDE 68.- Heyeti Mebusan için azalığa intihabı caiz olmıyanlar şunlardır: Evvelâ tebai devleti aliyyeden olmıyan saniyen nizamı mahsusu mucibince muvakkaten hizmeti ecnebiye imtiyazını haiz olan salisen türkçe bilmiyen rabian otuz yaşını ikmal etmiyen hamisen hini intihabta bir kimsenin hizmetkârlığında bulunan sadisen iflâs ile mahkûm olup ta iadei itibar etmemiş olan sabian sui ahval ile müştehir olan saminen mahcuriyetine hüküm lâhik olupta fekki hacir edilmeyen tasian hukuku medeniyeden sakıt olmuş olan aşiren tabiiyeti ecnebiye iddiasında bulunan kimselerdir. Bunlar mebus olamaz. Dört seneden sonra icra olunacak intihaplarda mebus olmak için türkçe okumak ve mümkün mertebe yazmak dahi şart olacaktır.

Türkçenin devlet dili ya da resmî dil olduğunu hukuken açıkça gösteren ilk düzenleme Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından çıkarılan 1921 anayasasıdır. Buradaki madde şu şekildedir:

Madde 2.- (Değişik: 29.10.1339 (1923) - 364 S. Kanun) Türkiye Devletinin dini, Dini İslâmdır. Resmi lisanı Türkçedir.

Bundan sonraki anayasalarda da bu ifade tekrarlanmaktadır:

Teşkilat-ı Esasiye Kanunu (1924)

Türkiye Devletinin resmî dili Türkçedir; makarrı Ankara şehridir.

1961 Anayasası

MADDE 3- Türkiye Devleti, ülkesi ve milletiyle bölünmez bir bütündür. Resmî dil Türkçedir. Başkent Ankara'dır.

1982 Anayasası

MADDE 3- Türkiye Devleti, ülkesi ve milletiyle bölünmez bir bütündür. Dili Türkçedir. Bayrağı, şekli kanununda belirtilen, beyaz ay yıldızlı al bayraktır.

Kanunen resmî bir dilin olması beraberinde bu dilin devlet tarafından kabul edilen standart bir şeklinin olması gerektiğini de doğuracağı düşünülecektir. Bu çerçevede Türk Dil Kurumunun bu görevi üstleneceği öngörülmüştür. Kurumun Türkçenin standartlaştırılması konusunda yerine getirdiği görev burada tartışılmayacaktır. Ancak şu kadarını belirtmek gerekir ki Alman Dil Cemiyetinin merkezinin Wiesbaden, şubesinin ise Berlin'de Alman Meclisi bünyesinde bulunması gibi organik bir bağ Türkiye için geçerli olmamıştır.

Geldiğimiz noktada “Türkçe”ye dönük olarak çoğunlukla çeşitli yönlerden yakınmalar dile getirilse de tarihsel olarak bakıldığında Türkçe, dilin görünümü açısından aslında en güçlü dönemini yaşamaktadır. Türkçe, resmî dil, devlet dili, eğitim dili, hukuk dili, basın dili gibi dilin hemen hemen bütün alanlarında kullanılmakta; çeşitli uluslararası akademik dergiler Türkçe makale yayımlamaktadırlar. Hatta dünyanın dört bir yanında Türkçe binlerce kişi tarafından yabancı dil olarak öğrenilmektedir.

Devlet Dili ve Özel Adlar

Diller hakkında yapılan incelemelerde, sürdürülegelen tartışmalarda genel olarak sözlükte bulunan kelimeler odağa alınarak fikirler beyan edilmektedir. Bu çerçevede dildeki kelimelerin yapılaş biçimlerinden, anlamlarına; kullanım özelliklerinden sesletimlerine kadar pek çok alanda farklı farklı fikirler ileri sürülebilmektedir. Bu

durum bir yönüyle tabiidir ancak dil kullanımı sadece bir dilin sözlüğünde yer bulan birimlerden oluşmaz. Dil incelemelerinde ve tartışmalarında, nedense, gözden uzak tutulan bir alan da genel sözlüklerde yer bulamayan özel adlardır. Dilbiliminde onomastik ve adbilim adıyla bilinen bu kol her türden özel adı inceleyen bir disiplin olarak gelişmiştir¹. Adbilim deyince akla ilk olarak kişi ve yer adları gelse de bunun kapsamı bunun çok ötesindedir². Evcil hayvanlara verilen isimlerden, kitaplara, filmlere, tiyatrolara verilen adlara; apartman adlarından, okul, üniversite, kamu kurum ve kuruluşlarına verilen adlara; gemi, uçak benzeri araçlara verilen adlardan sosyal medyada kullanılan takma adlara her özel ad onomastiğin inceleme alanına girmektedir. Bu saydığımız dil birimlerinin bir dilin genel sözlüğünde yer olmadığını tekrar vurgulamak istiyoruz. Dil kullanıcısı günlük hayatında aslında özel adları son derece sık olarak kullanmaktadır.

Özel adlar, tür adlarından farklı olarak o dili kullanan topluluğun kültürel, toplumsal, tarihi vb. durumunu yansıtmada bir ayna görevi görmektedir. Tür adları alanında kelimeler için var olan “nedensizlik” ilkesi özel adlar için geçerli değildir. Yani özel adla, o adın sahibi arasında mutlak suretle bir illiyet bağı mevcuttur. Halil İnalıcık'ın 1955 yılında İspanya'da katıldığı V. Beynelmillel Onomastik İlimler Kongresi'nin açılışında konuşan kongrenin genel sekreteri H. Joz. van de Wijer'den naklettiği “toponomi, isimlerin arkeolojisi, antroponomi ise isimlerin bir nevi sosyal psikolojisidir” şeklindeki tespiti konuyu çok veciz bir şekilde ifade etmektedir³.

Yukarıda ana hatlarını çizmeye çalıştığımız özel ad alanının dil kullanımı açısından sahip olduğu önem ortadayken Türkçenin devlet dili olarak kullanımında bu durumun göz ardı edilmesi açıkçası oldukça şaşılacak bir hâl almıştır. Örnekleme gerekirse, İstanbul'un tarihî adlarından olan Konstantinopolis adının kullanımı Türkiye'nin gerek siyasi, politik ve idarî gerekse tarihî ve toplumsal dinamikleri çerçevesinde kabul edilemez. Oysa bu ad, bu şehrin tarihî adlarından birisi olmasının yanında Osmanlı Dönemi'nde basılan paralarda bile bu ibarenin kullanıldığını görmekteyiz. Benzer bir şekilde ülkemizin adının uluslararası düzeyde kullanımında görülen Turkey şeklinin devletimiz tarafından yakın zamanda “Türkiye” (Örn. “Made in Turkey” yerine “Made in Türkiye”) olarak önerilmesi ve bunun yaygınlaştırılmaya çalışılması özel adların sahip oldukları çağrışım değerini belirtmesi bakımından oldukça önemlidir.

Yukarıda verilen örnekler ve açıklamalar çerçevesinde özel adların sadece yer adları ile sınırlı olmadığını, bundan çok daha geniş bir kapsamı olduğunu, dolayısıyla Türkçenin devlet dili olarak kullanımında bu hususa daha fazla özen gösterilmesi gerektiği ortadadır. Bu meyanda ilk akla gelmesi gereken özel ad türünün kişi adları

1 Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil (Ana Çizgileriyle Dilbilim)* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1982), 3/93-94.

2 Halil İnalıcık, “V. Beynelmillel Onomastik İlimler Kongresi (Salamanca, 12-15 Nisan)”, *Bellekten* XX/78 (1956), 223.

3 İnalıcık, “V. Beynelmillel Onomastik İlimler Kongresi (Salamanca, 12-15 Nisan)”, 223.

olduğunu söylemeliyiz. Biz bu bildirimizde esas olarak Türkçede özel adların bilhassa kişi adlarının devlet dili ilişkisi üzerinde durmak istiyoruz. Zira hâlihazırdaki durumun gerek dilbilim gerekse toplumsal olarak son derece problemlili bir alan olduğunu; dil-toplum-devlet üçgeninde en sıkıntılı alanın kişi adları olduğunu düşünüyoruz.

Elimizde herhangi tam bir sayım olmasa da kaba bir gözlemlerle dünya halkları arasında en fazla kişi adı çeşitliliğine sahip olan halklardan birinin Türkiye Türkleri olduğunu söylemek mümkündür sanıyoruz. Zira kişi adları sistemi dil bakımından olduğu kadar kültürel bakımdan da çok geniş etkilenmeye uğramıştır. Netice olarak geldiğimiz noktada, hepimizin günlük hayatımızda şahit olduğumuz üzere Türk kişi adları sistemi son derece girift bir hâl almıştır.

Türkiye Cumhuriyeti mevzuatında kişi adlarının verilmesi ile ilgili olarak üç düzenleme mevcuttur.

1. 5490 sayılı Nüfus Hizmetleri Kanunu, 15. madde
2. 1353 sayılı Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkında Kanun
3. 2622 sayılı Kanun

Yasal mevzuat çerçevesinde Türkiye’de kişi adlarının verilmesinde üç hususa göre düzenlenmektedir. Bu düzenlemeler yukarıdaki sıraya göre şekildedir:

1. Bir kişi en fazla üç kişi adı alabilir.
2. Kişi adları yazılırken Türk alfabesinde olmayan harfler kullanılamaz.
3. Atatürk adı kişi adı olarak kullanılamaz.

Bu hususların dışında kişi adlarının kullanımında herhangi bir kanunî düzenleme mevcut değildir. Ancak zaman zaman basına da intikal edebildiği üzere verilen isimler uygun görülmediği takdirde nüfus idarelerince komisyon kararı alınabilmektedir. Diğer bir ifadeyle kişi adlarının verilmesinde Türk toplumunun dil, tarih, kültürüne uygunluğu bakımından bir düzenleme olmadığını görmekteyiz.

Ne var ki günümüzde kullanımına şahit olduğumuz bazı kişi adlarının pek çok bakımdan Türk kişi ad sistemine uygun olmadığı görülmektedir. Bunları ana hatlarıyla şu şekilde gruplamak mümkündür. Hemen ilave edelim ki bu tasnif denemesi özel bir tarama neticesinde elde edilmiş veriler üzerinden yapılmamıştır. Aksine günlük hayatta şahsi olarak karşılaştığımız kişi adları üzerinden bir örnekleme yapılmıştır:

1. Yasalara uymayan kişi adları:

a. 5490 sayılı Nüfus Hizmetleri Kanunu, 15. maddesine uymayan adlar: İlgili kanunda “Çocuğa konulan ad, üç adı geçmemek üzere ve kısaltma yapılmadan yazılır.” ifadesi olmasına rağmen üçten fazla verilmiş kişi adlarına şahit olunabilmektedir. Örneğin,

1977 doğumlu *Haşim Ahmet Abdulbaki Buğra Bahadır*, beş ad taşımaktadır. İşin ilginçini aynı kişi 2007'de doğan kızına *Aybike Güliz Enzel Yağmur Eflinnisa* adını vermiştir⁴. Haber metninde anlaşıldığı üzere kaydı yapan memur bu ismi yazamayacağını söylemesine rağmen babanın direktmesi sonucunda bu kaydın yapıldığı anlaşılmaktadır. İlgili kanun metninde açıkça görüldüğü üzere bu durum bir usulsüzlüktür.

b. 1353 sayılı Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkında Kanun

İlgili kanun metnine göre verilen kişi adlarında x, q, w gibi harfler kullanılamaz. Ancak, özellikle yabancı futbolcu adlarından mülhem olarak konan kişi adlarında bu düzenlemeye aykırı kullanımlar tespit edilebilmektedir: *Hanifi Alex, Musa Sow*⁵ *Engincan Alex*⁶

2. Adbilim ve Türk kişi adları sistemine uymayan kişi adları:

a. Küçük düşürücü kişi adları: Ülkemizde kişi adları verilirken anlamları kötü olarak kabul edilen kimi kelimelerin seçildiği kullanımlara tesadüf edilmektedir. Bu adları taşıyan kimselerin toplum içinde düştüğü durum tahmin edilebilir. Bu isimleri taşıyanların sosyal rollerine göre mahkeme kararı yoluyla isimleri değiştirdiklerine şahit olunmaktadır: *Perişan, Bağnaz, Bakire, Kütük, Fasulye* vb.

b. Türkçenin sözcükte bulunmasına rağmen Türk kişi adları sistemine girmemiş adlar: *Şampiyon, Kelebek, Karsu, Alfa, Okyanus, Jandarma, Kaymak, Neptün, Fincan, Pera* vb.

c. Türkçede de kullanıldığı hâlde İngiliz imlasına göre yazılmış kişi adları: *Yaser* (Yasir), *Benazir* (Binazir) vb.

d. Türkçede kullanılan kelimelerden birleştirme yoluyla yapılan kişi adları: *Karsu, Oben* vb.

e. Türkçenin söz varlığında olmadığı hâlde kişi adı olarak kullanılan isimler: *Aren, Almına, Renin* vb.

f. Türkçenin antroponomik ilişkisi olan diller dışından kişi adları verilmesi: *Olga* (Rusça), *Maya, Sofya, Nora, Leon, Muslera, Atiba, Holosko, Droğba, Herkül, Roza, Cesika, Enkidu* vb.

g. Türkçede herhangi bir anlam taşımasına rağmen dinî kaygıyla veya söyleyiş ve benzersiz olma kaygısıyla verilen kişi adları: *Aleyna, Minel, Ehlin, Ninel, Ecrin* vb.

h. Toplumun kültürel ve dinî değerlerine uymayan adlar: *İncil, Hannas* vb.

1. Daha önce kişi adı olarak yerleşmiş bir addan örnekseme yoluyla oluşturulmuş

4 17.11.2018, <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/nufus-memuru-ben-bu-ismi-yazamam-dedi-990968>

5 14.02.2017, <https://www.milliyet.com.tr/skorer/oglundun-biri-alex-digeri-musa-sow-2395800>

6 30.01.2014, <https://beinsports.com.tr/haber/hosgeldin-engincan-alex>

isimler: *Açelya* → *Seçilya*; *Işıl* → *Tanşıl*, *Günşıl* vb.

Elbette yukarıda ana hatları gruplandırılan bu durumlar daha fazla alt grup içerisinde de değerlendirilebilir. Ancak bunun tespiti özel bir çalışmayı gerektirmektedir.

Sonuç ve Öneriler

1. Türkçenin kişi adları sistemi, çok çeşitli katmanlara sahiptir. Kişi adları, bir toplumun dil-kültür ilişkisini en iyi yansıtan alan olarak görülebilir. Meseleyi Türkçe açısından ele aldığımızda çok zengin bir kişi adı sistemine sahip olduğumuz görülmektedir. Ancak son zamanlarda Türkçenin kişi adı sisteminin dışında, ona uymayan isimlerin kullanıldığı görülmektedir. Üstelik bu durum günden güne yaygınlaşmakta ve çeşitlenmektedir.

2. Ülkemizde kişi adı seçiminde kanunen bir düzenleme olmadığından özellikle son zamanlarda Türkçenin söz varlığında bulunmayan çeşitli adların çocuklara gelişigüzel verildiği görülmektedir. Yukarıda çeşitli başlıklar altında örneklendirilen kişi adları yaygınlık kazanmıştır. Bu çerçevede kişi adlarının seçimi ve verilmesi ile ilgili bir kanunî düzenleme yapılması gerekliliği ortadadır.

Kanuni düzenlemeden önce Türk kişi adlarının sistemli bir şekilde tarama yapılarak mevcut durum ortaya konmalıdır. Böylelikle elde edilen malzeme ile birim bazda kişi adlarının kullanım durumları tespit edilecek ve ad sisteminin çerçevesi çizilebilecektir.

3. Ana ya da baba rolüyle ad verici durumunda olmak kişilere çocuğa gelişigüzel ad verme imkânını veremez. Çocuğun korunması kavramına “kişi adı”nın da eklenmesi gerekmektedir. Devlet nasıl ki annelik ya da babalık görevini yerine getirmeyen ya da suistimal edenlerin çocuklarını koruma altına alıyorsa çocukların beden ve ruhen korunması adına da çocuğun toplum içindeki konumunu zedeleyecek ya da küçük düşürecek adların verilmesi hususunda koruyucu bir tavır almalıdır.

4. Türkçede kişi adı dışında kalan diğer özel adların verilmesinde de Türkçenin ve Türk kültürünün değerlerine uygun olarak seçimler yapılmalıdır. Burada okul adlarından cami adlarına, site isimlerinden sokak isimlerine, üniversite isimlerinden bina adlarına kadar bütün alanlarda bu hassasiyet gösterilmelidir.

İDEOLOJİNİN DİLİ DİLİN İDEOLOJİSİ

Hayrettin ORHANOĞLU*

Özet

Düşüncenin sistematik olduğu kadar eklektik ve pratiğe dönük tarafı olan ideoloji, sanıldığı kadar aksine yalnızca siyasal sistemlerle sınırlı olmayıp hayatımızın hemen hemen cephesine yayılmış doğal olarak da dile de sirayet etmiştir. Bu çalışmada bugünümüzün birçok sorununun başlangıcını oluşturan Tanzimat dönemine ağırlık vermek kaydıyla ideolojinin kısa bir serüveni ve bunun karşılığında dile yüklenen ideolojik arka plan ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İdeoloji, Tanzimat, edebiyat, düşünce, dil

The Language of Ideology the Ideology of Language

Summary

Ideology, which is the eclectic and practical side of thought as much as it is systematic, is not limited to political systems, contrary to popular belief, but has spread to almost all aspects of our lives, and naturally has also spread to the language. In this study, a short adventure of ideology and the ideological background attributed to the language are discussed, with emphasis on the Tanzimat period, which is the beginning of many of today's problems.

Keywords: Ideology, Tanzimat, literature, thought, language
Giriş Arap ve Fars dünyasında risalelerin ve mesnevilerin oynadığı rol havass ve avam arasında şekillenir. Risaleler her ne kadar havasa ait görünseler de anlatımcı yapısı olay mekân ve zamanı yer verişini avama da yer verildiği kanısını uyandırır. Mesnevilerde bu bağlamda tümüyle avama dönük gibi görünse de içten içe sembolik yapısıyla havasın diline yakındır. Dolayısıyla bu metinlerde bir orta yol bir denge arayışı hissedilir. İdeoloji kuraklıktan uzak durur. Onun toprakları bereketli olmalı ve atılan

* Mütteveffa, Doç. Dr. Giresun Üniversitesi Öğretim Üyesi.

tohumlardan yeni Habil ve Kabil'ler yetişmelidir. Klasik Hristiyan düşüncesi Dante'de "Ecco ancelia dei" yani "işte tanrının kulu" der. Nietzsche ile modernizmin zirvesine gelindiğinde bu tanım "işte insan"a yani "ecco homo"ya dönüşür. Oldukça dar ve üstelik genelleştirilmiş bir tanımlamayla sınırlandırılan ideolojik bir "insan!". Kartezyen özne tasarımıyla düşüşünü yaşayan insan ile geçen yüzyıl iki Dünya savaşı ile tamamlanırken bunun yanında ihtilal, isyan, darbe ve işgallerle milyonlarca insan birbirine kırdırılır. Tarih ve felsefe, bu olaylar üzerinden insana yeni bir yol çizerken tuhaftır ki ideoloji aracılığıyla bir yönlendirme ve kimi zaman da bir dayatma görürüz. Bundan daha fenası ideolojinin bu bilimlere bakışıdır. Olmuş olayların süreci diyebileceğimiz tarih kusurlu ve kısıtlı bakışların birikimine dönüşürken ideoloji hep yanımızdadır.

İdeolojinin Tuhaf Başlangıcı

Recaizade Mahmut Ekrem'in eseri hakkında herhangi bir değerlendirmeyi yapmadığı için başlayan çekişme Muallim Naci'ye karşı yürütülen kampanyanın başlangıcını oluşturur. Halit Ziya, yeniliklerle açık Muallim Naci şiirini överken diğer yandan da görevinden ayrıldığı halde Ekrem'in Galatasaray Lisesi'ndeki görevine son verdiğini düşündüğü için Muallim Naci'yi suçlar. Bundan daha ağırı hiç şüphesiz Fuat Köprülü'ye aittir. Köprülü kendisinin Köprülü ailesinden olduğunu övünerek anlatırken Naci'nin babasının esnaf oluşunu küçümser. Sanatıyla ilişkisi olmayan bu bağlantılandırmalar Servet-i Fünun ve sonrasında da etkisini sürdürecektir ve bir yenilik şairi olan Muallim Naci eski şiiri devam ettiren biri olarak anılacaktır. Naci'nin talihi bununla da kalmaz ve 1939'daki Milli Eğitim şurasında lise ve üniversitelerde okutulmak üzere seçilen yazarlar arasında da yok sayılır. Ne tuhaf ki aynı listede Muallim Naci'ye en az diğerleri kadar muhalefet eden kayınpederi Ahmet Mithat ve Mizancı Murat da yer almayacaktır.

Bu üç ismin ortak özelliği II. Abdülhamid'e yakın oluşları ve ondan aldıkları destek değildir yalnızca. Ahlâkı önceleyen bir isim olarak bilime değil köksüz değişime karşı oluşlarındaki ısrar ve nihayet popülist olanın rüzgârına direnmeleridir. Ne Naci'nin yeni ve öncü şiirleri ne Ahmet Mithat'ın eleştirdiği dekanizme sonradan teslim oluşu ne de Mizancı Murat'ın İttihat ve Terakki geçmişi onlara karşı yok saymayı engellemeyecektir. Aynı dönemde Abdülhak Hamit, Tevfik Fikret, Recaizade Ekrem ve Cenap Şahabettin'in II. Abdülhamid'e yazdıkları methiyeler bir yanda dururken şiirlerde bile ideolojinin izlerini aramaktan geri duramayan bir edebiyat tarihçiliği sözü edilen ideolojinin masum gibi görünen tehlikeli taraftarından yalnızca biridir. Bu yönüyle hayatın içinde bizzat hayatı yapan ideolojilerdir bunlar. Gazete köşelerinde ya da heyecanlı konuşmalarda çıkan siyasi ideolojiler değildir söz konusu olan. Öyle ki Abdülbaki Gölpınarlı'ya Divan edebiyatı Beyanındadır kitabını yazdıran da yine ideolojidir. Popülizm ya da mahalle baskısı ideolojik bir tavır olarak karşımıza çıkarken sosyalizm ve nasyonal sosyalizm tecrübeleri devletin ideolojik aygıtları olarak ağır bedeller ödemiş ve nihayet sanattan düşünceye bireyin yönlendirilmesinde tek yönlendirici olarak önemini korumuştur.

Bu ideolojik sistemlerde bir resmin ya da bir tiyatro oyununun o ideoloji uygunluğu konusunda tartışmalar sonucu kabul ya da reddedilir. Dolayısıyla sanatın ve bilimin önünü tıkayan yine ideolojidir. Çin'in burjuva sanatı diye nitelendirdiği Batı klasikleri plaklardan enstrümanlara varıncaya kadar sembolik bir tutum olarak yok sayılırken şunu anlıyoruz ki ideolojilerin rüzgârı şiddetli ve yıkıcıdır.

İdeolojinin dili de buna bağlı olarak gelişir. Eklektik yapısı ve kimi zaman kronolojik olmayan bir süreci kullanarak polemige dayalı ve istisnasız haklı çıkmak isteyen ideolojinin dili de doğal olarak yıkıcıdır. İdeolojinin bu yıkıcılığına karşı çıkışlar da en az ideolojinin kendisi kadar yıkıcıdır. Michelle Foucault, Roger Garaudi ve bizde de Cemil Meriç ideolojiye karşı sert ve keskin bir duruş sergiler. Bu yönüyle ideoloji karıştını bile kendine benzetir. Polemikler ile yola çıkan hatip sonunda çölde bir çığlık olduğunu haykırırken iyi, doğru ve güzel bile bu sertliğin hışmına uğrar. Çelişkiler, tereddütler, pişmanlıklar bu sebeplerin sonuçlarıdır yalnızca.

Şimdi aynaya bakmak zamanı. Dolayısıyla dilin ideolojisine yer vermemiz gerekiyor. Dilin ideolojisi, ideolojinin dili kadar yıkıcıdır. İdeolojinin genelleştiren ve kökten değişmelere açık yapısı, bir diğer deyişle dönüşmeye uygun adımları, kanıksanmış olanın dışına çıkma çabasını destekler. Bunu kabullenmeyenlerin kolayca saf dışı edilmesi olağan tutumlardandır. Bu sebeple dile ait tasarruflarda ideolojinin köktenci tutumu moda diyebileceğimiz bir acelecilik, gelip geçicilik ya da çabuk karar değiştirme süreçlerini sık sık görürüz. Dilin doğal süreçlerde değişimine izin vermeyen ideolojinin dayatmaları ve siyasi yargıları değişmelerin hızını arttıran sebeplerdendir. Soru ve soru kelimelerinden bir ideoloji çıkarmak ya da bunlardan birini dayatmak ideolojinin tercihlerinden yalnızca birisidir. Her ne kadar haklılık payı olsa da talebe ve öğrenci kelimelerinde olduğu gibi dilin doğal sürecinde kabullenişlere yer yoktur ideolojide. Yeni olanın, kolayca değiştirilebilir olanın ya da modası çabuk geçen şeylerin peşindedir. Körfez krizi esnasında “konuşlanmak” kelimesinin yaygınlaşması ve sonra unutulması gibi. Bu yönüyle ideoloji iyi bir hafızaya sahiptir ancak bu niteliği muhataplarında görmek istemez. Abartısı öylesine ileri gider ki Copleston'un felsefe tarihinin dilini anlayabilmek için bir başka çevirmene ihtiyaç duyarız ister istemez. Aziz Yardımlı'nın adından ve soyadından başlayarak yapması gereken bu sadeleştirme çabası dilin geldiği noktada yalnızca bir adımdır. Bir başka deyişle dil, sadeleştirme uğruna anlaşılmağıza doğru çekilmek istenir. İdeolojinin haklılığı değil dönüştürebilecek insanların çatışmalarıdır önemli olan. Çatışma, bizzat çatışmayı yücelten ideoloji tarafından dilde ortaya çıkarken sadeleşme çağdaşlaşma anlamında anlaşılır. Bunun karşısında olmak da muhafazakârlıkla açıklanır. Dolayısıyla dilin de bir ideolojisi olduğu kanıtlanmış oluyoruz. “Mesele”nin yanında ister istemez kanıksanmış olan “sorun” kelimesinin de bu bağlamda sorun olmaması gerekir. Tıpkı Namık Kemal'in de Beşir Fuat'ın da bizim insanımız olduğu gibi meselenin de sorunun da bizde bir karşılığının olması gibi.

RESMÎ İKAMELİ TÜRKÇE

Yakup ŞİMŞEK*

RİT (Resmî İkâmeli Türkçe) Nedir?

“Türkçe konuşan insanlar (millet, kavim, halk, topluluk vd.) tarafından dilin tabîî seyri içinde benimsenip kullanılan dil unsurlarının (ek, kelime, kelime grubu vd.) yerine geçmek üzere -dilî tabîî yapısına ve kânunlarına aykırı olarak- devletin kararı, kuvveti ve faaliyetiyle ikâme edilmiş unsurlarla şekil verilen Türkçe”dir.

TDK tarafından ve resmî metinlerde bu dile “Öz Türkçe”, bu faaliyete “Dil İnkılâbı, Dil Devrimi” vs. denmiştir.

Meseleyi ele alıp dikkatle araştıran kişiler, yakıştırılan ve yapıştırılan “Öz Türkçe” etiketinin bu dile aykırı durduğunu ve eğreti oturduğunu görmüşler, bu yüzden farklı adları uygun bularak ileri sürmüşlerdir: “TDK Lehçesi, Uydurukça, Uydurca, Düzme Devlet Dili, Resmî Argo, Devlet Argosu, Kurbağaca, Çitakça” vb.

Başka isimler de verilmiş olabilir. Fakat bu yeni dilin temel vasfı “resmî ikâme” olduğu için bizce hepsinden daha doğru isim “Resmî İkâmeli Türkçe: RİT”tir.

RİT Devlet İrâdesiyle Meydana Gelmiştir

Aslen Türkçe olsun veya olmasın, dilimize meşru ve doğru yollardan girip yerleşmiş dil unsurlarının yerine, resmî karar ve faaliyetlerle ikame edilen her kelime RİT kelimesidir. RİT kelimelerini diğerlerinden ayırt eden unsur, “ikame” olması ve bu ikamede “resmî güç” faktörünün bulunmasıdır. Meselâ “sayrı”nın yerine “hasta”nın yerleşmesinde resmî karar ve güç yoktur; fakat “mekteb”in kaldırılıp yerine “okul”un getirilmesinde vardır.

* Yazar.

RİT'in Türkçeye -hatta bütün dillere- aykırı olan tarafı, ikame kararının millet değil, devlet tarafından verilmiş ve yerine getirilmiş olmasıdır.

“Kelimelerin devlet tarafından değiştirilmesi” şeklinde bir müdahale dile uygun mudur?

Bunu birkaç örnekle sormak daha kestirme bir yol olur:

Devletimiz bütün “**sınav**”ların adını resmen değiştirip “**imtihan**” yapsa olur mu?

Devletimiz bütün “**okul**”ların levhasını indirip üzerine “**mekteb**” yazsa olur mu?

Devletimiz bütün “öğretmen”lerin unvanını değiştirip onlara “**muallim**” dese olur mu?

TBMM'nin ismi bütün resmî literatürde “**TBUK: Türkiye Büyük Ulus Kamutayı**” yapılırsa olur mu?

Evet, devletimiz buna benzer binlerce kelimeyi değiştirirse dile uygun bir tasarrufta bulunmuş sayılır mı? Türkçe üzerine çalışan gramerciler, lügatçiler, etimologlar vs. bunun cevabını açıkça vermelidir.

Türkçeye dışarıdan yeni girmek üzere olan bir mefhum için TDK veya başka bir merci dilimize uygun bir karşılık bulur da resmî metinler bu kelimeyi derhâl sahiplenip yayarsa buna “**resmî ikame**” denmez. Çünkü bu müdahale, bilinen bir kelimeyi yok etmez, dile yeni bir kelime kazandırmış olur. Bu müdahalede en hassas nokta, Türkçeye başka dillerden girme ihtimâli olan veya henüz kullanılmaya başlanan kelimeye derhâl ve en doğru karşılığı bulmaktır. Eğer bunda gecikilmişse karşılık bulmak artık lüzumsuz ve hatta zararlıdır.

Meselâ “**bilgisayar**” kelimesi, zamanında yapılmış bir müdahaledir ve doğrudur. Ama “**faks**” kelimesi yayıldıktan ve yerli sayıldıktan sonra onun yerine ikame edilmeye çalışılan “**belgegeçer**” gibi kelimeler -birtakım resmî metinlerde yer işgal etmek ve lügat şişirmek dışında- Türkçeye bir şey katmamıştır.

Kelime ikamelerinde halk iradesinin esas alınmadığı, gün gibi aşikârdır. 1945'te bir kânun çıkarılıp “**teşrinievvel, teşrinisânî, kânûnevvvel, kânûnusânî**” aylarının isimleri -sırasıyla- “**ekim, kasım, aralık, ocak**” yapılmasaydı bugün herkes önceki isimleri kullanıyor olacaktı. **İsmet İnönü**, 1940'larda **TBMM**'nin adını değiştirip “**Kamutay**” yapmaya karar vermiş; fakat birtakım sebeplerle bu kararından son anda vazgeçmişti. Eğer vazgeçmeyip o yıllarda “**TBMM**” levhasını indirerek yerine “**KAMUTAY**” tabelasını astırmış olsaydı ilk yıllarda milyonlarca insan yadırgasa bile bu kelime 10-15 senede dilimize yayılıp yerleşecekti. Bugünkü meclisimize herkes “**Kamutay**” diyecek ve “**meclis**” kelimesi de TDK lügatinde muhtemelen “**eski kelime**” kaydıyla yer alacaktı. TDK “**ekvator**” yerine 1969'da “**eşlek**” diye bir karşılık ileri sürmüş; fakat resmî metinlerde yer almayan bu kelime dile yerleşme

şansı bulamamıştır. Aynı şekilde “**ilbay, ilçebay, saylav, işyar**” gibi yüzlerce kelime de resmî desteğe mazhar olmadığından bugün kullanılmıyor. Türkçede pelesenk gibi tekrarlanan şu “**tutan kelime / tutmayan kelime**” meselesi aşağı yukarı bundan ibarettir: Resmî literatürde yer verilip kullanılan kelimeler “**tutmuş**”, diğerleri “**tutmamış**” oluyor. Mesele bu kadar basittir.

Kısacası, Türkçedeki bu büyük değişiklik (kelime ikameleri) millî iradeyle değil, resmî irade, ideoloji ve politikayla yapılmıştır. Fakat -istisnalar hâric- hep eksik ve yanlış anlatılmış, “*dilin canlı olması icabı değişip gelişmesi, nesiller arasındaki fark vs.*” diye gösterilmiş, zamanla hakikat kisvesine bürünmüş ve ilim diye görünmüştür.

RÎT Kelimelerinin Tasnifi

1. **RÎT** îmalâtı: 1935’e kadarki Türkçede olmayan ve resmî ikamede kullanılmak üzere TDK tarafından imal edilen bütün kelimeler **RÎT** kelimesidir: *okul, öykü, subay, toplum, sorun, aç, araç, bilinç, birey, boyut, eğitim, eleştirmek, etkilemek, etkili, etkinlik, eylem, görev, görsel, ilgilenmek, ilginç, olay, kutsal, olumlu, olumsuz, oluşturmak, onay, onaylamak, ortam, önem, önemli, özel, özellik, sınav, sorumlu, söylem, süreç, uygulama, uzman, yetenek, zorunlu...*

2. **RÎT diriltmesi**: Eski Türkçede var olduğu hâlde dilin tabii seyri içinde unutulularak zihinlerde ölen ve yerini başka bir kelimeye bırakan kelimelerden resmî ikame yoluyla canlandırılanlar **RÎT** kelimesi olur: *yanıt, sayın, bilge, nitelik, oy, ezgi, konuk, yeğlemek, özdek, aracı...*

3. **RÎT adına manası değiştirilen kelimeler**: Eski Türkçede veya mahallî dilde var olduğu hâlde manası **RÎT** adına tamamen değiştirilen veya ani ve sun’î manalar yüklenen kelimeler de **RÎT** kelimeleridir. 1935 öncesinde Türkçeleşmiş bir kelimenin manası, 1935 öncesinde mevcut olan Türkçe bir kelimeye **RÎT** çerçevesinde yüklenmişse o da **RÎT** kelimesi sayılır. Meselâ “*kavga, dalaşma, harb, cenk, savaş*” demek olan “**uğraş**” kelimesine TDK yeni ve sun’î olarak “*meşgale, meşguliyet*” manalarını yüklemiştir. Aşağıdaki kelimeler de bu vasfı taşıdıkları (yeni ve sun’î manalar yüklediği) için **RÎT** kelimesi sayılanlara örnektir: *devrim, tüm, kişilik, kuzey, aralık (ay adı), akıcı, bağlam, kuşak, uğraş, sömürmek...*

4. **RÎT adına Türkçenin başka lehçelerinden aktarılan kelimeler...**

5. Yalnızca mahallî dilde olduğu hâlde **RÎT** adına Türkiye Türkçesi kültür diline aktarılan kelimeler: *aday, ad çekmek, akım, algı, alıntı*, aşama (Bu kelimelerin asıl manaları da değiştirilmiştir.)

6. **RÎT’ten türeyenler**: Türkçede 1935 sonrasında görülen her kelime elbette **RÎT** kelimesi değildir. Fakat yeni bir mefhumu karşılamak için kullanılan kelime de veya

kelime grubunda bir RİT unsuru varsa bunlar da RİT kelimesi olur. Meselâ “somut” kelimesi TDK tarafından 1935’te “müshahas”ın yerine ikame edilmiştir. Daha sonraki yıllarda “somut”tan türeyen “somutlaşma, somutlaşmak, somutlaştırma, somutlaştırmak, somutluk” gibi kelimelerle “somut bilgiler, somut sayı” gibi kelime grupları da RİT sözü hükmündedir. Çünkü burada asıl unsur “somut” kelimesidir, o yapılmıyaydı diğerleri de olmazdı. RİT kelimesi olan “çoğul”dan türeyen “çoğulcu, çoğulculuk” sözleri de RİT kelimesidir. Neticede en az bir unsuru RİT kelimesi olan ve çok kullanılan kelime grupları da RİT sözcükleridir.

7. İlk çıkışında “resmî ikame” olan kelime sonraları yeni bir mefhumu karşılamak üzere kullanılsa da RİT kelimesidir. Meselâ TDK tarafından 1935’te “tecehhüz”, 1945’te “arma”, daha sonraları “têsîsât” kelimelerinin yerine ikame olunan “donanım” kelimesi 2000’lerde bilgisayar tabiri olarak yeni bir mefhumu (*hardware*) karşılamak üzere kullanılsa da RİT kelimesidir.

Türkçede RİT’in Yol Açtığı Hâller

Türkiye’de RİT meselesi fikir ayrılıkları, kutuplaşmalar, şiddetli ağız dalaşları ve kalem kavgalarına yol açmıştır. Bu kavgalar siyasi ve ideolojik çekişmelere de sık sık malzeme yapılmış ve Türkçenin asıl problemlerinin teşhis edilip çözülmesine engel bir faktör olmuştur.

Dile tabii yollardan girip yayılan ve onun öz malı sayılan capcanlı kelimelerin yerine -kuru bir inatla- yerli (!) kelimeler uydurup ikame etmeye çalışmak Türkçeye bir fayda sağlar mı? Meselâ “televizyon → *uzgöreç*”, “fabrika → *üretimevi*”, “anket → *sormaca*”, “ansiklopedi → *bilgilik*” gibi ikamelere resmî lügatte hâlâ yer vermek, bunlarda kararlı ve ısrarlı olmak Türkçeye -faydalı olmak bir yana- zarar vermektedir. İkame teşebbüslerinin yenilerinden olan “barkod → *çizgi im*”, “selfi → *özçekim*”, “dron → *uçangöz*” gibi sözler de böyledir. Bunların zararı dilde birtakım belirsiz ve kararsız kelimelerin türemesinden ibaret kalmamış, insanlar arasındaki fikir ayrılıklarını da artırmıştır. Sudan sebeplerle bile alev almaya müsait olan vatandaşlar arasında “Öz Türkçeci, Batıcı, Osmanlıcacı, Arapçacı; Türkçü, ırkçı, ümmetçi, İslâmcı, ilerici, gerici; sağcı, solcu” benzeri isimler verilen gruplaşma ve kutuplaşmaları besleyen faktörlere -ne yazık ki- ana dilimiz de eklenmiştir.

***

Denebilir ki Türkçede mevcut her üç kelimedenden biri, 1930’lardan beri resmî metinlerden çıkarılmış, derken sivil literatürde de kullanılmaz olmuş, bunların yerine ikame sözler dolmuştur.

Böylece Türkçenin kelime hazinesi 70-80 yıl içinde büyük bir değişikliğe uğratılmış, bu ülkede âdeta “yeni bir dil” yaratılmıştır. Başka bir dilde 700 yılda ancak görülebilecek

değişme, Türkçeye yetmiş yılda yaşatılmıştır. Nitekim 1930'lardan beri Türkiye'de her neslin kelime hazinesi bir öncekinden farklıdır.

1920'lerin ve 1930'ların Türkçesi, yâni **Hâlîde Edib Adıvar, Peyami Safa, Sabahaddin Ali, Yâkub Kadri Karaosmanoğlu ve Reşad Nûri Güntekin** gibi romancıların; **Mehmed Âkif, Yahya Kemal, Ahmed Hâşim** gibi şairlerin dili bugünkü nesiller tarafından "anlaşılmaz" bulunmaktadır. Bu isimlere başkaları da eklenebilir ve denebilir ki 1940'ların, 1950'lerin Türkçesi bile 2020'lerde resmen "eskimiş" hâldedir.

Dilimizin engin ve zengin örnekleri olan ve halk için söylenen türkülerin birçoğu halk için bugün "anlaşılr" olma vasfını kaybetmiştir. **Prof. Dr. Mustafa S. KAÇALIN**, TDK başındayken şu tesbitte bulunmuştur: "*Târihinden uzak, kendi târihini okuyamayan, kendi annesinin Türkçesini konuşamayan bir nesil var...*"TDK'nin 1935'te ikame hareketine başlarken maksadının ne olduğu hakkında dile getirdiği şu iddiası da ne yazık ki doğru çıkmamıştır:

"Cep Kılavuzu, ne dilimizin zengin kaynaklarını daraltmak ne de konuşan ve yazarları zora sokmak kasdiyle ortaya konmıyor. Onun amacı, halk için yazılan yazıların yalnız okuma yazma öğrenmiş olanların da kolayca anlayabileceği bir dille yazılmasına yol göstericilik edebilmektir."

Avrupa, 500-600 yıllık eserlerini hâlâ okuyup anlarken Türkiye 50-60 yıllık kitaplarını okuyup anlamaktan mahrum oluyor.

***

Ciddî biçimde araştırılsa **RİT** mahsulü garip, acı ve gülünç tablolar ortaya çıkar: Bugünkü Türkçe ve edebiyat hocalarının onda biri bile meselâ **Mustafa Kemal**'in **Nutuk** kitabını, **Mehmed Âkif**'in **Safahât**'ını, **Tevfik Fikret**'in **Rübâb-ı Şikeste**'sini -anlamak bir yana dursun- doğru telâffuzla yüzünden bile okuyamaz.

Türkçenin son bin yılında köşe taşları sayılan ustaları gittikçe daha az anlaşılmakta ve bu sebeple her yeni nesle yabancılaşmaktadır.

Türkiye'de son birkaç nesil işte bu zengin Türkçe kaynaklarından beslenmiyor.

Yeni nesillerin Türkçesi, yavan metinlerle doldurulmuş ders ve test kitaplarının kelimeleriyle sınırlı... Yeni yazılan roman, hikâye, şiir kitapları da gittikçe fakirleşen bu dille örülmektedir. Çünkü çocuklarımızın bütün istikballerini bağladıkları şu "sınav"lara hazırlamayan kitapları okumak, bugünün şartlarında boş yere yorulmak, vakit kaybetmek demektir: LGS, ÖSS, DGS, ÜDS, YDS, TUS, ALES, KPSS, YKS... Evet, Türkiye'de bugünün hayatına ve diline büyük ölçüde işte bu gibi testler şekil veriyor.

Bu testler de hep daralan bir dil çerçevesi içinde dönüp dönüp belli **RİT** kelimelerini tekrarlıyor. Aynı kelimeler, gittikçe bütün vatandaşlarımızın zihnine yerleşiyor ve

düşünce hayatımıza hâkim oluyor. Nitekim rastgele okunacak bir yazı ve dinlenecek bir konuşmada aşağıdaki RİT sözlerinin yerli yersiz ve sürekli tekrarlandığı bir ağız kalabalığı ve yavanlık görülür:

“açı, alan, algı, amaç, araç, aşama, atama, belge, bilinç, birey, boyut, eğitim, eleştirmek, etki, etkilemek, etkili, etkinlik, eylem, görev, görsel, ilgi, ilgilenmek, ilginç, odak, odaklanmak, olay, olumlu, olumsuz, oluşturmak, onay, onaylamak, onur, ortam, önem, önemli, önermek, özel, özellik, saldırı, savunmak, sınav, sorumlu, sorun, söylem, süreç, toplum, uygulama, uzman, yetenek, zorunlu...”

Her kapıyı maymuncuk gibi açtığı sanılan böyle kelimeler Türkçeyle sağlıklı düşünme, anlama, anlatma ve anlaşma; hele tefekkür etme, sanat ve felsefe yapma yollarını daraltıp tıkamaktadır.

Bugün yazılı, sözlü ve sosyal medya mecralarına hâkim olup yayılan dil unsurlarını da elbette bunlara eklemek gerek. Fakat denebilir ki her türlü medyanın dili aslında RİT dalgasının serpintileriyle gelişip biçim kazanmaktadır.

RİT Kelimeleri, Yerinde Kullanılıyor mu?

RİT kelimelerinin yerinde kullanıldığını söylemek mümkün değildir. Çünkü bunların çoğu -hele mücerret mefhumları ifade edenler- yeri zaten belirsiz ve salıntılı olduğundan “yerinde kullanılma” imkânı bulamaz. Bunlardan yalnızca “*süreç*” kelimesine dikkat etmek, yersiz ve lüzumsuz kullanışı tespit ve fark etmeye yeter. Neredeyse her kelimenin yerine ve her sözle birlikte kullanılan bu kelime bozuk plak gibi söylenir oldu. “*Yapılması, olması az çok bir zamâna bağlı her türlü fiil, iş, plan, program*” için “*süreç*” denmesi yetmezmiş gibi, zaman ifade eden zarf ve isimlerin yerine de kolayca ve hemen bir “*süreç*” konuyor: “Önümüzdeki günlerde, aylarda, yıllarda” demek yerine “önümüzdeki süreçte” demek gibi...

Bu kullanışlar kimse tarafından Türkçe yanlış veya zayıflığı olarak da görülmemektedir. Hatırlayalım ki “*süreç*” kelimesinin “eski” karşılığı olan “*vetire*” çok az ve yerli yerinde kullanılmıştır. Meselâ “*Türkçülüğün Esasları*”nda yalnızca bir kere kullanılmıştır, “*Nutuk*”ta ise hiç geçmez. Oysa bugün “*Nutuk*” hacminde bir kitap yazılacak olsa içinde “*süreç*” kelimesi yüzlerce kez tekrarlanır. Bunun sebebi hakkında dilciler hiç kafa yormaz.

Neticede bugünkü Türkçenin manzarası şudur:

RİT kelimeleriyle daha çok konuşuyoruz; fakat eksik-yanlış anlatıyor, yarım yamalak anlıyor ve zor anlaşıyoruz.

Bu gerçeğin devlet ve TDK tarafından görülmesi artık şart olmuştur.

Nüansların Yok Olması

RÎT hengâmesinde kelimelere yapılan müdahalede kelimeler arasındaki küçük büyük mânâ farkları ortadan kalkmıştır.

Önceden yalnızca “*yazı yazabilen*” demek olan “**yazar**” kelimesi, TDK tarafından yeni manalar yüklenerek 1935’te “**edîb, muharrir**” yerine konmuştur. TDK 1935’te “**edîb, muharrir**” yerine ayrıca “**yazman**” kelimesini; “**müellif, musannif**” yerine “**yazan**” kelimesini uygun görmüş ve ileri sürmüştür. Sonra “**müellif**” yerine de “**yazar**”ı koyan TDK bugün “**yazıcı**” kelimesini de aynı mefhum için kullanmaktadır. Neticede beş kelime (**edîb, muharrir, musannif, müellif, münşî**) dilden fiilen kalktı ve hepsinin yerine şimdi tek başına “**yazar**” geçti. **Mehmed Âkif**’ten bahsederken “*İstiklâl Marşı’nın yazarı*” diyenler yukarıdaki beş kelimeye “**şâir**” karşılığını da ekliyorlar.

Hâlbuki o kelimelerin birbirinden az çok farklı mânâları vardır. Bu beş altı kelimenin yerine yalnızca “**yazar**” demek neye benzer? “**Çakıl, kaya, beton, tuğla, kiremit, mermer, elmas, yâkut, zümrüt**” demeye lüzum görmeyip hepsinin yerine sâdece “**taş**” demeye benzer.

“**Yazar**” üzerinde yapılan bu oynamalar “**yazar**” kelimesini asıl (*yazı yazabilen*) manasında da kullanılmaz hâle getirmiştir. “*Yazı yazmayı bilen, yazı yazabilen*” insanların bu yönünü anlatmak üzere onların “**yazar**” olduklarını ifade etmek için kurulacak olan “*Bu adam yazardır.*” cümlesi bugün yanlış anlaşılır. Türkçede mevcut bir kelimenin bizzat TDK tarafından birden çok kelime yerine konma teşebbüsü de nüansların göz ardı edildiğini göstermektedir. Meselâ 1935’te TDK “**yol**” kelimesini şu kelimelerin hepsine bedel olarak görmüştür: “**sırat, hat, husus, bâb; şer’, şeriat, mezheb, tarîk, tarikat; nehc, silk; çâre; vesîle, vâsita; defa.**”

Bu örnekler şunu gösteriyor: Türkçenin malı olmuş kelimeler arasındaki küçük büyük mana farklarını pek gözetmeyen TDK, 10-15 kelime yerine bazen tek bir kelimeyi ikame etmiştir. Yukarıda verilen misalde “**şeriat, mezheb, tarikat**” kelimelerinin TDK tarafından aynı kefeye konduğu görülüyor. Esasen bütün **RÎT** ikameleri bu bakımdan ciddî ve ilmî bir şekilde ele alınmalı, mefhumlar arasında önceden varken sonradan ortadan kaldırılan farklar ayrı ayrı tespit edilmelidir. Bunu da en başta TDK yapmalıdır.

Türkçe bugün daha az kelimeyle ve birtakım kelimelerin yerli yersiz tekrar edilmesiyle yazılıp konuşulur hâle gelmiştir. Bu fakirleşme üstünde ciddî olarak kafa yorulursa bunda **RÎT**’in birinci faktör olduğu anlaşılır.

Türkçenin “kelime varlığı” üzerinde düşünüp yazarlar “kelime darlığı” üstünde pek durmuyorlar.

RİT'in Kıstas ve Esasları Nelerdi?

RİT'in kıstas ve esaslarını tam olarak anlamak mümkün değildir. Bunu maddeler hâlinde ele almalıyız:

1. Bütün yabancı kelimeler için ikame sözler bulunmuş mudur? Hayır. 1930'larda ve 1940'larda resmen "yabancı" görülen kelimelerin hemen hepsi **Arapça-Farsça** asıllı olanlardır. 1930'lardan 1970'lere kadar yalnızca **Arapça-Farsça** kelimeler yabancı sayıldı. Nitekim Türkçedeki "yabancı" kelimeleri tasfiye için TDK'nin hazırlayıp çıkardığı ilk kitap "*Yabancı Dillerden Türkçeye Cep Kılavuzu*" değil de "*Osmanlıcadan Türkçeye Cep Kılavuzu*" ismini taşımaktaydı. Bu *Kılavuz*'da 8.752 kelime yer almaktaydı ve -adı üstünde- sâdece "**Osmanlıca**" kelimelere Türkçe karşılıklar veriliyordu. Hâlbuki 1930'ların Türkçesinde yalnızca **Arapça-Farsça** değil, **Avrupalı** binlerce kelime de vardı. Gelgelelim resmî irade ve ona bağlı olan TDK, **Avrupa dillerinden** Türkçeye son hızla girmeye devam eden kelimelere gümrük koymamış; asırlar öncesinde halkın diline karışmış olan Arapça-Farsça asıllı kelimelere tavır koymuştur. Ataların sözlerine, anaların ninnilerine, genç kızların mânilerine, şairlerin şiirlerine, âşıkların türkülerine, dervişlerin ilâhilerine, dertlilerin ağıtlarına kadar yerleşen binlerce kelimeye TDK eliyle "Osmanlıca ve yabancı" yaftası vurulmuştur.

2. T.C. devleti ve TDK için 1930'larda ve 1940'larda "öz Türkçeci" ismi kadar "**Öro-Türkçeci**" sıfatı da uygun düşer. 1935'in "*Osmanlıcadan Türkçeye Cep Kılavuzu*", 1941'deki "*Türkçe Terimler Cep Kılavuzu*" ve 1942'de neşredilen "*Felsefe ve Gramer Terimleri*" kitaplarında sunulan kelimeler masaya yatırıldığında şunu tespit etmek kolaydır: Avrupalı kelimeler de "öz Türkçe" sayılıp dilimize alınmıştır ve bunda TDK ve resmî tercih büyük rol oynamıştır. Meselâ "**murahhas**" kelimesinin Türkçe karşılığı olarak TDK tarafından kabul edilen kelime "**delege**"dir. "**Paşa**" kelimesi -TDK lügatine göre Türkçedir- yerine devlet kararıyla "**general**"in getirilmesi, "**dârülfünun**"un resmen değiştirilip "üniversite" yapılması; "**fırka, esas**" kelimelerinin yabancı görülüp yerlerine "**parti, temel**" kelimelerinin yerli kabul edilmesi gibi örnekler de çoktur. "*Felsefe ve Gramer Terimleri*" kitabında **Arapça-Farsça** asıllı sözlerin yerine Türkçe diye ikâme edilen Avrupalı kelimeler "*Uluslararası olduğundan Türkçede karşılanmasına gereklik görülmiyen terim*" diye sunulmuştur: "**atom, entelekyä, fizik, fobya, genetik, hipnoz, hümanizm, idealizm, isteri, kartel, paranoya...**"

1941'de bastırıldığı "*Türkçe Terimler Cep Kılavuzu*" ve bunu genişleterek 1963 yılında hazırladığı "*Orta Öğretim Terimleri Kılavuzu*" ele alındığında TDK'nin **Yunanca, Latince, Fransızca** yüzlerce -belki binlerce- kelimeyi tedrisat diline boca ettiği görülür. "**P**" harfiyle başlayan kelimelerden bir kısmını bunlara örnek olarak verelim: "**planarya, plançete, plankton, plasenta, plastik, platform, plazma, poliialkol, polimer, pompa, poploid, porselen, postulat, potansiyel, pozitif, prensip, prim, priz, prizma, problem, profaz, profil, propan, protein, proton, protoplazma...**"

3. “İkame” bir kelimenin hangi “yabancı” kelime yerine konacağı meselesinde TDK belli bir fikre sâhip olmamış ve sık sık karar değiştirmiştir. Meselâ mahallî dilde birbirinden farklı birçok manada kullanılan “**algi**” kelimesi 1935’te TDK tarafından “**ganimet**” kelimesinin, 1942’de ise “**idrak**”ın yerine uygun görülmüştür. 1935’te “**mesul**” yerine ikame edilen “**sorun**” kelimesi sonradan “**mesele**” yerine konmuştur. Yalnızca ikisini verdiğimiz bu türlü değişiklikler yüzlercedir ve bu değişikliklerin niçin yapıldığı hakkında bilgi verilmemiştir.

4. Eski Türkçede kullanılan bir kelimenin orijinal manasıyla mı yoksa farklı bir mânâ ile mi canlandırılacağı meselesi de TDK için belirsizdir. Meselâ eskiden “*geçmek, ileri geçmek*” manasında kullanıldığı tespit edilen “önermek” kelimesi TDK tarafından 1945’te “**teklif etmek**” karşılığında diriltirilmiştir. (TDK lüğatinde 2005’e kadar yalnızca “**teklif etmek**” demek olan kelimeye o yıl “**tavsiye etmek**” karşılığı da eklenmiştir.) Yine Türkçede eskiden beri var olan “**tüm**” kelimesi aslında “*kubbeli şey, yumru, top şey, tomalak; tepe, küme, tümsek; saf, bön*” demektir. TDK’nin “**tüm**” kelimesi ise farklı olup “**tamam, küll**” kelimelerinin yerine ikame edilmiştir. En çok kullanılan kelimelerden biri olan “**inanç**” *Kâmûs-ı Türkî*’de şöyle izah edilmiştir: “**İnanç**: *sif. şâyân-ı i’timâd, mevsûk, emîn, mu’temed.*” Üstelik TDK’nin hazırladığı “**Derleme Sözlüğü**”nde de bu kelime “*sözüne güvenilir, inanılır (kimse)*” manasında bir sıfattır. Ayrıca “**gerekçe**” kelimesi de TDK’nin “**Tarama Sözlüğü**”ne göre “*gereği gibi*” mânâsında bir zarf olmasına rağmen isim yapılmış ve “*lâzime*” yerine ikame edilmiştir. Bu şekilde manası ve kelime cinsi değiştirilen yüzlerce söz vardır. Böyle kelimeleri bugün asıl manalarıyla kullanmak imkânsız gibidir.

5. **İkame** meselesinde “*Evdeki hesap çarşıya uymaz*” hakikati kendini türlü biçimlerde göstermiştir. Türkçeden en çok atılan unsurlar Arapça-Farsça asıllı kelimeler olmuştur. Niyet de zaten buydu. Fakat bir apartmanın yıkılması sırasında yanındaki binaların da sakatlanması gibi, Türkçe kelimeler de bu yıkımda hasara uğramıştır. Meselâ “**tamam, küll**” kelimelerini yıkmak için ikame edilen “**tüm**” kelimesi Türkçe “**bütün**”e de zarar vermiştir... Bugün “**tüm**” kelimesi “**bütün**”den kat kat fazla kullanılmaktadır ve “**bütün**” kelimesi yakın bir zamanda unutulmaya mahkûm görünmektedir.

Meselenin bu tarafı görmezlikten gelinmiştir. Fakat işin bu cephesinde ayrı ayrı ele alınacak kadar çok problem vardır. Bunları maddeler hâlinde sıralayıp anlatmaya çalışalım:

a) “Yabancı” damgası vurulan bir kelimenin yerine “yerli” sayılan bir kelime ikame edilirken “Türkçenin mevcutlarını öne çıkarmak” değil de “kelime uydurmak” yolu seçilmiştir.

“**akıcı**” → “*akışkan*”

“**içkil, içkin**” → “*içsel*”

“boğum” → “eklem”

“gereklik” → “gereklilik”

“iğrenç” → “tiksinç”

“kargaşa” → “karmaşa”

“öğretici” → “öğretmen”

“yüzlek” → “yüzeysel”

b) RİT kelimelerinin büyük bir kısmı kullanıla kullanıla “normal Türkçe kelimeler”in yerine de geçer olmuştur. Bu da dilciler ve akademisyenler arasında sebebi sorulmayan ve üstünde durulmayan bir başka meseledir. “O bakımdan, o yönden” sözü varken “o açıdan” demek gibi yüzlerce örnek sayılabilir. Şimdi böyle kullanışlara misal olmak üzere “normal Türkçe kelimeler”e ve onların yerine sık sık kullanılan RİT kelimelerinden bir kısmına bakalım:

“aşırı, çok” → “abartılı”

“anlama, anlayış, sanma, düşünme, düşünce” → “algı”

“anlamak, sanmak, düşünmek” → “algılamak”

“anmak” → “anımsamak”

“anlatış” → “anlatı”

“araba” → “araç”

“ayrıca, üstelik, bir de” → “artı”

“adım, basamak, ilerleme, gelişme” → “aşama”

“bağ, ilişik” → “bağıntı, bağlantı, ilgi, ilişki”

“bağlı” → “bağımlı”

“kadın, hanım, hatun, kız” → “bayan”

“erkek, er, bey, yiğit, delikanlı” → “bay”

“beğenme, alkış, alkışlama” → “beğeni”

“belli, besbelli, açık, apaçık” → “belirgin”

“belli” → “belirli”

“kişi” → “birey”

“bütünlük” → “bütünsellik”

“çevre, ülke, yer” → “bölge”

“**coşkun**” → “*coşkulu*”

“**coşkunluk**” → “*coşku*”

“**denemek**” → “*deneyimlemek*”

“**enine boyuna, uzun uzadıya**” → “*ayrıntılı*”

“**bütün**” → “*tüm*”

“**gizli**” → “*gizemli*”

“**gözcü**” → “*gözetmen*”

“**güzel; iyi; yarar; yerinde; evet**” → “*olumlu*”

“**yön, doğru**” → “*doğrultu*”

“**kat**” → “*katman*”

“**karşı**” → “*karşın, karşıt*”

“**kazanç**” → “*kazanım*”

“**kutlu**” → “*kutsal*”

“**eklemek**” → “*eklemek*”

“**ev**” → “*konut*”

“**alışmak, kanıksamak**” → “*içselleştirmek*”

“**sıkıntı, acı, üzüntü, tasa, güçlük, geçimsizlik, tatsızlık, çekişme, hırgür, kavga, dargınlık, kırgınlık, küslük; kargaşa, karışıklık, çalkantı; darlık, yokluk, darboğaz, çıkmaz, tedirginlik; tıkanma, bozulma, aksaklık, tutukluk, engel, kısırlık, verimsizlik, yanlış, yanlışlık; terslik, yaramazlık, çarpıklık, eğrilik; sıkışma, sıkışıklık**” → “*sorun*”

“**son**” → “*sonuç*”

“**olağan**” → “*doğal*”

“**uygun**” → “*uyumlu*”

“**indirmek**” → “*indirgemek*”

“**görmek, gözlemek, gözetmek**” → “*gözlemek*”

“**görünüş**” → “*görüntü, görünüm, görsel*”

“**söz**” → “*sözcük, söylem*”

“**bilgi**” → “*bilinç*”

“**yanlış, yanlışma**” → “*yanılgı, yanlışsama*”

“**yayılmak, çoğalmak, artmak, sıklaşmak**” → “*yaygınlaşmak*”

“**yerli**” → “*yerel*”

“**yermek, kötölemek, karalamak, çekiştirmek, iğnelemek, taşlamak, kınamak,**

suçlamak” → “eleştirmek”

“yüz” → “yüzey”

Yukarıda da söylendiği gibi, daha yüzlerce **RİT** kelimesi böyle “normal Türkçe kelimeler” yerine de kullanılmaktadır.

c) **Arapça-Farsça** asıllı kelimelere yerli karşılıklar bulma iddiasında olan TDK, Türkçede zâten var olan kelimeleri tercih etmek yerine “Avrupalı kelimeleri Türkçe karşılık diye gösterme” yoluna da sapmıştır. Meselâ “**murabbâ**” yerine TDK ve devletin tercihi, eski Türkçede ve mahallî dilde “*dört köşeli, kare*” demek olan “**dördül**” değil, Fransızca “*carré: kare*” olmuştur.

d) Türkçenin öz malı olan birçok kelime asırlardan beri edindiği ve tutunduğu yerinden oynatılmış, koparılıp atılmıştır. Belli bir manayı karşılayan kelimelere eskisiyle bağı olmayan yepyeni manalar yüklenmiş ve bu yeni manalar, eskisini gölgede bırakmıştır. Meselâ “*tüm*” kelimesine TDK tarafından yüklenen mânâ (**tamam, küll**) onun asıl mânâlarını (*kubbeli şey, yumru, top şey, tomalak; tepe, tümsek; saf, bön*) unutturmuştur. Daha vahimi, bu kelimenin “**bütün**” gibi Türkçe bir kelimeyi de yutmak üzere olmasıdır.

e) TDK aynı mefhum için birden fazla kelime ikame etmeye çalışmış, bunların aynı olup olmadığı meselesi her zaman kafa karıştırmıştır. Meselâ “**müessir**” için 1935’te “**etkili**” karşılığını uygun gören TDK 1942’de “**etkin**” karşılığını ileri sürmüştür.

f) **RİT** kelimelerinin diğer **RİT** sözleri yerine kullanılması gibi garabetler de bu “resmî ikame”nin doğurduğu neticelerden biridir. Yalnızca şu örneklere bakalım:

“açı” / “boyut”

“bütüncül” / “bütünsel” / “tümel”

“eğitim” / “öğretim” / “öğrenim”

“etki” / “izdüşüm” / “yansıma”

“etkili” / “etkin”

“evre” / “aşama” / “süreç”

“ilgili” / “ilişkin” / “ilintili”

“sorun” / “sorunsal”

“süre” / “süreç”

“yaşam” / “yaşantı”

g) Her ikame kelime, “eski”sini tam olarak ortadan kaldıramamış, böylece aynı manada olup birlikte kullanılan iki kelimedenden meydana gelen sözlere yeni örnekler eklenmiştir:

eğitim ve terbiye

durum vaziyet

ilgi alâka

*ilim ve bilim
olanak ve imkân
örneğin meselâ
koşullar ve şartlar*

h) **RÎT** kelimeleri, yerlerine kondukları kelimelerden devralacağı sanılan yükü (mânâ-mefhum-medlûl) taşımaktan çoğu zaman âciz kalmıştır. Daha kötüsü, üstüne vazife olmayan işi yapıp başka kelimelerin mânâlarını da yüklenmiştir. Böylece “ikameyle getirilen - ikameyle götürülen” arasında en başta kurulduğu farz edilen mânâ denkliği daha ilk yıllardan itibaren bozulmuştur. Meselâ 1935’te “**terbiye**” yerine ikame edilen “**eğitim**” kelimesi böyledir. Bugün “**eğitim**” ile “**terbiye**” aynı şey midir? Söz gelişi “**terbiyeli genç**” ile “**eğitimli genç**” aynı manaya mı gelir? Üniversite okuyan gençlere “**eğitimli genç**” mi, yoksa “**terbiyeli genç**” mi denmeli? Herhangi bir tahsil görmeyen kişilere “**terbiyesiz**” denir mi? Aynı mesele, aşağıdaki örnekler üstünde de düşünülebilir:

ilim → bilim
millet → ulus
milliyetçi → ulusalçı
hayal → imge
şeref → onur
hikâye → öykü
konser → dinleti
idâre → yönetim...

Bunlar gibi daha nice **RÎT** kelimesi, yerine konduğu kelimeyle aynı manada mıdır, farklı mıdır meselesi tam bir kördüğümdür. Lügatlere bakılırsa aynı manada olan bu kelimeler zihinlerde az çok farklı yönleri göstermektedir. Ya lügatleri zihinlere uydurmak gerek ya zihinleri lügatlere. Bu da imkânsız görünmektedir.

1) **RÎT**’in neticelerinden biri de birtakım eklerin eklerle değil, **RÎT** kelimeleriyle karşılaşmasıdır. **RÎT** öncesinde Arapça asıllı kelimelerin sonunda çok kullanılan **-en / -an** (tenvin), **-î** (*nisbet î’si*) gibi unsurların bugün bir iki kelimeyle karşılandığı görülmektedir. **Nutuk**’un orijinalinde geçen “**dînen, siyâseten**” kelimelerinde bulunan **-en / -an** (tenvin) eki bugünkü Türkçeye “*açısından*” diye; **Türkçülüğün Esasları**’nda geçen “**iktisâdî**” kelimesinin sonundaki “*nisbet î’si*” bugünkü Türkçeye “*ile ilgili, -e ilişkin, konusundaki*” gibi kelime ve kalıplarla çevrilmiştir.

Türkçenin Kurtarılması için Alınacak Tedbirler

1. TDK, 1932’den beri işlediği bütün hatalarını -şimdi boynunun borcu olarak- açıkça itiraf ve telafi etmelidir. Resmî ideolojiye ve politikaya sürekli âlet edilmiş olan bu müessesese, artık sadece dilin tabii kanunlarına uymalıdır. Cumhuriyet’in başlarında

yüzde yüz ideolojik sâiklerle kurulmuş olan TDK, genlerine kadar işlemiş virüslerden artık kurtarılmalı ve -tabiri câizse- yeni baştan kurulmalı; hiçbir iktidarın siyasi fikirlerine göre hareket etmeyecek bir hükmî şahsiyete kavuşturulmalıdır.

2. 1932 yılında Türkçenin yazı dilinde mevcut olan fakat daha sonra TDK eliyle ve devlet gücüyle kanunlar başta olmak üzere resmî metinlerden kaldırılıp yeni nesillere öğretilmeyen bütün kelimeler yeniden resmî metinlere konmalıdır. Bu hususta TDK diğer devlet kademelerine öncü olmalı, o kelimeleri “*Türkçe Sözlük*” ve “*Yazım Kılavuzu*” başta olmak üzere kendi kitaplarının tamamında kullanmaya başlamalıdır.

3. TDK'nin bir zamanlar uydurduğu ve şu an hiç kullanılmayan kelimeler TDK lügatlerinden ayıklanmalıdır: *açınlayım, anıklık, ansal, ayrıç, ayrıt, ayrıtsal, başal, bağıtlı, baysal, biç, bilit, bulunak, dalınç, deyibiçim, erey, kanıtsav, kayra, önerti* gibi.

4. Başta “*Türkçe Sözlük*” olmak üzere TDK lügatleri âdeta yeniden yazılmalıdır. Hiç olmazsa bunlar ciddi bir kontrolden geçirilmeli; acemilik, ihmal, dikkatsizlik, özensizlik, düzensizlik, sehiv ve noksanlık gibi bütün kusur ve hatalardan kurtarılmalıdır.

5. *Redhouse, Kamûs-ı Türkî, Büyük Türk Lügati, Resimli Türkçe Kâmus* gibi lügatler TDK internet sitesinde orijinal hâlleriyle hizmete sunulmalıdır.

6. Türkçe, Türk dili ve edebiyatı ders müfredatları yeni baştan yazılmalıdır. Türkçenin temel eserlerinin okutulması, bu müfredat ve tedrisatın esasını teşkil etmelidir. Bütün bir Maârif sisteminde (ana sınıflarından üniversiteye, yüksek lisans ve doktora kadar tedrisatın her basamağında) Türkçenin yazılı ve sözlü temel eserleri adamakıllı okutulmalıdır. Tedrisatın her seviyesi için ayrı ayrı tespit edilip uygun görülecek eserler Türkçe, edebiyat vb. dersleri başarmak ve sınıf geçmek için baraj olarak konmalıdır. Yapılacak resmî imtihanlarda bu eserlerden seçilmiş paragraflar, cümleler, şiirler temel metin olmalı ve sorulmalıdır. ALS, OKS, SBS, TEOG, LGS, ÖSS, ÖYS, STS, YGS, LYS, DGS, ÜDS, YDS, TUS, DUS, YÖS, ALES, KPSS, YÇS, KPDS, TCS, JANA, EKPSS, KBYS, ÜGYS, YDUS, EUS, YKS gibi bütün testlerin Türkçe sualleri Türk edebiyatının büyük eserlerini öne çıkarmalıdır.

Son Söz: RÎT, Türkçenin en büyük çıkmazıdır. Bu çıkmazdan çıkamazsak Türkçe kan kaybetmeye devam edecektir.

CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRKÇENİN SADELEŞTİRİLMESİ VE SÖZ VARLIĞIMIZA ETKİLERİ

Ali Özgün ÖZTÜRK*

20.yüzyılın başlarında imparatorlukların yerine yeni ulusların inşasında “milliyetçilik” fikri ile “dil”, güçlü bir rol oynadığı gibi etkili bir araç olarak da kullanıldı. Bazı ülkelerde “*dil planlaması*”, “*dil mühendisliği*” veya “*dil reformu*” adı altında yabancı unsurlardan arındırılması için dile resmi müdahalelerde bulunuldu. Fakat bunların hiçbiri Türkiye’deki dil devrimi kadar uzun süreli ve etkili olmadı.

Yabancı dillerin etkisi altında kalmış olan bir dilin yabancı öğelerden kurtarılması için köklü değişikliklere başvurulması dil planlaması, dil mühendisliği vb. adlarla tanımlanmaktadır.

Dil meselesi, Tanzimat Dönemi münevverleri arasında daha önceleri rastlanmayan ölçüde tartışmaya açıldı. Yazı dilinin sadeleşmesi yolunda ilk girişimde bulunan Reşit Paşa, halkın eğitim seviyesinin artırılması için bilim ve sanatla ilgili kitapların halkın anlayacağı bir dille yazılması gerektiğini dile getirerek *Takvim-i Vakâyi* gazetesinde bir bildiri yayımlattı. Ahmet Cevdet Paşa da Encümen-i Dâniş’in, hicrî 1188-1241 yıllarına ait olayları herkesin anlayacağı sade bir dille kaleme alınmasını istedi (Levend 1972:80-81).

Namık Kemal, Ali Suavi, Ziya Paşa, Ahmet Mithat ve Şemseddin Sami, Tanzimat döneminde dille ilgili düşüncelerini ortaya koyan belli başlı yazarlardandır.

II. Meşrutiyet sonrasında Selanik’te başta Ömer Seyfettin, Ali Canip Yöntem ve Ziya Gökalp’in katılımıyla bir grup yazar tarafından çıkarılan *Genç Kalemler* dergisi etrafında “milli bir lisan” ve “milli bir edebiyat” vücuda getirmek amacıyla bir dil ve edebiyat hareketi başlatıldı.

* Doktor, Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı.

Yeni Lisan hareketinin öncülerinden Ziya Gökalp, Türkçe karşılıkları olan Arapça ve Farsça kelimelerin dilden atılmasını ve dildeki Arapça ve Farsça kuralların terk edilmesini savundu. Türkçenin ses ve şekil bilgisi ve kelime hazinesi bakımından İstanbul Türkçesine dayanması gerektiğini belirterek, eski ve yeni Türk lehçelerinden kelimelerle Arapça ve Farsça kelimeleri değiştirmeyi **tasfiyecilik** olarak nitelendirdi. Gökalp, tasfiyeciliği dili canlı kelimelerinden mahrum bırakmak olarak kabul etmiş ve halkın kullandığı kelimeleri de Türkçe saymıştır (Gökalp 1976:113-138).

19. yüzyıldan cumhuriyete kadar süren dil tartışmalarının ana eksenini eğitimde ve yeni düşüncelerin halka iletilmesinde yazı dilinin konuşma diline yaklaştırılmasını amaç edinen alfabe ıslahı ve dilin sadeleştirilmesi oluşturdu. Bu dönemde, Arapça ve Farsçanın dil kurallarından sıyrılarak kendi mecrasında gelişme yolunu tutmuş sade bir Türkçe düşüncesi dile getirildi.

Cumhuriyete gelindiğinde dilin sadeleştirilmesi konusu tekemmül etmiş ve ciddi bir bilgi birikimi oluşmuştur.

Cumhuriyetin ilan edilmesinin ardından 1923'ten 1928'e kadar dil meselesiyle ilgili tartışmaların ana konusunu imla, alfabe ve Latin harflerinin kabul edilmesi oluşturur. Bu arada dilde sadeleşme konusundaki tartışmalar da arka planda devam eder.

Maarif Vekilliğinin teklifi üzerine 23 Mayıs 1928 tarihinde Dil Encümeninin kurulması karara bağlanır. Çoğunlukla şair ve yazarlardan oluşan heyet üyeleri, Türk dili konusunda uzmanlaşmış kişiler olmadığı için aralarında sık sık görüş ayrılığı yaşanır. Heyet üyesi Yakup Kadri, o zamanki çalışmaları '*metotsuz*' ve '*ilmî mesnedi olmayan çalışmalar*' olarak nitelendirmiştir (Korkmaz 1973: 49).

Latin harflerinin kabulü süreci, 3 Kasım 1928'de tamamlanır. Yeni Lisan hareketinin Türkçe konusundaki teklifleri, Ziya Gökalp'in deyişiyle '**Türkçeleşmiş Türkçedir**' anlayışı hızla terkedilir. Ardından Türkçenin yabancı dillerin etkisinden kurtarılması amacıyla "dil devrimi" süreci başlatılır. Bu dönemde yapılan dile müdahale, dil mühendisliği, etkileri ve sonuçları bakımından Türkçenin tarihinde başka hiçbir dönemle kıyaslanamayacak ölçüde büyük değişimlere sebep olmuştur.

Latin alfabesinin kabulüyle birlikte gelenekle olan kültürel bağlar kesintiye uğrar. Yeni nesillerin eski kültür dili ile kaleme alınmış eserlerle irtibatı alfabenin değişimi ile iyice zorlaşır.

Atatürk'ün direktifleriyle Samih Rifat'ın Başkanlığında Ruşen Eşref'in Genel Yazman, Yakup Kadri ve Celal Sahir'in de üye oldukları Türk Dili Tetkik Cemiyeti 12 Temmuz 1932'de kurulur. Dernek, "*Türk dilinin öz güzelliğini meydana çıkarmak ve onu dünya dilleri arasında değerine yaraşır yüksekliğe erdirmek*" amacını taşıyordu.

Türk Dili Tetkik Cemiyetinin 12 Temmuz 1932 yılında kurulmasıyla dil planlamasının kurumsal altyapısı da hazırlanmış oldu. Aynı yıl toplanan Birinci Türk Dili Kurultayı

ile de ilk somut adımlar atılmaya başlandı. Devletin tüm imkânları seferber edilerek Türkçe kaynaklardan taramalar ve halk ağzından derlemeler yapıldı. Bu çalışmaların bir neticesi olarak 1935'te *Osmanlıcadan Türkçeye Cep Kılavuzu* ve *Türkçeden Osmanlıcaya Cep Kılavuzu* (TOCK) ile dile planlı ilk resmi müdahale yapıldı. Devletin öncülük ettiği dilde sadeleşme hareketi ile Türkçedeki yabancı kökenli kelimelerin yerine yeni kelimelerin kullanılması önerildi. Resmî kurumlar ve basın bir seferberlik havasında bu yeni kelimeleri kullanmaya başladı.

Cep Kılavuzları Cep Kılavuzları ile yabancı kökenli kelimelere karşılık Türkçenin söz varlığında daha önce bulunmayan yeni kelimeler önerilmiştir. Kılavuzda önerilen kelimelerin önemli bir kısmı bu gruptandır. Bunlardan bazıları: *iadeli taahhütlü*→ **geritli bağıtlı**, *kaymakam*→ **ilçebay**, *şartname*→ **şartbeti**, **örükbeti**, **baylavbeti**, *ticari*→ **tecimel**, *tüccar, tacir*→ **tecimge**, *ahlâkı umumiye*→ **utsal törü**, *aidat*→ **verimce**, *eczacı*→ **emgen**, *hicri*→ **göçeyil**, *hidayet*→ **uzyönüm**, *idam*→ **yoğatım**, *intihar*→ **ölünç**, *istimlâk*→ **malsirat**, *makale*→ **betke**, *mevsim*→ **çağan, yılçağ**, *tedhiş*→ **yıldırgı**, *beynelmilel*→ **arsıulusal**, *rasadhane*→ **göyet**, *vasiyet*→ **tutsu**, *vasiyetname*→ **tutsubeti**, *nur*→ **yaltırık**, *müteahhid*→ **üstenci**.

Eski kelimelerin yerine önerilen bazı kelimeler söz varlığında bulunan ancak yaygın olarak kullanılmayan kelimelerdir. Ali Seydi'nin *Resimli Yeni Türkçe Lûgatı* (AS) veya Şemseddin Sami'nin *Kamus-ı Türkî*'sinde (KT) yer alan ve dilin söz varlığında mevcut olan kelimelerden bazıları şunlardır: *peygamber*→ **yalvaç**, *cehennem*→ **tamu**, *zaman*, *vakit*→ **çağ**, *inkılab*, *ihtilâl*→ **devrim**, *tercüman*→ **dilmaç**, *hayat*→ **dirim**, *taammüd*→ **tasarlama** *iftihar*→ **kıvanç**, *kongre*→ **kurultay**, *nisbet*→ **oran**, *misal*→ örnek, *şahid*→ **tanık**, *millet*, *kavim*→ **ulus**, *mahir*→ **uz**, *sade*, *basit*→ **yalın**, *tebriye etmek*→ **aklamak**, *nakletmek*→ **aktarmak**, *tafsilat*→ **ayrıntı**, *marifet*, *dâniş*, *akıl*→ **us**, *malûmat*→ **bilgi**, *casusluk*→ **çaşıtlık**, *teşri etmek*→ **yasamak** *müşavere*→ **danışma**, *murahhas*→ **delege**, *mefruşat*→ **döşeme**, *mevcudiyet*→ **varlık**.

Eski kelimeye karşılık olarak Batı dillerinden ağırlıklı olarak da Fransızcadan birçok yeni kelime önerilmiştir. Bunlardan bazıları: *mebhasülbeşer*→ **antropoloji**, *ahlâkiyat/ ilmi ahlâk*→ **etik**, *encümeni daniş*→ **akademi**, *ilmi âsarı atika*→ **arkeoloji**, *ilmi nücûm*→ **astroloji**, *sermaye*→ **kapital**, *ilmü arz*→ **jeoloji**, *nazariye*→ **teori**, *encümen*→ **komisyon**, *mantık*→ **lojik**, *müşir*→ **mareşal**, *fırka*→ **parti**, *ilahiyyat*→ **teoloji**, *asrî*→ **modern**, *murakabe*→ **kontrol**, *itibar*→ **kredi**, *irfan*, *maarif*, *hars*→ **kültür**, *umde*→ **prensip**, *teşrifat*→ **protokol**, *şehadetname*→ **diploma** (İt.), *cild*→ **tom** (Rus.).

Bazı eski kelimelerin imlası Türkçeleştirilip yeni kelime olarak önerilmiştir. Bazıları: *acemi*→ *acanı*, *spor*→ *ispor*, *mürted*→ **murtat**, *harita*→ **harta**, *cumhur*→ **cumur**, *tılsım*→ **tılısım**, *irade*→ **irde**, *seyyid*→ **sayıt**, *sinema*→ **kinema**, *isnad*→ **üsnet**, *hüzün*→ **üzün**, *aile*→ **ayla**, *heybet*→ **aybat**.

Cep Kılavuzu'nda yabancı kökenli eklerle karşılık ekler önerilmiştir: Bu eklerden bazıları ön eklerle aynı şekilde ekler getirilerek Türkçede ön ekli yeni kelimeler türetilmiştir. **Aksi** ve **muzad** eklerine karşılık → **yantı**- eki önerilmiştir: *aksi müdde* → **yantıtöz**; *-muzadı taaffün* (kokuşmayı önleyen, mikrop kıran, antiseptik) → **yantıkokşa**, **beyne**-ekine karşılık **arsı**- eki önerilmiştir: *beynelmilel* → **arsulusal**.

Eski Kelimeler dilde kullanımdan çıkarılmak istenince zamanla bazı ince anlam ayrımları (nüans) unutulmuştur. Bunlardan bazıları;

Tasnif etmek → **Bölümlemek**: KT'de kitap yazmanın üç biçimi tarif edilmektedir. “*Tasniffen* kitapları gibi cem ve tertip olunan eserlere denilir, lügat kitabı tasnif etmiştir. Çok tasnifâtı vardır. *Tahrîr* sırf karihadan (kendi fikir gücü ile) yazılan kitaba verilen isim; *te'lif* ise ikisi arasında olan kitaplar hakkında müstameldir.” Bugün Türkçede musannif, muharrir ve müellifin içerdiği anlamları yazar kelimesi ile karşılamaktayız.

Sârî → **Bulaşkan**: KT'de “*Sârî* ile *müstevli* arasında fark olduğu, sârî yalnız efrâd beyninde (kişiler arasında) birinden diğerine geçen, *müstevlînin* ise bir memlekete musallat olunca çabuk yayılan hastalıklardır. Mesela **verem** *sârî* ise **kolera müstevlî** bir marazdır.” şeklinde tanımlanır. Bugün dilimizde bulaşıcı hastalıklarla ilgili bu şekilde ayırım bulunmamaktadır.

Mütercim → **Çevirmen**; **Tercüman** → **Dilmaç**: KT'de *mütercim*, bir dilde yazılmış bir metni diğer dile çeviren, tercüme eden; *tercüman* ise söylenen sözleri tercüme eden kişi olduğu belirtilmektedir.

TS'de çevirmen 1. Konuşmayı bir dilden başka bir dile çeviren kimse, 2. Herhangi bir metni bir dilden başka bir dile çeviren kimse” anlamlarındadır.

İtmam, İkmâl: KT'de “kemâle erdirme, mükemmel etme, tamamlama, bitirme. İkmâlın *itmâm*dan farkı: İtmâmda yalnız bitirme kastedildiği hâlde, *ikmâlde* mükemmeliyet mefhumu dahi münderiçtir.” Anlam ayrımları belirtilmektedir.

İhtar, **Tenbih**: KT'de “İhtar'ın tenbihden farkı; tenbih mafevkden maduna (üstten altta) büyükten küçüğe, ihtar ise madundan mafevkine veya akrandan akrana olur.” denmektedir.

Bu süreçte bazı eski kelimelerde **anlam daralmaları** olmuştur. Bunlardan bazıları;

İltihap kelimesinin KT'de “alevlenme, tutuşma, parlama: *Esen rüzgâr ateşin birdenbire iltihabına neden oldu.*” anlamı TDK Türkçe Sözlük (TS)'de yer almamaktadır.

Vazife KT'de “ehemmiyet verilen iş: *Hiç vazife etmiyor.*” anlamı TS'de yer almamaktadır.

Paklamak kelimesinin “işini bitirmek, idam etmek” anlamları TS'de yer almamaktadır.

Tezkiye kelimesi ile ilgili *tezkiyesi bozuk* “doğruluğuna güvenilmez kimse” anlamında TS'de yer almamaktadır.

Müdür/Müdür kelimesinin “idare bilir, idareye muktedir, bir işe hakkıyla nezaret edebilen: *Müdür adamdır. Pek müdüre bir kadın*” anlamları TS’de yer almamaktadır.

1935 yılında yayımlanan Türkçeden Osmanlıcaya Cep Kılavuzu ile Arapça, Farsça ve Batı dillerinden dilimize girmiş kelimelere karşılık olarak **8753** kelime önerilmiştir.

Kılavuzla önerilen 8753 yeni kelimenin, **4950**’si KT ve AS’de yer alan ve dolayısıyla Türkçenin söz varlığında dil devriminden önce de mevcut olan kelimelerdir.

TOCK ile önerilen 8753 yeni kelimenin **2379**’u TDK TS’de yer almamıştır.

Kamu kurumları ve unvan isimlerinin yenileştirilmesinde devletin tutumu ve kullanımı etkili olmuştur. Bu kelimeler devletçe kullanıldığı ölçüde dile yerleşmiştir. *Bakanlık, genelkurmay, Yargıtay* gibi kelimeler dilde tutunarak yerleşmiş; **yönetger** (*müsteşar*), **bakman** (*müfettiş*), **tapiyar** (*müstahdem*) kelimeleri ise dilde tutunamamıştır. **Kamutay** (*Büyük Millet Meclisi*), **ilçebay** (*kaymakam*) **saylav** (*milletvekili*) gibi bazı yeni kelimeler ise belirli bir süre kullanılmıştır.

Tayyare meydam→ **uçak**, *kasaba*→ **kent**, *zabıta*→ **polis**, *hafta*→ **yediz** gibi yeni kelimeler, yerlerine önerilen eski kelimelerin anlam ya da anlamlarından birini değil; dilde eski kelimenin anlamı ile ilgisi olmayan yeni anlamlar kazanmıştır (Öztürk 2019).

Cep Kılavuzlarıyla birlikte dile ilk resmi müdahalenin yapılmasıyla birlikte, Türkçenin diğer dillere kaynaklık ettiği ile ilgili çalışmalar Türk Tarih Teziyle örtüşecek şekilde başlamıştır. Güneş Dil Teorisi yetkililerce dillendirilmeden önce benzer yaklaşımların ortaya konması dikkat çekicidir.

“Teori ile ilgili çalışmalar ilk olarak 24 Ağustos 1936’da düzenlenen 3. Dil Kurultayında değil, ondan 10 ay önce *Ulus* gazetesinde 4 Ekim - 1 Kasım 1935 tarihleri arasında yayımlanan dil anketleri ile başlatıldığı” iddia edilmektedir. (Yıldızlı 2017)

Ancak bundan daha önce Asım Us’un yönetimindeki *Kurun* (eski adı *Vakit*) gazetesinde Türkçenin dünya dillerine kaynaklık ettiği tezi dile getirilmeye başlanmıştır.

14 Eylül tarihli *Kurun* gazetesinde A. İsmet Ulukut imzalı *Dil Bahisleri* altında “*Eski Bir Urasanın (hurafenin) Yeni Bir Yorumu (açıklaması)*” başlıklı yazıda; dilleri tasnif etmenin/ayırmanın doğru olmadığını, dünya dillerinin bir kaynaktan çıktığına inanmanın en kısa yol olduğunun anlaşıldığı belirtilerek, Orta Asya’dan göç edenlerin gittikleri yerlere Türk dilini götürdükleri, dilin buralardaki halkın yaşayışına göre değişime uğradığı ve bu dillerin Orta Asya dillerinden gelişmiş oldukları ileri sürülmüştür.

19 Eylül tarihli *Kurun* gazetesinde TDK Genel sekreteri İ. Necmi Dilmen *Cep Kılavuzlarının* yayımı hakkında bilgi verdiği yazısında bu tezi açıklamaktadır:

“Türk diline yabancı dillerden gelmiş sanılan sözeler vardır. Bu kategorideki sözler dil işinin en can alacak noktasıdır. Biz yabancı dillere türk kökünden geçtiği anlatılan ve sonradan bayağılaşarak dilimize geri dönen bütün kelimeleri kılavuza türkçe kökünden diye olduğu gibi aldık. Bugüne kadar edindiğimiz sarsılmaz kanaat odur ki, Hindu-Oropen ve semitik denilen dillerin şimdiye kadar bir türlü bulunamamış olan anakaynağı türkçenin koynunda saklıdır. Avrupa dilcileri türkçeyi dilimizin türlü lehçelerini az bildikleri ve hale ana kaynağı üzerinde durup derinleşmedikleri için bu büyük hakikatı görmemişlerdir. Görenleri olmuşsa bile boş bir gurur bunu söylemelerine engel olmuştur.” “... bu büyük hakikatın sırrını ortaya çıkarmak dil davamızda büyük ve bütün dünyaya yaygın bir buluş olacaktır. Bu buluş ortaya çıkınca yalnız dilimizde kullanılan ve şimdiye kadar yabancı dilden gelmiş sanılan sözlerin değil, bütün yabancı sanılan dillerin dahi türkçenin zengin nurlarından kaynamış olduğu meydana çıkacaktır.”¹

20 Eylül tarihli *Kurun* gazetesinde Malatya sayı (milletvekili) TDK terim kolu üyelerinden Dr. Hilmi Ortaç'ın kaleme aldığı “*Bir Dil Meselesi*” başlığındaki yazıda **cehil**, **cahil**, **cahim** kelimelerinin Türk köklerinden ve Türkçe olduğu iddia edilmektedir.

26 Eylül 1935 *Kurun* gazetesinde dil bayramı kutlaması “Kültür Devriminin bir bayram gününü yaşıyoruz” başlığında çıkmıştı. “Tarih devrimi geçmişimizin kaybolan hakkına kavuştu, dil devrimi gelecek günlerimizi fet ediyor (fethediyor)”. Aynı gün TDK Genel Sekreteri İbrahim Necmi Dilmen'in kaleme aldığı Türk Dil Kurumu bildiriği ile *Osmanlıcadan Türkçeye Cep Kılavuzlarının* yayımlanıp satışa sunulduğu bilgisi de yer almaktadır.

Hakkı Tarık Us'un “*Dil Devriminde İkinci Evre*” başlıklı yazısında benzer görüşleri dile getirir: “Yalnız bizim ana dilimiz değil bütün dillerin anadili Türkçedir. Otel kelimesinin kökünü gösterme yolunda yapılmış araştırmadan Hilmi Ortaç'ın verdiği haber, bize sadece bir kelimenin kökünü bulmadan gelme bir yürek genişliği vermekle kalmıyor; bu araştırmanın dayandığı prensiplere, seslerdeki değişim kanunlarına bakınız: türkçenin bütün dillere ana dil olduğunu bir sezmiş olmaktan çıkarıp ona bir buluş olmak değeri kazandıracak anahtarını elde etmiş olursunuz.”

27 Eylül 1935 tarihli *Kurun* gazetesinde İbrahim Necmi Dilmen'in Dil Bayramı münasebetiyle radyodaki konuşması yayımlanır. Dilmen yazısında görüşlerine açıklık getirir:

“Türk Dili Avrupalı, Asyalı, Afrikalı, Amerikalı ve bütün Okeanı kaplayanengin insan gurupları dillerinin anasıdır. (..) Türk Tarih Kurumu, yeryüzü tarihinin ilk kültür ışıklarının Orta Asyadaki Türk ana yurdunda parladığını, oradan türlü göçme

1 *Kurun* gazetesinden yapılan alıntılarda dönemin imlasına müdahale edilmemiştir.

yollarıyla Ural İdil boyuna, Hint ellerine, İran yaylalarına, Mezopotamya ovalarına, Ön Asyaya, Ege ve Akdeniz kıyılarına, Afrikaya, Atlas Okyanosu yakalarına, Vistül, Rayn, Tuna havzalarına, Çine, Amerikaya ve bütün Okeana yayıldığını ortaya çıkardı. Sosyal yaşamın, bilginin, her türlü kültürün kaynağı böylece belli edildikten sonra yeniden dil üzerine dönülebilirdi. Tarihin verdiği yeni aydınlığa göre yeryüzü dilleri üzerinde Türk dilinin bir kaynak gibi gözden geçirilmesine başlamak, bunun için de bir yandan Türkçenin en eski varlıklarına kadar derinletmek, bir yandan da başka dillerin etimolojilerini araştırarak bunlarla dilimiz arasında tarihin, belki de tarihten öncenin karanlıkları içinde unutulmuş olan bağlantıları bulmağa çalışmak. İşte yeni dil atılışının başlıca amaçları bunlardı.” “Bununla beraber, Türk dilinin gerçek varlığını derinleştirmek ve onun bütün dillere kök salmış bir diller anası olduğunu göstermek en çok Türke düşer, Türke yaraşır. (...) Türk Dil Kuruma, bu yüce varğı üzerinde de iki geniş ve ana yoldan çalışmaktadır. Bunların biri Türk dilinin en eski, en uzak, en ilkel varlıklarına doğru derinleşerek araştırma yapmaktır. Bu yoldan yürüyerek dilimizin, bütün yeryüzü dillerine ana kaynaklık etmiş olan en ilkin söz köklerini bulmağa doğru gidiyoruz. (..) Bütün Avrupa dillerine kültür kaynaklığı etmiş denilen eski Grek ve Latin dillerinin etimolojileri bize bu dillerin Türk kökünden türemiş olduğunu pek aydın bir yolda göstermiştir.”

28 Eylül tarihli *Kurun* gazetesinde Ali Nuri Dilmeç imzalı “*Türk ve İsveç Dilleri Arasındaki Benzeyiş*” başlıklı yazıda Seven Bring tarafından 1764 yılında İsveç’te yayımlanan İsveç ve Türk Dilleri Arasındaki Benzeyiş adlı kitaptan bahsedilir. Bring’in “İsveçlilerin Türk orijinli oluşları konusunda ısrar ettiği, asıl İsveç dilinin büyük miktarda Türkçe kelimelerle zenginleştirilmiş olduğu” aktarılır.

29 Eylül tarihli *Kurun* gazetesinde Ali Nuri Dilmeç yazının devamında Farsçanın Türkçenin bir lehçesi olduğunu iddia eder:

“Pers dilinin bidayette Türk dilinden pek çok kelimler aldığını, kanaat getirmek için fazla incelemelere bile lüzum yoktur diyor ve Türklerin sık sık eski İrani istila etmeleri ve bu memleketin birçok defalar Türk hâkimiyeti altına geçmesi neticesi Pers dilinin mütemadiyen türkçe kelimelerle zenginleştiğini ve o derecede ki, bu dilin hemen hemen tamamile bir Türk diyalekti olduğunu söylüyor. Eserini yazdığı zamanki Türk diline gelince Bring, ona Osmanlı türkçesi demekte ve Fars dilinde, tabiatile, türkçede olduğundan fazla miktarda İsveççeye benzer kelimelere tesadüf edildiğini, çünkü Fars dilinin Osmanlı türkçesinden daha eski bir Türk diyalekti olduğunu söylemektedir.”

Birçok kelimenin Türkçe kökenli olduğunu gösteren bir etimoloji sistemi olarak geliştirilen Güneş Dil Teorisi resmi söylem olarak dile getirilmeden önce yukarıda verilen örneklerde görüldüğü üzere günlük dildeki kelimelerin kullanılmasına devam için makul gerekçeler oluşturmaktaydı.

Sonrasında Güneş Dil Teorisinin gündeme gelişiyle Geoffrey Lewis'in ifadesiyle Atatürk'ün "öztürkçenin ıssız kıyılarından geri çekilmesiyle" yeni teklif edilen kelimelerin kullanımı gittikçe azalmıştır.

Dil devrimi sürecinde *Cep Kılavuzları* ile eski kelimelerin yerine yeni kelimeler önermek, eski kelimelerin bütün anlam alanının yeni kelimeye aktarılması sonucunu doğurmamıştır. Çünkü anlamda derinlik ve genişlik zamanın ve dilde kullanımın getirdiği bir birikimdir. Bu sebeple uzun yıllar dilde kullanılarak anlam alanı genişleyen, birleşik fiil, kalıp söz, deyim ve atasözlerinde yer alan eski kelimeler, birkaç istisna hariç (*kısb* ve *siyret* kelimeleri atasözlerinde geçmesine rağmen TS'de yer almamaktadır) Türkçenin söz varlığında yer almaktadır. Anlam alanı geniş olan eski kelimelerin yazılı Türkçede kullanım sıklığı, yerlerine önerilen yeni kelimelere göre daha fazladır. Yerine yenisi önerilen eski kelimenin anlam alanının geniş olması, yeni kelimenin dilde tutunmasını güçleştirmiş ve yeni kelime dilde ya tutunamamış ve eskimiş; ya da terim anlamı kazanarak söz varlığına girmiştir. Eski kelimelerden anlam sayısı tek olan, söz öbeklerinde yer almayan kelimeler TS'de yer almayarak Türkçenin söz varlığından düşmüştür. Bu kelimelerin yerlerine önerilen yeni kelimeler ise eski kelimelerin anlamlarını alarak Türkçenin söz varlığına girmiştir.

Kaynakça

- Ali Seydi (1929-1930). *Resimli Yeni Türkçe Lügat*. İstanbul: Cihan Matbaası.İmer, K. (2001). *Türkiye'de Dil Planlaması: Türk Dil Devrimi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.Korkmaz, Z. (1973). Dilde Doğal Gelişme ve Devrim Açısından Türk Dil Devrimi. *Türkoloji Dergisi*, C V/1, s. 97-114.Kurun Gazetesi, Eylül 1935.
- Lewis, G. (2004). *Trajik Başarı Türk Dil Reformu*, çev: M. Fatih Uslu. İstanbul: Gelenek Yayınları.Levend, A. S. (1972). *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu
- Basımevi.Gökalp, Z. (1976). *Türkçülüğün Esasları*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.Göz, İ.(2003). *Yazılı Türkçenin Kelime Sıklığı Sözlüğü*. Ankara: TDK Yay.Osmanlıcadan Türkçeye Cep Kılavuzu(1935). İstanbul: Devlet Basımevi.Öztürk, A. Ö. (2019) . *Dil inkılabının Türkçenin söz varlığına etkileri*. Ankara: TDK Yay.Sami, Ş. (1996). *Kamûs-ı Türkî*. İstanbul: Çağrı Yayınları.*Türkçe Sözlük* (1945). İstanbul: TDK Yayınları.
- Türkçe Sözlük* (1955). haz.: Mehmet Ali AĞAKAY, Ankara: TDK Yayınları.
- Türkçe Sözlük* (1959). haz.: Mehmet Ali AĞAKAY, Ankara TDK Yayınları.
- Türkçe Sözlük* (2005). haz.: Ş. H. Akalın vd., Ankara: TDK Yayınları.
- Türkçeden Osmanlıcaya Cep Kılavuzu*(1935). İstanbul: Türk Dil Kurumu.
- Yıldızlı, M. E. (2017). *Güneş dil teorisi üzerine bir inceleme*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi], Gazi Üniversitesi, 2017

4. BÖLÜM

Edebiyat Dili

Atabey Kılıç

Güntümüzde Edebiyat Dili Olarak Türkçe ve Meselelerine Genel Bir Bakış

Turan Karataş

Edebiyat Terimleri Meselesi

Maksut Yiğitbaş

Edebiyat Dili

Ali Ural

Refik Halid Karay ve Türkçenin Lezzeti

GÜNÜMÜZDE EDEBİYAT DİLİ OLARAK TÜRKÇE VE MESELELERİNE GENEL BİR BAKIŞ¹

Atabey KILIÇ*

Edebiyat dili, bir milletin birbiriyle anlaşmasını sağlayan ortak lisânın pek çok bakımdan en üst tabakasını oluşturduğu için, edebî eserlerdeki dil tasarrufları, sayısı ve cinsi esas olmak üzere kelime hazînesi ile kelimelerin oluşturduğu guruplar, atasözleri ve benzeri kelâm-ı kibâr dediğimiz vecîze türünden ifâde ve ibârelerin kullanılması gibi pek çok üslûp özelliğini de berâberinde taşır. Edebi eserlerdeki metne bakarak dil zenginliğine, kendine has tasarruflara, kelimelerin târihî arka plânına, içerdikleri mecâz, kinâye, teşbih (benzetme), istiâre gibi birtakım anlatım yollarındaki usûller de göz önünde bulundurularak birtakım araçlar vâsıtasıyla tahliller ve terkipler yapmak sûretiyle ilmî mânâda bir değerlendirmeye gitmek mümkün olabilir.

Yapılacak çalışmaların bizce en önemli araçlarından biri mukâyese olmalıdır. Edebiyat, bir süreklilik hâli de olduğuna göre, geçmiş ile şimdi arasında basit mukâyeseler bile bizi nerede olduğumuz sorusunun cevâbına götürecektir. Meselâ, Yunus Emre Hazretleri'nin 400 civârında şiir ihtivâ eden Dîvân'ında ve Risâletü'n-Nushîyye isimli yaklaşık 600 beyitlik mesnevîsindeki kelime hazînesinin 5000 (beş bin) kadar olduğundan² hareket ederek günümüz şâirlerinden de -varsa eğer- bu

* Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Kayseri. atabey@erciyes.edu.tr

1 Türkiyemizin önemli sivil toplum kuruluşlarından olan Türkiye Yazarlar Birliği tarafından Ankara'da 26-27 Kasım 2021 tarihlerinde gerçekleştirilen Türkçe Şûrası, Cumhurbaşkanlığımızın 2021 yılını Yunus Emre ve Türkçe Yılı ilan etmesi üzerine, bu yıl içerisinde yapılan pek çok ilmi program arasında dikkat çekici yönere sahip olmuştur. Ciddi bir seçme ile davet edilen bilim insanları, sundukları tebliğlerle hem dinleyenlere bir bilgi şöleni ziyâfeti sundular hem de -inşAllah yayımlandığındakalıcı tesirleri olacağını düşündüğümüz teklifleri ile de mühim tespitlerde bulundular. Şûrâ sonucu bildirilen hususların devletimiz ve ilgili unsurlar tarafından dikkate alınacağına, gereğinin yapılacağına inanmak isteriz. Bilhassa, pek çok bilim adamı tarafından döne döne tekrar edilen, millî eğitim sistemimizdeki aksaklıkların, bilerek bilmeyerek yapılan yanlışların bertaraf edilmesi, aklı başında olan, vatan ve millet sevdâsı taşıyan her insanın hasbî ve harbî temennîsidir. Bu yazı, bu mühim toplantıda sunulan tebliğin yeniden gözden geçirilmiş ve ilâveler yapılmış hâlidir.

2 Bkz.: Durmaz, Canan, Yunus Emre Divanında ve Risaletü'n-Nushîyye'de Kelime Grupları ve Söz Varlığı. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Sakarya Üniversitesi, Sakarya 2008. Tez metni için: <https://acikerisim.sakarya.edu.tr/handle/20.500.12619/92709>

ayarda hacme sâhip eser veren bir ismin seçilmesi ve şiirlerindeki kelime kadrosunun tespit edilip mukâyeseye dâhil edilmesi gerekir. Bu rakamın Zâtî Dîvânı'nda 4300, Fuzûlî'de 5500, Bâkî'de 5200, Ahmed Nedîm Efendi'de 7200 ve Şeyh Gâlib Dîvânı'nda 7600 olduğunu belirtelim ve -her ne kadar aynı türden olmasalar da elimizde bulunan bilgiler olduğu için- Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Makaleler, Edebiyat Tarihi ve deneme kitaplarında yaklaşık 14000 (on dört bin) kelime olduğunu ekleyelim. Aradan geçen onca yıla rağmen, tek eserde üstelik manzum kaleme alınmış olan bir dîvândaki kelime kadrosunun ortalama 6000-7000 civârında olması, binlerce sayfa tutan ve hiçbir zorlayıcı, engelleyici ölçüsü, sınırlaması bulunmayan 1940-60 yıllarına âit mensur eserlerde ise 14000 kelimeye tesâdüf edilmesi, üzerinde pek çok yorum ve değerlendirme yapılabilecek bir manzaradır. Bu mukâyesenin, her yüzyılda kaleme alınmış manzum-mensur bütün eserlerimiz üzerinde özellikle kelime sayısı, cinsi, gurupları gibi esaslardan hareket edilerek titiz bir şekilde yapılması ve ardından da günümüz şiir, roman, hikâye, film -diziler, belgeseller ve animasyonlar da dâhil-, tiyatro eserleri ve benzeri sahalara yayılarak aynı kıstaslar çerçevesinde tamamlanması, nereden gelip nereye doğru gittiğimiz açısından bizlere çok kıymetli bilgiler verecektir.

Günümüz edebiyat metinlerinde karşımıza çıkan iki büyük meseleden bahsetmek söz konusu olabilir. Birincisi, kelime kadrosunun gittikçe daralmasından dolayı karşılaştığımız anlatım, ifâde ve üslûp meseleleri, ikincisi de birinci maddeye bağlı olarak ortaya çıkan sığlık veya yavanlık, tekrarlar. Okuyucuyu esas alan piyasa kitaplarını bir tarafa bırakacak olursak son 50 yılda özellikle ülkemizde herkesin üzerinde ittifak edebileceği kudret ve kuvvete sâhip roman türünden veya mensur eserlerin sayısı, iki elin parmaklarını geçer veya geçmez. Nobel ödülü alan romancının dahi eserlerindeki dile, bu dilin zenginliğine, kelimelerin tür ve çeşidine, mecaz ve hakikat dâiresindeki kullanımlarına, özellikle artık edebî sanat türünden sayılır hâle gelen kinâye, teşbih(benzetme) ve istiâre bakımından tasarruflara bakacak olursak, karşılaştığımız dilin esâsen bir hayli fakir olduğunu söylememiz gerekecektir. Edebiyat dilinin en çok kendini gösterdiği ilm-i beyân sahasındaki bu başlıklar, şâir veyâ yazarın dil hususundaki mahâretini de gösteren sağlam değerlendirme ölçüleridir. Edebî bir eserde görmemiz gereken *telmih* gibi bazı edebî sanatlar da yazar ile okuyucunun kendi arasındaki anlaşma veya uzlaşma noktalarından biridir. Geçmişe atıf diye kısaca ifâde edebileceğimiz telmih, bazı bilim adamlarına göre *mazmun* veya *mânâ* dediğimiz dilberin de teccüm ettiği mekân olarak düşünülebilir. Mânâsı hemen anlaşılabilir şiir, iyi/gerçek şiir değildir düşüncesinden hareketle şiirde de romanda da okuyucu veya dinleyicinin beklentisi, anlama sürecinde kendisini meşgul eden, yoran bir mânâ derinliğinin olmasıdır. Yukarıda bahsettiğimiz mensur eserler hususundaki kısırlığı ne yazık ki şiir sahasında da görüyoruz. Ortalama, zevk, estetik, haz, algı seviyesinde olan okuyucuya hitâp eden şiir de şâir de ne yazık ki, iki elin parmaklarını

geçmeyecek seviyededir. Bilhassa 1960'lı yıllardan itibâren, edebiyatın her alanında gördüğümüz kısır, dar bir bakış açısı veya ideolojik saplantılarla kaleme alınmış, çoğu psikolojik rahatsızlık ürünü gibi duran, herhangi bir estetik ya da bedîi kaygı taşımayan şiirler, hâliyle ya kendilerine göre bir okuyucu bulabilmiş veya kendi fâsid dâirelerinde debelenip durmuştur. Ölçü, kâfiye, redif gibi şekil ile ilgili her türlü âhenk unsurunu da neredeyse bir kenâra atarak kaleme alınan son dönem şiiri içerisinde ancak gelenek yolunda ilerleyen birkaç güçlü isimden bahsetmek mümkündür.

Edebiyat eserlerinin günümüzdeki vaziyetinde belirleyici olan en önemli etken, büyük ihtimâlle eğitim-öğretimdir. Eğitim kurumlarındaki Türkçe öğretim, kullanım ve benzeri bilgilerinin hakkıyla verilip verilmediği hususu, edebî eserleri de büyük ölçüde etkilemektedir. İlkokuldan başlayıp üniversitenin çeşitli derecelerine kadar ulaşan millî eğitim sistemindeki her ârıza veyâ yanlış icrâat, yıllardır tecrübe ettiğimiz, müşâhade edip serzenişte bulunduğumuz, telâfisi neredeyse imkânsız neticeler doğurmaktadır. Eğitim sistemindeki her yanlış müdâhale, basitleştirme, toplum içerisinde yıllara yayıla yayıla sığılı da getirmektedir. Üstelik eğitim, sâdece -bugün zannettiğimiz gibi- bilgilendirmek değil, aynı zamanda terbiye etmek, uygun hâle getirmek de olduğu için, en başta basit âdâb-ı muâşeret (oturup kalkma, toplum içinde hareket etme usûlleri) olmak üzere, yüzlerce medenî husûsu da berâberinde getiren en mühim içtimâî faâliyet olarak dikkat çekmektedir. Bugün okuma yazma ve bilhassa okuma konusunda şikâyetlerimiz varsa, komşuluk ilişkilerimizden tutunuz, toplu taşıma araçlarının kullanımına, devlete veya özel şahıslara âit mekânlardan kendimize, âilemize âit eşyânın kullanımına kadar her başlıkta eğitim kendini gösterir. Medya dilinden âile diline, edebiyat dilinden resmî yazışma diline kadar her alan, eğitimin semeresidir. Ne ekmişsek onu biçeceğimiz âşikâr olduğuna göre, Devlet-i Aliyemizin, evveleminde yapacağı en mühim tasarruf, eğitimde kaliteyi artırmak, kemmiyete (sayıya) değil keyfiyete (niteliğe) ağırlık vermek, her basamaktaki öğrenci sayısından ziyâde, verilen eğitim-öğretimin (talim-terbiyenin) hangi ayarda olduğuna bakmak olmalıdır. Bugün mezun ettiğimiz lise mezunlarının bilgi ve görgü (ilim-irfan) seviyelerinin 15-20 yıl öncekilerle mukâyese edildiğinde daha iyi ve ilerde olduğunu söyleyebiliyor muyuz? Öyleyse eğer, eğitimde başarılı olduğumuzu da iddiâ edebiliriz. Aksi söz konusu ise -ki iz'ân sâhibi herkesin kanâati o yönde olmalı- eğitim-öğretimde ilerlemediğimizi, aksine geriye doğru gittiğimizi görmemiz gerekir. Günümüz şartlarında, ortalama 500-1000 kelime ile konuşan, yazan ve kendini ifâde etmeye çalışan lise mezunu insanlarımızın seviyesi, bilhassa piyasa kitabı adı verilen çeşitli edebî eserlerin seviyesini ve bunlarda kullanılan Türkçe kalitesini de tabii ki belirlemektedir. Artık üniversitelerimizde Türk Dili ve Edebiyatı eğitimi alan öğrencilerimizde bile sıklıkla şahit olduğumuz "tefekkür, sıklet, espri" gibi sayısını yüzlerle ifâde edebileceğimiz alelâde kelimelerin bile bilinmez hâle gelmesi, sâde bu öğrencilerimizin ilgisizliği, merak duymamaları veya eğitime uygun

olmamalarıyla izâh edilemez. Eğitim sistemindeki bilinçli ayıklama, sâdece İslâmî kültür ile alâkanın koparılmasını hedeflemekle kalmıyor, Türk dünyasının ortak dil varlığına da kastediyor. 10 yıl öncesine kadar lise mezunu bir insanın Azerbaycan, Türkmenistan kanallarından seyredeceği ya da dinleyeceği herhangi bir yayını anlama oranı, bugün dehşet verici bir şekilde aşağılara inmiştir. Meselenin bir diğer cephesi ise bırakın birkaç yüzyıl öncesine âit edebî metinleri, daha 50-60 yıl öncesine âit eserlerin dilinin bile yeni kuşak tarafından anlamaz hâle gelmiş, getirilmiş olmasıdır. Sâdeleştire sâdeleştire Ömer Seyfettin, Hâlit Ziyâ, Mehmet Âkif, Necip Fazıl gibi ediplere âit eserleri, artık tanıyamaz hâle gelmiş bulunuyoruz. Sâdeleştirme adına yapılan bu yanlış, bilinçli, kastî tutum, Mustafa Kemâl Atatürk'ün *Nutuk* adlı eserinde bile kendini göstermiştir. *Söylev* şeklinde sâdeleştirilerek yayımlanan eserin aslı ile arasındaki alâka neredeyse hiç kalmamıştır. Bir iki kuşak önceki edebî metni anlamayan insanların, Orhun Kitâbelerini, Kutadgu Bilig, Atebetü'l-Hakâyık, Garîb-nâme, Hadîkatü's-Su'adâ, Mevlid gibi medeniyetimizin şâheserlerini anlamasını beklemek, saf-dillik değil de ya nedir? Mesele, şâirin, nâsirin veyâ umûmiyetle edîbin kullandığı dilin ağır olması, Arapça-Farsça kelimelerle dolu olması vs. değildir aslında. Hepi topu bin, iki bin kelime ile ne hakkıyla ilim yapılabilir ne de edebî eser kaleme alınabilir.

Anamızın ak sütü gibi helâl olan bu mübârek dilin ilmî, edebî, irfânî eserleri tertemiz olmalı, her türlü lüzumsuz ve kasıtlı müdâhaleden de korunmalıdır. Bugün ortalama bir lise mezununun kelime hazinesi 500-1000 arasında geziyorsa, bu güzel dil ile ne ilim yapabilirsiniz ne de derinliği olan edebî eserler ortaya çıkarabilirsiniz. Unutmamak gerekir ki marifet iltifata tâbidir. Müşterisiz metân zâyî olması gibi, bırakın hacimli bir romanı, ortalama ayardaki bir küçük hikâye kitabını bile okuyup anlamaktan âciz insanlara hangi edebî kalem, hangi seviyede, hangi lügatle hitap edebilir? Arz talep dengesini göz önünde bulundurursanız işte, bugün yaşadığımız manzarayı da daha iyi anlamış olursunuz. Okuyucusu olmadığı için bekleyen 50-100 yıl öncesine âit romanlar, hikâyeler ve bugünün seviyesine göre yazılmış hepi topu 1000 kelime etrâfında dönerek kaleme alınmış çok satanlar listesinin başındaki sanat eserleri! Peki, daha eski dönemlere âit edebî, dînî veyâ ilmî eserlerin anlaşılmasını bekleyebilir misiniz bu şartlarda? Eskilerin ifâdesiyle dillendirecek olursak hâsılı, kem âlât ile kemâlât olmaz!

Mesele, öncelikle, bizim gittikçe sulu sepken hâle gelen/getirilen eğitim sistemimizden beslenen zihinlerin darlığı, tembelliği, yetersizliği. *Zîrâ bu terâzi bu kadar sıkleti çekmez...*

EDEBİYAT TERİMLERİ MESELESİ

Turan KARATAŞ*

Bu Yola Niye Nasıl Girdim?

1994 yılında “Edebiyat Bilgileri” dersine kaynak ararken Lütfullah Sami Akalın’ın Varlık Yayınları’nın cep kitapları serisinden çıkan küçük bir *Edebiyat Terimleri Sözlüğü* elime geçti. O tarihlerde günümüzdeki gibi geniş arama motorları yoktu. Kaynaklara ancak yürüyerek ya da elimizi dokundurarak ulaşabiliyorduk. Bu alandaki kaynakları incelerken birçok maddenin yetersiz olduğunu fark ettim. Bu maddelerin bir kısmı dar veya tek bakışla yazılmış; örnekler belli isimlerden seçilmiş ve alınmıştı. Sonrasında üniversite hocalarının bu konu hakkında çalışmaları var mı diye bir araştırma yapma gereği duydum. Ardından bu konu hakkında herhangi bir çalışmanın yapılmadığını gördüm. Bunun üzerine bu alanda bir sözlük yazmaya karar verdim.

Bu işe başlarken ilk önce alanın belli başka kaynaklarını tespit edip okudum. Söz gelimi hemeninden Muallim Naci’nin *Islahat-ı Edebiyyesi*’ni, Tahirül Mevlevî’nin *Edebiyat Lüğati*’ni inceledim. Dönemleri içinde çok başarılı çalışmalardır, ancak bilindiği gibi, sözlük her gün eskimektedir. Buna en iyi örnek; Mustafa Nihat Özön’un *Edebiyat ve Tenkit Sözlüğü*’dür. Yine bu bağlamda, Kaya Bilgegil’in *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*’ni ve Seyit Kemal Karaalioğlu’nun *Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü*’nü okudum. Sonrasında ansiklopedileri taradım. Özellikle de Diyanet’in İslam Ansiklopedisi’ni. Bu kaynakları inceleyip okuduktan sonra gerekli notları aldım. Bu çalışmayı yaparken en büyük şansım bilgisayarın her zaman elimin altında bulunmasıydı. Çünkü her gün yeni bir şey eklemek ya da eskiyeni çıkarmak mümkündü.

Bir işi beğenmiyorsan iyisini sen yazacaksın sözü gereğince böyle bir işe heves ettim. Bu yolculuk boyunca/ sırasında çok şey öğrendim. Öğretici bir kitap yazdım, ama asıl öğrenen ben oldum. Ayrıca çeşitli terimlere dair müstakil makaleler yazdım.

* Prof. Dr., Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ankara. Turan.karatas@asbu.edu.tr

Terimler Niçin Önemlidir?

Bir bilim alanına ya da bir sanat dalına hâkim olmanın, orada yetkinleşmenin yolu o sahanın terimlerini tanımakla ve öğrenmekle başlar. Herhangi bir alanda yeter derecede bilgilenmek için dahası uzmanlaşmak için terimler vazgeçilmez mana anahtarlarıdır. Edebiyat söz konusu olunca terimler daha bir ehemmiyet kazanmaktadır. Terimler hakkında bilgi sahibi olmadan ne bahse mevzu alanlara adım atabilmek ne de edebi eserin dünyasına nüfuz edebilmek mümkündür. Edebiyat kuramcıları Wellek ve Warren'in vurguladığı gibi edebi eserlerin incelenmesi ve edebiyat dönemlerinin ortaya çıkarılması için başarılı bir terimler sistemine ihtiyaç vardır. Bu her alan/disiplin için geçerlidir, sadece edebiyat alanında değil. Eleştirel düşüncenin veya eleştirel tavrın edebiyat eserleri üzerinde sağlıklı sonuçlara ulaşabilmesi için terimlerin anlaşılıp yerli yerine oturtulmasına bağlıdır. Terimler anlaşılıp kavrandıkça ve içselleştirildikçe, yani zihinde yer ettikçe edebiyat eleştirisi daha sağlıklı zeminlerde yapılacaktır. Bir bilim dalında eleştirel bir metin ortaya koymayı düşünüyorsanız, ele aldığınız konunun terimlerine ve bu terimlerin bütün ayrıntılarına vakıf olmanız gerekmektedir.

Birçok şey gibi, terimler meselenin ele almasında da çok geç kalınmıştır. Bununla alakalı biraz araştırma yaptım. Problem ancak Tanzimat'tan sonra ciddi bir şekilde ele alınmaya başlanmıştır. O yıllarda Batı'dan gelen kavramlara daha çok Arapçadan karşılıklar bulunmuştur. Çünkü o günkü münevverler Arapçayı da Farsçayı da biliyordu. Bundan dolayı bu durum çok da yadırganmıyordu.

Cumhuriyetten sonra Osmanlıyı dolayısıyla Arapçayı tümünden reddetme yanlışlığı terimlere Türkçe karşılıklar bulma yolunu açmıştır. Bir yol açmıştır, ancak sağlıklı bir şekilde ilerleyememiştir. Arapça asıl adlarına uygun Türkçe karşılık bulmak yerine kolayca kaçılmış ve Batıdaki isimler tercih edilmiştir. "Arapça ve Farsça öğretiminin 1929 yılında okullardan kaldırılmasıyla doğu kökenli kelimelerin kullanılması ve yayınlanması engellenmiştir." (Zülfikar, 1991, s. 1).

Türkçe kelime ve terimlerin gelişip türemesine imkân sağlanmış, bu olumlu gelişmelerin yanında Batı kökenli kelimeler artan bir hızla Türkçeye girmeye başlamıştır. Okullarda Arapça ve Farsça derslerin kaldırılmasıyla beraber, Arapça ve Farsça kelimelerin Türkçeden çıkartılması fikri de ortaya atılmıştır. Yunanca ve Latince dersleri okullarda verilmemesine rağmen bu dillerde birçok kelime Türkçeye alınmıştır. Bunun sebebi Latince ve Yunanca dillerinin Batı medeniyetinin zeminini oluşturmasından kaynaklanmaktadır. Türkçe kelime ve terimlere yönelme çabasını Batıdaki kaynaklar kösteklemiştir." (Zülfikar, aynı yer)

Eğer Türkçe karşılıklara devam edilseydi yarısı gider yarısı kalırdı. Çoğu gider azı kalırdı. Ama bugünkü gibi böyle saçaklı, bir kısmı Batı'dan bir kısmı Doğu'dan azı da bizden bir terimler sistemi olmazdı.

Neler Yapabildim?

Çok yerleşmiş terim isimleri dışında Türkçe isimleri tercih ettim. Söz gelimi realizmi değil de gerçeküstücülüğü kullandık. Bu arada şunu da belirtmeliyim ki Arapça ve Farsça isimlere daha sıcak baktım. Çünkü bu diller medeniyetimizin ortak dilleridir. O günkü siyasi ve edebi şartlar gereğince alelacele bulunan isimler yerine daha doğru bulduğumuz isimleri önerdik. Söz gelimi “milli edebiyat”ı değil de “milliyetçi edebiyat”ı kullanmayı... Çünkü “milli edebiyat” doğru bir adlandırma değildir. Edebiyatta çok meşhur olan isimleri, kavramları da sözlüğümüze aldık. Çünkü edebiyatın bir sınırı olmadığı gibi terimlerin ve kavramların da bir sınırı yoktur.

Zamanında Batı'daki öreklere özenilerek isimlendirilen edebi oluşumları tartışmaya açtık. Mesela, Beş Hececiler niye bu ismi seçmişlerdi? Bu adı bulmalarının/ almalarının nedeni Fransada beş edebiyatçılar kulübünün bulunmasıydı.

Bunların yanında son yirmi beş yıl içinde edebiyatın dolaşımına giren yeni terimlere yer verdik. Her kesimden şair ve yazarın eserlerini inceledik. Belli bir kesimin, belli bir ideolojinin, belli bir düşüncenin örneklerini değil iyi/güzel olanları aldık.

Beri yanda, anlatımda da öğretici dille beraber ondan ziyade deneme üslubunu tercih ettik. Bu sayede okunması kolay ve keyifli bir eser ortaya çıkmış oldu.

Sonuç olarak diyebiliriz ki edebiyat terimleri meselesinde Türkçe tutumu bakımından başarılı görünmüyoruz. Çoklarınca maalesef Türkçe adlar tercih edilmiyor. Rahmetli bir hocamız Türkçeciydi, Türkçüydü, muhafazakârdı, milliyetçiydi ama Batı edebiyatı akımlarını yazarken bir tane Türkçe isim tercih etmedi.

Son yıllarda çoğu zaman bilgiçlik sayılsın diye terimlerin batıdaki adları kullanılıyor. Dile iyice yerleşen kelimelere bir şey yapamayız, ama dilimizde karşılıkları bulunan kelimeler için Türkçelerinin kullanılmasına teşvik edebiliriz. Yeniler için bulunan karşılıklarda da Türkçelere itibar edilmesi gerektiğini düşünüyorum.

Bir de şu var ki liselerde elli altmış yıllık kalıp bilgiler tekrar ediliyor. Üniversitelerimizin Türk Dili ve Edebiyatı bölümlerinde de alanın temel terimlerini ve kavramlarını yeterince öğretmiyoruz. Bu suç başta biz akademisyenlerin, sonrasında öğrencilerin diyebiliriz.

EDEBİYAT DİLİ

Maksut YİĞİTBAŞ*

Giriş

Zübde-i âlem olan insan daima güzel olana ve ebedî olana ilgi duyar. Hal böyle olunca da kabiliyeti ölçüsünde sevinçten acıya değin duygularını ve düşüncelerini güzel şekilde ortaya koymak ister. Yapısal olarak Tac Mahal'ı ve Mihrimah Sultan Camii'ni; sayısız yazılı eserler arasında Su Kaside'sini ve Hüsn ü Aşk'ı güzelin edebî ve ebedî örnekleri olarak görebiliriz. Çok genel bir tanımla edebiyat güzel olanı ifade etme ve yazma sanatıdır. Edebiyatın kalıcılığına ve güzel bir yadigâr olduğuna, “Âsâr-ı beşeriyyede ise sözden pâyidâr bir bergüzâr yoktur.” diyerek dikkat çeken Namık Kemal, edebiyat için bugün de geçerli olan şu tanımlamayı yapar: “...hakikat-i halde lâfzan edebiyatın me'haz-ı iştikakı edeb ise, mânen edebin masdar-ı intişârı edebiyattır denilebilir.” (Yetiş, 1989: 8). Edebiyatın malzemesi dildir. His ve düşünce dili kullanma yeteneğine bağlı olarak ortaya konulunca somut hal alır.

Tanzimat'a gelinceye kadar edebiyat denilince daha çok şiir kastedilmekteydi ve Türk edebiyatı neredeyse bir şiir edebiyatıydı. Dolayısıyla bu dönemin edebiyat dili için daha çok şiir dilinden söz etmek gerekecektir. Çağlar boyunca şiire nesirden daha fazla önem verilmesinde sosyo-kültürel sebeplerle birlikte dilin şiirde kazandığı saygınlığın ve didaktik anlamda etkileyiciliğinin rolü vardır. Sahih bir edebiyat geleneğimiz olduğu gibi sahih bir edebiyat dilimiz mevcuttur. Bu dil cemiyetin öz değerlerinden doğar ve gelişerek nesilden nesile aktarılır. Değişerek devam eden bu edebî dil dün olduğu gibi bugün de iki ana damardan beslenir: Sosyal hayat ve sanatçının tercihi. Toplumsal yaşamın edebiyat üzerindeki baskısı zaman zaman sanatçının özgürlüğüne ket vururlar fakat özgün ve güçlü kalemler bu sınırları aşmayı başarırlar. Diğer taraftan etkileşime sürekli açık olan bir edebî zevk meselesi vardır ki edebiyatı ve dolayısıyla dili alttan alta o yönlendirir. Yahya Kemal dilin yanı sıra edebiyatın da

* Doç. Dr., Ahi Evran Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Kırşehir. maksut@ahievran.edu.tr

zamana göre değil zevklere göre biçimlendiğini ifade eder; bu hususta modayı ve tekâmülü esas alan yaklaşımları yanlış bulur. Paris'te bulunduğu yıllarda uzun bir etkileşim süreci yaşadığını, Baudelaire'den başlayarak Mallarmé'ye varan büyük ve moda şairlerin etkisinden sıyrılarak kendince, belki onlara nazaran daha demode denilecek şairlerde karar kıldığını dile getirerek şu sonuca ulaşır: “Mâmâfih şiirde devirlerin bir tekâmülünü gözeten edebiyat müverrihleri hem kendileri aldanıyorlar hem de kaari'lerini aldatıyorlar. Ben bunu kendi üzerimde tecrübe ettim.” (2008: 107). Beyatlı'yı üstat kabul eden Ahmet Hamdi Tanpınar, hocasına katılır; edebî eserin sanatçının zevklerinden ve ait olduğu devirden ayrı düşünülmemeyeceğini belirtir. Bu bağlamda eski şiirimizin de çok açık bir şekilde zevklere göre geliştiğini dile getirir. “Eski şiirin hakikaten güzel olan taraflarını, tabiat ve insan ruhuyla gittikçe derinleşen bir alışverişten ziyade kültürün ve sistemlerin getirdikleri üzerinde çalışan zevk vücuda getirir, diyebiliriz.” (1988: 18).

Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile birlikte bürokratik ortamda önemli yer tutan aydın edebiyatçıları Batı medeniyeti ile yakınlaşmanın özellikle yeni bir anlayışla gerçekleşeceğini düşünürler. Bunun için en önemli işlevin edebiyatın üstleneceğini dolayısıyla da Yeni edebiyatın inşasına dille başlanması gerektiğini bilirler. Devrin edebiyatçı aydınlarının edebiyat diline dile ilişkin sistemli ya da gelişmiş güzel yazılarının temelinde bu psikoloji yer alır. Her siyasi ve sosyal değişimle birlikte edebiyat diline dair aydınlar söz söylemeyi adeta kendilerine millî bir vazife addederler. II. Meşrutiyet sonrasında ve Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte dil bağlamındaki gelişmeleri bu niyetle yapılan hareketler olarak değerlendirebiliriz. Bu yazı kapsamında daha çok okuryazar kesim ve aydın çevresinde oluşan Türk edebiyatı ve dili üzerinde durulacaktır.

Dönem, Sanatçı ve Edebiyat Dili

16. yüzyıla kadar yaygın olarak kullanılan, bugün dahi okunabilir olan Türkçe 17. yüzyıldan itibaren doğal halinden uzaklaşır; özellikle edebî eserlerde klişeleşen sanatın bir malzemesine dönüştürülür. Böylece kendiliğinden bir dil kategorisi ortaya çıkar: Sade, orta ve süslü dil. Durum böyle olunca edebiyat çevresindeki yalın ve yaygın olan dil ancak halk hikâyelerinde görülür hale gelir. Oysa medrese yahut aydın edebiyatı olarak kabul edilen Divan edebiyatı 14. yüzyıldan başlayarak 16. yüzyıla kadar Ahmet Paşa, Necati Bey, Tatavlı Mahremi, Edirneli Nazmi ve Aydınlı Visali'nin eserlerinde, bugün Türki-i Basit olarak anılan sade, yalın dille yazılmış şiir örneklerine rastlanır. Edirneli Nazmi'den vereceğimiz şiir kesitlerinde bunu açıkça görmek mümkündür:

“Yakış gel a güzel bana ki düşdi bu gönül sana

Beni iletme bir yana bana seni gerek seni” (Özkan, 1997: 240).

Mev'iza

“Çıkarma şu togru yolundan bizi

Eyü yolda göçür dünyeden sen bizi

Bizi dünyeden gönder iman-ıla

Bize yoldaş it anı Kur'an-ıla” (Özkan, 1997: 242).

Türki-i Basit ile şiir yazarların dışında 16. yüzyılın bazı şairleri devrin gelişmekte olan ağdalı edebiyat dilinden kendilerini alamazlar. Buna rağmen asrın büyük şairi Baki nesirlerinde günümüzde bile anlaşılacak ölçüde sade bir dil kullanır. Hz. Peygamber'i anlattığı Meâlümü'l- Yakinde kullandığı dil sadelik bakımından dikkat çekicidir: “Ol kimesne gelüp Abdu'l- muttalib gördüğü gibi dili tolaştı ve aklı başından gidüp düşdü, yattı. Boğazlanmış sığır gibi horlamağa başladı. Kalkup aklı başına gelicek Abdu'l- muttalib'e secde kıldı ve ben şehadet eylerüm ki sen Kureyş taifesinin seyidisin didi...” (Özkan, 2009: 121). Şiirlerinde belirli bir dil jargonuna kalemını tabi kılan Baki'nin nesirinde yalın bir Türkçeyi tercih etmesini şiirle düzyazıyı ayrı tutuşuna başlayabiliriz. İlki sanat vadisinin, diğeri ise anlaşılmanın ölçü alındığı bir alanın edebiyat dilleridir. Bu farklı tutum en azından belirli bir çevrede, devrin kendine özgü şiir diline sahip olduğunu açıkça gösterir. 17. yüzyıl şairlerinin çoğunluğu Arapça ve Farsçanın etkisinde şiir dili inşa ederler. Fakat sanat yapma kaygısı taşımayan dönem şairlerinin düzyazıda kullandıkları dil genellikle sadedir. Bu yüzyılda yaşayan büyük seyyahımız Evliya Çelebi meşhur rüyasını anlatırken günümüz insanının dahi anlayıp gülümseyeceği sade bir Türkçe kullanır: “... hemân mihrâbda Hazret-i Risâlet otururken dest-i şerifin bûs edüp, 'Şefâat yâ Resûllâh deyüp ricâ eyle' deyü Sâd-ı Vakkâs yanımda oturup cümle ta'lim eyledi... 'Şefâat yâ Resûlallah diyecek mahalde hemân 'seyâhat yâ Resûlallah' demişim. Hemân Hazret tebessüm edüp...” (Özkan, 2009: 124- 125).

Tanzimat'ın ilanıyla birlikte şiirde olduğu gibi düzyazıda da toplum diliyle edebiyat yapma yoluna gidilir. Abdülhak Hamit ve Recaizade Mahmut Ekrem neslinin bireyi ölçü alan edebiyatlarına kadar bu anlayış devam eder. Kısmen Encümen-i Şuara şairleri ile başlayan sade dille yazma ilgisi Şinasi ile hız kazanır. Tercüman-ı Ahval Mukaddimesi'nde Şinasi sadece gazete lisanına değil edebî metinler için de geçerli olan dile dikkat çeker: “Ta'rif e hâcet olmadığı üzre kelâm, ifade-i meram etmeğe mahsus bir mevhibe-i kudret olduğu misillû, en güzel icad-i akl-ı insanî olan kitabet dahi kalemle tasvir-i kelâm eylemek fenninden ibarettir; bu itibar-i hakikate mebnî, giderek, umum halkın kolaylıkla anlayabileceği mertebede işbu gazeteyi kaleme almak mültezem olduğu dahi makam münasebeti ile şimdiden ihtar olunur.

Değil mi Tanrı'nın ihsânı akl-ü kalb-ü lisan,

Bu lûtfu etmelidir fikr-ü şükr-ü zikr insan.” (Şinasi, 1277/1860).

Şinasi'nin mukaddime yazısında kullandığı sade dilin belki daha yalın biçimine Tercüman- ı Ahval'den önce kaleme aldığı Şair Evlenmesi'nde de rastlanır.

Vatanın selameti, milletin istikbali için halkın anlayacağı devlet ve edebiyat diline gereksinim duyan Namık Kemal'in bu kanaatinin gün yüzüne çıkmasında etkili olan isim yine Şinasi olur. Farkında olmaksızın aradığı ve rastladığında niyetinin somutlaşmış hali olarak gördüğü Türkçenin bu şekilde kullanımdan etkiler. Daha önce yazılarını okuyup da beğenmediği Şinasi'nin bu manzumesini gördükten sonra Yeni edebiyat anlayışında onun yoldaşı olur: “Bir ramazan günü kitap aramak için Sultan Beyazıd camii avlusundaki sergilere girdim. Elime ta'lik yazı litograf basma bir kâğıt tutuşturdular. Yirmi de para istediler, parayı verdim, kâğıdı aldım. Üstünde İlâhi unvanını gördüm. Derviş Yunus ilâhisi zannettim. Bununla beraber okumağa başladım. O ilâhi ne idi bilir misin, ne idi? Beni yazdığımın yazının şimdiki derecesine isâl (ulaştırma, yetiştirme) etmeğe, milletin lisânını şimdiki hâle getirmeğe sebab-i müstakil olan -ilâhi- bir ilâhi idi. Sade fikre ne kadar da yakışıyor. Mebâdisi şudur:

Lâ-mekândır olamaz devletinin taht-gehi

Hak Teâlâ azamet âleminin pâdişehi

Göremez zâtını mahlûkunun âdi nazarı

Hisseder nûrunu amma ki basiret basarı

Vahdet-i zâtına aklımca şehâdet lâzım

Can ü gönlümle münâcât ü ibâdet lâzım” (Kaplan vd., 1991: 32).

Bu heyecan ifadelerine karşın Namık Kemal hayran kaldığı bu Türkçeyi şiirlerinde ve düzyazılarında tam anlamıyla uyguladığı söylenemez. Sade dilin önemine ve kısa cümle kullanmanın gerekliliğine dair görüşlerini kaydettiği “Lîsan-ı Osmanî'nin Edebiyatı Hakkında Bazı Mülâhazatı Şâmildir” adlı makalesinde dahi ağdalı dilden ve paragraf kertesinde uzun cümle kurmaktan kendini alamaz. Şinasi ile başlayan Yeni edebiyat dili Namık Kemal ve Ziya Paşa ile istenilen oranda hayat bulmaz ancak Sami Paşazade Sezaî'nin kaleminde güzel eserlerin malzemesine dönüşür. Küçük Şeyler'deki hikâyeler oldukça yalın bir Türkçeyle yazılırlar. Sezaî Bey'in yazdıkları Ömer Seyfettin ve Refik Halit'in kullandıkları hikâye dilinin adeta muştusu olur. Hikâye dilinde bu gelişmeler yaşanırken romanda istenilen hedefe ulaşamaz. O zamana göre sade Türkçe ile yazan Mithat Efendi'nin ebedilikten uzak dilini ise Tanpınar esnaf yarenliği olarak tanımlar ve deniz sathı seviyesinde bulur. “Halktan gelecek şey lûgatın kendisidir. Yoksa ifade şekli değildir.” diyerek bu dil ve üslubu eleştirir; sorunu kullanılan dilden ziyade Mithat Efendi'nin onu edebiyat diline dönüştüremeyişinde görür (1995: 323).

Tanzimat yıllarında yeni bir tür olan romanda kullanılan dil hikâyeye ayak uyduracak seviyede değildir. Uzun cümle yapısına ve ağdalı dile alışkın olan dönem kalemlerinin

bu yeni türe yabancı olmaları dildeki belirsizliğin önemli nedenlerinden biri olur. Recaizade Mahmut Ekrem'in bu konuya dikkat çekmek için kullandığı ağdalı dili ve paragraf boyutundaki cümleleri meselenin nedenini bizzat kendisiyle, ironik biçimde gösterir: "Lisânımız her mânâyı tamamıyla ve suhuletle ifadeye kâfi olmayan vü's'at-i hazırasını pîş-i nazar-ı insafa alınınca görecekleri nakayıs ve kusuru mazur tutmaları lazım ... Evet lisânımız sair kubhiyyat ve nakayıstan kat'-ı nazar hâlâ murâdat ve tavnurâtımızı bile tamamıyla ifadeye kâfi olmadığı kaziyesi nesafetkârân-ı efâdil ve avarifin ve hussiyelersine-i garbiyyeden birisine aşına olan erbâb-ı marifin bilâ tereddüd itiraf ve teslim edecekleri şey olup..." (Okay, 2013: 98). Konunun özünü yansıtmaya için kaleme alınan bu dil ve üslupla zevkle okunabilir bir roman elbette yazılamayacaktır. Ekrem Beyin belirttiği bu dile ilişkin bu problemi kendisi ve dönemin diğer kalemleri kısa sürede aşarlar. Araba Sevdası ve Halit Ziya'nın romanları kısa sürede alınan mesafeyi gösterir.

Edebiyatta olduğu gibi dilde de aşırılığa karşı olan Ahmet Midhat Efendi, sadeleşme hususunda aşırılıkları; o dönem için kimi çevrelerde dillendirilen öz Türkçe anlayışını doğru bulmaz. Halkın kanıksadığı Türkçenin, yürürlükte olan kelimelerin orijinine bakılmaksızın edebiyatta kullanılmasını savunur. "Osmanlıcanın Islahı" başlıklı makalesinde Osmanlıcanın sadeleştirilme sevdasıyla öz Türkçeye dönüştürülemeyeceğini belirtir. "Çünkü biz Türkistan'dan getirmiş olduğumuz asıl ana lisanımızı kaybetmiş bulunduğumuzdan şimdiki hâlde lisanımızdan Arabi ve Farsi lügatlerini çıkarmış olursak Osmanlı kamusunun hemen bütün bütün boşalacağı derkârdır." (Kaplan vd., 1979: 70). Dünyada hiçbir milletin başka dillerden soyutlanarak kendi dilini kullanmadığını, başka ulusların lisanlarından kelimeler almanın normal olduğunu belirtir. Dolayısıyla bu doğal durumu kendimize has düşünmemiz gerektiğini söyler. Sahibi olduğu Tercüman-ı Hakikat gazetesinde, roman, hikâye ve diğer eserlerinde ortalama okuyucuyu muhatap alır ve buna göre bir edebiyat dili tercih eder. Mithat Efendi, Türkçenin asliyesini yitirmesini Arap ve Fars edebiyatlarını taklide bağlamamak gerektiğini, sadece bu dillerden belki de sanat yapma adına lüzumundan öte kelime alındığını düşünür. Bundan ötürü Osmanlıcanın yazılı ve edebî dil bakımından çıkmaza girdiğini; sıradan bir metni ne Arap'ın ne Acem'in ne de Türk'ün anlayamayacağı seviyeye geldiğini belirtir. Zaman içerisinde Osmanlı Türkçesinin birkaç kişi arasında kullanılan bir lisan-ı hususiye dönüştüğü söyler. Şinâsî'nin dil sahasında çok faydalı işler yaptığını dile getiren Mithat Efendi, düzyazıyı seci ve kafiyeden kurtarıp cümleleri kısalttığını, lisanı umumileştirdiğini; bu nedenle dilin sadeleşmesine katkı sağladığını ifade eder: "Ancak biz dava ediyoruz ki Şinâsî merhumun sadeleştirdiği dereceden birkaç derece daha sadeleşmeye ve daha ziyade umumileşmeye lisanımızın istidadı vardır." (Kaplan vd., 1979: 72).

Osmanlıcanın özellikle Arapça kaidelerden kurtulmasıyla daha da yalınlaşacak, böylece Şinâsî'nin başlattığı sadeleştirme çabası sonuç verecektir. Edebiyat dilinde

Türkçe kelimeler dururken onların yerine Arapça ve Farsça kelimeleri kullanmayı anlamsız ve gereksiz bulan Mithat Efendi; “Hele Türkçe güvercin ve örümcek gibi lügatler dururken kebuter, ankebut gibi Arapça ve Farsça lügatler koyarak halkı Ferheng ve kamusta baş patlatmaya mecbur etmezdik.” (Kaplan vd., 1979: 72-73) der. Arapça sarf (yapı), nahiv (söz dizimi) ve mastarların Türkçeye ilgisini kestiğimizde, kullanıma göre dili tanzim ettiğimizde birçok problem kendiliğinden ortadan kalkacaktır. Ahmet Mithat’ın dile ilişkin tavsiyelerini sistematik olarak çeyrek yüzyıl sonra Ömer Seyfettin, Yeni Lisan makalesinde ele alacak; yeni ve milli bir edebiyat için dil önermelerinde bulunacaktır.

19. yüzyılın sonuna doğru dille ilgili görüş beyan edenlerden bir diğer kişi Muallim Naci’dir. Naci’ye göre muntazam dile sahip olan bir millet mesut sayılmalıdır. Türkçeyi bir sevgili olarak vasıflandırır ve dil sevgisinin her millet için “cibilli” olduğunu söyler:

“Yegâne sevgilimizdir lisân-i Osmani,

Lisân muhabbeti her kavim için cibillidir

Medâr-ı terbiyet insan için ta’allümdür

Teallümün de medarı lisân-ı millîdir.” (Tarakçı, 1994: 312).

Muallim Naci millî dilin duygu ve düşünceleri açık bir şekilde ifade etmeli, abartıdan uzak olmalıdır. Yazı diliyle konuşma dili ayrı olamaz: “Muhâverât-ı adiyе-i Türkiye deyip de geçivermeyelim asıl selikâ-i kavmi gösteren işte o muhaverattır. Yazışmamız söyleşimize hiç uymasın mı?” (Tarakçı, 1994: 314). Naci, biyografisinden ve anılarından izler taşıyan Ömer’in Çocukluğu’nda güzel bir edebiyat Türkçesi kullanır. Şiirlerinde ve düzyazılarında edebiyat dilinin nitelikli örneklerini veren bu sanatkârın erken ölümü Türk edebiyatı ve dolayısıyla da Türkçe için büyük kayıptır.

Tanzimat döneminin önemli yazarlarından olan Sami Paşazade Sezai, Türkçenin Arapça ve Latince kadar tesirli olmayışının kabahatini, ihmalkâr davranılmasında bulur. Divan edebiyatı ile birlikte dilini de beğenmeyen Sezai Bey, Nef’i, Bakî ve Nâbî gibi şairlerin ihtişamlı dillerinin bize ve tabiatımıza uygun olmayışından ötürü yapay bulur. “Eski şairlerimizin hemen hemen hepsi ‘decadent’ oldukları cihetle aheng-i üslupları, fevkaladeliğiyle beraber, kalbe dokunmaz, bir şey söylemez.” diyerek Eski edebiyatımızı, sanatkârlarını anlaşılmazlıkla suçlar ve suniliklerinden dolayı tenkit eder (Kerman, 1981: 334). Divanlarımızın İstanbul’dan ziyade Şiraz’da etkili ve tesirli olacağını söyleyen Sami Paşazade Sezai, bu edebiyat dilinin Kastamonu’dan daha fazla olarak Şam ve Trablus’ta anlaşılabilirliğini söyler. Ona göre Türkçe bir asker lisanıdır. “Çünkü onu söyleyen milletin geçirdiği edvar, ilim ve esrardan ziyade devr-i istilâdır. Şedâid-i hissiyatı tasvirde evâmîr-i müdhîşeyi ifâda pek çok lisana tefevvuk eder.” Bizim kendimizden ve millî ruhumuzdan bu denli uzaklaşmış İran taklitçiliğiyle dilimize, edebiyatımıza yabancılaştığımızı belirtir. Benzer durumun o gün için Batı

edebiyatını taklit etmede de yaşadığını söyler. Asıl yapılması gereken ise Türkçe şiirlere değer vererek manevi Türklüğümüzü herkese göstermektir (Kerman, 1981: 334).

II. Abdülhamit'in yönetime gelmesiyle birlikte Tanzimat edebiyatında bir kırılma yaşanır. Bu evreyi iki büyük şahsiyet şekillendirir: Recaizade Mahmut Ekrem ve Abdülhak Hamit. Tarhan, Makber'e yöneltilen eleştirilere verdiği poetik nitelikteki Nâkafi şiirinde, Yeni edebiyata ve diline ilişkin görüşlerini belirtir. Bu manzumesinde kadîm/Divan edebiyatını o günkü insanın duygularına tercüman olacak özellikte görmediklerini, Yeni edebiyata ve dolayısıyla diline ihtiyaç duyduklarını söyler.

Evet, tarzı kadîmi şî'ri bozduk, her ü merc ettik
Nedir şî' ri hakîki safha-i irfâna dercettik
Bu yolda nakdi vakti cem' i kuvvet birle harcettik
Bize gelmişti zirâ mesleki ecdâd nâkâfi.

Abdülhak Hamit hayranı, bir kısmı Ekrem Bey'in Mekteb-i Sultanî'den öğrencisi olan Edebiyat-ı Cedide sanatçıları Tanzimat ile başlayan edebiyat dilinde kısmen de olsa gelişme gösteren sadeleşmeyi kesintiye uğratırlar. Bu nedenle henüz kanıksanmayan ve bir zevke dönüşmeyen yalın dil anlayışı çıkmaza girer. Dönem itibarı ile baskın ve yetkin bir edebiyat hareketi olan Servet-i Fünun'un kendine has lügatinden dahi söz edilmeye başlanır. Özellikle topluluk şairlerinin o zamana değin gün yüzü görmemiş veya çok az kullanılan kelimelere hayat hakkı vermeleri; alışılmamış bağlaşımlar biçiminde imgesel dile yönelmeleri şiirin kelime dağarcığını genişletir. Bu durum düzyazı eserlerine yansır. Mai ve Siyah romanının naif kahramanı Ahmet Cemil, Tepebaşı'ndaki ziyafette böyle bir edebiyat dilinden söz eder: “- Bilseniz, şiirin nasıl bir lisana muhtaç olduğunu bilseniz! Öyle bir lisan ki... Mütakellim bir ruh kadar belîğ olsun, bütün kederlerimize, neşelerimize, düşüncelerimize, o kalbin bin türlü inceliklerine, fikrin bin çeşit derinliklerine, heyecanlara, tehevvürlere (öfkelere) tercüman olsun...” (Uşaklıgil, 2008: 22- 23). Bu cümlelerde görüldüğü üzere Halit Ziya, kahramanının ağzından bir anlamda Servet-i Fünun topluluğunun dil anlayışını okuyucuları ile paylaşıyor.

Servet-i Fünun dergisinin yazı işlerinin başında olan ve bu edebî hareketin liderliğini yürüten Tevfik Fikret, Musahabe-i Edebiyye ve Hafta-i Edebî'lerinde gündemdeki edebiyatın kritiğini yaparken bazen de edebiyat anlayışlarına yöneltilen eleştirilere cevap verir. Bu yazılarından birinde şiir dilinin ruhun lisanı olduğunu belirtir. “Lisan-ı şiir, lisan-ı tahassüs, lisan-ı ruhtur. İfademizi ruhumuzun temayülât-ı bedayi-perestane ve teheyyat- hakayık-cuyanesine tatbik eder, kalemimizi kalbimize rabteylesek lisan-ı şiir ile ifade-i meram etmiş oluruz; söylediğimiz şeyler şiir olmasa bile şairane olur.” (Parlatır, 1993: 24). Bir bakıma mensur şiiri çağrıştıran bu ve benzer özellikteki diğer söylemleri edebiyat teorisine kafa yoran Fikret'in başka

yönünü tanımamıza yardımcı olur. Ruh ve dilin somut ifadesi olan bir metinde, lisan-ı ruhun ifadesi olan edebî dili yok saymanın edebiyata zarar vereceğini düşünür: “Evet, mazmun olsun mensur olsun, şiirin kendine has bir lisanı, bir tavr-ı bedi-i beyanı vardır; ruh onu söyletir, ruh dinler, ruh anlar... şiir kaide-şiken değildir. Bazen evc-i ala-yı meaniye suud için kaideyi bir tarafa bırakır; lakin hiçbir vakit onu pay-mal-i tahrib etmek istemez!” (Parlatır, 1993: 28).

Batıda Fransız simbolistlerinin, bizde ise zaman zaman Abdülhak Hamit’in şiirlerinde rastlanılan yeni imajlara dayalı şiire Edebiyat-ı Cedide şairleri de ilgi gösterir. Cenap Şehabettin bu konuda öncü rol oynar. Nay-ı zümrüdd (zümrütten ney), havf-ı siyah (siyah korku), teb-i ümmid (ümit sıtması) ve çokça tartışılan saat-i semen-fam (yasemin renkli saatler) gibi imgeleri hem Tefik Fikret’in hem de Cenap’ın şiirlerinde görmek mümkündür. Edebiyat dilindeki bu gelişmeler aşırılık ve anlamsızlık bağlamında Dekadanlar tartışmasına neden olur. Tartışmayı, hayat felsefesi gibi edebiyat anlayışında da ortalamayı ilke edinen Ahmet Mithat Efendi başlatır. Düşkünleşen ya da batan gibi bir anlama sahip olan dekadan Fransızca bir kelimedir ve orijinali *décadent*’tır. 19. yüzyıl sonlarında Fransa’da var olan edebiyata bir alternatif edebiyat dili iddiasıyla ortaya çıkan birtakım şairler sembol ve dolayısıyla da imge/imaja oldukça ilgili olurlar. Bu şairler geleneğe dayalı edebiyat *çevrelerinde* bu şairler dekadan olarak adlandırılır ve yerilirler. Ahmet Mithat Efendi olumsuzlayıcı bir eleştiri bağlamındaki bu tanımlamayı *Servet-i Fünûn sanatçıları, özellikle şiirlerinde imge diline sıklıkla başvuran Cenap Şehabettin için* kullanılır. Onun *Terane-i Mehtab şiirinde geçen ve tartışmanın fitilini ateşleyen Sâât-ı semen-fâm (yasemin renkli saatler)* tamlaması olur.

Artık uyan ey mâh
Ey mâh-ı dil-ârâm,
Zîrâ geçiyor âh!
Sâât-ı semen-fâm!

Yukarıda da belirtildiği üzere *Servet-i Fünûn sanatçıları* kendilerine özgü bir edebiyat dili oluştururlar. Bu dil tesadüfe bağlı olmayan, bilinçli tercih edilen ve geliştirilen bir edebiyat dilidir. Şinasi, Namık Kemal ve Ziya Paşa ile başlayan konuşma diliyle yazma, edebî eser ortaya koyma isteği ve kısmen de olsa çabası Ekrem- Hamit nesline sürdürülmez. Edebiyat-ı Cedide sanatçıları rehber edindikleri Rezaizade Mahmut Ekrem ve Abdülhak Hamit’in dil anlayışlarını daha ileriye taşıyarak kendilerine özgü bir edebiyat dili vücuda getirirler. Estetizm adına başvurulmuş bu yapay dil döneminde ve sonrasında bir hayli eleştiri alır. Tefik Fikret bu eleştirilere cevap verirken kullandıkları dilin dönemin asıl edebiyat dili olduğunu belirtir: “Şimdilik gittikçe parlayan, hiç sönmeyen bir şey varsa edebiyatımızdır. Ne derse densin, bugün gerek lisanımız gerek edebiyatımız şâibe-i tedenniden külliye masun bulunuyor. Mamafih

birçok taraflardan ileri sürülen fikirler bu iddiâ-yı naçize tamamıyla nakizdir, varsın olsun, arada nâ-kabil nakz ve tağyir bir hakikat var ki şudur: her şekl-i terakkî bir nazar-ı mübtedi ve sathi önünde tedenniye müşâbihdir. Bu müşâbehet zaman ile za'il olur... öyle ise şu feryâd nedir:- Lisân bozuluyor... Yazdıkları anlaşılmıyor... Bozulan anlaşılmayan hangi lisandır, bilmiyoruz; ya bu feryâdı edenler bizden başka bir dil kullanmıyorlar ki!.." (Parlatır 1993: 73- 74).

Servet-i Fünun sonrası edebiyat dilinde sadeleşme niyeti tekrar baş gösterir ve bu bağlamında sistemli çabayı daha çok Türkçü edebiyatçılar gösterir. II. Meşrutiyet sonrası dil tartışmalarını büyük ölçüde sonlandıran, bugüne yankı bırakan bir edebiyat topluluğu ve manifesto özelliği gösteren makaleden söz etmek gerekir: Genç Kalemler ve Yeni Lisan makalesi. Dönem aydınının Türkçe ve Türklük üzerine görüşleri Genç Kalemler'in edebiyat diliyle paralellik gösterir. Bu düşünce dünyasını ve dil anlayışını biçimlendiren ise daha ziyade devletin içinde bulunduğu durum olur. Yeni Lisan makalesini kendisi yazmasına karşın, görüşlerine derginin diğer kalemlerini ortak etme adına makalenin sonuna soru işareti bırakan Ömer Seyfettin topluluğun en etkili adıdır. Primo Türk Çocuğu'nun yazarı subaylığının ilk yıllarında, İzmir'de tanıştığı Türkçü Necip'in Türkçeye dair görüşlerinden etkilenir. Ömer Seyfettin'in Balkan savaşı yıllarında tuttuğu günlüklerinde devletin ve vatan topraklarının hali, dilin bu acı durumdaki işlevi açıkça görülür: ...Rumeli eski şeklini alamaz. Artık bir daha yapışmamak üzere Türk ilinden kopmuştur. Avrupa'nın orduları gelip Sırp ve Bulgarları buralardan çıkaramaz ya!.. Sekiz sene evvel, mektepten yeni çıktığım vakit gezdiğim bu yerleri bir gün böyle kaçarak terk edeceğimi hiç aklıma getirir miydim? Heyhat... Mademki biz asker değiliz, mademki bizde askerlik için lâzım olan zekâ ve itaat yok, mademki bizde bir ideal, bir vatan hissi, nihayet bir lisan yok... Bölüğün yarısından ziyadesi Türkçe bilmiyor. Tabur Babil Kulesi gibi. Ne alanın satandan ne satanın alandan haberi var." (Ömer Seyfettin 2018: 1026). Balkanlar özelinde kaydedilen bu notlardaki ahval ne yazık ki Misak-ı Milli sınırları dışında Osmanlı devletinin pek çok coğrafyası için geçerlidir. Yeni bir edebiyata ve diline duyulan ihtiyacın millî bir meseleye dönüşmesinde özellikle Balkan savaşları ve sonrasında yaşananlar belirleyici olur. Sanatın şahsiliğini, muhterem oluşunu ilke edinen Fecr-i Atî'nin devam etmeyişinde ve pek çok kaleminin Millî edebiyat çizgisine yönelişinde dönemin sosyopolitik koşulları etkili rol oynar.

Yeni Lisan makalesi içerdiği başlıklar, tespit edilen problemler ve bunlar için sunulan öneriler bu makalenin en önemli tarafıdır. "Eski Lisan" başlığında İslamiyet'i kabulde birlikte Arapça ve Farsçanın etkisinde kalmanın kaçınılmaz oluşu makul ve gerçekçi karşılanır. Ancak zaman içerisinde sanat yapma kaygısıyla bu etkileşimin abartılarak dili çıkmaza sokmasından şikâyet edilir. "Tasfiye" ve "Nasıl" başlıklarında ise dildeki gereksinim dışı ya da toplumca kanıksanmamış olan kelime ve yapılardan uzaklaşma tavsiye edilir, ölçü olarak İstanbul Türkçesi ve bu ağzı kullanan halk gösterilir:

“Konuştuğumuz lisan, İstanbul Türkçesi en tabii bir lisandır. Klişe olmuş terkiplerden başka lüzumsuz ziyetler asla mükâlememize girmez. Yazı lisanıyla, konuşmak lisanını birleştirecek edebiyatımızı ihya yahut icat etmiş olacağız. Maharetimizi, sanatımızı, zekamızı yalnız beş on kişilik bir edip kümesi takdir etmeyecek, karşımızda anlayan, takdir eden, alkışlayan ve mükafatını veren bir ekseriyet bulunacak.” Biraz abartılı da olsa ‘beş on kişi’ ile Divan edebiyatı taraftarları ve Servet-i Fünun edebiyatçılarına göndermede bulunulur. Fecr-i Âti mensuplarına ve dönemin genç kalemlerine millî bir edebiyat için Türkçe yazmaları tavsiye edilir.

Sonuç

Tanzimat’ın ilanı ile birlikte başlayan edebiyat dili arayışının temelinde yeni bir toplum inşa etme düşüncesi yatar. Dönem aydını Divan edebiyatını ve özellikle dilini eleştirip reddederler buna karşın onun yerine sistemli bir edebiyat dili meydana getiremezler. Toplumun geneli ve Halk edebiyatı dışında, konuya aydın açısından bakıldığında şunu kabul etmek gerekir; yaklaşık bin yıldır etkisinde kalınan Arapça ve Farsçadan olabildiğince soyutlanan bir Türkçe ile sanatçıların eser vermesi zaman alacaktır. Öncelikle alışkanlıkların değişmesi, böylesi bir edebiyat dilinin benimsemesi için zevkin oluşması gerekecektir. Tanzimat ile birlikte kendini belli eden bu arayış inişli ve çıkışlı; doğru ve yanlış Cumhuriyet’e değin sürer. Şinasi ile başlayan bu arayış evresinde Namık Kemal, Ziya Paşa, Ahmet Vefik Paşa, Ali Suavi, A. Mithat Efendi, Şemsettin Sami, Necip Asım, Necip Türkçü Türkçe ve edebiyat dili üzerine düşünüp Tanzimat’la hedeflenen yeni Türkiye için bir dil inşa etmeye çalışırlar. Hareket noktaları hemen hepsinde aynı olan bu süreçte Divan edebiyatına ve diline karşı benzer tepkiler verilir. Şinasi’den itibaren Türkçeye ilişkin hemen her görüşte toplum ve edebiyat dilinin birlikte ele alındığı görülür. Özellikle II. Meşrutiyet sonrasında yaşanan toplumsal ve siyasi gelişmeler Ömer Seyfettin ve dava arkadaşlarının Yeni Lisan makalesinde özetlenen dil anlayışlarının hayat bulmasında etkili olur. Sonuç olarak Cumhuriyet dönemi Türk edebiyatına bu edebî dil mirasıyla girilir.

Kaynakça

- Namık Kemal (1866). *Tasvir-i efkâr*. Beyatlı, Y. K. (2008). *Çocukluğum, gençliğim, siyasi ve edebî hatıralarım*. İstanbul: İst. Fetih Cemiyeti Yayınları. Tanpınar, A. H. (1988). *19. asır Türk edebiyatı tarihi*. İstanbul: Çağlayan Yayınları.
- Özkan, M. (1997). *Edirneli Nazmî ve Türki- i Basit hareketi*. İstanbul: İlmi Araştırmalar. Özkan, M. (2009). *İnsan iletişim ve dil*. İstanbul: Akademik Kitaplar. Şinasi (1860). *Tercüman- ı Ahval*, 9 Teşrinievvel. Kaplan, M. (1991). *Şiir tahlilleri I*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Parlatır, İ. (1993). *Tevfik Fikret, Dil ve Edebiyat Yazuları*. Ankara: TDK Yay. Kaplan, M., vd. (İnci Enginün, Birol Emil, Zeynep Kerman) (1979). *Yeni Türk edebiyatı antolojisi III*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Yayınları.

- Kerman, Z. (1981). *Sami Paşazade Sezaî'nin hikâye, hatıra, mektup ve edebî makaleleri*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Tarakçı, C. (1994). *Muallim Naci Efendi (Hayatı ve eserlerinin tetkiki)*. Samsun.
- Okay, O. (2013). *Batı etkisinde Türk edebiyatı tarihi*. İstanbul: Dergâh Yayınları. Uşaklıgil, H. Z. (2008). *Mai ve siyah*. İstanbul: Özgür Yayınları. Yetiş, K. (1989). *Namık Kemal'in Türk dili ve edebiyatı üzerinde görüşleri ve yazıları*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Yayınları. Ömer Seyfettin, *Ömer Seyfettin'in bütün eserleri*, (Haz. N. H. Polat). İstanbul: İş Bankası Yay., 2018.

REFİK HALİD KARAY VE TÜRKÇENİN LEZZETİ

A. Ali URAL*

Beş duyumuzdan biri olan tatma ağız içinde başlayıp beyinde tanımlanan kimyasal bir mucizedir. Tıp, tükürük içinde eriyen tat moleküllerinin, dil önü ve dil arkasındaki sinirsel yollarla beyindeki tat merkezine ulaştığından söz eder bize ve “lezzet” kavramının, tatların yiyeceklerin aroması ile birleşip koku duyumuzla birlikte tadılmasıyla ortaya çıktığını belirtir. Lezzet algısı açlık sinyali dışında da çalışan bir sistemdir ve beyinde bir keyfe dönüşür.¹

Edebiyatın lezzet arayışı, adına üslup denen yazarın duygu ve düşüncelerini dile getirme şekli, dili kullanma biçimidir. Sözlüğün “izlenen yol, benimsenen tarz”, üslup biliminin “yazarın dil malzemesini kullanırken gramer ve dizim kurallarının, belâgat esaslarının icrasında gösterdiği biçimsel-bireysel özellikler” olarak özetlediği üslup ayırıcı vasıfları tam olarak ortaya konamayan gizemli bir bileşimdir. Her ne kadar üslup incelemeleri, gramer, belâgat ve edebî tenkidin verilerine dayanarak yazarın kelimeleri konuya uygun biçimde seçme ve kullanma tarzı, terkip ve cümleleri oluşturma biçimi, îcâz-ıtnâb gibi belâgat türlerinde gösterdiği özgünlükleri ve bireysel nitelikleri irdelese de lezzetin formülünü tam olarak ortaya koymaktan aciz kalır.

Sadece gramer kurallarına uygun bir yazım şekli dilin lezzeti için yeterli değildir. Yazarların üslup arayışları, kalıcı olmalarını sağlayacak, biricik oluşlarını tescil edecek kişisel bir devinimdir. Bu açıdan baktığımızda üslup “yazarın diliyle, kullandığı dilin kuralları arasındaki sapmaların toplamı ve bu sapmaların eserin konusu ve amacı bakımından yerinde ve özgün olması demektir.” Teknik ve estetiğin dil terazisinin iki ayrı kefesinde lezzet dengesini bulmasıyla yazar diğer yazarlardan kendini ayıracak, şahsiliğini öne çıkartacak bir ölçü elde eder. Edip, dokuma biçimini

* Yazar.

1 Altundal Aytuğ, “Tat Alma Bozuklukları”, <http://www.tkbbv.org.tr/menu/116/tat-alma-bozukluklari-doc-dr-aytug-altundag>, (ET: 25.11.2021)

bulmuş, imzasını isminden önce karakteristik diliyle atmıştır. İbn Haldun'un "Zihinde ve hayalde beliren sûretleri kelime ve terkip kalıplarına dökme tarzı, dokuma biçimi, onlardan özgün bir yapı oluşturma yöntemi,"² olarak tanımladığı üslup elde edilmesi güç nadir maharetlerdendir. Zira "üslup insandır."

Dil ileilmek istenen anlam bağlamında bir sosyal ihtiyaç olarak toplumlara göre farklı zenginlikler kazansa da asıl zenginlik kelime ve kavramların çoğalmasında değil alışılmış dilin özel bir terbiyeyle üslup haline gelmesindedir. "Halk tabirleriyle, basmakalıp üslûb şekilleriyle, beylik teşbih ve istiarelerle yazılan yazılarda şahsîlik ve orijinallik payı azdır. Bunlar edebî değerden mahrum sayılırlar," diyen Peyami Safa, alışılmış, kullanılmış, yıpranmış ifade şekillerini "âdi üslup" olarak tanımlar. "Âdi üslup" alışılmış olansa "Âli üslup"u nerede arayacağız peki? Şeyh Galib'in "Yeni bir lügat tekellüm ettim," sözü bu bapta bir anahtar olarak kabul edilebilir mi? Yenilik tek başına özgün bir üslup için yeterli midir?

Ahmet Haşim'in "Üslup Üzerine Bir Mülâhaza" yazısını dikkate alacak olursak, yenilikleri dolayısıyla hoşumuza giden bir edebî metnin, zaman içinde bizzat o yenilikler nedeniyle değersizleşebileceği ihtimalini göz ardı edemeyiz. Mesele tek başına yenilik değil yeniliğin niteliğidir: "Sıfatlar, teşbihler, istiareler -böcek koleksiyonlarında, toplu iğne ile tutturulan ölü kelebekler gibi- sahifelerin sathı üzerinde, renkli birer naaş halinde duruyordu. Meğer bunlar, edebî eserin bozulmağa ve çürümeğe en müsait süsleri imiş! Daha dünkü şâir, üslûbuna sürdüğü alacalı renklerle bir hafta içinde, soluk bir eski elbise zavallılığına düşerken, sıfatsız, teşbihsiz, istiaresiz Homiros, saf bir billûr piramidi gibi, hâlâ güneşin ışıklarını güneşe aksettirip duruyor."³ Ahmet Haşim'in teşbihsizliği övdüğü cümlede bir teşbih yapması da meselenin yenilikle değil yeniliğin mahiyetiyle ilgili olduğunu göstermektedir.

Türk edebiyatının üslupçu yazarları, dediğimizde aklımıza gelen isimlerin başındadır Refik Halid. Annesi Nefise Ruhsar hanımdan aldığı en büyük miras Türkçedir.

"Kimi İstanbul'u kimi Lâle Devri'ni severmiş! Ben de Türkçeyi seviyorum. Ben Türkçenin cümleleriyle oynarken, onlara renk ve ışık verirken zevk duyuyorum," diyen Karay,⁴ dil ve üslupta aradığı edebî lezzete işaret etmektedir. Anadolu'nun Türkçe için bir süzgeç vazifesi gördüğüne inanan Karay, dilin olgun haline İstanbul'da kavuştuğunu, "tadına tat katan hassasını" orada kazandığını söylemektedir. Dil nihayetinde özenli bir arayışın meyvesidir: "Seçimde ne arayacağız? İşleklik arayacağız, tad ve ezgi (âhenk) arayacağız, İstanbul ve Anadolu ağzile uygunluk arayacağız. Eskidenberi bizimle uyuşan, bağdaşan, hısımlık ve yakınlık gösteren deyimleri kaba, ağır, uzak, ters, korkunç ve gülünç görünenlerine üstün tutacağız. Kıvraklık, derinlik

2 Mişâl Âsi - Emil Bedî' Ya'küb, *el-Mu'cemül-mufassal fi'l-luğa ve'l-edeb*, Beyrut 1987.

3 Hâşim Ahmet, *Bize Göre, Okur Yazar Kitap Yay.*, İstanbul 2016.

4 Karay Refik Halid, *Hep İstanbul, İnkılâp Kitabevi*, İstanbul 2014.

yeterlik ve ses istiyeceğiz. Bunlara varmadan önce, ilk arıyacağımız özgelik, ağzımıza uygunluk olacak... ilâh.”⁵

Bir söyleşide “Niçin yazıyorsunuz?” sorusunu “Yazmaktan büyük bir haz duyduğum için yazıyorum,”⁶ diye cevaplayan Refik Halid için dil lezzeti belli ki yazma sebeplerinden biridir. Yahya Kemal onun üslubunu “lezzet”le açıklayarak, “Türkçeye yeni bir çeşni vermiş, hemen hemen daima neşeli ve canlı; görüşte hususiyet ve yazışta hüner göstermiş bir muharrirdir,” demiştir.⁷ Üslup konusunda kılı kırk yaran Cemil Meriç de nesrin lezzetini Refik Halid Karay’da bulmuş, “...Benim için nesir sanatının gerçek temsilcisi ise Refik Halid’ti. Halep’te yayımlanan ‘Vahdet’ ve ‘Doğru Yol’ gazetelerini günü gününe okuyordum. Refik Halid, hecenin en usta şairleri kadar ahenkli yazıyordu, tazeydi, samimiydi ve mükemmeldi. Nesrin de edebiyatın gür ve ihtişamlı bir kolu olduğunu Refik Halid’ten öğrendim... Refik Halid bir kaynaktan fışkıran su kadar berraktı. Tarık Mümtaz, seller kadar bulanık ve köpüklü. Biri sanattı, öteki tasannu (yapmacık)... Evet Refik Halid’i çok beğeniyordum ama onun gibi yazmak, bayağılığa düşmeden tabii olmak, o yaştaki bir insan için erişilmesi güç bir hayaldi..”

Refik Halid’in envai çeşit nesneyle kurduğu bağ haz ipiyle dokunmuştu. Yaşama tutkusu onun doğasında vardı. Bu coşku kâh gezmeye kâh yemeye içmeye kâh başka güzelliklere yöneliyordu. Yazmak da bu haz zincirinde yerini alıyor, okuru içine katarak sade fakat büyümlü bir edebiyat evreni kuruyordu. Memleket Hikâyeleri’ndeki Şeftali Bahçeleri, dünyevi hazlarla edebi hazzın buluştuğu sihirli bir köşedir: “Değirmende, daha sabahtan gönderilip hazırlanan yağlı bir oğlak çevirmesini tam kıvamında buldular. Daha beş on türlü yemek yaptırılmıştı. O kadar yemişlerdi ki yola çıkmaya güçleri kalmamıştı. Dere kenarında, dalları sarkık koca söğütlerin altında birer birer serilip uyudular.”⁸ Bir röportajında büyük edebiyat yapmanın, Nobel ödülü almanın kendisi için çok da önemli olmadığını belirttikten sonra şunları söylemiştir Karay: “Ben yaşadığım müddetçe hayata bağlı bir insanım. Benim için bir tepsi dolusu nefis ve buzlu meyveden alınacak zevk, ileride alınacağı muhtemel zevklerden çok daha mühimdir.”

Yemeğin lezzetini sadece baharata ya da malzemenin kullanımına bağlamak doğru olmaz. Aşçı, belli aralıklarla yemeğini tadar ve ona göre ilerler. Lezzet verilen emeğin ve gösterilen özenin bütünündedir. Eserlerini dikkatle okuduğumuzda, Türk edebiyatının üslupçularından olan Refik Halid’in gurme olduğunu gösteren çok sayıda sahneyle karşılaşırız. Bir manzarayı hikâyeye çevirirken sevdiği bir yemeği anlatır gibi haz duymasındır onu gurme yapan. Bir gazete yazısında ‘yutkunmak’

5 Ebeci, H. M., Kendi Yazıları ile Refik Halid, Semih Lütfi Kitabevi, İstanbul 1943.

6 Karay Refik Halid, Hep İstanbul, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2014.

7 Beyatlı Yahya Kemal, Siyasi Ve Edebi Portreler, Baha Matbaası, İstanbul 1968.

8 Karay Refik Halid, Memleket Hikâyeleri, İnkılâp Yay., İstanbul.

kelimesi üzerine söyledikleri bu düşüncemize örnek teşkil edebilir. “Önce Türkçedeki ‘yutkunmak’ kelimesinin değeri üzerine dikkat çekeceğim. Her lisanda basit şekilde karşılığı bulunmayıp mürekkep kelimelerle - Mesela Fransızcada ‘tükürüğünü yutmak’ sözlerle- anlatılan bu fizyolojik hadiseye biz pek ustalıkla, şaşılacak bir hünerle, hiç eğlendirici olmadan güzel, kısa, manalı bir karşılık bulabilmişizdir. Ayrıca, bilmem farkında mısınız, ‘yutkunmak’ kelimesini söylerken dil öyle bir hareketle dudaklara ve dişlere vurur, bu hareket boğaz, gırtlak ve tükürük bezleri üzerinde bir tepki yapar ki elimizde olmuyarak adeta yarı yutkunma geçiririz. Bu itibarla ‘yutkunmak’ sözü, yutkunma filinin ağızda hasıl ettiği tesirin tam tasviri, ‘armonize’ edilmiş ifadesi, mekanik hareketin sese çevrilmiş dürüst bir nağmesidir. İnanmıyorsanız o kelimeyi yüksek sesle okuyunuz, dinleyiniz ve dikkat ediniz: Muhakkak yutkunmuş gibi olmuşsunuzdur! Hele ‘K’ harfini aslındaki telaffuzla ‘ga’ diye söyler, ‘yutgunmak’ dersiniz...”⁹

Hazla kurulan bağın öteki ucundaydı acı vardır. Refik Halid’in vatanından uzak kaldığı yıllardaki Türkçe hasreti dilinin en özgün eserlerini yazmaya yöneltmiştir onu. Hazın dolaştığı kumlarda acı takip etmektedir yazarı. Bir kovalamaca değildir belki de bu, aynı bütünün parçalarıdır. Türkçe konuşmadığı zamanlar Refik Halid’in ağzına çiviler batmaktadır. Eskici hikâyesindeki küçük Hasan’ın “Çiviler ağzına batmaz mı senin?” sorusunda Türkçe konuşamamaktan duyulan büyük acı vardır. Eskici de Refik Halid’tir, Hasan da. “Artık anadili büsbütün işitilmez olmuştu,” cümlesinden sonra hikâye bitene kadar on kez “susuyordu” diyerek susmak filinin yanı sıra Türkçe susuzluğunu vurgular Karay. Hasan konuşmaya başladığında ise gerilen ok yayından fırlamıştır. “Asıl konuşan Hasan’dı, altı aydan beri susan Hasan... Durmadan, dinlenmeden, nefes almadan, yanakları sevincinden pembe pembe, dudakları taze, gevrek, billur sesiyle biteviye konuşuyordu.”¹⁰

Refik Halid’in sürgün yılları Türk edebiyatına başta Memleket Hikâyeleri ve Gurbet Hikâyeleri olmak üzere pek çok seçkin eser armağan etti. Nefis bir İstanbul Türkçesiyle yazılan, Karay’ı sevmeyenlerin dahi okumaktan kendilerini alamadığı harikulade metinlerdi bunlar. Refik Halid’in sürgününe onay veren Atatürk bile onun yazılarını zevkle okumaya devam ediyordu. Yakup Kadri anlatıyor: “Bir akşam, Atatürk, sofraya oturduğumuz sırada ‘Çocuklar, demişti, size bu akşam tadına doyum olmaz bir ziyafet-i edebiyeye çekeceğim’ ve elinde tuttuğu cep dergisi kütanesinde bir kitabı göstererek ‘bu, diye ilave etmişti...” İşaret ettiği kitap Refik Halid’in içinde bisikletle ilk tanışmasını da anlattığı “Deli” isimli mizahi eseri idi. Gülmekten gözleri yaşaran Atatürk okumasını bitirdiğinde sofrada bulunan İçişleri Bakanı Şükrü Kaya’ya dönerek, ‘Ne yapacaksak yapalım, onun bir an evvel memleketeye dönmesinin çaresine

9 Karay Refik Halid, Güzel Sanat Suçları, İnkılâp Yay., İstanbul 2016.

10 Karay Refik Halid, Gurbet Hikâyeleri, İnkılâp Yay., İstanbul.

bakalım,' demişti.”¹¹ Refik Halid bisikleti şöyle anlatıyordu “Deli” adlı kitabında: “Nihayet velosipet görüldü. Herkeste bir heyecan... Ben ikide bir, halkın bacakları arasından yol bulup yaklaşıyorum, farkına varıyorlar, dokunurum, kırarım, koparırım diye hemen uzaklaştırıyorlar. Böyle narin, çürük, çocuk eliyle sakatlanmaya müsait bir arabanın kocaman ağabeyimi taşıyıp tâ uzaklara götürebileceğine şaşmakla beraber ümidimi kesmiyordum da... Annem endişeden sapsarı idi; beklenen bu şeytan arabasının oğluna bir bela olmasından korkuyor, aylardan beri, rüyasında kardeşimi zümrüdü anka gibi acayip bir kuşun sırtında göklerde uçarken, yuvarlanırken, düşüp bin parça olurken görerek haykırma ağlaya uyanıyordu. Babam ‘Biner,’ diyordu, ‘madem ki Avrupâda biniyorlar!’ ”¹²

Kökü nerede olursa olsun Türkçenin çiçeğinin vatanımızda açtığını düşünüyordu Refik Halid ve o çiçeğin üzerine titriyordu. Dilin sadeleşmesinden yana olsa da bunun Türkçenin zenginliği ve imkânları içinde olmasını arzuluyor, dilin karakteristiğiyle bağdaşmayan yaklaşımlara karşı çıkıyordu. 1928’de yeni harfler kabul edilmiş, 1932’de TDK kurulmuş, “sadeleşme” resmî dil politikası hâline getirilmişti. Refik Halid, Türkçenin ses kazanında kıvam bulan kelimelerin kökeni hangi dile dayanırsa dayansın dışlanmasını doğru bulmuyordu. Onun için asıl mikyas ahenkti. Türkiye Türkçesinin akıcı ve ahenkli söyleyişine uyması halinde kelimenin hangi coğrafyadan devşirildiği önemli değildi.

Dilde sadeleşme hareketinde Orta Asya Türkçesinden yararlanma konusunda da temkinli olmayı salık veren Karay, Türkçenin Anadolu’da incelik lezzet kazandığını ileri sürerek sert, kaba ve zevksiz kelimelere dönmenin dil ahengini bozacağını, öz Türkçe kelime arayışlarında Türkiye ağızlarının tınısının yakalanması gerektiğini ileri sürmüştür: “Anadolu Türk’ü zamanla bu pürüzleri ayıklamış, Türkçeye hem âhenk hem tat vermiş, hem onu bütün Türk lehçelerinden asırlarca ileriye, kemale değilse de tekâmüle ulaştırmıştır. “Tagay”ı “dayı”, “kogsak”ı “gevşek” yapanlar ve “manğig”ı atarak yerine “adım-koşu, gidiş, hareket” sözlerini koyanlar birer musiki üstadı ve lisan bestekârıymış.”¹³

Nihad Sami Banarlı, Karay’ın hikâye dilini Dede Korkut hikâyelerindeki söyleyiş güzelliğine benzetiyor, bu iki metin arasındaki ortak paydanın evlerde konuşulan yaşayan Türkçe olduğunu ileri sürüyordu. Banarlı’nın “Canlı ve hakiki Türk dili” olarak nitelediği bu lisan, Karay’ın sanatkâr ruhunun kıymetleriyle birleşerek “yapmacıklardan uzak pürüzsüz bir sanat ve bir terennüm lisanı” oluşturuyordu. Doğrusu Refik Halid’te Türkçe zevkini geliştiren yazarların başında ilk gençlik yıllarında okuduğu Muallim Naci gelmektedir. Karay, Naci’nin “Ömer’in Çocukluğu”

11 Karaosmanoğlu Yakup Kadri, Gençlik ve Edebiyat Hatıraları, İletişim Yay., İstanbul.

12 Karay Refik Halid, Deli, İnkılâp Yay., İstanbul.

13 Karay Refik Halid, Türkçenin Tadı ve Âhengi, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2017.

eserinden bu bağlamda şöyle söz etmektedir: “Muallim Naci'nin ufacak bir şaheserler demeti olan o yazı serisini kırk şu kadar yıl önce kıraat kitaplarında ilk okuduğumuz zaman –pek iyi hatırımdadır- sade üsluplu Türk nesrinin tesiri de yardım ederek ilk edebiyat zevkini duymuş, iki büyük hakikat sezmişim: Konuşulan lisanı yazıya geçirmek ve kendi başından geçenleri bu lisanla yazmak!”¹⁴

Refik Halid'i rahatsız eden dil meselelerinden biri de halkın gündelik hayattaki kelime hazinesinin iflas etmesidir. Ağaç, çiçek, kuş ve balık çeşitlerini bilenlerin sayısı azalmıştır. Adlarını söylemek yerine kuş, ot, ağaç deyip geçerler. Yazı dilinde de kelime dağarcığı da dibe vurmuştur. Refik Halid gitgide Türkçenin bir kabile diline dönüşmesinden korkar: “Dedelerimiz -gayet iyi hatırlamaktayım- öyle yapmazlardı; eşyanın asıl isimlerini vermeğe çalışırlardı. Hattâ vermemek cahillik sayıldığından bundan kaçınırlardı, 'şey' ile konuşmak da ayıptı. Artık 'şey'siz lakırdı edemiyoruz... Evet, az kelime kullanıyoruz. Dilimiz bu yüzden zayıflıyor, gittikçe daralıyor. Ayrıca çocuklarımızda hayat bilgisi kelime bakımından acınacak derecede yoksullaşılıyor.”¹⁵

Yalnız kelimelerin değil deyimlerin de gündelik hayatımızdan çekildiğini görmektedir Karay ve bunu tembelliğe, özensizliğe bağlamaktadır. Düşünce tembelliği devam ettiği takdirde dilin yozlaşması ve sığlaşması kaçınılmaz olacaktır: “Az kelime ve az tâbir kullanıyoruz. Mevcudu bulunmadığından değil... Zengin ve dolgun yazmak zahmetini göze almadığımızdan, tembelliğimizden, savsaklığımızdan! Zamane muharririnin, hele gazetecisinin başlıca kusuru, kabahati, lisanımıza zararı budur; açılması geciken gazetecilik enstitüsünün baş dâvası da bunu önlemek olmalıdır.”¹⁶

TDK'nın projelerini gizlilik içinde yürütmesi de Refik Halid'in eleştirdiği hususlar arasındadır. Nitekim Dil Kurultayı'nın altıncısına davet edilmeyince büyük bir hayal kırıklığı yaşayarak şu satırları kaleme almıştır: “...Bir nezâket eseri göstermek lâzımgelirdi. Lâzımgelmezdi. Neden lâzımgelsin ki, Dil Kurultayı ile Kurumu'nun Türkçesi benim Türkçem değil. Benimki İstanbul aile ve halk Türkçesi... Milletın yazı Türkçesi... Anamın, babamın, dedemin ve ninelerimin, ihtiyaçlara cevap verir hale gelmiş olgun, düzgün, sıcak kanlı, kısacası asıl Türkçesi... Bizler onu terennüm ediyoruz. Dil Kurumu ve Kurultayı başka bir dil zırlamak için göbeğini patlatıyor.”¹⁷

Refik Halid'e göre TDK başlangıçtaki iyi niyetini ve samimiyetini kaybetmiştir. Dilin doğal gelişimi dikkate alınmamış, kelime seçme ve üretmede aşırılığa gidilmeye başlanmıştır. Zoraki uygulamalar dili yıpratmakta ve yoksullaştırmaktadır. Osmanlı Türkçesi gitgide yalnız uzmanlarının anladığı arkaik bir dil haline gelmektedir. Aruzla yazılmış şiirleri okuyup anlayabilen insanların sayısı hayli azalmıştır. Fikret ve Hâmid'in

14 Karay Refik Halid, Hep İstanbul, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2014.

15 Karay Refik Halid, Türkçenin Tadı ve Âhengi, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2017.

16 Karay Refik Halid, Türkçenin Tadı ve Âhengi, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2017.

17 Karay Refik Halid, İnsanlık Halleri Huy Arabeskleri, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2015.

şiiirleri bile doğru bir telaffuzla okunmamaktadır. Bunun sorumluları köksüz bir dil icat etmeye çalışanlardır. Bir an önce dil mirasına sahip çıkılması gerekmektedir. Milli Eğitim Bakanlığı, Osmanlıca'yı layığıyla bilen kimseler henüz hayattayken Osmanlı edebiyatının seçkin örneklerini günümüz Türkçesine aktarmalıdır. Milli benliğin korunması için hayati bir konudur bu. "İstanbul"un "İstanbul" olmasına gönlü razı gelmemektedir Refik Halid'in.

Kendi ifadesiyle dilde güzeli, temizi ve ayıklanmışı sezmiş bir adamdır Refik Halid Karay. Ressam gözüyle dünyaya bakan bir tasvir ustasıdır. Öyle tasvirler yapar ki tahlil hükmündedir. Başka yazarlara yakışmayan, fazlalık addedilen sıfat, teşbih ve istiareler onun metnine yakışmakta dilin ahengi ve musikisinde rol üstlenmektedir. Cömerttir Karay; sözlüğün bütün kelimeleri heyecanla bir Refik Halid metninde yer almak için can atmaktadır. Estetik kelimesi onun edebi üslubunun penceresidir. Türkçenin yeter ki yolundan yürüyelim. Refik Halid o pencerede bizi beklemektedir.

..... TÜRKÇE ŞÛRASI .....

5. BÖLÜM

Türk Dünyasında Ortak Türkçe

İskender Pala

Bitmeyen Öykünün Ötesi

Ayhan Pala

Dil İnkılabı ve Türk Dünyası

..... TÜRKÇE ŞÛRASI .....

BİTMİYEN ÖYKÜ'NÜN ÖTESİ

İskender PALA*

Bitmeyen öykü Türk dünyasındaki ortak alfabe tartışmalarıdır.

Dünya nüfusuna oranla konuşulan diller sıralaması 2020 verilerine göre

Çince 1,3 milyar,

İngilizce 427 milyon,

İspanyolca 266 milyon,

Hintçe 260 milyon,

Türkçe 220 milyondur. Sonra Arapça, Portekizce, Bengalce, Rusça ve Japonca gelir.

Dünyanın en güçlü dilleri ise

İngilizce,

Çince,

Fransızca,

İspanyolca,

Arapça,

Rusça,

Almanca,

Japonca,

Portekizce,

Hintçe

* Yazar.

Bu sıralamada Türkçe 14. sırada yer almaktadır. O halde soru şu olmalıdır:

Dünyadaki nüfusa oranla beşinci konumdaki bir ulusun dili neden etkinlik sıralamasında beşinci değildir? Bunun tek cevabı 220 milyonluk Türk dünyasının birbirinden ayrı, kopuk ve dağınıklığıdır. Türk milleti sahip olduğu nüfus oranında siyasi, ekonomik, kültürel güce sahip değildir. Bu gücü elde etmenin ve kullanmanın önündeki ilk engel Türk milletinin ortak dil ve ortak alfabe kullanmayışıdır.

Ortak bir dil kullanımı mümkün müdür?

CKSPK'de bu soru müzakere edildi. “Ortak alfabe yetmez ortak dil gereklidir!” fikrinden hareketle Türksöy ile işbirliğine gidildi.

Türk dünyasının konuyla ilgili kişi ve kurumları tespit edildi:

AZERBAYCAN Elçin İbrahim

KAZAKİSTAN Mirzatay Joldasbek, Magripa Yeskeyeva, Anar Fazıljanova ve Erden Kajıbek

KIRGIZİSTAN Kadıralı Konkobayev, Laylı Ükübayeva ve Nurdin Useev

ÖZBEKİSTAN Marufjan Yoldashev ile Cabbar İşankul

TÜRKMENİSTAN Cebbarmehmet Göklenov ve Myratgeldi Söyegov'a mektuplar yazıldı

Mektup örneği şu şekildedir:

Sayın...

TC Cumhurbaşkanlığı Kültür ve Sanat Politikaları Kurulu'nca “Türk dünyasının ortak değeri Türkçe” ana fikrinden yola çıkılarak Türkçe'nin bir dünya dili olabilmesi için yapılması gerekenlerin bütüncül bir anlayışla tespit edilebileceği bir çalışma yürütülmektedir. Türk dilinin küresel anlamda diplomaside, ticaretle, iletişimde, teknolojiye ve siyasette etkili olabilmesi kadar Türk dünyasındaki kardeşliğimizin pekiştirilmesi için de önemli olacak böyle bir çalışmanın sizlerden gelecek görüşlere yer verilmeden tamamlanması eksik olacaktır. Türk dünyasının en değerli ortak varlığı olan dilimiz hakkında oluşacak mutabakatın hepimizi daha güçlü kılacağı aşikârdır. Kaynağı aynı olmakla birlikte ağızlar, şiveler ve lehçelerle zenginleşmiş Türk dilinin öncelikle bütün Türk dünyasını birleştiren, ardından da dünyanın önemseydiği bir dil olabilmesi için akademik, kültürel veya sosyal bağlamda görüşleriniz çok önemlidir. Bu amaçla “Türk dünyasının ortak değeri Türkçe”nin dünyada hak ettiği küresel gücü kazanması için öngördüğünüz fikirlerinizi aşağıdaki şartlar ve süreç muvacehesinde bizimle yazılı olarak paylaşmanızı rica ediyoruz. Gönderilen makaleler bir kitap olarak yayınlanacak ve paydaş ülkelerde ilgili kurum ve kuruluşlara dağıtılacaktır.

Resmi kurum olarak yapılan bu girişimin sivil olması gerektiği üzerine düşünceler belirtildi.

Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra Türk cumhuriyetleri ayrı ayrı bağımsız devletler oldular. Türk dünyası için büyük bir imkandı ve Oğuz Kağan'ın kendi soyu için söylediği “Kun tug bolsun, gök kurigan (Güneş bayrağın olsun, gök sema şemsiyen) temennisi bir ütopya, bir kızılma olarak yeniden zihinlerde yerini etmeye başladı. Hatırlanacaktır, uzun yıllardır Türk cumhuriyetleri arasında ilişkiler pekiştirilmekte, kültür bakanları, üniversite rektörleri, bilim adamları, akademisyenler ve araştırmacılar muhtelif zaman ve yerlerde konferanslar, sempozyumlar ve kurultaylar düzenlemektedirler. Bu çalışmaların başlangıcını 1920’lerde Kazan’da yapılan “Rusya Halklarının İmlâ Meseleleri” isimli konferansa dayandırsak ardından 1926 yılındaki Bakü Türkoloji Kongresi’nde konu geniş biçimde müzakere olunuyor ve alfabe sorunu, imlâ sorunu, terim sorunu, öğretim yöntemleri, akraba ve komşu dillerin karşılıklı ilişkileri, edebi dil, ortak edebî dil ve kök-dil teorisi gibi konular ele alınıyor. Burada alfabe konusu konuşulmuş ve ortak bir alfabe hazırlanması için 26 üyeli bir komisyon kurulmuştur. 3-7 Haziran 1927’de de bir toplantı yapılarak 4 Kiril harfi ve 29 Latin harfinden oluşan “Birleştirilmiş Yeni Türk Alfabesi” öneriliyor ve buna “Yanalif” adı veriliyor. Bu gelişmeler, Sovyetlerdeki Türk toplumlarının hepsinin Latin alfabesine geçiş sürecini de başlatıyor. Sonra Türkiye’de 1 Kasım 1928 tarihinde 1353 sayılı “Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkında Kanun” çıkarıldı ve iki gün sonra, hiçbir sosyolojik ve kültürel hazırlık olmadan birdenbire yürürlüğe konuldu. Rusya’nın dağılmasıyla eş zamanlı olarak İstanbul’da yürütülen Uluslararası Modern Türk Alfabeleri Sempozyumu’nda ortak alfabe fikri üzerinde durulup 34 harfli bir alfabe teklif edildi. Ardından 1992’de Bişkek’te, 1993’te Ankara’da düzenlenen konferans ve kurultaylar sonucunda 34 harfli “Ortak Türk Alfabesi” üzerinde mutabakat sağlanmıştır. Bu doğrultuda Türkçe alfabeye eklenen Ä, X, Q, Ñ, W harfleri ile 34 harfli yeni bir ortak alfabe tasarlanır. Ne var ki bağımsızlıklarını yeni kazanan Türk devletlerindeki iç ve dış dinamikler nedeniyle bu konu üzerinde sağlıklı bir koordinasyon mekanizması oluşturulamaz.

1992’de bağımsız Türk Cumhuriyetleri arasında devlet başkanları düzeyinde belirli aralıklarla gerçekleştirilecek olan “Türk Dili Konuşan Ülkeler Zirvesi”nin birincisi yapılır ve bu kapsamda çalışmalar yürütülür. Ertesi yıl (1993) önemli bir kurum olan Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı (TÜRKSOY) kurulur. Aynı yıl Özbekistan 2 Eylül 1993’te Devlet Meclisi’nin aldığı “Latin Harfi Temelli Özbek Alfabesine Geçiş Hakkında Kanun” doğrultusunda alfabesini Latin alfabesine çevirir. Özbekistan’ın kabul ettiği bu alfabede ünlü harflerle ilgili sıkıntılar vardır. Ünlü harf sayısını düşürdükleri için Türkçenin ünlü sistemine zarar veren bir alfabe uygulanmaktadır. Yeni Özbek alfabesi 1 Ocak 1996’da ilkokul 1. sınıflardan başlayarak uygulanmaya başlıyor

Öte yandan Kazakistan 2023-2031 yılları arasında kademeli olarak Latin alfabesine tamamen geçişi öngörmektedir.

Bundan üç yıl evvel Marmara Üniversitesi bünyesinde 2. Milletlerarası Çağdaş Türk Alfabeleri Sempozyumu gerçekleştirilmiştir (2018).

Bilindiği gibi 3 Ekim 2009'da da Nahçıvan'da imzalanan anlaşma ile Türk soylu ülkeler arasındaki çok boyutlu ilişkilerin güçlendirilmesi, derinleştirilmesi ve çeşitlendirilmesi amacıyla Türk Konseyi (Türk Keneşi) teşekkül ettirilmiştir.

Türk Konseyi'nin Türksoy'dan başka bağı kuruluşları da vardır:

TÜRKPA (Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenter Asamblesi):

Türk İş Konseyi:Türk Akademisi: (Türklerin dünya medeniyetine olan katkılarını görünür kılmak hedeflenmektedir)

Türk Kültür ve Miras Vakfı: (Çalışmalarını TÜRKSOY ve Türk Akademisi'yle işbirliği içinde yürütmektedir)

Türk Konseyi Ortak Ticaret ve Sanayi Odası:

Bütün bu kuruluşlar muhtelif alanlarda işbirliği yapmakta, kademe kademe ortak millet varlığına ve mirasına doğru yürümektedirler. Bilhassa Ticaret odaları harıl harıl işbirlikleriyle Türk dünyası için ortaklıklar kurmaktadır. Yani ortak bir Türk dili için zemin her geçen gün daha uygun hale gelmektedir.

İki hafta evvel de İstanbul'da 8-12 Kasım Korkut Ata Türk dünyası film festivali yapıldı. Orada da gördük ki Türk dilinin sinema yoluyla yaygınlaşması büyük bir imkândır.

Türk dünyasında birlik ve bütünleşmenin bir ögesi olarak dil ve İsmail Gaspıralı'nın 1883'ten beri savunduğu ortak bir yazı dili ve ortak alfabe konuları bugün artık ortak dil talebini de gündeme getirmeyi tetiklemektedir. 220 milyonun ortak dili, ortak ülküsü, ortak şarkısını hayal ediniz. Elbette sun'i bir yazı dili yaratmanın taşıdığı büyük güçlükler olacaktır. Bunların aşılabileceği zemin ve zaman Türk sinemasının gücüyle doğru orantılı olarak uygun hale gelmektedir. Bugün artık TİKA, TÜRKSOY, Türk Keneşi ve Yunus Emre Enstitüsü; Kazakistan-Türkiye Ahmet Yesevi Üniversitesi ve Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi gibi kurumlar aracılığıyla bütün Türk Dünyasında Türkiye Türkçesi bilinmekte ve öğretilmektedir. Bunun bir adım ötesi eğitim alanını aşan bir sosyal alandır. Kültür ve eğlence bunun içindedir. Türk dizilerinin ulaşabildiği coğrafyalar içinde Türk milletinin ortak değerleri adeta Gaspıralı İsmail Bey'in vasiyetname niteliğindeki aşağıdaki sözlerini gerçekçi kılma umudunu pekiştirmektedir.

“Elli milyonluk (O dönem için) Türk kavminin vilayet vilayet şiveleri, telaffuzda tefavütleri (ayrılıkları) var ise de hâsıl lisanları birdir, binaenaleyh bu kavm-i necibenin

umumi lisan-ı edebiyeye hakkı olduğundan maada, dünyada yaşamak istiyor ise her şeyden ziyade ve her şeyden evvel ittihad-ı lisana (dil birliğine) çalışmalıdır... Arslan gibi milletimizin başına gelen felaketler... her su boyunda bir Han ya da Emire tabi bulunduğundan değildir. Her su boyunda bir şive kullanıp, şimdiye kadar umumi lisan-ı hitabet, lisan-ı edeb vücuda getirmekte ettiği gaflettir” (Hablemitoğlu 2001: 374).

Bugün küreselleşen dünyada ilmî, ekonomik, politik ilişkileri en üst düzeyde kurmak için Türk topluluklarının ortak bir iletişim diline ihtiyacı vardır. Türkiye Türkçesi, Türklerin yaşadıkları devlet ve topluluklar için ortak bir değer ifade edebilecek yetkinliktedir ve böyle bir bütünleşme Türk devletlerine güç katacağı gibi ntopyekûn dünya Türklüğünü tarihte hiç sahip olmadığı büyük bir güce sahip kılacaktır. Türkiye Cumhuriyeti'nin Türkçe konuşan ülkelerle medeni, ekonomik, eğitim alanlarıyla ilgili çok üst düzeyde ilişkiler kurması aynı zamanda Türkiye Türkçesinin de o ülkelerde ortak coğrafya fikrini pekiştirmektedir. Hâlihazır Türkçenin bütün sıkıntılına, bütün açmazlarına rağmen ekonomik, siyasi, diplomatik ve uluslararası ilişkiler alanında bir dünya dili olması mümkündür. Türkleri bir boy, bir soy, bir aile yapan ortak dil Türkiye Türkçesi Anadolu'dan Balkanlara, Türkistan'dan Sibiryaya, hatta işçi göçü sebebiyle pek çok Avrupa ülkesine yayılma eğilimindedir. Türk dizileri de bu zemini oluşturmaktadır. Söylemeye çalıştığımız şey kuru bir Türk milliyetçiliği değildir, Türklerin geleceğidir. Ancak o zaman Türkçe dünya ölçüsünde bir bilim dili, bir diplomasi dili, bir kültür dili olacaktır.

Türkiye Türkçesinin Türk dünyası için ortak dil olma sürecinde onun bazı sorunlarını çözmek, Türk halklarının ortak olarak kullanabileceği bir dili oluşturmak bugünümüz için çok önemli bir konudur. Dil birliğine gidilen yolda sık sık kurultay veya sempozyumların düzenlenmesi önemlidir. Bunun için bize düşen Türkçeye sahip çıkmak, sosyal medya dilinin yozlaştırmalarının mümkün olduğunca önüne geçmek gerekmektedir. Dil kullanımında özensizlikten ve yanlış kullanımlardan kaçınmak, yabancı dil hayranlığı ile yabancı kelime tutkusundan kurtulmak, yabancı dil öğretimi ile yabancı dilde eğitimini birbirine karıştırmamak, Türkçe öğretimindeki yetersizlikler için önlemleri almak ve yetkin Türkçe öğretmenleri yetiştirmek Türkler için ortak iletişim dili olması için büyük önem taşımaktadır.

Öte yandan Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin dile siyasi bir mesele gibi bakmaktan vazgeçmeleri bilhassa eğitim dili olarak Rusça ve Rus etkisini azaltmaları da gerekmektedir.

Rusya Federasyonu konuya siyasi bir açıdan bakmakta ve kültürel etkisini pekiştirme adına Rusçanın bölgede sağlamaşması ve kullanılmaya devam etmesi için çalışmalarını sürdürmektedir. Bugün eski Sovyet coğrafyasındaki Türk devletlerinin önünde dil tercihi açısından üç yol vardır. “Batıya yönelme” yani İngilizce etkisi, “Doğuya

yönelme” yani din tercihi dolayısıyla Arapçayı tercih veya “Türk Kardeşliği” şeklinde sıralamaktadır. Türk kardeşliği Latin alfabesinin benimsenmesi ile Türk kültürünün ağırlık kazanması ve Türkiye’nin Türkiye Türkçesiyle birlikte bu cumhuriyetler üzerindeki etkisinin artması anlamı taşır. Yazık ki oralarda bazı kardeşlerimiz hala çok dilliliğin korunmasını savunmaktadırlar.

Türk dünyasında ortak bir Türkçe mümkündür ve zaruridir. Türkçenin kendi içindeki çeşitliliği öne sürülerek bunun mümkün olamayacağını düşünmek, dillendirmek veya savunmak tam bir gaflet halidir. Türk cumhuriyetlerinin kendi dillerinden kolayca vazgeçmeyecekleri tezi Türk dizileri sayesinde bertaraf edilmiştir. Türk cumhuriyetlerindeki siyasi erkin Türkiye Türkçesini benimseme veya örnek alma çabası içinde olmadıkları buna rağmen Türk dizilerinin halk üzerindeki etkisiyle birlikte günümüzde ortak bir Türk dili yaratmayı yeniden düşünmeye başladıklarının da altını çizmemiz gerekir. Ortak alfabe çalışmalarının sonuçsuz kalması ortak dil idealinin önünü kapamamalıdır.

Kaynakça

- Abdiyeva, R. (2017). Bağımsızlıklarını kazandıktan sonra Türk cumhuriyetlerinin dil politikaları ve Türkiye ile ortak alfabe çalışmaları. *Türklad, c.I, Sayı 2*, s. 104-119.
- Açık, F., (2008). *XX. asrın başlarında Türk dünyasında yaşanan alfabe değişikliklerinin sebepleri, gelişimi ve sonuçları*. Başkent Üniversitesi ve Türk Dil Kurumu I. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu, Ankara
- Argunşah, M. (2008). Ortak dil yaratırken yapılanlar ve beklentiler. *Türk Dünyasında Ortak Dil Türkçe Bilgi Şöleni*. TDK Yay.
- Arslan, B. (2009). Sovyet Rusya hâkimiyetinde yaşayan Türklerin ortak ‘Birleştirilmiş Türk alfabesi’nden ‘Rus kiril’ alfabesine geçirilmesi. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 40.
- Buran, A., (2009). Sovyet Türkolojisi ve birinci Türkoloji kurultayı. *Turkish Studies, C. 4/3*, s. 430-444.
- Ercilasun, A. B. (2015). *Dilde birlik*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Demir, N. ve Yılmaz, E. (2014). *Bitmeyen öykü: Alfabe tartışmaları*. Ankara: Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Yayınları.
- Demir, N. ve Yazıcı, N. (2012). En güçlü çağında Türk dili: Genel değerlendirme ve beklentiler. *21. Yüzyılda Sosyal Bilimler, S. 1*, s.175-197.
- Hablemitoğlu, N. (2017). *Gaspıralı İsmail*. İstanbul: Pozitif Yayınları.
- Hablemitoğlu, N. (2001). Gaspıralı İsmail Bey: Dilde birlik ve Türklük bilinci. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi (Gaspıralı İsmail Bey ve Dilde Birlik Sayısı)* s.369. Ankara: TDK Yay.
- Hasanlı, C. (1999). Birinci Türkoloji kurultaya kısa tarihi baxış, *1926 Bakü Türkoloji Kongresinin 70. Yıl Dönümü Toplantısı* s.7. Ankara: TDK Yay.
- Şahin, E. (2013). Türk dünyasında yazı birliği: Latin alfabesi temelinde yeni Türk alfabeleri. *Yeni Türkiye Dergisi*, s.449.
- Şahin, E., (2012). Orta Asya ve bağımsız Türk cumhuriyetlerinde yeni dil politikaları bağlamında alfabe değişimi. Doç. Dr. Okan Yeşilot (Ed.), *Bağımsızlıklarının 20. yılında Türk cumhuriyetleri ve Türkiye* (ss. 377-388). İstanbul: Ümraniye Belediyesi Kültür Yayınları.
- Şirin, H. (2015). *Başlangıçtan günümüze Türk yazı sistemleri*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yay.

DİL İNKILÂBİ VE TÜRK DÜNYASI

Ayhan PALA*

Zannederseniz 1970’li yılların sonunda idi; Milliyet gazetesinde Burhan Felek’in bir yazısını okumuştum. Sovyetler Birliği elçiliğinin bir resepsiyonunda bir Azerbaycanlı kendisine “Sizinle tek bağlantımız radyo ama radyonun dilinden bir şey anlamıyoruz, neden böyle yapıyorsunuz?” demiş. Burhan Felek o zaman Öztürkçe hevesimizin ne kadar zararlı olduğunu anladım diye yazmıştı. 2015 yılında Rusya’da Kazan Federal Üniversitesi’nde bir sempozyum vesilesi ile bulunduğumda Tatar Edebiyatı Bölümünde bir hocanın masasında gördüğüm Tatarca bir kitabın adı dikkatimi çekmişti. Kitabın adı “Edebî Tenkit” idi. Bu konuda bir kitap Dil İnkılâbından evvel bizde de aynı adla yazılıyordu. Arı dil macerası sonunda bu isim bizde “yazınsal eleştiri” hâline gelmişti. Bu iki hâtıram benim ilk fırsatta bu konuyu ele alma kararı vermeme sebep oldu. Türkçe Şûrası vesilesiyle bu fırsatı buldum. Dil İnkılâbının başka zararları yanında Türk dünyası ile ortak anlaşma zeminimizi ortadan kaldırdığına bu konuşmamda işaret etmek istedim.

Önce Dil İnkılâbının tarihî arka planına temas etmek istiyorum. Bu arka plan bilinmeden bizdeki İnkılâplar anlaşılabilir. Osmanlı devrinde 16. asırda oluşan üstünlük kompleksinin yerini 19. asırda aşağılık kompleksi aldı. Lâle Devrinde Veziriazam Dâmad İbrahim Paşa, Paris’e elçi olarak gönderilen Yirmisekiz Mehmed Çelebi’ye talimatında: “Fransa’nın vesait-i umran ve maarifine dahi layıkıyla kesb-i ittıla ederek kabil-i tatbik olanların takririni” ni istemiştir (Hanioglu 1992: 149). III. Selim devrinde Batı ile temaslar arttı. Paris’e gönderilen İshak Bey Fransa kralından görüş sordu. Bu münasebetle Batıyı tanıyan Osmanlı seçkinlerinin zihniyeti değişmeğe başladı. Bu seçkinler Avrupa sisteminin üstünlüğünü kabul ettiler. Aynı zamanda bir aşağılık kompleksi ortaya çıktı. Mustafa Sami Efendi’nin *Avrupa Risalesi*’nde Avrupa ve kültürü mutlak bir üstünlük olarak ele alındı. II. Mahmud kıyafet değişikliğine gitti.

* Dr. Öğretim Üyesi, Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Ankara. e-posta: aypala@gazi.edu.tr

Resmini devlet dairelerine astırdı. Tanzimat devrinde piyano çalmak ve çocuklara Fransızca öğretecek yabancı mürebbiye tutmak ilericilik işareti sayıldı. Ziya Paşa:

“Diyar-ı küfrü gezdim beldeler kâşaneler gördüm

Dolaştım mülk-i islâmı bütün viraneler gördüm”

diyerek devrin aydınlarına tercüman oldu. Rızâ Tevfik: *“Milletin her ferdi bir defâ Avrupa seyâhatine çıkmalıdır, bir vatandaş oradaki kaldırımları görse mahz-ı hayırdır”* demişti. (Yahya Kemal: 1986: 210).

Cemil Meriç bu hâlimizi çok güzel ifade etmiştir:

“Kıta ları ipek bir kumaş gibi keser biçerdik. Kelleler damları kılıcımızdan. Bir biz vardık cihanda, bir de küffar... Zafer sabahlarını kovalayan bozgun akşamları. İhtiyar dev, mazideki ihtişamından utanır oldu. Sonra utanç, unutkanlığa bıraktı yerini, “Ben Avrupalı’yım,” demeye başladı, “Asya bir cüzzamlılar diyarındır.” Avrupalı dostları, acıyarak baktılar ihtiyara ve kulağına: “Hayır delikanlı,” diye fısıldadılar, “sen bir az-gelişmişsin.” Ve Hristiyan Batı’nın göğsümüze ilıştirdiği bu idam yaftasını, bir “nişân-ı zîşân” gibi gururla benimsedi aydınlarımız.” (Meriç 2020: 98).

Avrupa’da Auguste Comte tarafından sistematize edilen Pozitivizm Osmanlı’ya da tesir etti. Comte, İnsanlık Dini adını verdiği bu ideolojiyi Osmanlı’da da yaymak istedi. Pozitivizmin İlmihali kitabını yazdı. Dinini yaymak için Mustafa Reşid Paşa’ya mektuplar gönderdi. Batıcılık bu psikoloji ile gelişti. Dindar padişah Abdülhamid devrinde yeni nesil, materyalizm, sosyal Darwinizm ve pozitivizmin tesiri altında yetişiyordu. (Hanioglu 2008: 138.) Abdülhamid dönemi mekteplerinde yetişenler için, *“Dinden, şeriattan, gelenekten, maneviyattan o denli çok söz edilen bir dönemde, karanlık fikir ve inançlara isyan eden bir kuşak yetişiyordu. Bu kuşağın başlıca özelliği de inançları inkâr ve materyalizmdi.”* denmektedir (Berkes 2003: 376.). 1915-16 yılında Darülmualim’in öğrencileri arasında yapılan bir ankette 90 öğrenciden 89’u dinle alakaları olmadığını veya dine ancak reform yapılması halinde olumlu yaklaşacaklarını belirtiyordu (Atalay 2018: 74, Nuray Mert 1994’ten naklen). II. Abdülhamid devrinde genç Türk subaylarının konyak içip jambon (domuz eti) yemeyi bir şeref saymağa başladıkları ifade edilmiştir (Lewis 1993: 398.). II. Meşrutiyet’te Meclis Başkanı Pozitivist Ahmed Rıza Kur’an üzerine yemin etmeyeceğini bildirdi. Emil Durkheim Üç Hâl Kanunu nazariyesi ile toplumlar için din devrinin geride kaldığını, son aşama olarak bilim devrine geçildiğini yazdı. Bu fikirler bizde Ziya Gökalp tarafından gündeme getirildi. II. Meşrutiyette Garpcılık cereyanı aydınlar arasında güçlendi. İctihad Dergisinde Dr. Abdullah Cevdet, Kılıçzade Hakkı, Celal Nuri materyalizm, pozitivizm, Darwinizm, Freudizm tesirinde yazılar yazdılar. 1912’de Kılıçzade Hakkı Bey’in yazdığı programda: Fesin yerine yeni bir milli başlık alınması, kadınlara çeşitli

haklar verilmesi ve buna dinî makamların karışmaması, tekke ve zaviyelerin ilgası, medreselerin ilgası, Batı tarzı eğitim müesseseleri kurulması, dilde reform, hukuk reformu gibi hususlar yer alıyordu (Hanioglu 1992: 151.).

Atatürk inkılaplarının fikrî temelini bu gelişmeler oluşturdu. Bütün inkılapların hedefi İslâm medeniyeti dairesinden çıkıp Batı medeniyeti dairesine girmekti. İslâm dini bunun önünde engel olarak görüldü. Dahiliye Vekili Şükrü Kaya 1934'te yaptığı Meclis konuşmasında, “*Dinler işlerini bitirmiş, vazifeleri tükenmiş, yeniden uzviyet ve hayatiyet bulamayan müesseselerdir*” demişti. (Atalay 2018: 84.) Latin alfabesi de bu maksatla kabul edildi. İsmet İnönü, hatıralarında “*Harf İnkılabı bir okuma yazma kolaylığına bağlanamaz. Harf inkılabı'nın bizde tesiri ve büyük faydası, kültür değişmesini kolaylaştırmasıdır. İster istemez Arap kültüründen koştuk.*” demiştir (İnönü 2016: 485.). Kolaylığın bahane olduğu açıktır. Çin-Japon yazısında binlerce sembol bulunmaktadır. Japonya bugün en çok okuryazarı olan ülkelerdendir. II. Meşrutiyet devri mebuslarından Doktor Musullu Davud'un 1909 yılında Meclis-i Mebusan'a sunduğu “İslah-ı Hurufa Dair” layihasına göre, “*Latin harflerinin kabulüyle lisanımızın islahına doğru büyük bir adım atmış, Avrupa medeniyetine mensup olduğumuzu göstermiş ve kabul görmüş olacaktık.*” (Yurdakul 2021: 58, 61.). Şapka İnkılabı ve diğer inkılaplar Batılı görünme maksadı ile yapıldı. Hukuk inkılabı ile İsviçre Medenî Kanunu kabul edildi. Türk milletinin ruhunun ifadesi olan Türk musikisinin radyodan yayını ve devlet kurumlarında eğitimi yasaklandı. Batı Musikisi eğitimi başladı. Devlet eliyle Türk Musikisi eğitimi 1976 yılında başlayabildi.

Birinci Tarih Kongresinde yeni bir tarih tezi ortaya atıldı. Türklerin Hind-Avrupa kavimlerinden olduğu açıklandı. Dil inkılabı da aynı maksatla yapıldı. 1932 yılında toplanan Birinci Türk Dili Kurultayı'nda Türkçenin Hind-Avrupa dilleri ile ortak kökleri olduğu iddia edildi. Konuşmacılardan birinin tebliğinin başlığı ‘*Türk filolojisi: Türkçe Bir Hind-Avrupa Dilidir*’ idi. (Lewis 2019: 71) 108) 1934 yılı Ağustos ayında toplanan İkinci Türk Dili Kurultayı'ndan sonra 17 Kasım 1934 tarihinde Matbuat Umum Müdürlüğü resmî bir tebliğ yayımlamıştır. Bu tebliğe göre, “gazetelerde öztürkçe yazıların başmakale yerinde, bölünmeden ve öteki yüzlere atılmadan yazılmasını Reiscumhur, gazete sahibi arkadaşlarından dilemektedir.” Bu yeni düzene geçiş için en fazla bir hafta müddet verilmiştir. (Doğan 2020: 111.)

1934 yılındaki II. Kurultaydan sonra Arapçadan dilimize giren kelimeler yerine Avrupa dillerinden kelimeler alındı. Müdür yerine Direktör dendi. Maarif Vekâletinin adı Kültür Bakanlığı yapıldı. Türk Tarih Kurumu dergisine Fransızca Bulletin'den bozma Belleten adı verildi. 5 Haziran 1935 tarihli Yeni Asır gazetesinde bir haber: “*Kamutay'da Kültür Bakanlığında Ar Genel Direktörlüğü kurulması kanunu çıktı*” başlığını taşıyordu. Dil İnkılabı için rehber olarak Türk Dili Araştırma Kurumu tarafından 1935 yılında yayımlanan Osmanlıcadan Türkçeye Cep Kılavuzu, Avrupa

dillerinden alınan kelimeler için:

“Türk dilinin, uzun zamanlardan beri sanıldığı gibi, yalnız Ural -Altay dil ardasının bir parçası olmak şöyle dursun, bir yandan İndo-Öropeen denilen Avrupa dilleri soyuna, bir yandan da Semitik adını taşıyan dillere kök vermiş bir ana dil olduğu, gündün güne daha belirli kanıtlarla ortaya çıkmaktadır. Bu bakımdan bugün yabancı denilen Avrupa ve Asya dillerinden Türkçeye alınmış sözler arasında pek çoğunun aslında Türk kökünden kaynakıldığı anlaşılıyor.”

demektedir. Aynı Kılavuz'da S. Arıkan Maarif Vekili yerine Kültür Bakanı olarak, İ. N. Dilmen Genel Sekreter olarak imza atmışlardır. Komisyonlar da Lengüistik, Filoloji, Etimoloji gibi adlarla kurulmuştur. (Osmanlıcadan 1935: V, IX.)

Dil İnkılâbı çalışmalarında terim komisyonu üyesi olarak bulunan Ahmet Cevat Emre Mustafa Kemal'in bu konudaki prensibinin *“Doğu (İslâm Arap) kültürünün ıstılâhları atılacak!”* olduğunu yazmıştır. Atılan terimlerin yerine Batı dillerinden alınan kelimeler imlâları Türk fonetiğine uydurularak kullanılacaktı. Bu konuda uygulanan usulü şu misal göstermektedir: *“Gazi: “Riyaziye nereden gelir, mânası nedir? ... Bu terimin Türkçesi matematik'tir.”* Terim Komisyonu bu şekilde bütün terimlere geometri, aritmetik, teorem, vs. gibi Batı dillerinden Türkçe (!) karşılıklar bulmuş ve bunlar ders kitaplarında kullanılmıştır. (Emre 1960: 339-340). Emre'nin yazdığına göre *“Gazi Türkiyeyi ve Türk milletini Avrupahlaştırmak istiyor”*du. (1960: 330). Mustafa Kemal bu düşüncesini 1925 yılında Akhisar'da yaptığı bir konuşmada açıkça ifade etmişti: *“Şapka da giyeceğiz, garbın her türlü âsarı medeniyesini de alacağız.”* (Atatürk'ün 1997: 234.) Bundan sonra her alanda inkılâplar ile Türk kültüründeki İslâm unsurları tasfiye edildi. Ziya Gökalp hukuk alanında yapılacakların işaretini önceden vermişti: *“Bu çağın milletleri arasına geçebilmek için en esaslı şart, millî hukukun bütün dallarını teokrasi ve klerikalizm kalıntılarından büsbütün kurtarmaktır.”* (Gökalp 1970: 174). Kemalist devrimin hedefinin, *“Orta-Doğu uluslarının modernleşmelerini önleyen başlıca engele, yani İslâmiyete karşı mücadele ederek, Türkiyeyi “Batılaşdırmak” olduğu”* ifade edilmiştir. (Duverger 1974: 359.)

Kemalist rejimin temsilcilerinden Vedat Nedim Tör'ün 21.8.1930 tarihli Hâkimiyeti Milliye'de yayımlanan bir yazısı inkılâpların hedefini:

“Bugünün neslini Avrupa kültürü ile yetiştireceğiz. Ona her şeyden önce klasik bir sanat terbiyesi vereceğiz. Yunan ve Lâtin sanatından başlayarak, Avrupa kültürünün sanat nümunelerini ve sanat tarihini öğreteceğiz. Bu suretle liseyi bitiren bir Türk genci Nef'i'yi, Nâbi'yi, Bâki'yi, Nedim'i anlamayacak, fakat Homer'i, Şekspir'i, Göte'yi, Rasin'i, Şiller'i tadacak.”

olarak açıklamaktadır. (Doğan t.y.: 154.)

Dil İnkılabının yürütüldüğü yıllarda yaşayan ve sonra CHP Hükümetinde Millî Eğitim Bakanlığı yapan Türk dili profesörü Tahsin Banguoğlu bu konuda şunları yazmaktadır:

“1. bu dil hareketinin Türkçülerde gördüğümüz şekilde “umdeleri” yoktu. O yabancı kelimelere karşı bir “umumî taarruz” emriydi ki, en kısa zamanda yazı dili lügatimizin en azından bir yarısını boşaltmayı gerektiriyordu. Bu boşluk nereden ve nasıl doldurulacaktı, bunun bir planı yoktu. Gerçekte “Osmanlıca” adı verilen Arapça ve Farsça kelimelere karşı kesin bir savaş açılmıştı.

2. Ancak bu bizim milliyet tarifimize uygun bir Türkçeleşme değildi. Dilimiz bu sefer başka türlü ve karmaşık bir yabancılaşmaya açılmış oluyordu: Pek çok kelimenin Arapçası yerine Fransızcası rahatça kabul ediliyordu (amelî=pratik, asrî=modern, iktisat = ekonomi). O bizim yakın akraba diller (!) var ya, onlardan yakıştırmalar makbule geçiyordu (ecole-ü okul-a, universal-i evrensel-e çevirmek, image-dan imge, commamde-dan komut çıkarmak, Yunanca hegemonia-dan egemen, Fransızca commune-den kamun = nahiyе, ...). Der demez bütün o akraba dillerin kelime yapım ekleri ve şekilleri de sanki bizim olmuştu: Tatarca’dan söyle-v, Moğolca’dan danış-tay, Farsça-dan il-çe, Arapça’dan si-yasa, Yunanca’dan üç-gen, Latince’den gen-el, Fransızca’dan bir-ik = unique, Almanca’s-dan uz-man, İngilizce’den deniz-bank, Rusça’dan tanrı-ça gibi.” (Banguoğlu 1984: 39)

Bunlara Antropoloji, askomiyon, asdirektör, almanak, artist, atelye gibi pek çok ilave yapılabilir. Yeni kelimelerin Türkçe ile izahları da hiçbir ilmi esasa dayanmıyordu. *Erkân-ı Harbiye Mektebi’nin* adı *Harp Akademisi* olarak değiştirilmişti. *Akademi* kelimesi *ak* ve *adam* kelimelerinden gelir diye açıklanmıştı. (Lewis 2019: 63, 66.) *Kültür* kelimesi keltirmek diye Türkçe bir kelimedен, *Afrodit avrat’tan*, *psikoloji pis’ten*, *elektrik yaltrık’tan* geliyordu. (Lewis 2019: 67, 73, 79, 90.) Bunun gibi *merinos*, *rota*, *kral*, *tünel*, *filozof*, *paralel*, *poligon* gibi Batı dillerinden gelen kelimeler hep Türkçe ile izah ediliyordu. (Lewis 2019: 66, 67, 90, 95.) Bundan sonra konuşmalarda dini hatırlatan kelimeler yerine yeni türetilen kelimeler kullanılması istendi. Selamün aleyküm yerine günaydın, tünaydın ikame edildi. Sonraki yıllarda yapılan türkü derlemelerinde namaz, ezan gibi kelimeler yerine başka kelimeler kondu.

Aslında Tanzimat devrinde Türkçe sadeleşmeye başlamıştı. Mustafa Reşid Paşa ve Cevdet Paşa fen ve sanat kitaplarının halkın anlayabileceği sade bir dille yazılması gerektiğini ileri sürmüşlerdi (Yurdakul 2021: 55-56.). Daha sonra gazetelerin neşri ile sade Türkçe yolunda mesafe alınmıştı. Sonraki yıllarda Ömer Seyfeddin, Ahmet Hikmet Müftüoğlu, Hüseyin Rahmi Gürpınar, Reşat Nuri Güntekin, Refik Halit Karay gibi yazarlar geniş kitlelere hitap eden sade bir dille eserlerini yazmışlardı. Dil İnkılabı bu tabii gelişmeyi yıkarak Türk diline büyük bir darbe indirmiştir.

Dil İnkılabının yapıldığı yıllarda belki akla gelmeyen büyük bir yıkıcı sonucu daha ortaya çıkmıştır. Bu inkılâp, Türk dünyası ile ortak anlaşma zeminini ortadan kaldırmıştır. Türk dilinin ve edebiyatının en büyük isimlerinden Ali Şir Nevâyî'nin, *Ferhad u Şirin* mesnevisinde, kendi eserleri için söylediği söz, edebiyatın gücüne işaret eder: “Hiç ordum olmadığı halde Çin sınırından Horasan’a, Şiraz ve Tebriz’e kadar bütün Türk ve Türkmen illerini yalnızca divanımı göndermek suretiyle fethettim.” (Abik – Karadağ 2017: 740.). 20. asra kadar Türk edebiyatının Nevayî, Fuzulî gibi isimleri bütün Türk dünyasının ortak değerleri olarak okunuyor ve anlaşılıyordu. Türkolog A. H. Vambery, Türk dilinin yayılma alanının genişliğini yaptığı gezi sırasında görmüş ve Balkanlardan Mançurya’ya kadar yolculuk yapacak bir kişinin Türk dilini bilmesi durumunda bu yolculuğunu çok kolay biçimde yapabileceğini, çünkü bu coğrafyada en geçerli dilin Türk dili olduğunu söylemişti. (Akalin 2007: 196-197.)

20. asra kadar Türk edebiyatının Ali Şir Nevayî, Fuzulî gibi isimleri bütün Türk dünyasının ortak değerleri olarak okunuyor ve anlaşılıyordu. 19. asırda Kırimlı fikir adamı İsmail Gaspıralı (1851-1914) “*dilde, fikirde, işte birlik*” demiş, bu fikrini hayata geçirmek için Tercüman Gazetesini yayımlamıştı. Gazete Türk dünyasının her yerinde okunuyor ve anlaşılıyordu. Bunun için İstanbul şivesine ağırlık veren ortak bir dil yayılmaya çalışılıyordu. Türkiye’de Sırat-ı Müstakim, Azerbaycan’da Molla Nasrettin dergileri de aynı anlayışla yayımlanıyordu. XIX. asırda İstanbul’da, Bahçesaray’da, Kazan’da, Bakü’de, Semerkant’ta ve diğer şehirlerde yazılan bir şiir veya bir yazı, yayımlanan bir kitap veya bir gazete Türk dünyasının hemen her bölgesindeki aydınlar tarafından anlaşılabilir olarak okunabiliyordu. Yusuf Akçura, Üç Tarz-ı Siyaset adlı eserini Kazan’da yazmış, bu eseri Kahire’deki Türk gazetesinde yayımlamıştı. Hüseyinzade Ali Bey Azerbaycan’da Füyuzat dergisini çıkarmış ve ilk çıkan nüshayı Kırim’a, Gaspıralı İsmail Bey’e göndermişti. Yusuf Akçura, Ziya Gökalp, Ahmet Ağaoğlu, Üzeyir Hacıbeyli gibi Türk dünyasının önde gelen şahsiyetleri Füyuzat’taki yazıyorlardı. (Akalin 2015: 14, 16.)

Rusya alfabe değişikliği ile müşterek anlaşma zeminine ilk darbeyi vurmuştur. Çarlık devrinde İlminskiy, Sovyet devrinde Stalin bunu hedef aldılar. Sovyet döneminde Rusça kelimeler Türk lehçelerine girince ortak zemin zayıflamaya devam etti. Alfabe farklılıkları ile de ortak anlaşma zemini kaybolmaya başlamıştı. Dil İnkılabından sonra ortaya atılan kelimelerle Türk dünyası arasındaki müşterek dil zemini de ortadan kalkmaya başladı. Bütün Türk lehçelerinde ortak olan adalet yerine tüze, âdet yerine görenek, ahlâk yerine aktöre, akıl yerine us, asır yerine yüzyıl, bahtiyar yerine mutlu, bîtaraf yerine yansız, cevap yerine yanıt, dünya yerine acun, edebiyat yerine yazın, mesele yerin sorun, medenî yerine uygar, terbiye yerine eğitim gibi kelimeler kabul edildi. Bu misallerin sayısı yüzlerce artırılabilir.

Türk dünyası ile ortak anlaşma zemininin tesisi için Türkiye’de ders kitaplarından başlayarak televizyon yayınları ve dizileri gibi çeşitli mecralardan uydurma kelimelerin temizlenmesi ve Türk dünyasının ortak kelimelerine dönülmesi, Türk devletlerine de benzer bir telkinde bulunulması gerekir. Diğer Türk devletleri de Sovyetler devrinde dikte edilen kelimeler yerine ortak kelimeleri kullanırlarsa anlaşma kolaylaşacaktır. Türkiye Türkçesinin ortak anlaşma dili olarak kullanılması için de çalışmaların hızlandırılmasına ihtiyaç vardır. Bundan başka 1992 yılında kabul edilen Ortak Alfabe’nin başta Türkiye olmak üzere bütün Türk devletlerinde kullanılması için çalışmak gerekmektedir.

Dil İnkılabından sonra ortaya atılan kelimelerle Türk dünyası arasındaki müşterek dil zeminin nasıl ortadan kalkmaya başladığını Türk lehçeleri ile ortak kelimelerin yeni kelimelerle değişmesinin misallerini vermek istiyoruz. Bu misallerin sayısı yüzlerce artırılabilir.

Tablo 1. *Osmanlıcadan Türkçeye Cep Kılavuzu (1935)’na göre Türk dünyasının ortak kelimeleri yerine kullanılması istenen kelimeler. (Türk dünyasında kullanılan kelimeler, Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I (Kılavuz Kitap)’tan alınmıştır.)*

TABLO							
TÜRKİYE	AZERBAY.	KAZAK	ÖZBEK	TATAR	TÜRKMEN	UYGUR	ÖZTÜRKÇE
aciz	aciz		aciz		aciz	aciz	eksin
adalet	adalat	adilet	adalat		adalat	adalat	tüze
adet	adet	adet	adat	ğadat	adat	adat	görenek
akıl	ağıl	akıl	akl	akıl	akıl	ekil	akıl, us
askerî	harbi	askeriy	askar	soldat	esğەر	askar	süel
asrî	muasir	kazirgi	zamanaviy	hazirgi	dövürdeş	zamaniviy	modern
aşikâr	aşkar		aşkar		aşğar	aşkara	apaçık
bahtiyar	bahtiyar	bakıttı	bahtiyar	bahitli	bağtıyar	bahtiyar	bahitli
bereket	barakat	bereket	barakat		bereket	barikat	bolluk
cevap	cavab	javap	cavab	cavap	çoğap	cavap	cevap, yanıt
cihan	cahan	jyhan		cihan	cahan	cahan	acun
cisim	cism		cism	cisim	cisim	cisim	cisim, etiz
dünya	dünya	dünya	dunya	dön’ya	dünya	dünya	acun
ehemmiyet	hamiyyat		ahamiyat	ahamiyat	ahmiyet	ahmiyat	önem
faaliyet	faaliyat		faaliyat			paaliyat	kınav
fani	fani	faniy	faniy	fani	panı	paniy	ölez
fayda	fayda	payda	fayda	fayda	peyda	payda	fayda, asiğ
hatıra	hatıra		hatıra	hatıra		hatıra	anı

TÜRKÇE ŞÛRASı

Hüda	Huda	Kuda	Huda	Hoday	Huda	Huda	Uzyön
ibadet	ibadat	ğybadat	ibadat	ğybadat	ibadat	ibadat	tapınç
ictimai	ictimai	koğamdık	ictimaiy	ictimajıy	cemğiyetçilik	ictimaiy	sosyal
idare	idara	basskaruv	idara	idara	edare	idara	tutum, kestör
ilham	ilham	ilham	ilham	ilham	ilham	ilham	esin
ilim	elm	ğılım	ilm	ğyylim	ılım	ilm	ilim, bilim
iman	iman	iyman	iman	iman	iman	iman	inan
imkân	imkân	mümkindik	imkân	mömkinlik	mümkinçilik	imkân	imkan, olabilirlik
kitab	kitab	kitap	kitab	kitap	kitap	kitap	kitap
kitabe	kitaba	jazba	yazuv	yazu	yazğı	yezik	yazıt, kazıt
maarif	maarif	ağartuv	maarif	mağarif	mağarif	maarip	bilimler, kültür
maksat	magsad	maksat	maksat	maksat	maksat	maksat	vargı, erge
mana	mana	mağına	ma'na	mağna	manı	mana	anlam, mana
mecburi	macburi	majburli	macburiy	macburi	mecburı	macburiy	yükümel
meclis	meclis	majilis	maclis	maclis	meclis	maclis	kurul
medeni	madani	madeniy	madaniy	madani	medeni	madaniy	soysal
mekan	makan		makan		mekan	makan	yer
mektep	maktab	mektep	maktab	maktap	mekdep	maktap	okul
menfaat	menfaat		manfaat	manfagat		manpiat	asığ, çıkar
mesela	masalan	maselen	masalan	masalan	meselem	masilan	nitekim, örneği
mesele	masalan	maselen	masala	masala	mesele	masila	sorum, iş
millet	millat		millat	millat	millet	millat	ulus
milli	milli		milliy	milli	milli	milliy	ulusal
muallim	muallim	muğalim	muallim		muğallım	muallim	öğretmen
müstakil	müstagil		mustakil	mostakil		mustakil	ergin, bağınsız
nutuk	nitg		nutk	notık	nutk	nutuk	söylev
nüşa	nüşa	nuska	nusha	nösha	nusğa	nusha	tüdeş
sanat	sanat	öner	sanat	sanğat	sunğat	san'at	sanat, ertik
sanatkâr	sanatkar	öner adamı	san'atkar	sanğatçı	sunğat işğari	san'atkar	artist
sanayi	sanaye	önerkasip	sanaat	industriya	senağat	sanaat	endüstri
sened	sanad	mindeteme	veksel	yazma yöklama	dil hat	karz höcciti	belgıt
şecere	şacara	şejire	şacara	şacara	şecere	şacira	kütük
şehir	şahar	şahar	şahar	şahar	şaher	şahar	şehir, balığ
tecrübe	tecrüba	tajribe	tacriba	tacriba	tecribe	tacriba	deneç

tefekkür	tafakkür		tafakkür			tapakkür	düşünme
tenkid	tangid		tankit	tankiyt	tankit	tankit	tankid
terbiye	tarbiya	tarbiya	tarbiya	tarbiya	terbiye	tarbiya	eğitim
usul	usul		usul	ısul	usul	usul	yöntem
uzuv	üzv	müşe	a'za	ağza	ağza	aza	örge, örgen
ümit	ümid	ümit	ümid	ömit	umit	ümit	umut, umaç
yadigâr	yadigar	jadiger	yadgar	yadikar	yadigar	yadigar	andaç
zalim	zalım	zalım	zalim	zalim	zalım	zalım	kıyan, gücemen

Kaynakça

- Abik, A. D. ve Karadağ, F. (2017). Amasya Bayezit Kütüphanesindeki Nevâî Yazmaları. Ş. Özdemir ve A. Gün (Ed.), *Uluslararası Amasya Sempozyumu Bildiriler Kitabı II* içinde (s. 739-748). Amasya: Amasya Ün. Yay. Akalın, Ş. H. (2007). Türk dili: Dünya dili. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 687, s. 195-204.
- Akalın, Ş. H. (2015). Türk Dünyasının Ortak İletişim Dili ve Tofik Hacıyev. *Türk Yurdu*, S. 334, s. 14-17.
- Atalay, O. (2018). *Türke tapmak: Seküler din ve iki savaş arası Kemalizm*. İstanbul: İletişim Yay.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II*. (1906-1938) (1997). Ankara: Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları. Banguoğlu, T. (1984). *Kendimize geleceğiz*. İstanbul: Derya Dağıtım Yayınları. Berkes, N. (2003). *Türkiye'de çağdaşlaşma*. (Haz. Ahmet Kuyaş). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. Doğan, D. M. (t.y.). *Batılılaşma ihâneti*, Ankara: Birlik Yayınları. Doğan, D. M. (2020). *Türk dilinin cenaze töreni: 1. Türk Dil Kurultayı*. Ankara: Yazar Yayınları.
- Duverger, M. (1974). *Siyasi Partiler*, (Terc. Ergun Özbudun). Ankara: Bilgi Yayınları. Emre, A. C. (1960). *İki neslin tarihi, Mustafa Kemal neler yaptı*. İstanbul: Hilmi Kitabevi.
- Gökalp, Ziya (1970), *Türkçülüğün esasları*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları. Hanioglu, Ş. (1992). Batılılaşma-Giriş, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 5, s. 148-152.
- Hanioglu, M. Ş. (2008). *A brief history of late ottoman empire*. Princeton: Princeton University Press. İnönü, İ. (2006). *Hatıralar*. (Yay. Haz. Sabahattin Selek). Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Karşılaştırmalı Türk lehçeleri sözlüğü I (Kılavuz Kitap)* (1992). Ankara: Kültür Bakanlığı. Lewis, B. (1993). *Modern Türkiye'nin doğuşu*. (Çev. Metin Kıratlı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları. Lewis, G. (2019). *Trajik başarı: Türk dil reformu*. (Çev. Mehmet Fatih Uslu). İstanbul: Çeviribilim Yayınları. Meriç, C. (2020). *Bu ülke*. İstanbul: İletişim Yayınları. *Osmanlıcadan Türkçeye cep kılavuzu* (1935). İstanbul: T.D.A.K..
- Yahya Kemal (1986). *Çocukluğum, Gençliğim, Siyâsî ve Edebî Hâtıralarım*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti.
- Yurdakul, İ. (2021). II. Meşrutiyet devri alfabe tartışmaları: Musullu Davud'un layihası ve Şeyhülislam Hüsnü Efendi'nin fetvası. Fatih Bozkurt-Burhan Çağlar (Ed.), *İmparatorluğun Son Asrında Osmanlılar (Kurumlar-İnsanlar-Kaynaklar)* içinde (ss. 55-67). İstanbul: Kronik Kitap yay.

..... TÜRKÇE ŞÛRASI .....

6. BÖLÜM

Dilbilgisi

Hacı İbrahim Delice
Türkçenin Dilbilgisi Meseleleri

Şahap Bulak
Türkçenin Sadeleştirilmesinde Hatalı Kelime Yapımı

İbrahim Demirci
İmlâ-Yazım Meseleleri

..... TÜRKÇE ŞÛRASI .....

TÜRKÇENİN DİLBİLGİSİ MESELELERİ

Hacı İbrahim DELİCE*

Bir doğal dilin dilbilgisi kurallarının sesbilgisi, şekilbilgisi, sözcük türleri, kelime öbekleri ve cümlebilgisi bağlamıyla ortaya konmasına dilbilgisi (gramer) denmektedir. (Korkmaz, 1992, s. 75)

Türk dilinin ilk dilbilgisi Kaşgarlı Mahmut tarafından *Kitabu Cevahiri'n-Nahvi fi-Lügati't-Türk* adıyla kaleme alınmıştır. Bu süreç, Divriğili Fahrettin Efendi'nin *Kasidetü fi-Kavaidi lisani't-Türk* isimli manzum eseriyle devam etmiştir. Bunları, Ebu Hayyan'ın *Zahrü'l-Mülk fi-Mahvi't-Türk* adlı eseri ile *el-Efal-i fi-Lisani't-Türk* adlı eser takip etmiştir. Salt dilbilgisi denebilecek bu dört eser de -maalesef- kayıptır (Korkmaz, 2009, s. CV-CVI).

Bu eserlerin dışında başta Kaşgarlı Mahmut'un *Divanü Lügati't-Türk*'ü de olmak üzere sözlük-dilbilgisi içerikli eserler, XII-XVII yüzyıllar arasına damgasını vurur. Bunlar, bilinmeyen bir yazara ait *Kitab-ı Mecmu-ı Tercüman-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî*, Alaeddin Beylik el-Kıfçakî'ye ait *Ed-Dürretü'l-Mudiyye fi'l-Lugati't-Türkiyye*, Abu Hayyan'a ait *Kitabü'l-İdrak li-Lisani'l-Etrak*, Cemalettin Türkî'ye ait *Kitabü Bülgatü'l-Müştak fi-Lugati't-Türk ve'l-Kıfçak*, bilinmeyen yazarlara ait *et-Tuhfetü'l-Zekiyye fi'l-Lugati't-Türkiyye* ve *el-Kavaninü'l-Külliyeye li-Zapti'l-Lugati't-Türkiyye*, Molla Muhamammed bin Salih'e ait *eş-Şüzürü'z-Zehebîyye ve'l-Kıtai'l-Ahmediyye fi'l-Lugati't-Türkiyye* adlı eserlerdir (Korkmaz, 2009, s. CV-CVI).

Batı coğrafyasında da Türkçenin dilbilgisi için birtakım çalışmalar yapılmıştır. Bunlar: F. Argenti'nin *Regola del parlare turcho* (1533), P. Ferra gutto'nun *Grammatika turchesca* (1611), H. Megiser'in, Latince, *Institutionum language turcicae libri quatuor* (Dört bölümde Türk dilinin esasları), Jakob Nagy de Harsany'nun *Colloquia Familiaria*

* Prof. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatı Bölümü, Sivas. delice@cumhuriyet.edu.tr

Turcico Latina (Köln, 1672) ve Mesgnien Meninski'nin *Linguarum Orientalium Turcicae, Arabicae, Persicae institutiones seu Grammatica Turcica* (Doğu dillerinden Türkçenin Arapçanın ve Farsçanın esasları veya Türkçenin grameri, Viennae 1680), Thomas Vaughan'ın 1709'da yayımlanan İngilizce çevriyazılı kitaplardır (Korkmaz, 2009, s. CVII-CIX).

Türkiye Türkçesi için yazılmış elimizde mevcut ilk dilbilgisi Bergamalı Kadri'nin *Müeyssireti'l-Ulum* (1530) adlı eseridir (Korkmaz, 2009, s. CVI). Daha sonra, 1851 yılında kurulan Encümen-i Daniş'in Osmanlı Türkçesi gramerlerinin yazılması kararı ile birbirini tekrarlayacak mahiyette olan Ahmet Cevdet ve Fuat Paşaların birlikte yazdıkları *Kavaid-i Osmaniyye* (1851), Abdullah Ramiz Paşa'nın *Emsile-i Türkiyye'si* (1866), Kütahyalı Abdurrahman Fevzi Efendi'nin *Mikyasü'l-lisan Kıstasü'l-beyan'ı* (1881), Süleyman Hüsnü Paşa'nın askeri okullar için yazdığı *İlm-i Sarf-ı Türki'si* (1878), Manastırlı Mehmed Rifat'ın *Hace-i Lisan-ı Osmani'si*, Halit Ziya'nın, *Kavaid-i Lisan-ı Türki'si* (1885), Şeyh Ali Vasi'nin *Mufassal Yeni Sarf-ı Osmani'si* (1900), Hacı Mehmed Zihni'nin yazma durumundaki *Kavaid-i Türkiyye'si*, Selim Sabit'in *Sarf-ı Osmani* (1881) ve *Nahv-i Osmani* (1881)'si, Ali Nazima'nın *Lisan-ı Osmani* (1884)'si, Ahmet Rasim'in *Ameli ve Nazari Talim-i Lisan-ı Osmani* (1892)'si, Şemseddin Sami'nin *Nev Usul Sarf-ı Türki* (1892)'si, Tahir Kenan'ın *Kavaid-i Lisan-ı Türki* (İzmir 1892)'si, Necip Asım'ın *Osmanlı Sarfı* (1894), Mehmet İhsan (Sungu)'ın *Hulasa-i Lisan-ı Türki* (1902)'si (Korkmaz, 2009: CVI-CXI) Arapça ve Farsça dilbilgisi kitaplarının etkisinde yazılmış kitaplardır.

Hüseyin Cahit'in Fransız gramerindeki ölçülere dayanarak hazırladığı *Türkçe Sarf ve Nahiv*, Ahmet Cevat (Emre), *Lisan-ı Osmani: Sarf ve Nahiv* (1912-1913); Askeri Rüştüye Komisyonu, *Yeni Sarf ve Nahiv* (2 cilt 1913), Mes'ut ve Atif, *Mükemmel-Kavaid-i Osmaniye* (1912), Maarif Nezareti Sarf Encümeni, *Sarf ve Nahv-ı Türki* (3 cilt 1920-1921), Köprülüzade Mehmet Fuat - Süleyman Saip, *Türk Dilinin Sarf ve Nahvi* (1923), Ahmet Cevat, *Türkçe Sarf ve Nahiv* (1923), Mithat Sadullah Sander, *Türkçe Yeni Sarf ve Nahiv* (1924) (Korkmaz, 2009: CXII-CVIII) ise Batıda yazılmış kitapları temel alan dilbilgisi kitaplarıdır.

Bu iki yaklaşıma karşı yazı devrimini hazırlayan Türk Dili Encümeni, *Gramer Hakkında Rapor*'un eki olarak 69 sayfalık *Muhtasar Türkçe Gramer*'i yayımlamıştır. Bu ölçütler doğrultusunda Mithat Sadullah (Sander)'in, Peyami Safa'nın, İbrahim Necmi Dilmen'in, M. Baha'nın, Necmettin Halil (Onan) - Ahter (Onan) gibi isimlerin eserleri ortaya çıkmıştır (Korkmaz, 2009, s. CXII).

Bu bağlamda, 1941 yılında Milli Eğitim Bakanlığı, Tahsin Banguoğlu'na *Ana Hatlarile Türk Grameri* (Maarif Vekaleti, İstanbul 1940, 96 s.) isimli eseri yazdırmıştır. Arap, Fars ve Fransız gramerlerinin etkisinden uzak Türkçeyi esas alan bir hareketin sonucu olmasına rağmen bu kitap -daha çok- Fransızcanın esaslarına bağlı kalmıştır (Korkmaz, 2009, s. CXII).

Banguoğlu'nun kitabına Arap ve Fars gramerciliğinin yansıması olarak 1958 yılında Muharrem Ergin tarafından yayımlanan *Türk Dil Bilgisi* alternatif olmuştur.

Daha sonraki dönemlerde Tahir Nejat Gencan, Haydur Ediskun ve Kaya Bilgegil gibi dilbilgisi yazarlarının kitapları ya Tahsin Banguoğlu'nun ya da Muharrem Ergin'in kitapları model alınarak yazılmıştır.

Türk dilbilgisi çalışmalarını etkileyen bir başka eser de Fransız Türkolog J. Deny'e aittir. *Grammaire de la langue Turque* 1921 yılında Paris'te yayınlanmıştır. Ali Ulvi Elöve tarafından da 1941 yılında *Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)* adıyla çevrilmiştir.

Diğer taraftan A. N. Kononov, S. A. Sokolov, E. A. Grunina, S. N. İvanov, Mihaylov ve A. N. Baskakov gibi Batılı Türkologlar da dilbilgisi alanında eserler ortaya koymayı sürdürmüşlerdir (Korkmaz, 2009, s. CXII-CVIII).

Doğal diller içinde en sistemli dil olan Türkçenin dilbilgisi kurallarının kendi gerçekliğinden hareketle tartışmasız bir şekilde ortaya konmuş olduğunu -bütün bu çalışmalara rağmen- söyleyebilmek -maalesef- mümkün değildir. Bunun başlıca sebebi, Türkiye'de dilbilgisi yazacak uzmanların geleneksel bilgileri sorgulayacak ölçüde genel dilbilim ilkelerine vakıf olmaması ve ortaya konulmuş olan kuralların mantık ve felsefe bağlamında sorgulamasının nasıl yapılacağına bilinmiyor olmasıdır.

Bunun bir diğer nedeni de Türkçe dilbilgisinin herhangi bir sorunu hakkında çalışma yapan bir uzmanın literatürü tam olarak tarayıp o sorun hakkında yapılmış çalışmaları çok iyi değerlendirememesi ve meslektaşlarının da gelenekten farklı bir sonuç çıkması durumunda bu çıkan sonuç doğruya işaret ediyor ise kabul etmekte zorlanmalarıdır. Yani, Batı'da olduğu gibi dilbilgisi alanında çalışan bilim adamları arasında bilimsel bir gelenek olmaması ve çalışma alanının gelişmesi için bir dayanışma sergilenemiyor olmasıdır.

Dil uzmanları, Türkçenin kurallarının tam olarak belirlenememesinin sebebini Türkçe için yazılan dilbilgisi kitaplarının ya Arapça ve Farsça için yazılan kitapların ya da Batı dilleri -bilhassa, Fransızca- için yazılan dilbilgisi kitaplarının etkisinde kalınarak hazırlanmış olmasına bağlarlar (Bozkaplan, 2020, s. 20181).

Türkçenin kendine has bir sistemi olduğunu, Arapça ve Fransızca için yazılmış olan dilbilgisi kitaplarından hareketle Türkçenin kurallarının belirlenemeyeceğini ve Türkçenin kendinden hareket ederek özgün bir dilbilgisi yazılması gerektiğini ancak bu şekilde Türkçe dilbilgisi sorunlarının çözümlenebileceğini vurgularlar.

Elbette, bütün bu söylenenler yukarıda kısaca verilen Türkçe dilbilgisi çalışmaları tarihi ile de desteklenmiş olarak tartışmasız bir şekilde doğrudur; ancak, bu fikirde olan dil uzmanlarının bu fikri destekleyen bilimsel üretimlere yönelmemiş olması ve Türkçeyi betimlemekten uzak kurallara sıkı sıkıya bağlı kalmış olmaları, Türk dilbilgisinin en

temel sorunu olarak görünmektedir. Ayrıca sadece Türkçeden hareket ederek bilimsel çalışma yapan uzmanların çalışmalarına da yeterli ilgi gösterilmemektedir.

Böyle olunca da Türkçenin dilbilgisi neredeyse açılmış her başlık itibarıyla çelişkiler hâlinde durmaya devam etmektedir. Türk dilbilgisinin öne çıkan bazı sorunlu başlıklarını kısa kısa değerlendirdiğimizde ortaya şöyle bir tablo çıkar:

Türkçe eklemeli bir dildir ve Türkçe ile aktarılacak anlamların pek çoğu eklerin işlevlerinin doğru tespitine dayanmaktadır. Geleneksel dilbilgisi ise bütün ekleri “çekim eki” ve “yapım eki” başlıklarıyla ele alır.

Türkçede bir ek, “*Ahmet kitab+1 okudu.*” cümlesinde “kitap” kelimesi üzerine gelmiş olan [-(y)I] ekinde olduğu gibi “çekim” ekidir. Çekim eki, bir kelimeyi cümle ögesine dönüştürerek yükleme çeken -bağlayan- ek kategorisinin adıdır. Türkçede pek çok ek, bu kategoriye uymadığı hâlde bu kategori bağlamında değerlendirilmekte ve aslında sadece bu başlık esas alındığında çekim ekleri de doğru bir şekilde öğretilmemektedir.

Çekim eki başlığı altında incelenen pek çok ek bu kategoriye uymaz. Örneğin, [-lAr] çokluk ekini almış bir kelime, gerçekten çekim eki olan belirtme eki almış bir kelime gibi eklendiği kelimeyi cümle ögesi düzeyine yükseltmiş olmaz. Çokluk eki, çekim eki değil; anlam genişliği sağlayan bir ektir, zira. Çokluk eki almamış kelime cümlede hangi tür, anlam ve öge konumundaysa çokluk eki almış hâliyle de kelime, aynı tür, anlam ve öge bağlamıyla kullanılır; hiçbir değişikliğe uğramaz. Sadece, eklendiği kelimeye sayı gösterilene açısından bir anlam genişliği sağlar. Bunun gibi ekler, farklı bir kategori oluşturur ve bu kategori henüz tanımlanmış değildir. Bu kategorideki eklere “genişletme eki” denebilir. Yani, bu işlemlerle kullanılan ekler için yeni bir kategori oluşturulmalıdır.

Yine eşitlik eki diye isimlendirilmiş olan [-CA] eki de çekim eki başlığı altında incelenir; ancak, bu eki almış olan kelime, cümle ögesi seviyesine sadece bu ekle birlikte yükselmez; bu ekle birlikte cümlede kullanılacağı yer -yani, kelime türü- değişir. Zamire gelmişse bu eki alan kelime artık zamir değil; sıfat veya zarftır. İsme gelmişse bu eki alan kelime artık isim değil; sıfat veya zarftır. “*Ben artık öyle düşünmüyorum.*” cümlesindeki “ben” kelimesi zamir iken “*Ben+ce bu doğru değil!*” cümlesinde [-CA] ekini almış olan kelime zarf konumundadır. Eşitlik ekine de bu farklı işlevinden dolayı “dönüştürme eki” denebilir; ki Türkçede eklerin cümle oluşumunda kullanılan kelimelerin konumlarını -yani, türlerini- değiştirmek için de kullanıldığı gerçeği de böylece ifade edilmiş olur.

Yine yönelme eki diye isimlendirilen ama yönelme bildirmeyen [-(y)A] eki de çekim eki başlığı altında ele alınır ancak eklendiği ismi dolaylı tümleş seviyesine yükselttiğinde ve yer anlamı bildirdiğinde yönelme eki olabilirken bir edatın yerine kullanıldığında artık çekim eki olmaz. “*Bu kitabı Ahmet’e aldım.*” cümlesinde “Ahmet” kelimesi

üzerine gelmiş olan [- (y)A] eki, “için” edatı yerine kullanılmıştır. Çekim eki olarak kullanıldığında “yer” bildiriyorken bu cümlede “sebeup” bildirmektedir. Bu işlevde kullanılan kelimelere “temsil eki” denebilir; ki böylece Türkçede eklerin kelimeleri temsil ederek de kullanılabilceği gerçeği de tespit edilmiş olur.

Türkçede bir ek, “Ahmet göz+lük+lerini kırdı.” cümlesinde “göz” kelimesi üzerine gelmiş olan [-llk] ekinde olduğu gibi yapım ekidir. Yapım eki, bir kavrama karşılık gelen bir kelimedenden, farklı bir kavrama karşılık gelen yeni isimlendirme yapılmasını sağlar. Türkçede pek çok ek, bu kategoriye uymadığı hâlde bu başlık altında işlenmektedir ve aslında sadece bu başlık esas alındığında çekim ekleri de doğru bir şekilde öğretilmemektedir.

Yapım eki başlığı altında incelenen pek çok ek de yine bu kategoriye uymaz. Örneğin fiilimsi ekleri yapım eki başlığı altında anlatılır; ama fiilimsi ekleri aslında yukarıda [-CA] eki için açıklandığı gibi dönüştürme ekidir. “Oku+mak güzeldir” cümlesinde geçen [-mAk] eki, yeni bir kavram ismi oluşturmamaktadır. Yani yapım eki değildir. “Okumak” eylem isminin cümle içinde yine eylem ismi olarak kullanılmasını sağlamış ve cümle içinde kullanım türünü değiştirmiştir. Aynı ek, “Ahmet bakkala ek+mek almaya gidiyor.” cümlesinde olduğu gibi “ekmek < etmek” “gerçekleştirmek, ortaya çıkarmak” anlamıyla kullanılan bir kelimedenden “tahılların unundan yapılan temel gıda maddesi” anlamını karşılayacak yeni bir kelime oluşmasını sağlamaktadır; bu kullanımıyla da yapım ekidir. Yani aynı ek, kullanımına göre değişik kategorilerde kullanılabilir.

Yine yapım eki başlığı altında işlenen [-II] eki de aslında yapım eki değildir. “Ahmet bahçe+li bir ev satın aldı.” cümlesinde “bahçe” kelimesine gelen [-II] ekini almış olan kelime yeni bir kavramın ismi olmamış; sadece cümle içinde kullanım türü değişmiştir. Yani, dönüştürme ekidir. “Ahmet ad+lı biri seni soruyor.” cümlesinde ise [-II] ekinin işlevi öncelikle yan yana asla bir anlam bütünlüğü içinde söylenemeyecek olan “İsmail” özel ismi ile “ad” kelimesini öbekleştirmek ve o iki kelimeye anlam bütünlüğü kazandırmak için kullanılmış bir ektir; ki Türkçede kelimeleri öbekleştirmek amacıyla kimi zaman eklerden yararlanılmaktadır. İşte bu ekler de yapım veya çekim eki değil; öbekleştiren eklerdir ve “kurucu ek” olarak isimlendirilebilir. [-II] eki de bu cümlede kurucu ektir.

Bu bildiri bağlamında -elbette- “Türkçenin ekleri hangi görevleri yerine getirmektedir ve bu farklı görevler doğrultusunda nasıl kategorilendirilmelidir?” sorularına cevap arayıp bir ek tasnifi yapılmayacaktır. Sadece “Henüz Türkçenin okullarda doğru dilbilgisi kuralları ile öğretilmesini sağlayacak ve Türkçeden hareketle hazırlanmış bir dilbilgisi henüz yoktur. Bunun hazırlanması bağlamında ilgili kurumlarca gerekli çalışmaların yapılması gerekir.” düşüncesini dillendirip delillendirmek amacıyla detaylandırılmıştır. Var olan ek tasniflerinin yetersizliği önkabulü ile Türkçenin

eklerinin nasıl kategorilendirileceği üzerine yapılmış çalışmalar (Delice, 2000), (Gülsevin, 2004), (Başdaş, 2006), (Turan, 2007), (Çotuksöken, 2011), (Boz, 2019), mevcuttur. Detaylı bilgi için bu kaynaklara bakılabilir.

Dilbilgisinin diğer bir sorunu, “Türkçede kaç sözcük türü vardır?” sorusunun cevabının henüz olmamasıdır; ki geleneksel dilbilgisi sayıyı sekiz olarak belirlemiştir. Oysa bunu belirleyecek olan, bir kelimenin öbek yapısı içinde kullanım çeşitliliği ile cümle yapısı içinde kaç değişik cümle ögesi oluşturduğu hususudur. Bu da bir yerde normal karşılanmalıdır; çünkü sözdizimi çalışmaları henüz çok yeni ve emekleme aşamasındadır. Bu konuda Türkçenin kuralları eksiksiz ve yanlışsız olarak belirlendiğinde tümdengelim metodu ile hem sözcük türleri ile ilgili eksiklik ve yanlışlar hem de kelime türü ile ilgili eksik ve yanlışlar giderilmiş olacaktır.

Bu konuya, kelime öbeği bilgileri ile yaklaştığımızda “yardımcı fiil” ve “asıl fiil” terimleri kullanılarak fiillerin ikiye ayrılması kesinlikle gerekir; çünkü “*koşup duruyor*” yapısını oluşturan “koşmak” fiili ile öncül ek ile oluşmuş “-İp durmak” fiilini eşgörevli ve eşanlamlı kabul edip sadece “fiil” demek gösterilenlerin farklı oluşu nedeniyle doğru olmamaktadır. Birbirinden farklı bu iki fiilin dilbilgisi kategorisi olarak “asıl fiil” ve “yardımcı fiil” adlarıyla yeniden isimlendirilerek düzeltilmesi icap etmektedir. Yani mevcut kelime türüne bir de yardımcı fiil ilave edilerek sorun çözümlenebilir.

Hem kelime öbeği hem cümle bağlamıyla yaklaşıldığında bir grup kelimenin de ya kelime veya kelime öbeklerinin anlamını ya da cümlelerin anlamını kuvvetlendirmek amacıyla kullanıldığı görülmektedir. Bu görevde kullanılan kelimeler, mevcut dilbilgisi kitaplarında kabul edilmiş kelime gruplarıyla da görev açısından uyuzmaz. Örneğin, “*Ahmet de geldi.*” cümlesinde Ahmet öznesini pekiştiren “de” kelimesi, bağlaç olmadığı hâlde bağlaç; “*Bu işin sonu nereye varacak, bakalım*” cümlesinin anlamını pekiştiren “bakalım” kelimesi, ünlem olmadığı hâlde ünlem; “*Beni bugüne dek ancak Ahmet anlayabildi.*” cümlesinde geçen “ancak” kelimesi, edat olmadığı hâlde edat olarak isimlendirildiği görülmektedir. Son cümledeki “ancak” kelime türü olarak zarftır; ancak, mevcut dilbilgisinde bu kullanımı zarf kabul edecek herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. O hâlde, anlam kuvvetlendiricisi denebilecek olan bağımsız ve farklı bir kelime türü kategorisi oluşturmaktadır; ki bu grup kelimelere de “pekiştireç” denebilir.

“Türkçede kaç değişik kelime öbeği yapısı vardır?” sorusunun cevabı da -maalesef- tam ve doğru olarak verilebilmiş değildir. Neyse ki sözdiziminin önemi kavranmış ve bu sorun üzerine çalışmalar yoğunlaşmıştır. Yeni gelişen bilinç doğrultusunda yeni yeni kelime öbekleri de belirlenecektir.

Cümle ile ilgili de Türkçe dilbilgisinin pek çok sorunu mevcuttur. Öncelikli sorunların başında cümle öğelerinin isimlendirilmesinde görülür. Örneğin cümleyi oluşturan ve cümlelerin birer ferdi olarak cümle içinde yer alan cümle öğelerinin “cümle dışı

unsur” terimiyle isimlendirilmesi böyle bir sorundur. Ayrıca mantıksız yaklaşımın sonucunda belirlenmiş olan “cümle dışı unsur” terimiyle tek başlık altında birleştirilip incelenen yapılar da -aslında- anlam ve görev açısından birbirinden çok farklı dört ayrı kategoriyi göstermektedir. Bunlar, kelime türü olarak “ünlem” kullanımı ile ortaya çıkan “ünlem tümleci”; “bağlaç” kullanımı ile görülen “bağlama tümlece”; “pekiştireç” kullanımı ile oluşan “pekiştirme tümleci” ve “isim” veya “zarf”lardan oluşan öğelere “arasöz” mahiyetinde getirilmiş olan ve yine “isim” veya “zarf” görevinde kullanılan ara sözlere; ki bunlar bağımsız birer cümle ögesidir. Bu ögeye de “açıklama tümleci” denebilir.

“Cümlelerin yapısı” başlığı altında da önemli bir sorun mevcuttur. Birbirinden çok farklı olan “cümle yapmak” ile “yapılmış cümleleri kullanmak”, geleneksel dilbilgisinde birbirine karıştırılmış ve değişik yapılar ile oluşturulmuş cümleleri birbiriyle ilişkilendirerek kullanmak, bir cümle yapmış olmak mantığıyla değerlendirilmiş ve aslında iki cümleden oluşan cümleler bir cümle sayılmıştır. “*Ahmet gelemedi; çünkü hastaydı.*” cümleleri bir birleşik cümle imiş gibi “bağlı birleşik cümle” terimiyle anlatılmaktadır; ki burada bir cümle yoktur; iki cümle vardır. Böyle dilbilgisi yapısı ile o yapıyı esas alan tanımlama çelişkili olunca da öğretilmesi en zor olan bir dilbilgisi konusu hâline gelmiştir.

Türkçenin eğitim kurumlarında doğru dilbilgisi kurallarıyla ve kültür tarihimizdeki eserleri anlayabilecek bilgilerle donatılarak öğretilmemesi Türkçenin dilbilgisi sorunlarının çözülmesi kadar önemli bir sorundur. Türkçenin doğru dilbilgisi kurallarıyla öğretilmesi, Türkçeyi edebiyat, sanat ve teknoloji dili yapabilmek açısından önem taşımaktadır. Bu yapılamadığı zaman, bırakın Osmanlı Dönemi’ni -maalesef- daha bir asrını bile doldurmamış Mehmet Akif’i -dolayısıyla İstiklâl Marşı’nı- ve Cumhuriyet Dönemi’nin yazarlarını hiçbir şekilde anlayamayan bir gençlik ortaya çıkacaktır.

Bugün eğitim kurumlarında neredeyse Türkçe öğretimi Türkçenin doğru kullanımı ile eşdeğer görülmeğe başlamış ve bu doğrultuda dilbilgisi yok sayılarak Türkçe ve Türk Dili ve Edebiyatı dersleri sadece metin okuma ve anlama (!) başlıklarına indirgenmiş durumdadır. Oysa dilin ikinci boyutu -gösterilen- tamamen dilbilgisi kuralı ile tespit edilebilir. Bu da Türkçenin ifade edebileceği tüm anlam zenginliklerinin hem ifade etme hem de ifade edilmiş olanı kavrama açısından önemlidir ve Türkçeyi en üst düzeye çıkarmaya vesile olacaktır.

Bu nedenle müfredatta çok ağırlık verilen bu başlık bile ancak dilbilgisi kuralları ile öğretilir. Örneğin, “*Ahmet karşı caddeden koşup gitti.*”, “*Ahmet okula gidip geldi.*” ve “*Ahmet bahçede koşup duruyor.*” cümlelerinin anlam farklılıkları, ne kadar sanat değeri taşıyan metin okutulursa okutulsun tüm anlam inceliklerine kılavuzluk yapılmadan -yani dilbilgisi kuralları ile anlamsal ayırım gösterilmeden- öğretilemez.

Bu farklılıkların öğretimi, ancak [-(y/I)p] ekinin farklı işlevlerinin öğretilmesiyle kazandırılabilir. Birinci cümlede, [-(y/I)p] eki, zarf-fiil ekidir. Zarf-fiil eki eklendiği fiili, fiil anlamıyla başka bir asıl fiilin durum zarfına dönüştürür. Dolayısıyla, ekin zarf-fiil eki olduğunu kavrayan öğrenci birinci cümledeki “koşup” kelimesini gitmek fiilinin tamamlayıcı ögesi olarak düşündüğünde cümlelerin doğru anlamını kavrayacaktır. İkinci cümlede, [-(y/I)p] eki, bağ-fiil ekidir. Bağ-fiil eki, eşdeğer ve eşgörevli iki fiili veya fiilimsiyi “ve” bağlacı işleviyle birbirine bağlar; eklendiği fiili zarfa dönüştürmez. Dolayısıyla, ekin bağ-fiil eki olduğunun bilincine varan öğrenci, ikinci cümlelerin yüklemi olan “gidip” kelimesinin geldi fiili ile “Ahmet okula **gitti ve geldi**.” Kurgusu gibi aynı işi yapan eşdeğer bir fiil olduğunu düşündüğünde bu cümlelerin anlamını doğru bir şekilde kavrayabilecektir. Üçüncü cümlede, [-(y/I)p] eki, kiplik ekidir ve öncül bir ektir. Yani, işlevini yerine getirmek açısından kendinden önceki kelimeye değil; kendinden sonra gelen kelimeye etki etmektedir. Kiplik eki, kendinden sonraki fiile etki ederek onu asıl fiilden yardımcı fiile kendisiyle birlikte dönüştürür ve bu şekilde elde edilmiş yardımcı fiiller de asıl fiillere kip anlamı katmak için neredeyse bir kip eki gibi kullanılır. Dolayısıyla ekin kiplik eki olduğunu bilen ve zikredilen diğer işlevlerinden ayırabilen öğrenci, üçüncü cümledeki “koşup duruyor” yapısında [-(y/I)p] ekinin “durmak” fiiliyle “koşmak” fiiline sürerlilik anlamı katmak için kullanıldığını bilir ve bu cümlelerin anlamını doğru bir şekilde çözümlemiş olur. Neticede metnin anlamı da dil kodları ile çözümlenir. Kodlara aşina olmayan bir nesil metnin anlamına da aşina olamaz.

“Zaten öğrenciler Türkçeyi biliyor; dilbilgisi öğretilmese de olur!” yaklaşımı Türkçe öğretimini yok etmiştir ve bundan bir an önce vazgeçilmelidir. Millî Eğitim Bakanlığı, Türkçe ve Türk Dili ve Edebiyatı derslerinin müfredatlarında Türkçenin doğru dilbilgisi bağlamıyla hak ettiği yüzdeye kavuşmasını sağlamalıdır.

Sonuç

Türkçenin hem sözlü ve yazılı dil kullanımı açısından üst düzeye çıkarılabilmesi hem insan ile makine, makine ile makine arasında iletişim dili olabilmesi hem de Türkçe ile yabancılara Türkçe ve Türklere yabancı dil öğretebilmesi için temsil ettiği gerçeklik bağlamına göre kurallarının yanlışsız belirlenmesi şarttır. Bu yapılmadığı müddetçe devletin dil ve edebiyat eğitimine ayırdığı bütçe boşa gidecektir.

Geçmişte devletin güçlü desteğini yanında görmüş olan Encümen-i Daniş ve Dil Encümeni makamında duran Türk Dil Kurumu daha fazla yetkiyle donatılmalı ve bu kurumun önderliğinde sadece Türkçeden hareket ederek bir Ana Dilbilgisi yazılması sağlanmalıdır. Geldiğimiz bilimsel seviye, -aslında- bu işi yapmaya yetecek düzeydir. Yerli teknolojik üretimlerin de arttığı bu dönemde Türkçenin sayısallaştırılabilmesi için buna daha fazla ihtiyaç hâsıl olmuştur ve bu ihtiyaç acildir.

Eğitim kurumlarında Türkçe dersi demek, dilbilgisi demektir. Dilbilgisi, Türkçe dersinden çıkarıldığı zaman astroloji ve büyü gibi asla temeli olmayan bir uğraş hâline getirilmiş olur; ki bu, hiçbir amaca hizmet etmez. Sağlam ve doğru dilbilgisi kurallarına dayalı Türkçe öğretilimi arzulanan dil kullanımının da temeli olacaktır.

Kaynakça

- Başdaş, C. (2006). *Türkçede üçüncü grup (ara) ekler*. I. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı Bildirileri, 26-27 Eylül 2006. Bilkent Üniversitesi, Ankara.
- Boz, E. (2019). Türkçe ek tasnifinde iki aykırı yöntem: İndirgeyici ve çoğaltıcı tasnif. *Usbad Uluslararası Sosyal Bilimler Akademi Dergisi*. Yıl: 1, Sayı: 1, Haziran.
- Bozkaplan, Ş. A. (2020). Türkçenin kategorileştirilmesi. *VII. Uluslararası Türk Dili Kurultayı, 24-28 Eylül 2012, II. Cilt*. Türk Dil Kurumu Yayınları. Editör: S. 2181-2186.
- Çotuksöken, Y. (2011). *Türkiye Türkçesinin ekleri*. İstanbul: Papatya Yayıncılık. Delice, H. İ. (2000). Türk dilinde işlevsel ek tasnifi denemesi. *Türklük Bilimi Araştırmaları*. S. 9: 135-150.
- Gülsevin, G. (2004). Türkçede sıra dışı ekler ve eklerin tasnif tanımlama sorunu üzerine. *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I*. Ankara.
- Korkmaz, Z. (1992). *Grammer terimleri sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. Korkmaz, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi grameri şekil bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. Turan, Z. (2007). Türkçenin yapım ve çekim düzeninde yer alan eklerin sınıflandırılması nasıl olmalıdır?. *IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II*. Ankara.

TÜRKÇENİN SADELEŞTİRİLMESİNDE HATALI KELİME YAPIMI

Şahap BULAK*

1. Giriş

Türkçe, yazılı kaynaklarla takip edilebildiği ilk dönemden Karahanlı Türkçesi dönemine kadar doğal gelişimini tek yazı dili olarak sürdürmüştür. Bu dönemde Harezmi bölgesinde Harezmi Türkçesi diye adlandırılan yeni bir yazı dili ortaya çıkmış, bu yeni yazı dili ile Türkçe aynı anda ikinci bir yazı diline kavuşmuştur. Ergenekon vadisinden çıkıp önce Harezmi bölgesine, daha sonra Anadolu'ya geçen Oğuzlar, burada kendileriyle birlikte getirdikleri Doğu Türkçesi yazı dilini değiştirip konuşma dillerini yazı dili haline getirerek üçüncü bir yazı dili oluşturmuştur. Bu yazı dilini oluşturan değişim ve dönüşüm süreci belirli bir zaman diliminde gerçekleştiğinden Doğu Türkçesi imlâ geleneği, yeni oluşan Oğuz yazı dilinde bir süre etkisini sürdürmüştür. Bu sebeple söz konusu geçiş sürecini oluşturan XI-XII. yüzyıllar Selçuklu dönemi Türkçesinde Doğu Türkçesi ile Oğuz Türkçesi özelliklerinin bir arada görüldüğü bir dönem yaşanmış, bu durum söz konusu dönemde yazılan eserlere de yansımıştır. XIII. yüzyıldan itibaren Doğu Türkçesi etkileri tamamen ortadan kalkmış ve Oğuz Türkçesi özellikleri Anadolu'da oluşan bu yeni yazı diline tamamen hâkim olmuştur.

Karahanlılar döneminde İslam ile tanışan Türkler, İslam kültürünü bütün kurumlarıyla hızla benimseyerek söz konusu kültürü kendi kültürleriyle birleştirip kurdukları güçlü devletlerle İslam'a hizmet etmiş, nitekim Selçuklu ve Osmanlı devletleri zamanında İslam'ın bayraktarı hâline gelmiştir. Bu süreçte doğal olarak dilleri de İslam medeniyetinin iki büyük dili olan Arapça ve Farsçadan etkilenmiş, bu dillerle kelime alışverişinde bulunmuştur. Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu devletleri zamanında

* Doç. Dr., Siirt Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ORCID: 0000-0002-6459-3680, sahapbulak@gmail.com

Arapçanın bilim dili, Farsçanın resmi dil, Türkçenin konuşma dili olarak kullanılması, Türkçede Arapça ve Farsça etkisinin artmasına sebep olmuşsa da Osmanlı Devletinde Türkçenin resmi dil olması, Türkçeyi yeniden ön plana çıkarıp imparatorluk dili olmasını sağlamıştır. Böylece başta İslami terminoloji olmak üzere Arapça ve Farsça unsurları bünyesine alan Türkçe, özellikle Osmanlı Devleti zamanında bir milletin dili olmanın yanı sıra İslam medeniyetinin üç büyük dilinden biri haline gelmiştir. İslam medeniyetinin bayraktarı olan Osmanlı Devletinin dilinin başta İslami terminoloji olmak üzere bir kısım Arapça ve Farsça unsurları taşıması, doğal karşılanmış, zaman zaman süslü anlatımı benimseyen sanatçılar aracılığıyla aşırıya kaçıldığı da olmuştur. Ancak genel olarak üç kıtaya hükmeden bir imparatorluk dili olmanın ötesine pek geçilmemiştir.

Türkçedeki aşırılıklardan kaynaklı gereksiz Arapça ve Farsça kelime ve gramer unsurlarını atma, yerine halk arasında yaşayan Türkçeyi kullanma eğilimi, ilk kez Tanzimat döneminde Şinasi ile başlamıştır. Servet-i Fünûn ve Fecr-i Ati dönemlerinde dilde aşırılığa kaçan yaklaşımlar, bu eğilimin hızını kesememiş, aksine önemini artırarak bir akıma dönüşmesini sağlamıştır. Nitekim söz konusu eğilim, Milli Edebiyat döneminde Genç Kalemler dergisinde başlatılan “Yeni Lisan” hareketiyle hız kazanıp Türkçenin doğal seyri içinde sadeleşmesini hedefleyen bir akım haline gelmiştir. Sadeleşmenin dilin doğal seyri içerisinde olmasını savunan Yeni Lisancılar, Türkçe yazı dilinin havasın kullandığı “süslü Türkçe” değil, “halk arasında yaşayan Türkçe” olması gerektiğini savunmuş ve eserlerinde halk arasında yaşayan Türkçeyi kullanmışlardır. Halk arasında kullanılan alıntı kelimelerin artık Türkçenin malı olduğunu ve bunların dilden atılmasının doğru olmadığını ifade ederek Türkçenin doğal gelişim seyri içerisinde sadeleşmesinin daha doğru olduğunu, dilin doğal gelişimine müdahalenin dile zarar vereceğini çeşitli mecralarda dile getirmişlerdir.

1930’larda “Dil İnkılâbı”nı başlatan Atatürk, yakın çevresinin etkisiyle 1932-1935 yılları arasında dili sadeleştirme çalışması başlatmıştır. Bu kapsamda başta Arapça ve Farsça olmak üzere dildeki bütün yabancı kelimelerin atılarak yerlerine Türkçe kelime türetilmesi esasına dayanan bir sadeleştirme yoluna gidilmiştir. Ancak zamanla bu girişimin ehliyetsiz kişilerce tasfiyeciliğe dönüştürülerek dili çıkmaza soktuğunu fark eden Atatürk, “tabii yol” dediği “halk arasında yaşayan Türkçe”ye dönerek bu girişimden vazgeçmiştir (Atay, 1980, s. 477; İnan, 1973, s. C2). Böylece Türkçenin doğal gelişim seyri içerisinde sadeleşmesi sekteye uğramadan kendi doğal yapı ve işleyişiyle gelişip zenginleşmesinin yolu açılmıştır. Fakat bu durum uzun sürmemiş, Atatürk’ün ölümünden sonra başta Arapça ve Farsça olmak üzere dildeki bütün yabancı kelimelerin atılarak yerlerine Türkçe kelime türetilmesi esasına dayanan dili sadeleştirme faaliyetleri tekrar başlatılmıştır.

Türkçenin sadeleştirilmesi için öncelikle Türkçedeki bütün yabancı kelimeler atılacak yerlerine Türkçe kök ve gövdelerden yeni kelimeler türetilecekti. Söz konusu karşılıklar türetilirken ayrıca genel dilden, tarihî metinlerden, çağdaş Türk lehçelerinden ve ağızlardan kelime aktarma, örneksime ve kelime birleştirme gibi çeşitli yollarla yeni kelimeler türetilerek Türkçenin kelime dağarcığını zenginleştirme yoluna gidilecekti. Sadeleştirme çalışmaları Türk Dil Kurumu, Milli Eğitim Bakanlığı ve Türkiye Radyo Televizyon Kurumu tarafından yürütülecek, bütün kamu kurumları ile başta basın yayın kuruluşları olmak üzere ilgili özel kuruluşlar tarafından da desteklenecek ve yeni türetilen kelimelerin tutunması için herkes elinden gelen bütün gayreti gösterecekti. Ancak 1940-1980 döneminde yeniden başlatılan sadeleştirme faaliyetleri, ilmi temellere oturtulmadan dilin tabiatına aykırı bir şekilde yürütüldüğünden bir süre sonra hedefinden saparak tasfiyeciliğe hatta yer yer uydurmacılığa dönüşmüş, Türkçede birtakım tahribatlara yol açmıştır.

1940-1980 döneminde yeniden başlatılan sadeleştirme faaliyetlerinde dışardan yapay müdahalelerle Türkçenin doğal gelişim seyrine yön ve şekil verme yöntemi seçilmiş, dilin doğal gelişim süreci sekteye uğratılmıştır. Söz konusu sadeleştirme, çoğu zaman dil uzmanları yerine başta siyasetçi, tıp doktoru, asker, diplomat, iktisatçı, mühendis, hukukçu, gazeteci gibi çok değişik meslek mensupları tarafından yürütülmüştür. Ehil olmayan kişilerce siyasi emellerle sağlam bir zemine oturtulmadan yapılan sadeleştirme çalışmaları ilmi yöntemlere aykırı bir şekilde yapıldığı için yediden yetmişe, yetkili yetkisiz isteyen herkes keyfi olarak yeni kelime türetmeye yönelmiş; kendisini bu konuda yetkili görmüştür. Öyle ki, ilk ve orta öğretim kurumlarında “Öz Türkçe” kolları kurularak henüz temel gramer bilgilerini bile tam almamış öğrenciler bile kelime türetmeye ve türetilen kelimeleri kullanmaya teşvik edilmiştir (Hacıeminoğlu, 2015, s. 61). Dolayısıyla sadeleştirme yapılırken, çoğu zaman bilimsel hareket edilmemiş, bu kapsamdaki faaliyetler Türkçenin dil bilgisinden yoksun kişiler tarafından bilimsel mecralar yerine günlük siyasi gazete sütunlarında sürdürülmüştür.

Türkçe sondan eklemeli bir dil olduğundan yeni kelime türetmeye çok elverişlidir. Kelime türetme mekanik bir iş olmadığından bir kök veya gövdeye herhangi bir ek getirilerek yeni kelime türetilemez. İsim ve fiil kökleri olarak ikiye ayrılan kelime kökleri, niteliğine uygun yapım ekleri olarak yeni kelimeler türetir. Zira yapım ekleri de isim kök veya gövdelerine getirilebilen yapım ekleri ve fiil kök veya gövdelerine getirilebilen yapım ekleri olmak üzere ikiye ayrılır. Ayrıca türettikleri kelimenin isim ya da fiil oluşuna göre de ikiye ayrılan yapım ekleri, isimden isim yapan ekler, isimden fiil yapan ekler; fiilden isim yapan ekler, fiilden fiil yapan ekler olmak üzere dörde ayrılır. Mesela fiil köküne getirilmesi gereken ek, isim köküne; isim köküne getirilmesi gereken ek, fiil köküne getirilemez. Ayrıca kelime türetmede eklerin işlevleri de çok önemlidir. Farklı işlevleri olan her bir ekin birden fazla işlevi de olabilir. Bu sebeple yapım eklerinin özellik ve işlevlerinin çok iyi tespit edilmeli ve

yeni kelimeler türetilirken bunlara dikkat edilmelidir (Bulak, 2013, s. 62; Timurtaş, 2008, s. 128). Dikkat edilmediği takdirde türetilen kelimeler yanlış ve uydurma olur. Sadeleştirme çalışmaları esnasında zaman zaman bu hususlar göz önünde bulundurulmamış, Türkçenin dil kuralları, kelime kök ve gövdelerinin anlamları ile eklerin işlev ve özellikleri dikkate alınmadan Türkçenin gramer yapısına uymayan birçok kelime türetilmiştir. Türkçenin dil özellikleri göz ardı edilerek yanlış türetilen bu kelimelerin önemli bir kısmı tutunamayarak unutulmuş, bir kısmı ise, ders kitapları ve basın yoluyla yaygınlaşarak dil hafızasında yerini almıştır. Yapı, anlam ve kuruluş bakımından Türkçenin kurallarına uymayan bu kelimeler, çoğaldıkça dilde düzensizliğe ve kavram kargaşasına yol açmış, günümüzde Türkçenin öğrenimi ve öğretimini zorlaştıran kuraldışı örnekler oluşturmuştur.

Sadeleştirme çalışmalarında bilime, dilin doğal seyrine gereken önem verilmediğinden yüzyıllardan beri Türkçeye yerleşerek Türkçenin malı olmuş, kavram alanları belli Arapça ve Farsça kelimeler, ihtiyaç olup olmadığına bakılmaksızın dilden atılmış; yerine, çağrışımları ve anlam sınırları belirsiz, neyin karşılığı olduğu tam olarak bilinmeyen yeni kelimeler türetilmiştir. Bu kelimeler, toplum hafızasındaki mefhumları tam olarak karşılayamadığı için, atılan kelimelerin önemli bir kısmına yeni karşılıklar bulunamamış, bunların yerine türetilenlerin de önemli bir kısmı yaşamamıştır. Yeni türetilen kelimeler atılan kelimelerin yerini tutamayınca ortaya büyük bir boşluk çıkmış, bu boşluk başta Fransızca ve İngilizce olmak üzere Batı dillerinden alınan kelimelerle doldurulmuş, böylece günümüzde Türkçede yaşanan Batı kaynaklı dillerin istilasına kapı aralanmıştır.

Bu çalışmada, 1932-1935 yılları arasında denenip dili çıkmaza soktuğu fark edilince vazgeçildiği halde 1940-1980 yılları arasında tekrarlanan ve başta Arapça, Farsça olmak üzere dildeki bütün yabancı kelimelerin atılarak yerlerine Türkçe kelime türetilmesi esasına dayanan Türkçenin sadeleştirilmesinin menfi sonuçlarından hatalı kelime yapımı ele alınmıştır. Bu kapsamda yapılan sadeleştirme faaliyetleri o zamanki şartlar içerisinde değerlendirilerek söz konusu sadeleştirmenin birçok menfi sonucunun kelime dağılımını zenginleştirmek için ya da dili sadeleştirmek maksadıyla dilden atılan yabancı kelimelerin yerine türetilen yeni kelimelerde yanlış ek kullanımı ve eklerin yanlış kullanılmasından kaynaklandığı tespit edilmiştir. Bu sebeple söz konusu sadeleştirme çalışmaları kapsamında yapılan kelime türetmelerinde yapılan en önemli yanlış olarak görülen Türkçenin yapısı, kuralları, ünlü ve ünsüz uyumları, eklerin yapısı ve işlevlerine dikkat edilmeden yapılan yanlış kelime türetmeleri mercek altına alınmıştır. Tutunup dil hafızasında yerini alan kelimelerden hareketle söz konusu sadeleştirme çalışmalarında hatalı kelime yapımının yol açtığı menfi sonuçlar sebep ve sonuç ilişkisi içerisinde mümkün olduğunca ayrıntılı bir şekilde incelenip tasnif edilerek örneklendirilmiştir. Ayrıca bu kapsamda yapım ekleri yerine çekim ekleriyle türetilen kelimeler ile yabancı kelimelere benzetilerek oluşturulan taklit

kelimeler üzerinde de durulmuştur. Böylece söz konusu sadeleştirme çalışmalarında hatalı kelime türetmenin menfi sonuçları ortaya konarak kelime türetmede bir daha aynı yanlışların yapılmamasına dikkat çekilmiş ve dilin doğal sınırları içinde; yapısı, kuralları ve anlam, anlatım özellikleri dikkate alınarak sadeleştirilmesi gerektiği vurgulanmıştır.

2. Türkçenin Sadeleştirilmesinde Hatalı Kelime Yapımı

Cumhuriyet döneminde yapılan dili sadeleştirme çalışmalarıyla Türkçe sadeleştirilerek zenginleştirilmek istenirken zaman zaman Türkçenin dil kuralları, kelime kök ve gövdelerinin anlamları ile eklerin işlev ve özellikleri dikkate alınmadığından Türkçenin gramer yapısına uymayan birtakım kelimeler türetilmiştir. Söz konusu hatalı kelimelerin türetilmesinde Türkçenin dil kurallarına aykırı olan hususlar şunlardır.

2.1. Fiil Kök ve Gövdelerine Gelen Ekleri İsim Kök ve Gövdelerine Getirerek Kelime Türetme

Türkçenin dil kurallarına göre fiil kök ve gövdelerine gelen yapım ekleri isim kök ve gövdelerine getirilemez. Ancak Cumhuriyet döneminde yapılan dili sadeleştirme çalışmalarında bu kural her zaman göz önünde bulundurulmamış, zaman zaman fiil kök ve gövdelerine gelen yapım ekleri isim kök ve gövdelerine getirilerek yanlış kelimeler türetilmiştir. Söz gelimi, fiil kök ve gövdelerinden sıfat ve isim türeten “GA (-ga/-ge, -ka/-ke)” eki, işlek olmasa da Eski Türkçeden günümüze kadar varlığını sürdüren bir yapım ekidir. Fiilin ifade ettiği iş, oluş ve hareketin sonucunu ya da bundan etkileneni gösteren isimler ile organ, bitki, yemek, hayvan, alet ismi gibi çeşitli isimler yapar: *belge, önerge, sömürge, bildirge, yürünge, gösterge, bilge, bölge, dalga* gibi. Türkçeyi sadeleştirme çalışmalarındaki kelime ve terim yapımında, başta ne tür fillere getirildiği olmak üzere ekin özellikleri göz önünde bulundurulmadığı için bu ekle türetilen “*genelge* (< genel), *çizelge* (<çizel “cetvel”) gibi bazı kelimelerde fiilden isim yapma eki olan “-GA” eki, isim kök ve gövdelerine getirilerek hatalı kelime türetilmiştir (Korkmaz, 2003, s. 79). Ayrıca “çizel” gövdesi Türkçede tek başına kullanılmamaktadır.

Dönüşlü fiil gövdelerine gelerek onlardan isim türeten işlek bir yapım eki olan “-ç/-nç” eki, eklendiği fiillerin ifade ettiği hareketi yapanı, yapılan hareketi ya da o hareketle ilgili bir niteliği gösteren soyut isim ve sıfatlar türetir: *gülün-ç, iğren-ç, inan-ç, kazan-ç, kıskan-ç, sevin-ç, utan-ç, ödün-ç* gibi. Türkçenin sadeleştirilmesi sırasında bu ekle türetilen birçok kelime tutunamayıp unutulmuş, bazı kelimeler tutunmuştur. Tutunup yaygınlaşan kelimelerin bir kısmı Türkçenin dil bilgisi kurallarına aykırı bir şekilde türetilmiştir (Banguoğlu, 2000, s. 257; Timurtaş, 2008, s. 130; Korkmaz, 2003, s. 76-77;

Zülfikar, 1991, 133). Bu sebeple söz konusu ekle türetilecek yeni kelime ve terimlerde dönüşlü çatı eki almış fiillerin canlı ve kullanılır olmasına, türetilecek kelimelerin Türkçenin kurallarına uygun olmasına dikkat etmek gerekir. Söz gelimi, “ilginç” kelimesinde fiil kök ve gövdelerine gelen “-nç” eki, “ilgi” ismine getirildiği için söz konusu kelime hatalı bir şekilde türetilmiştir. “-GI/-GU (-gı/-gi, -kı/-ki, -gu/-gü, -ku/-kü)” eki, Eski Türkçeden beri tek heceli fiil köklerinden değişik isimler türeten bir yapım ekidir: *ver-gi, bit-ki, bil-gi, bas-kı, sür-gü, yet-ki, çal-gı, sil-gi, yay-gı, sün-gü, as-kı, sev-gi, say-gı* gibi. Genellikle tek heceli fiil köklerine gelen bu ek zamanla çok heceli ve çatı eki alan fiil tabanlarına da getirilmiştir: *yanıl-gı, çeliş-ki, iliş-ki* gibi. Fiil kök ve gövdelerine gelen bu yapım eki, Türkçenin sadeleştirilmesi sırasında türetilen *zor-gu* “istibdat”, *son-gu* “ecel” *öz-gü* “has, mahsus” gibi bazı kelimelerde isim köklerine getirilerek yanlış kelimeler türetilmiştir (Banguoğlu, 2000, s. 242; Timurtaş, 2008, s. 141).

Genellikle tek heceli, bazen de iki heceli fiillerden isim yapan işlek bir yapım eki olan “-m/ -Um/-Im (-m, -ım/-im, -um/-üm) eki, çoğu zaman “fiilin bildirdiği iş, oluş ve hareketin ismi” anlamını verir: *doğ-um, öl-üm, seç-im, al-ım, bak-ım, sat-ım, solun-um, tüket-im, yönet-im, ulaş-ım* gibi. Bazen “fiilden doğan hareketin sonucu”nu ifade eden soyut isimler türetir: *bil-im, ayır-ım, biç-im, deş-iş-im, dağıl-ım, dur-um, düğ-üm* gibi. Bazen de “fiilin bildirdiği işin sonunda ortaya çıkan ürün” anlamı verir: *ekle-m, tak-ım, kaldır-ım, ye-m dök-üm, bak-ım, anlat-ım* gibi. Türkçeyi sadeleştirme çalışmaları sırasında söz konusu yapım eki, fiil yerine *bir+im* “ünite” *bağ+ım* “tabiiyet” *orta+m* “vasat” *toplu+m, deney+im* gibi isim kök ve gövdelerine getirilerek yeni bazı yanlış kelimeler türetilmiştir (Timurtaş, 2008, s. 130-142; Zülfikar, 1991, s.113-116; Korkmaz, 2003, s. 91; Banguoğlu, 2000, s. 253-255).

Türkiye Türkçesinde sınırlı örnekleri olan “-t /-It/-Ut (-t, -ıt/-it, -ut/-üt)” eki, geçişli ve geçişsiz fiillerden genellikle yer isimleri, fiilin ifade ettiği işin ürünü olan nesne ve yiyecek isimleri ile vasıta işlevine dayalı araç gereç isimleri gibi değişik isimler, bazen de sıfat türetir. Eski Türkçeden beri işlek olarak kullanılmayan ve sınırlı sayıda örnekleri olan bu eke, Cumhuriyet döneminde canlılık kazandırılmış, bu ekle yeni birtakım kelimeler türetilmiştir. Bu kelimelerin bir kısmı ise, eski kaynaklardan aktarmadır: *an-ıt, bin-it, dik-it, kon-ut, kes-it, soy-ut* gibi. Terim yapmak için işlev ve özellikleri gözetilmeksizin zorlanan bu ölü ek, Cumhuriyet döneminde yeni kelime yapımında özelliklerine uygun kullanılmayınca anlatımı seçilemez olmuş, anlam sınırları tam olarak belirlenemediğinden birbirinden çok farklı kelime yapımında rastgele kullanılmıştır. Fiil köklerine gelen bu ek, “*som-ut, örgü-t, karşı-t, yan-ıt, bağ-ıt*” gibi yeni yapılan bazı kelimelerde isim kök ve gövdelerine getirilerek Türkçenin kurallarına aykırı hatalı kelimeler türetilmiştir (Timurtaş, 2008, s. 130; Korkmaz, 2003, s. 107-108).

Fiil kök ve gövdelerinden genellikle alet isimleri türeten “-ç/-Iç (-ç, -ıç/-iç)” eki, işlek olmayan canlı bir ektir: çek-iç, tıka-ç gibi. Cumhuriyet döneminde bu ekle yapılan bazı yalın isimler tutunmamış ancak dilbilgisi terimleri ders kitapları vasıtasıyla yaygınlaştırılarak tutunmaları sağlanmıştır: *tümle-ç, bağla-ç, ula-ç* gibi. Fiil kök ve gövdelerine gelen bu ek, “*orta-ç, ara-ç*” gibi bazı kelimelerde isim kök ve gövdelerine getirilerek birtakım yanlış kelimeler yapılmıştır (Banguoğlu, 2000, s. 247-248; Timurtaş, 2008, s.131).

Türkçede “+mA” şeklinde isimden isim türetme eki yoktur. “-mAk” ekindeki /k/ ünsüzünün yumuşayıp kaybolmasıyla oluşan “-mA (-ma/-me)” eki, fiilin gösterdiği oluş, kılış ve durumları yalın bir iş olarak belirten isimler yapar: *gelme, gitme, sorma, seçme, görme, yanma* gibi. Fiil kök ve gövdelerinden isim türeten bu yapım eki, fizik alanında kullanılan “tepki+me (reaksiyon)” teriminde “tepki” ismine getirilerek “tepkime” şeklinde hatalı bir kelime türetilmiştir (Korkmaz, 2003, s. 93). Buna rağmen söz konusu yanlış kelimeler ders kitapları ve basın yoluyla yaygınlaşarak tutunmuştur.

2.2. İsim Kök ve Gövdelerine Gelen Ekleri Fiil Kök ve Gövdelerine Getirerek Kelime Türetme

Türkçenin dil kurallarına göre isim kök ve gövdelerine gelen yapım ekleri, fiil kök ve gövdelerine getirilemez. Ancak Cumhuriyet döneminde yapılan dili sadeleştirme çalışmalarında bu kural her zaman göz önünde bulundurulmamış, isim kök ve gövdelerine gelen yapım ekleri, zaman zaman fiil kök ve gövdelerine getirilerek yanlış kelimeler türetilmiştir. Söz gelimi, isimden fiil türeten “+a-” eki ile fiilden isim türeten “-gI” ekinin kaynaşmasıyla oluşmuş birleşik bir yapım eki olan “+AğI (+ağI <+a-ğI/+eğI <+e-ğI)” eki, isim kök ve gövdelerinden isim ve sıfat türetir: *yapağI, buzağI, güneğI, kuzağI, güveğI* gibi. Söz konusu “+Ay (+ay/+ey)” eki, bu şekliyle Türkçenin tarihi dönemlerinde kullanılmamıştır¹. Türkiye Türkçesinde damak ünsüzü olan /ğ/ sesinin erimesiyle bu ek bazı kelimelerde “+Ay” şeklini almıştır (Korkmaz 2003:34). Türkçeyi sadeleştirme çalışmaları sırasında yeni kelime türetmede çokça kullanılarak işlek bir ek haline getirilen “+Ay” eki ile bazı yeni terim, isim ve sıfatlar türetilmiştir: *düz+ey, uz+ay, bir+ey, den+ey, dik+ey, yat+ay, düş+ey, kuz+ey, gün+ey* gibi. Esasen “+Ay” şeklinde olmasına rağmen bazı kelimelere “+y” şeklinde getirilmiştir: (*açı*) *orta+y, uza+y, ona+y* gibi. Ayrıca isimden isim yapım eki olan bu ek, Türkçenin kurallarına aykırı bir şekilde isim köklerinin yanı sıra bazı fiil köklerine de getirilerek onlardan birtakım hatalı kelimeler türetilmiştir: *ol-ay, yat-ay, yap-ay, düş-ey, bük-ey* gibi.

Arapça “-i” nispet ekinin yerini tutmak üzere Latin kökenli olan Fransızca “+Al” “nispet bildirme, ait olma” ekinin Türkçeye uyarlanmasıyla dilimize geçen “+sAl (+sal/+sel)”

¹ Ekin daha önceki dönemlerde kullanılmamasından hareketle bazı dilciler, bu ek ve bu ek gibi ölü eklerle türetilen bütün kelimelerin uydurma olduğunu söylerler (Timurtaş 2008:140-141; Hacıminoğlu 2015:135).

eki, isim kök ve gövdelerine gelen bir ektir. Cumhuriyet döneminde dili sadeleştirme çalışmaları kapsamında yaygınlaştırılan bu ek, isim kök ve gövdelerinin yanı sıra fiil kök ve gövdelerine de getirilerek onlardan hatalı sıfatlar türetilmiştir: *eğit-sel, gör-sel, işit-sel, öğret-sel, düşün-sel* gibi (Korkmaz, 2003, s. 61-62). Cumhuriyet döneminde türetilen bu sıfatlar, yabancı bir dile ait ekle türetilmenin yanı sıra yapı bakımından da yanlış türetilmiştir (Korkmaz, 2003, s. 105; Timurtaş, 2008, s. 130-131). Ayrıca söz konusu “+sAl” eki, Matematik terimi olan “çarpanasal” kelimesinde zaten sıfat olan bir kelimeye getirilerek “çarpanasal” şeklinde yeni bir sıfat yapılmıştır (Zülfıkar, 1991, s. 139; Korkmaz, 2003, s. 105). Dolayısıyla söz konusu terim, Türkçenin kurallarına aykırı bir şekilde türetilmiştir.

Farsçadan Türkçeye geçen bir yapım eki olan “+CA (+ca/+ce, +ça/+çe)” eki, eklendiği isimlerden küçültme anlamında isimler yapar: *bahçe, kelepçe, tarih+çe, lugat+çe, divan+çe* gibi. Cumhuriyet döneminde yapılan sadeleştirme çalışmaları kapsamında Farsça olan bu ekle yeni kelimeler türetilmiştir: *il+çe, tüm+ce, dilek+çe* gibi. Ancak söz konusu ek, isimden isim yapma eki olmasına rağmen bazen fiil köklerine getirilerek yeni kelime türetilmiştir: *gerek-çe* gibi (Banguoğlu, 2000, s. 159-160).

“İsm-i fail, yapıcı kişi” anlamı taşıyan “+mAn” eki, Türkçeye Cermen dillerinden geçmiş ve Cumhuriyet döneminde yeni kelime yapımında çokça kullanılmıştır. Söz konusu ek, fark gözetilmeksizin isim ve fiil tabanlarına getirilerek birçok yanlış kelime türetilmiştir: *uz+man, denet-men, yönet-men, öğret-men, yaz-man, çevir-men, danış-man, seç-men* gibi (Banguoğlu, 2000, s. 196-197; Timurtaş, 2008:131). Aynı şekilde Moğolca “+tay” eki, “danıştay, sayıştay, çalıştay” kelimelerinde fiil kök ve gövdelerine; “yargıtay” ve “kamutay” kelimelerinde ise isim köklerine getirilmiştir (Timurtaş, 2008, s. 106-107). Bu durum, Türkçenin dil kurallarına aykırıdır. Zira Türkçede bir yapım eki, hem fiil hem de isim tabanlarına getirilemez.

2.3. Yabancı Dillere Ait Eklerle Kelime Türetme

Türkçenin sadeleştirilmesi çalışmalarında yabancı dillere ait yapım ekleriyle birtakım kelimeler türetilmiştir. Söz gelimi, küçültme anlamında isimden isim yapan “+CA (+ca/+ce, +ça/+çe)” eki, Farsçadan Türkçeye geçmiş bir yapım ekidir. Bu eki alan “*bahçe < bağ+çe, nalça < na’l+çe, kelepçe < külep+çe, kepçe < kef+çe*” gibi alıntı kelimelerin bir kısmı Türkçenin telaffuz kurallarına uydurularak kullanılırken “*tarih+çe, lugat+çe, divan+çe, keman+çe*” gibi kelimeler ise, Türkçenin telaffuzuna uyduğu için oldukları gibi alınmıştır. Cumhuriyet döneminde yapılan sadeleştirme çalışmaları kapsamında Farsça olan bu ekle yeni kelimeler türetilmiştir: *il+çe, tüm+ce, dilek+çe* gibi (Banguoğlu, 2000, s. 159-160). Hâlbuki küçültme anlamı taşıyan bu yeni kelimeler Türkçede küçültme işlevinde kullanılan “+Cık/+Cuk” ekiyle türetilbilirdi: *beyin+cik, keman+cık, tarih+cik* gibi.

Çok heceli fiillerden isim yapan “-GAn (-gan/-gen, -kan/-ken)” eki, fiillerden alışkanlık ifade eden sıfatlar türetir: *doğurgan, çalışkan, unutkan, girişken, sokulgan, çekingen* gibi. Tek heceli fiillerde bu ekin yerine onunla aynı işlevde olan “-GIn” eki kullanılır: *etken* yerine *etkin* gibi. “Üç-gen, beş-gen, altı-gen” gibi geometrik şekilleri karşılayan kelimelerde bulunan “-gen” eki, şeklen bu eke benzetilse de esasen bu ekle bir alakası yoktur. Söz konusu matematik terimlerinde kullanılan “köşe” anlamındaki ek, Fransızca “göne” < Yunanca “gonia” şeklinde ve “köşe” anlamı veren kök-ekinden kopyadır (Banguoğlu, 2000, s. 240). Ayrıca genellikle geometrik şekilleri ifade eden sayı isimlerine gelerek onlara “köşe” anlamı katan bu ekin Türkçe “-GAn (-gan/-gen, -kan/-ken)” ekiyle bir alakasının olmadığı isim köklerine gelmesinden de anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu ekle türetilen söz konusu matematik terimleri, yabancı bir ekle türetilmiş hatalı kelimelerdir.

Türkçe “+mAn” eki, Eski Türkçeden beri dilimizde isim kök ve gövdelerinden “büyültme” anlamında isim ve sıfatlar yapan bir ektir. Nadiren genel anlamda, genellikle çeşitli anlamlarda isimler de yapar: *değirmen* (<*teğir*<*teker*), *kocaman, kölemen, yalman, göçmen* gibi. Pek işlek olmasa da canlılığını sürdüren “+mAn” eki sıfatlara gelerek “biraz ya da çok” anlamında genellikle kişileri niteleyen yeni sıfatlar yapar: *şişman, karaman, kocaman, akman* gibi. Bu ek, ayrıca yer adları da yapar: *dikmen, karaman, çölmən* gibi. Söz konusu Türkçe “+mAn” eki ile Cumhuriyet döneminde yeni kelime yapımında çokça kullanılan “ism-i fail, yapıcı kişi” anlamı taşıyan “+mAn” eki farklı eklerdir. “İsm-i fail, yapıcı kişi” anlamı taşıyan “-mAn” eki, Cermen dillerine akrabalık iddiasından başlayarak “mann” kelimesinin bu dillerdeki “kişi ve yapıcı kişi” anlatımına özenmek yoluyla alınarak yeni kelime yapımında kullanılmıştır. Türkçe olmayan bu ek, fark gözetilmeksizin isim ve fiil tabanlarına getirilerek birçok yanlış kelime türetilmiştir: *uz+man, denet-men, yönet-men, öğret-men, yaz-man, çevir-men, danış-man, seç-men* gibi (Banguoğlu, 2000, s. 196-197; Timurtaş, 2008, s. 131). Hâlbuki söz konusu kelimeler Türkçe olmayan “-mAn” eki yerine Türkçe “ism-i fail, yapıcı kişi” anlamı taşıyan “-An (-an/-en)” ekiyle yapılabilirdi. “-An (-an/-en)” eki, fiil kök ve gövdelerinden sıfat türeten çok işlek bir yapım ekidir: *çizen, gelen, giden, yapan, kaçan, soran, öğreten, yazan, seçen* gibi. Eski Türkçede “gAn (-gan/-gen)” şeklinde olan bu ek, fiilin bildirdiği iş, oluş ve hareketi yapanı yani eski deyimle ism-i failleri ifade eder. Ancak dili sadeleştirme çalışmalarında fiilin bildirdiği iş, oluş ve hareketi yapanı ifade eden kelimeler, Türkçe olan “-An” ekiyle değil, Cermen dillerine akrabalık iddiasıyla bu dillerdeki “kişi ve yapıcı kişi” anlamındaki “mann” kelimesinden özentili ile oluşturulan “-mAn” ekiyle türetilmiştir: *öğretmen, eğitmen, çevirmen, okutman, yönetmen* gibi. (Banguoğlu, 2000, s. 196-197; Timurtaş, 2008, s. 131). Aynı işlevde Türkçe ekler varken yabancı dillere ait eklerle kelime türetilmiş ve hatalı türetilen bu kelimelerin önemli kısmı ders kitapları ve basın yayın yoluyla yaygınlaşarak dil hafızasında yerini almıştır.

Arapça nispet eki(-î)nin yerini tutmak üzere Latin kökenli Fransızcadan alınan “+AÎ” “nispet bildirme, ait olma” eki, “siyasa” ve “ulus” gibi kelimelerde yanlış hecelemeden dolayı “+sAl (+sal/+sel)” şeklini almıştır. Bu ekin, “kumsal” kelimesinde olduğu gibi isim kök ve gövdelerine gelen ve “uysal” kelimesinde olduğu fiil kök ve gövdelerine gelen Türkçe “-sAl” ekleriyle bir alakası yoktur. Türkçede aitlik ve nispet bildirme görevi için belirtisiz isim tamlaması çok elverişli olduğu halde, Türkçeyi sadeleştirme çalışmalarında bu türden kelime türetilirken belirtisiz isim tamlaması yapısı yerine yabancı kökenli “+sAl” eki tercih edilmiş, zamanla bu eke aitlik ve nispet sıfatları türeten yeni bir nitelik kazandırılmıştır: *açı+sal, biçim+sel, bilim+sel, birey+sel, çevre+sel, duygu+sal* gibi. Üstelik yalnız isimlerden değil, fiil kök ve gövdelerinden de bu ekle sıfatlar yapılmıştır: *eğit-sel, gör-sel, işit-sel, öğret-sel, düşün-sel* gibi (Korkmaz, 2003, s. 61-62). Cumhuriyet döneminde türetilen bu sıfatlar, işlevce Türkçe “-sAl” ekiyle değil, Fransızca ilgi, nispet bildiren “+sAl” ekiyle görevdeş olduğundan bu kelimelerde bir yanlış türetme söz konusudur (Korkmaz, 2003, s. 105; Timurtaş, 2008, s. 130-131) Ayrıca “+sAl” eki, Matematik terimi olan “çarpansal” kelimesinde de yanlış kullanılmıştır. Zaten sıfat olan “çarpan” kelimesine “+sAl” ekini getirip “çarpansal” biçiminde yeni bir sıfat yapmak Türkçenin kurallarıyla bağdaşmaz (Zülfikar, 1991, s. 139; Korkmaz, 2003, s. 105).

Moğolca bir isimden isim yapım eki olan “-tay” eki, Moğolcadan Türkçeye geçen “kurultay (<kujrilta)” kelimesinden oluşan tek örnekte görülür. Cumhuriyet döneminde yapılan sadeleştirme çalışmaları kapsamında “kurultay” kelimesine benzetilerek yersiz bir örnekleme ile “*danıştay, sayıştay, yargıtay, kamutay, çalıştay*” gibi kelimeler türetilmiştir (Banguoğlu 2000, s. 172-173; Zülfikar 1991, s. 144; Timurtaş 2008, s. 106-107). Diğer yabancı ekler gibi Türkçe olmayan “+tay” ekiyle de yeni kelime türetilmesi doğru olmadığından bu ekle yapılan kelimeler yanlış türetilmiştir. Aynı şekilde Eski Türkçede “tigit, alpagut” gibi birkaç kelimedede bulunan Moğolca “+it” çokluk ekini, Arapçanın “+ât” dışı çokluk ekiyle bir sayıp “*efrâd*”= “*erât*” gibi hatalı kelime türetenler olmuşsa da bu hatalı kelimelerin çoğu tutunamayarak unutulmuştur (Banguoğlu, 2000, s. 183).

Fiilden isim yapan “-mA” eki ile isimden isim yapan “+Il” ekinin kaynaşmasıyla oluşan “-mAlI(-malı/meli)” eki, eklendiği kelimelere “bir özelliği, bir niteliği bulundurma” anlamı katarak onlardan niteleme sıfatı yapar: *çözümle-meli, kurut-malı, (içten) yanmalı, üfle-meli, vur-malı* gibi. Bu kelimeler genellikle sıfat tamlamasının tamlayanını oluşturur: *(içten) yanmalı (motor), kurutmalı (çamaşır makinesi), üflemeli (çalgı), vurmali (çalgı), çözümlemeli (testler)* gibi. Günümüzde Türkçe “-ma” eki ve Fransızca “-tik(-tique)” eklerinden oluşan “-matik” ekinin değişik işlevleriyle kurulan “sıramatik, bankamatik, zikirmatik” gibi yeni kelimelerin kullanımı hızla yaygınlaşmaktadır. “-mAlI” eki, bu özelliği ile Türkçenin yapısına aykırı olan “-matik” ekine karşılık olabilir (Zülfikar, 1991, s. 123).

2.4. Türkçede Olmayan ya da Kullanılmayan Kök ve Gövdelerden Kelime Türetme

Türkçeyi sadeleştirme çalışmaları sırasında Türkçede olmayan ya da Türkiye Türkçesinde kullanılmayan bazı kök ve gövdelerden birtakım hatalı kelimeler türetilmiştir. Söz gelimi, fiil kök ve gövdelerinden sıfat ve isim türeten “GA (-ga/-ge, -ka/-ke)” eki, Eski Türkçe döneminden günümüze kadar varlığını sürdürmüş işlek olmayan bir ektir. Eklendiği fiilin ifade ettiği işten etkileneni ya da bu işin sonucunu gösteren çeşitli isimler yapar: önerge, sömürge, yörünge, gösterge, bölge, dalga gibi. Türkçenin sadeleştirilmesi çalışmalarında ekle birçok kelime türetilmiştir. Bu kelimelerden biri olan ve “anten” kelimesini karşılamak üzere türetilen “duyarga” kelimesi, “duy-” fiil köküne dayanır. Çünkü yazı dilinde “duyar-” diye bir fiil gövdesi yoktur. Ancak Türkçede olmayan ya da kullanılmayan bu gövdeden “duyarlı, duyarlık, duyarsızlık” gibi yanlış kelimeler türetilmiştir. Ayrıca “+II/+IU, +IIk/+IUk, +sIz/+sUz” ekleri isim kök ve gövdelerine gelen ekler olduğu için bu kelimeler yine hatalı olur. Aynı şekilde “talimat, direktif” anlamındaki “yönerge” kelimesi de “duyarga” kelimesinde olduğu gibi yazı dilinde olmayan “yöner-” şeklindeki fiil gövdesinden örnekseme yoluyla yanlış türetilmiştir (Zülfikar, 1991, s. 83).

Dönüşlü fiil gövdelerine gelerek onlardan isim türeten “-ç/-nç” eki, eklendiği fiillerin ifade ettiği hareketi yapanı, yapılan hareketi ya da o hareketle ilgili bir niteliği gösteren soyut isim ve sıfatlar türetir. *gülün-ç, iğren-ç, inan-ç, kazan-ç, kıskan-ç, sevin-ç, utan-ç, ödün-ç* gibi. Türkçenin sadeleştirilmesi sırasında bu ekle türetilen kelimelerin bir kısmı, Türkçenin dil bilgisi kurallarına aykırı bir şekilde türetilmiştir (Banguoğlu 2000:257;Timurtaş 2008:130; Korkmaz, 2003, s. 76-77; Zülfikar, 1991, s. 133). Söz gelimi, bu ekin “iğrenç, inanç, kıskanç” kelimelerinde “-ç” şeklinde kullanıldığı var sayılsa bile bu kelimelerin “basın, korkun, ödün, gönen” gibi Türkçede olmayan ya da kullanılmayan gövdelerden Türkçenin dil kurallarına aykırı bir şekilde türetildiği ortadadır. Bu sebeple söz konusu ekle türetilen yeni kelime ve terimlerde dönüşlü çatı eki almış fiillerin canlı ve kullanılabilir olmasına, türetilen kelimelerin Türkçenin kurallarına uygun olmasına dikkat etmek gerekir.

Genellikle tek heceli, bazen de iki heceli fiillerden isim yapan “-m/ -Um/-Im (-m, -ım/-im, -um/-üm)” eki, fiilin bildirdiği iş, oluş ve hareketin ismi, fiilden doğan hareketin sonucunu gösteren ve fiilin bildirdiği işin sonucunda ortaya çıkan ürün anlamında isimler türeten işlek bir ektir: *doğ-um, tüket-im, yönet-im, bil-im, biç-im, değiş-im, ekle-m, tak-ım, kaldır-ım, ye-m* gibi. (Timurtaş, 2008, s. 130-142; Zülfikar, 1991, s. 113-116; Korkmaz, 2003, s. 91; Banguoğlu, 2000, s. 253-255). Türkçenin sadeleştirilmesi çalışmaları sırasında söz konusu ekle birtakım yanlış kelimeler de türetilmiştir. Söz gelimi, “-m/ -Um/-Im (-m, -ım/-im, -um/-üm)” eki almış görüntüsü verilen “bağım” şeklinde Türkçede tek başına kullanılmayan bir isim gövdesi oluşturulmuş ve bu isim gövdesinden “bağımlı, bağımsız, bağımsızlık” gibi yanlış kelimeler türetilmiştir.

Aynı şekilde Türkçede olmayan ya da kullanılmayan “zorun” gövdesinden türetilen “zorunlu” ve “zorunluluk” kelimeleri de yanlış türetilmiştir (Timurtaş, 2008, s. 138).

İşlek olmayan canlı bir ek olan “-ç/-Iç (-ç, -ıç/-iç)” eki, genellikle fiil kök ve gövdelerinden alet isimleri yapar: çek-iç, tıka-ç gibi. Cumhuriyet döneminde bu ekler *tümleç, bağlaç, ulaç* gibi bazı gramer terimleri yapılmıştır. Söz konusu ek “süreç, gereç” gibi kelimelerde Türkçede kullanılmayan “süre-, gere-” fiil gövdelerine getirilerek hatalı kelimeler yapılmıştır (Banguoğlu, 2000, s. 247-248; Timurtaş, 2008, s. 131). Aynı şekilde fiilden isim türeten “-n/ -In/-Un (-n, -ın/-in, -un/-ün)” ekiyle türetilen “ürün, uzun, yoğun, düzen, talan” gibi bazı kelimelerde de kökler açık değildir. Ancak bu kelimeler tarihi dönemleri içinde ses değişikliklerine uğramış ve aldıkları ekler kalıplaşmıştır (Zülfikar, 1991, s. 130-131).

Cumhuriyet dönemindeki sadeleştirme çalışmaları sırasında Kazan-Tatar Türkçesindeki “-gü” ekinden gelen “-v” eki, aynen alınıp işlevi dolayısıyla ifade ettiği anlam değiştirilerek yeni kelime yapımında kullanılmıştır. Bu ekle türetilen kelimeler arasında yer alan “görev” kelimesi, anlam dışında ayrıca şekil bakımından da yanlış türetilmiştir (Timurtaş, 2008, s. 107). Söz konusu kelime “-v” ekiyle türetilmesine göre “görev” kelimesinin teşekkülü için “göre-” diye bir kök gerekir. Türkçede böyle bir fiil kök ya da gövdesi olmadığına göre “görev” kelimesi olmayan bir gövdeden hatalı türetilmiş bir kelimedir.

2.5. Anlamca Yetersiz veya Yanlış Kelime Türetme

Türkçenin sadeleştirilmesi çalışmaları kapsamında türetilen kelimelerin bir kısmı anlamca yetersiz ya da yanlıştır. Söz gelimi, Fransızca “image” kelimesinden “a” sesinin atılmasıyla yapılmış taklit bir kelime olan “imge” kelimesi, anlamca “hayal, tasavvur” anlamını tam olarak karşılamadığı için şekilce olduğu gibi anlamca da yanlış veya yetersizdir. Bu kelimenin kökünü oluşturduğu iddia edilen ve sadece eski metinlerde ve ağzılarda kullanılan “işaret, nişan” anlamındaki “im” ile “hayal” arasında nasıl bir ilişki kurulduğu anlaşılamamaktadır (Timurtaş, 2008, s. 14; Banguoğlu, 2000, s. 238). Dolayısıyla zaten şekilce yanlış olan “imge” kelimesi, anlamca da hatalı bir kelimedir.

Türkçede olmayan “+em” şeklindeki bir isimden isim yapım ekinden türetilen “önem” kelimesi, yerine türetildiği “ehemmiyet” kelimesinin anlamını tam olarak taşımadığından anlamca eksik veya yanlıştır (Timurtaş, 2008, s. 140). Yine Türkçede isim kök ve gövdelerine gelen “+et” şeklinde bir isimden isim yapım eki olmadığından “özet” kelimesi, yanlış da olsa “öze-” şeklindeki fiilden türetilmiş olmalıdır. Bu kez de “Öze-” kelimesi, “sözü uzatmak” anlamına geldiği için “özet” kelimesinin “sözün kısası” şeklindeki anlamını ifade etmesi mümkün değildir. Dolayısıyla bu kelime şekilce olduğu gibi anlamca da yanlış türetilmiştir (Banguoğlu, 2000, s. 263).

Türkçede olmayan “+gür” şeklindeki isimden isim yapım ekiyle türetilen “özgür” ve “özgürlük” kelimeleri yapıcı olduğu gibi, mefhum ve anlam bakımından da yanlıştır. “Öz” kelimesi, Türkçede “bir şeyin esası, hülasası” anlamında isim, “üvey olmayan” anlamında sıfat ve “kendisi” anlamında dönüşlülük zamiri olarak kullanılır. Sıfat olan “gür” kelimesi ise “bol, fazla” anlamında kullanılmaktadır. “Öz” ve “gür” kelimelerinden “özgür” şeklinde bir sıfat tamlaması yapılamayacağına göre bu iki kelimedenden “öz gü” şeklinde bir birleşik sıfat meydana getirilebilir. O da “özü, kendisi kuvvetli” anlamı ifade eder ki anlamca bunun “hür” kelimesi ile ilgisi yoktur (Timurtaş, 2008, s. 139). Dolayısıyla “hür” karşılığı “özgür” kelimesi gibi bu kelimedenden “hürriyet” karşılığı türetilen özgürlük kelimesi de hatalı türetilmiş uydurma bir kelimedir.

“-GI/-GU (-gı/-gi, -kı/-ki, -gu/-gü, -ku/-kü)” eki, Eski Türkçeden beri tek heceli fiil köklerinden değişik isimler türeten bir yapım ekidir: *bit-ki, bas-kı, sür-gü, yet-ki, çal-gı, yanıl-gı, çeliş-ki, iliş-ki* gibi. Türkçenin sadeleştirilmesi sırasında bu ekle türetilen bazı kelimeler anlam bakımından yetersizdir: *düş-kü* “hadise” *düz-gü* “kaide” *tutku* “ihtiras”, *son-gu* “ecel” gibi. Yine “sebeb” kelimesini karşılamak üzere çıkma hali ekiyle hatalı bir şekilde türetilen “neden” kelimesi de anlamca “sebeb” kelimesinin tam olarak tutmamaktadır. Zira çıkma hali eki, bu kelimedede işlevini sürdürdüğü gibi kelimenin anlamını da tamamen değiştirmemiştir. Dolayısıyla yapı bakımından yanlış türetilen “neden” kelimesi, anlamca da yanlış veya eksik bir kelimedir.

2.6. Farklı Yapım Ekleriyle Aynı Anlamda Kelime Türetme

Cumhuriyet dönemindeki dili sadeleştirme çalışmalarında ayrı yapım ekleriyle aynı anlamda birtakım kelimeler türetilmiştir. Söz gelimi, bu dönemde fiilden sıfat ve isim yapan “-Aç (-aç/-eç)” ekiyle birçok yeni kelime yapılmıştır: *güleç, kaldıraç, büyüteç, tkaç, süreç* gibi. Ancak “-Aç” eki ile türetilen bu kelimelerin yanı sıra işlevleri bu ekle aynı ya da çok yakın olan “-IcI/-UcU” fiilden isim yapım ekiyle de aynı anlama gelen yeni kelimeler türetilmiştir: *yükselteç/yükseltici, donduraç/dondurucu, büyüteç/büyütücü* gibi. İki ayrı yapım ekiyle aynı anlamda kelimeler türetilmesi dilde karışıklığa yol açmış, böylece aynı kavramın birden çok karşılığı oluşmuştur (Zülfikar, 1991, s. 51). Zamanla aynı kavramı karşılayan söz konusu kelimelerden telaffuzu kolay olanlar yaygınlaşarak tutunmuş, diğerleri unutulmuştur.

2.7. Ekleri İşlevleri Dışında Kullanarak Kelime Türetme

Cumhuriyet dönemindeki dili sadeleştirme çalışmalarında bazı yapım ekleri esas işlevlerinin dışında kullanılarak birtakım hatalı kelimeler türetilmiştir. Söz gelimi, İşlevleri ve anlam sınırları pek belirgin olmayan fiilden sıfat ve isim türeten “-Il/-Ul (-ıl/-il, -ul/-ül)” eki, işlek olmasa da Eski Türkçeden günümüze kadar varlığını sürdürmüştür. Tarihi dönemde “*kısl, amul, tükel inal*” gibi sınırlı sayıdaki

örnekte yaşayan bu ek, Türkiye Türkçesinde de az da olsa bazı isim ve sıfatlarda kullanılmaktadır: çökül, çakıl, çapul, anıl, oğul gibi. İşlek olmayan, işlevleri ve anlam sınırları belirsiz eklerle kelime türetmek bazı hatalara yol açabilir. Ayrıca bu kelimelerin yaygınlaşıp tutunması da zordur. Türkçenin sadeleştirilmesi çalışmalarında doğru veya yanlış olduğuna bakılmaksızın bu ekle birtakım kelimeler türetilmiş fakat çoğu tutunamayarak unutulmuş, çok az kısmı ise yaygınlaşarak dil hafızasında yerini almıştır. Bu kelimelerden biri olan “şart” anlamındaki “koşul” kelimesi, bir kılışın ürününü ifade etmesine rağmen “bir kılışın ürünü ismi” yapma işlevi taşımayan “-Il/-Ul” ekinden hatalı bir şekilde türetilmiştir. (Banguoğlu, 2000, s. 250). Dolayısıyla “koşul” kelimesi hem kuruluş bakımından hatalı bir şekilde türetilmiştir.

İşlek olmayan bir fiilden isim yapım eki olan “-mAç/-baç (-maç/-meç, -baç) eki, genellikle yapılış şeklini ve tarzını ifade eden isimler yapar: *saklambaç*<*saklanbaç*, *atlambaç*<*atlanbaç*, *dolanbaç*<*dolambaç*, *yırtmaç*, *saymaç*, *yanıltmaç* gibi. “-mAç” eki, Türkçeyi sadeleştirme çalışmalarında bazı araç isimlerinin türetilmesi ve genellikle Fransızca “-eur” eki taşıyan yabancı kelimelerin Türkçeleştirilmesinde kullanılmıştır: *soğutmaç* “soğutucu alet” *almaç* “ahize, reseptör”, *eğmeç* “kavis”, *sarmaç* “ambalaj”, *sıkmaç* “kompresör” gibi. Ancak Fransızca “-eur” eki taşıyan kelimeler, aynı işlevde kullanılan Türkçe “-IcI/-UcU” eki ile karşılanabilecekken işlevi “eur” ekini karşılamayan “-mAç” eki kullanılarak kelime türetme yoluna gidilmiştir (Korkmaz, 2003, s. 95). İşlev ve özellikleri dikkate alınmadan yanlış yapım ekiyle türetildiğinden “*sıkmaç*, *eğmeç*, *almaç*, *soğutmaç*” gibi hatalı karşılıklar tutunamamıştır.

2.8. Türkçede Olmayan Uydurma Eklerle Kelime Türetme

Cumhuriyet dönemindeki dili sadeleştirme çalışmalarında Türkçede olmayan bazı uydurma yapım ekleriyle birtakım hatalı kelimeler türetilmiştir. Söz gelimi, Türkçede “+em” şeklinde bir isimden isim yapım eki yoktur. Buna rağmen sadeleştirme çalışmaları sırasında kelime türetilirken olmayan bu ekten “önem” kelimesi türetilmiştir. Türkçede aynı anlamı veren ancak fiil kök ve gövdelerine gelen “-m/-Im/-Um” eki vardır. Fakat bu ek isim kök ve gövdelerine gelmez. Türkçede “+em” şeklinde bir isimden isim yapma eki olmadığından bu kelime yanlış türetilmiş uydurma bir kelimedir. (Timurtaş, 2008, s. 140). Aynı şekilde Türkçede isim kök ve gövdelerine gelen “+et” şeklinde bir isimden isim yapım eki yoktur. Dolayısıyla olmayan söz konusu ekle türetilen “özet” kelimesi, yanlış türetilmiş uydurma bir kelimedir (Banguoğlu, 2000, s. 263).

Türkçede “-gar” şeklinde bir ek yoktur. “Uygar” kelimesi, olmayan bu ekle türetildiği izlenimi verse de Türkçe dil kurallarına göre bu mümkün değildir. Bu kelimenin “Medine / medeni” kelimesinden örnekseme ile “Uygur” isminden meydana gelmiş olduğu söylenir. Uygurlar göçebeliği bırakıp yerleşik bir medeniyet kurdukları için

Uygurluk, “medenilik, şehirlilik” anlamına gelebilir. “Medeni” Medine isminden Arapça dil kurallarına uygun bir şekilde türetilirken “Uygur” isminin hangi Türkçe kurula göre “uygar” şeklini aldığını anlamak ve açıklamak mümkün değildir (Timurtaş, 2008, s. 140). Dolayısıyla söz konusu kelime, Türkçenin kurallarına aykırı bir şekilde türetilmiş uydurma bir kelimedir.

Türkçede isim kök ve gövdelerine gelen “+gür” diye bir ek yoktur. Türkçede isimden isim yapan “+gür” şeklinde bir ek olmadığına göre bu kelime “öz” ve “gür” kelimelerinin birleştirilmesiyle yapılmış olmalıdır. “Öz” kelimesi, Türkçede “*bir şeyin esası, hülasası*” anlamında isim, “üvey olmayan” anlamında sıfat ve “*kendi*” anlamında dönüşlülük zamiri olarak kullanılırken “gür” kelimesi sıfat olup “bol, fazla” anlamında kullanılmaktadır. Türkçede sıfat önce geldiği için “öz” ve “gür” kelimelerinden “özügür” şeklinde bir tamlama yapılamaz. Olsa olsa “özügür” şeklinde bir birleşik sıfat meydana getirilebilir. (Timurtaş, 2008, s. 139). Bu sebeple “hür” kelimesinin karşılığı olarak kullanılan “özgür” kelimesi ile bu kelimedenden türetilen ve “hürriyet” kelimesinin karşılığı olarak kullanılan “özgürlük” kelimeleri yapı, mefhum ve anlam bakımından yanlıştır.

2.9. Yabancı Kelimelere Benzeterek Taklit Kelime Türetme

Cumhuriyet dönemindeki dili sadeleştirme çalışmaları kapsamında türetilen bazı kelimeler Batı dillerine ait kelimelerin bozma şekilleri olan taklit kelimelerden oluşmaktadır. Söz gelimi, “imge” kelimesinin “iz, işaret” anlamındaki “im” kökü ile +GA ekinden oluştuğu iddia edilse de bu kelime, Fransızca “image” kelimesinden “a” sesinin atılmasıyla yapılmış taklit bir kelimedir. “Imge” kelimesi Türkçe kabul edilse de ki bu mümkün değildir, yine “im” isim köküne fiilden isim yapan “-GA” eki getirilerek yapıldığı için şekilce yanlış türetilmiş bir kelime olur. (Timurtaş 2008, s. 14; Banguoğlu, 2000, s. 238). Aynı şekilde “boyut” kelimesi de “-t /-It/-Ut(-t, -it/-it, -ut/-üt) fiilden isim yapım ekiyle türetilmiş görüntüsü verse de bu kelime Arapça “bu’ud” kelimesine benzetilerek yapılmış taklit bir kelimedir. Kaldı ki, söz konusu ek, isim kök ve gövdelerine değil, fiil kök ve gövdelerine gelen bir yapım ekidir.

Fiilden sıfat ve isim türeten “-AlAk (-alak/-elek)” eki, işlek olmadığı halde eskiden beri Türkçede varlığını sürdüren bir yapım ekidir. Cumhuriyet döneminde bu ekle birtakım yeni kelimeler türetilmiştir: *kovalak, yatalak, asalak, çökelek* gibi. Bu kelimelere benzetilerek yapılan “ağız” anlamındaki “diyelek” kelimesinin bu ekle ilgisi yoktur (Banguoğlu, 2000, s. 233). Yapı bakımından Türkçenin kurallarına uymayan bu kelime, Fransızca “*dialecte*(*diyalekt*)” kelimesine benzetilerek yapılmış taklit bir kelimedir. Aynı şekilde “onur” kelimesi de Fransızca “*honneur-onör*” kelimesinden (Türkçe Sözlük 1998: C.II ,1688) taklit yoluyla yapılmış bir kelimedir.

Cumhuriyet döneminde türetilen kelimelerden biri olan “bülten” kelimesi, Fransızca “bulletin” kelimesine benzetilerek yapılmış taklit bir kelimedir (Banguoğlu, 2000, s. 234-235). Söz konusu kelime, fiil kök ve gövdelerinden sıfat türeten “-An (-an/-en)” ekiyle yapılmış görüntüsü verse de bu kelimenin yapısı incelendiğinde, bu ekle bir alakasının olmadığı kolayca görülür. Aynı şekilde, “belleten” kelimesi de “bulletin” kelimesine benzetilerek yapılmış taklit bir kelimedir.

2.10. Çekim Ekleriyle Kelime Türetme

Türkçede çekim ekleriyle kelime türetilmez. Bazı kelimelerde kalıplaşma yoluyla yeni kelimeler oluşmuşsa da bu kelimelerde kullanılan çekim eki işlevini yitirmiştir: *sıradan* gibi. Cumhuriyet dönemindeki Türkçeyi sadeleştirme çalışmalarında bazı kelimeler çekim ekleriyle türetilmiştir. Söz gelimi, günümüzde kullanımı neredeyse yerine kullanıldığı “sebeP” kelimesinden daha yaygın olan “neden” kelimesi, ismin ayrılma hali ekiyle yanlış türetilmiş bir kelimedir. Çünkü “neden” kelimesindeki “-den” eki, yapım eki değil, isim çekim ekidir (Timurtaş, 2008, s. 142). Ayrıca söz konusu isim çekim eki, bu kelimedeki işlevini sürdürdüğü gibi kelimenin anlamını da tamamen değiştirmemiştir. Dolayısıyla anlam bakımından “sebeP kelimesinin yerini tam olarak tutmadığından anlamca yetersiz veya yanlış olan “neden” kelimesi, ayrıca yapı bakımından da çekim ekiyle türetildiğinden hatalı bir kelimedir.

“Hürriyet” kelimesine karşılık kullanılan “bağımsızlık” kelimesinin kökü olan “bağ” ismine getirilen “-ım” eki, iyelik birinci teklik kişi eki izlenimi vermekte ve bu işlevde kullanılmaktadır. “Bağım” gövdesinin tek başına kullanılmaması, anlamca yanlış olan bu kelimenin şekilde de yanlış olduğunu göstermektedir (Timurtaş, 2008, s. 130, 142; Zülfikar, 1991, s.113-116; Korkmaz, 2003, s. 91; Banguoğlu, 2000, s. 253-255). İyelik ekleri, isim çekim eki olduğundan kelime türetmede kullanılamazlar. Türkçede çekim eklerinin kalıplaşma dışında kelime türetme işlevi olmadığından “bağımlı, bağımsız, bağımsızlık” gibi kelimeler yapı bakımından yanlış türetilmiştir.

“Zorun” kelimesi, Farsça olan “zor” kökünden, “yazın, kışın” gibi kelimelerde kullanılan ve zaman bildiren ölü bir ek olan “-n” ekiyle yapılmıştır. Fakat buradaki “-n” eki, bu ek değil, daha çok zamir (teklik) n’si ya da iyelik ikinci teklik kişi eki görüntüsü vermektedir. Muhtemelen zamir (teklik) n’si ya da iyelik ikinci teklik kişi eki yapım eki gibi değerlendirilerek “zorun” kelimesi oluşturulmuştur (Timurtaş, 2008, s. 138). Bu sebeple “zorun” kelimesi ile ondan türetilen “zorunlu” ve “zorunluluk” kelimeleri, yapı bakımından hatalı türetilmiştir.

2.11. Çağdaş Türk Lehçelerinden Alınıp İşlevleri Değiştirilen Eklerle Kelime Türetme

Cumhuriyet döneminde çağdaş Türk lehçelerinden bazı ekler alınıp işlevleri değiştirilerek yeni kelime yapımında kullanılmıştır. Söz gelimi, isimden fiil türeten “+a-” eki ile fiilden isim türeten “-gI” ekinin kaynaşmasıyla oluşmuş birleşik bir yapım eki olan “+AğI (+ağI <+a-ğI/+eğI <+e-ğI)” eki, isim kök ve gövdelerinden isim ve sıfat türetir: *yapağI, buzağI, güneğI, kuzağI, güveğI* gibi. Bu ek, damak sesinin erimesiyle dilimizdeki bazı kelimelerde +Ay görünüşünü almıştır (Korkmaz, 2003, s. 34). Türkçeyi sadeleştirme çalışmaları kapsamında “+Ay” eki ile bazı terim, isim ve sıfatlar türetilmiştir. Bu isim ve sıfatların bir kısmı, söz konusu ekin kuzey lehçelerinde ve Özbek Türkçesinde aldığı -ağI <-a-ğI/-eğI <-e-ğI eki >-av/-ev şekli ile türetilmiştir: *bil-ev, kaş-av, kıl-av, buk-av, buz-av* gibi. Türkiye Türkçesinde son seste yarım sesler alışılmış ve sevilmiş olmamasına rağmen yabancılaşma etkisiyle “-AğI” ekinin iki türlü büzülmesinden meydana gelen bu sesler, Türkçeyi sadeleştirme çalışmaları kapsamında çok rağbet görmüştür. Ancak bu kullanım, Türkiye Türkçesine yabancı olduğu için bu kelimelerin önemli bir kısmı tutunmamıştır.

Türkiye Türkçesinde “-v” şeklinde bir fiilden isim yapma eki yoktur. Esasen Türkiye Türkçesinde çok az /v/ sesi bulunmakta ve bunlar da genellikle /b/ sesinden bazen de /g/ sesinden gelmektedir. Türkiye Türkçesinde kullanılan “-v” eki, Kazan-Tatar Türkçesindeki “-gü” ekinden gelen bir ektir. Kazan-Tatar Türkçesine ait bir ek aynen alınarak ifade ettiği anlam ve işlevi değiştirilmiştir. Kazan-Tatar Türkçesinde isim fiil yani mastar eki olan “-v” ekiyle Türkiye Türkçesinde “fiilin sonucu, fiilin sonucunda ortaya çıkan ürün” gibi değişik anlamlarda kelimeler türetilmiştir. Söz gelimi, bu ekle türetilen “saylav” kelimesi “saylama, saylayış” anlamında, “seçme, seçim, seçiş” demektir. Fakat bu kelimeye “seçilen” anlamı verilmiştir. Aynı şekilde “söylev” kelimesi de “söyleme söyleyiş” manasını ifade ettiği halde Türkiye Türkçesinde “söylenen şey, nutuk” karşılığı kullanılmaktadır. “Ödev, sınav, görev” kelimeleri de bu kelimelere benzetilerek yanlış türetilmiştir.

2.12. Türkçe Olmayan Kök ve Gövdelerden Kelime Türetme

Cumhuriyet döneminde Türkçe sadeleştirilirken bir yandan dildeki bütün yabancı unsurların atılması savunulurken diğer yandan “öz Türkçe” kelime türetmek için yabancı kök ve ekleri kullanma çelişkisine düşülmüştür. Yeni türetilen bazı kelimeler yabancı dillere ait eklerle bazı kelimeler ise yabancı dillere ait kelime köklerinden türetilmiştir. Söz gelimi, “rastlantı” kelimesinin kökü, “rast” (Türkçe Sözlük, 1998: C.II,1846), “zorgu” ve “zorunlu” kelimesinin kökü “zor” Farsça (Türkçe Sözlük, 1998: C.II, 2518); “saptama” kelimesinin kökü “sabt” Arapçadır. Bu tür örnekleri çoğaltmak mümkündür. Aslında ihtiyaç halinde Türkçeye yerleşmiş yabancı kelime

kök ve gövdelerinden Türkçe eklerle yeni kelimeler türetilir. Ancak ihtiyaç olup olmadığına bakılmaksızın dildeki bütün yabancı kelimeleri atıp yerine “öz Türkçe” kelime türetme esasına dayanan bir sadeleştirme faaliyeti yürütürseniz yabancı kelime kök ve gövdelerini kullanarak kelime türetmek büyük bir kusura dönüşür ve bu şekilde türetilen kelimeler hatalı türetilmiş olur.

2.13. Şekil ve Anlamca Yakın Eklerle Kelime Türetme

Türkçenin sadeleştirilmesi kapsamında türetilen bazı kelimeler şekil, ses özellikleri ve anlam bakımından birbirine çok yakındır: *basın-basım, yayın-yayım, yazın-yazım, soyut-somut* gibi. Cumhuriyet döneminde türetilen yeni kelimelerde “-m/-Im/-Um eki, salt kılış ismi; “-n/-In/-Un” eki ise genellikle kılışın ürünü ifade eden isim yapımında kullanılmıştır: *basım* “tebaat”, *basın* “matbuat”, *yayım* “neşir”, *yayın* “neşriyat” gibi. Aralarında şekil ve anlamca yakınlık bulunan bu tür kelimeler, ortak ses özelliklerinden dolayı karışıklığa sebep olmuş ve bu durum söz konusu kelimelerin yanlış bir şekilde kullanılmalarına yol açmıştır (Zülfikar, 1991, s. 130-131). Türetilme şekilleri doğru da olsa anlam ve anlatım karışıklığına yol açtıkları için söz konusu kelimeler hatalıdır. Bu türden ortak kök ve benzer eklerden kelime türetmek yerine ortak kök ve farklı eklerden kelime türetilerek bu karışıklık önenebilir.

2.14. Çok Şekilli Eklerden Türetilmesine Rağmen Kalınlık İncelik Uyumuna Uymayan Kelime Türetme

Türkçenin sadeleştirilmesi çalışmaları sırasında az da olsa çok şekilli eklerden Türkçenin temel kurallarından biri olan kalınlık incelik uyumuna aykırı bazı kelimeler türetilmiştir. Bu tür kelimeler genellikle tutunamamış fakat bu tür kelimelerden biri olan “kuzey” kelimesi, yaygınlaşarak dil hafızasında yerini almıştır. “+Ay” şeklinde olmasına rağmen bazı kelimelere “+y” şeklinde getirilen “+Ay (+ay/+ey)” eki, isimden isim türeten bir yapım ekidir: *gün+ey, kuz+ey, düz+ey, yüzey, uza+y, ona+y* gibi. Ek çift şekilli (-ay/-ey) olmasına rağmen “güney” kelimesinden örneksemeyeyle oluşturulan “kuzey” kelimesi, “kuzay” şeklinde kalınlık incelik uyumuna uygun bir şekilde türetilmesi gerekirken bu durum göz ardı edilerek “kuzey” şeklinde türetilmiştir. Hâlbuki +Ay ekinin kalın ünlülü (-ay) şekli kullanılsaydı kalınlık incelik uyumuna aykırı bir durum söz konusu olmazdı.

2.15. Türkçe Ekleri Değiştirerek Kelime Türetme

Türkçenin sadeleştirilmesi çalışmaları sırasında bazı ekler değiştirilerek yeni kelime yapımında kullanılmıştır. Genellikle geçişli ve bazen de geçişsiz fiil kök ve gövdelerine gelerek onlardan isim ve sıfat türeten “-IcI/UcU” eki, çok işlek bir ek olup “*doku-y-ucu*,”

gör-ücü, bak-ıcı” gibi fiilin ifade ettiği iş, meslek ve uğraşı ya da bunları sürekli olarak yapanı gösteren isimler; “*aç-ıcı, at-ıcı, kes-ici*” gibi fiilin ifade ettiği işi yapan, yapma etkisini gösteren sıfatlar; “*aldat-ıcı, aydınlat-ıcı, bağla-y-ıcı*” gibi fiilin ifade ettiği işi bir özellik olarak taşıyan sıfatlar ve “*ısıt-ıcı, arıt-ıcı, dondur-ucu*” fiilin ifade ettiği işi yapan veya yapma özelliği taşıyan araç- gereç isimleri yapar. Ancak bu ek, “-IcI/-UcU” şeklinde olmasına rağmen “dilenci” ve “öğrenci” kelimelerine /I/ sesi, düşürülerek “-cI” şeklinde getirilmiştir(Korkmaz, 2003, s. 83-84). /I/ sesi, doğal gelişim süreci yerine müdahale ile düşürüldüğünden bu kelimelerin “-IcI/-UcU” eki ile türetilen diğer kelimelerle benzerliği ve anlam yakınlığı kalmamıştır. Dolayısıyla isimden isim yapan “+CI” ekiyle yapılmış görüntüsü söz konusu kelimeler, türetildikleri ek sebebiyle olmasa da türetilme şekilleri bakımından hatalı kelimelerdir.

2.16. Dilden Atılan Onlarca Kelimeyi Karşılama Üzere Sınırları Belirsiz Kelimeler Türetme

Türkçenin sadeleştirilmesi çalışmaları sırasında yeni türetilen kelimelerin hangi kavramın veya neyin karşılığı olduğu açıkça bilinemediğinden aynı kelime, birden çok kavram veya nesnenin karşılığı olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bu yüzden yeni türetilen kelimelerin bazıları karşıladıkları kavramlar bakımından iyice oturmamış, aynı kavramlar için önerilen başka kelimeler yüzünden kavram kargaşası olmuştur. “Fırsat, imkân, ihtimal, hak, yetki, seçenek, çare, çıkış yolu, çözüm” gibi birçok kelime için “şans” kelimesi; “söyleyiş, telâffuz, ifade tarzı, üslup, klişeleşmiş söz” kelimeleri için “söylem” kelimesi; “vehim, vesvese, işkil, şüphe, tereddüt, endişe, korku” kelimeleri için “kuşku” kelimesi; “şeref, haysiyet, gurur, kibir, itibar, izzetinefis” kelimeleri için Fransızca “honneur-onör” den Türkçeleştirilen “onur” kelimesi kullanılmaktadır. “Zor, tazyik, tahakküm ve tabî” kelimelerindeki kavramların hepsi bugün “baskı” kelimesi ile karşılanmaktadır(Zülfikar, 1991, s. 86-87; Bulak, 2013, s. 61). Söz konusu durum, pek çok kelime için geçerli olduğundan bu tür örnekler çoğaltılabilir. Bu sebeple yeni kelime türetirken çok yönlü düşünmekte fayda var. Dile katkı yapmayı düşünürken yeni sorunlara sebebiyet verilmemelidir.

2.17. Tek Kavramı Karşılama Üzere Birçok Kelime Türetme

Türkiye Türkçesinde bilinçsizlik, kararsızlık ve keyfiliklerden dolayı bir kavram için birden çok terim adı kullanımından kaynaklanan bir terim kalabalığı sorunu yaşanmaktadır. Söz gelimi “ünsüz” kavramını karşılamak için *sâmit, sessiz, sessiz harf, konsonant, konson, seslendeş, abanık, ünsüz, engel fonemi, ünsüz ses, sesdeş, ündeş* olmak üzere on iki farklı terim; “ötümsüz ünsüz” kavramı için *sâmiti gayr-i tannân, çınlamsızlar, tonsuz konsonant, konson, katı sessiz, sert sessiz ünsüz, sesdeş, çetin abanık, ötümsüz abanık, üflek abanık, titremesiz, sedasız konsonant, sessiz fonem, tonsuz katı*

konson, süreksiz ünsüz, kapantılılar, süreksizler, ötümsüz ünsüz, ünsüz sesdeş, tonsuzlar, titreşimsiz, çınlamazlar olmak üzere tam 23 farklı terim kullanılmaktadır (Topaloğlu, 1989, s. 151-152, 119-120). Gün geçtikçe büyüyen bu sorun, hemen her terim için söz konusu olduğu için örnekleri çoğaltmak mümkündür. Söz konusu kalabalığı oluşturan terimlerin büyük çoğunluğu Türkçenin sadeleştirilmesi çalışmaları sırasında türetilmiş, ders kitapları vasıtasıyla yaygınlaştırılarak adeta bir terim kargaşası oluşturulmuştur (Bulak 2017). Her bir kavram neredeyse onlarca farklı terimle ifade edildiği için bir türlü terim birliği sağlanamamaktadır. Bu sorun, diğer sorunlara oranla Türkçe dilbilgisi çalışmalarına daha çok zarar vermekte, istenilen nitelikte bir Türkçe öğretimi yapılamamasının önündeki en büyük engellerden biri olarak varlığını devam ettirmektedir.

3. Sonuç

Bir dili sadeleştirme, ehil kişilerce o dilin ses, yapı ve anlam özellikleri göz önünde bulundurularak planlı, programlı bir şekilde bilimsel temellere oturtularak yapılmadığı takdirde yeni türetilen kelime ve terimler, dile fayda sağlamak yerine zarar verir. Menfi sonuçlarla karşılaşmamak için geçmişte yaşanan tecrübelerin iyi irdelenerek olumlu ve olumsuz sonuçlarının iyi tahlil edilmesi ve bu tahlillerden birtakım dersler çıkarılması gerekir. 1932-1935 yılları arasında denenip dili çıkmaza soktuğu fark edilince vazgeçildiği halde 1940-1980 yılları arasında tekrarlanan ve başta Arapça, Farsça olmak üzere dildeki bütün yabancı kelimelerin atılarak yerlerine Türkçe kelime türetilmesi esasına dayanan Türkçeyi sadeleştirme çalışmaları esnasında zaman zaman Türkçenin dil kuralları, kelime kök ve gövdelerinin anlamları ile eklerin işlev ve özellikleri göz önünde bulundurulmamış, Türkçenin gramer yapısına uymayan birtakım hatalı kelimeler türetilmiştir. Söz konusu hatalı kelimeler dilde kavram kargaşasına yol açmış, ihtiyaç olup olmadığına bakılmaksızın dilden atılan bütün yabancı kelimelerin yerine yeni kelimeler türetilmeyince de bu kargaşa katlanarak beraberinde anlam ve anlatım zayıflığını getirmiştir. Ayrıca ihtiyaç olup olmadığına bakılmaksızın büyük çoğunluğu İslam medeniyetinin taşıyıcısı olan Arapça ve Farsça kelimelerin dilden atılması, yeni neslin İslam medeniyetini tanınmasına, özümsemesine engel olmuş ve yeni kuşakların geçmişle bağını olabildiğince zayıflatmıştır. Böylece dilde yaşanan fakirleşme, kültürde de büyük bir fakirleşmeye sebep olmuştur. Bu durum, yeni kuşakların düşünce kabiliyetlerinin azalmasına ve zihinlerinde pek çok kavramın yer edinmesi imkânının ortadan kalkmasına sebep olmuştur. Söz konusu anlam ve anlatım boşluğunu da Batı dillerine ait kelime, terim ve ifade şekilleri doldurmaya başlayınca dilde yeni bir yabancılaşmaya kapı aralanmıştır.

Türkçenin dil kurallarına göre fiil kök ve gövdelerine gelen yapım ekleri, isim kök ve gövdelerine; aynı şekilde isim kök ve gövdelerine gelen yapım ekleri de fiil kök

ve gövdelerine getirilemez. Ancak Cumhuriyet dönemindeki dili sadeleştirme çalışmalarında bu kural her zaman göz önünde bulundurulmamış, zaman zaman fiil kök ve gövdelerine gelen yapım ekleri, isim kök ve gövdelerine getirilerek “*genelge, çizelge, zorgu, songu, özgü, birim, bağım, ortam, toplum, deneyim, somut, örgüt, karşıt, yanıt, bağıt, ortaç, araç, tepkime*” gibi; zaman zaman ise isim kök ve gövdelerine gelen yapım ekleri fiil kök ve gövdelerine getirilerek *olay, yatay, yapay, düşey, bükey, eğitsel, görsel, işitsel, düşünsel gerekçe, damıştay, sayıştay, çalıştay* gibi birtakım hatalı kelimeler türetilmiştir.

Türkçede olmayan ya da Türkiye Türkçesinde kullanılmayan bazı kök ve gövdelerle türetilen “*duyarga, duyarlı, duyarsızlık, yönerge, basınç, korkunç, ödünç, gönenc, bağımlı, bağımsız, bağımsızlık, zorunlu, zorunluluk, süreç, gereç, yoğun, düzen, talan, görev*” gibi; anlamca yetersiz ya da yanlış olarak türetilen “*imge, önem, özet, özgür, özgürlük, düşkü “hadise” düzgü “kaide” tutku, songu “ecel”, neden* gibi; ayrı yapım ekleriyle aynı anlamlı türetilen “*yükselteç/yükseltici, donduracı/dondurucu, büyüteç/ büyüütücü*” gibi; işlevleri dışında kullanılan bazı yapım ekleriyle türetilen “*koşul, sıkmaç, eğmeç, almaç, soğutmaç*” gibi; çok şekilli eklerden ses uyumlarına aykırı türetilen “*kuzey*” gibi; yapısı değiştirilen eklerle türetilen “*dilenci, öğrenci*” gibi birtakım hatalı kelimeler türetilmiştir. Türkçede kalıplaşma sonucu oluşmuş “*sıradan*” gibi kelimeler dışında çekim ekleriyle kelime türetilmez. Cumhuriyet dönemindeki dili sadeleştirme çalışmalarında “*neden, bağımlı, bağımsız, bağımsızlık, zorunlu, zorunluluk*” gibi bazı kelimeler hatalı bir şekilde çekim ekleriyle türetilirken “*bilev, kaşav, kılav, bukav, buzav, söylev, saylav, ödev, sınav, görev*” gibi bazı kelimeler ise çağdaş Türk lehçelerinden alınıp işlevleri değiştirilen yapım ekleriyle türetilmiştir.

Cumhuriyet döneminde Türkçeyi sadeleştirmek için bir yandan başta Arapça ve Farsça kelimeler olmak üzere dildeki bütün yabancı unsurların atılması savunulurken diğer yandan “öz Türkçe” kelime üretmek için yabancı dillere ait kök ve ekler kullanılmıştır. Nitekim bu dönemde yabancı dillere ait köklerle türetilen “*rastlantı, zorgu, zorunlu, saptama*” gibi, yabancı dillere ait yapım ekleriyle türetilen “*ilçe, tümce, dilekçe, üçgen, altıgen uzman, denetmen, yönetmen, öğretmen, seçmen, açısıl, bilimsel, bireysel, duygusal, yargıtay, kamutay, çalıştay, bankamatik* gibi, Türkçede olmayan bazı uydurma yapım ekleriyle türetilen “*önem, özet, uygar, uygarlık, özgür, özgürlük* gibi, Batı dillerine ait kelimelerin bozma şekillerinden türetilen *imge, boyut, diyelek, onur, bülten, belleten* gibi hatalı kelimeler türetilmiştir. Ayrıca “*basın-basım, yayın-yayım, yazın-yazım, soyut-somut*” gibi aralarında şekil ve anlamca yakınlık bulunan kelimeler türetilmiştir. Ortak ses özelliklerinden dolayı karışıklığa sebep olan bu durum, söz konusu kelimelerin karıştırılmalarına dolayısıyla yanlış kullanılmalarına yol açmıştır. Türetilme şekilleri doğru da olsa anlam ve anlatım karışıklığına yol açtıkları için söz konusu kelimeler, hatalıdır. Bu sebeple, ortak kök, benzer ekler yerine ortak kök ve değişik eklerden kelime türetilerek böyle bir karışıklığın önüne geçilebilir.

Türkçenin sadeleştirilmesi çalışmaları sırasında yeni türetilen bazı kelimelerin hangi neyin karşılığı olduğu açıkça bilinemediğinden aynı kelime, birden çok varlık, nesne veya kavramın karşılığı olarak kullanılmıştır. Bu yüzden yeni türetilen kelimelerin bazıları karşıladıkları kavramlar bakımından iyice oturmamış, aynı varlık, nesne ya da kavramlar için önerilen birden çok kelime yüzünden bir kavram kargaşası oluşmuştur. Bu durumun aksine bilinçsizlik, kararsızlık ve keyfi yaklaşımlardan dolayı bir kavram için birden çok terim adı türetilmiş, bu terimler başta ders kitapları olmak üzere çeşitli şekillerde yaygınlaştırılmıştır. Zamanla her bir kavram için sayıları ona varan hatta bazı kavramlar için onlarca terim oluşunca terim kalabalığı sorunu baş göstermiştir. Her geçen gün büyüyerek günümüze kadar gelen bu kalabalığı oluşturan terimlerin büyük çoğunluğu, Türkçenin sadeleştirilmesi çalışmaları sırasında türetilmiş, ders kitapları vasıtasıyla yaygınlaştırılarak bir terim kargaşası oluşturulmuştur. Diğer sorunlara göre Türkçe dilbilgisi çalışmalarına daha çok zarar veren terim kalabalığı, istenilen nitelikte bir Türkçe öğretimi yapılamamasının önündeki en büyük engellerden biri olarak varlığını sürdürmektedir.

Türkçenin dil özellikleri göz ardı edilerek hatalı bir şekilde türetilen kelime ve terimlerin önemli bir kısmı tutunamayarak unutulmuş, bir kısmı ise, ders kitapları ve basın yoluyla yaygınlaşarak dil hafızasında yerini almıştır. Yapı, kuruluş ve anlam bakımından Türkçenin kurallarına uymayan bu kelime ve terimler, çoğaldıkça dilde düzensizliğe ve kavram kargaşasına yol açmış, günümüzde Türkçenin öğrenimi ve öğretimini zorlaştıran kuraldışı örnekler oluşturmuştur. Bu kargaşanın artarak devam etmemesi için *öncelikle* söz konusu kural dışı örneklerin sayısı artırılmamalı, Türkçenin dil kurallarına aykırı bir şekilde türetildiği halde yaygınlaşarak dil hafızasına yerleşen kelime ve terimler birer galat sayılmalı ve başta ders kitapları ve dilbilgisi kitaplarında olmak üzere mümkün olduğunca kullanılmamalıdır. Yaşayan Türkçe esas alınıp halk arasında kullanılan, etrafında mecaz ve deyimler oluşan yabancı kelimeler Türkçeleşmiş sayılarak muhafaza edilmeli, Türkçede karşılığı olan gereksiz yabancı kelimeler atılmalıdır. Toplumun yeni tanıştığı kavramları Türkçe karşılamak için geçmişte yaşanan tecrübelerin ışığında ehil kişiler tarafından dilin öz kaynakları değerlendirilerek yeni kelime ve terimler türetilmelidir. Yeni kelime ve terimler türetilirken Türkçenin ses, yapı ve anlam özellikleri mutlaka göz önünde bulundurulmalıdır. Aksi takdirde yeni türetilen kelime ve terimler dile yarar sağlamaktan çok zarar verir.

Kaynakça

- Acar, İ. (2000). *Türkçecilik çalışmaları açısından bugünkü Türkiye Türkçesi*, Balıkesir.
- Ağakay, M. A. (1962). Örnekseme üzerine. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, Ekim 1962, C: XII, S: 133, 12-13.
- Aksan, D. (1989), Kavram alanı-Kelime ailesi ilişkileri ve Türk yazı dilinin eskiliği üzerine, *TDAY Belleten 1971*, Türk Dil Kurumu, 253-262.

- Aksan, D. (1999). *Anlambilim konuları ve Türkçenin anlambilimi*. Ankara: Engin Yayınları
- Arat, R. R. (1955). Türkçede kelime ve eklerin yapısı. (Nisan 1955, C: IV, S: 43, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*), s. 396-401.
- Atalay, B. (1941). *Türk dilinde ekler ve kökler üzerine bir deneme*. Ankara: TDK Yay. Atay, F. R. (1980). Çankaya, İstanbul.
- Banguoğlu, T. (1941). *Türkçede kelime teşkili*, DB I, İstanbul.
- Banguoğlu, T. (2000). *Türkçenin grameri*, 6. Baskı, Ankara: TDK Yay. Bulak, Ş. (2012). Kelime türetme ve bir kelime türetme önerisi: Çayşa- üzerine. *The Journal of Academic Social Science Studies International Journal of Social Science Volume 5 Issue 1*, s. 63-74.
- Bulak, Ş. (2013). Türkçenin sadeleştirilmesinde yanlış ek kullanımı veya eklerin yanlış kullanılması. *The Journal of Academic Social Science Studies International Journal of Social Science Volume 6 Issue 3*, s. 57-76, March 2013.
- Bulak, Ş. (2017). *Türkçe öğretiminde terim sorunu*. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Bilgi Şöleni, Atatürk Üniversitesi, 12-14 Mayıs 2017, Erzurum.
- Caferoğlu, A. (1973). Türkçe türetme ekleri üzerine bir çalışma. *HSBBD V, 1*, s. 47-56.
- Cin, R. (1971). *Kavramlar dizini*. Ankara: TDK Yay. Çolpan, Y. (1963). *Ataçın sözcükleri*. Ankara: TDK Yay. Demircan, Ö. (1977). *Türkiye Türkçesinde kök- ek bileşmeleri*. Ankara: TDK Yay.
- Dizdaroğlu, H. (1962). *Türkçede sözcük yapma yolları*. Ankara: TDK Yay. Ergin, M. (1993). *Türk -dil bilgisi*. 20. Baskı. İstanbul: Bayrak Yayınları. Gülsevin, G. (1997). *Eski Anadolu Türkçesinde ekler*, Ankara: TDK Yay. Gülsevin, G. (2006). *Dil kirliliği sorunu, Türkçenin Çağdaş Sorunları*, İstanbul: Divan Yayınevi.
- Hacıminoğlu, N. (2015). *Türkçenin karanlık günleri*. İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları. Hatipoğlu, V. (1974). *Türkçenin ekleri*. Ankara: TDK Yay. İnan, Â. (1959) *Atatürk hakkında hatıralar ve belgeler*. Ankara.
- Korkmaz, Z. (1985). Dil inkılabının sadeleşme ve Türkçeleşme akımları arasındaki yeri. *Türk Dili, Mayıs 1985, sayı:401*, s.1-32.
- Korkmaz, Z. (1993). Bilinçli dil sevgisi ve Eleştirel Düşünce üzerine, *Türk Dili Dergisi 1993 sayı: 501*, s. 387-392.
- Korkmaz, Z. (1995). *Köktürkçede isimden fiil türeten ekler ve köken yapıları üzerine*. TDÜA I içinde (s. 188-194). Ankara: TDK Yayınları. Korkmaz, Z. (2000). *Türkçe 'de eklerin kullanılış şekilleri ve ek kalıplaşması olayları*. 4. Baskı. Ankara: TDK Yay. Korkmaz, Z. (2003). *Türkiye Türkçesi grameri (Şekil bilgisi)*. Ankara: TDK Yay. Kösearif, F. (1945). Ekler ve takılar, *TDAY-B, Seri: III, Sayı: 4 -5*, s. 343-352.
- Levend, A. S. (1972). *Türk dilinde gelişme ve sadeleşme evreleri*. Ankara: TDK Yay. Ankara.
- Lyons, J. (1996). *Semantics I*, Cambridge University Press.
- Mansuroğlu, M. (1960). Türkiye Türkçesinde söz yapımı üzerine bazı notlar. *TDED, C. 10, S. 1-2*, s. 5. Musaoğlu, M. (1997). Yazı dilinde *pürizm*, alıntı kelimeler ve dil kültürü. *Türk Dili, Nisan 1997, sayı: 544*, s. 362-370.
- Öksüz, Y. Z. (1995). *Türkçenin sadeleşme tarihi Genç Kalemler ve Yeni Lisan Hareketi*. Ankara.
- Özdemir, E. (1969). *Dil devrimimiz*, 2. Baskı, Ankara: TDK Yay. Öztürk, R. (2010). *Yeni Uygur Türkçesi grameri*. Ankara: TDK Yay.
- Taşkıran, C. (2001). Türkçenin ekleri. *ÇTD, C.14, S. 163*, s. 309. Ankara: Dil Derneği Yayınları. Timurtaş, F. K. (1976). *Tarih boyunca Türkçecilik cereyanı*, Türk Dünyası El Kitabı. Ankara: TKAE. Timurtaş, F. K. (2008). *Türkçemiz ve uydurmacılık*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Trier, J. (1931). *Der Deutsche Wortschatz im Simbezirk des Verstandes*, Carl Winters Universitetsbuchlandung. Heidelberg.
- Türkçe Sözlük I-II* (1998) .9. Baskı. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. Zülfiyar, H. (1991). *Terim sorunları ve terim yapma yolları*. Ankara: TDK Yay.

İMLÂ-YAZIM MESELELERİ

İbrahim DEMİRCİ*

Önce şunu belirteyim: Türkçenin imlâ meseleleri, Latin harflerinin kullanıma sokulduğu 1928 yılı kasımında başlamamıştır. Türkçenin Arap harfleriyle yazıldığı yüzyıllar boyunca da pek çok imlâ meselemiz vardı. Meselâ Arapça ve Farsçadan dilimize girmiş kelimeleri kaynak dildeki şekliyle mi yazalım, yoksa kendi telaffuzumuza göre mi yazalım? “Çarşamba” diye seslendirdiğimiz kelimenin Farsça aslına sadık kalınarak “çehârşenbe”, “perşembe”nin “pençşenbe” şeklinde yazıldığını biliyoruz. Hatta bazı Türkçe kelimelerin de söylendiği şekilde değil de ilk şekilleriyle yazıldığını biliyoruz. “Yirmi” sayısı “yiğirmi” şeklinde yazılıyordu. Halide Edib’in *Vurun Kahpeye* romanının 1926 yılında yapılan ilk baskısının kapağında “Urun Kahbeye” yazılmış olduğunu görürüz. Benzer örnekler hiç de az değildir. Bu durum bize şunu gösteriyor: Yazı ile söz arasında ister istemez ve âdeta kaçınılmaz biçimde boşluklar veya farklılıklar olmaktadır.

Ahmed Hâşim, “Alev, imlâ, kelime ve edebiyat-ı cedide” başlıklı yazısında Ali Zeki Bey’in *Alev* adlı romanında “Alev” kelimesinin “Ayn” harfi yerine “Elif” harfiyle başlatılmış olmasını kıyasıya eleştirir. Hâlbuki 1921 yılında bu eleştirinin yayımlandığı *Dergâh* dergisinde meselâ Yahya Kemal’in yazılarında da “alev” kelimesi “elif” harfiyle başlatılmaktadır. (Burada isterseniz Hâşim’in dolaylı olarak Yahya Kemal’e de tariz yahut taarruz ettiğini düşünebilirsiniz.)

Hâşim, *Dergâh* mecmuasının 5 Nisan 1338 (1922) tarihli sayısında imlâ meselelerimiz üzerinde etraflıca durur ve görüşlerini açıklar. Yazısının başlığı ilginçtir: “Yılan Hikâyesi”. Bu tespiti bugün de aynı sebat ve kararlılıkla tekrarlayabiliriz: Yılan hikâyesi!

Yüzyıllık bu hikâyenin çeşitli kıvrımları vardır. Bu kıvrımların bazıları üzerinde durmak istiyorum.

* Doktor.

1. Sertlik Uygulamaları

“Fıstıkçı Şahap” tamlamasında bir araya getirilen sekiz ünsüze gösterilen itibar, Türkçenin imlâsında çeşitli sorunlara yol açmıştır:

“Ahmet, Mahmut, Mehmet, Murat” gibi özel adların son harfleri “d” olduğu hâlde böyle sert yazılmış, sonra da ünlüyle başlayan ek aldıklarında bu sertliğin yumuşatılması beklenmiştir. Fakat seslendirmede bu yumuşatmanın çoğu zaman uygulanmadığı görülmektedir: Çoğu insan Mehmed Âkif’e “Mehmet Âkif demekte, “Sen şehid oğlusun”, cümlesini “Sen şehi-t-oğlusun şeklinde seslendirebilmektedir.

“Necmettin, Nasrettin, Hayrettin” gibi özel adların bünyesindeki “din” kelimesinin varlığı, bu sertlik tutkusu yüzünden gözden kaçmış/kaçırılmış olmaktadır.

Sertleşme kuralı sadece çekim eklerinde değil, yapım eklerinde de uygulanmakta, hattâ Arapça ve Farsçadan aldığımız kelimelerin seslerini değiştirmek için bile kullanılmaktadır. Bu yüzden “takdir, takdim, mikdar” gibi kelimelerin “taktir, taktim, miktar” şeklinde yazıldığı ve söylendiği görülmektedir. Bu tasarrufun anlam değişikliğine yol açtığı göz ardı edilmektedir: Takdir: değerlendirme demektir, taktir: damıtma!

“Abdest” kelimesi uzunca bir süre yazım kılavuzlarında “aptes” şeklinde yazılmış, ancak seksenlerden sonra aslına döndürülebilmiştir.

Sertliğin zararlarından biri de kökendeş kelimelerin akrabalığını görmeyi engellemesidir: “nispet” yazımı, bu kelimenin “münasebet” ile ilişkisini, “ispat” yahut “tespit” yazımı bu kelimelerin “sebat” ile aynı kökten geldiği gerçeğini gölgelemektedir.

Prof. Dr. Aptullah Kuran (1927-2002) adını ilk gördüğümde nüfus memurunun marifeti olduğunu zannetmiştim. Fakat mimarlık tarihi hocasının bu imlâyı bile isteye tercih ettiği de söylenebilir. Bunun tam aksini tercih eden, sertleşmeyi reddeden yazarlarımız da vardır. Meselâ Fethi Tevetoğlu “İttihat” yerine “ittihad”, “taklitçi” yerine “taklitci” yazmıştır.

Yağmur Atsız da sertlik karşıtlarındandır. *Star* gazetesinin 28 Aralık 2014 tarihli sayısında yayımlanan yazısından birkaç örnek: “ayakda kalma”, “bu saatden sonra”, “hamâkatdir”, “tehdid”, “merdce”, “kalafatdan geçirmek”, “ışdır” vb.

Teoman Duralı metinlerinde de sertlik karşıtı uygulamalara rastlanır. Ancak çok da istikrarlı değildi. Bir yandan “Türkcülük, milliyetçilik” yazarken öte yandan “nöbetçi” diyebilir.

2. Birleşik Yazılan Kelimeler

TDK *Yazım Kılavuzu*, “Birleşik Kelimelerin Yazılışı”nı “A. Bitişik Yazılan Birleşik Kelimeler”, “B. Ayrı Yazılan Birleşik Kelimeler” olmak üzere iki başlık altında toplamış

ve çeşitli gerekçeler sunarak örnekler vermiştir. Sunulan gerekçeler, “havaneli” bitişik yazılırken “havan topu”nun ayrı yazılmasını, “yalıçapkını” bitişikken “kılıç balığı”nın ayrı yazılmasını haklı gösterecek sağlamlık ve açıklıktan yoksundur.

Kılavuz, “Açıköğretim”in “kanun gereği” bitişik yazılacağını söylerken, “Durum, olgu ve olay bildiren sözlerden biriyle kurulan birleşik kelimeler” arasında “açık öğretim”i ayrı yazmaktadır.

Yazım Kılavuzu, Arapçadan dilimize geçmiş tek heceli kelimelerin yardımcı fiillerle eylemleşmesi durumunda ses değişmesi, ses eksilmesi, ses çoğalması söz konusu olmuşsa bunların bitişik yazılmasını, herhangi bir ses olayı yoksa ayrı yazılmasını istemektedir.

Böylece “derç” dercetmek, “sabır” sabretmek, “ret” reddetmek, “zan” zannetmek olurken fark etmek, terk etmek, mest olmak, vb. ayrı yazılmaktadır. Fakat Türkçe yazarların azımsanmayacak bir bölümü, tek heceli kelimeleri bitişik yazmakta, “terketmeyi farketmemektedir”.

Burada şunu da hatırlatmak isterim: Ses değişmesi, bitişik yazmaya gerekçe oluşturacaksa bu Türkçe kelimelerde de uygulanabilir ve “art arda” yerine “ardarda” yazılabilir (mi?).

Kılavuz, Arapça ve Farsça tamlamaların bitişik yazılmasını önermekte, “nazarıdikkat, resmigeçit, Servetifünun” gibi kelimelerin böyle yazılmasını istemektedir. Bu kurala göre “Mecelleiahkamıadliye” ve “Asakirimansureimuhammediye” de bitişik yazılacaktır.

Bu son örneklerin akademik metinlerde “Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye / Adliyye” ve “Asâkir-i Mansure-i Muhammediye / Mansûre-i Muhammediyye” şeklinde yazıldığı görülüyor. Bu durumda akademik çalışmalarda Türk Dil Kurumu Yazım Kılavuzu’na uyma şartı fiilen ortadan kalkmaktadır.

3. Düzeltme İşaretinin Yol Açtığı Tuhafliklar

Fransızların “accent circonflexe” dediği, Türk Dil Kurumunun “düzeltme işareti” adını uygun gördüğü, tepesine konduğu harfin sesini inceltmeye ve/veya uzatmaya yarayan, belki biçiminden dolayı “şapka” denen işaretin Türkçenin imlâsındaki macerası da bir çeşit yılan hikâyesi sayılabilir.

Yeri gelmişken sıkça yapılan bir haksızlığa işaret edeyim: “Türk Dil Kurumu şapka yı kaldırdı.” yargısı yaygın bir yanıştır. Bildiğim kadarıyla TDK bu işareti bütünüyle kaldırmadı. “Kar” ile “kâr”, “hala” ile hâlâ”, “hal” ile “hâl”, “adet” ile “âdet” gibi anlam karışıklığına yol açabilecek kelimelerde bu işaret hep korundu. “Rüzgâr”, “kâgir” gibi kelimelerde de şapka yerinde duruyor. Fakat az çok benzer bir durumun söz konusu olduğu “selam, kelam, ahlak” gibi kelimeler artık şapkasız yazılıyor.

Nisbet î'si taşıyan kelimelerin iyelik eki –i veya yükleme hâli eki –i almış kelimelerle karışması söz konusu olacaksa şapka konması isteniyor. Böylece, “Türk askeri, düşman askeri karşısında askerî meziyetlerini gösteriyor. İslam dini, bu dini benimseyenlere dinî yükümlülükler yüklüyor.”

Anlam karışıklığı söz konusu olmadığı için şapkasız yazılan “vatani, manevi, insani, asgari, medeni...” gibi kelimelerin de anlam karışıklığı olacak mı sorusuna cevap aramadan, sadece doğru seslendirmeyi sağlamak üzere şapkalı yazılması istenebilir. Nitekim pek çok yazar bunları ve benzerlerini şapkalı yazmaktadır.

Servet-i Fünun edebiyatının bir numaralı romancısı Halid Ziya Uşaklıgil, 1942 yılında *Mai ve Siyah* romanını yeni harflerle neşrederken “hayâtımız, zamânımız” gibi kelimelerde şapka kullanmayı tercih ettiği hâlde “vâkıf” kelimesini “vakıf” şeklinde yazmış, bunun anlam karışmasına sebep olacağını düşünmemiştir. Bu durumu imlâ bahsindeki tuhaflık ve karmaşanın hazin örneklerinden biri sayabiliriz.

Süleyman Seyfi Öğün, şapka işareti kullanmada hayli cömert davranan yazarlardan biri oluşuyla dikkat çekiyor: *Yeni Şafak* gazetesinde 28 Ekim 2021 tarihinde yayımlanan köşe yazısından seçtiğim kelimeler: “siyâsal, bâzı, târif, idâre, dünyâ, ifâde, itiraz, kabûl, hattâ, âile, tâyin, mukâbil, sâhip, davâ, mânâ, ciddî, nihâyet, liberâl.”

“Liberâl” yazımında olduğu gibi şapkanın inceltici etkisinin sonraki harf üzerinde görülmesini sağlamak üzere “kâlp, hakikât, şefkât” şeklinde yazmayı tercih eden yazarlar da var. Süleyman Seyfi Öğün de onlardan biri. “Türkiye’nin atağı” başlıklı yazısından bir örnek: “hakikâten” (*Yeni Şafak*, 31.05.2021). Kelimenin aslî telâffuzunu tam olarak aksettirmek kasdıyla “hakiykaten” şeklinde yazmayı tercih edenler de olduğunu gördüm.

Şapka işareti, kalın ünsüzlerden sonra gelen uzatmaları göstermek için kullanıldığında önemli seslendirme yanlışlarına yol açabiliyor: “ikâmet, istikâmet” imlâsı, bu kelimelerdeki “ka”ların “kâ” şeklinde ince söylenmesine yol açıyor. Bu tehlikeyi önlemek için Nihad Sami Banarlı’nın bulduğu ve uyguladığı çözüm, ünlüyü iki kez yazmak olmuştur: “Gaazi, kaafile” gibi. Bunun isabetli bir çözüm olduğu söylenebilir mi?

Bazı yazarların “te’lif, te’mîn, te’sir” gibi kelimeleri “têlif, têmin, têsir” şeklinde yazdıkları da görülmüştür.

4. Kesme İşareti

Yazım Kılavuzu, uzunca bir süredir kesme işaretinin yalnızca noktalama işleviyle kullanılmasını istiyor: Özel adlardan ve rakamlardan sonra gelen ekleri ayırmak: “İstanbul’un fethi 1453’te gerçekleşti.” Bir de ses düşmesi olduğunu hatırlatmak için:

“Güzelliğin on par’etmez / Bu bendeki aşk olmasa.”

Oysa kesme işareti, doğru seslendirmeye kılavuzluk etmek için de kullanılırdı: Bir zamanlar “san’at” ve “me’sele” yazımı yaygındı, şimdi bu kelimeler “sanat” ve “mesele” hâline geldi, getirildi. “Cür’et, sür’at, neş’e, mer’iyet, neş’et, hil’at, cüz’i, rik’a, ric’at, bid’at, mü’mîn...” gibi onlarca kelime kesme işareti kullanmadan yazıldığı için artık yanlış telâffuz ediliyor. Bu durumun başka bir mahzuru da, aruzla yazılmış şiirlerin doğru okunmasını engellemesidir.

Yeni Yazım Kılavuzu 8. baskıda, 1975 yılında “şe’nî” ve “şe’niyet” biçiminde yazılmış kelimeler, *Yazım Kılavuzu* 27. baskıda, 2012 yılında “şeni”, “şeniyet” şeklinde karşımıza çıkıyor. Bu şe’niyet, -çok şeni olmasa da- bir çeşit şenâet sayılabilir. 1975 yılı kılavuzunda yer alan “cür’a” kelimesinin 2012 kılavuzuna hiç alınmaması, sorunu çözmek yerine çöpe atarak yok etmeyi düşündürüyor maalesef!

5. Harf Yetersizliği

Yirmi biri ünsüz, sekizi ünlü, yirmi dokuz harften oluşan yeni Türk alfabesinin Türkçenin bütün seslerini karşılamada yetersiz kaldığı öteden beri söylenir. Türkçenin bilinen ilk yazılı verimlerini yansıtan Köktürk alfabesinde “b, d, g, ğ, l, n, r, s, t, y” ünsüzlerinin kalın ve ince söylenişleri için ayrı harfler vardır. Hele “k” ünsüzü için beş ayrı harf bulunmaktadır: “e, i” ile süren k için bir, “ö, ü” ile süren k için bir, “a” ile süren k için bir, “o, u” ile süren k için bir işaret.

Yeni Türk alfabesinde ise “kâşâne” ile “kabiliyet” aynı “k” ile “gaye” ile “yegâne” aynı “g” ile yazılıyor. Bu yetersizliği gidermek için bazı yazarların, alfabede bulunmayan “Q/q” harfini kullandıkları görülüyor.

İstiklâl Marşı’nda yer alan “Cânı, cânânı, bütün varımı alsın da Hudâ” mısraının son kelimesinin “Hüdâ” şeklinde yazıldığına ve söylendiğine sıkça tanık oluyoruz. Farsça Tanrı anlamına gelen Hudâ ile Arapça hidayet veren anlamına gelen Hüdâ’yı ayırt edemeyen bir imlâ ortamında yaşıyoruz.

6. Osmanlı-Cumhuriyet Farkı

Yazım Kılavuzu’nda “fonograf” kelimesinin iki sütun ötesinde “fotoğraf” kelimesini görünce şaşırabilirsiniz. Fransız asıllı bu iki kelimenin aynı yolla oluşturulmasına rağmen farklı yazılmasının sebebi ne olabilir?

Bunun sebebi, Osmanlı münevverinin cumhuriyet aydınına göre daha rahat, kendi dilinin hususiyetlerini gözetmekte daha güvenli ve cesur davranmış olmasıdır. Fotoğraf makinesi ülkemize daha erken girmiş ve halkımız o kelimeyi bu telâffuzla sahiplenmiştir. Fonograf, biraz daha geç girmiştir ve onun kaynak dildeki şekli

korunmuştur. Osmanlı döneminde dilimize giren “statistique” ve “station” kelimeleri Türk ağzına uyarlanarak “istatistik” ve “istasyon” şeklinde söylenmiş ve yazılmıştır. Cumhuriyet yıllarında dolaşıma giren “statik, statü, strateji, standart, stadyum, spor” ve benzeri kelimeler söyleme ve yazma güçlüğüne rağmen aynen kabullenilmiştir.

Batı kökenli kelimeleri Türk ağzına uydurmayı tercih eden aydınların -meselâ Kenan Akyüz'ün “program” kelimesini “poruğram”, “plan” kelimesini “pilân” şeklinde yazması- girişimleri marjinal bir heves olmanın ötesine geçememiştir.

7. Çözüm Ne?

Türk eğitim sistemi, üniversite mezunlarına, hattâ akademisyenlerine bile hâl eki olan “-de”nin bitişik, bağlaç olan “de”nin ayrı yazılacağını öğretememiştir. Hâl böyleyken tutarlı bir imlâ eğitiminin gerçekleşmesini beklemek hayâlden öteye geçemez. İmlâ meselesini bütünüyle serbest bırakmak daha verimli sonuçlar doğurabilir. Zaten pek çok yazar, mevcut kuralları çiğnemekte bir beis görmedi. Meselâ Attilâ İlhan yazım kılavuzlarında “mide” yazan kelimeyi “miğde” şeklinde yazmayı tercih etti. Aziz Nesin, siz “yahut” kelimesini bitişik yazdığınıza göre ben de “yada”yı bitişik yazarım diyebildi.

Bu durumda çocuklarımıza ciddiyet, dikkat ve tutarlılık eğitimi vermek imlâ dersi vermekten daha isabetli olabilir.

7. BÖLÜM

Eğitim-Öğretim Yılı

İsmail Aydoğan
Müfredatın Dili

Rıdvan Canım
İlkokuldan Üniversiteye Kadar Eğitim Öğretim Dili Olarak Türkçenin Öğretilmesi Meselesi

Ali Faruk Yaylacı
Eğitimin Dili: Türkçe mi Küreselce mi?

Memiş Okuyucu
İlk ve Ortaöğretimde Kelime Haznesi

Umut Başar
Yurt İçinde ve Yurt Dışında Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi Politikamız

..... TÜRKÇE ŞÛRASI .....

MÜFREDATIN DİLİ

İsmail AYDOĞAN*

Giriş

Eğitim, iletişimini kitaplarla yapan bir sistemdir. Kitaplar, bir paradigmanın, bir kültürün yansıdığı yerlerdir. Her kitap bir kültür, bir paradigma yani bir bakış açısı, bir dünya görüşü ortaya koyar. Bunu elbette dille yapar. Dille iletişime girer ama öğrencilerle ortaya koyduğu kültürle (duyguyla) anlaşır. Eğer kullanılan dil, kendi kültürünü temel alan bir anlamla yoğrulmuşsa orada eğitimden söz edilir. Başka bir kültürü temel alan bir anlamla yoğrulmuşsa orada endokrinasyondan söz edilir. Kitaplar eğitimi bilgilerle ve ona dayalı olarak görsellerle yapar. Eğitim sisteminin ilk basamaklarındaki kitaplarda görsel fazla olurken yazılı bilgi daha az olur ancak eğitimin basamakları yükseldikçe bu durum tam tersine döner. Esasında kitaplar öğretimi doğrudan, eğitimi dolaylı olarak yapar. Zaten eğitim işi hem örtük hem modelle olan bir haldir. Öğretim ise açık ve yöntemle olan bir süreçtir. Bu özelliklere haiz olan eğitim-öğretimin bir sistem içinde işini yapması beklenir. Sistem, içindeki öğelerle belirlenen güfteyi dile getirmek ama aynı besteyle icra etmek demektir. Bu anlamda sistem, bir sanat müziği şarkısı icra eden koroya benzer. Koro içinde yer alan her sanatçı farklı olmasına rağmen, her birinin elinde enstrüman aynı olmamasına rağmen aynı güfteyi icra ederler. Sonuçta ortaya bir sanat eseri ortaya çıkar. Eğitim sistemi içinde yer alan öğretmenin, müdürün, mekânın, politikanın ve kitapların aynı güfteyi söylemesi gerekir. Bu anlamda eğitimin güftesi, içinde bulunduğu toplumun kültürüdür. Bestesi ise kullandığı dildir. Bu dil, eğitimin içindeki öğelerin her birinin özelliğiyle ilgilidir. Öğretmeden öğretmene değişebileceği gibi dersten derse de değişebilir.

* Prof. Dr., Kırıkkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü, Kırıkkale. iaydogan124@kku.edu.tr

Bu bağlamda Türk eğitim sisteminin güftesinin Türk ve Müslüman kültürü olması beklenir. Çünkü ülkemiz Türk ve Müslüman'dır. Eğer bu özellikteki bir toplumun yine bu özelliklerden oluşan kitapları (güftesi) yoksa burada, ciddi bir sorun var demektir.

Ders kitaplarının hazırlanması

Ülkemiz eğitim sisteminden MEB sorumludur. MEB'e bağlı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı da ders kitaplarının hazırlanmasından sorumludur. Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı ders kitaplarını "Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği"ne göre hazırlanmasını sağlar. Bu yönetmeliğin amacı ders kitaplarının Türk millî eğitiminin genel amaç ve temel ilkelerine uygun olarak belirlenmesi ve hazırlanmasıyla ilgili usul ve esasları düzenler. Bu yönetmeliğe göre ders kitapları Anayasa ve kanunlara aykırı hususları içermemeli, bilimsel hata içermemeli, eğitim ve öğretim programının amaçladığı kazanımları kapsamalı, dil ve anlatıma uygunluk yönünden hata içermemeli ve görsel tasarım ve içerik tasarımı öğrenmeyi destekleyecek nitelikte ve öğrencilerin gelişim özellikleri dikkate alınarak yazılmalıdır.

Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı ayrıca 2019 yılında "Taslak Ders Kitabı ve Eğitim Araçları ile Bunlara Ait E-içeriklerin İncelenmesinde Değerlendirmeye Esas Olacak Kriterler ve Açıklamaları" ndan bazıları şöyledir:

- Anayasa, kanunlar ve ilgili diğer mevzuata aykırılık bulunmamalıdır.
- İçerik, Anayasada ve Millî Eğitim Temel Kanunu'nda açıkça hükme bağlanmış eşitlik ilkesi gözetilerek temel insan hak ve özgürlüklerini destekleyen ve her türlü ayrımcılığı reddeden bir yaklaşımla hazırlanmalıdır.
- İçerik 1739 sayılı Millî Eğitim Temel Kanunu'nun 2'nci maddesinde ifade edilen "Türk Millî Eğitiminin Genel Amaçları" ile "Türk Millî Eğitiminin Temel İlkeleri" esas alınarak hazırlanmalıdır.
- Konuların işlenişinde veya örneklerde, insanların betimlenmesi ve olayların sunulmasında, toplumsal eşitlik ilkesi gözetilmelidir.
- Bireylerin hak ve özgürlüklerini ihlal edecek unsurlar bulunmamalıdır.
- İçeriğin düzenlenmesinde bütün insanların eşit ve özgür olduğu ilkesi esas alınmalıdır.
- Verilen örneklerde ve kullanılan karakterlerde kadın ve erkek dağılımı açısından makul bir denge gözetilmeli, kadın erkek temsiline isnat, ön yargı, kalıp yargı vb. bulunmamalıdır.

- İçerikte; eşitlik, din ve vicdan hürriyeti, düşünce ve ifade özgürlüğü, adalet, toplumsal barış ve insan hakları gözetilmelidir.
- İçerikte; ırk, renk, dil, din, siyasal tercih, etnik köken, mülkiyet veya başka herhangi bir ayırım gözetilmeksizin evrensel insan haklarının herkes için geçerli olduğu ilkesi esas alınmalıdır.

Yönetmeliğe göre ders kitaplarının hazırlanma süreci ise dört şekildedir. Birincisi başvuru sahiplerince hazırlanmaz. İkincisi hibe yoluyla. Üçüncüsü satın almadır. Dördüncüsü ise sipariş vermedir. Hangi yöntem olursa olsun Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı “Taslak Ders Kitabı ve Eğitim Araçları ile Bunlara Ait E-İçeriklerin İncelenmesinde Değerlendirmeye Esas Olacak Kriterler ve Açıklamaları” başlıklı ölçütleri zorunlu kılmaktadır. Hangi yöntem belirlenirse belirlensin ders kitapları aynı ölçütleri barındırmak zorundadır ve bu kitaplar 5 yıl yürürlükte kalmaktadır.

Ders Kitaplarının Dili

Bu özelliklere göre hazırlanan ders kitapları incelendiğinde, yukarıda ifadelerde de görüleceği gibi, Türk ve İslam kültürüne yansıtan ifadelerden çok seküler bir toplumun özelliklerinin ağırlıklı olduğu, seküler bir kültür yaratılmaya çalışıldığı rahatlıkla görülecektir. Sekülerizm, hiçbir kültürü temel almayan yaşam biçimi olmasına rağmen, uygulamada hiçbir kültürü temel almamaktan ziyade, kavramın menşei ülkesinin /ülkelerinin paradigmasını anlatır. Bu anlamıyla Türk eğitim sisteminin müfredatına içkin olan seküler bir hayat, seküler bir toplum ve seküler bir insandır. Bunu ders kitaplarının dilinden ve görsellerden anlamak pekâlâ mümkündür. Türk eğitim sisteminin aklını ve bedenini oluşturan mevzuat 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunudur. Türk milli eğitimin amaçları ve genel ilkelerinin de içinde yer aldığı bu kanunun ruhu seküler olduğu için Talim ve Terbiye Kurulu da hazırladığı / hazırlattığı kitaplarda bu ruhun oluşup oluşmadığını denetler. Batının paradigması olan sekülerizmin eğitim sistemimizin kitaplarında yer almasına aşağıdaki örnekler verilebilir.

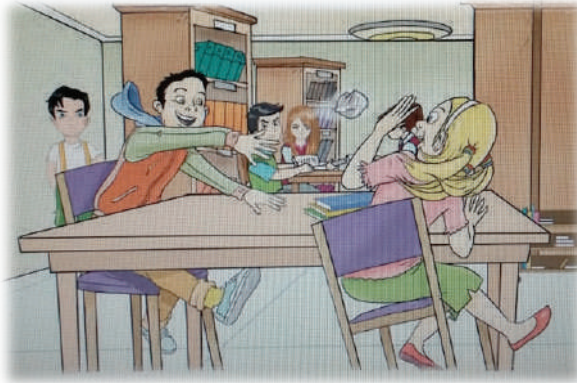
1-Aşağıda yer alan görsel, ilkokul birinci sınıf Türkçe ders kitabında yer almaktadır.¹

2-Aşağıdaki görselin birincisi 5. sınıf Türkçe ders kitabında², ikincisi ise 7. Sınıf Türkçe ders kitabında yer almaktadır.³

3-Aşağıdaki görsel Türkçe 6. sınıf ders kitabından alınmıştır.⁴

1 Civelek, D, Yılmaz Gündüz, D. ve Karafilik, F. (2019). İlkokul Türkçe 1 Ders Kitabı. Milli Eğitim Bakanlığı.

2 Baran, Ş.Ç. ve Diren, E. (2020). Türkçe 5.Sınıf Ders Kitabı. Anıttepe Yayıncılık, Ankara.

3 Erkal, H.ve M. (2020). Türkçe 7.Sınıf Ders Kitabı. Özgün Matbaacılık, Ankara.

4 Sarıboyacı, M.O. (2020). Türkçe 6 Ders Kitabı. Ata Yayıncılık, Ankara

Bunların dışında ders kitapların hemen hepsinde Allah kavramı geçmez. Hadis geçmez hatta İslami bilim tarihçileri bir çeşit olarak bahsedilir. Genelde tüm bilim, batılıların tanıtılmasından ibaret olarak görülür. Zaten derslerimizin isimleri dâhil içerikleri de batılı ülkelerde aynıdır. Örneğin Fin temel eğitiminin zorunlu dersleri olan edebiyat, anadil, yabancı dil, sağlık eğitimi, din dersi veya etik, tarih, matematik, fizik, kimya/biyoloji, coğrafya, beden eğitimi, müzik, görsel sanatlar, ev ekonomisi, rehberlik dersleri bizim temel eğitim derslerimizle neredeyse aynıdır. Fransa eğitim sisteminde lise seviyesinde dersler Fransız dil ve edebiyatı, matematik, tarih ve coğrafya, teknoloji, birinci yabancı dil, biyoloji, sanat ve zanaat, kimya ve fizik dersleri bizim müfredatımızla aynıdır. Eğitim sistemimiz daha çok Fransa eğitim sisteminden etkilenmiştir. Bunu derslerin adlarında bile görmek mümkündür.

Sonuç

Türk eğitim sistemi, kendi kültürünü temel alan bir eğitime sahip değildir. Çağdaşlaşma ve muasır medeniyetler seviyesine çıkma hedefine ulaşmaya devam etmektedir. Bizde derslerin adı bile batılı devletlerden esinlenerek konulmaktadır. Sayısal derslerden daha çok sosyal derslerin bile bu ülkelerde işlendiği haliyle alınması pozitivizmin düşünce dünyasının merkezinde yer aldığını gösterir. Bunlardan biri insan hakları ve yurttaşlık, demokrasi eğitimi dersidir. Bu dersin sömürge ülkelerin müfredatında olması yahut ülkeye gelen göçmenlere verilmesi amacıyla müfredata konulması bile, dersin mahiyetini gösterir. Tüm bu nedenlerden dolayı Türk eğitim okullarında okutulacak derslerin içeriği, sunum dili, görselleri Türk ve İslam kültürünü temel alan, bu tasavvura uygun bir hal içinde olması gerekir. Aksi durumda kitapların sömürgeci dili, bağımsızlık ruhu içinde olan bireyler yetiştirmemeye devam edecektir.

Kaynakça

- Baran, Ş.Ç. ve Diren, E. (2020). *Türkçe 5.Sınıf Ders Kitabı*. Ankara: Anıttepe Yayıncılık, Civelek, D, Yılmaz Gündüz, D. ve Karafilik, F. (2019). *İlkokul Türkçe 1 Ders Kitabı*. Milli Eğitim Bakanlığı.
- Erkal, H.ve M. (2020). *Türkçe 7.Sınıf Ders Kitabı*. Ankara: Özgün Matbaacılık.
- Sarıbozacı, M.O. (2020). *Türkçe 6 Ders Kitabı*. Ankara: Ata Yayıncılık.

İLKOKULDAN ÜNİVERSİTEYE KADAR EĞİTİM-ÖĞRETİM DİLİ OLARAK TÜRKÇENİN ÖĞRETİLMESİ MESELESİ

Rıdvan CANIM*

Özet

Yaşadığımız çağın hemen herkes tarafından kabul gören değerinin “bilgi” olduğu tartışmasızdır. Bu nedenle de, çağımızın “başarılı” insanı, bilgiyi en iyi şekilde üretebilen ve kullanabilen insan olacaktır. Sözlü ve yazılı kültürle etkili bir iletişime girebilen, anlama ve anlatma becerileri gelişmiş, karar verebilen, eleştirel düşünme alışkanlığı kazanmış bireylerin, yaşadığı kültürel ortamın yapıcı ve yaratıcı ortağı olabileceği kabul edilir. Kuşkusuz, ilköğretim ile başlayıp ortaöğretim ve üniversitede devam eden anadili olarak Türkçe eğitimi ve öğretiminin dile dayalı birtakım becerilerin kazandırılmasında, Türkçe ve Türk Dili ve Edebiyatı öğretimine önemli sorumluluklar düşmektedir. Ancak ülkemizde, anadili eğitimi olarak adlandırabileceğimiz Türkçe eğitimi ile ona dayalı Türk Dili ve Edebiyatı öğretiminin gerek ortaöğretimde ve gerekse üniversitelerde lâıyk olduğu ilgi ve alakayı yeterince görmediği hemen herkesin malumudur. Bir taraftan toplumsal hayatta şahit olduğumuz olaylar, diğer yandan anne-baba ve öğretmenlerimizin yakınmaları, bir taraftan da Türkçe ve Türk Dili ve Edebiyatı öğretimiyle ilgili çalışmalar, ne üzücüdür ki bu konuda derin sıkıntıların yaşandığını göstermektedir.

Bildiride okuma, yazma, dinleme ve anlama becerilerininin Türkçe ve edebiyat öğretimindeki yeri ve önemi üzerinde durulacak, bu konularla ilgili ortaya çıkan problemlere çözüm önerileri sunulmaya çalışılacaktır.

* Prof.Dr., Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Edirne. ridvancanim@trakya.edu.tr

Giriş

Yaşadığımız çağın hemen herkes tarafından kabul gören değerinin “bilgi” olduğu tartışmasızdır. Bu nedenle de, çağımızın “başarılı” insanı, bilgiyi en iyi şekilde üretebilen ve kullanabilen insan olacaktır. Sözlü ve yazılı kültürle etkili bir iletişime girebilen, anlama ve anlatma becerileri gelişmiş, karar verebilen, eleştirel düşünme alışkanlığı kazanmış bireylerin, yaşadığı kültürel ortamın yapıcı ve yaratıcı ortağı olabileceği kabul edilir. Kuşkusuz, ilköğretim ile başlayıp ortaöğretim ve üniversitede devam eden anadili olarak Türkçe eğitimi ve öğretiminin dile dayalı birtakım becerilerin kazandırılmasında, Türkçe ve Türk Dili ve Edebiyatı öğretimine önemli sorumluluklar düşmektedir. Ancak ülkemizde, anadili eğitimi olarak adlandırabileceğimiz Türkçe eğitimi ile ona dayalı Türk Dili ve Edebiyatı öğretiminin gerek ortaöğretimde ve gerekse üniversitelerde lâıyk olduğu ilgi ve alakayı yeterince görmediği hemen herkesin mâlumudur. Bir taraftan toplumsal hayatta şahit olduğumuz olaylar, diğer yandan anne-baba ve öğretmenlerimizin yakınmaları, bir taraftan da Türkçe ve Türk Dili ve Edebiyatı öğretimiyle ilgili çalışmalar, ne üzücüdür ki bu konuda derin sıkıntıların yaşandığını göstermektedir. Ama herhalde Türkçe eğitimi ile Türk Dili ve Edebiyatı öğretimindeki bu sıkıntılar ve dolayısıyla ortaya çıkan bu verimsizlik nedenleri ortadan kaldırılmadıkça ya da öğretimin “programda belirtilen amaçları uygulamaya geçirilmedikçe” bunun çok da kolay olmayacağı aşikârdır (Sever:14)

Anne-babalar, bir yandan çocuğuna ısrarla herhangi bir yabancı dil becerisini kazandırmaya çalışırken, varını yoğunu bu yolda sarf ederken, çocuğunun Türkçe bilgisinin veya Türkçeyi kullanma becerisinin ne durumda olduğunu hiç merak etmiyor veya buna önem vermiyorsa herhalde o noktada biraz durup düşünmek gerekir. Efendim, bir yabancı dili öğrenmekte yadırganacak ne var denilebilir tabii... Her şeyin çarpıtıldığı günümüzde bu mesele de saptırılmasın, çarpıtılmasın. Çocuklarımız keşke bir yabancı dili öğrenebilseler, keşke... Hiç şüphesiz bir insanın bir değil birkaç yabancı dil bilmesi takdirle karşılanacak bir gayret ve başarıdır, hatta bir meziyettir. Buna asla bir diyeceğimiz yoktur. Yadırganacak şudur: Bugün ülkemizde kendi ana dilini konuşmaktan âciz, iki lâfi bir araya getiremeyen, konuşma sırası kendine geldiğinde kızarıp bozarıp etrafına bakınan, iki satırlık bir dilekçeyi doğru dürüst yazamayan milyonlarca gencin var olduğu gerçeğidir. Bu gençlerin her biri bir okul bitirmiştir. Türkçe okumuştur, edebiyat dersi almıştır. Ama asıl şaşılacak olan ya da asıl yadırganacak olan, artık bu dilin felsefesinin yapılacağı üniversite sıralarında öğrencilerimize hâlâ «kendi ana dilimiz”in imlâ ve noktalama işaretlerini öğretmeye çalışmamızdır. Bu aslında çok ayıp bir şeydir. Hiçbir ülkede üniversite öğrencisi kendi anadilinin temel kurallarını üniversitede öğrenmez. Hatta lisede veya ortaokulda bile öğrenmez. Herhalde bu iş ilkokulda biter, bitmelidir ya da. Ama bizde maalesef bu iş taa üniversite sıralarına kadar taşınmıyor. Benim bir türlü anlayamadığım bir başka şey de kendi ana dilinin yani Türkçenin inceliklerini değil, temel kurallarını bilmeyen

bir insanın bir başka yabancı dili nasıl öğrenebildiğidir? Merak edenler günümüzde üniversitelerde okutulmakta olan “Türk Dili-Yazılı ve Sözlü Anlatım” derslerinin müfredatlarını inceleyebilirler. Biz üniversitede dilekçe yazımını, ismin hallerini öğretiyoruz. İsim, sıfat, fiilin ne olduğunu anlatıyoruz. Üniversite matematiği içinde dört işlem yeniden anlatılır mı?

Türkçenin, bilim, kültür ve öğretim dili olarak yaşadığı sorunların çözümünde aktif fonksiyon icra etmesi beklenen üniversitelerimizde, genelde okumamaktan veya az okumaktan kaynaklanan sıkıntılarımız vardır. Aslında kökeni ilköğretim sınıflarına kadar uzanan bu durum, eğitim kurumlarımızın tüm kademelerinde görev yapan eğitimcilerin ortaklaşa dile getirdikleri bir problemdir. Öğretmenlerimiz öğrencilerine kitap okutamıyorlar ya da bunda büyük güçlük çekiyorlar. Şunu kabul etmek gerekir ki; okumak aslında problemlerin yarısını kendiliğinden çözecektir. Ama okumuyoruz, okuyamıyoruz veya okutamıyoruz. Ama şunu hiç unutmamalıyım ki küçük okuru olmayan milletlerin büyük okuru olmaz. Yani şu meşhur “ağaç yaş iken eğilir” meseli.. Tabii önce o çocuklarımızın öğretmenleri okuyacak. İşte dolayısıyla Türkçeyi güzel kullanamayışımız, yazarken ve konuşurken çektiğimiz sıkıntılar da hep az okumaktan kaynaklanıyor. Şimdi gençler bir hikâye veya roman okumak yerine bir film seyretmekle bu ihtiyaçlarını karşıladıklarına inanıyorlar. Evet, bu belki bir ihtiyacı karşılıyor ama diğer taraftan okumanın insana kazandırdığı birçok zenginliği ortadan kaldırıyor.

Yeri gelmişken dilimizi, güzel Türkçemizi soysuzlaştıran, çirkinleştiren, güdükleştiren şu “argo” illetinden de kısaca söz etmek isterim. Bir toplum herhalde kendi ana dilini ancak bu şekilde ortadan kaldıracaktır. Türkçemiz üzerinden yürütülen bu yozlaşma hareketi önce isimlerle başladı ve o gül gibi isimlerimiz kısala kısala Nasreddin Hoca'nın kuşuna döndü. Türkçemiz üzerinde bu tasarruf hakkını kim nereden alıyor meçhul... Sonra gündelik konuşmalarımıza yabancı dillerden gelip musallat olan ya da kimin icadı olduğu bilinmeyen uydurukça kelimeler “dur!” diyecek bir merci yok mudur? “Bankamatik”, “dokunmatik”, “okeylemek”, “çek etmek”, “test etmek” gibi sözcükler; “bye bye”, “fast food”, “pizza room”, “coffe house”, “rent a car”, “check up”, “groos market”, “seven up”, “Pepsicola”, “Cocacola”, “shopping center”, “Maximum card”, “Advantage card”, “Master card”, “Bonus card” gibi hayatımıza, dolayısıyla dilimize yamayan sözcükler; “merket”, “cafe”, “export”, “şok”, “sport wear”, “blue Jean” ve daha nice gibi işyeri adı, hayatımızı tümünden kuşatmış görünmektedir (Sever:14). Özellikle internet kullanımının hızla artışı ve yaygınlaşması ile de “save etme”, “chat yapma”, “sms” ve “e-mail” gibi karmaşık bir dili de dünyamıza taşımayı sürdürüyoruz. Bir üniversite öğrencisinin, hele hele bu dilin eğitimini yapan insanların dil açmazlarının yaşandığı bu dil tuzaklarına düşmeleri ise bizleri yüreğimizden yaralıyor elbette.. Sevgili dostlar, biz bu dili yolda bulmadık ki... Bu dilin 50 yıllık bir geçmişi yok ki.. Bu dil, asırları aşmış bize ulaşmış, birkaç medeniyet değişmiş ama temelde asla değişmemiş

soylu, asil bir dildir.. Neyini beğenmiyoruz bu dilin... Her millet kendi dilini sevip sevdirmeye çalışırken, bunun için uluslararası yatırımlar peşinde koşarken, bizim her geçen gün kendi dilimizden uzaklaşmamızın sebebi nedir? Dünyanın en önemli dilleri arasında ilk sıralarda yer alması gereken güzel Türkçemizin kendi öz evlatları tarafından böylesine vurdumduymaz tavırlarla ihmâle uğraması, herhalde bir dilin başına gelebilecek en büyük felâket olmalıdır. Adı üzerinde «ana» dili diyoruz. Bu dil bize analarımızın, atalarımızın kutsal bir emanetidir. Emanete böyle mi sahip çıkılır? Bu dili baş tâci etmemiz gerekirken kendi ellerimizle yozlaştırmamız, yok etmemiz hangi insaf ölçülerine sığar? Sonra çarşı-pazarlarda gördüğümüz mağaza isimleri, işyerlerinde kullandığımız tabelâlar... En anlaşılmasız, en aşağılayıcı yabancı isimleri getirip mağazalarımıza veren anlayış, bunu yapmakla neye, kimlere hizmet peşindedir, anlamak mümkün değil...Her konudaki yabancı hayranlığı hiç olmazsa dilimize musallat olmasa bari diyoruz. Şunu da unutmamak lâzımdır ki, sadece Türkçe değil, dünyanın hiçbir yerinde hiçbir dil, kendi ülkesinde, kendi toprağında, kendi milleti tarafından ikinci, üçüncü sınıf dil muamelesi görmeye müstahak değildir.

Hazırladığı “Sözlük”le Türk diline en büyük hizmetlerden birini gerçekleştiren D. Mehmet Doğan, *Türkçe Düşünmek, Türkçeyi Düşünmek* adlı kitabının arka kapak yazısında konuya dair şunları söylüyor:

“Dile müdahale Türkçenin genetiği ile oynamaktan başka bir şey değildir. Bugün akademide kullanılan dil, GDO’lu bir dildir. Türkiye’de akademi bu ve benzer kelimelerle felsefe yaptığını, düşündüğünü sanmaktadır. Türkçenin özüne, ruhuna aykırı, sentetik kelimelerle yapılan iş “felsefe zaten anlaşılmaz” denilerek makulleştirilmeye çalışılmaktadır. GDO’lu dil zihnimizin işleyişini sekteye uğrattıyor, dimağımızın ayarlarını bozuyor!

Halis olmayan gıda helal olmaktan çıkar; *helal gıda talebi gibi, helal dil talebini yükseltmeliyiz!* Genleriyle oynanmış gıdalardan kaçınıyoruz, neden? Beden sağlığımızı korumak için! Kanseri başta olmak üzere hastalıklara yakalanmamak için. Zihin sağlığımız için de genleriyle oynanmış dil unsurlarından uzak durmamız gerekiyor.

Sahih Türkçeye dönmek zorundayız! Dilimiz bir taraftan yabancı dillerin istilasına maruz kalmıştır, diğer taraftan GDO’lu uydurma bir dilin. İkisinden de kurtulamazsak Türkçe iflah olmaz. Sadece günlük konuşma diliyle sınırlı mahallî bir dil haline gelir!”

Edebiyat dili olarak kendini ispatlamış bir dil olmasına karşılık, Türkçenin bilim dili olarak yetersizliği, hatta Türkçe ile bilim yapılamayacağı yargısı ne üzücüdür ki bazı çevrelerde sıkça dile getirilmektedir. Yukarıda da kısaca değindiğimiz gibi, özellikle son yıllarda yabancı dil öğrenmeye yüklenen anlam ve yabancı dille öğretim olgusu, insanlarımızı kendi dili yerine başka bir dilin imkânlarıyla düşünmeye ve iletişim kurmaya yöneltmektedir. Yabancı dille öğretimin bir “ayrıcalık” haline sokulmak istenmesi ise sorunun hem düşündürücü, hem de üzücü boyutunu oluşturmaktadır.

Aslında ülkemizde son yıllarda yapılan en büyük yanlışlıklardan birisi de yabancı dil öğretimi ile yabancı dille öğretimin birbirine karıştırılmış olmasıdır (Sever:12) Esasen aslı görevi bilim ve düşünce üretmek olan üniversitelerin yabancı dille öğretim yaparak kendine bir üstünlük ve ayrıcalık yaratmaya çalışması, mutlaka sorgulanması gereken bir husustur. Bilimsel araştırmaların sayısı, niteliği, öğretim kadrolarının yeterliliği ve kalitesi, araç gereç donanımı gibi esasen üniversitelerin kalitesini belirleyen evrensel kriterlerin yabancı dil öğretiminin gölgesinde kalması da elbette düşündürücüdür (Ergenç: 2001). Diğer taraftan Fransa, İtalya, Almanya, İngiltere gibi gelişmiş ülkeler olarak da adlandırılan ülkelerde niçin yabancı dille öğretim yapılmadığı; buna karşılık bu ülkelerdeki öğrencilerin en az iki yabancı dili nasıl öğrenebildiği de cevap bekleyen sorular arasındadır (Sever:13).

Ben, yıllardır yükseköğretimde bir Türkçe-edebiyat eğitimcisi olarak görev yapıyorum. Bunca yıl sonra bende oluşan bir kanaat var: “Hemen hiçbirimiz, üniversite öğrencisiyle veya sokaktaki insanıyla kendimizi ve dünyamızı yansıtacak dili tam olarak bulabilmiş değiliz. Önce, basit bir dil fukaralığı gibi görülen bu durumun, aslında çok daha önemli ve derin bir probleme işaret ettiğini artık görmeliyiz. Şunu itiraf etmeliyiz ki fikirlerimizin, dilin çerçevesini zorlayacak biçimde çeşitlenip genişlediği söylenemez. Öyle anlaşılıyor ki, başkaları tarafından üretilmiş kolaycı şablonlar ve naylon klişeler, bizim güdük düşünme mesailerimizi ifadelendirmeye rahatlıkla yetiyor. Aynı şekilde duygularımızı yaşamak ve dile getirmek noktasında da Türkçeye fazlaca ihtiyaç duyduğumuz söylenemez. Hakkımızda söylenen pek çok olumlu şey gibi, “duygusal bir millet” olduğumuz tekerlemesi de, kanaatimce kulağa hoş gelmesi dışında bir gerçeklik taşıyor. Belki biz, sadece duygusal görüntünün psikolojik rantını yemek istiyoruz, hepsi o kadar.. Elbette bu da duygusal olmaktan oldukça farklı bir ruh hali.. Çünkü gerçekten duygusal olsaydık, bu halimizi ifade edebilecek bir dil aramız gerekecekti.. Oysa biz, bugüne kadar söylenmiş olanlarla rahatlıkla yetinebiliyor, kendi duygularımızı kendi cümlelerimize dökmenin arayışı içine girmiyoruz. Aynı şekilde üniversitelerimizin ilgili bölümlerinde bu duyguları anlamaktan uzak öğretmenler yetiştiriyoruz. Evet, öğrenme-öğretme süreci asla mekanik bir süreç değildir. Televizyonla, bilgisayarla eğitim yapılınsın demek öğretmeni aradan kaldırmayı gerektirmez. Dünyanın en gelişmiş eğitim teknolojisi ile de eğitim yaptırmış olsanız «öğretmen» fonksiyonunu bir kenara atmanız mümkün değildir. Çünkü bu noktada işin bir de «duygu» boyutu vardır. Dünyanın en gelişmiş robotunda bile, öğrencisinin duygu dünyasına girebilme becerisi ve imkânı yoktur. Burada aklınıza şöyle bir soru, yahut söylediklerimize şu şekilde bir itiraz gelebilir: Bir milletin, tarihi boyunca edinmiş olduğu dil varlığı, nasıl olur da gelecek kuşakların dilsiz yaşayabilmelerine meydan verir? Bu, hiç olacak bir şey midir? Ha, bizim söylemeye çalıştığımız şey, böyle bir dilin varlığını inkâr değildir zaten.. Böyle bir dil vardır, ancak altını çizerek söylemeye çalıştığımız şey; bugün bu topraklarda

yaşayan insanlar olarak bizim, o dil bütünü ile olan anlam bağınyı kaybettiğimiz gerçeğidir. Kuşkusuz bizler bu dilin kelimelerini biliyoruz, hatta önemli bir kısmını gündelik hayatımızda kullanıyoruz. Ama hayatlarımızdaki sığılığı gideremediğimiz için o dile tam anlamıyla ulaşamıyoruz. Ulaşamadığı için de insanımız ket -çap ile çek-ap'ı birbirine karıştırıyor.. Niye karıştırıyor? Çünkü her iki kelime de insanımıza yabancı dünyalara ait? Kendine ait olmayan dünyaların kelimelerine niye iltifat ediyor öyleyse insanımız? İşte onun da sebeplerini araştırmak toplumbilimcilere düşüyor.. İnsanımızın kullandığı kelimelerle ilgili seçimini veya tercihlerini bir benzetme ile ortaya koyacak olursak; herhalde ağacın üst dallarındaki olgun meyvelere ulaşamadığımız için alt dallardaki gün görmemiş lezzetsiz meyvelerle idare edip gidiyoruz. Hatta ithal meyvelerle.. Dolayısıyla bir damak ustalığı da geliştiremiyoruz. İşte bütün bunlardan dolayıdır ki; Türkçe öğretiminin temel hedefleri arasında yer alan anlama ve anlatma becerileri gelişmiş, duygu ve düşünce boyutu zengin, geniş bir kültür evrenine sahip; tabiatı, milletini ve memleketini seven (MEB:1982: s.3) bireyleri bir türlü yetiştiremiyoruz.

Bu noktada, özellikle Türkçe-edebiyat öğretmeni yetiştiren fakültelere girişte adayların kişilik özelliklerinin tespiti gerektiğine inanıyorum. Çünkü öğretmenliğin, bu kuşkusuz sadece Türkçe-Edebiyat öğretmenliği değil, genelde öğretmenlik mesleğinin bir kişilik kazandırma mesleği olduğuna inanıyorum. Türkçe öğretiminde de öğretmenin yaratıcılığı, Türkçeyi kullanma becerisi, dil şuuru, dil hassasiyeti gibi yetenekler öğretimin başarıya ulaşmasının öncelikli şartları olarak görülmelidir. (Sever: 16) YÖK mevzuatında da aslında etkili iletişim becerisinin her öğretmen için vazgeçilmez öneminin olduğu, gerek yazılı ve gerekse sözlü iletişimde öğretmenin okul ve sınıf ortamına iyi bir model olması gerektiği, bu beceriye sahip öğretmenin sınıf içi eğitim ve öğretiminde daha etkin olacağı, dili kullanma becerisinin aynı zamanda etkili düşünmeyi ve öğrenmeyi önemli ölçüde etkilediği, bütün bunlardan hareketle öğretmenlik mesleğinde ana dilin düzgün, doğru, akıcı ve etkili kullanımının ne derece önemli olduğu bilhassa vurgulanmıştır (Sever:16). Dolayısıyla geleceğin Türkçe ve edebiyat öğretmenleri Türkçeyi kusursuz konuşmakla yükümlü olmalıdırlar. Bu resmi olduğu kadar vicdani bir sorumluluk olarak da görülmelidir. Kötü demeyelim ama niteliksiz, kalitesiz, heyecansız bir öğretmenin sınıflarından üniversiteye gönderdikleri öğrenciler de ne yazık ki kalitesiz olmaya mahkûmdur. Bu nedenle öğrencileri eleştirme kolaylığına düşmeyelim. Bunların öğretmenlerini kim yetiştiriyor, önce ona bakalım. Sen öğretmeni yeterince hazırlayamadan ilkokula, ortaokula veya liseye göndereceksin, o sana oradan donanımlı öğrenci gönderecek? Bu eşyanın tabiatına aykırıdır.

Bir özeleştirme olarak şunu da söylemek isterim: Türkçe eğitimi adına öğrencilerimize mesleki hayatlarında gerekli olabilecek şeyleri öğretebildiğimize inanırken, onları bu meslekî hayatın pratik zorluklarına karşı yeterince hazırlayabildiğimiz

yani eğitebildiğimiz kanaatinde değilim. Öğrencilerimizin meslekî hayatlarında karşılaşılabilecekleri çeşitli sosyal ve kültürel etkinliklerdeki cesareti ve beceriyi onlara şimdi, bu okul sıralarında kazandırmamız gerekiyor. Onlara meslekî hayatlarında hiçbir zaman karşılaşmayacakları bilgileri edindirmek yerine, bu pratikleri asla ertelenemez ihtiyaçlar olarak görmeli ve onlara kazandırmaya çalışmalıyız diye düşünüyorum. Diğer taraftan öğretmen yetiştiren kurumlar olarak bilhassa eğitim fakülteleri, adayların özel alan bilgisi ve genel kültür bakımından nitelikli öğretmenler olarak yetişmeleri için bütün akademik önlemleri almalıdır (Kavcar :15) Bu tedbirlerin yanı sıra öğretmenlik için mesleğe uygun kişilik yapısı, meslek sevgisi, insan sevgisi, öğrenci sevgisi, dil sevgisi ve Türkçeyi doğru ve düzgün kullanma hassasiyeti gibi vasıfların olması beklenir.

Bu noktada Türkçe öğretiminden ne anlamalıyız ya da Türkçe öğretimi ülkemizde neyi öngörür sorusunun cevabını aslında geçmişte eğitimcilerimizin pek çok defa ortaya koyduğunu da belirtelim. Burada, -esasen kendisi de bir eğitimbilimci olan meslektaşımız- Prof.Dr. Sedat Sever'in tespitlerini yeri gelmişken sizlerle paylaşmak isterim:

- 1) Ana dili öğretimi olarak adlandırdığımız Türkçe öğretimi kişilik gelişiminde belirleyici bir yere sahiptir. Çünkü dört temel beceri olarak adlandırdığımız dinleme, konuşma, okuma ve yazma becerilerinin kazandırılması sürecinde kullanılan araç-gereçler yani o yazılı metinler, sanatçı duyarlığı ve esasen dilimizin anlatım imkânlarıyla oluşturulmuş hayat sahneleridir. Bu metinlerin asıl hedefi de insan gerçeğini tanıtmak, insan ilişkilerini örneklendirmek, okuyucuya, o gerçeği oluşturan sevinçleri, üzüntüleri, korkuları, beklentileri vb. hissettirmektir. Bu metinler okuyucunun hayatında karşılaştığı benzer durumlarda ne tür tutum ve davranışlar geliştireceğine dair bilgiler kazandırır. Tabii anlamaya ve anlatmaya dayalı çalışmalarla örülen okur-yazar etkileşiminin sağlandığı eğitim ortamları da, öğrencilere yeni tecrübelerin kapılarını açacaktır.
- 2) Ana dili öğretimi; esasen sağlıklı düşünme, tartışma ve etkili iletişim kurma becerisi edindirme sürecidir. Okuma, konuşma, yazma ve dinleme çalışmaları, düşüncenin oluşmasına, gelişmesine ve paylaşılmasına imkân sağlar. Düşünce üretme ve paylaşma etkinlikleriyle sürekli beslenen ve çeşitlenen eğitim ortamları, diğer taraftan dil için de etkili bir kullanım ve uygulama alanı oluşturur.
- 3) Ana dili, öğrenme ve öğretme aracıdır. Bu nedenle, ana dili öğretimi de kişiye öncelikle yazılı edebi-öğretici metinlerden yararlanma ve bunları başkalarıyla paylaşma becerisini kazandırmalıdır. Dolayısıyla Türkçe öğretiminin amacı; yazılı kültürle etkili bir iletişime girebilen, düşünen, duyarlı insanlar yetiştirmek

olmalıdır. Okuma sevgisi ve alışkanlığı kazandırmak, daha açık bir ifadeyle “seçici okur” yetiştirmek, ana dili eğitiminin temel amaçları arasında olmalıdır.

- 4) Ana dili öğretimi bir bilgi dersi olmaktan çok bir beceri ve alışkanlık kazandırma dersidir; nitekim beceriler de uygulama yoluyla kazandırılır. Öğrencilerin anlama ve anlatma becerilerinin geliştirilmesinde en etkili yol, öğretim sürecinde öğrenciyi aktif kılacak ve onu uygulamaya yönlendirecek eğitici tedbirlerin alınmasıdır.
- 5) Ana dili öğretimi tabiatı gereği bir “sanat eğitimi” sürecidir. Öğrencilerin yaratıcı yeteneklerinin açığa çıkarılabilmesi için öğrenciler seviyelerine uygun edebi metinlerle yüz yüze getirilmelidir. Metinlerin anlam dünyasına girebilme, sanatçı duyarlılığını anlama ve kavrama çalışmaları, Türkçe öğretiminin vazgeçilmez etkinlikleri olmalıdır. Kuşkusuz istenilen verimin alınabilmesi için de ders ortamlarının bu amaca hizmet edecek tarzda düzenlenmesi gerekir.
- 6) Bir dilin en başarılı kullanımı yazılı edebi metinlerde görülür. Şiir, roman, hikâye gibi sanatçının sezme ve duyma gücünü açık seçik ortaya koyan bu eserler, ortaya konulduğu dilin anlatım güzelliğini ortaya koyduğu gibi ait olduğu milletin kültürünü de yansıtır. Dolayısıyla Türkçe öğretiminin gerçekleştirilmesinde, amaçlanan davranışların öğrencilere kazandırılmasında öğretimin başlıca amacı belirtilen özellikleri taşıyan söz konusu metinler olmalıdır. Öğrencilerimize kazandırmaya çalıştığımız “dil şuuru” ya da “dil bilinci” ancak bu şekilde kazandırılabilir.
- 7) Türkçe öğretiminin genel amacı okuma kültürü edinmiş, düşünen, duyarlı bireyler yetiştirmektir. Bu nedenle, öğretim, yalnızca ders kitaplarına bağlı ve bilgi kazandırmaya dayalı anlayış yerine, anlama ve anlatma eğitimini temel alan uygulamalara yönelmelidir. Çünkü okuduğunu, dinlediğini, tam ve doğru anlamayan, duygu ve düşüncelerini etkili anlatamayan öğrencilerden, öğretimin ileriki basamaklarında edebiyatımızın özellikle klasik ve çağdaş eserlerini okuması ve anlaması herhalde beklenmemelidir (Sever, 2001, s. 15-21)

Eğitim kurumlarımızdaki bu sınıf mevcutları ile bütün bu düşünülen şeylerin gerçekleştirilmesi mümkün müdür peki? 70 kişilik bir sınıfta kompozisyon dersi olur mu? 70 kişilik bir sınıfta diksiyon dersi, dil dersi olur mu? 70 kişilik bir sınıfta Osmanlıca dersi olur mu? Bu şartlarda öğrettiğimiz Osmanlıca, çok eskilere gitmeye gerek yok; İstiklal Marşımızı kaç mezun öğrencimize orijinal metninden anlama imkânını sağlar? Üniversitede edebiyat eğitimi alan bir öğrenci Halit Ziya Uşaklıgil’in latin harfleriyle basılmış ilk baskılarından birini hocasına getirip; hocam bunun sizde Türkçesi var mı diye soruyorsa, başımızı iki elimizin arasına alıp düşünmeliyiz. İşte

bu amacın gerçekleştirilmesi için de okullarımızda acilen “dil öğretimi derslikleri” oluşturulmalıdır. Türkçe öğretimi için oluşturulacak bu sınıflar yapısı ve içinde bulunduracağı araç gereçlerle, yaş gruplarına uygun kitaplıklarla, öğrencilere kazandırılması hedeflenen davranışlar için hazırlanan oyunların da icra edileceği bir sahne vb. donanımlarla ideal bir uygulama laboratuvarı olabilir. Bu dil dersliklerinde kamera, televizyon, bilgisayar, yazıcı, fotokopi makinası, video, kasetçalar, klasik müzik, şiir, hikâye vb. kasetleri, duvar panoları, yazar ve çizerlerin fotoğrafları, usta ressamlar tarafından yapılmış resimler, slaytlar ve sanatçıları konu alan filmler bulundurulmalıdır. Böylece, derslerde izlenen kısa bir filmin düşündürdükleri ya da gösterilen bir resmin çağrıştırdıklarını, yazılı ve/veya sözlü olarak anlatmaya istekli öğrenciler için Türkçe dersi severek yapılan bir dizi etkinliğe dönüşecektir (Sever, 2001, s. 17-18).

Özetlersek, verimli bir Türkçe öğretimi için en büyük görev Milli Eğitim Bakanlığı ile üniversitemize düşmekte; bütün bunların öncelikle de üniversitemizde Türkçe ve Türk dili ve edebiyatı öğretimi ile görevli akademisyen meslektaşlarımız tarafından daha büyük bir titizlik ve hassasiyetle düşünülmesi ve elbette uygulanması gerekmektedir. Ben şahsen bu sahalarda Milli Eğitim Bakanlığı'nın hazırladığı ve uygulamaya sunduğu eğitim programlarının yeterli olduğu kanaatindeyim. Belki eksik olan şudur: “Öğrenci” kimliğini taşıyan gençlerimizin bu dilin inceliklerini ve güzelliklerini öğrenme, kazanma, yaşama ve yaşatma isteğini ve heyecanını ruhunda duyması, bunun kendisine olduğu kadar milletine karşı da bir sorumluluk olduğunu hissetmesi, bu dilin eğitimini veren insanların yani öğretmenlerimizin de “Türkçe aşkı”nı öğrencilerinin kalplerine nakşedebilmeleridir. Elbette bu bir milli şuur, gayret ve heyecan işidir. İlkokuldan üniversitenin son sınıfına kadar bütün gençlerimiz Türkçeye âşık oldukları gün, bu dil bize tekrar kapılarını açacaktır.

Kaynakça

- Aksan, D. (1988). *Her yönüyle dil*. Ankara: TDK Yay.
- Ay, N. (2006). Ortaöğretimde Türkçenin işlenmesinde yaşanan sorunlar. *Belleten*, 2006-1, s.7-19.
- Başaran, İ. E. (1966). *Eğitim psikolojisi 2*. Ankara.
- Birinci, N. (1997). Dil milletin ortak hafızasıdır. *Kültür Dünyası, Haziran 1997, sayı 2*, s.47.
- Canım, Rıdvan; Eğitim-Öğretim hayatımız içinde Türkçe'nin yeri ya da Türkçe nereye gidiyor?
- Cemal, A. (1997).; Kültürel kimlik ve yabancı dilde üniversite eğitimi. *Cumhuriyet Gazetesi*. 02.01. 1997, s.13.
- Deniz, H. (2004). *İnternet ortamındaki yazışmalarda Türkçenin kullanımı* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Gazi Üniversitesi.
- Ergenç, İ. (2001). Bilim dili ve anadili. *Bilim ve Ütopya*, Sayı:80, s.13.
- Kavcar, C. (1998); Türkçe eğitimi ve sorunlar. *Ankara Üniversitesi Dil Dergisi*, Sayı:65, s.5-18.
- Kocaman, A. (2004). Dil bilimden Türkçe öğretimine. *Türk Dili, Mart-Nisan 2004, Cilt 17, Sayı 101*, s. 23.

- MEB (1982). Temel eğitim programı 1. Türkçe eğitimi 2.Din kültürü ve ahlak bilgisi. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- MEB Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı (2005); *Dil ve anlatım dersi öğretim programı ve kılavuzu (9-12. Sınıflar)*. Ankara.
- Sever, S. (2001); Öğretim dili olarak Türkçenin sorunları ve öğretme-öğrenme sürecindeki etkili yaklaşımlar. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi. C.34, Sayı: 1, s.11-22.
- Tural, S. (2006); *Sorulara cevaplar*. Ankara: Yüce Erek Yayınevi.Yalçın, A. (2002); *Türkçe öğretim yöntemleri yeni yaklaşımlar*. Ankara: Akçağ Yayınları.Yüksek Öğretim Kurulu Başkanlığı (1998). *Eğitim fakültesi öğretmen yetiştirme lisans programları*. Ankara.

EĞİTİMİN DİLİ: TÜRKÇE Mİ KÜRESELCE Mİ?

Ali Faruk YAYLACI*

Eğitim sistemi ve anlayışının dilinin söylem, mana ve zihniyet bakımından yani daha açık bir ifadeyle dilin ruhu bakımından irdelenmesi hayati önem taşımaktadır. Bu irdeleme için dil konusuna dilin biçimsel özelliklerinin ötesinde toplumların kültürel mirasının ve zihniyetinin tezahürü olması yönüyle yaklaşılarak eğitimin dilinin gerçekte ne olduğu ele alınması gereklidir. Böylece bu çözümlemeye dayalı bir şekilde eğitimin dilinin gerçek anlamıyla Türkçe olabilmesinin çerçevesi çizilebilecektir. Söz konusu inceleme ve çözümleme, milletlerin kendi özgün dillerini kullanmaları bu dillere dayalı bir şekilde eğitim anlayışlarını ve uygulamalarını geliştirmeleri gerektiği kabulüne dayanmak durumundadır.

Dil konusunda yürütülen tartışmalar daha çok biçimsel özellikler etrafında şekillenirken dildeki biçimsel dönüşümler ya da önceye dönüş çağrılarını abartılı savunmalara ve eleştirilere muhatap olmaktadır. Bu durum dile ilişkin esaslı bir meselenin göz ardı edilmesine yararsız bir katkı sağlamaktadır. Bu mesele, kullandığımız dilin biçimsel özelliklerinden çok söylem, mana ve zihniyet bakımından neyi yansıttığı meselesidir. Burada önemli olan kullanılan dilin ruhudur. Bu ruh son iki yüz yıldır giderek artan bir düzeyde başkalaşmıştır. Elbette bu bakış açısı dildeki biçimsel dönüşümlerin önemini görmezden gelmeyi gerektirmemektedir.

Bununla birlikte dilin yansıttığı zihniyetin öneminin altını çizmektedir. Dil, etimolojik olarak ağızdaki organa, kelimeye, konuşmaya, bilgi almak için esir alınan kişiye, kabile, topluluk ve millete işaret etmektedir. Bu yönüyle dilin bir milleti diğer milletlerden ayıran özgün niteliklerin temsili olduğu söylenebilir. Bu özgün nitelikler aynı zamanda milletlerin hayatlarına yön veren zihniyeti yansıtmaktadır.

* Doç Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü, Kütahya. ali.yaylaci@dpu.edu.tr

Dildeki kavramlar bu zihniyet temelinde yerli yerinde kullanıldığı ölçüde gerçekte anlamda o dil kullanılmış olacaktır. Kemal Tahir'in vurguladığı üzere dil, yaşanan hayatın ayrılmaz bir parçasıdır ve otuz-kırk yıllık uydurma bir tarih ve dille sanat¹ ya da bilim üretmek mümkün olmayacaktır. Aristoteles'e atıfla söylenecek olursa² dil, toplumun ortak duyuş ile düşünüşünün en özlü ifadesidir. Bu nedenle bir toplumun ortak duyuşu ile düşünüşünün sekteye uğratılması günlük bildirişimlerin ve anadilin bozulmasıyla mümkün olmaktadır.

Türklerin dili ezelden beri Türkçe olagelmıştır ve bu durum özde hiçbir zaman değişmemiştir. Türkler tarih boyunca farklı dillere sahip toplumlarla temas etmişler ve etkileşimler söz konusu olmuştur. Bu etkileşimler genel anlamda Türkçenin zenginleşmesine de katkı sağlamıştır. Aynı zamanda Türkler tarih boyunca farklı alfabeler kullanmışlardır. Alfabe değişimi, köklü ve kapsamlı toplumsal, kültürel ya da dini dönüşümlerin sonucunda ortaya çıkmıştır. Teoman Duralı'nın belirttiği üzere³ *Türkler, bin yılı aşkın kültür tarihleri boyunca defalarca yazı düzenlerini değiştirmişlerdir. Söz konusu olayın nedenleri arasında Türklerin, birçok kere yurtlarının, buna ve başka etkenlere bağlı olarak kültür mensupluklarının başkalaşmış olması sayılabilir.* Bu değişimlerin son örneği öncekilerin dini niteliğinden farklı bir şekilde Latin alfabesinin kabulü olmuştur. Burada da söz konusu olan da bir zihniyet ve kültür dönüşümüdür. Bu dönüşüm modernleşme ve Batılılaşma temelinde gerçekleşmiştir. Esasen bu dönüşüm süreci Osmanlı'nın son dönemlerinde başlamıştır. Bu dönüşümün mahiyeti derinlikli bir şekilde incelendiğinde yazı dilindeki biçimsel değişimlerden daha fazla önem taşıyan bir anlama işaret ettiği görülecektir.

Osmanlı'nın son dönemlerinden itibaren dilimizde söylem, mana ve zihniyet bakımından modernleşme ve Batılılaşma ülküsü etkili olmuştur. Biçimsel olarak kullanılan dil Türkçe ve kullanılan yazı dili Arap harflerinden oluşmuş olsa da söylem ve zihniyet bakımından modernist ve Batılılaşmacı bir dil egemen olmaya başlamıştır. Bu dönüşümün eğitim alanındaki yansıması ilerlemeci eğitim anlayışının dilinin yerleşmesi şeklinde olmuştur. 19. yy. ve 20. yy. boyunca giderek güçlenen bir şekilde ilerlemeci eğitim dili eğitim dilimiz haline gelmiştir. Günümüzdeki durumunu küreselci olarak tanımlayabileceğimiz bu ilerlemeci dönüşümün izlerini anımsatacak birkaç verilebilir. Osmanlı Döneminde başlayan Batılılaşma sürecinde eğitimimiz hakkında kullandığımız dil de tedricen dönüşüm geçirmiştir. 1860'larda resmi bir belgede yer alan şu ifadeler⁴ bu bağlamda kayda değer bir örnek olabilir;

1 Kurtuluş Kayalı, Türkiye'nin Ruhunu Aramak: Bir Kemal Tahir Kitabı (İthaki, 2010)

2 Teoman Duralı, Kutadgubilig Türkçenin Felsefe-Bilim Sözlüğü. (Dergâh, 2013)

3 Teoman Duralı, Kutadgubilig Türkçenin Felsefe-Bilim Sözlüğü

4 Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitiminde Modernleşme (T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 134, 2014)

Atûfetli efendim hazretleri Nezd-i hakâyık-vefd-i hazret-i cihanbânide tarif ve beyândan müstağni olduğu üzere her devlet ve memleketde esbâb-ı servet ve ma'mûriyetin başlıcası dahi hiref ve sanâyi olup ve bu emr-i lâzımı'l-itanının an be-an ilerlemesi düvel-i mütemeddinenin akdem-i âmâl ve arzusu bulunub Memâlik-i Mahrûse-i Cenâb-ı Şahane'de ve hususıyla makarr-ı Saltanat-ı Seniyye olan Dersââdet'de bulunan hiref ve sanâyi ashâbı malumât ve ameliyâtca mükemmel olmadığı cihetle...

Oldukça zarif bir Osmanlı Dönemi Türkçesi ile dile getirilmiş bu açıklamanın ilerlemeci karakteri dikkat çekicidir. Burada kullanılan dilin biçimsel olarak halis bir Türkçe olmakla beraber modernci ve ilerlemeci anlayışın ruhunu yansıtan bir dil olduğu ise açıktır. Yine 1867 tarihli bir başka belgede⁵ zamanın ihtiyacına uygun bir endüstrinin gelişmesi ile eğitim arasında kurulması elzem görülen bağlar vurgulanmaktadır;

Sunûf-ı tebaa-i Saltanat-ı Seniyye efrâdının kısm-ı a'zamı ehl-i ziraat ve bir kısmı dahi erbâb-ı san'at olmasıyla beraber sanâyi'-i mevcude ihtiyacât-ı zamaniyeye mukabil ve kâfi olmadıktan başka umrânî-i memlekete bâdî olacak bazı fünûn ve maârif tadrîs ve taliminin taht-ı intizamda bulunmaması...

Osmanlı Döneminin sonlarına ait başka bir resmi belgede⁶ ise eğitim bakanlığına hitaben eğitimle Batı medeniyeti arasındaki ilişki yabancı dillerin öğretimi bağlamında oldukça ilginç bir şekilde beyan edilmiştir;

Maârif Nezâret-i Aliyyesi'ne,

Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye öteden beri Garb medeniyetine mütemâyil olmasına binâen garb lisanlarından biri olan İngilizce'nin de Fransızca gibi mekâtibde kabul ve talebe tarafından yalnız biri intihâb ve ihtiyar edilecek olan bu iki lisanın mecburî olarak talimi bi'l-vücûh menâfi'-i kesireyi müstelzim olacağı cihetle icra-yı icabâtının nezâret-i aliyyelerine havalesi Meclis-i Vükelâca tezekkür kılınmıştır, efendim.

Bahsedildiği üzere öteden beri Batı medeniyetine eğilimli oluşumuz eğitim anlayışımızın dilini de yeniden inşa etmiştir ve bu dil özgün değerlerimizi yansıtmaktan çok Batının dilidir. Eğitimin dili haline gelen Batıcı ve modernci dil giderek etkisini artırmış ve dönüşüm geçirmiş olsa da özünü muhafaza etmiştir. 19.yy sonları ve 20.yy başları Osmanlı dünyasında görmeye başladığımız bu dili, biçimsel olarak değişmiş bir halde günümüze ait bazı resmi açıklamalarda da görebiliriz. Misal olarak Milli Eğitim Bakanlığı'nın bazı stratejik belgelerindeki birkaç ifadeye dikkat çekebiliriz. Milli Eğitim Bakanlığı'nın strateji planındaki şu açıklama⁷ ekonomik kalkınma ve ilerleme ile bütünleşik bir eğitim anlayışı ve dili hakkında çok şey anlatmaktadır;

Gönlü ve bilimi, mana ve maddeyi, talim ve terbiyeyi birlikte ele alan bir bütünden

5 Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitiminde Modernleşme

6 Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitiminde Modernleşme

7 MEB 2019-2023 Stratejik Plan, http://www.meb.gov.tr/stratejik_plan/

beslenen bir eğitim sistemini planlamak Türkiye'nin dünyayla rekabet edecek bir eğitim sistemini kurma meselesinin hâlli olacaktır.

Söz konusu stratejik planda yer alan amaçlarda geçen bazı ifadeler de bu bağlamda oldukça önemlidir; *Çağdaş normlara uygun, etkili, verimli yönetim ile organizasyon yapısı; çağın gereklerine uygun bilgi, beceri, tutum ve davranışlar; ülkenin sosyal, kültürel ve ekonomik kalkınmasına katkı sunan öğrenciler; toplumun ihtiyaçlarına ve iş gücü piyasası ile bilgi çağının gereklerine uygun...*

Eğitimin dilindeki modernci-batıcı ve giderek Küreselci mahiyet tutarlı bir seyir izlemiştir. 1963-1967 tarihli Birinci Kalkınma Planı'nda *eğitim, sağlık, araştırma gibi İktisadi gelişmeye hizmet eden harcamalardan* bahsedilirken Yedinci Kalkınma Planı (1996-2000) *insan kaynaklarının geliştirilmesi ile eğitim reformu* ilişkisine odaklanmış, *her alanda rekabetçiliğin ve verimliliğin artışı* temel ülkü olarak kabul edilmiştir.

Ekonomik kalkınma, verimlilik ve rekabet eğitimin bütün boyutlarına nüfuz etmiştir. Güncel eğitim müfredatında *temel hayat yeterlilikleri* arasında *girişimciliğin*⁸ sayılması da bu çerçevede oldukça anlamlıdır.

Eğitimin dilinin ilerlemeci bir anlayışın etkisiyle economiciliğe bu derece mahkûm kılınması hem eğitimin doğası hem de özgün değerlerimiz açısından oldukça rahatsız edicidir. Oysa daha 20.yy'ın başlarında Ziya Gökalp bu mahkûmiyeti ve sakıncalarını haber vermişti. İsmail Hakkı Bey'in bu yöndeki görüşlerini eleştiren Gökalp'in saptamaları önemini korumaktadır⁹;

İsmail Hakkı Bey'in terbiye için gösterdiği gayeleri uygun görmedim. Yirminci asrın terbiye gayelerine, yirminci asrın en kavi, en medeni milletlerinin sahip olduğunu kabul edemem. Her milletin hususi kültürü, ancak kendisi için terbiyesi olabilir. İsmail Hakkı Bey'in gösterdiği diğer bir gaye de müstahsil yetiştirmektir. Faydalı maksatlar, öğretimin gayesi olabilir. Fakat terbiye hiçbir zaman faydacılık esasına dayandırılmaz. Türkiye'de son zamanlarda terbiyeye gayet yanlış bir hedef gösterildi: İktisadi faydalar.

Türkiye'de eğitime *gayet yanlış bir hedef* gösterilmeye devam edilmektedir. Ekonomik *faydalar ve müstahsil yetiştirmek* ilerlemeci anlayışın doğal ürünü niteliğindedir. Bu söylemin eğitimi inşa etmesi dilin biçimsel özelliklerinin ötesinde ruhu bakımından Türkçeden uzaklaşıldığına işaret etmektedir. Bu yine Ziya Gökalp'in deyimiyile *milli terbiyeden* de uzaklaşıldığının belirtisidir. Ziya Gökalp'e göre *bir kavmin vicdanındaki kıymet hükümlerinin toplamına o kavmin kültürü denir. Terbiye bu kültürü ruhi melekeler haline getirir*, bu penceren bakıldığında economici, ilerlemeci ve pragmatist bir eğitimin, bizim özgün kültürümüzün ürünü olduğunu ve bu kültürü ruhi melekelerle dönüştürdüğünü söylemek mümkün değildir.

8 <http://mufredat.meb.gov.tr/Veliler.aspx>

9 Ziya Gökalp, Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri (MEB Yayınları, 1992)

Türkiye’de dil konusundaki tartışmalar daha çok biçimsel özellikler bağlamında ortaya çıktığından olsa gerek taraflar dili korumak ya da geliştirmek denildiğinde biçime ilişkin düzenlemeleri anlamışlardır. Daha Osmanlı Dönemi’nde ortaya çıkan dilde sadeleşme ya da Eski Türkçeye dönüş çağrıları, Cumhuriyet döneminde söz konusu olan dile devlet eliyle müdahale edilmesi gibi gelişmeler bu biçime ilişkin kaygıların eseri olarak görülebilir. Bu kaygılar dilin biçimiyle sınırlı kaldığından olsa gerek eğitimin dilindeki küreselci hegemonya görmezden gelinmiştir. Dolayısıyla eğitimin dilinde bir Türkçeleşmeden bahsedildiğinde öncelikli olarak düşünülmesi gereken husus eğitim anlayışına yön veren zihniyet olmalıdır. Bu noktada düşünce ve dil arasındaki uyum önem kazanmaktadır. Hem düşünce ile dil arasında hem de dilin kendi içinde anlamlı bir bütünlüğe ulaşmamış olması ciddi problemlere yol açmaktadır. Nurettin Topçu’nun deyişiyle “melez ve henüz dil birliğini bulmamış durum, öğretimde ciddi güçlükler, âdeta buhran yaşatmaktadır”¹⁰ Teoman Duralı’nın da saptadığı üzere 1920’lerin sonlarından itibaren yazı ve dilin başkalaştırılması alışlagelmiş felsefe-bilim ıstılah dağarımızı büyük çapta yıkmıştır ve bunu yeniden oluşturma sorununu yaşanmaktadır.¹¹ Bu yeniden oluşturma gerekliliği eğitim alanında da aynı şekilde geçerlidir.

Sonuç olarak günümüz itibarı ile eğitim dilimizin büyük ölçüde küresel düzen olarak adlandırabileceğimiz bir yapının gereklerini yansıttığını söyleyebiliriz. Bu dil öz olarak ilerlemeci, piyasacı, ekonomici, yarışmacı bir dildir. Bu küreselci dilin Türkçe konuşma yoluyla ve Arap, Kiril ya da Latin harfleri ile ifade edilmesi mahiyetini ve zararlı sonuçlarını değiştiremeyecektir. İlerlemeci ya da küreselci bir zihniyetin terminolojisi ve daha önemlisi mantığı ile konuştuğuktan sonra kullanılan seslerin ya da yazı türünün çok bir anlamı kalamamaktadır. Oysa bütün dünya dilleri geleneksel devirlerin mirasıdır. Bu bağlamda eğitimin dili ile kimliğimiz arasındaki ilişkinin sağlıklı bir şekilde inşa edilmesi eğitimin dilinin Türkçeleşmesinin temel dayanak noktası olgusundan hareket etmek önem taşımaktadır. Her ulusun özgün dili söz konusu geleneksel devirlerin birikimini ve bu birikimin şekillendiregeldiği belirli bir kimliği yansıtır. Dolayısıyla eğitim dilimizin söylem, mana ve zihniyet bakımından Türkçe olması temel gaye olarak kabul edilmelidir. Ancak günümüzde eğitimin söz konusu boyutları büyük ölçüde küreselce bir yaklaşımla ifade edilmektedir. Eğitim dilimizin Türkçeleştirilmesi esasen ve öncelikle bazı kelimelerin söyleniş ya da yazılışları ile ilgili olmadığı gibi kullanılan alfabe ya da sembollerle de ilgili görülmemelidir.

Eğitimin amaçlarını, yöntemini, değerlendirme usullerini, başarı ölçütlerini vb. Türkçe ifade edebilirsek gerçek anlamıyla eğitim dilimizin Türkçe olmasını temin edebiliriz. Eğitim sistemimize yön veren temel metinlerde, eğitimcilerin, akademisyenlerin,

10 Nurettin Topçu, Türkiye’nin Maarif Davası (Dergâh, 2016)

11 Teoman Duralı, Kutadgubilig Türkçenin Felsefe-Bilim Sözlüğü

karar vericilerin söylemlerinde küreselce bir dilin etkisi açık seçik görülebilmektedir. Örneğin okulu bir işletme, öğretmeni işgücü, öğrenciyi ve veliyi müşteri olarak tanımlayan bir dil esasen Türkçe olmaktan çok küreselce bir dildir. Bu dil, özgün anlamıyla Türkçenin yansıttığı değerlere kıyasla Türkçe olmaktan oldukça uzaktır. Bu dil, eğitimin kendisini teknolojik bir öğretim uygulaması olmakla, eğitimin gayesini de ekonomik hedeflerle sınırlandırmaktadır.

Teoman Duralı'nın dediği üzere *bir dilin en göze çarpan serveti ile kudreti terimleşmiş söz dağarıdır.*¹² Eğitimdeki servetimizin ise ne yazık ki küresel kültürün söz dağarından ibaret olduğu açıktır. Eğitimin dilinin Türkçe olması demek Türkçenin dayandığı kültürel birikime ve zihniyete olabildiğince yabancı olan bu küreselci dilin yerine Türkçe bir söylemin kullanılması anlamına gelmektedir. Daha açık bir ifadeyle bu kullanım Türkçenin her şeye rağmen yansıtmaya devam ettiği öz değerlerinin eğitim dilinde de bütüncül ve tutarlı bir şekilde yer bulması anlamına gelecektir.

---

12 Teoman Duralı, Kutadgubilig Türkçenin Felsefe-Bilim Sözlüğü

İLK VE ORTAÖĞRETİMDE KELİME HAZNESİ

Memiş OKUYUCU

Devletin eğitim-öğretim alanında görünürleşmesi 19. asırdan itibaren. O zamana kadar her türlü eğitim-öğretim, Enderun mektebi hariç, vakıfların ve şahısların elinde idi.

Devletin modernleşme maksatlı öğretim kurumlarına vücut vermesi sistemde köklü değişiklikler gerektirdi. Hal böyle olunca da eğitim sistemi tümüyle sosyal hayatı kontrol etmeye başlamıştır. Bu kontrol ve hâkim olma hali büyük ölçüde tek tip insan yetiştirecek bir muhtevaya büründü. Gelişen bu yeni modern dönemde kamu eğitimciliği başlıca dört alanı sistemin temel hedefi/görev alanı olarak belirlemiştir.

- 1- Anadil veya devlet sisteminin esas aldığı kültür dili eğitimi ve öğretimi.
- 2- Kültür ve kimlik inşası/donanımı.
- 3- Ülkenin yapıcı-üretici insan kaynağını oluşturmak ya da mesleki eğitim.
- 4- Üniversiteler/ ilim yapmak/bilgi hâsil etmek

Ülkenin yaygın kültür dilini öğretmek günümüzde tüm eğitim sistemlerinin birinci temel görevidir. Bu itibarla Türkçeyi en güzel kullanım şekliyle öğretmek, dilin konuşulmasını öğretmek de eğitim sisteminin birinci görevidir. Bunun için millet varlığının tarihi akışını daha da geliştirecek öğretim ve eğitim metotları bulmak, keşfetmek, kendi sistemine yüklemek eğitim sisteminin önceliğidir.

Öğretim faaliyeti bir bütün olarak aynı zamanda bir iletişim faaliyetidir. Yapılan araştırmalar göre, bir günümüzün %50 ile %80'lik bölümünü iletişim kurmakla geçirdiğimiz anlaşılmaktadır. Bu iletişim için ayrılan zamanın % 45'ini dinleyerek, % 30'unu konuşarak, % 16'sını okuyarak, %9'unu yazarak harcamaktayız. Şu halde

tümüyle gündelik hayatımızın genişliğinin ve etkinliğinin temeli olan iletişimi kelimelerle yapmaktayız. Kelime zenginliği ise dilin en temel varlığıdır.

Dil, millet varlığımızın taşıyıcısıdır. Kimlik ve kültürümüzü gelecek nesillere aktaracak yegâne ve tek araçtır.

Yılmaz Özakpınar, “kelimeler hakikatleri anlama aygıtlarımızdır” der. Kelimeler sadece hakikatleri anlayıp kavramamızla kalmaz bize düşünce ve varlık âlemini bir bütün olarak ve güçlü bir idrak ve kavrayışla anlama ve anlamlandırma hususunda da yardım eder. İnsan zihni ve var olan nesnelere belli bir bütünlük içinde idrak ederek tasnife tabi tutar. Düşünceler de bir bağlantıdan sonraki bir bağlantıya doğru ilerler. Yani düşünüşler bir dizi halinde yürür. Bir dizi halinde ilerleyen düşünceler hem nesnelere bağlantısını hem de bağlantıların bağlantısını kavrar. Bu cümleden olmak üzere dilimizde gözden düşmek, gönlüne düşmek, akla düşmek, yere düşmek, yadına düşmek gibi 150’den fazla farklı anlamda kullanılan ‘düşmek’ fiilinin düşünce dünyamızda oluşturduğu zenginliği, bağlantıları ve tefekkür genişliğini düşünelim.

Yunanca kökenli “eftendius”tan kelimesini halk tarihte ilk defa Mevlana Celaleddin Rumi’nin kızı Melike Hatun için ‘efendimizin kızı’ şeklinde kullanmaya başlamış. Bu kelimenin kullanımı giderek gündelik dilde yaygınlaşmış. Hanımefendi, beyefendi, İstanbul Efendisi gibi unvanlarda kullanılır olmuş. 1703 tarihinden sonra padişah hanımları için kullanılan kadın efendi, zamanın efendisi gibi nezih ve fasih bir Türkçe halinde genişleyen anlam haritası şeklinde kullanılır olmuştur. İşte bu tür Türkçeleşmiş kelimeyi de kullanımdan kaldırmak ve yerine yeni bir kelime koymak zihin dünyamızda kurulmuş binlerce bağlantının kopması yahut koparılması anlamına gelmektedir.

Dünya kelime sayıları/kelime kadrosu/vokebüler/kelime haznesi ve nihayet söz varlığı diye de ifadelendirebileceğimiz bu konu nerede ise Avrupada 1920’lerde çalışılmaya başlanmıştır.

Hafıza, düşünce dil ve kültür mirasının gelecek nesillere aktarılması açısından öğrencilere her okul kademesinden kazandırılacak kelime kadrosu araştırmalara konu olmaya başlamıştır. Bu meyanda ders kitapları ve müfredatın hazırlanması özel akademik çalışmalarla belirlenmeye başlanmış. Düşünme alanını doğrudan belirlemesinden dolayı, kelime sayıları her eğitim kademesinde özel bir yaklaşımla ölçülmeye başlanmıştır.

Amerikada yapılan bir araştırmaya göre, senede 6 milyon kelime civarında okuyan öğrencilerin testlerde başarı oranı % 95 üzerinde çıkarken, 600.000 kelime civarında okuyan öğrencilerin başarı oranının % 45 civarında olduğu görülmüştür. Bu sonuçlara göre çok okumanın, yani zengin ve geniş kelime dağarcığına sahip olmanın, okuduğunu anlamada ne denli etkili olduğu anlaşılmaktadır.

Kelime bilgisi, yeni dönem kaynaklarında üç boyutuyla ifade edebilmektedir. Bunlardan kelimenin çeşitli anlamlarının **derinlik**, farklı konulardaki kelime bilgisinin **genişlik**, aynı konuda bilinen kelime kadrosunun genişliğinin de **ağırlık** olarak ifade edildiğini söyleyebiliriz. Burada dilimizde birincisi derinlik anlamında bir sığlaşma, asırların birikimi kelimelerin kullanımdan kalkmasıyla gönül dilimizde bir daralmadan söz edebiliriz.

Bizde bu alanda ulaşabildiğim bir çalışma Nüvit Özdoğru'ya ait. Kendisi "Türkçemiz" adlı eserini 1958'de yayımlamış. Bu eserinde Özdoğru, zamanın üniversite gençliği ile yaptığı kelime haznesi muhtevalı bir çalışmaya yer vermiş.

32 kişilik üniversite birinci sınıf öğrencileriyle yapılan bu çalışmada aşağıdaki kelimeler öğrencilere anlamlarını bilip bilmedikleri sorulmuş.

1-rint	bilmiyor(25)	biliyor(7)
2-rehavet	bilmiyor(20)	biliyor(12)
3-menfez	bilmiyor(17)	biliyor(15)
4-hasseten	bilmiyor(15)	biliyor(15)
5-batıl	bilmiyor(14)	biliyor(18)
6-tesanüt	bilmiyor(12)	biliyor(20)
7-sismograf	bilmiyor(9)	biliyor(21)
8-belagat	bilmiyor(8)	biliyor(24)
9-cidar	bilmiyor(7)	biliyor(25)
10-gaflet	bilmiyor(6)	biliyor(26)
11-tavzih	bilmiyor(6)	biliyor(26)
12-işret	bilmiyor(6)	biliyor(26)
13-becayış	bilmiyor(4)	biliyor(28)

Öğrencilerden bir kısmı bu kelimelerin anlamlarını bilmedikleri gibi tersine ve uzak anlamlar vermişlerdir.

Bizim son beş yüz yılda dilimizin gelişim seyrini kelime sayılarına göre gösteren bir başka bilgi de Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun Hoca'nın, Türk Dil Kurumu Başkanı iken 2 binli yılların başında Milliyet gazetesinde kendisiyle yapılan bir röportajda verdiği bilgilere dayanmaktadır. Bu bilgiler, dilimizin söz varlığındaki gelişim seyrini dönemlere göre göstermesi bakımından oldukça bilgilendirici mahiyettedir.

Buna göre aşağıdaki ismi verilen yazarların eserlerindeki kelime sayıları bir ölçüye göre sayılmış ve ortaya ilginç bir gelişim çizgisi çıkmıştır.

Fuzuli(1480 veya 1496 – 1556 Kerbela veya Bağdat) şiirlerinde kullandığı kelime sayısı: **18 bin**,

Ahmet Mithat Efendi(1844- 1912 İstanbul) eserlerinde kullandığı kelime sayısı **13 bin**,

Peyami Safa eserlerinde kullandığı kelime sayısı **6700**,

Yaşar Kemal(1923 Osmaniye- 2015 İstanbul) eserlerinde kullandığı kelime sayısı **2800**'dür.

Elimizde bir başka kaynak ya da mehzaz olarak kullanabileceğimiz bilgi ise ilk Redahus'un Türkçe-İngilizce sözlüğüdür. Bu sözlüğün ilk baskısı 1892 yılında yapılmıştır. İlk baskısındaki kelime sayısı 90 bin kadardır. Bu tarihten tam 55 yıl kadar sonra 1945 yılında yapılan Türkçe Sözlük'ün ilk baskısındaki kelime sayısı ise ancak 15 bin civarındadır. Bunun da yarısı kadarı edebiyatta, hikâyede, kültürde, eğitimde hiçbir karşılığı olmayan uydurma kelimelerden meydana gelmiştir.

Ders Kitaplarındaki Kelime Sayıları

Ders kitaplarının durumunu da şöyle açıklamalıyız. Öğrenciler kaynak ve ders materyali olarak sınıf içi çalışmalarının % 70'ini ve ev ödevi etkinliklerinin de % 90'ını ders kitaplarının kullanımını içeren çalışmalarla yaptıkları anlaşılmaktadır. Şu halde diyebiliriz ki, anadilini öğrenmede ders kitapları birinci derece kaynaklık oluşturmaktadır.

İngilizler ve Almanlar...

Gündelik hayat ve sosyal hayat için birey ve toplum temelinde araştırmalarla öğrenilmesi hedeflenen kelime sayılarını ortaya koymuşlar.

Okul kademeleri ve yaş gruplarına göre ve cemiyetin insan ideali için nihai olarak öğretmeyi hedefledikleri kelime sayılarını tespit etmişler.

Buna göre; okul öncesi çocuklarına öğretme hedefi 2 bin kelime olarak tespit edilmiş.

7-12 yaş grubundaki çocuklarına ise en az 5 bin kelime öğretmeyi hedef olarak belirlemişler...

Yaptıkları araştırmalarda günlük hayatlarında bir insanın en fazla 3 bin kelime kullandığını belirlemişler. Kültürlü bir insanın, yaklaşık 25 bin kelimelik bir kelime dağarcığına sahip olması gerektiğini belirlemişler.

Bunlardan ayrı olarak kendini özel olarak yetiştirmiş bir insanın ise bilmesi gereken kelime sayısındaki limitlerini daha da yukarıya çıkarmışlar.

Bunda da en az 40 bin kelime bilmesi gerektiğini hesaplayarak ortaya koymuşlar.

Yukarıdaki iki ülke İngiltere ve Almanya eğitimde varmak istedikleri hedefi bu değerlere göre göre şekillendirmişlerdir. Eğitim sistemlerini bu dil idealine göre planlamışlardır.

Amerika

Amerika'da dil hazinesi kelime kadrosuna yönelik olarak yapılan çalışmalarda lise öğrencilerinin kelime servetleri

8.000'den başlayıp 40.000'e kadar genişleyen kelime sayıları olduğu belirlenmiş.

Ayrıca ilköğretime yani temel eğitimin ilk basamağına başlayan bir öğrencinin kelime hazinesinin ise 5.000 ile 20.000 kelime arasında olduğu tespit edilmiştir.

Yine Amerika'da yapılan bir başka araştırmada bir kimsenin kelime hafızasının % 95'ini 25 yaşına kadar kazandığı tespit edilmiş. Geri kalan % 5'ini sonraki yıllarda ve yaşlarda öğrendiği belirlenmiştir.

Bizde Durum

“ABD Texas Üniversitesinde yapılan bir araştırmaya göre bir insan, okuduklarının % 10'unu,

görüp işittiklerinin % 50'sini,

sadece işittiklerinin % 20'sini,

görüp işittikten sonra söylediklerinin % 80'ini,

gördüklerinin % 30'unu,

yapıp söylediklerinin % 90'ını hatırlamaktadır.”

Bu sonuçlar bize göstermektedir ki öğrenme ile kelimeler dünyası ve konuşma arasında doğrudan bir ilişki vardır.

Son yıllarda yapılan bir araştırmaya göre de çocuklarımız;

İlköğretim çağında 1.000-1.500,

ortaöğretim çağında 1.500-2.000,

yükseköğretim çağında ise 3.000 civarında şahsi kelime haznesi/kişisel söz varlığına sahip oldukları görülmektedir. Gittikçe kelime varlığı daralan bir kuşakla karşı karşıya olduğumuz gerçeği ile yüz yüzeyiz.

Edebi Türler ve Kelime Sayıları:

Çocuklarımızın ana dilimizi öğrenmede ana kaynakları hikâye, roman, destan, efsane ve masal gibi başlıca edebi türlerimiz gelmektedir. Ülkemizde edebi türlere göre yazılmış çocuk kitapları üzerinde bir araştırma yapılmıştır. Araştırmanın konusu 100 çocuk romanı, 100 çocuk hikâyesi, 100 çocuk masalı, 54 çocuk destanı ve 14 çocuk efsane kitabından alınan 200 efsane metni oluşturulmuştur.(1985-2005 yılları arası) Her edebî türden yüz biner kelime seçilmiş ve beş yüz bin kelimelik bir ortak metin havuzu oluşturulmuştur.

En fazla kelime kullanımına dönük olarak ortaya çıkarılan bilgilere göre; çocuk kitapları arasında kullanılan farklı kelime çeşidini barındıran tür olarak **birinci** sırada **hikâyeler**, **ikinci** sırada **romanlar**, **üçüncü** sırada **destanlar**, **dördüncü** sırada **efsaneler ve beşinci** sırada **masallar** olmuştur.

Çocuk Kitaplarında Kelime Sayıları

Edebî tür olarak çocuk kitapları arasında en fazla farklı kelime türü barındıranlar en çoktan en aza doğru aşağıya çıkarılmıştır:

Farklı kelime sayıları;

Hikâyelerde 8.520 farklı kelime

Romanlarda 8.488 farklı kelime

Destanlar 7.553 farklı kelime

Efsaneler 7.469 kelime ile efsaneler

Masallarda 6.735 farklı kelime

Kelime Sayıları – Bölge Sonuçları

MEB tarafından bir komisyona hazırlatılan 6. sınıf Türkçe ders kitabında 36 metin üzerinde yapılan incelemede öğrencilere sunulan çeşit kavram sayısı 2534 olarak tespit edilmiş. Öğrenciye bu kavramların ne kadarı öğretilebileceği, öğrencilerinde bu kavramların ne kadarını gündelik hayatlarında kullanabilecekleri ayrı bir konu.

Bir yüksek lisans tezi yapılmış...

Sonuç çok dikkat çekici mahiyette. Buna göre:

sınıf öğrencilerinin sözlü anlatımda aktif kelime serveti 1.030...

sınıf öğrencilerinin sözlü anlatımda aktif kelime serveti 1.223...

sınıf öğrencilerinin sözlü anlatımda aktif kelime serveti ise yaklaşık 1539 çıkmış...

Öğrencinin kelime hazinesini nasıl kazandığına yönelik olarak yapılan çalışmalarda bu durumu iki yolla gerçekleştirdiği tespit edilmiş. Bunun birincisi gördüğü ders ve aldığı programlar yoluyla olanıdır. Bu planlı programlı bir öğrenmedir. Bizim eğitim camiasının bu durumu ifade jargonu ise 'kasıtlı' öğrenmedir.

Bir diğeri ise öğrencinin informel eğitim öğretim yoluyla öğrendiği kelimelerdir. Bu da okuduğu kitaplar, duyduğu dinlediği konuşma ve sohbetler ile sözün gelişinden çıkarma ve aile muhitinden öğrendikleri ile sosyal çevresinden ve ilaveten dijital dünyadan öğrendiklerinden müteşekkildir. Bu öğrenme türünü de bizim eğitim dili 'rastlantısal' İngilizcedeki karşılığı ile (ing. incidental learning) öğrenme olarak ifade edilmektedir.

Bu durum aslında şöyle bir sonuç da doğurmaktadır. Muhiti geniş, aktivitesi yüksek öğrencinin kurduğu iletişimler yoluyla kelime kadrosunun daha yüksek olacağını bize düşündürmektedir.

Ders Kitaplarımızın Durumu

Özellikle Türkçe ders kitaplarımızın durumu için trajedi ifadesini kullanmak istiyorum. Bu durum aşağıda vereceğim rakamlardan sonra da açıkça görülecektir.

Ders Kitapları ve Kelime Sayıları: 15 ders kitabında yer alan 492 metin üzerinde 2017 yılında inceleme yapılmış. Ve çok dikkat çeken sonuçlara ulaşılmış. Bir diğer dikkat çeken nokta, bu makalede 2011 ve 2009 yılındaki ders kitabı kelime ölçümlerinden çok bir farklılık yahut değişiklik olmadığı sonuçlarına ulaşılmıştır. Ayrıca Türkçe ilkökul 1-5, şimdi 1-4 diyebiliriz öğrencileri yeni kelimelerle karşılaştırmak ve kök kelime kazandırmak hususunda oldukça yetersiz olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

İncelenen ders kitabı metinlerinde % 50'ye varan oranlarda ana fikir olmadığı ya da kısmen olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yine bu yayınevlerinin ders kitaplarının incelenen okuma parçalarında önemli ölçüde kelime sayısı kriterini sağlamadığı, bu oranlarında % 50 oranlarına yaklaştığı tespit edilmiştir.

Uluslararası ÖlçümlerDünya Ekonomik Forumu

Kalite kelime olarak sürekli iyileşme halini ifade der. Daha nitelikli, muhakeme gücü

yüksek, alanlara göre seçici, kabiliyetlere göre nitelikli eğitim verebilme kapasitesini ifade eder. Türkiye'nin bu alandaki sıralamasını nazarlarınıza sunarım.

Dünya Ekonomik Forumu'nun yayımladığı...

“Eğitim Kalitesi 2018” raporuna göre...

Türkiye 137 ülke arasında 99. oldu...

Bu listede İsviçre'nin ilk, Yemen son sırada yer aldı...

Dikkat buyurun Türkiye'nin önünde sıralanan ülkeler;

Katar, Malezya, Endonezya, İran ve Pakistan...

Türkiye, dünya üzerinde yalnızca 38 ülkenin önünde yer alabildi.

Türkiye'nin dâhil olduğu yüzdeler dilim, Mozambik, Nikaragua, Tanzanya, Etiyopya ve Kamboçya gibi ülkelerin olduğu aralıkta yer aldı.

OECD

Türkiye 2014 verilerine göre 42 OECD ülkesi arasında eğitime yapılan kişi başı harcamada 37. sırada yer aldı. Bu sıralamada 2017 yılında da pek bir şey değişmemiş görünüyor.

Türkiye, 2017 yılı verilerine göre ilköğretim ve ortaöğretim için, ürettiği GSYH(Gayri Safi Yurtiçi Hasıla)'nın % 3.3 ünü harcarken, yükseköğretim için % 1,7'sini harcamıştır. Bu alanda OECD ortalaması ise ilköğretim ve ortaöğretim için % 3,5 yükseköğretim için % 1.4 olarak hesaplanmıştır.

PISA

En son 2018 yılında yapılan PISA sınavlarında Türkiye, okuma becerileri alanında 77 ülke arasında 40. sırada yer aldı. Matematik alanında 42., fen alanında 39. sırada yer almıştır. Bu sıralamanın oluşmasında da birinci derecede daralan kelime haznesine dayalı anlama ve kavrama güçlüğü'nün müessir rolünü düşünebiliriz.

VE ABİDE

MEB Ölçme ve Değerlendirme ve Sınav Hizmetleri Genel Müdürlüğü'nün ABİDE araştırması 81 ilde bin 230 okulda 75 bin 8. Sınıf öğrencisine 2018 yılında uygulandı.

. Öğrencilerin % 66,1'i deyim, atasözü, hiciv ve nükteleri anlamıyor.

- . Öğrencilerin % 0,2'si (binde 2) metinlerde derine gömülü bilgiyi bulabiliyor.
- . Öğrencilerin % 26'sı metindeki ana fikri bulamıyor.
- . Öğrencilerin % 25'i günlük hayatta bilimsel bilgiyi kullanamıyorlar.
- . Öğrencilerin % 0,1' i (binde bir) bilmedikleri bir olayı açıklamak için bilimi kullanıyor.
- . Öğrencilerin % 16'sı dört işlem YAPAMAZ.
- . Öğrencilerin % 39'u vücut organlarının görevini bilmiyor.

YGS- YKS

Yıl 2012 YGS sınavı yapılıyor. Sınava giren 1 milyon 837 bin öğrenciden 700 bini matematikten sıfır çekti.

Yıl 2021 YKS sonuçlarına göre yapılan tespitlerde 2 milyon 416 bin öğrenci sınava girdi ve bunlardan 700 bini hiç matematik sorusu işaretlemedi.

Yine 2021 yılı YKS sınav sonuçlarına göre bu sınava giren yaklaşık 500 bin kişi fen alanında, yine yaklaşık 500 bin kişi de sözel alanda yani 1 milyon kişi YKS sınav barajını geçememiştir. Bu öğrencilerimizin hepsi ilkokuldan liseye kadar gelip mezun oluyorlar. Diplomalar alıyorlar.

Bu çok dikkat çekici sonuçların elbette mesleki öğretime dönük pek çok sebebi olabilir. Vardır da. Ancak en birinci sebebin doğru ve sahih Türkçe öğretilmeyen ve öğretemeyen sınıflarımız, ders kitaplarımız ve öğretmenlerimizdir.

Sonuç

Bir dilin geçmişinden taşıdığı maddi ve manevi mirasını içinde barındıran söz varlığı/ kelime haznesi tarihi değerleri, kültürel kimliği ile milletimizin düşünme kapasitesini belirler. Düşüncenin sınırlarını ise söz varlığı belirler. Milletın anlama, anlatım ve idrak gücünün sınırları, söz varlığının sınırları ile çizilir.

Bir medeniyet dili olarak okyanus mesabesinde zenginliği bulunan Türkçemiz, D. Mehmet Doğan'ın benzetisiyle 'bir göle' çevrilmek istenmiştir. Bununla da yetinmeyip kodlarıyla oynayarak, dilimiz sömürge diline çevrilmek istenmiştir. Frantz Fanon "Sizi sömürgeleştiren yabancıların sizde yarattığı en büyük yıkım, zamanla sizin kendinize onların gözüyle bakmanızı sağlamalarıdır." der. Milli lisanımızı, Türkçemizi, medeniyetimizin tarihimizden miras kalan hali ile eğitim sistemimizin geneline yerleştirmek gerekiyor.

Türkçeyi medeniyetimizin ve tüm insanlığın istifade edebileceği bir tabiiğe ve zenginliğe getirmek bu neslin en büyük görevidir.

Kelime haznesi olarak ifade edebileceğimiz söz varlığı başlıca iki ana kaynağa dayanır: 1- Yazılı anlatım, 2- Sözlü anlatım. Bu alandaki tarihi eski olmasına rağmen ülkemizde söz varlığı çalışmaları esas itibari ile 1980’li yıllardan sonra gelişme göstermiştir. Burada da yazılı anlatım çalışmalarında belirli bir mesafe alındığı halde, sözlü anlatım çalışmaları nerede ise yok denecek kadar azdır. Bizde asıl meselenin başladığı yer de tam da burası olmaktadır. Çünkü Tanzimat dönemi ile başlayan dilde sadeleşme/millileşme ya da dilin bir kimlik kazanması, tabii bir süreç diyebileceğimiz mecrada gelişme göstermiş. Ta ki 1930’lardan itibaren devlet eliyle ve ‘arı Türkçe’ adıyla başlatılan ‘zorunlu Türkçe’ hareketine kadar. Bu tarihten itibaren yazılı anlatım dili ile sözlü anlatım dili yavaş yavaş farklılaşmaya başlamış. İçinde bulunduğumuz yıllarda yeteri kadar kavram ve kelime üretilmeyince bu farklılaşma dilimizi istila eden yabancı kelimelerin tesiriyle zirve noktaya çıkmıştır. Çünkü devletin resmi kurumlarındaki yazılı anlatım dili ile halkın konuştuğu anlatım dili olabildiğince farklılık arz etmektedir. Bu durumda çocuklar evden aileden öğrendikleri Türkçeyi okulda nerede ise sıfırlayarak yeniden öğrenecek derecede kelime ve anlam farklılaşması oluşturulmuştur.

Kahvehaneler, aile sohbetleri, ilmi çalışmaların yapıldığı ortamlar, esnaf sohbetleri, berberler, köy odası sohbetleri, son asırda buna toplu ulaşım vasıtalarındaki sohbetler, terminal, gar ve duraklar ve nihayet sosyal medya ortamlarından kaynaklı sohbetler ve konuşmalar hepimiz için başlıca sözlü anlatım ortamlarını teşkil eder. Aynı bir dili, aynı bir kelime haznesi olduğu halde hemen hiçbirinin anlatımları yazılı anlatımımıza yansımaz. Ders kitaplarında yer almaz olmuştur. Buna son yıllarda önce tıp, sonra da eğitim alanları başta olmak üzere akademik alanda gittikçe artan yazılı anlatım farklılaşması da eklenince, makas iyice açılmıştır.

Bir başka önemli nokta dilimizin programı hazırlanırken en çok tekrar edilen kelimelerden, daha az kullanılanlara doğru bir derleme listesi hazırlanarak; ders programı hazırlayanlara ve ders kitaplarını kullanacak olan öğretmenlere bu listelerin ulaştırılması gerekmektedir. Ülkemizde sınıflara göre böyle bir derleme henüz yapılmamıştır.

Bir maarif reformunun ilk adımı, kelime ve kavramlar dünyası tüm konuşma ve yazı dilimizi içine alan yeni teknolojik kavramları kendi fonetiğimizle kitaplarımıza yansıtan bir anlayışla gerçekleştirilmeli. Yazar ve kültür adamlarımızdan ders kitabı yazımında, daha geniş istifade edilmeli. Ders kitaplarının dili, yeni bir anlayışla, milletimizin, medeniyetimizin ve ilmin gerçekleriyle uyumlu hale getirilmeli.

Bilim namına neslimize dayatılan, dogmatik ve ateizm telkin eden ifadeler ders kitaplarından temizlenmeli. Akletmeyi, hüküm çıkarabilmeyi, analitik düşünebilmeyi işleyen hakikatleri aramaya dayalı bir zihinle ders kitapları yazılmalı.

Reşat Nuri Güntekine atfedilen bir söz: “Niye kitap okumuyor demek, niye piyano çalmıyorlar demek gibi bir şeydir. Kafayı kitap okumaya alıştırmak parmakları piyano çalmaya alıştırmaktan daha kolay değildir.” Okumayı geliştirmenin çok daha ilmi ve çocuklarımıza sevdirecek yollarını geliştirmek/keşfetmek durumundayız.

Kaynakça

- Banarlı, N. S. (1972). *Türkçenin sırları*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yay.
- Baş, B. (2010). Söz varlığının oluşumu ve gelişiminde çocuk edebiyatının rolü. *Cumhuriyet Üniversitesi Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi, Sayı: 27*.
- Baş, B. (2016). Çocuk kitaplarında ortak söz varlığı unsurları üzerine bir değerlendirme. *Milli Eğitim Dergisi, 45(210)*, s. 391-409.
- Demir, C. (2006). Türkçe / edebiyat eğitimi ve kişisel kelime serveti. *MEB Dergisi, 34 (169)*.
- Doğan, M. (2015). *Kelimelerin seyir defteri*. Ankara: Yazar Yayınları.
- Erenoğlu, D. (2008). Mehmet Kaplan'ın dil üzerine görüşleri. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı 36*.
- Fanon, F. (2016). *Yeryüzünün lanetlileri*. İstanbul: Versus Yayınevi.
- Göktentürk, T.; Demir, İ., ve Arıcı, A. F. (2021). PISA'nın ışığında geliştirilen ABİDE projesinde okuma bakımından ne hâldeyiz? Bir geçerlilik çalışması. *Rumelide Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi, (22)*, 657-665.
- Gür, T., Coşkun, İ. ve Sağlam, F. (2013). İlkokul 2, 3 ve 4. sınıf Türkçe ders kitapları bütüncesinin kelime hazinesini geliştirme eğitimi açısından incelenmesi. *Turkish Studies, 8(1)*, 1561-1570.
- Kaplan, M. (1983). *Kültür ve dil*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Kaplan, M. (2005). *Nesillerin ruhu*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Kayadibi, F. (2001). Eğitim kalitesine etki eden faktörler ve kaliteli eğitimin üretime katkısı. *Journal of Istanbul University Faculty of Theology, (3)*. Özbay, M. ve Melanlıoğlu, D. (2008). Türkçe eğitiminde kelime hazinesinin önemi. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi, C:5, Sayı: 1*.
- Özdoğru, N.(1958). *Türkçemiz*. İstanbul: Gün Matbaası. Tahir, K. (2016). *Notlar*. İstanbul: İthaki Yayınları.
- Tosunoğlu, M. (200). Kelime servetinin eğitim öğretimdeki yeri ve önemi. *Meb Dergisi, s. 144*.
- Yılmaz, M., ve Korkmaz, C. (2017). 1-5. Sınıf Türkçe ders kitaplarındaki metinlerin içerik açısından değerlendirilmesi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 14(38)*, 111-130.

YURT İÇİNDE VE YURT DIŞINDA YABANCI DİL OLARAK TÜRKÇE ÖĞRETİMİ POLİTİKAMIZ

Umut BAŞAR*

Türkçe bir süreden beri yabancı dil olarak ilgi görmektedir. Bunun bir yansıması olarak gerek Türkiye’de gerekse de yurt dışında Türkçe öğrenenlerin sayısında ciddi artış müşahade edilmektedir. Bununla birlikte bir taraftan kamu kurum ve kuruluşları diğer taraftan özel sektör temsilcileri yabancılara Türkçe öğretimi sektöründe faaliyet göstermektedir. Ancak bu kurumlar arasında eş güdüm olduğunu söylemek mümkün değildir. Doğal olarak bu durum beraberinde pek çok sorunu da getirmektedir. Öyle ki yurt içi ve yurt dışında birbirinden farklı amaç ve yöntemlerle yabancılara Türkçe öğretilmesi öncelikle kalite ve koordinasyon sorunu yaratmaktadır. Daha açık bir ifadeyle yabancılara Türkçe öğretiminin ticarileşmesine karşın bu sektörün denetimden büyük oranda uzak oluşu, birbiriyle tutarsız Türkçe öğretimi faaliyetlerinin yapılmasına zemin hazırlamaktadır. Somutlaştırmak gerekirse kur saatleri, sınavlar, öğretici yeterlikleri, ders materyalleri, uygulama ortamları gibi öğretim sürecinin temel bileşenlerine dair özel sektör bir tarafa kamu kurumlarında dahi standartlar tam olarak netleşmemiştir. Mevcut durum hem kaynak kullanımına yansımakta hem de etkili bir süreç yönetimini zorlaştırmaktadır. Bu koordinasyon ve kalite meselenin temelinde ise yabancılara Türkçe öğretimine ilişkin hukuki ve kanuni çerçevenin henüz net olarak belirlenmemiş olması bulunmaktadır. Dil politikası üretimi ve bu politika kapsamında dil planlamasının yapılması ana dili olarak Türkçe öğretimi için geçerli olduğu kadar yabancılara Türkçe öğretimi için de geçerlidir. Bu çalışmanın amacı, Türkiye’nin yurt dışında ve içinde yabancı dil olarak Türkçe öğretimi politikasının hangi temeller üzerinde şekillenebileceğini tartışmaktır. Çerçevesi, kapsamı ve amaçları belirlenmiş bir yabancılara Türkçe öğretimi politikasına binaen hazırlanmış

* Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Sosyal Beşer Bilimler Fakültesi, umut.basar@asbu.edu.tr.

eylem planlarını hayata geçirmek üzere ilgili kurumların eş güdümlüde çalışmasının stratejik öneme de haiz olan yabancılara Türkçe öğretimi uğraşından daha fazla verim sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türkçe, Yabancı Dil Olarak Türkçe, Yurt İçi, Yurt Dışı, Politika Üretimi

Giriş

Geçtiğimiz 50 yılda gerek yurt içinde gerekse de yurt dışında Türkçe yabancı dil olarak Türkçe öğretimi belki de ön görülmeven şekilde ciddi mesafe kat etmiştir. Zira 1984 yılında Ankara Üniversite bünyesinde küçük bir birim olarak kurulan Türkçe Öğretimi ve Uygulama Merkezi (TÖMER) zamanla büyüyecek ve mevcut talebe karşılık verilemediğinden önce Gazi Üniversitesi akabinde ise Ege Üniversitesi bünyesinde Türkçe öğretim merkezleri kurulacaktır. Çok geçmeden yabancılara Türkçe öğretimi eğitim sektöründe ticari bir pazar olarak da dikkat çekecektir. Buna paralel bir şekilde birbirinin peşi sıra üniversiteler müstakil Türkçe öğretim merkezleri kuracaktır. Hâlihazırda Türkiye’de Türkçe öğretim merkezine sahip olmayan üniversite -eğitim dili yüzde yüz İngilizce olan birkaç okul istisna kabul edilirse- yok denecek kadar azdır. Bunun temelde iki basit sebebi bulunmaktadır. İlk olarak Türkiye’nin en ücra üniversitelerinde bile yabancı öğrenciler eğitim almaktadır. Küresel dünya koşullarıyla birlikte Türk üniversiteleri gün geçtikçe daha fazla öğrenciye eğitim fırsatı sunmaktadır. Yabancı öğrenciler, tahsil hayatına başlamadan eğitim dili olan Türkçeyi öğrenmektedir. Dolayısıyla üniversiteler öncelikle kendi öğrencilerinin Türkçe öğrenme gereksinimlerini gidermektedir.

İkinci olarak ise yine Türkiye’nin her şehrinde artık yabancılar ikamet etmektedir. Türkiye’ye son 15 yılda gerçekleşen yabancı akınının muhtelif gerekçeleri vardır. Bir yandan çekim merkezi diğer yandan güvenli bir ülke olarak Türkiye; Orta Doğu, Güney Asya, Orta Asya, Kafkaslar, Afrika, Balkanlar olmak üzere oldukça geniş bir coğrafyadan bireye ev sahipliği yapmaktadır. Bu bireyler de Türkiye’de hayatını daha kolay idame ettirmek ve dahası çalışma hayatına atılabilmek için çeşitli yollarla Türkçe öğrenmektedir ki üniversiteler bünyesindeki dil öğretim merkezleri, Türkçe öğrenmek için uygun yerlerdir.

1. Gelişen Bir Sektör Olarak Yabancılara Türkçe Öğretimi

Belki de 2000’lere kadar Türkiye’de ikinci dil olarak Türkçe öğrenen hedef kitle, çoğunlukla öğrenci ve kısıtlı sayıda işi gereği Türkiye’ye gelmiş olan yabancılar iken şimdilerde bu görünüm oldukça değişmiştir. Sığınmacıdan iş adamına, öğrenciden araştırmacıya, sanatçıdan yatırımcıya kadar geniş bir yelpazede sayısı milyonları aşan

birey Türkiye’de yaşamaktadır. Türkiye bu yönüyle bölgesinin kültürel renklerini kendi bünyesinde eritebilen ve her insana beklentisi (eğitim, tatil, eğlence, ticaret, nitelikli yaşam, özgür bir muhit, güvenli bir çevre vb.) doğrultusunda seçenekler sunan ender ülkelerden birine dönüşmüştür.

Ülkedeki yabancı sayının artışı, Türkiye’nin özellikle son yirmi yılda yakaladığı toplumsal refah düzeyi ve ekonomik kazanımlarıyla doğru orantılıdır. Takdir olunur ki hiçbir ülke sebepsiz yere yabancıların çekim merkezine dönüşemez. Kuşkusuz Türkiye’nin köklü tarihi, zengin kültürü ve demokratik yönetim sistemi, bölgedeki toplumlar nazarında cazip özelliklerdir. Türkiye modern ve kalkınmış bir ülke olarak insanları kendine çekmektedir. Ülkeye gelen yabancı şayet turist değilse Türk toplumuyla etkili iletişim kurabilmek adına öncelikle dil bariyerini aşmak durumundadır. Yabancı sayısının artışı da Türkçe öğretimi pazarının büyümesini ve Türkçe öğretimi faaliyeti gösteren kurumların çoğalmasını beraberinde getirmektedir.

Türkiye’nin dışı açılma politikası belirgin bir şekilde Türkçeyi de dışı açmıştır. Günümüzden 25 yıl önce yurt dışında yabancı dil olarak Türkçe öğretimi çoğunlukla Türkoloji kürsüleriyle Millî Eğitim Bakanlığına bağlı az sayıda kültür merkezinden ibaretti. Türkçe geniş kitlelerce yabancı dil olarak ilgi görmemekteydi. Türkiye’deki gelişimin yarattığı etkinin yanı sıra Türkiye’nin bölgesel ve küresel ölçekteki insani ve dinamik dış politikası, gecikmeli de olsa Türkçeyi kamu diplomasisinin bir enstrümanı olarak kullanmaya başlamıştır. Kamu diplomasisinin bir sacayağı olarak “kültür diplomasisinin” en güçlü unsuru, Türk kültürünün yansıdığı Türkçedir. Bu politikanın kurumsallaşması için yakın geçmişte çeşitli adımlar atılmıştır. 1992 yılında kurulan Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı (TİKA) yurt dışındaki Türkoloji bölümlerini desteklemeye ve Türkçe kursları açmaya başlamıştır. 2007 yılında faaliyete başlayan Yunus Emre Enstitüsü (YEE) ise yurt dışındaki Türkçe öğretim faaliyetlerini belli bir sistematik ve strateji çerçevesinde uhdesine almaya başlamıştır. 2010 yılında faaliyete geçen Yurt Dışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB) da Türkçe öğretimini çalışmalarının odağına almıştır. Son olarak 2016 yılında, Türkiye Maarif Vakfının (TMV) kuruluşu, Türkçenin sadece yabancı dil olarak değil eğitim dili olarak da çeşitli kademelerdeki okullarda kullanılmasına kapı aralamıştır.

Sırası gelmişken Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK), Türkiye Diyanet Vakfı (TDV) gibi devlet kurumlarıyla Türkiye menşeli pek çok sivil toplum kuruluşunun da yurt dışında Türkçe öğretimi faaliyeti gösterdiğini kaydetmek gerekir. Özellikle yurt dışındaki kurumsal faaliyetler, yabancılara Türkçe öğretimi uğraşının, belli bir hedef kitleye sadece dil öğretmekten ibaret olmadığını ortaya koymuş, Türkçe öğretiminin; Türkiye’nin ülke dışındaki yumuşak gücünün perçinlenmesine ve artışına katkı sağladığı fark edilmiştir. Denebilir ki Türkçenin jeopolitik bir boyutunun olduğu ve diğer yumuşak güç (sanatı, sineması, mutfak kültürü, dünyaca ünlü markaları, tarihi ve turistik yerleri, müziği, üniversiteleri, ekonomik imkânları, burs desteği vb.) unsurlarının

yanında işe koşulabileceği ve hedef kitle nezdinde etki bırakabileceği görülmüştür. Bu durum şimdilerde öyle bir vaziyet almıştır ki Türk kamu diplomasisinde, Türkçenin stratejik bir konumda olduğu söylenebilir. Hatta iddialı bir ifadeyle Türkçenin jeopolitik nüfuz alanının Türkiye'nin jeopolitik nüfuz alanının ötesine geçtiği iddia edilebilir. Örnek vermek gerekirse günümüzde Türkiye-Hindistan ilişkileri, oldukça iyi seyretmezken Türkçenin Hindistan Müslümanları arasında ilgi gördüğü ve geniş Hindistan coğrafyasının ortalarına kadar nüfuz ettiği öne sürülebilir.

Konuya dönülecek olunursa, eğitimin her sektöründe olduğu gibi yabancılara Türkçe öğretimi alanında da bir yandan kamu kurumları diğer yandan özel sektör girişimcileri birlikte faaliyet göstermektedir. Durum yurt dışında da benzerdir. Türkçe öğretimi işini hem Türk hem de ikinci ülkenin kamu kurumları yürütmekte bunun yanında üçüncü bir grup olarak özel kurslar da kurumsal yapılar olarak varlık göstermektedir. Türkçe öğretim faaliyetlilerinin yurt içi ve yurt dışı olmak üzere çift yönlü bir şekilde hızlıca genişlemesi beraberinde birçok yeni gereksinimi ve doğal olarak sorunu da doğurmuştur. Buna istinaden bu tebliğde, yurt içinde ve dışında yabancı dil olarak Türkçe öğretimi politikası ele alınmıştır. Tebliğin amacı, Türkiye'nin yurt dışında ve içinde yabancı dil olarak Türkçe öğretimi politikasının hangi temeller üzerinde şekillenebileceğini tartışmaktır. Çerçevesi, kapsamı ve amaçları belirlenmiş bir yabancılara Türkçe öğretimi politikasına binaen hazırlanmış eylem planlarını hayata geçirmek üzere ilgili kurumların eş güdümde çalışmasının stratejik önemi de haiz olan yabancılara Türkçe öğretimi uğraşından daha fazla verim sağlayacağı düşünülmektedir. Bu kapsamda tebliğde önce yabancılara Türkçe öğretimi çalışmalarında merkezî bir politika eksikliğinden kaynaklı eş güdüm sorunlarına dikkat çekilecek ve bunun yurt içi ve yurt dışı ayakları incelenecektir. Tebliğin son bölümünde ise meseleye dair öneriler sunulacaktır.

2. Politika Geliştirme

Yabancılara Türkçe öğretimi faaliyetlerinin hem yurt içinde hem de yurt dışında kurumsallaşmasının büyük ölçüde tamamlandığı söylenebilir. Kurumsallaşmadan sonraki aşama, kurumsal kapasitenin artırılması ve kurumlar arası koordinasyonun sağlanmasıdır. Yabancılara Türkçe öğretimi uğraşı, yukarıda işaret edilen stratejik boyutu sebebiyle koordinasyon ve kalite akreditasyonuna ihtiyaç duymaktadır. Fakat bunun temelinde ise tıpkı ana dili olarak Türkçe öğretiminde olduğu gibi bir dil politikasına, bu politika çerçevesinde dil planlamasına ihtiyaç bulunmaktadır.

Alanda faaliyet gösteren kamu kurumları yetkili mercilerin hukuki düzenlemeleriyle açılmakta ve yasal statüsüne (dernek, vakıf, başkanlık, bakanlığa bağlı birim vb.) görev/yetki alanında hareket etmektedir. Özel dil kurumları ise konuyla ilgili hukuki düzenlemeler çerçevesinde esasen ticari olarak faaliyet göstermektedir. Yurt

dışında da durum benzerdir. İlgili kamu kurumları, siyasi misyon şefliğinin yetki ve sorumluluğunda çalışmaktadır. İster Yunus Emre Enstitüsüne bağlı Türk Kültür Merkezi olsun isterse de Türkiye Maarif Vakfına bağlı okullar, Türkiye ile söz konusu devletin ikili ilişkilerine binaen devletlerarası anlaşma, bakanlıklar arası anlaşma, kurumlar arası anlaşma vb. bir hukuki zeminde çalışmaktadır. Yurt dışındaki Türkoloji bölümleri ve özel dil kursları ise her ülkenin kendine has meri mevzuatına tabidir. Dolayısıyla Türkçe öğretimi faaliyetlerinde ciddi bir genişleme olduğu ve bu geniş faaliyet alanında derinleşmesinin ise bir politika çerçevesinde hazırlanacak eylem planları sayesinde olabileceği düşünülmektedir.

2.1. Yurt İçi

Türkiye’de, 2000’li yılların başlarından Suriye iç savaşına kadar ikinci dil olarak Türkçe öğrenen kitlenin büyük bir kısmını üniversiteler bünyesindeki Türkçe öğretim merkezlerindeki öğrenciler oluşturmaktaydı. Suriye iç savaşı sebebiyle Türkiye’ye tabiri caizse göçmen akınından sonra Türkçe öğreten kurumlar çeşitlenmeye başlamıştır. Zamanla Suriyelilerin yanı sıra Irak, Afganistan, Somali gibi kriz bölgelerinden kaçan insanlar da Türkiye’de kalmak veyahut Avrupa’ya geçebilmek için ülkemize gelmeye başlamıştır. Türkiye’nin insani krizlerdeki müspet yaklaşımı sebebiyle bu ülke pek çok insan için güvenli bir durak mesabesinde. Bununla birlikte bölgesel krizlerin uzaması, Türkiye’deki göçmenlerin kısa vadede ülkesine dönemeyeceğinin anlaşılması üzerine başta okul çağındaki çocuklar akabinde ise iş gücüne katılabilecek yetişkinler için entegrasyon (uyum) projeleri art arda hayata geçirilmiştir. Bu duruma paralel bir şekilde Türkiye, daha çok yabancıya hitap etmeye başlamış ve Türkiye’ye gelen yabancı profili çeşitlenmeye ve artmaya başlamıştır.

Göçmenlerin uyum projelerinde kilit rol Türkçe öğretimi olduğundan ister meslek edindirme kursu olsun isterse de kişisel gelişim kursu, göçmenlere ilk önce belli bir seviye Türkçe öğretimine başlanmıştır. Halk eğitim merkezleri, sivil toplum kuruluşları, TDV, YTB, YEE gibi kamu kurumları göçmenlere Türkçe öğretimi işiyle meşgul olmuştur. Bunun yanı sıra Millî Eğitim Bakanlığı bünyesinde, okul çağındaki çocuklar için düzenlenen en büyük faaliyet olarak Suriyeli Çocukların Türk Eğitim Sistemine Entegrasyonunun Desteklenmesi Projesi hayata geçirilmiştir. Bu projelerin ne derece verimli olduğunu tam olarak kestiremeden koronavirüs salgını başladığından eğitim faaliyetleri nispeten yavaşlamıştır.

Artan yabancı sayısı, Türkçe öğrenme ihtiyaçlarının da çeşitlenmesine sebep olmaktadır. Artık Türkiye’de eğitim amaçlı Türkçe öğrenenlerin sayısı bütün sektör içerisinde azınlığa düşmüştür. TÖMER’lerin öğretim sistemi, çoğunlukla olarak üniversitelerde eğitim alacak bireylerin gereksinimlerine uygun şekilde kurgulandığı için özel sektör bu boşluğu görerek farklı hedef gruplar için farklı türlerde içeriklerle

sektöre girmiştir. Ancak zamanla akademik ihtiyaçlar için de TÖMER'lerle rekabet etmeye başlamışlardır. Özel dil kursları hedef kitleye oldukça farklı seçenekler (bire bir ders, özel olan Türkçesi, mesleki Türkçe, esnek kur saatleri vb.) sunabilmesine rağmen ticari kaygılar öncelendiğinden nitelik sorunu kendini göstermektedir. Tek bir örnek vermek gerekirse Ankara Kızılay'daki meşhur yabancı dil kursları, son birkaç yıldır İngilizce ve Almanca gibi yabancı dillerin öğretiminin yanı sıra yabancılara Türkçe öğretimi işine de girmiştir. Söz konusu kurslarda yabancı dil dersi veren öğretim elemanları aynı zamanda yabancılara Türkçe de öğretmektedir.

Genel olarak Türkiye'de yabancılara Türkçe öğretimi faaliyetlerine bakıldığında, kamu kurumları ve özel dil kurslarının yanı sıra yabancılara Türkçe öğretimi alanı için uzman ve araştırmacı yetiştiren üniversitelerin yüksek lisans ve doktora programlarına da değinmek gerekir. Yabancılara Türkçe öğretimi, müstakil bir akademik disiplin olarak da yeni gelişmektedir. Türkiye'de yabancılara Türkçe öğretiminin henüz lisans programı yoktur. 2010 yılından sonra açılmaya başlayan birkaç yüksek lisans ve doktora programı aracılığıyla uzman ve araştırmacı yetiştirilmektedir. Lisans programı olmadığı için de yabancılara Türkçe öğretimi sertifika programları aracılığıyla TÖMER'ler bu sektörde öğretmenlik yapmayı düşünen bireylere kısa süreli eğitimlerle formasyon kazandırmaya çalışmaktadır. Ancak kısa süreli bu eğitimlerin sektördeki nitelikli öğretici ihtiyacına cevap verebildiğini söylemek güçtür. Yüksek lisans ve doktora programlarından gelen tezler ile alandaki akademik çalışmaların belli bir strateji ya da Türkiye'nin hâlihazırda bu alandaki öncelikleriyle paralel geliştiğini söylemek de zordur. Zira göçmenler, çocuklara Türkçe öğretimi, iki dillilere Türkçe öğretimi gibi Türkçe öğrenmesi elzem ve bir ihtiyaç olarak sahada kendisi gösteren gruplara yönelik akademik birikim henüz olgunlaşmıştır denemez.

Bütün bunlar bir arada düşünüldüğünde Türkçe öğrenmeye yoğun talep, bu talebin yarattığı pazardaki büyüme yabancılara Türkçe öğretimi faaliyetlerinde hızlı bir artış yaratmıştır. Fakat Türkiye'nin en ücra köşesinden İstanbul'daki dil öğretim merkezlerindeki uygulamalara bakılınca tam anlamıyla kargaşa kendini göstermektedir. Öğretici profilleri, ders materyalleri, ders içerikleri, ölçme-değerlendirme araçları, öğrenme ortamları, ders ve kur saatleri vb. yabancı dil öğretiminin bütün bileşenlerinde bir standartlaşma yoktur. Bilakis birbiriyle taban tabana zıt uygulamalara her gün şahit olunmaktadır. Bir örnek vermek gerekirse, A üniversitesinin TÖMER'inde kur sonu sınavlarında dinleme becerisinden sınav yapılmamaktayken B üniversitesinde konuşma becerisinden sınav yapılmamakta C üniversitesinde ise her dört beceriden ayrı ayrı sınav yapılmakta ancak bu üç üniversite de öğrenciye Türkçe yeterlik belgesi vermektedir. Bu belgenin niteliğini kontrol ve teyit edecek çatı bir kuruluş ise mevcut değildir. Bu yüzden bir standartlaşmanın ve bu standartların denetiminin kaliteyi koruyacağı düşünülmektedir. İlk etapta kamu kurumları yabancılara Türkçe öğretiminin kalite standartları üzerine çalışılabilir

akabinde ise özel sektörün kalite ve denetimine ilişkin özel sektör temsilcilerinin de katılımıyla bir çerçeve belirlenebilir. Aksi halde birbirinden kopuk ve dağınık seyreden yabancılara Türkçe öğretim faaliyetleri suiistimale müsait bir sektöre dönüşebilir ve bu alanda yaşanan kötü hadiseler Türkiye'nin saygınlığına zarar verebilir.

2.2. Yurt Dışı

Türkçe, yurt dışında Türkiye'nin önemli marka ya da amiyane bir tabirle talep gören ürünlerinden biridir. Başka bir deyişle Türkçenin marka değeri, şimdilerde uluslararası piyasada yüksektir. Lakin bu durumun Türkiye'nin uluslararası ölçekteki itibarıyla doğru orantılı olduğu göz ardı edilmemelidir. Yani Türkiye çekim merkezi olmaya devam ettikçe, Türk kültürü insanların dikkatini çekecek ve Türkçe de yurt dışında yabancı dil olarak ilgi görmeye devam edecektir. Türkiye'ye gelerek yerinde Türkçe öğrenmeyi zahmetli ve masraflı bir iş olarak görenler, kendi ülkelerinde Türkçe öğrenmeye devam edecektir.

Yurt dışında yabancı dil öğretimi çalışmalarına bakarken ilk olarak Türk kamu kurumlarını zikretmek uygun olur. Türk kamu kurumlarından YEE ve MEB'e bağlı kültür merkezlerinde daha çok kamu diplomasisi çerçevesinde türdeş olmayan hedef kitleye Türkçe öğretimi, gerçekleştirilmektedir. Daha net söylenecek olunursa öğrenci, öğretmen, iş adamı, esnaf, ev hanımı, sanatçı, devlet memuru vb. pek çok sosyokültürel sınıftan birey aynı öğrenme ortamında dil öğrenim sürecini tecrübe etmektedir. TMV'ye bağlı okullarda ise zorunlu ders statüsünde daha çok akademik ihtiyaçlar için Türkçe öğretimi gerçekleştirilmektedir. TİKA, Türk Silahlı Kuvvetleri ve Türkiye menşeli STK'ların da Türkçe öğretimi faaliyeti yaptığı bilinmektedir. Son olarak Türkiye'nin kurucu ortak olduğu veyahut ileride olacağı üniversite ve eğitim kurumlarında da Türkçe öğretildiğini zikretmek gerekir.

Bunların yanı sıra ilgili ülke, Türkiye'ye ilişkileri ve ihtiyacı doğrultusunda Türkçe bilen insan kaynağını gidermek adına Türkçe öğretimini teşvik edebilmektedir. Araştırma merkezleri, kültür merkezlerinin yanı sıra çeşitli kademelerdeki okullar ile üniversiteler Türkçe öğretimin gerçekleştirildiği mekânlardır. Formel eğitim kurumlarında Türkçe seçmeli veya zorunlu ders statüsünde yer alabilmektedir. Ayrıca yine Türkiye'ye yönelik danışmanlık hizmeti veren şirketlerin yanı sıra özel dil kursları da Türkçe öğretmekte bu kapsamda Türkiye'deki TÖMER'lerle iş birlikleri geliştirmektedir. Bu iş birliğinin kapsamı karşılıklı protokoller çerçevesinde belirlenmektedir. Ancak bu alanda da zaman zaman suiistimler görülebilmektedir. Örneğin kimi danışmanlık şirketleri sahte Türkçe yeterlik belgeleri dağıtabilmektedir ya da Türkçe yeterlik sınavlarında usulsüzlük yapılmasına ortam yaratabilmektedir. Özel sektörün sebep olacağı olumsuz algının dolaylı olarak Türkiye'nin hanesine yazıldığını belirtmekte yarar vardır.

Üzerinde önemle durulması gereken husus, sayısı 100'ü geçen yurt dışındaki Türk Dili ve Edebiyatı bölümleridir. Bu bölümlerin büyük çoğunluğunda esas olarak Türkiye Türkçesi ve Türk Edebiyatının öğretimi yapılmaktadır. Türk dünyası ve Türk dillerini umumi bir bakışla ele alan bölümler de bulunmaktadır. Bu Türkoloji bölümlerini MEB, TİKA ve YEE gibi kurumlar tarafından çeşitli şekillerde desteklenmeye çalışılmaktadır. Bu desteğin çerçevesi de ikili anlaşma ve protokollere göre şekillenmektedir. Bölümlerde Türkiye mezunu akademisyenlerin yanı sıra yerel üniversitelerden mezun akademisyenler de görev almaktadır. Geçici süreyle Türkiye'den akademisyenler, farklı programlarla bölümlerde misafir öğretim elemanı olarak da ders verebilmektedir.

Söz konusu bölümler Türkiye açısından stratejik önemdedir. Nitekim bu bölümlerin mezunları ve öğretim elemanları ülkelerindeki Türkiye algısının inşasında etkili olmaktadır. Bölüm öğrencileri ve öğretim elemanları Türk dili ve kültürüne olan hâkimiyetleri sayesinde ülkelerinde Türkiye'nin kültür elçisi olmaya aday teşkil etmektedir. Ne var ki Türkoloji bölümleriyle muhtelif gerekçelerle her daim arzulanan ilişkiler tesis edilememektedir. Bu perspektiften bakıldığında, örneğin Almanyadaki kimi Türkoloji bölümlerinin Türkiye aleyhinde lobcilik faaliyetlerinin akademik mahfiline dönüşmesi veyahut Türkoloji bölümlerinde öğretim elemanı olarak görev yapan kimi şahısların akademik çalışmalarının odağında Türkiye karşıtlığının yer alması üzerinde düşünülmesi gereken bir konudur. Türkoloji bölümlerindeki öğretim elemanları ve öğrencilerle organik ilişkilerin tesisinin yanı sıra sadece bu bölümlerin güçlendirilmesi, desteklenmesi ve insan kaynağı yetiştirilmesi ve akabinde mezunların takibinin yapılmasına dair bir strateji kurgulanabilir.

Yurt dışındaki Türkçe öğretim faaliyetlerinin müşterek bir stratejik hedefe sevk edilmesi, uzun vadede Türkiye'ye dış politikada yeni bir müzahir grup yaratabilir. Ancak bu faaliyet alanının boş bırakılması, Türkiye aleyhine çalışmalar yürüten odakların buralara yön vermesine zemin hazırlayabilir. Nitekim uzun bir süre Türkçeye olan teveccühten istifade eden bazı karanlık odakların yetiştirdiği gruplar, şimdilerde Türkiye aleyhindeki kara propagandanın öncülüğünü yapmaktadır. Yurt dışında Türkçe öğretiminde Türkiye'nin stratejik aklı net bir şekilde çeşitli araçlar üzerinde bulunmalıdır.

Sonuç ve Öneriler

Yabancılarla Türkçe öğretimi faaliyetleri, 2000'li yıllarla birlikte farklı bir evreye girmiştir. 2020 yılına gelindiğinde ise büyük oranda kurumsallaşma tamamlanmıştır. Üniversitede, sivil toplumda, yurt içinde, yurt dışında hangi kurumun hangi çerçevede hangi hedef kitle için Türkçe öğreteceği büyük oranda netlik kazanmıştır. Bu alanlarda görev alan çok sayıda uzman artık yetişmektedir. Bundan sonraki aşama, hâlihazırda

birbirinden kopuk ve dağınık bir görünüm arz eden bu faaliyetlerin belli çerçevede koordine edilmesi ve yabancılara Türkçe öğretimine dair ilgili kurumların iş birliğiyle bir politika belirlenmesidir. Politika belirlenmesi, kaynak ve imkânların verimli kullanılması ve ülkenin öncelikli ihtiyaçlarına yönelik çalışmalar yürütülmesini sağlayacaktır. Diplomat, akademisyen, öğretmen, analist, sanatçı ve öğretmen gibi meslek gruplarından temsilcilerle bir vizyon belgesi hazırlanabilir. Bu doğrultuda, yabancılara Türkçe öğretimine yönelik politika geliştirme çalışmalarının aşağıdaki öneriler çerçevesinde şekillenmesi tarafımızca düşünülmektedir:

- Bölgesel uzmanlaşma önem arz etmektedir. Yabancılara Türkçe öğretiminin her bölgeye özgü konseptinin olması faydalı olabilir. Örneğin Kazakistan'da Türkçe öğretimiyle Afganistan'da Türkçe öğretimi gerçekten birbirinden oldukça farklıdır. Her bölgenin ve grubun kendine özgü hassasiyetleri ve kültürel özellikleri bulunmaktadır ki bunlar sınıf ortamına doğrudan yansımaktadır. Bu kapsamda bölge uzmanlarının yetiştirilmesi ehemmiyet arz etmektedir.
- Yabancılara Türkçe öğretimi faaliyetlerine bir standart getirebilmek adına yurt içi ve yurt dışındaki kurumların takip ve tatbik edeceği ölçütler belirlenebilir. Üniversiteler bünyesindeki TÖMER'lerin bile Türkçe öğretiminde birbiriyle tutarlı olmayan uygulamaları düşünüldüğünde, pek çok kurum için rehber teşkil edecek ve bu kurumlar arasında eş güdümü sağlayacak bir mekanizma geliştirilebilir. Bu mekanizma özellikle özel sektörün akreditasyonu konusunda yetkilendirilebilir.
- Eğitim fakülteleri bünyesinde yabancılara Türkçe öğretmenliği lisans programının kurulması ve program mezunlarının bu alanda istihdamının öncelenmesi sağlanabilir. Ayrıca yabancılara Türkçe öğretimi disiplininin doçentlik alanı olarak da tanımlanması akademik çalışmalarda derinleşmeye katkı sunabilir.
- Yurt dışına gönderilecek yabancılara Türkçe öğreticilerin görevlendirme öncesi ciddi hizmet içi eğitimlerden geçmesi ayrıca personel seçiminde niteliği arttırmak adına kriterlerin gözden geçirilmesi yararlı olabilir.
- Türkçe öğretimi gerçekleştiren bütün kurumlar tarafından verilen yeterlik belgelerinin geçerliliğinin denetlenebilmesi için bir merkez oluşturulabilir. A kurumundan C1 düzeyinde yeterlik belgesi alan bir öğrenci, B kurumunda girdiği sınavda A2 düzeyinde çıkabilmekte ya da kurumlar birbirinin belgesini tanımayabilmektedir. Bu durum kargaşa, mağduriyet ve suiistimallere sebep olabilmektedir. Belge geçerliliğinin denetimi pek çok kurumun faaliyetlerine çeki düzün vermesini sağlayabilir.

- Göçmenler, iki dilliler, çocuklar gibi öncelikli ve acil çözüm bekleyen gruplara yönelik özel projelerin geliştirilmesi ilgili kamu kurumları tarafından teşvik edilebilir.
- Salgın süreci eğitimin bütün sektörlerini olduğu gibi yabancılara Türkçe öğretimini de çevrim içi platforma taşımıştır. Ancak mevcut etkinlikler, çevrim içi Türkçe öğretim çalışmaları için yeterli alt yapı ve ders içeriği bulunmadığını ortaya koymuştur. Bu alanda yapılacak yatırımlar ve farklı Türkçe öğrenme platformlarının kurulması orta ve uzun vadede Türkçe öğrenme imkânını daha geniş kitlelere açabilir.
- Genel Türkçe öğretimi dışında özel alan Türkçesi, iş Türkçesi ve akademik Türkçe gibi Türkçenin farklı yeterlikler gerektiren boyutlarına yönelik kurs talepleri bir süredir dikkati çekse de bu konuda başta nitelikli ders materyali ve öğretim elemanı olmak üzere çeşitli eksiklikler göze çarpmaktadır. Türkçe öğretiminin hedef kitle özellikleri ve talebi doğrultusunda çeşitlendirilmesi faydalı olabilir.

8. BÖLÜM

Akademik Dil- Akademimin Dili-İlim Dili

Durmuş Günay

Akademi ve Dil

Ünal Çamdalı

Türkçenin Fen ve Teknik Bilim Alanlarında Kullanımı

Vehbi Başer

Muhafazakâr Programın Kifayeti ve Türk Dili Akademisi Kurulması Hakkında Bazı Görüşler

Necmeddin Turinay

Sanat Dili, Düşünce Dili ve Akademik Dil Arasındaki Farklar

..... TÜRKÇE ŞÛRASI .....

AKADEMİ VE DİL

Durmuş GÜNAY*

Özet

Dil probleminin ne olduğuna, problemin çözüm sürecinin nereden başlaması gerektiğine, medeniyet, kültür ve dil ilişkisine değinildi. Akademinin kültürü unuttuğu belirtildi. Zihin dünyası ve dil dünyası arasındaki ilişki ile bu dünyaları meydana getiren unsurlar arasındaki bağlantılar gösterildi. Dil problemin derinliğine rağmen çözüm umudunun yitirilmemesi gerektiği dile getirildi.

Giriş

Dil konusunda yaşanan problem nedir? Problemin temel sebebi ne(re)ye dayanıyor? Çözüm süreci için doğru olan başlangıç noktası nedir? Sormak yol açmaktır. Soru, araştırmannın kılavuzudur. Problemin belirlenmesine ve çözümüne giden süreç nereden başlanması gerektiğine dair birkaç hususa kısaca değindikten sonra, akademik dünyadaki dil problemine işaret eden birkaç örnek gösterilecektir.

Dil, kültürün taşıyıcısı ve ortaya çıktığı dünyadır. Kültür, medeniyetin özüdür. **Medeniyet= Kültür+ Madde.** Bu formülün detaylı açıklaması konumuzun dışına taşmak olur. Problemin temeli, medeniyetimizin büyük krizidir. Medeniyet kapsayıcı bir kavramdır. Medeniyet krizi bütün alanlarda ve dil alanında da yıkıma yol açmıştır ve yıkım çeşitli yönleriyle devam etmektedir. Kriz derindir. Medeniyetimize karşı önce aydınlarda duyarsızlık ile başlayan sonra karşıtlık ve giderek düşmanlığa dönüşen bir süreçtir. Harf ve dil devrimi sonucunda kültür katliamına maruz kaldık. Kültürünü, tarihini, geçmişini yok etmeyi amaçlayan bir katliamdır bu. Geçmişini silerek batı tipi yeni bir toplum yaratma amaçlanmıştır. Krizin dil alanındaki dışa vurumu, aydınlarda kendi diline karşı dil sevgisinin, dil zevkinin, dil kuyumculuğunun, dil estetiğinin

* Prof. Dr., Maltepe Üniversitesi Öğretim Üyesi, İstanbul. durmusg@gmail.com

ve dil duyarlılığının tükenişi şeklinde olmuştur. Günümüzde, Türkçe ile İngilizceyi karıştırarak kullanan bir aydın kesimi vardır. Türkçe, **Türkçe+İngilizce = “Türkizce”** olmuştur onların dilinde.

1. Dil ve Kültür

Batıyı öykünmekle dile verilen zarar; mantıksal düzlemde yani gramerde, uydurma kelime tercihlerinde ve ifadelerin kullanıldığı bağlam hatalarında açıkça görülebilir. Bağlam ile işaret etmek istediğimiz, farklı değerlere sahip başka bir kültürün söylem tarzını kullanmaktır.

Cümlede kelimelerin sıralanış şekli, dili kullanan kültürün medeniyetine ve düşünce yapısına dair izler taşır. “Ben” zamirini cümlenin en başına koyan ve aslı unsuru olarak kabul eden bir kültürle kişi zamirini hiç kullanmaksızın yükleme iyelik eki ekleyerek meramını dile getiren bir kültürün dünyaya bakışının aynı olmayacağı yönünde çıkarımda bulunabiliriz. İngilizce, ‘*I know this is true*’ cümlesinin tam karşılığı “Ben” bunun doğru olduğunu biliyorum’ şeklindedir. Ancak Türkçede, vurguya ihtiyaç yoksa ‘bunun doğru olduğunu biliyorum’ deriz, “ben” zamirini kullanmayız.

Bunun gibi, bir dilde kullanılan kelimeler de bir tarihe sahiptir, tarihin izlerini, toplumun hafızasını taşır. Şiirlerde, ağıtlarda, türkülerde, atasözlerinde kullanılarak nesilden nesile hafıza aktarımını sağlar. Stres kelimesinin muhtelif karşılıkları hakkında sıkça kullanılan bir örnek vardır: Mesela bugün her yaştan insanın sıkça kullandığı “stres” kelimesi, çeşitli saiklerle tercih edilmeyen ya da ettirilmeyen, unutturulan dert, gam, kahır, keder, gussa, yeis, tasa, mihnet, elem, üzüntü, sıkıntı, endişe, kasvet, nedamet, melâl, enduh, füduret, hüzün, hüsrân, hicrân, ıstırap, inkisar, kâbus, hafakan, teessüf, teessür, vehim, buhran, matem, gaile kelimelerinden hangisini karşılamaktadır.

Dil probleminin çözümüne giden sürecin başlangıcı dilini sevmektir. Bilmek için sevmek, sevmek için bilmek gerekir. Bilmenin başlangıcı, bilme ihtiyacı veya bilme arzusudur. Aynı zamanda insan bilmediğini sevemez. Dilini sevmeyen dilinin estetiğini inceliklerini yakalayamaz. “*Varlık kendisine negatif bakanlara bilgisini açmaz*”. Ana dilin iyi öğrenilmemiş olması, iki sonuca yol açmaktadır. Birincisi, dilin zevkine varamamak dolayısıyla dil sevgisi eksikliği. İkincisi, başka dili öğrenme zorluğu. Bir başka dili öğrenmede ana dil referans olmaktadır. Çocuk, ana dilini annesinden ve çevresinden örtük bilgi ile öğrenir ve dilin grameri çocuğa örtük olarak geçer. Çocuk konuşmaya başladığında dilin gramerine ve selikasına göre konuşur. Eğer çocuk, ana dilini iyi öğrenmişse, bir dil öğrenmeyi deneyimlemiş olan zihin, yabancı dili de daha kolay öğrenir.

2. Zihin Dünyası ve Dil Dünyası

“Dil varlığın evidir” der, Heidegger. Varolan dünyası üçtür: *Düşünmede varolan, dilde varolan ve dış dünyada varolan*. Yaratıcı düşünmede, icat veya keşifte, varolan zihinde/ düşünmede başlar, sonra dile dökülür. Dış dünyada varolan ise, varolanın zihindeki kavramı ile karşılaştırılarak bilinir. Sonra dile dökülür. Hem dış dünyada var olan hem iç dünyada “yaratılan” (vardan var edilen) varolan önce zihin dünyasında varolmakta sonra dil dünyasına aktarılmaktadır.

İnsan bir toplum ve kültür içinde doğar. İnsan, zihinde varolan kavramları, hem iç dünyasındaki yaratıcı yeteneği hem de dış dünyadan (içine doğduğu toplum ve kültürden) edinir. Bu kavramlar, terim veya kelime/sözcük olarak dile dökülür, dilde varolan olur. Yaratılmış olan dış dünyada varolan doğal varlıklar olsun veya insanın yaratıcı yeteneğinin ortaya koyduğu yapay nesnelere olsun, tümü dilde görünüşe çıkar (Şekil A). İnsanın ibda faaliyeti ve öğrenme sürecinin nasıl işlediği konusu; insanlığın başlangıcından beri, Batılı anlamda 2500 yıldan beri, üzerinde ikamet edilmesine rağmen açıklığa kavuşturulamamıştır.

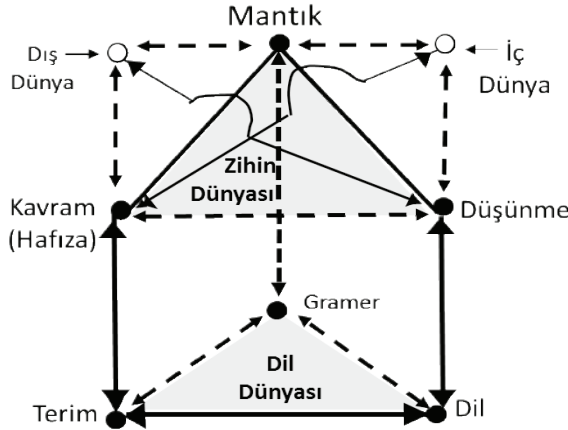
Günümüzde, üniversitenin üç misyonu olduğu dile getirilmektedir. Eğitim-öğretim, araştırma ve kamu hizmeti. *Görüldüğü üzere üniversitenin misyonu içinde kültür yoktur*. Misyon ifadesi, batı üniversitelerinde olduğu gibi bizde de böyledir. *Modern üniversite ve bizim üniversitemiz kültür boyutunu unutmamıştır* (Gasset,1997). Doğruluğun, güzelliğin onda olduğu kabul edildiğinden bizim ülkemizde Batı, eleştirisiz olarak benimsenir. Dolayısıyla, üniversitenin misyonu da oradan aktarılmıştır. Kültür hayati fikirler sistemidir(Gasset,1997). Kültür, “düşünölmüş ve söylenmiş en iyi şeyler”dir (Tate,2018). Günümüzde, yalnız bir alanda uzman başka bütün alanlarda bilgisiz insan tipi yetiştirilmesinin önemli bir sebebi de üniversitede kültür boyutunun unutulmuş olmasıdır.

Kitaplarımıza, gazetelerimize ve dergilerimize bakın, sokaktaki tabelalara bakın, kanunlarımıza bakın, resmi yazışmalara bakın, radyo ve televizyonlarda konuşulanlara bakın, politikacılarımızın demeç ve nutuklarına bakın, imla, gramer, sentaks, ifade, noktalama, telaffuz, vurgulama, diksiyon, vs. bakımdan binbir yanlışla rastlamanız işten değildir (Yalçın, 2003).

Eğitim sisteminde kelime sayısı; İngiltere: 71 bin, Japonya: 40 bin, İtalya: 32 bin, Türkiye: 6-7 bin kelime kullandığı söylenmektedir. (Bakiler, 2004).

Dilin zenginliği kelime hazinesi ile orantılıdır. Terim/kelime/sözcük, kavramın dildeki izdüşümüdür. Terim, kavrama işaret eder. Terim yok ise kavram da yoktur. Kavram yoksa terim de yoktur. Dildeki daralma zihinde de daralmaya yol açar. Zihindeki daralma da dilde, düşünmede ve üretmede daralmaya yol açar. Wittgenstein’in “Dilimin sınırları dünyanın sınırlarıdır” ifadesi buna işaret ediyordur olmalıdır.

Zihin dünyası ile dil dünyası arasındaki ilişki Şekil A'da temsil edilmeye çalışıldı. Zihin dünyasını; mantık, kavram, düşünme oluşturmaktadır. Dil dünyasını ise; gramer, terim ve dil oluşturmaktadır. Zihin ve dil dünyası birbirini ile sürekli etkileşim içindedir. Zihin dünyası dil dünyasında görünüşe çıkar (Keklik, 1990).

Şekil. A. Zihin Dünyası-Dil Dünyası
Dış Dünya-İç Dünya
İlişkisi

Dildeki karışıklık zihin dünyasında karışıklığa yol açar veya zihinsel karışıklık dilde karışıklık olarak görünür.

Dil alanında yaşanan problemlerin çözümü, öncelikle dil sevgisine ve dil zevkine sahip olmayı gerektirir. Bilginin amacı doğruluk, ahlakın amacı iyilik ve estetiğin amacı güzelliştir. Doğru bir yazı veya konuşmaya *güzel bir yazı* veya *güzel bir konuşma* deriz. İyilik yapan insana *güzel insan* deriz, estetiğin amacı da zaten güzelliştir. O halde, doğruluk, iyilik ve güzellik ideası güzellik ideasında birleşir. *Sonuçta ideaların ideası güzelliştir*. Şuna da işaret etmeden geçmemeliyiz, güzellik ideası kimi zaman *iyilik* olarak da nitelenir.

Bütün problemler için bir reçete ortaya koymak çözüm olmamaktadır. Dil problemi için bu daha çok böyledir. Çözüm için genel ilke insanın ve toplumun kültür düzeyinin yükseltilmesidir. Düzeyi yüksek insanların toplumunda problemler azalacak ve kültür düzeyinin ideal durumunda, gerçekte böyle olamasa bile, problem doğmayacaktır.

Dilin edebi edebiyattır. İyi edebiyatçıların (şairlerin, romancıların, hikâyecilerin), yazarların yetişmesi ve onların eserleri, dilin güzelliğini ortaya koyacaktır. Şiir insan sesidir, şair o sesi duyan ve dile getirendir. "Şair bir milletin kalbidir". Edebi eserler başta olmak üzere, dili ustaca kullanan bilim alanındaki eserler, nesillere dili

sevdirecek, dilin zevkine vardıracaktır. Sevgi ve iyilik, bilmenin iklimidir. Varlığın mahiyeti iyilik ile aydınlanır. Aydınlanmak, doğru bilgisine varmaktır.

Akademik dünyada dil zevki, estetiği, hassasiyeti, dil kuyumculuğu sıradanlaşmış, neredeyse kaybolmuş gibidir. Bunun bir örneği olarak bugün, en temel kavramı olan “mefhum”u anlamaktan aciz felsefe lisansüstü öğrencilerinin yetiştiğine esefle şahit olabiliyoruz. Her disiplinden böyle örnekler verebiliriz. Bu, değil Divan Edebiyatı, erken dönem Cumhuriyet eserlerinin bile okunup anlaşılamadığının bir göstergesidir. Dilin dejenerasyonu, zihni de dejenere etmektedir. Dili dolaşık, akli karışık ifadesi buradan gelmiş olmalıdır.

Nurullah Ataç (1898-1957), “ve” bağlacını Arapça diye kullanmazdı. Bilindiği üzere, mantık değişmezleri şunlardır: **ve, veya, değil, ise, ancak ve ancak... ise**. Mantık, bu mantık değişmezleri üzerine kurulmuştur. Eğer “ve” kalkarsa mantık da ortadan kalkar. Dil devrimi adına yapılanların mantığı da yoktur.

Aristoteles’ten (MÖ 384-322) beri bilinmektedir ki bir varolan varlığını 4 nedene borçludur. Bu nedenler o varolanı meydana getirirler. Bunlar: Fâil neden, formal neden, gaî neden ve maddî neden. Bir varolanı/şeyi “işte o” veya “kendisi yapan” onun formudur. Dilin formu dilin mimarisidir. Süleymaniye’de yapı taşları Devlet-i Âli’nin uzak yerlerinden getirilmiştir. Süleymaniye camisini kendisi yapan mimarisidir. Yapı elemanları o mimari içinde yerlerini almışlardır. Dilde de benzer bir durum vardır. Bir dili kendisi yapan kelimelerin yanı sıra o dilin mimarisidir.

Kelimeler tarih yüklüdür. Dilin mimarisi ifadenin nasıl dile getirileceğidir. Bir örnek olarak, “çay almak”, “yemek almak”, “banyo almak” ifadelerinde sözcükler Türkçedir ama mimarisi İngilizcedir. Ortaya çıkan “Türkizce” dir. Türkçede, çay içmek, yemek yemek ve banyo yapmak denir. Dilin mimarisinin, kelimelerinin yanı sıra bağlamı da söz konusudur. Bağlam ile işaret etmek istediğimiz, hangi ifadenin nerede kullanılacağıdır. “Kendine iyi bak” ifadesini küçüklerin büyükler için kullanması bizim kültürümüzde hoş karşılanmaz. Esasen bu ifade ben’i ve bencilliği çağrıştırdığından nerede kullanılırsa kullanılsın kültürümüzce zaten hoş karşılanmaz.

Bir yapıda yapı elemanları üzerinde tasarımlar yapılarak yerlerine yerleştirilmiş ise başka dillerden alınmış kelimeler de tarihi süreçte mimarisi ve selikası olarak dilin içine öyle yerleştirilmiştir. Tarih derinliktir, kelimeler tarih yüklüdür. Kelimeler değiştirildi mi tarih kaybolur. Ülkemizde keşif ve icat konularında görülen yetersizliklerin sebeplerinden biri, belki de en önemlisi, dilde yapılan cinayetlerdir. Hafızaya karşı tekrarlanan ezber karşıtı söylemdir. Yaratışın nasıl olduğu çözümlenememişse de hafıza ile çok yakından ilgili olduğu bilinmektedir. Dilin değiştirilmesi hafızanın yitirilmesidir. “Dilde ıslah çalışmaları sırasında Arapça olduğu gerekçesi ile “şey” sözcüğü yasaklanmıştır.

Ancak daha sonra yapılan tuhaflık anlaşılınca bunda vazgeçilmek zorunda kalınmıştır (Bakiler,2004). Oysa “Arapça ve Farsça olmadan hiçbir şey” diyemeyiz denilir. Çünkü “şey” Arapça, “hiç” Farsçadır. Şey sözcüğü olmasaydı, Sokrates’in “Bildğim, hiçbir şeyi bilmediğimdir” sözünü anlayamazdık. Bu sözün birkaç anlamından biri de, Sokrates, bütün varlık alanını bildiğini ancak bilmediği tek şeyin hiçlik alanı olduğunu dile getiren büyük bir bilgelik övüncü olmalıdır.

Bir başka örnek olarak mühendis sözcüğünü ele alalım. Türkçede kullandığımız mühendis terimi, başlangıçta çizmek ve zamanla ölçü almak anlamına gelen, Farsça **andaâhten** veya **andazidan** fiil kökünden geliyor. Büyüklük, ölçü anlamına gelen ve geometri yerine de kullanılmış olan **andaze** ismi de bu fiil kökünden gelmektedir. Araplar andazenin başına ‘h’ harfi getirerek “**hendese**” sözcüğünü yapmışlar. Hendese sözcüğünden de mühendis sözcüğünü türetmişlerdir. Araplar geometri ilmi ile uğraşanlara “**el-mühendis**” adını verdiler. Eski Türkçede de veya Osmanlıcada da “mühendis” olmuş. Sözcük, Farsça, Arapça ve Türkçenin elbirliği ile oluşmuş. Mühendislik, tasarım/sanat yönü ile Fars, bilim tarafıyla Arap ve yönetim tarafıyla Türk karakteri taşır. Arapça, Farsça ve Türkçenin senteziyle oluşan Osmanlıca Medeniyetimizin, İslam Medeniyetinin dili olmuştur.

3. Türkçeye Çeşitli Dillerden Geçen ve Türkçeden Çeşitli Dillere Geçen Kelimelere Örnekler

Türkçeden Arapçaya geçen bazı kelimeler:
Açık, alaca, alışveriş, baba, doğru, ordu, onbaşı...

Yunancadan Türkçeye, Türkçeden Arapçaya:

Lahana, efendi, fener, fırça, fırın, kundura...

Farsçadan Türkçeye, Türkçeden Arapçaya:

Cam, can, hoca, hoş, hurda, karpuz...

Fransızcadan Türkçeye, Türkçeden Arapçaya:

Antika, trompetçi, telgraf, mağaza... (Bakiler, 2004)

Sonuç

Akademik Dünya, kendisini ilgili alanın uzmanlık bilgisiyle sınırlandırmış gibidir. Akademik dünyanın dil alanına yeterince titizlik gösterdiği söylenemez. Kültür, önemsenmez sanki. Sınav kâğıtlarının dil bakımından yanlışlarla dolu olması ve dil özensizliği çok rahatsız etmez. Genel olarak sınav kâğıtları sadece bilgi içeriği ile değerlendirilir. Lisansüstü tez danışmanlığında ve tezlerde dil bakımından ciddi problemler olduğu görülmektedir. Danışman hocalar içeriğin yanı sıra dil bakımından da tezi titizlikle değerlendirmeleri ve dil sağlığını önemsemeleri beklenir.

Türkçe, ölmemiştir veya intihar etmemiştir. Bu ibareleri dilinin ıstırabını çeken aydınların, uyarmak ve uyandırmak için kullandıkları ibareler olarak görüyorum. Dil üzerinden kültürümüz yok edilmeye çalışılmıştır ama dilimiz ölmeyecektir. Buna güçleri yetmeyecektir. Yaralanmış, ağır hasarlara uğramış olan Türkçe dirilip doğrulmasını bilecektir. Bir ülkenin aydınlarının kendi tarihine kültürüne, diline geçmişine bu denli düşmanlık etmesi izahı çok zor bir durumdur. Bunlar Truva Atı mıdır? Stockholm Sendromu mudur bilinmez? Bir milletin dilini değiştirmeye çalışmak o milleti aşağılamaktır. Yanlış ve suni olan biteviye sürüp gidemez. Çürük olan bir gün çürüyecektir. Türkçe küllerinin içinden bir pınar gibi fıskıracaaktır. En azından dileğimiz budur.

Kaynaklar

- Bakiler, Yavuz Bülent. (2004). *Sözün doğrusu 1*, 4. Baskı, İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları.
- Bakiler, Yavuz Bülent. (2004). *Sözün doğrusu 2*, 3. Baskı, İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları.
- Doğan, D.M. (2020). *Türkçenin cenaze töreni*, Ankara: Yazar Yayınları.
- Günay,D. (2021). Üniversite üzerine, Maarifin Sesi. Web: www.maarifinsesi.com
- Karakoç, S. (2005). *Düşünceler I, Kavramlar*. İstanbul: Diriliş Yayınları.
- Karakoç, S. (2008). *Fizikötesi açınsından ufuklar ve daha ötesi I*, 3.Baskı, İstanbul: Diriliş Yayınları.
- Karakoç, S. (2017). *Çıkış yolu I*, 7. Baskı, İstanbul: Diriliş Yayınları.
- Keklik, N. (1990). *Felsefede metafor*, ss.82, İstanbul:İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Basımevi
- Nişanyan, S. (2018). *Nişanyan sözlük çağdaş Türkçenin etimolojisi*. İstanbul: Liber Plus Yayınları.
- Tate, N. (2018). *Ne için eğitim*, (Erkan, M.: Çev.), İstanbul: Çizgi Kitabevi.
- Yalçın, Ş. (2003). *Doğru Türkçe*, İstanbul: Metis Yayınları.

TÜRKÇENİN FEN VE TEKNİK BİLİM ALANLARINDA KULLANIMI

Ünal ÇAMDALI*

Özet

Dil, tarihi ve kültürel bağlamda değerlendirilerek anlaşılacak bir olgudur. Bu bağlamda dilin gelişimi ve özgün yapısı ile ilgili pek çok tanım yapmak mümkündür.

Dilin ortaya çıkışı, gelişimi karmaşık bir süreci içerse de doğada en basit canlılarda bile bazı duyguları bildirmeye yarayan, mekanizmaların varlığı bilinmektedir. Mekanizmanın kimyasal olarak çalıştığı ifade edilmektedir.

Dil en basit ve yalın haliyle bilgi alışverişi aracı olarak tanımlanmaktadır. Tanımın; jestleri, mimikleri, beden duruşlarını, ısıkları, el işaretlerini, yazıları, matematiksel dili, programlama ya da bilgisayar dilini ve benzer pek çok şeyi içerdiği belirtilmektedir.

Günümüzde yeryüzünde binlerce farklı dilin olduğu bilinmektedir. Değişik kaynaklarda değişik sayılar verilmekle birlikte bunların 6.000 ila 8.000 arasında değiştiği ifade edilmektedir.

Türkçe, dünyanın en eski dillerinden birisi olmasına rağmen zaman zaman pek çok dilin etkisi altında kaldığı bilinmektedir. Hatta Türkçenin sarayda konuşulmadığı, okullarda okutulmadığı, itibarının da fazla olmadığı dönemlerinin bile olduğu belirtilmektedir. Bunda Türklerin yaşadığı tarihsel sürecin etkisi olduğu da muhakkaktır.

Bu yazıda dilin tanımı ve yapısı ile ilgili teoriler ortaya konduktan sonra Türkçe özelinde dil ve matematik ilişkisi, bilim dili, Türkçenin teknik ve fen alanlarında kullanımı hususlarında, kaynaklara (literatüre) ve tecrübeye dayalı bilgiler verilmiştir.

* Prof. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Mühendislik ve Doğa Bilimleri Fakültesi Makine Mühendisliği Bölümü, Ankara. unalcamdali@gmail.com

Giriş

Dilbilimin tarihini yazanlar, dilbilimdeki değişim ve gelişimin, tarihi ve kültürel bağlamlar dikkate alınmadan anlaşılamayacağını ifade etse de [1] önerme, dil dâhil tüm olgular için geçerlidir. Bu bağlamda dilin özgün yapısı, değişimi, gelişimi ile ilgili çok farklı tanım ve tahlil yapmak mümkündür. Bu konuda gerek Türkçede gerekse de diğer dillerde oldukça fazla kaynak vardır. Zira dil (veya diller) insanlık tarihi kadar belki de ondan da eskidir. Kaynakları inceleyerek yeni bir tanım ve tahlil yapmak elbette mümkündür. Ancak konu, daha çok dil bilimcileri ilgilendirdiğinden, burada ulaşılan kaynaklara ve tecrübelerle dayalı olarak elde edilen bilgiler, verilmeye çalışılacaktır. Özellikle tecrübi bilgiler, vurgulanmaya çalışılacaktır. Ozanın dediği gibi bizde ozanlar teknikten (fenden), teknik (fen) insanlar da şiirden anlamasa da birbirlerine mesafeli olsalar da hiç değilse mesafenin azalmasına, gayret edilecektir.

Doğadaki ilk basit canlılarda tür, cinsiyet, niyet gibi olguları bildirmeye yarayan ilkel mekanizmaların varlığı bilinen gerçektir. Söz konusu iletişimin kimyasal olarak gerçekleştirildiği belirtilmektedir. Bir canlının diğer bir canlı ile iletişim kurma ihtiyacı, milyonlarca yıl devam ederek iletişim araçlarının gelişimine neden olduğu konusunda, kaynaklarda (literatürde) değişik bilgiler verilmektedir [2].

Bu yazıda, dilin tanımı ve yapısı ile ilgili teoriler ortaya konduktan sonra Türkçe özelinde dil ve matematik ilişkisi, bilim dili, Türkçenin teknik ve fen alanlarında kullanımı hususlarında, kaynaklara (literatüre) ve tecrübeye dayalı bilgiler verilmiştir. Ozanın dediğinin aksine, teknik (fen) insanlar ile ozanların arasının bulunmasına gayret edilmiştir.

Dilin Tanımı

Dil, en basit ve yalın haliyle bilgi alışveriş aracı olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda dil; jestleri, mimikleri, beden duruşlarını, ısıkları, el işaretlerini, yazıları, matematiksel dili, programlama ya da bilgisayar dilini ve benzer birçok şeyi kapsamaktadır. Tanım ayrıca karıncaların kimyasal dilini ve bal arılarının da dans dilini kapsamaktadır [2].

İnsanın dil becerileri ile ilgili, pek çok teori ve bilgi mevcuttur. Dil öğrenmenin, anne karnından başladığı belirtilmektedir. Anne karnındaki bir bebeğin beyin hücreleri gelişirken dışarıdaki sesleri kaydettiği ve zamanı geldiğinde de kullanmak üzere bunları sakladığı ifade edilmektedir [3]. Bununla birlikte *ayna nöronların* dil işlevini geliştirdiği ile ilgili ilginç yaklaşımlar da bulunmaktadır [4]. Konunun gerek biyolojik gerekse de psikolojik boyutları söz konusudur. Dilin ortaya çıkmasında ve canlılarda gelişimi ile alakalı pek çok kuramın olduğu da unutulmamalıdır.

Günümüzde yeryüzünde binlerce farklı dilin olduğu bilinmektedir. Değişik kaynaklarda değişik sayılar verilmekle birlikte bunların 6.000 ila 8.000 arasında

değiştđi ifade edilmektedir. Sayı aralığının hangilerinin ana dil, hangilerinin de o dilin değişkesi (varyantı) olduğu konusunun, net olarak ortaya konamamasından kaynaklandığı [4], ancak sayının da hızlı bir şekilde azaldığı belirtilmektedir. Bugün dünyada en çok konuşulan dillerin sıralamasına bakıldığında: Çince (1,3 milyar), İngilizce (427 milyon), İspanyolca (266 milyon), Hintçe (260 milyon), Türkçe (220 milyon), Arapça (181 milyon), Portekizce (165 milyon), Bengalce (162 milyon), Rusça (158 milyon), Japonca (124 milyon), Almanca (121 milyon), Fransızca (116 milyon). Ayrıca 1999 yılında yayımlanan bir rapora göre dünyada sadece tek bir konuşanı olan 50 civarında dilin varlığı dikkati çekmektedir. Bunların 28'nin Avustralya'da olduğu açıklanmıştır. Ayrıca dünyada 500 kadar dili konuşan insan sayısının sadece 100 civarında, 1.500 kadar dili konuşanın 1.000 civarında, 3.000 kadar dili konuşanın 10.000 civarında ve 5.000 kadar dilin de 100.000 civarında konuşanı olduğu bildirilmektedir. Dünya dillerinin %96'sının dünya nüfusunun yalnızca %4'ü tarafından konuşulduğu da ifade edilmektedir. Bu bakımdan gelecekte, pek çok dilin yok olacağı tahmin edilmektedir [5].

Türkçe, dünyanın en eski dillerinden birisi olmasına karşın zaman zaman pek çok dilin etkisi altında kaldığı bilinmektedir. Hatta Türkçenin sarayda konuşulmadığı, okullarda okutulmadığı, itibarının da fazla olmadığı dönemlerinin bile olduğu belirtilmektedir [4]. Bunda Türklerin yaşadığı tarihsel sürecin etkisi olduğu da muhakkaktır.

Dil ve Matematik

Matematiğin bir dil olduğu, dilin de matematiksel yapısının olduğu gerçektir. Konuyla ilgili birçok çalışma mevcuttur. Türkçenin matematiğe uygun bir dil olduğu, pek çok dil bilimci tarafından iddia edilmektedir. İddiayı, ünlü kimyacı merhum Prof. Dr. Oktay Sinanoğlu kitaplarında ve konuşmalarında pek çok kez vurgulamıştır [6]. Ayrıca dünyaca ünlü Belçikalı dilbilimci Prof. Dr. Johan Vandewalle de Türkçenin matematiksel yapıda bir dil olduğunu, vektörlerdeki işlemlerin dilimizin doğasına uygunluğunu belirtmektedir. Savını, uzay vektör işlemleri ile Türkçe dil yapısının ilişkisini kurarak kanıtlamakta ve örneklerle de desteklemektedir. Vandewalle, örneğin Hollandacada söz konusu yapının olmadığını da söylemektedir [7].

Aşağıda verilen örnek de Türkçenin matematiksel yapısının anlaşılması bakımından hayli ilginçtir.

"Ayşe okula gitti. Ayşe Mehmet ile gitti," cümleleri, "Ayşe, Mehmet ile okula gitti," diye kısaltılabilir. Burada Ayşe öznesi ile gitti yüklemi ortak paranteze alınırsa cümle matematiksel olarak şöyle ifade edilebilir: $Ayşe \times (Okula + Mehmet\ ile) \times gitti$. Yapı, sembolik olarak $a.(b+c).d$ şekline dönüştürülebilir. Sonrasın da çarpmanın toplama üzerine dağılma özelliği (*lineerlik*) kullanılarak: $abd+acd$ elde edilir. Bu da: "Ayşe okula gitti ve Ayşe Mehmet ile gitti." bileşik cümlesiyle eşdeğerdir [8].

Bilim Dili

Günümüzde bilim dili (lingua franca) denince, akla İngilizce gelmektedir. Bugün dünyada özellikle bilimsel makalelerin nerdeyse tamamına yakını, bu dilde yayımlanmaktadır. Bu konuda özellikle ABD'nin etkisi (küreselleşmeyle birlikte) oldukça fazladır. Modern bilimin oluşumunda (özellikle fen ve mühendislik alanlarında) Alman ve Fransız bilim insanlarının da ciddi rolü olmasına karşın ABD'nin son yüzyılda bilim ve teknolojiadaki gelişime verdiği katkı, İngilizcenin bilim dili olarak tüm dünyada kabul görmesinde etkili olmuştur.

Orta Çağın sonlarından, on yedinci yüzyılın ortalarına kadar geçen süre içerisinde, Batı Avrupa'da evrensel iletişim dili **Latince** olmuştur [9]. Newton *Principia Mathematica*'yı Latince yazmış; Einstein ilk çalışmalarını Almanca olarak kaleme almış; Marie Curie ise makalesini Fransızca yayımlatmıştır. Galileo bilimsel faaliyetlerini İtalyanca olarak kaleme almış, sonrasında daha fazla bilim insanına ulaşması için Latinceye çevrilmiştir. Almancanın ve Fransızcanın evrensel dil olma yolunda etkili olduğu dönemler olsa da geçen yüzyılın ortalarından bu yana, küresel bilim topluluğunun yapısı oldukça fazla değişmiş, yukarıda da belirtildiği gibi İngilizce daha çok yaygınlaşmıştır. Almanya, Fransa ve İspanya gibi İngilizce konuşulmayan ülkelerde bile İngilizce akademik makaleler, ülkenin kendi dilinde yayımlananlarının sayısından daha fazladır [10].

Fen ve Teknik Dil

Her bilimin kendine has bir terminolojisi vardır. Bilimdeki iletişim çoğunlukla bilimsel terimler ve kavramlar ile gerçekleştirilmeye çalışılmaktadır. Bunu özellikle tıpçılarda (hekimlerde) görmek mümkündür. Halk arasında bilinen ve isimlendirilen pek çok hastalığın, tıp bilimindeki ismi farklıdır. Ya da tıpçılar veya alanda çalışanlar, kaynaklardaki (literatürdeki) isimleri kullanmayı, daha çok tercih etmektedir.

Bilimsel kavramlar, bazen toplum tarafından kullanılan anlamlarda olmasına rağmen çoğu zaman bilimin doğasına uygun olarak farklı anlamlarda kullanılmaktadır. Hatta toplum tarafından hiç de kullanılmayan kavramlar da bilimsel alanda kullanılmaktadır.

Her bilimin farklı bir yapısı olmakla birlikte özellikle fen ve teknik alan, bu konuda diğerlerinden biraz daha değişik özellikler taşımaktadır. Zira ilgili alan, toplum tarafından en fazla taban bulan alandır. Örneğin felsefe veya sosyoloji gibi sosyal bilim alanlarının kavramları, konu ile ilgilenen kişileri daha çok ilgilendirirken fen ve teknik alan hemen hemen toplumun tamamını ilgilendirmektedir. Zira tüm yeni gelişmelerden, herkes etkilenmektedir. Alanın kavramları, toplumu çok fazla ilgilendirmese de bu alandaki bilimsel ve teknolojik gelişmeler sonucunda ortaya çıkan ürünler, onları yakından ilgilendirmektedir. Dolayısıyla her çıkan ürün ve gelişim,

doğal olarak ismi ile yaşama girmektedir. Örneğin Batı'da üretilen ve geliştirilen *otomobil (araba)*, *telefon*, *televizyon*, *bilgisayar* gibi ürünlerin biri hariç (bilgisayar) diğerleri kendi özgün ismi ile dilimize girmiştir. Aynı isimlerin Almandaki karşılıkları sırasıyla *auto (wagen)*, *telefon*, *fernseher*, *rechner*'dir. Almanyada geliştirilmeyen veya Almanca olmayan ürünlere ve kavramlara (tüm dünyada kabul görse de), Almanların kendi dillerinde isim verdikleri de bilinmektedir.

Teknolojik bir ürünün veya bilimsel bir kavramın, kendi özgün ismi ile diğer bir dile girmesi belli bir ölçüye kadar doğal karşılanabilir. Örneğin, tüm dünya *enerjiye* energy (enerji) derken bizim ona farklı bir isim vermemiz, *erke* dememiz, Türk dilinin gücünü göstermesi açısından önemli olmakla birlikte enerji, toplum ve kurumlar tarafından o kadar çok benimsenmiştir ki bunu değiştirmek, pek kolay değildir. Aslında bir anlamda buna gerekte yoktur. Enerji, Türkçenin de bir kelimesi sayılabilir. Erke kullanırsa da kabul edilebilir. Burada tüm mesele, yabancı kavramlara Türkçe karşılıkların bulunması ve onların toplum tarafından benimsenmesinin sağlanmasıdır. Zamanında computer'e bilgisayar ismi verilmemiş olsaydı bugün herkes bilgisayar yerine *kompüter* ismini kullanacaktı. Bununla birlikte enerji içerisinde de *entalpi* ve *entropi* gibi kavramlara, Türkçede yeni bir isim vermek mümkün olsa da onların benimsenip, kullanılması ve yaygınlaşması, olanaksız gibi görünmektedir. Zira bunlar tüm dünya dillerinde benimsenip, yaygın olarak kullanılmaktadır. Dolayısıyla dünyada her dilde ortak kelimelerden oluşan, bir bilim dili (veya kavramların) olduğu, bunların da benimsendiği gibi bir gerçek de söz konusudur.

Tüm bunlara rağmen yine de kendimize mahsus bir bilim dili oluşturmamız elbette mümkündür. Fen ve teknik alanda pek çok Türkçe isim ve kavramlar pek çok bilim insanı tarafından üretilmiştir. Bunlardan bir kısmını buradan ifade etmeden geçemeyeceğim. Örneğin gravity: yer çekimi, work: iş, heat: ısı, temperature: sıcaklık, force: kuvvet, velocity: hız veya sürat, acceleration: ivme, distance: mesafe vd...

Burada Cumhuriyet'in kuruluş döneminden bir örnek vermek gerekirse, Atatürk 1937 yılında hazırladığı "*Geometri*" kitabında; Arapça ve Farsça kökenli bazı geometri terimlerine; boyut, uzay, yüzey, düzey, çap, yarıçap, kesek, kesit, yay, çember, teğet, açı, açortay, içters açı, dışters açı, taban, eğik, kırık, çekül, yatay, düşey, dikey, yöndeş, konum, üçgen, dörtgen, beşgen, çokgen, köşegen, eşkenar, ikizkenar, paralelkenar, yanal, yamuk, artı, eksi, çarpı, bölü, eşit, toplam, oran, orantı, türev, alan, varsayım, gerekçe gibi Türkçe karşılıklar üretmiştir [11].

Tüm dünyada kabul gören "Arf halkaları (Arf rings), Hasse-Arf Teoremi" gibi teorilerin veya bilimsel kavramların Türkçe olması için de bilim üretmemiz gerektiği unutulmamalıdır.

Teknik (Mühendislik) İnsanların Dile Yaklaşımı ve Bakış Açıları

Eğitimin ve iş yaşamının, kişilerin hayatında önemli etkiler yaptığı veya onların yaşamını şekillendirdiği, bilinen bir gerçektir. Her mesleğin kendine has doğası olduğu kadar meslek sahiplerinin özellikleri de farklı olmaktadır. Dolayısıyla teknik eğitim alan kişilerin, kendilerine has özellikleri vardır. Örneğin, dille alakalı yaklaşımları farklıdır. Zira genel olarak mühendisliğin temel dili tıpkı fen bilimleri gibi aslında matematiktir. Pek çok yasa ve kavramlar, matematik sembol ve denklemlerle ifade edilmektedir. Alanın esası matematiğe dayanınca, kullanılan dilin önemi biraz azalmaktadır. İstisnai durumlar olsa da genelde teknik insanların dile yaklaşımı, sosyal bilimcilerden farklıdır. Ayrıca mühendisliğin doğası; sorunlara çözümler getirmek, yeni makine ve ürünler üretmek olduğundan; **sonuçlar** ve **çözümler** önem açısından diğerlerinin önündedir. Bundan dil de nasibini almaktadır. Bu yüzden teknik alanın meslek insanların dile olan hassasiyetlerinin seviyesi, çok düşük olmasa da bir kısım akademik yayınlar hariç, maalesef belli bir seviyenin üzerine çıkamamaktadır. Mesleki bilgi içerse bile edebi seviyesi belli mertebelerde olan metinler, ilgili kesim tarafından zaman zaman yadırganabilmektedir. Bu tür metinleri yazanlar “*edebiyat yapmakla*” eleştirilebilmektedir.

Çok önceden üniversite dışında iken çalıştığım kurumda, belli bir resmi yazı biçimi (formatı) geliştirilmiş ve biçim tüm çalışanlar tarafından benimsenmiş veya benimsetilmişti. Bunun dışına çıkmak ise neredeyse pek mümkün değildi. Biçim, resmi olarak uygun olsa da farklılıklar yadırganırdı. Dolayısıyla teknik meslek sahibi kişilerde özellikle yazı dili ile ilgili böyle biçimsel bir anlayış gelişince (olayın böyle bir boyutu da olunca), galiba edebi dil kullanımı çok önemli değilmiş gibi bir algı da gelişmektedir.

Yukarıda teknik alanda çalışan kişilerin dille ilgili ortaya çıkan davranışlarında, eğitimin de önemli rolünün olduğu düşünülmektedir. Son zamanlarda, eğitimin yapısı biraz değişse de (Türkçe-Matematik gibi bir alan var) bu husustaki sorunların çözülmediği gözlenmektedir. Özellikle benim okuduğum dönemde, orta öğretimin ilk yıllarında, dil bilgisi (gramer) ağırlıklı bir Türkçe eğitim anlayışı vardı. Sanki herkes dil bilimci olacak şekilde, dil bilgisinin tüm ayrıntıları öğrencilere ezberletilmeye çalışılırdı. Sınavlarda da dilbilgisi sorularının puanı yüksekti. Bu yüzden Türkçe dersinin notu, öğrencilerin en düşük notlarındandı. Karneler alındığında, merhum bir komşu teyzemiz mahallemizdeki çocuklara, hangi derslerinin zayıf olduğunu sorardı. “Türkçe” cevabını alırsa “*siz Türkçe bilmiyor musunuz ki zayıf getiriyorsunuz?*” derdi. Gerçekten teyzemizin bakış açısını, maalesef pek çok kimse yakalayamamıştı. Dil bilgisi elbette önemli ancak onun tüm ayrıntılarını henüz ortaokulda, hafızalara yüklemenin ne faydası olduğunu hala anlamış değilim. Bununla birlikte yüzlerce

kuralların olması, ardından da kurallara uymayan binlerce kelimenin varlığı da ayrı bir dertti.

Burada sanki amaçlar ile araçlar birbirine karışmıştı. Amaçlar araçlar, araçlar da amaçlar olmuştu. Nasıl ki mantık eğitiminin amacı, mantıklı düşünmeyi öğretmek ve mantığı salt mantık için öğretmemekse dil eğitiminden de amaç, o dili en güzel şekilde kullanmak olmalıdır. Güzel konuşmak ve yazmak olmalıdır. Dil eğitimini gramer ve kurallara boğmak, dil öğreniminin seviyesini ve onu en iyi şekilde kullanmayı sınırlandırmaktadır. Dilin matematiksel bir yapısı olsa da onun matematik olmadığı unutulmamalıdır. Yabancı dil öğreniminde de benzer yaklaşım sergilenmektedir. Ülkemizde gramer üzerinden yabancı dil öğretilmeye çalışılmaktadır. Sonuç ise ortadadır.

Dil öğrenimi için daha edebi metinler ve kitaplar üzerinden değişik metotların geliştirilmesinin, daha faydalı olacağı düşünülmektedir.

Son tahlilde böyle bir eğitim sisteminden geçmiş yani dili salt gramer bilgisinden ibaret, matematik gibi gören teknik alanın insanlarından, çok yüksek dil hassasiyeti beklemek, normal olmayabilir. Ayrıca günümüzdeki eğitim sisteminin, bir sınavı kazanmak gibi bir yapıya dönüşmesi de genel olarak dil öğrenimindeki başarısızlığı, kendiliğinden getirmektedir.

Mühendislik bölümlerinin fizik, kimya, biyoloji ve matematik ağırlıklı puanlarla öğrenci alması da benzer etkiyi oluşturmaktadır. Kaldı ki bu alanların üniversite eğitiminin İngilizce olması, anadilinin inceliklerini ve güzelliklerini bilen teknik alandaki insanların yetiştirilmesinde, sorun teşkil etmektedir. Böyle bir sistemde, bırakın diline uzak nesiller yetiştirilmesi; değerlerine, geçmişine, tarihine ve kültürüne uzak nesillerin yetiştirilmesi, içten bile değildir.

Mühendislik Tez İsimlerinin Değerlendirilmesi

YÖK'ün internetten okuyuculara sağladığı sayfadan [12] mühendislik alanlarında yapılan tezlerin başlıkları aşağıda Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Mühendislik Alanlarındaki Tez Başlık İsimleri [12]

Tezin Adı	Bölümü
Enerji kırıcı havuzlarda farklı tip enerji kırıcı blokların enerji sönmülme oranlarının fiziksel ve sayısal modellenmesi	İnşaat Mühendisliği
Enerji arz güvenliği kapsamında yenilenebilir enerji kaynaklarının önemi ve sürdürülebilir enerji politikaları	Enerji
Standart olmayan dişli çarklarda diş hata ve hasarlarının dişli çarkın dinamik davranışına etkilerinin incelenmesi	Makine Mühendisliği

Üç boyutlu yazıcı ile üretilen düz dişli çarkların aşınma dayanımlarının deneysel incelenmesi	Makine Mühendisliği
Elektronik soğutma sistemleri için difüzyonla bağlama yöntemiyle malzeme üretimi ve karakterizasyonu	Metalürji Mühendisliği

Yukarıda ifade edilmeye çalışılan olumsuzluklara karşın mühendislik alanlarında yapılan tezlerde, belli bir seviyede de olsa Türkçeye önem verildiği anlaşılmaktadır. Burada mühendislik eğitiminde, Türkçe kavramların üretilmesini ve onların kullanımını önemseyen bir neslin çabaları da yadsınamaz bir gerçektir. Bu hususta özellikle geçmişte İTÜ’de mühendislik eğitiminin Türkçe yapılması için uğraş veren, pek çok öğretim üyesinin olduğu da belirtilmelidir.

Uzun yıllar önce İTÜ Makine Fakültesinde, merhum Prof. Dr. Cahit Özgür’ün “*Türkçenin Değişimi*” ile ilgili verdiği bir seminerde yine aynı fakültenin öğretim üyesi merhum Prof. Dr. Hasan Özoklav’ın “*makine mühendisliği alanındaki bir hocanın Türkçe semineri, edebiyat fakültesindeki bir hocanın, dişli çarklar konusunda vereceği seminer kadar enteresan*” ifadesi de hayli ilginçti.

Bilişim Alanında Türkçe Terimlerin Kullanımı

1969 yılında Hacettepe Üniversitesi’ne alınacak makine ihale şartnamesine, “bilgisayar” ismini yazdıran Prof. Dr. Aydın Köksal [13], bilgisayarın yanında ayrıca *bilgi işlem, yazılım, donanım, bilişim* gibi terimleri de dilimize kazandırmıştır [14]. Öncülüğünde kurulan, *Türkiye Bilişim Derneği’nin*, bilişim konusunda dilimize kazandırdığı terimler ile bu konudaki faaliyetleri, dikkat çekmektedir. Derneğin bugüne kadar Türkçeleştirdikleri yabancı terimlerin bir kısmı aşağıda Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Bilişim Alanında Türkçeye Kazandırılan Terimlerin Bazıları [15]

İngilizce	Türkçe
Analog	<i>Benzer</i>
Data processing	<i>Bilgi işlem</i>
Digital	<i>Sayısal</i>
Link	<i>Bağ</i>
Memory	<i>Bellek</i>
On-line	Çevrim içi
Telecommunication	<i>Uzak iletişim</i>
Off-line	Çevrim dışı

Fen (ve Matematik) Bilim İnsanlarının Dile Yaklaşımı ve Bakış Açıları

Ülkemizdeki fen ve matematik bilim insanlarının dile olan yaklaşımlarının, teknik insanlardan biraz daha farklı olduğu düşünülmektedir. Özellikle matematik alanında çalışanların kullandığı dilin, fen alanında çalışanlardan da farklı olduğu gözlenmiştir. Bu konuda derin bir araştırma yapılmasa da gözlemlere ve tecrübelerine dayalı olarak söz konusu düşünceyi ifade etmek mümkündür.

Fen ve matematik alanının bilim insanlarının, özellikle tez başlıklarında kullandıkları dilde, İngilizcenin baskın etkisi görülmektedir. Bunu YÖK'ün internetten sağladığı ilgili sayfadan anlamak mümkündür. Konuyla ilgili birkaç örnek aşağıda Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. Fen ve Matematik Alanında Yapılan Tez Başlık İsimleri [12]

Tezin Adı	Bölümü
Sonlu devirli grupların ve sonlu dihedral grupların power graflarının enerjileri, laplacion enerjileri ve distance enerjileri için sınırlar	Matematik
Değişken üstlü Lebesgue Sobolev uzaylarında nehari manifold yaklaşımı ve mountain pass teoremini kullanarak $p(x)$ -Laplace denklemlerin çözümleri	Matematik
Normalize edilmiş Bessel, Struve ve Lommel fonksiyonlarının geometrik özellikleri	Matematik
Düşük enerjili çekirdek bölümlerinde enerji ve açılal momentum dağılımı ve coliforniyum-249'un termal nötronlarla bölünmesinde üçüncül parçacıkların verimlerinin belirlenmesi	Kimya
Histon kuyruğunda bulunan lizin amino asitlerinin demetilasyonuna yönelik kuantum mekanik (KK) ve melez kuantum mekanik/moleküler mekanik (MM) yöntemleri kullanarak reaksiyon mekanizması analizi	Biyofizik
Kuantum spin sistemlerinde dolaşıklık ve kuantum teleportasyon	Fizik Mühendisliği

Tez başlıklarından da görüleceği üzere özellikle matematik alanında çalışan kişilerde, Türkçe dil hassasiyetinin çok da fazla olmadığı, görülmektedir. Bu konuda eğitim dilinin de payı olduğu kuşkusuz bir gerçektir. Ancak ondan daha önemlisinin bilim insanlarının bilimin dışındaki olguları göz ardı etmeleri olsa gerektir. Bu hususta Gazali'nin ortaya koyduğu “bir alanda uzman olan kimselerin, diğer alanların yabancı olduğu” ya da İsmet Özel'in “insanlar hangi dünyaya kulak kesilmişse diğerine sağır olduğu” tespitleri de hatırlanmalıdır. Kişilerin bilmediği olgulara soğuk yaklaşımları bu bağlamda değerlendirilebilir.

Sonuç

Bir milletin değerleriyle birlikte yaşamda kalarak neslini devam ettirmesinde, dilin hayati derecede önemli olduğunu, tarihsel gerçekler göstermektedir. Anadolu'da veya Dünya'nın farklı coğrafyalarında, tarih öncesi yaşamış pek çok kavmin, bugün tarih sahnesinden silinmesindeki temel nedenlerinden birinin de dillerinin unutulup yok olmasıdır. Bunu "*Dilin Tarihi*" ile ilgilenen bilimciler ortaya koymaktadır. Dil unutulunca, milletin de tarih sahnesinden silinmesi, kaçınılmaz olmaktadır. Cumhuriyetimizin kurucusu Atatürk'ün; "*Türk demek dil demektir. Milliyetin çok belirgin niteliklerinden biri dildir. Türk milletindenim; diyen insan, her şeyden önce ve mutlaka Türkçe konuşmalıdır.*" sözü bu noktada oldukça anlamlıdır.

Türkçe geçmişte olduğu gibi bugün de farklı dillerin özellikle de İngilizcenin tesiri altındadır. Bunda bilimsel ve teknolojik gelişimin oldukça önemli etkisi vardır. Modern bilimin gelişiminde, önemli rol oynayan Batı Dünyası, kendi kültür ve değerlerini, teknoloji, sanat ve diğer araçlarla tüm dünyaya yaymaktadır. Bugün, dünyada en baskın kültür, Batı kültürüdür. Türk milleti de bundan en çok etkilenen toplumların başında gelmektedir. Dolayısıyla Türkçe, başta İngilizce olmak üzere diğer Batı dillerinin tesiri altındadır. Bunun önlenmesi, milletimizin geleceği açısından hayati önem taşımaktadır. Ülkemizdeki bilimsel ve teknolojik gelişmeler elbette Türkçenin gelişimine destek verecektir. Ancak bundan daha önemlisi, tüm toplumda daha etkin bir dil bilincinin geliştirilmesidir. Bunun için de eğitimin tüm aşamalarında, ciddi bir dil bilincinin kazandırılması, önem ifade etmektedir.

Dillerin değişimi, gelişimi, birbirlerinden etkilenmesi belli ölçülerde elbette doğaldır. Gelişmiş bir medeniyetin dilini öğrenmek de önemlidir. Ancak ölçünün kaçmaması da önemlidir. Dünyanın en eski dillerinden olan dilimizin, Batı dilleri etkisi altına girmesine izin verilmemesi, milli bir eğitim politikası ile birlikte her Türk vatandaşının derdi olması gerekir.

Teknik insanların dile yaklaşımları eleştirilse de fen ve matematik alanındaki insanların yaklaşımı bu noktada sıkıntılı görünmektedir. Özellikle matematikçilerin dil konusuna yaklaşımında, önemli problemlerin olduğu görülmektedir. Yabancı kavramları bile sanki Türkçeymiş gibi kullanmaları, dilimizin gelecekte karşı karşıya kalacağı sıkıntıları göstermesi açısından dikkate değerdir. Hâlbuki dil bilimcilere göre dünyadaki tüm diller, yaşamdaki olgulara karşılık verecek yapıdadır. En basit kabul edilebilecek dillerde bile bu yetenek vardır. Sıkıntı, dile olan yaklaşımda ve gerekli hassasiyetin gösterilmemesindedir. Bu konuda yeterli önlemlerin yetkililerce alınması gerekmektedir. Ancak bunlar sadece önlemlerle de sınırlı değildir. Zira dil olgusu ve sorunu hepimizindir. Herkes üzerine düşen sorumluluğu yerine getirmelidir.

Kaynakça

- Akkurt, B. (2012). Yabancı dilde eğitim nedir, ne değildir?. Web: <https://www.bilim.org/yabanci-dilde-egitim-nedir-ne-degildir/>
- Campbell, L. (2002). History of linguistics: The handbook of linguistics. Web: <http://www.mapageweb.umontreal.ca/tuitekj/cours/chomsky/Campbell-History-of-linguistics.pdf>
- Çamdalı, Ü. (2019). Dilin önemi ve değeri. Kayseri Haber Gazetesi.
- Demir, N. Ve Yılmaz, E. (2016). Türk dili el kitabı. Grafiker Yayınları.
- Fisher, S. R. (2015). A history of language (Dilin tarihi). (Çeviren: Muhtesim Güvenç). Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Habertürk (2012). Türkiye’de bilgisayar kim buldu?. Web: <https://www.haberturk.com/ekonomi/makro-ekonomi/haber/764746-turkiyede-bilgisayari-kim-buldu>
- İpek, S. (2018). Matematik ile dil arasındaki ilişki: Dilin matematiği. Web: <https://www.matematiksel.org/dilin-matematigi/>
- İpek, S. (2020). İngilizce nasıl uluslararası bilim dili oldu?. Web: <https://www.matematiksel.org/ingilizce-nasil-uluslararasi-bilim-dili-oldu/>
- Kılavuz Kirpi (2016). İngilizce nasıl evrensel bilim dili oldu?. <https://kilavuzkirpi.com/ingilizce-nasil-evrensel-bilim-dili-oldu/>
- Köksal, A. (1971). Türkçe Bilişim Sözlüğü.
- Sinanoğlu, O. (2018). Bye bye Türkçe. Bilim+Gönül Yayınevi.
- Vandewalle, J. (2021). Türkçenin matematiksel yapı özellikleri ve Türkçe-Fince karşılaştırması. Web: <https://www.youtube.com/watch?v=E5qbbQ08BIE>
- [https://tr.wikipedia.org/wiki/Geometri_\(kitap\)](https://tr.wikipedia.org/wiki/Geometri_(kitap))
- <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- <http://www.aydinkoksal.gen.tr/>

MUHAFAZÂR PROGRAMIN KİFAYETİ VE TÜRK DİLİ AKADEMİSİ KURULMASI HAKKINDA BAZI GÖRÜŞLER

Vehbi BAŞER*

Bu programda muhafazakâr dünyanın esasen dil meselesine yönelik ilgilerinin ve kavrayışının genel bir eleştirisi sadedinde birtakım tespitler yapılacaktır.

Bu başlığa aldığımız muhafazakâr programın kifayeti, esasen muhafazakâr dünyanın dil hassasiyetlerinin bir tür üzerinde düşünülmüş bir program gibi ele alınması, bu programın ne tür sonuçlar verdiği ve bugün ne durumda olduğumuza işaret edilecektir. Muhafazakâr programın perspektif çarpıklıklarına işaret edilecektir. Son olarak da muhafazakâr dünyanın bugünkü dil duyarlıklarının bir tür apolojetik olmaktan çıkarılması ve de ciddi, proaktif ve yaratıcı bir dil kalkınmasına yeniden yönlendirilmesi için birtakım teklifler bütününe Türk dili akademisi kurulması başlığı altında zikredilmeye çalışılacaktır.

Türkçe kökenci, köktenci ve etnik tasviyeci bir dil devrimi yıkımına maruz kalmış bir dildir. Bunu hafife almamak icap eder. Türkçe, büyük Hristiyan radikalizminin ikonoklast terimine benzer bir biçimde lingoklasta maruz kalmış bir dildir. Türkçe bir dil yıkımı geçirmiştir, bu anlamda dil zenginliği ikonlara tapılma haramlığı temelinde onları parçalayan vahşiler gibi bütün zarafet ve incelikten ve de bütün düşünme yeterliliklerinden mahrum bırakılmış bir dil haline gelme sürecini ağır bir biçimde yaşamıştır. Buna karşı muhafazakâr dünyanın çilekeş insanları bu dili kurtarma sadedinde büyük gayretler sarf etme yoluna girmiştiler.

* Prof. Dr., Kocaeli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Kocaeli. vehbi.baser@kocaeli.edu.tr

Yapageldikleri veya hassasiyetleri dikkate alındığında beş temel iddiası olan bir programla karşı karşıya olduğumuzu söyleyebiliriz.

1. Yaşayan dil iddiası.
2. Dilin kendiliğinden tekâmülü iddiası.
3. Türk Dil Kurumunun uydurmaca zihniyet ve personelinin tasviyesi iddiası.
4. Uydurma zihniyetin Türkçe müfredatı ve öğretmenler üzerindeki baskının kaldırılması iddiası.
5. Türkiye merkezî Türkçe kavrayışı iddiası.

Bu program gibi ele aldığımız iddiaların aynı zamanda önemli bileşenlerini oluşturan perspektifleri sekiz maddede özetleyebiliriz.

Birinci madde: Dil korunması gereken bir şeydir. Bir bakıma ağır komaya girmiş bir dili korumaktan bahsediyoruz. Özellikle bugün Türkçe için bu durum söz konusudur. Dolayısıyla muhafazakâr perspektif 50, 60 ve 70'li yıllarda bu konu ile alakalı çokça hararetle konuşmalar yapmışlardır. Esasen dil devrimcilerine karşı bir yalın kılıç cihat verirken zaman içerisinde 80'li yıllardan sonra Türkçe, devlet ve hükümet kurumlarında daha büyük bir ağırlık kazandığında o eski umudunu yürürlüğe koyarak Türkçenin korunmasında devlete ve resmî kurumlara birinci derecede sorumluluk atfeden bir çarpılma içine girmiştir.

İkinci madde: Resmî olarak dili merkeze aldığınız zaman dilin bir eğitime, resmî yayınlara ve resmî yazı diline sığdırılmış bir şeymiş gibi görülmeye başlanmıştır.

Üçüncü madde: Türkçenin geliştirilmesinden çok korunmasına odaklanmış bir çarpılma gerçekleştirilmiştir.

Dördüncü madde: Türkçe meselesi kelimeci bir vizyon çarpılmasına uğramıştır. Dildeki bozulma sırf uydurukça veya yabancı dilden kelime girişinden ibaretmiş gibi kelimelerle meşgul bir muhafazakâr dünya ile karşı karşıyayız.

Beşinci madde: Baştan beri dilin bir iletişim aracı olduğunu iddia ederiz. Bu çok büyük bir çarpılmadır. Oysaki dil, iletişim aracı olarak derin varoluş denizimizin çalkantılarının üstündeki köpük mesabesindedir. Dil, bizi var eden şeydir. Dil, aynı zamanda bizi insan kılan ve düşünebilen kılan şeydir. Bunun da ötesinde gerek dostlarımız ile gerek ayyar ile ilişki kurabilen varlıklara dönüştüren şeydir. Dilde bunlar temellendirilmemişse veya imkân dâhilinde değilse bir tür azalmış veya kötürümleşmiş insan olma durumuyla karşı karşıyasınız demektir. Bu kötürümün iletişim kurması ne anlama gelir ki; zihin kötürüm, sosyal hayat kötürüm bir iletişim odaklılık yaratılmıştır. Bu bir hurafedir. Dildeki çürüme yüzünden insanların ilişkisi bozulmuştur. Bu yüzden insanların varoluşu azalmıştır veya zayıflamıştır. Biz hala

doğru iletişim kalıpları kullanmaktan söz ediyoruz. Nihayetinde böyle bir iletişimciliğe muhafazakâr dünya da teslim olmuştur. Bu durum bize muhafazakâr dünyada şairane bir retorik çarpılmanın var olduğunu gösterir.

Altıncı madde: Dili bir süslü söyleyiş veya etkili konuşma meselesi sanıp, esasen argudativ bir kurgu zihin varoluşu, yani mantıki bir varoluş kurgusu olarak feda etme durumu söz konusudur.

Yedinci madde: Özellikle Türk dili edebiyatı akademiyasının dar koridorlarından mucize uyan bir yaklaşım söz konusudur. Akademiyanın koridorlarının darlığı büyük ölçüde memleketteki ilim, fikir ve sanat gibi konuların üniversitelerde bir ölçüde yaratıcı bir faaliyete konu olabilecek her şey akademisyenin unvan ihtirasına terk edilmiştir. Ne ilim ne fikir ne de Türkçe akademisinin dar koridorlarında kurtarılabilen bir şey değildir. Türk edebiyatı bölümleri kendilerini Türkoloji'nin maliki olarak ilan ederler. Yabancı Türkologların Türkoloji denildiği zaman anladıklarından ziyade tamamen farklı dar bir dil ve edebiyat Türkoloji'si anlamaktadırlar.

Sekizinci madde: Avamî yerlilik ve millilik retoriğine teslimiyet; Ne devlet merkezci dil kurtarma projesi ne de akademiye havale edilmiş Türkçe mucizesi bizi kurtarmayacaktır. Öyleyse sivil bir Türk dili akademisinin oluşturulması gerekir. Burada bir birleşmiş milletler kurum yapılandırma mantığı esas alınmalıdır. Birleşmiş milletlerin insan hakları ulusal kurumları mantığı vardır. Yarı kurumsal fakat sivil temelli kurumların oluşturulması amaçlanır. Tamamen sivil temelli, işleyiş, personel ve bütçe rejimleri, memur kafalı olmayan ve devlet denetiminde olmayan özerk bir kurum yapılması esas alınarak Türk dili veya Türkçe akademisi oluşturulabilirse eğer Türkçenin yeniden canlandırılabilmesi söz konusudur. Böyle bir akademinin özellikle Z kuşağının Türkçesine bakıldığında proaktif bir gelecek vizyonuna sahip olması gerekmektedir.

Türkçenin geliştirilmesi imkanlarına odaklanan dinamik bir vizyon gereklidir. Yazıklanan bir muhafazakâr çarpılmanın ötesine geçmek gerekir.

Türkçe geliştirilebilir bir dil midir, ölü köklerden veya artık üretme imkânı kalmamış eklerden ibaret bir dil midir ve tekrardan canlandırılabilir mi gibi problemlere odaklanmak gerekir. Uydurma kelimeler yerine Türkçenin ruhuna ve morfolojisine uygun kelimeler türetilmesi gerekir. Bunun yanında uydurukça ile dalga geçilmesinin ötesine varan bir sorumluluk ahlakı gerekmektedir. Türkçenin zengin ve zevkli kullanılmasını özendirici kapsamlı ve yaygın ödüller sivil ve seçici yerel kurumların rol oynaması ile mümkündür. Türkçenin yanlış ve yersiz kullanımlar sözlüğüne acilen ihtiyaç vardır.

Alanın çalışanları dilin temel sorularına değinmelidir. Akademi mesleki ve profesyonel dilde Türkçe hassasiyeti oluşturabilir mi? Bu akademi için felsefe tefekkür dili olarak ve ayrıca bilim dili olarak Türkçenin zenginleştirilmesi ve ihtisas projelerinin desteklenmesi söz konusu olabilir mi?

Son olarak akademik Türk dili ve edebiyatı bölümleri olmasaydı ortak Türkçe konusundaki çalışmalar tümüyle yok mesabesinde kalacaktı ama bu akademisyenlerin ve akademik başarabileceği bir proje değildir. Kurulabilecek böyle bir sivil Türk dili akademisine benzer yapıların Türk dünyasının öteki ülkelerinde de oluşturulmasıyla birlikte bu akademilerin iş birliğiyle ortak Türkçenin dünya dili haline getirilmesi sağlanabilir.

Bugünkü Türkçenin varlığı dünyanın dört bir tarafına öğretilibilirse eğer Türkçenin varlığı bir dünya dili haline getirilebilir.

EDEBİYAT ve SANAT DİLİNDEN BİLİM ve DÜŞÜNCE DİLİNE DOĞRU UZUN BİR KAVIS

Necmettin TURİNAY*

Büyük bestekâr ve musiki bilgini Ali Ufkî diyor ki, “Burası yani İstanbul dünyanın merkezidir.” Ekonomide, kültürde, sanat ve mimaride dünyanın merkezi! On yedinci yüzyıl Osmanlı Sarayı’nda musiki hocası, yabancı büyükelçilerin kabulünde baş mütercim olan Ali Ufkî’nin türkçeye bakışı da aynı şekilde. Yazdığı eserlerden ve klasik usûl ile yaptığı bestelerden bunu çıkarmak zor olmuyor.

Yunus Emre Enstitüsü’nün sınırları zorlayan türkçe seferberliği de ister istemez o eski yüzyılların büyük, evrensel türkçesine doğru uzun bir seyahati andırıyor. Nitekim bu yöndeki heyecanlarını, “Türkçe ile Sınırları Aşıyoruz” biçiminde bir hedefe dönüştürmüşler. Türkçeye gösterilen bu ilgi son yıllarda o kadar yoğunlaşmış ki, 144 ülkede Türkçe kursları açmışlar. Yunus Emre’nin şubesi bulunan ülkeler bir yana, internet aracılığı ile Güney Amerika ülkelerinin çoğunda, Uzak Doğu ülkelerinde ve siyah kıta Afrika’da kurs açılmamış bir ülke kalmamış. Şimdiden on binleri, yüz binleri aşmış bir ilgi bu! Aradan fazla bir zaman geçmeden bu sayının milyonları açacağını tahmin edemez miyiz? Kuşkusuz buna bir de Türk film ve dizilerinin izlendiği ülkeleri eklemek gerekir. Dolayısıyla bu gelişmelerin Türkiye’yi tanımak ve türkçeyi öğrenmek gibi bir dürtüyü harekete geçirdiği o kadar açık!

Nitekim bu yönelimi üniversitelerin bünyesinde faaliyet gösteren TÖMER’ler üzerinden de okumak mümkündür. O bakımdan çeşit çeşit Afrika ülkelerinden, İran ve Orta Asya cumhuriyetlerinden gelen ve eğitimini türkçe ile sürdürmek isteyen öğrenci sayılarındaki artışın hepimizin farkında olmamız gerekir. Daha henüz bu kervana Pakistan, Bangladeş ve Hint müslümanlarının, Endonezya ve Nijerya gibi büyük nüfuslu ülkelerin katılmadığını bilerek!

* Yazar.

Bu arada Türkiye'nin gayret ve öncülüğünde, "Türk Birliği Teşkilatı"nın kurulduğu hepimizin malûmdur. Orta Asya Cumhuriyetlerinin "Türk" kavramını, "üst kimlik" olarak kabullenmeleri gibi bir durum! Bu tarihi hadiseye ilgili ülkeler ve Türkiye, otuz yıldır devam eden çalışmaların ardından nail olabilirdi. Bu neticeye bakarak benzeri bir sonuca, "Türkçe" kavramı üzerinden de ulaşılabacağı günler uzak olmamalıdır diye düşünüyorum.

Gene aynı şekilde müşterek bir alfabenin teşkili o derece önemli. Eğer o da gerçekleşecek olursa dilimiz türkçe, on dokuzuncu yüzyılın sonları ile yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde ulaştığı evrensel genişliği tekrar yakalama şansına erecek gibi gözükmektedir. Nitekim sözünü ettiğimiz yıllarda, millet olarak büyük tarihi krizlerle yüz yüze kalmış olsak bile geliştirdiğı yazı dili, verimli fikir hareketleri, her türlü edebiyat ve sanat eserleri ile Türkiye, bölge halkları tarafından önemle takip edilen bir ülke konusuna yükselmişti.

Başta Ahmet Mithat Efendi'nin romanları olmak üzere, Mehmet Akif'in çıkardığı *Sıratı Müstakim* ve *Sebilürreşat* dergileri, Türk Ocakları'nın çıkardığı *Türk Yurdu* dergisi ilgili coğrafyalarda tedavüle sokulur, rahat rahat okunma imkânı bulurdu. Kuşkusuz türkçenin bu derecede bir okunurluğa tekrar erişebilmesi için, ortak bir alfabe dönemine süratle geçilmesi gerekmektedir. Ancak bundan sonradır ki karşılıklı kitap, dergi ve gazete tedavülüne tekrar sıra gelebilecektir. Hiç olmazsa ilk başlarda Azerbaycan, Türkmenistan, Kerkük ve Balkanlar'da kitap gazete, film ve müzik eserlerinin pazarlanması gibi.

Bütün bu gelişmelere bakıldığında türkçenin, önümüzdeki 25-30 yıl içinde tekrar "küresel bir dil" seviyesine yükselmesi mümkün gözükmektedir. Türk üniversitelerinin dışarıdan öğrenci celpleri, Yunus Emre Enstitüsü'nün verimli çalışmaları, Türk film ve dizilerinin mevcut başarılarını sürdürmeleri ve fakat bu ürünlerin daha yerli ve milli temalarla zenginleştirilmesi şartıyla!

Burada söylediklerim kuşkusuz türkçenin dışa bakan yüzü ve daha ziyade de geleceğı ile ilgili tespit ve beklentilere dayanmaktadır. Karşı karşıya bulunduğumuz göstergeler bizi bu yönde düşünmeye de zorlamıyor değil. Daha işlenmiş, daha çok eser veren ve kendini bir kültür ve medeniyet dili seviyesine yükseltmiş bulunan Osmanlı veya Türkiye türkçesinin, böyle bir geleceğe göre de tasarlanması icap etmektedir. Onun için hepimize düşen vazife, Türkçeyi iyi kullanmak ve yazmak; onu kültür ve sanat dili yanında yüksek bir bilim ve düşünce dili olarak da alabildiğine zenginleştirmektir. Bu hususta elde edilecek başarıların türkçenin dışa açılan yanını besleyeceği gibi, onun bilim ve düşünce dili olarak tesirini de katbekat arttıracığı kanaatindeyiz.

Sanat ve Edebiyat Dili Türkçe

Ne demek istediğimin daha iyi anlaşılması için isterseniz şöyle bir örnek vereyim: Biz iyi bir film izlediğimiz veya romanı okuduğunuz zaman onlar bize tesir eder. İlk anda o tesirin nereden geldiğini belki çıkaramayız. Fakat o baş döndürücü tesir, ilgili romanı veya filmi bizim gözümüzde büyüttüğü gibi, sanatçının o tesiri nasıl hasıl ettiğini sorgulamak ve keşfetmek ihtiyacını da duyarız.

Halbuki iyi düşünecek olursak o romanın veya filmin, üzerine oturtulduğu özet hikâyeyi aşan bir yanı vardır. Tesir dediğimiz şey işte orada yatar. Alelâde bir hikâyenin oluş sırasının değiştirilmesi, onun farklı bir kurguya dönüştürülmesi ya da hikâye karakterlerinin ruhuna birbirini iten veya çeken duyguların yerleştirilmesi gibi! Fakat o tesirin hasıl edilebilmesi için, sanatçının bunların da ötesinde bir şey yapması gerekir.

Eserine ilk anda kolay kolay farkına varılamayan bir bütünlük ve tamlık vasfı kazandırması! İyi ve başarılı bulduğumuz sanat eserlerinin, böyle bir yanının bulunduğu açıktır. Dolayısıyla bizim üzerimizde tesir üreten şiir, hikâye, müzik veya mimari gibi eserlerin kendine mahsus bir kurgusu, yapısı ya da daha teknik bir ifade ile inşa biçimi söz konusudur. Haliyle bu tesiri, alelâde duygu ve psikolojilerle izah etmemek; her türlü bilgi, kültür, düşünce ve duygunun akan bir tahkiye etrafında estetize edilmiş bir forma veya yapıya dönüşmesi biçiminde değerlendirmek daha isabetlidir. Onun için bir sanat eseri hemen daima ihtiva ettiği bilgi malzemesinin ve yaşanmışlığın ötesinde bir anlam taşır. Ötesinde dediğimiz bu yan, sanatkârın icat ve ibdâ tarafını ortaya koyar ki asıl başarıyı orada aramak gerekir.

Sanat eserinin okunması ile hasıl olan tesiri izah ederken, bunun her gün konuştuğumuz ve yazdığımız türkçe ile ilişkisi üzerine bir şey söylemediğim ortadadır. Sözünü ettiğimiz eserler, kuşkusuz bildiğimiz Türkçe ile yazılmaktadır. Fakat o tür eserlerde her birimizin kullandığı kelime ve cümleleri aşan bir yan bulunduğu da unutulamaz. Yani yazılı dili, daha doğrusu da “yazı dili”ni aşan biri yan! Dolayısıyla bu tür eserler türkçenin yazı dili tarafını ortaya koyduğu kadar, onu aşan bazı hususiyetleri de ihtiva eder. İşte hem türkçenin yazı dili tarafına ihtiva eden hem de onu aştığı gibi, türkçeyi sanata dönüşmüş olarak algılamamıza imkân veren bu kullanımlara bir ad vermek gerekirse, ona doğrudan doğruya “sanat dili” demek gerekir. İmgelere başvurarak ulaşılan “şiir dili”, daha büyük anlatılar için kullanılan “tahkiye dili” gibi! Dolayısıyla sanat dilinin, şiir ve tahkiye dilini aşan bir genişliği söz konusudur. Müziğe, resme ve mimariye varmayan, doğrudan türkçe ile ifadesini bulan anlatmaların bütünü için kullanıyoruz bu kavramı.

Sanat ve Edebiyat Dilinden Düşünce Diline Doğru

Ne var ki o kadar olmasa bile biz böyle bir tesire, sanat dışı addedilen bazı nesirleri okurken de ulaşabiliyoruz. Çünkü onlar da bizim üzerimizde mükemmellik derecesinde bir tesir hasıl edebiliyor.

Söz edebiyattan açılmışken, burada hatırıma Tanpınar'ın nice deneme ve eleştirileri geliyor. İster İstanbul'un lodos ve lüferlerinden; isterse eski ve yeni bazı şairlerden, tarihi bir kişilikten söz ediyor olsun. Ne yazarsa yazsın, yazdığı her metni okutmasını bilen bir yanı var Tanpınar'ın. Mehmet Kaplan'ın, Abdülhak Şinasi Hisar'ın ya da Peyami Safa'nın metinleri de aynı şekilde. Bu isimler, üzerine eğildiği alanın birikimini haiz, ifade kabiliyetleri de o derecede yüksek yazıcılar. Kalem aldıkları metinlerin türü ne olursa olsun, onları okurken aynı derecede bir doyunluk tesiri almıyor muyuz?

Öyleyse sözünü ettiğimiz metinlerin romanı, hikâyeyi, şiiri hatırlatan bir yanı bulunmazken, bu tesir nasıl izah edilmelidir? Ancak bu tesirin, edebî metinlerin okunmasından hasıl olan estetik tesirden daha farklı olduğunu da kabul etmek şartıyla.

Bilgi edinmekten mi ileri geliyor bu tesir? O metinleri okurken, herhangi bir alana dair noksanlıklarımızı mı gideriyoruz? Bunu kolay kolay kestiremiyoruz. Fakat şunu da söylemeliyiz ki bu tesir, okuduğumuz metinlerin konusundan, türünden ileri gelmektedir.

Nitekim konusu sanat, edebî tür ve problemler olmayan nice metinler de bize aynı şekilde tesir etmektedir. Tanpınar veya Peyami Safa'nın metinlerinde olduğu gibi, doğrudan bir doyunluk tesiri bırakabilmektedir. İşte Nurettin Topçu'nun, Mustafa Şekip Tunç'un, Osman Turan veya Nurullah Ataç'ın yazılarını okurken de aynı tesiri almıyor muyuz? Dolayısıyla Nurettin Topçu'nun felsefeci, Mustafa Şekip Tunç'un felsefeci ve psikolog, Osman Turan'ın tarihçi, Nurullah Ataç'ın eleştirmen olarak yazdığı metinler bu çerçevede değerlendirilebilir. Ayrıca bunlara İsmail Habip Sevük, Suut Kemal Yetkin, Erol Güngör, Nihat Sami Banarlı, Samiha Ayverdi gibi isimler de eklenebilir. Kuşkusuz bu metinler vasıtası ile felsefe, psikoloji, sosyoloji, tarih, edebiyat tarihi hakkında sayısız bilgi ediniyoruz. Fakat sözünü ettiğimiz tesirin, edindiğimiz didaktik bilgiyi aşan bir yanının bulunduğunu unutmamak kaydıyla.

Yukarıdaki soru, çoğu edebiyatçı veya sanatçı olmayan, ekseriyeti itibari ile de sanata dair yazmayan bu yeni grubun metinleri için de geçerlidir. Dolayısıyla alanı ve müktesebatı birbirinden farklı düşen bu geniş grubu birleştiren ortak bazı yanlar bulunmalıdır. İşte o geniş parantezin içinde yer alan yazıcılar çoklarının yapmadığı, yapamadığı bir şeyi yapıyor olmalı ki birbirine yakın düşünler.

Kuşkusuz bu yazı grupları tanımlamak için ortak bir ifade gerekir. O da ilgili kalemlerin düşünür yanlarının ağır basmalıdır. Edebiyat, sanat, felsefe, psikoloji, sosyoloji, tarih veya sanat tarihi üzerine düşünmek! Üzerine eğildiği alanın bilgisi dışında, ona ilave bir şey katabilmek! Öyleyse ihtisas alanları birbirinden ne kadar farklı olursa olsun, onu aşan ve farklı zevkleri haiz kesimleri tatmin edebilen bir yazıya ermek denilebilir belki de buna.

Öyle de, buradan şöyle bir sonuca ulaşmak mümkün olamaz mı? Okuduğumuz iyi şiir ve anlatılardan yansıyan estetik tesirde olduğu gibi, düşünce dediğimiz soyut verimlerin de bizi saran bir kuşatıcılığı mı söz konusudur? Tarih, felsefe, sanat veya sosyoloji gibi farklı ihtisas alanları bizi birbirimizden ayrı düşürürken, onların düşünceye dönüştürülmüş halleri aksi bir sonuç veriyor ve biz okuyucuları birbirimize daha bir yakın düşürüyor olmalıdır.

Bu tespit doğru olmakla beraber, gene de yeterli gelmiyor insana. O bakımdan düşünce niteliğini haiz metinlerin hâsıl ettiği tesiri izah hususunda, biraz daha düşünmek icap ediyor. Bu noktada hatıra ilk gelen husus, ilgili yazıcıların dile çok hâkim olmaları, neredeyse sanatçıları kışkırtacak derecede yüksek bir üslup ve ifade gücü ile karşımıza çıkmalarıdır.

Fakat bu üslupları ne şiir diline mahsus imge zenginliğine ne de mecazlar yığımına indirgemek de kabil. Ayrıca o yazışların tahkiye tekniklerini kullanmak gibi bir yanı da bulunmamaktadır. Ama buna rağmen de o metinler iyi bir yazıya ve güzel bir üsluba sahip. Dolayısıyla şiire varmayan, hikâye etmekten de bir o kadar uzak düşen bu metinlerin ortak yanı, düşünceyi merkez edinmelerinde, onu da yüksek bir ifade ile takviye edebilmelerinde toplanmaktadır.

İlgili metinleri izah ederken, onlarda düşünce yanının ağır bastığına, türkçe ifade bakımından da son derece başarılı olduklarına işaret ettim. Fakat metinlerin farklı bazı yanlarının bulunduğunu da söylememiz gerekir. Mesela düşünce dediğimiz nedir? Bilgiden yani herhangi bir alana dair birikimden, düşünce dediğimiz soyut düzleme nasıl geçiş yapılır? Daha doğrusu da sayısız müteferrik bilgi, ilgili kalemler tarafından nasıl oluyor da düşünce seviyesine yükseltilebilmektedir? Nitekim o yazıcılarda temayüz eden yanı burada aramamız gerekmez mi?

Dediğim gibi de o tür yazışlarda sayısız bilgi ve sınırsız muhakeme gücü söz konusu. Ayrıca özümsemiş bilgiler bunlar. Fakat o yazıcıların en belirgin vasfı, bize başkalarının görüşlerini ve bilgilerini aktarmakla yetinmemeleri. Bundan farklı olarak ilgili alana dönük, kendi görüş ve düşünceleri üzerine yoğunlaşmalarıdır. Kendi görüşlerini bir tez seviyesine yükseltsin veya yükseltmesinler! Onları okurken bir zihnin nasıl çalıştığını, kendi birikimini düşünce seviyesine nasıl yükselttiğini izliyoruz. Ayrıca bu bizim hoşumuza gidiyor. O yazıcılar adına hem bir zihnin hem bir ruhun kademe kademe tekevvününe şahit oluyoruz.

İsterseniz şöyle düşünelim:

Bir sanatçı şiirini yazarken, kendini harekete geçiren görüntü ve imajlar vasıtası ile nasıl derin duygu katmanlarına uzanıyorsa, düşünce adamının yaptığı da bundan farklı olmamalıdır. Fakat fikir adamı ile şair arasında önemli bir fark da yok değildir. O da iki kabiliyetin malzemeleri arasındaki farktan başkası değil. Yani şairler görüntü ve imajlardan beslenirken, düşünce adamları bilimsel bilgi ve kendi alanına dair sayısız bulgudan faydalanmaktadır. Bu hususta şairler derin duyguları harekete geçirmeye çalışırken, düşünce adamlarının duygusal tesiri bir yana bıraktığı, düşünen yanımızı yani ruh ve zihin tarafımızı muhatap aldığı ortadadır.

Ne var ki düşünen zihin orada kalmıyor. Bir matematik problemini çözerken ve düşünürken, her türlü sayı ve veri nasıl kullanılıyorsa, düşünce adamı da kendi alanı ile ilgili bilgi verilerini o şekilde kullanıyor. Haliyle onların yaptığı bir problemin çözümünde takip edilen süreçleri andırıyor: Kendinde hazır bulduğu sayısız veriyi, bir sonuca doğru adım adım ilerletmek! Ama her bilgi ve görüşü birbiri ile ilişkilendirerek, zıtlık veya tezatları kullanarak, yerine göre elemelere başvurarak, daha doğrusu da o an için ihtiyaç duyduğu analiz ve irdelemeler yaparak sonuca doğru ilerlemek! Matematikçi önündeki bir problemi nasıl çözüyorsa, onun yaptığı gibi bir şey! Dolayısıyla üzerinde durduğumuz metinlerin en önemli yanı, burada aranmalıdır diyebiliriz.

İçten içe bir akış, sebep sonuç ilişkisini andırır tarzda kademe kademe bir yükseliş! Dolayısıyla o tür yazıları okurken, bizi en çok tatmin eden, derin bir sistematik oluyor. Zorlanmadan ve okuyan üzerinde kendiliğinden gerçekleşiyormuş gibi bir düşünce akışı.

Bunu isterseniz şöyle de düşünebiliriz. Hikâye yazarının, karakterin duygularını derinleştirilmesi gibi bir gayret! Hiçbir boşluk bırakmadan, daldan dala savrulmadan, merkez duygu ne ise onun üzerinde devamlı yoğunlaşmak!

Dolayısıyla bu tür yazıların bizde bıraktığı ilk intiba, fikirlerin kademe kademe gelişmesi, lazım gelen bir yoğunlaşma ve bunların iyi bir ifade ile eşleştirilmesi değil de nedir? Fakat bunun bir ileri aşaması daha var ki, o da okuduğumuz şiir ve hikâyelerde olduğu gibi, bu tür metinlerin de okuyanlar üzerinde tamlık ve bütünlük tesiri bırakabilmesidir. Bir mimari eser yapılırken aşama aşama nasıl inşa ediliyor, eser tamamlandığında nasıl bir estetik tesir meydana getiriyorsa, bu tesiri de öyle düşünmek icap eder. İsterseniz ilgili metinlerin bu yanını şiirlerle, anlatı türü metinlerle de eşleştirebiliriz. Fakat burada kastettiğim, kuşkusuz muhteva ile ilgili bir şey değil. Tam tersine fikirlerin kademe kademe, sebep sonuç ilişkisi hesap edilerek bütünlüğe doğru ilerlemesi gibi bir şey.

Bu hususta şunu bile söylemek mümkündür. Bazı şairler derler ki, bizde şiir mısra mısra doğmaz. Şiir zihinde veya kalpte, ilk önce bir bütün olarak parlar. Fakat o bütünlüğü ifade ederken kuşkusuz mısra mısra ya da imge kümeleri oluşturularak bir ilerleme söz konusudur. Nitekim okuduğum sayısız düşünce metnine bakarak, onlar hakkında da benzeri bir sonuca ulaşmak zor olmuyor. Bir alana, bir probleme dair düşünce daha ilk başta zihinde total olarak hasıl olmakta, fakat onu yazmaya sıra gelince, ister istemez kendine mahsus bir inşa süreci cereyan etmektedir.

O bakımdan düşünce metinleri için şunu söylemek gerekebilir. O yazılanların bizim üzerimizde hem muhteva bakımından hem de yazış tarzı olarak iki ayrı tesiri söz konusudur. Genelde okuyucuların o tür yazılara, muhteva bakımından değer biçtikleri bilinen bir husustur. Kaldı ki bu kanaati yargılamamak da gerek.

Dediğim gibi de o tür yazıların bizde bıraktığı doygunluk tesirini, sırf muhteva ile sınırlamak ne dereceye kadar doğrudur? Nitekim bir metin bizde tesir meydana getiriyorsa onda formun; muhteva dediğimiz hususun şekil ve surete büründürülmesinde payı yok mudur? Zira sağlam metinlerde sistematik hale getirilmiş bir akış, fikirlerin basamak basamak ilerlemesi söz konusudur. Buradan da o yazıya mahsus bir kurguya, yapıya ulaşmak zor olmamalıdır. Dolayısıyla onlarda ilk anda fark edilmeyen bir iç ahenk ve ritim mevcuttur.

Ayrıca o tür yazıların türü ne olursa olsun! Onlar için, kaleme alındığı döneme mahsus, farklı farklı adlandırmalar yapılsa bile! *Musahabe, makale, tenkit* veya *eleştiri, deneme* ya da doğrudan bir *fikir yazısı!* Hangi adlandırmayı yapılırsa yapılsın onların asıl özelliği o derinleşmede, iyi ifade ve anlatımda, düşünce muhtevasının bizim üzerimizde mükemmellik tesiri üretebilmesinde toplanır.

Dahası soyut düşünce, ilgili yazılar vasıtasıyla kendini bir forma dönüştürmekte değil midir? Musikide sesler vasıtası ile duyguların, makam dizgelerine dönüşmesi gibi bir şey. Dolayısıyla bir müzik eserinde sesleri, duyguları ve makamları nasıl birbirinden ayırmak kabil değilse, bu tür yazılarda da içerikle ifadeyi, dahası akışı ve formu birbirinden ayırmak kolay kolay mümkün olamamaktadır.

Daha açığı da hikâyeci ve romancılar karşımıza nasıl bir kurgu ustası olarak çıkıyorsa, şairler ferdi ve beşerî duygulara kendine mahsus şekiller veriyorsa, bu tür düşünce adamlarına da bir tür “fikir mimarları” nazarıyla niçin bakılamasın?

Soyut düşünceye biçim vermek, oradan da kendine mahsus özgün yaratmalara doğru ilerlemek! Dolayısıyla işin bu yanına sanat olarak bakmak gerekecektir. Çünkü sanatın özü nihayetinde maddeye, seslere, duygu ve fikirlere şekil vermek olduğuna göre! O bakımdan mimarların demiri ve çimentoyu, kumu terkip ederek yeni yeni estetik biçimler üretmesinde olduğu gibi, malzemesi kelimeler olan düşünce mimarlarının yaptığı özgün yaratmalara da doğrudan sanat nazarıyla bakmakta hiçbir mahzur bulunamaz.

O yüzden şairler tahkiye ustası sanatçılar üzerine nasıl edebiyat çalışmaları yapıyorsa, iyi ifade edilmiş düşünce metinleri üzerine de benzeri çalışmaların ihmal edilmemesi gerekir. Karmaşık fikirlerin sistematik hale getirilmesi, yerine göre bazı kavramlara ulaşılması, buradan doğan bir akışın bir manada da fikir kurgusunun tespiti, daha ötede bunun dile ve ifadeye dönüşme biçimi! Dolayısıyla izah ettiğimiz bu ameliyenin, “düşünce dili” olarak tanımlanması niçin mümkün olmasın?

Dar ve Geniş Manasıyla Bilim Dili

Edebî metinlerin ve düşünce dilinin yanı sıra, bir de bilim dili dediğimiz bir uygulama söz konusu. O dile çoklarımız *akademik dil* de diyoruz. Türkiye’de üniversitelerin yanı sıra akademik kadroların sayısında da büyük artışlar kaydedildi biliyorsunuz. **Yüksek** lisans ve doktora çalışanlara, bu alanda yapılan tezlere baktıkça, bilim dilinin yaygınlığı hakkında şöyle böyle fikir sahibi olmak mümkündür. Aynı şekilde hakemli *dergilerin* çokluğu da bunun bir göstergesi mesabesindedir.

Bu çokluğun faydası da yok değil ayrıca. Sosyal bilimlerin hemen her alanında sayısız araştırmalar yapılıyor ve bilimsel bilgi üretmek noktasında Türkiye verimli dönemlerden geçiyor. Burada söyleyeceğim hususlar kuşkusuz sosyal bilimlerin bütününe ilzam etmeyecektir. Fakat edebiyata dair yapılan tezlerin ve bilimsel dergilerde yayınlanan makalelerin bir haylisini görme, okuma ve bazıları haklarında rapor düzenleme gibi vazifelerimiz dolayısıyla, alanın biraz olsun içinde de sayılabirim.

İşte bu okumalarıma dayanarak, üniversitelerde yaygın olarak kullanılan bilim dili hakkında bazı tespitlerde bulunmak ihtiyacını duyuyorum.

Kuşkusuz bu dil, sanatın ve edebiyatın geliştirdiği dilden bayağı farklı. Bu dilin en bariz vasfı da, bireysellikten mümkün olduğu derecede uzak olması. Yani şahsılık barındırmaması, okuyanların üzerinde nesnellik gibi bir tesir bırakabilmesi. Daha ötede de sanatçıların duygu ve düşüncelerini ifade ederken kullandığı mecazlı, imgeli dilden bir o kadar uzak durmak. Belki buna bir de, edilgen cümle tekniklerinin tercihi eklenebilir.

Kuşkusuz bilim dili bunlardan ibarettir de denemez. Çünkü o dilden evvel, bir de onun bilim tarafı vardır ki, bu ikisinin birleşmesinden doğar “bilim dili” dediğimiz. Yani önce bilimsel bilgi ve araştırma, o bilgi üzerine teksif edilmiş bilimsel düşünce ve ardından da, onun dışavurumu sayabileceğimiz bilimsel dil! Çünkü aynen sanat ve düşünce metinlerinde olduğu gibi, bilimsel metinlerde de dil muhtevadan ayrı, ondan bağımsız bir kullanım değildir. Dolayısıyla araştırma ve inceleme tekniklerine başvurarak elde ettiğimiz veri tabanının kendisi olmasa bile, onun yorumu ve analizi, daha mühimi de kritiği doğrudan o dile dahildir. Yani asıl bilimsel dil, düşünme

kapasitemizin tezahür biçimidir demek gerekebilir. Bir başka ifade ile de analiz ve terkip gücümüzün ifadeye dönüşmesi, onun izdüşümü, ya da kâğıda aksetmiş gölgesi mesabesinde bilimsel dil. O bakımdan düşünen yanımız ne ise ve ne kadarsa, ifademiz de o kadardır ve ondan ibarettir demek en doğrusudur.

O yüzdendir ki bilimsel dili muhtevadan, yani bilimsel verilerin analiz ve yorumundan ayrı mütalea etmek, dil dediğimiz uygulamayı ne kadar basite indirgediğimiz manasına gelir. Yani bilimsel dil alelâde bir gramer hadisesinden ibaret değildir ve olunmamalıdır da! Çünkü cümle ve ifade dediğimiz husus, maksada ve anlama bağlı olarak şekil ve surete bürünür. Anlamdan ve düşünceden, varmak istediğimiz sonuçlardan bağımsız ne bir cümle ne de bir ifade tasavvur edilebilir. Dolayısıyla burada asıl olanın bilimsel bilgi ve onun manâlandırılmasıdır demek en doğrusudur.

Bildiğiniz gibi iyi ifadenin belirgin vasfı, gözümüzün önünde su gibi akan bir tesir bırakmasıdır. Edebiyat veya düşünce metinlerinde olduğu gibi, sosyal bilimlere mahsus metinlerde de zihin bunu arar ve bulmak ister. Ayrıca onun varlığını ve yokluğunu sezgilerimizle kolayca tespit edebiliriz. Ona göre de okuduğumuz metinlerin değeri hakkında şöyle veya böyle bir hükme ulaırız. Kuşkusuz buradan hasıl olan ilk intiba, metnin ifadesine dayanır. Fakat iyi düşünce olursak, ifade hakkındaki bu kanaatimiz doğru olmakla beraber yeterlidir de denemez.

Çünkü bir metinde akan, bize bir yazı okuduğumuzu unutturan başka bir şey daha vardır. Orada akan yazı ve ifadeden ziyade, düşüncenin bizzat kendisi değil midir? Düşüncenin yani bilimsel verilerin bir sonuca doğru, tahlil ve analizler yapa yapa ilerlemesi. Dolayısıyla iyi düşünce, iyi ifadenin bizzat kendisidir demek ve bunları birbirinden ayırmamak icap eder. Kaldı ki o iki hususun birbirinden ayrıştırılması da zaten mümkün değildir. Nasıl ki bizde bir tat ve güzellik intibası uyandıran meyvelerin tadını, formunu ve maddi olan yanını birbirinden ayırmak kabil değilse, ifade ile düşünce de birbiriyle iç içedir ve ayrıştırılması da mümkün değildir.

Dolayısıyla okuduğumuz metinlerde karşımıza çıkan her türlü ifade zaafı ve başarısı, ihtiva ettiği düşünce ve yorumlama kabiliyeti ile doğrudan ilgilidir. Daha açığı da özümsemiş bilgi ve onun yorumu ile bu zaaf ancak telafi olunabilir. Yani her türlü bilginin herhangi bir amaç doğrultusunda akış düzene sokulması, aralarında illiyet bağının sağlanması gibi! İşte bu akışı ifadeden önce düşünce temin eder demek istiyorum.

Netice olarak zihnin başaramadığı noksanlıklar, doğrudan bir ifade zaafı olarak tezahür eder ki, hiçbir uğraşma ile o zaaf telafi edilemez. O bakımdan bilimsel tez ve makalelerde üzerinde durulması gereken asıl husus burada yatar. Üzerine eğildiğimiz konu veya probleme dair, lâzım gelen bir vukufa özümsemeye erip ermediğimizle ilgili bir husus.

Halbuki üniversitelerde yapılan çoğu çalışmanın bu husus üzerine teksif edilmediği kolayca anlaşılabilir. Bilgi üretme, araştırma ve inceleme! İşin bu kısımları üzerinde yeteri kadar durulduğu anlaşılıyor. Bir de buna ilave olarak, ilgili hususta kimlerin çalıştığı, onların ne dediği gibi! Son söylediğim hususta o kadar aşırıya gidiliyor ki tahmin edemezsiniz. Kuşkusuz çalışılan konu üzerinde bizden önce kimlerin ne yaptığı ve neler söylediği önemlidir. Fakat bunların nakil olarak bırakılması kadar da bir tezi öldüren başka bir şey düşünülemez. Zira bu bilgiler nakledilirken iki amaç söz konusu olabilir: O konuya dair mevcut bilgi havuzunun teşekkülünü ve tekamülünü ortaya koymak. Fakat bununla da yetinmeyerek, mevcut çalışmaların ciddi bir kritiğinin de yapılması. Bunu yapabilmek gerekir ki, kendimizin ne yapacağı veya yaptığı tam olarak anlaşılabilir. Dolayısıyla bizden öncekilerin ürettiği bilgi ve yorumları kritik etmekten geri duran bir zihnin, yeni bir şey söylemesi zaten beklenemez.

Kim ne demiş, neler söylemiş? Bunların bilinmesi kuşkusuz önemlidir dedim. Dediğim gibi de o tür verilerin bir kritiği gerekir mi? Kritik edilmeyen veri ve görüşler anlamlandırılmıyor demektir. Evet, “kim ne diyor?” Fakat daha ötesi yok mu bunun? “Neden öyle söylemiş? Bunun altında yaslandığı bir nazariye mi söz konusu? O görüşün ileri sürüldüğü döneme mahsus farklı bir bakış açısı mı mevcuttur?” gibi. Buradan yola çıkarak benzeri görüşlerin kümelendirilmesi, farklı görüşlerin tebarüz ettirilmesi gibi. Netice olarak bunları yapmayacaksak, ordan burdan alıntılarla metni şişirmenin bir manası bulunabilir mi? Nitekim ortalıkta kendi amacını unutmuş, başkalarının görüşlerini nakletmekten bizar düşmüş araştırmalardan geçilmiyor.

Bu arada modern edebiyatımızın cılız akımlarından biri ve klasik edebiyatın önde gelen mesnevilerinden bir diğeri üzerine yapılmış iki çalışma, doğrusu beni şaşırttı desem yeridir. Her iki alanda da aynı tutum: Kim ne demiş, kim ne yazmış? Bitmez tükenmez bir nakil ve alıntılar yığını!.. Peki sen ne diyorsun ve nereye varmak istiyorsun? Ona dair hiçbir görüş ve ifadeye tesadüf edemiyorsun çoğu çalışmada. Dolayısıyla o tür çalışmalara bilim demenin imkânı bulunmadığı gibi, birbirine eklenmiş ve aralarında illiyet bağı da kurulamamış, yani bilimsel bilgi seviyesine yükselmemiş böyle yazmalara ne demek gerekir bilmiyorum.

Haliyle bu tür çalışmaların asıl zaafı, konu edindiği sanatçı veya edebî metinler hakkında lâıyk derecede bir değerlendirme gerçekleştirilememesidir. Yeni veya eski edebiyat fark etmiyor bu zaafı. O hususta başvuru en kestirme yol, başkalarının görüşüne başvurmak ve onları nakille iktifa! Yani diğer bazılarının görüşleri de olmasa, metin hakkında siz ne söylüyorsunuz, bunu çıkarmak kolay kolay mümkün olamıyor.

Dolayısıyla edebî eser, sanatçı veya düşünce adamı üzerine yapılacak çalışmaların, ister istemez metin üzerine yoğunlaşmayı gerektiği tabiidir. Metni kavramak ve onun ruhuna nüfuz gibi bir süreç! İlgili metinlerin sana, bana ve ötekine göre farklı farklı

şeyler söylediğini, ondaki anlam ve tesirin devirden devire değişip durduğunu da unutmamak kaydıyla! Bir de tabii metinde yakaladığımız edebîlik katsayısının öne çıkarılması ve bunun makul bir dil ile izahının yapılabilmesi.

Ancak problem de orada başlıyor zaten. Okuduğu şiir, hikâye, roman veya düşünce metni karşısında çoğu kişinin şaşırıp kaldığı bilinmez değildir. O yüzden kişinin ruhunda ve zihninde erken bir billurlaşma hasıl olmuyor. O zaman da ister istemez “o ne demiş, bu ne demişe varıyor iş.” Kuşkusuz onların da bilinip derlenmesi icap eder. Fakat çalışmayı yapacak kişide bunun ötesinde, kendine mahsus bir teşhisin teşekkül edip etmediği en önemlisidir. Bir iddia, ilgili esere veya sanatçıya dönük bir yaklaşım biçimi vs.

Tabii bunun hasıl olabilmesi için kişide, sanata ve ilgili edebî türe dair az çok bir birikim gerekir. Edebî türlerden birine yönelik sıcak bir ilgi, ya da estetik teorilere dair lazım gelen bir vukuf. Eğer bunlar yoksa, araştırmacı böyle bir okuma ve yazma sürecinin içinden gelmiyorsa, o çalışma ister istemez yokuş yukarı, zorlana zorlana ilerlemek mecburiyetinde kalmayacak mıdır?

Unutmamalı ki edebî veya fikrî eserler, kendilerine mahsus şifreli bir sistemi ihtiva eder. Karşımızda adeta estetik bir nesne, o esere veya sanatçıya mahsus özgün bir deneme söz konusudur. Onun, sanatçının diğer eserleri arasında bir farklılığı, öteki sanatçı verimleri karşısında da bağımsız bir duruşu vardır. Dolayısıyla bu farklılıkları ilk elde yakalayabilmek gerekir. Bunu mevcut birikimimizle biz gerçekleştireceğiz. Başkalarının yaptığı tespitlerle kendi tespitlerimizi yüzleştirmemiz, onların bir kritiğini yapmamız şart olmalıdır. Diğer bazılarının yaptığı okumalar, bizi destekler veya cerh eder. Onu da göz önünde bulundurmak ve bunların bir yorumunu yapmak gerekmez mi?

İşte “bilimsel düşünce” ve “bilimsel dil” dediğimiz hadise burada başlar. Bu safhada gerçekleştireceğimiz muhakeme ve mukayeseler, kendi tezimize güveniyorsak eserden göstereceğimiz yeni deliller ve destekler vs. Kendimize mahsus düşünce üretme denemeleri; gene bize mahsus bir tezi sonuca doğru merhale merhale ilerletme egzersizleri böyle edinilebilir. Yoksa oradan buradan transfer bilgi özetlemeleri ile bir düşünce, bir dil doğmaz insanda. Böyle bir yazış olsa olsa, alelade bir özetlemeye varıp dayanır. O tür özetlemelere, sıraya sokulmuş uzun kısa alıntıları birbirine eklemekle yetinen yazışlara bilim dili denilemez ve denilmemelidir!

Burada bilim dili ile ilgili bir hususa daha işaret etmek ihtiyacını duyuyorum. Daha doğrusu da yaygın bir yanlışta, yanlış yönlendirmelere parmak basmak ihtiyacı. Bilindiği gibi bilim dili izah edilirken bireysellikten mümkün olduğu kadar uzak durulması şartı aranır. Aynı şekilde şahsi hislerin, indi kanaatlerin bilimsel metinlerde yerinin bulunmadığı da bir gerçektir.

Sözünü ettiğim şahsîlik ve bireysellik; yukarıda ısrarla üzerinde durduğum mantık ve muhakeme geliştirme, kritik etme, metni veya alıntılarını yorumlama ya da analiz veya tahlil, bunları bir terkibe ve sonuca doğru kademe kademe ilerletme arasında bir çelişki yok mudur? İşte böyle bir çelişkiden endişe duyan çoğu hocalar, öğrencilerin bu yanına aşırı derecede ket vuruyor. Öğrencinin yorum ve düşünce geliştirmesi yerine, o alanda çalışmış olanların ürettiği bilgi ve serdettiği görüşlerin derlenip toparlanmasına dayalı bir yöntem tavsiye ediyorlar. Üniversite camiasında bu tür çalışmalar o kadar yaygınlaşmış durumda ki tahmin edemezsiniz.

Evet, bu tür bilimsel çalışmalar şahsiliği kaldırmaz. Sanatçılara mahsus çağrışımlarla yüklü, imgeli, mecazlı bir dile itibar da edilemez. Fakat unutmamalı ki önümüzdeki çalışmayı bir insan yani biz yapıyoruz. Çalışmanın kurgusu, bölüm bölüm ilerlemesi de bize ait. Dahası o çalışmayı metne dönüştüren de bizzat kendimiz. Bundan öte metni analiz etmek, eserin ve diğer eserlerin ihtiva ettiği özgünlüğü tespit veya izah da bizim vazifemiz. O hususla ilgili daha önceden vazedilmiş görüşlerin irdelemesini gene biz yapmayacak mıyız? Bu tür soruları dilediğimiz kadar çeşitlendirebiliriz! Bulguların kritiği, diğer bazıları ile mukayese, yerine göre geçersizliğini tespit de bunlara dahil.

Daha mühimi de sanatçıların eserden esere yeni denemelere kalkışması, şiir anlayışını veya kurgu tekniklerini yenileyip durması! Bunların hem tespiti hem de altında yatan sebeplerin inandırıcı biçimde izahı. Bir inceleme bu ameliyelerin yerine getirilmesi halinde bir değere dönüşür. Kaynak bilgilerin aranıp bulunması, kullanılması bir yana, yapılan çalışmaya bilim niteliği kazandıran ve ona bilimsel düşünce değeri yükleyen özelliğin buralarda aranması gerekir. Dolayısıyla bütün bu zihni mesainin şahsi, çalışmayı yapan kişiye ait olduğunu söylemek durumundayız.

Bu hususta biraz daha ileri gitmek de gerekebilir: Bana göre bilim adamları ile sanatçıların çalışma tarzı arasında hem bir benzerlik, hem bir farklılık bulunmaktadır. Şöyle ki şairler bir şeye bakarken, onların zihninde ansızın sayısız çağrışımlar meydana gelir; bir şey diğer bir şeyi çağrıştırır. Bu yoldan nesnelere sanatçının zihninde adeta soyutlaşır, soyut hayal ve düşünceler de canlı veya cansız varlıklara dönüşebilir. Buradan da şiire mahsus imgeli bir dil doğar. Daha mühimi de şair veya hikâyeciler bu yöntemi kullana kullana, duygularına bir derinlik kazandırır. Edebilik dediğimiz tesir de buradan hasıl olamaz mı?

Dolayısıyla sanatçı için nesnelere ve görüntülerin oynadığı rolü; bilim adamları için üretilmiş bilgiler, araştırma verileri, aynı konu üzerinde başkaları tarafından verilmiş hükümler, yapılan türlü alıntılar, tespitler vs. oynar. Haliyle şairler kendi verileri üzerinden sayısız hayallere, imgelere, istiare ve mecazlara ulaşırken; bilim adamları kuşkusuz o yolda ilerlemezler. Onların zihni daha farklı bir yönde çalışır. O yüzden bilim adamının yapması gereken, kişiye mahsus imgeli bir dil geliştirmek değil, tam

tersine veri ve bulgulardan düşünceye doğru ilerleyen yolu arayıp bulmaktır.

Elimizde bulunan bir belge, bakir bir kaynak ya da sanatçıya dair herhangi bir görüş!.. Bunlar okuyarak, araştırarak elde ettiğimiz bilgilerdir. İşte bu bilgiler araştırmacının zihnimizde neyi çağırıyor? Ya da ona neyi veya neleri hatırlatıyor? Unutmamalı ki o soruların cevabı kendimizde, önceden edindiğimiz hafıza birikimimizde saklı olmalıdır. Orada yoksa, yaptığımız okumalardan faydalanarak, o soruların cevabını arayıp bulmak mecburiyetindeyiz.

Dediğim gibi bir çiçek, bir yaprak, uzaklardan gelen meçhul bir ses sanatçıda sayısız imgelere yol açar. O nesnenin anlamı, ürettiği imge ve çağrışımların toplamı kadar çoğalır, derinlik kazanır. Dolayısıyla elimizdeki veriler de aynı şekilde anlamlandırılmaya, yorumlanmaya muhtaçtır. İşte bunun için karşılaştırmalara, zıtlık ve benzerlik ilişkileri kurmaya ihtiyaç duyarız. Onu önceki ve sonraki görüşlerle test ederiz. Neden veya niçin, ne zaman ve nerede gibi sorularla tekrar tekrar yoklarız. Aynı hususta başkaları bir şey söylemiş ise, onları da ayrıca dikkate alırız.

İşte buna benzer sayısız yollara başvurarak, konumuzla alâkalı tekil bir bilgi ya da bulgular etrafında bir anlam havuzu, bir girdap oluştururuz. Dolayısıyla bilimsel metinlerde kullandığımız her bilgi birbirine eklenerek, ürettiğimiz yorum ve düşünceler de üst üste yığılarak, kendine mahsus bir seyir takip etmiş olur. Daha doğrusu da eldeki veriler sebep sonuç ilişkisine dayalı olarak bir neticeye doğru ilerlerken, düşünce ve yorumlarımız ondan farklı olarak üst üste binmiş olur. Buradan da bir derinlik tesiri ve bütünlük duygusu hasıl olur.

Sonuç olarak şunu söylemek mümkündür:

Elimizdeki bir çalışmada, üzerine eğildiğimiz metin veya sanatçı konuşur; biz onların sesini duyarız. Yaptığımız araştırmalardan elde ettiğimiz veriler, aynı konuda çalışmış diğer bazıları!.. Onları da aynı şekilde. Bunların her biri tek tek bilgiler, anlamlar, özetlemeler biçiminde, çalışmamızda kendine uygun bir yer bulur.

Fakat unutmamalı ki araştırmacının konumu bunların hepsinin üzerindedir. Çünkü o bir orkestra şefi sayılır. Ya da önündeki piyanonun tuşlarına basarak, istediği ahengi temine çalışan bir bestekardan farksızdır o! Eserin akışını kuran, belgeleri anlamlandırılan, çalışmayı belli bir sonuca doğru götüren! Daha mühimi de her bir bilgiyi kardığı harç için, malzeme olmanın ötesinde terkibe dönüştüren üst bir şuur! Unu, suyu ve tuzu mayalayarak, birbirinden ayırmaz bir bütünlük icat eden gerçek bir bilim adamı! Kuşkusuz kullanılan her bilginin, o çalışmadaki yeri gene de bellidir. Fakat o veriler, yapılan çalışmada, cümle içinde kullandığımız kelimeler mesabesinde kalır. Çünkü sağlam ve bizde bütünlük tesiri hasıl eden her çalışmada, verileri ve malzemeyi aşan bir yan söz konusudur.

İşte böyle bir çalışmada yaptığımız iş ile, onun ifadesi olan dil birbirinden ayrıştırılmaz. Bilgi ve belgeleri anlamlandıran bu düşünce faaliyeti ile, yani zihnin çalışma biçimi ile dil aynı anda doğar ve akar. Dolayısıyla bilim dili dediğimiz husus, doğrudan düşünce akışımıza tabiidir ve ondan bağımsız dil doğmaz!

O zaman da bu dilin, biraz da soyuta kaçan düşüncelerin ve yorumlamaların dili olması gerekmez mi? O yüzden araştırmacıların günübirlik dili, bu iş için kâfi gelmez. Çünkü günübirlik dil ile ancak basit eylemleri ifade edebiliriz. Onların yorumuna, mânâlandırılmasına sıra gelince, günübirlik dilin yetersiz kaldığını hemen her yazıcı bilir. O bakımdan araştırmacıların edebî dile, yazı diline olan ihtiyacı, yazma safhasında ziyadesiyle kendini hissettirir.

Kaldı ki sanatçıların, karakterlerin psikolojisini tahlilde yaptığı gibi, araştırmacıların da bilgi verilerini aynı şekilde yorumlamaları derinleştirmeleri icap eder. O yüzden aynı işi Köprülü, Tanpınar, Mehmet Kaplan gibi hocaların nasıl yaptığı devamlı hatırlanmalıdır. Ama dikkat edilmelidir ki onların metinlerini yazarken kullandığı dilin, günlük *konuşma dili* ile en ufak bir alakası bulunmamaktadır.

Günümüzde ortaya konmuş çalışmaların çoğunda gündelik dil, alelade basit cümleler, yani *eylem cümleleri* oldukça hâkim. Çünkü bu tür basit cümle teknikleri ile, müşahhas kelimelerle ancak eser özetlemesi yapılabilir. O harika eserleri ruhu çekilmiş kadavralara dönüştüren, çocuklara mahsus idrak seviyesine indirgemekten öteye geçmeyen basit özetlemeler!..

Yapılan çalışmalarda dikkati çeken bir başka cümle tipi de *alıntı özetlemeleri* ve alıntıdan alıntıya geçerken kullanan *bağlantı cümleleri* olmaktadır. İşte böyle basit, kuru, mükerrer cümle kalıplarından meydana gelen metinlere bilimsel çalışma denilemeyeceği gibi, kullanılan o dile bilim dili demek mümkün olamayacaktır.

9. BÖLÜM

Din / İlahiyat Dili

İbrahim Emiroğlu

Din Dilinin Mantıksal Yapısı Üzerine

Bilal Kemikli

Türkçede Din Dilinin Kuruluş Serüveni

Necdet Subaşı

Akademide Din Dili

Mustafa Özçelik

Din Dili Üzerine Bazı Mülahazalar

DİN DİLİNİN MANTIKSAL YAPISI ÜZERİNE

İbrahim EMİROĞLU*

Giriş

Tebliğimize, başlığımızdaki “din, din dili, din dilinin mantıksal yapısı” sözcüklerinin açıklamasını yaparak başlayacağız. Konuyu işlerken “din dili” tabirini, modern felsefede tartışıldığı gibi sıkı mantıksal formattan ziyade, “davet ve irşat dili”ni, “dini retoriği” de içine alacak şekilde geniş kapsamlı kullanacağız.

Tebliğimizde dini ifadeleri bir tasnife tabi tutacağız. İlk olarak yaptığımız bu tasnifin onların daha anlaşılır olmasına hizmet edeceğini ummaktayız. Sonra din dilinin anlatım yolları hakkında özet bilgi verip asıl konumuz olan din dilinin mantıksal yapısı ve işleyişine geçeceğiz. Devamla yine din dilini kullananların düştükleri yanlışları ve bunlardan korunma yollarına işaret edeceğiz ki bu yanlışlar ve nedenlerinin çoğu diğer alanlarda konuşanları da ilgilendirir ve kapsar.

Tebliğimizi bir **sonuç ve öneri** yazısıyla bitireceğiz.

1. Dil Nedir?

Dil, “düşünce, duygu ve isteklerin, bir toplumda ses ve anlam yönünden ortak olan öğeler ve kurallardan yararlanılarak başkalarına aktarılmasını sağlayan, çok yönlü, çok gelişmiş bir dizge”¹ şeklinde tanımlanır.

Dil, “İnsanlar arası anlaşmayı sağlayan tabii bir vasıta; kendisine mahsus kanunları olan ve ancak bu kanunlar çerçevesinde gelişen canlı bir varlık, temeli bilinmeyen

* Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, İzmir. ibrahim.emiroglu@deu.edu.tr

1 Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dil Bilim*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, s. 55.

zamanlarda atılmış bir gizli anlaşmalar sistemi, seslerden örölmüş içtimai bir müessesedir.”²

Dil çok anlamlı bir sözcük olup, sadece bir organı, bir anlamı, bir olay ve olguyu aktaran bir araçtan ibaret değildir. “Önce söz vardı.” Dolayısıyla insan dilin dışında tutulamaz, ondan ayrı düşünülemez.

Dili Heidegger’in, “*varlığın evi*”, Leibniz’in ise “*zihnin aynası*” olarak vasıflandırdıklarını biliyoruz. Dil, Aksan’ın benzetmesiyle, “İnsanın gözü, beyni; düşüncesi, ruhudur.”³

Dil de insan gibi canlı bir organizmadır ve canlı olduğu için değişen ve gelişen bir özellik arz eder. O aynı zamanda çok amaçlı kullanılan bir âlet olmanın yanı sıra bazen hangi amaç için kullanıldığı da kestirilmeyen çok fonksiyonlu ve belirsiz karakter de arz eder.

2. Dil-Mantık İlişkisi

Bilindiği gibi mantık, doğru ve tutarlı düşünmenin yasalarını koyan bir âlet ilmidir. Kültürümüzde âlet ilmi deyince **dil ve mantık** anlaşılır. İnsanın her türlü zihin faaliyetinin vazgeçilmez bir âleti olan mantık; düşünmenin kurallarını belirler, doğru ve yanlışın ölçülerini verir. Öyle ki, herhangi teorik bir bilginin doğru olabilmesi, mantık kurallarına uymakla mümkündür. Müzik için nota, şiir için aruz ne ise, teorik bilgi için mantık da odur. Her türlü zihin faaliyetimiz, doğru veya yanlış diye nitelendirdiğimiz düşünceler daima dile bürünmüş olarak ortaya çıkar. Sanki mantık, betonarme bir binanın gövdesi gibi bir iskelet verir, geriye kalan dolgu malzemesidir. İnsan o gövdeye dilediği dolgu malzemesini koyar. Ama malzemenin nereye ve nasıl koyulacağını gövde dikte eder. Denilebilir ki, her dilsel iletişimin gerisinde bir mantık akışı görmemek mümkün değildir. Hatta mantıksızlıkla suçladığımız durumlarda bile bu geçerlidir. Böylece daha ilk adımdan itibaren mantık ile dil arasında sıkı bir ilişki olduğu görölmektedir. Çünkü mantık, bir yandan doğru bilginin kurallarını ortaya koyarken, öte yandan dile getirmede ortaya çıkan güçlüklerle de çare bulmak zorundadır.

Dil ve mantık insanın doğasında bulunan iki melekedir denilebilir. Mantık bilimi ve dilbilimden habersiz olsa da her insan bunları zaten kullanmaktadır. Farabi, İbn Sina ve sonraki İslam mantıkçıları mantık ile dil ilişkisini “şiiirin aruzla ve dilin gramerle olan ilişkisine benzeterek anlatmışlardır. Haliyle Klasik Mantığın bir disiplin olarak hayat bulması dilin ona sunduğu imkânlarla mümkün olmuştur. Dil mantık için araçtır. Dil ile ilişkisi kesildiğinde klasik mantıktan söz etmek yersiz olacaktır.

2 Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, Minnet Oğlu Yay. İstanbul, 1977, s. 1.

3 Aksan, *a.g.e.*, s. 13.

Dil adını verdiğimiz toplumsal olgu, özelliklerine, alanına, kullanım bağlamı ve şekillerine göre kültür dili, bilim dili, din dili, hukuk dili, sanat dili, doğal dil, yazı dili, konuşma dili, ölü dil, yaşayan dil, yapay dil, resmi dil, özel dil ve anadil gibi değişik adlar almaktadır.

3. Din Dili Nedir?

20. yüzyıla gelinceye kadar dine yönelik tartışmalar genellikle dinlerin kendilerini kabul ettirmeleri, kitleler üzerinde egemen olmaları, Tanrı-insan-âlem ilişkisini kurmada kendi üstünlüklerini iddia etmeleri ve kabul görmeleri etrafında olmuştur. 20. yüzyıla gelindiğinde ise özellikle Mantıkçı Pozitivizm akımının etkisiyle tartışmanın yönü doğrudan din üzerine çevrilmiştir. Mantıkçı Pozitivistler doğruluğu ve anlamlılığı dilsel tahlile, din dilinin doğrulanmasına bağlamış, dine ilişkin temel problem din diline ilişkin problem olarak algılanmaya başlanmıştır. Kısaca ifade edecek olursak, mesele, Tanrı hakkında konuşmanın ne tür bir konuşma olduğu, dini ifadelerin başlı başına bilgi unsuru taşıyan ifadeler olup olmadıkları noktasında toplanmaktadır. Bu durum araştırılırken üzerinde en çok durulan konu ise dini ya da teolojik ifadelerin tahlili olmaktadır. Hatta din felsefesi bir yerde dini ifadelerin dayanaklarının araştırılması olarak görülmektedir. Bu bağlamda ele alınan tartışmaların, ana hatlarıyla; tebliğimize konu ettiğimiz din dilinin mantıki yapısı, bu bağlamda onun bilgi imkânı ve değeri (kognitif yönü), dinde dolaysız (teşbihi, tenzihî, temsili) ve dolaylı (sembolik, mecazî, paradoksal ve kıssa yollu) anlatım yolları ve bunların delalet ettikleri şeye tekabüliyetleri, doğrulamacı, fonksiyonel ve linguistik tahliller gibi konular çerçevesinde cereyan ettiğini söyleyebiliriz.⁴

Din dili yaşayan imanın dilidir, müminlerin anlayışlarını yöneten ve hayatlarına yön veren temel bakış açısı ve tutumları dile getiren bir dildir. Bu bakımdan din dilini, empirik dünyaya işaret eden veya tanımlar arasında ilgi kuran (analitik) bir dil değil bizim nihai mukadderatımıza ilişkin kanaatlerimizin dile getirildiği bir dil olarak görmek gerekir.⁵ Bir ifadenin dini olması için bir teslimiyeti, bağlanmayı, bir tutumu kastetmesi, o tutuma atıf ve işaretle bulunması gerekir. Bu tutumun nesnesinin bir bağlanma ve teslimiyet nesnesi olması icap eder.

Bir başka tanımına göre, din dili “*Tanrı hakkında konuşmak*”tan ibarettir.⁶ Bu tanım ışığında, din dilinin konusu büyük ölçüde Allah’ın varlığı, mahiyeti, sıfatları, Allah-insan ve Allah-tabiat ilişkisi ile ilgili teolojik ifadelerden oluşur.

Din dili dediğimiz faaliyet, belli bir hayat ve düşünce tarzına dayalı inanç ve

4 Bu konuda müstakil çalışmalar için bakz. Koç, Turan, *Din Dili*, Rey Yayıncılık, Kayseri, 1995; Ferre, Frederick, *Din Dilinin Anlamı*, Çev. Zeki Özcan, Alfa Yay., Bursa 1999.

5 Koç, *Din Dili*, s. 7, 17.

6 Bkz. Aydın Mehmet, *Din Felsefesi*, İzmir, 1999, s. 91 vd.

kavrayışlarımızın, tutum ve davranışlarımızın belli bir dilde, belli kurallar çerçevesinde ifadesi olmaktadır. Haliyle bu dil kişinin hayata, ölüm ötesi hayata, evrene bakış açısını ve tutumunu kapsayıp, çeşitlilik arz eder. Allah'ı anmamız, O'na hamdımız, yalvarışlarımız, dualarımız, dünya ve ebedi saadeti isteyişimiz, hayatın başı (mebde) ve sonu (meâd) ile ilgili açıklamalar, kutsal metinlerdeki kıssalar, bu dildeki hakikat ve mecazlar; teşbihi, tenzihi, temsili ve sembolik anlatımlar, vaaz ve uyarılar, dini ve ahlaki yükümlülüklerimizi dile getiren ifadeler hatta derin dini tecrübeyi ve yaşantıyı dile getirmeye çalışan ifadeler din dili kapsamında değerlendirilir. Bundan dolayı biz, girışte de belirttiğimiz gibi, tebliğimizde “din dili” tabirini “davet ve irşat dilini, dini retoriği de içine alacak şekilde geniş kapsamlı kullanıyoruz.

4. Dini İfadelerin Tasnifi

Birçok alanda olduğu gibi din dilinde de bir **sınıflandırma** yapmak gerekmektedir. Din dili fenomenini anlamak, onun içerik ve anlatım zenginliğini ve inceliklerini kavramak, bu inceliklere göre bir tarz belirlemek, böylece onun diğer dillerden farkını hatta zenginliğini ve asaletini (değerini) ortaya çıkartmak için bu tasnifi yapma gereği duyuyoruz. Bu tasnifin birçok dil alanı için de geçerli olduğunu söyleyebiliriz.

a- Söyleme tekniği bakımından dilin veya anlatımın, özlü, ayrıntılı, dolaylı-dolaysız, açık-kapalı, işaretle, düzenli-dağmık; doğru-eğri büğrü; sözlü-hâl dili olmak üzere çeşitli biçimlerinden söz edilebilir. Bu alanda yazan ve konuşanların, özellikle vaizlerin özlü, dolaysız, açık, düzenli ve doğru dil ve anlatım tekniklerini benimseyip uygulamaları gerekir. Dinde “hal dili” ile söylemenin ayrı bir etkisinin olduğunu önemle belirtmek isteriz.

b- Kaynağı bakımından dili ve kelamı, beşeri ve ilâhi yahut akıl ve vahiy sözü olarak iki kısma ayırırız. Dini açıdan bakılacak olursa, birinci gruba giren sözler sınırlı ve eksiktir. İkincisi ise bunun aksine sınırsız, sonsuz ve mükemeldir. Zira dil, ilahi menşe'lidir, onun asıl kaynağı, Allah'tır.

c- İçeriği bakımından dile getirilenler doğru/sağlam ve yanlış/bozuk olarak değerlendirilir. Bunları birbirinden ayırmak için, tebliğimizizin ana vurgusu olan mantıklı düşünme, iyi tetkik, içeriği iyi tartma, sağlamlasını ve doğrulamasını iyi yapmak gerekmektedir.

d- Psikolojik etkisi bakımından gönlü açan, neşe ve ümit saçan, akıcı, vezinli, ölçülü, fonetiği ve retoriği güçlü yahut bunların tersine gönlü karartan ve daraltan, akıcı olmayan, retoriği bozuk sıkıcı dil ve söylemler bu gruba girer. Özellikle sevgi dilini, çarpıcı dil ve anlatımları da bu gruba sokarız.

5. Din Dilinin Anlatım Yolları

Tebliğimizin kapsamını aşmadan kısaca din dilinde kullanılan ilk üçü dolaysız, diğerleri de dolaylı anlatım şekilleri olan altı anlatım şekli ile ilgili kısa bilgi vermek istiyoruz.

Teşbihi Dil: Teşbihi, yani insani nitelikleri dile getiren bir dil olmaksızın Tanrı ve din hakkında konuşmak mümkün değildir. Ancak teşbihi dilin dikkatsiz kullanımının antropomorfik Tanrı anlayışına neden olacağı da göz önünde bulundurulmalıdır. Bu nedenle katı ve kaba bir teşbihi dil teistik dinlerin Tanrı anlayışlarını ifade etmede bütünüyle yetersiz ve kusurludur. O bakımdan, bu konuda, “ılımlı antropomorfizm” diyebileceğimiz temsili dil öğretisi geliştirilmiştir.

Tenzihi Dil: Tenzihi dil teşbihi dilin tam karşısında yer alır. Tenzihi dili kullanmayı savunuların çıkış noktası, Tanrı'nın var olan hiçbir şeye benzemeyişidir. Tanrı bambaşka bir varlık ise günlük dilde kullandığımız basit ifadelerle O'nun hakkında olumlu bir cümle kurmamız mümkün değildir.

Ancak tenzihi dili kullanarak Tanrı hakkında bir fikir sahibi olamayacağımız açıktır. O'nun ne olmadığını söylemek bilgimize bir şey katmaz. Bu nedenle de bu dili kullanmak Tanrı'yı tanımsız bırakmak olacağından, tek Tanrı inancına dayalı dinler zaman zaman bu tür anlatımlara başvursalar da genellikle Tanrı'ya olumlu nitelikler yüklenebileceğini ve Tanrı'nın bu şekilde anlatılabileceğini kabul ederler.

Temsili Dil: Dilin bu şekilde kullanılmasına genel olarak analogik dil denmektedir. Yani tenzihi dille teşbihi dil arasında bir “orta durum” dili. Tanrı bizim için ne kadar erişilmez ve aşkın olsa da bütünüyle bilinmez değildir. Dolayısıyla Tanrı hakkında kullandığımız terimlerin “tek anlamlı” olduğunu söylememiz mümkün değildir; ama bunlar çok anlamlı da değildir.

Sembolik dil: İlimli şekliyle, teistik bir ifadenin nesnel karşılığının gerçek dünyada olduğunu kabul eden ve dilin kuramsal, sanatsal ve değerle ilgili unsurlarını birleştiren oldukça etkili bir takdimi olarak tanımlanabilecek dini sembolizmde, ifadelerin çarpıcı ve çağrıştırmacı özelliğinden yararlanarak katı gerçekliğin ötesine uzanma ve orada olanı keşfetme çabası söz konusudur.

İlimli ve makul ölçüler içinde kalan dini sembolizm hoş görülürken, bunun aşırı şekli, Tanrı'yı insani olan her şeyden uzaklaştırdığı, gizli bir agnostisizme yol açtığı ve din dilinin ne hakkında olduğunu belirsizleştirdiği gibi gerekçelerle eleştirilmiştir.

Mecazi dil: Din dilinde çok önemli bir yeri olan dolaylı anlatım şekillerinden biri de, **mecazi dildir**. İlk bakışta sembolik ve temsili dili andıran mecazi dilin bunlardan ayrılan önemli yönleri vardır. Söz gelişi, sembolik dilde ifade imkânlarını dilsel olmayan unsurlara dayandırdığı halde mecaz, dil sınırları içinde kalınarak yapılan bir

dolaylı anlatım tarzıdır. Mecazı, bir şeyden söz ederken başka bir şeyin dile getirildiği ifade tarzıdır. Dini alanda, başka türlü söylenemeyecek olanı söyleme sanatı olarak mecaz önemli bir işlev üstlenir.

Paradoksal ifadeler: *Paradoks*, mantığa aykırı görünen fakat hakikatte doğru olabilen söz, düşünce ve durum demektir. Buradaki aykırılık, çelişiklik anlamında değil, genel ve alışılmış düşünceye uymazlık anlamındadır. Bazı dini ve mistik ifadeler paradoksaldır. Bunların temelinde ya yanlış bir yerleştirme ya bir bilgi eksikliği veya anlama, algılama ve ifade yetersizliği vardır. Açıkçası bunların asıl sebebi, günlük dilin metafizik ve sembolik hakikatleri ifade etmede yetersiz kalmasıdır.⁷ Yukarıda değindiğimiz analogik ve sembolik ifadelerin önemli bir kısmının paradoksal olması bundan dolayıdır.

Mitolojik söylem ve kıssalar: Bunlar gerçekliğin algılanmasını, dini ve metafiziksel fikirlerin aktarılmasını hayali ve tasviri hikâye kalıpları içinde sunan sözlü anlatım şekilleridir. Bu bakımdan bunları çok güçlü bir fenomen olarak hissedilen, ama bütünüyle zapt edilemeyen gerçekliğin özümsemiği ve sindirildiği bir form olarak anlamak da mümkündür. Anlatım açısından, mitlerin en önemli özelliği sembollerini sembolize ettikleri şeyden ayırmamış olmalarıdır. Miti, hareketli sembolizm olarak görenler de olmuştur. Son zamanlardaki araştırmalar Kur'an ve İncil gibi kutsal kitaplarda anlatılan kıssaların büyük ölçüde varoluşa ilişkin anonim bir anlayışı sergileyen, dinin vermek istediği **mesajı iletmenin güçlü bir dolaylı anlatım şekli** olduğu hususuna ağırlık vermektedir. Dini bir anlatım şekli olan kıssa ve mitolojileri standart doğruluk ölçülerine uymayan, sırf sanat kaygısıyla oluşturulmuş, amacı sözde biten düzmece hikâyeler olarak gören katı yaklaşım eleştirilmiştir.⁸

6. Din Dilinin Mantıksal Yapısı ve İşleyişi

Din dilinin mantıksal yapısı, bir başka adlandırma ile statüsü deyince dini temel önermelerin, açıklamaların, tekliflerin veya iddiaların dile getiriliş şeklinde oturtulacağı mantıksal zemin ve bu zeminin kavramlar, yargılar ve deliller (argüman) açısından yoklanıp sağlama oturtulma veya **doğrulama yöntemleri** üzerine konuşmayı kastetmekteyiz.

Doğruluk, ifadelerle ilgili bir konu olup yargılara veya inançlara uygulanır. Bir ifadenin doğruluğu, onun ne anlama geldiğini, nasıl doğrulandığını ve tam bir delille ona nasıl inanıldığını bilme gibi üç mühim şarta bağlıdır. Doğruluğun şartları bilgi ve kesinliğin şartlarıyla aynıdır.⁹

7 Dilin ifade imkânı, dilde tıkanmışlığı aşma ve paradoksal ifadelere başvurma nedenleri konusu için bkz. Emiroğlu, İbrahim, *Sûfi ve Dil*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2002, ss. 123-147.

8 Koç, *Din Dili*, ss. 123-125.

9 Wilson, *Dil, Anlam ve Doğruluk*, Çev. İ. Emiroğlu, A. Tüzer, s. 11, 86.

Şüphesiz din dilini, toplumsal, tarihi, psikolojik ve fenomenolojik vs. açısından ele alıp tartışmak mümkündür. Ancak, incelememiz açısından önem arz eden husus dini ifadelerin, konuşanın, sözgelimi “eminim ki...”, “şüphem yoktur ki...” sözlerinde olduğu gibi, sübjektif tutumunu yansıtan yönü değil; onun, “şüphe yoktur ki...”, “kesindir ki...”, “bilinmelidir ki...” sözleriyle nesnel ve ondan bağımsız olan, yani birtakım şeylerin bir *hakikat* iddiasında bulunan yönüdür.

Din dilinin mantıksal işleyişini, klasik mantığın ana konuları ve hedefine göre işlemeyi istiyoruz. Bunu işlemeye kavramlardan başlamak uygun olacaktır.

a- Kavramlar

Din dilinde önce dinin temel yapı taşları diyeceğimiz **kavramlarını** tanıma ve tanımlama, bunların kullanım şekillerine dikkat ederek doğru kullanma ve özellikle kavram kargaşasına düşmemeye çalışma dikkat edilecek başta gelen husustur.

Kavram kargaşası zihinsel bulanıklığa ve yanlış anlamalara hatta dini ifade ile söyleyecek olursak fitneye ve kargaşaya yol açar. Bu tür kavram sapmaları, bulanıklığı ve eğer dini tanımada, onu anlamada ve ifade etmede olursa sıkıntının boyutları daha da büyük olur. Allah'ın dinini yanlış anlamak, eksik tanımak onu yanlış anlatmaya ve eksik yaşamaya sebep olur. Bunun da zararları sayılamayacak kadar çoktur. Bu kavramlar hele bir de dinin temel ve esasıyla ilgili ise o zaman bunun meydana getireceği zarar daha da fazla olacaktır. Bugün İslam dinine yapılan en büyük haksızlık, hakaret hatta yerli ihanet onun anahtar ve ana kavramlarını çarpıtmak, onunla ilgili yanlış algı oluşturmak ya da dini yanlış tanıtarak onun karşıtlarını çoğaltmak veya en azından bugün büyük tehlike olarak görülen lakaytlığı yani dini ilgisizliği yaygınlaştırmaktır. Dinimizde istismar edilen, çarpıtılan, yanlış veya eksik kullanılan, anlam kaymasına uğrayan kısacası kavram kargaşasına maruz kalan şu kavramları hatırlatmak isteriz: Din, dindar, şeriat, Rabb, şirk, hikmet, fıkıh, sünnet, siyaset, hakimiyet, emanet, ehliyet, itaat, şura, şehit, şefaahat, kul hakkı, kamu hakkı, alın teri, namus, haya, tesettür, mahremiyet, ahd, tasavvuf, zikir, veli, İslam karşıtlığı, İslamî tehdit, dinsiz, din düşmanı, din taciri, gerici vb.

Burada, aynı kavramları kullanmamıza rağmen farklı şeyleri kastetmemizin, özellikle dini kavramlar üzerinde uzlaşamayışımızın, kısacası, bu alanda **kavram kargaşasına düşmemizin bazı nedenlerini** sıralayarak, zımnen de olsa, bu kargaşadan kurtulmanın çarelerini teklif etmek istiyoruz:

- Temel dini kavramları tanımlamaktan kaçınıp, onların gevşek, kaypak ve belirsiz anlamlarından yararlanma isteği. Bundan kurtulmak için ciddi lügat çalışmaları ve kavram incelemeleri ve karşılaştırmaları yapmak gerekmektedir. Kalp temizliği, nikâh, şeriat, kısas, cihad vb.

- Önyargılı davranarak, art niyet taşıyarak veya ideolojik gâyeler güderek terimlerin anlamlarını çarpıtmak. Şeriat, tevhid, yine cihad, İslami terör vs. Buna engel olmak için insanları objektif bakmaya, iyi niyetli olmaya, önyargılarını atmaya, nesnel ve bilimsel bakmaya, uzmanlığa saygı göstermeye davet etmek zorunludur.
- Bazı kavramlara, zaman içerisinde, yeni anlamların yüklendiğine, yüklenen eski anlamlarından bir kısmının boşaltılmış, yine eskiden olmayan bazı yeni anlamların yüklenmiş olabileceğine dikkat etmemek. Bunun için bazı kelimelerin tarihi süreç içerisinde uğradığı anlam değişimini veya kullanım farkını izlemek gerekir. Bid'at, daru'l-harb, imam, diyanet, namaz vb. kavramları buna örnek verebiliriz.
- Bazı kavramları safça yahut kurnazca ait veya layık olmadığı anlamda kullanmak. Buna “niyet farklılaşması” diyebiliriz. Örneğin, tarlasında çalışan bir rençper de, genelevde çalışan bir kişi de “alın teri” kavramını kullanarak çalıştıklarını dile getirmektedirler. Yine bir “şeriat” kavramı, dini ilimlerle uğraşanlarda veya dinini yaşamaya çalışan mütedeyyin/muhafazakâr çevrelerde başka, din dışı bir hayat benimseyen çevrelerde daha başka (belki de tam aksi manada) anlaşılmakta ve ifade edilmektedir. Dince caiz olmayan birçok fiili işleyip, “kalp temizliği”nden bahsedeni, “birlikte yaşamayı” nikâhlıymış gibi sunmayı da buna örnek gösterebiliriz. Aşılması zor olan bu konuda insanlara daha akıllı, mantıklı, bilimsel bakış tarzına sahip olmaları, kavramları iyi tetkik etmeleri önerilmelidir.
- Yabancı kültüre ait ve özel anlamlar yüklenen kavramları alırken onları, doğduğu, geliştiği kültürel çevreyi ve farklılığı göz önünde bulundurmadan, “orda öyleyse bizde de öyledir” veya “orda varsa bizde de vardır” mantığıyla aynen aktarmak yahut keyfi bir anlayışla benimsemek. Hümanizm, modernizm, laiklik, din(kilise)-devlet, din (Hıristiyanlık)-bilim vs. Haliyle yabancı kültürden aktarılan bazı kavramlarda “anlam kaymaları” olabilmektedir. Başta devletin milli ve kültür problemi olarak önlem alması gereken bu hususta aydınlarımızın, bilim, fikir, kültür insanımızın ve sanatçılarımızın, ayrıca yazılı ve görsel medyanın ayrı ayrı sorumluluğu vardır.¹⁰

b- Yargılar

Dini iddiaların, **yargı** ve yargılamaların mantıksal statüleri incelenmesine gelince, “bir önermenin, ait olduğu alanın özelliğine göre, bir dile getiriliş ve doğrulama biçimi

¹⁰ Şu iki kitap dilde bozulma, yozlaşma ve kavram kargaşası hakkında hayli fikir verici niteliktedir: Doğan, D. Mehmet, *Kelimelerin Seyir Defteri*, YY Yazar Yayınları, Ankara, 2015; Doğan, *Türkçe Düşünmek Türkçeyi Düşünmek*, YY Yazar Yayınları, Ankara, 2021.

vardır”¹¹ düşüncesinden hareket ederek yaptık. Her oyunun bir kuralı vardır. Eğer biz, önermenin ait olduğu alanın özelliğini ve bu alana ait olan önermelerin iş görme biçimlerini, sorgulanma ve doğrulanma şekillerini bilmezsek büyük yanlışlar yaparız. Biz, dama için geçerli olan kuralları ancak damada uygularız, satrançta uygulayamayız. Bunun gibi, temel dini bir önermeyi de bilimsel bir önermeye uyguladığımız yöntemle inceleyemeyiz. Örneğin, “Allah’ın azabı ağırdır”¹² ifadesi ile “Masa ağırdır” ifadesini aynı kefede mi tartacağız? “Evdeki lamba iyi ışık vermektedir” ile “Allah’ın nuru yeri ve göğü kaplamıştır” önermelerini aynı ampermetre ile mi ölçeceğiz! Belli bir alanda konuşacak olanın dikkat edeceği en önemli husus, bu alana ait önerme veya ifadelerin neye işaret ettiklerini ve doğruluk şartlarını araştırmak ve bilmek olacaktır. İşte biz, haksız analitik taleplerin olmaması, gramatik ve epistemolojik hataların yapılmaması, alan ve zihin karışıklığına düşülmemesi için dini önermelerin mantık yapısına ayrı önem veriyoruz.

Dini ve ahlâki ifadeler veya önermeler: Değer belirten, bir yaşama tarzı teklif eden, insanın aşkın olan ile ilişkilerini belirleyen inanç, ibadet ve değerlerle ilgili ifade veya önermelerdir. “Allah büyüktür”, “Allah tevbe edenleri bağışlayandır”, “İbadet için temizlik şarttır”, “Melekler günah işlemeyen varlıklardır”, “Hırsızlık kötüdür”, “Anababaya saygılı davranmak gerekmektedir”, “günahlarından tevbe eden hiç günah işlememiş gibidir” “zekât vermek malı temizler”, “nikâhsız birlikte yaşamak haramdır” gibi. Dini ve ahlâki ifadeler doğrudan dış dünyayı açıklamayı hedeflemezler. Bunlar daha ziyade dış dünyayı anlamlandırma, inanma ve güzel davranma yollarını tanıtmaya, değerleri belirleme ve yol gösterme rolünü yüklenirler. Dolayısıyla bu tür hükümlerin yaptırım gücü kuvvetlidir.

Dini ve ahlâki ifadeler için, bilimsel ifadelere uygulanan katı doğrulama ve gerçeklikle karşılaştırma esas değildir. Bunlara hipotetik açıklamalar getirmeye kalkmak anlamsızdır. Teorik yapı örneklerini yani ihtimalli, şüpheli ve görelî bakış açılarını dini ifadelerde kullanmak, “Muhtemelen Allah evreni yaratmıştır”, “ölüm ötesi hayatın varlığından kuşku duymaktayım”, “Doğa, Allah’a göre daha güçlüdür” örneklerinde görüleceği gibi, gramatik bir şaşkınlığın belirtisidir. Bir dini ifade için “İnanıyorum ki...” ön eki ve “...inanıyor musun?” sorusu anlamlıdır.

Dini ve ahlâki hükümlerin kabulü veya inkârı diğer ifadelerinki (mesela teorik ifadeler) gibi değildir. Çünkü bunlar hakkında verilecek bir karar bütün bir hayat tarzında esaslı bir değişikliği gerektirebilir.¹³

11 Bkz. Wilson, *Dil, Anlam ve Doğruluk*, Çev. İ. Emiroğlu, A. Tüzer, s. 61 vd.

12 İbrahim sûresi, 14/7; Hacc sûresi, 22/2.

13 Emiroğlu, *Klasik Mantığa Giriş*, Elis Yayınları, Ankara, 2021 (17. Baskı), s. 107-108. Mantıksal statüleri bakımından bu tür ifadelerin paralelinde olan “mistik ifadeler” için bkz. Emiroğlu, İbrahim, *Sıfı ve Dil*, İstanbul, 2002, s. 123-147.

Dini iddiaların, **yargı** ve yargılamaların, daha genel söyleyecek olursak dini ifadelerin mantıksal statülerini incelemek onların (basit, bileşik, modal) çeşitlerini; özellikle din dilinin belli başlı anlatım yollarından tenzihi, temsili, teşbihi, sembolik anlatımları hatta paradoksal ifadeleri ve diğer bazı anlatım yollarını ve inceliklerini kapsar.

c- Deliller

Mantiğin kavramlar ve önermelerden sonra sacayağının üçüncüsünü oluşturan **deliller** konusunda dini ifadelerin argümantasyonu önemli yer tutar. Dini ifade, bildiri ve iddiaları mantıksal bir formda temellendirmek hem inananları, hem davet edilenleri hem bilim ve felsefe adına önem arz etmektedir. Dedüksiyon, endüksiyon ve analogi bunun en yaygın üç şeklidir. Dini bir ifade kendi içinde analitik yöntemle doğrulanabileceği gibi, hariçten deney, tecrübe, haber yoluyla da doğrulanabilir. Dini ifadeleri mantıksal bir zemine oturtma, onların rasyonel açıklamalarını yapmada, kabul edilebilir kılmada İslam dininin akide ve buyruklarının diğer dinlere göre daha avantajlı olduğu gösterilebilir. Bunda Kur'an'dan çıkartılacak yöntemlerin, Müslüman ilim adamlarının, filozof, kalamcı, fıkıhçı hatta mutasavvıfların ve şairlerin katkısı büyüktür. Örneğin burada Kur'an'ın dil ve üslup özellikleri, sorular, karşılaştırmalar, kıssalar, kullanılan bilimsel (burhan), cedeli (diyalektik) ve hatabi (retorik) dil ve davet düzeyleri; Farabi, Gazali, İbn Rüşd gibi filozofların yakîn için koydukları şartlar; kalamcılarının cedeli soruları ve etkili tartışma yöntemleri; özellikle mutasavvıfların, tebliğ ve davetçilerin yumuşak, etkileyici ikna edici söylemleri; şairlerin Kur'an, hadis ve divanlardan getirdikleri istişahlar ve dil yorumları (eşanlımlı, çok anlamlı, müphem, semantik ve sentaktik açıdan bozuk, argo vs.) örnekleriyle zikredilebilir.

7. Din Dilinde İşlenen Yanlışlar

Din dilini kullanırken işlenen **yanlışlara** değinmek dini ifadeleri anlama, yorumlama, anlatma, eleştirme ve temellendirmede bizi güçlü kılacak, yanlış yapmanın vebalinden bizi büyük ölçüde koruyacaktır. Büyük ölçüde diyorum, zira bu yanlışları sadece bilmek yeterli olmayacak, onları işlememe iradesi gösterilmeyince koruyuculuk ortaya çıkmayacaktır.

Bu yanlışlar dil (sentaktik) yanlışlarının yanı sıra semantik alanla da ilgilidir. Belirsizlik ve çok anlamlılık diğer birçok alanda olduğu gibi din dilinde de hayli problem oluşturmaktadır.

Dini hitabette, özellikle vaazlarda düşülen belli başlı yanlışları biz burada tutarsızlık, malzemedeki konunun işlenişinde, konunun mantıksal örgüsünde ve ifadesinde, bir de konunun sunumunda olmak üzere 4 başlık altında inceleyeceğiz.¹⁴

14 Bu konuyu işlerken şu tebliğimizden hayli yararlandık. Emiroğlu, İbrahim, "Vaazlarda Düşülen Bazı Yanlışlar ve Sebepleri", Diyanet İşleri Başkanlığı Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü **Vaaz ve Vaizlik Sempozyumu**, DİB Yayınları, Ankara, 2013, C.II, ss. 87-116.

a- Tutarsızlık

Din dilinde doğruluk ve tutarlılık diğer alanlardan daha önemlidir desek mübalağa yapmış olmayız. Zira bu tür ifadelerin inanç, amel, ahlak boyutuyla insandan talepleri vardır ve onu tamamen kuşatır. Haliyle dinin temel anlatılarını, buyruklarını ve emirlerini ifadede tutarlılık aranır.

Tutarlılık deyince akla hemen mantık gelmektedir. Mantık, önermelerin kendi içerisinde ve birbirleriyle **tutarlı** olup olmadığını denetler. Haliyle dini ifadelerin aralarında fikir birliğini sürdürmeleri, kendi içlerinde tutarlı olmaları, birbiriyle ters düşmemeleri, sonra söylenenin önce söylenenle ters düşmemesi veya çelişmemesi gerekmektedir.¹⁵ Bu durum, özellikle dini hitabet ve iletişimde oldukça önem arz ettiğinden, tebliğimizde tutarlılıkla ilgili (çoğunu vaazlardan seçtiğimiz örnekleri) burada sunmak istedik.

Konuşma ve yazmada öncüller doğru ise doğru öncüllerden geçerli bir akıl yürütme ile ancak doğru sonuç çıkarılır. Hatibin öncüllerde sunulan malzeme ve bilgi doğru, varılan yargı veya sonuç yanlışsa ortada bir tutarsızlık var demektir. Kısacası doğru önermelerin yanlış bir sonuca götürdüğü bir iddia asla ve asla geçerli olamaz.

Diğer alanlarda olduğu gibi din dilinde de sunulan bilgi veya yorumların hem mantıksal açıdan geçerli hem de bilgi veya içerik değeri açısından doğru olması şarttır. Yani kendi içinde tutarlı olması kadar sunulanların hakikat değerinin de olması gerekir. Bu, sunulanların içerik olarak Kur'an ve Sünnete uygun olması, onlara ters düşmemesi anlamına gelir. Meselâ bir hatip, tutarlı olmayan siyasi, ahlaki ya da dini görüşlere sahipse onun herhangi bir iddiası ya da argümanı ne kabul görür ne desteklenebilir. İşte tam bu noktada tutarlılık ve tutarsızlık kavramları, insanın inanç ve davranışlarını yönlendirmede kilit rol oynamaktadırlar. Zira insanlar, inanç, kabul, düşünce ve eylemlerini onlara temel kıldıkları deliller ve hükümlerle oluşturup sürdürmektedirler.

Din dilini kullananların, diğer alanlarda da görüldüğü gibi, yer yer düştüğü *tutarsızlıklar* üç şekilde karşımıza çıkabilir. Bunlar: sözdizimi kuralları ile ilgili olanlar (*sentaktik*), anlamsal olan tutarsızlıklar (*semantik*) ve uygulamadan kaynaklanan tutarsızlıklar (*pragmatik*)dır.

Sentaktik açıdan tutarsız olan bir iddia, onun formundan yani söz diziminden kaynaklanır. Arapçada irap hatalarında, Türkçede de gramer ve anlatım bozukluklarında bunların örneklerini görürüz. “Günümüzde bir kısım Müslümanlar âdeta Okçular Tepesine terk etti!” örneğinde “neyi?” sorusunu yöneltince ifadenin “tepesini” şeklinde düzeltilmesi gerektiği ortaya çıkmaktadır. Söz diziminden kaynaklı bu tür ifadeler ve iddialar, doğru olamazlar. Aynı şekilde birden fazla iddia,

15 Baum, Robert, *Logic*, USA, 1989, s. 32; Emiroğlu, *Klasik Mantığa Giriş*, s. 129.

söz diziminden ya da formundan dolayı tutarsız olursa, bu iddiaların bağlamı da hiçbir şekilde doğru olamaz.

Tutarsızlıktan kaynaklanan ikinci yanlışlık türü bir iddianın **semantik** açıdan tutarsız olmasıdır. Örneğin, bir nesnenin aynı anda birbirine zıt iki farklı özelliğe sahip olduğunu iddia etmek semantik açıdan tutarsızlığa neden olmaktadır. “Ahmed cennetlidir.” ya da “George cehennemlidir.” dediğimizde, bu ifadeler tutarsız bir deyiş değildirlir. Ancak, “Ahmed hem cennetlidir, hem cehennemlidir” dersek, bu deyişimiz semantik açıdan tutarsızdır. Zira cennet ve cehennemin tanımlarından dolayı bir kişi aynı şartlar ve aynı zaman içerisinde iki zıt yerde birlikte olamaz. Dolayısıyla, “cennet” ve “cehennem”in semantik bağlamından kaynaklanan bir tutarsızlık haliyle mantık yanlış söz konusu olur.

Tutarsızlıktan kaynaklanan üçüncü yanlış türü de **pragmatik** yani uygulamadan kaynaklanan tutarsızlıklardır. Bu çeşit pragmatik tutarsızlıklar iki biçimde gerçekleşirlir. Birincisi, bir kişinin ilk önce bir iddiada bulunup görüş bildirmesi, fakat sonrasında herhangi bir sebep bildirmeksizin önceki iddiasını ve görüşünü yalanlaması ya da ona tamamıyla zıt yeni bir iddiada bulunduğu akabinde ortaya çıkar. Kişi, çeşitli rasyonel ya da benzer sebeplerden dolayı bir konu hakkındaki iddiasını, görüşünü ya da duruşunu değiştirebilir. Ancak o, iddiasında, görüşünde ya da duruşundaki değişikliği herhangi bir sebebe dayandırmadan yaparsa, burada tutarsızlık sergilemiş olur.

Pragmatik tutarsızlığın meydana geldiği ikinci biçimi ise bir kişinin söylediği ve yaptığı davranışın birbirleriyle tutarsız ve çelişik olmasından kaynaklanır. “Söylediklerin ve yaptıkların birbiriyle uyuşmuyor” ya da “söylediklerinle yaptıkların tutarsız” cümleleri günlük hayatta sıkça duyduklarımız ifadelerdir. Bu durum Kur’anda da “*Yapmayacağınız şeyleri niçin söyleyip duruyorsunuz?!¹⁶*” ayeti ile kınanmaktadır. Bir insanın nasıl davrandığı, onun söylediği ya da ortaya koyduğu iddiaya inanıp inanmadığına dair bir delil teşkil eder. Örneğin aşI karşıtı olup yaptırmayan birinin çevresine “Koronaya karşı aşI olmalısınız” demesi; sigara içen bir hatibin, dinleyicilerine sigaranın zararlarından; çok şişman bir hatibin çok yemenin mahzurlarından; çok lüks giyen bir vaize hanımın cemaatine sade giyimün sünnet olduğundan bahsetmesi uygun olmasa gerek!

Bazı konuşmacılar, dili karmaşık ya da duygusal bir şekilde kullanarak, tutarsızlıklarını kamufle edebilir. Tutarsızlıkları ortaya çıkarmak için, kullanılan dilin mantıksal ve gramer yapı bilgisine ve aynı zamanda kelimelerin doğru ve yerinde kullanımına dair keskin bir zekâ ve alt yapıya ihtiyacımız vardır. Buna ek olarak, eğer daha önce de dinlemişsek, karşıımızdaki konuşmacının geçmişte ne söylediği ya da ne gibi iddialarda bulunduğunu da hatırlamamız gerekir.

16 Saff sûresi, 61/2.

Konuşmacıları değerlendirirken, onun hangi tarihsel zeminde durduğunu, hangi bağlamda konuştuğunu, kullandığı dil düzeyini (yani hakikat, mecaz, analogik, sembolik mi olduğunu) takip etmek de sadece konuşmacının değil, kendimizin de tutarlı olmasında önemli rol oynar.

aa. Şekil Tutarsızlıkları

Dilin içeriği ile muhataplarının seviye ve hazır bulunuşlukları arasındaki tutarsızlıklar: Halkın beklentilerine cevap vermeyen, seviyelerini gözetmeyen, formel yönü ağır basan çok teknik ve kuru anlatıma dayalı konuşma ve metinler buna örnek gösterilebilir. Bulunulan yöreyi ve coğrafyayı tanımadan o bölgede hiç önemi olmayan bir şeyin çok abartılarak anlatıldığı ya da tam tersi bir şekilde o bölge için çok önemli olan bir şeyin çok küçümsenerek anlatıldığı konuşmalar, programlar veya metinler yine buna örnektir. Dini programların muhtevasını ihtiyaç analizine tabi tutmadan hazırlamak da çoğu zaman hitap edilen kitleyle arasında kurulması icap eden organik ilişkiye zarar veriyor olsa gerek.

Dilin konuşmanın içeriği ile bunu sunanın yaşayışı arasındaki tutarsızlıklar: Buna daha basit bir anlatımla “sunanın kâl dili ile hâl dili arasındaki tutarsızlık” diyebiliriz. Dini konuşmayı yapan müftü, vaiz, imam, meslek dersleri öğretmenleri, hoca hanımlar, akademisyenler hatta youtuberlar hem dini anlatan ve açıklayan, hem de her tavriyla çevresindekilere örnek olan bir rol *model*dir. Bundan dolayı onların sarf ettiği ifadeler ile yaşantıları arasındaki tutarlılık hitap ettiği kitleyle kendi arasındaki saygı köprüsünün sağlamlığı için aynı zamanda bir teminat olacaktır. Örneğin, ana ve baba, eş ve evlat hakkının dinimizin öngördüğü en mühim haklardan olduğunu anlatıp ana babasıyla dargın veya eşiyle açıktan kavga edenlerimiz vardır. Konuşmalarında yer yer zaman ve su israfını, çevre temizliğini işleyip elindeki uzaktan kumanda ile geç saatlere kadar kanaldan kanala geçen, açık bırakılan cami çeşmesini kapamaya erinen, yine cami bahçesindeki ağaçları ve çiçekleri sulatamayan cami görevlilerimiz az değil. Özellikle gençlere sosyal medyayı ölçülü kullanma tavsiyesinde bulunup, gece geç vakitlere kadar bilgisayar başından kalkmayan, cep telefonunu elinden bırakmayanlarımız çoktur. Bunları dile getirmemiz konuşmacıları tahkir ve tezyif etmek için değil, tebliğ ve irşad görevinde böylesi eksiklik ve tutarsızlıkları hatırlatma amacını taşımaktadır.

bb. İçerik Tutarsızlıkları

Bazı programlarda ve vaazlarda ‘...burada kesiyoruz, bu konuya haftaya kaldığımız yerden devam edeceğiz...’ diyor ancak bir hafta sonra çoğu zaman başka konu işleniyor. Bu durum konu-içerik-sıralama-seyr düzeninde bir tutarsızlık meydana getirmektedir.

Bazı programlarda, konuşmanın yahut yazının üslûbunu zenginleştirmek adına, eşanlamli kelimeleri peş peşe sıraladıkları, dinleyicilerin anlamakta zorlandıkları yabancı kelimeleri kullandıkları gözlemlenmektedir. Bu hataya çoğunlukla yüksek lisans veya doktora yapan cami görevlilerimizin düştüğünü görüyoruz. Örneğin böylesi bir konuşmacı birkaç kez Allah lafzını kullandıktan sonra, başka yerlerde bu kelimeye eş anlamli gördükleri Mutlak Varlık, Aşkın Varlık, Sonsuz Kudret, Kozmik Bilinç, Evrensel Zihin, Mutlak İrade, ateizme geçit vermeyen Külli akıl, deizme geçit vermeyen vahyi hakikat... gibi kelime ve kavramları kullanmaktadırlar. Bu durum aynı akademik havayı soluyanlar için fazla yadırganmasa da, diğeri tarafından garip karşılanacaktır.

İçerikle ilgili bir örnek daha vermek istiyoruz. Hz. Muhammed (s.a.v)'in şefaati yetkisini temellendirmek veya gerekçelendirmek¹⁷ için İsrâ sûresi 79. ayette geçen Makam-ı Mahmud'u göstermek irtibatsızlık, konudışılık yanlışı olmaktadır.

Diğeri alanlarda olduğu gibi dini alanda da konunun **tanımını** vermek, sınırını belirlemek, çerçevesini çizmek, anahtar kavramları belirlemek mantıksal ve sistematik anlatımın gereğidir. Bu gerekliliğe rağmen bu hususlara her zaman uyulmadığı görülür. Şu örneklerde **tanım hatasına** düşülmüştür:

- Aile dediğimiz şey, birisi ayağını çektiği zaman, diğeri ayakta kalamayandır.
- Aile, birden fazla kişinin bir araya getirdiği bir kurumdur.
- Biliyoruz değil mi örümceğin yuvasını? Ağdan yapılan ve hemen bozulan bir yuvadır ağ.
- Sevgi: Kıskanmaz, üzmez, kötü muamele etmez, hiddetlenmez, yarı yolda bırakmaz!

Melekler, insan gibi düşünen, akıl sahibi varlıklar olmadığı için onları "Meleklerin tefekkür etmesi, idrak etmeleri"¹⁸ şeklinde tanıtmak mantıklı olmayacaktır.

Bir sohbet yazısında, "Bu örtüler, hakikati görmemize engel olan vefasızlar *gürûhudur*."¹⁹ denmektedir. Burada lafız-anlam uygunsuzluğu görülmektedir. Zira '*gürûh*' cansızlar için kullanılmamalıdır.

Dini hitabette, özellikle vaazlarda düşülen belli başlı yanlışıları biz burada malzemede, konunun işlenişinde, konunun mantıksal örgüsünde ve ifadesinde, bir de konunun sunumunda işlenen yanlışılar başlıkları altında inceleyeceğiz.²⁰

17 Heyet, *Kur'ândan Öğütler*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2010, I/104.

18 Altunkaya, *Mü'minlere Vaaz ve İrşâd*, I/279.

19 *Kur'ândan Öğütler*, I/59.

20 Bu konuyu işlerken şu tebliğimizden hayli yararlandık. Emiroğlu, İbrahim, "*Vaazlarda Düşülen Bazı Yanlışılar ve Sebepleri*", Diyanet İşleri Başkanlığı Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü **Vaaz ve Vaizlik Sempozyumu**, DİB Yayınları, Ankara, 2013, C.II, ss. 87-116.

b- Malzemede Yapılan Yanlışlar

Malzeme derken, konuşmanın üzerine bina edildiği ana metinler, naslar, bilgiler, deyişler, şiirler, atasözleri, örnekler gibi içeriği dolduran şeyleri kastetmekteyiz. Burada yanlış olarak dikkat çekmek istediğimiz şey, din dilinin dile getirdiği şey ile konunun üzerine oturtulduğu malzemenin, sunulan bilgi, belge ve örneklerin uyum içinde olmayışdır.

İncelediğimiz bazı yazı ve konuşmaların, vaaz veya nasihatın amaçladığı şeyden ziyade bilgi yığımayı, bilgiye boğmayı hedeflediği gözükmektedir.²¹ Bazılarında verilen bilgilerin başlıkla tam uyuşmadığı görülmektedir.²² Bazılarında da, konu işlenirken seçilen örnekler konuya, seviyeye, ahlâka, akla ve sosyo-kültürel yapıya uygun düşmemektedir.²³

c- Konunun İşlenişinde Yapılan Yanlışlar

Bazı dini metin ve anlatılarda âyet ve hadislerin bolca kullanıldığı halde, bunların işlenmediği, açıklanmadığı, örneklerle açılmadığı hatta günümüze çekilerek güncelleştirilemediği görülmüştür.

Anlatılanlar belirlenen konu başlığı ile uyum sağlamamakta, bazen konu sınırlı ve dar çerçevede ele alınarak konunun hakkı verilmemektedir. Haliyle bu, başlık-içerik uyumsuzluğunu veya yetersizliğini doğurur.

Yine bazı konuşma ve yazılarda konuyla doğrudan alâkalı olmayan uzun bir giriş yapılarak başlandığı görülür. Bu, konuya ısınma ve ısındırma, camide cemaatin, sosyal medyada (örneğin çevrim içi toplantılarda takipçilerin toplanması ve çoğalmasını bekleme amacıyla ağırdan alma gibi gösterilse de aslında anlatım tekniği açısından doğru değildir.

Bazen de konuların sıralanmasında, akışında ve aktarımda bir insicamsızlık, takdim-tehir, kısacası sıralama hatası görülmektedir.

Bazı programlarda konunun aniden kesildiği, toparlanmadan bitirildiği görülür. Sunum tekniği açısından hiç de uygun olmayan bu davranışa, hatibin çizilen bir plan çerçevesinde konuşmamasının, konu dışına taşarak vaktini iyi kullanmamasının kısacası zamanı ayarlayamamasının sebep olduğunu düşünüyörüz.

21 Örneğin bkz. Şentürk, Lütfi, *Örnek Vaazlar-I,II*, DİB Yayınları, Ankara, 2010, I/131-141, 205-224, 280-287, 316-329, 330-340; II/299 vd.; 2006: 51, 59, 64, 83-84, 127, 393-402, 542-570.

22 Örneğin, Şentürk, *Örnek Vaazlar*, I/51,61, 63; II/191,341-352; Heyet, *Kürsüden Öğütler* (52 Konuda Vaaz Örnekleri), DİB Yayınları, Ankara, 2006, s. 123 vd.

23 Şentürk, *Örnek Vaazlar*, I/296.

d- Konunun Mantıksal Örgüsünde ve İfadesinde Yapılan Yanlışlar

Din dilini ve dini dili kullananların konuşmalarını ve metinlerini rasyonel bir zemine oturtmaları, sağlam gerekçelere dayandırmaları, iddialarını temellendirmeleri, anlattıklarını mantıksal bir uygunluk, tutarlılık ve akış içinde sürdürmeleri, mantıktaki hitabetin (hatip-muhatap-hitap üçlüsü içinde) bilgisine, işleyiş ve uygulamasına vakıf olmaları, yerine göre cedelî yöntemi kullanacak birikime sahip olmaları, dil ve mantık yanlışlarını bilmeleri, onların tuzağına düşmemeleri için uyanık olmaları beklenir. Verimli, faydalı olma kaygısını çeken konuşmacıların bu sıraladığımız hususlara uyması gerekmektedir.

da. Dile (lafza) ilişkin yanlışlar

Dini anlatı ve metinlerde, dile (lafza) ilişkin yanlışlardan, bazı ‘ifade’, ‘noktalama ve vurgu’, ‘çok anlamlılık’ ve ‘belirsizlik’ yanlışları ile karşılaşmaktadır.²⁴ Bunlardan birkaç örnek verip geçmek istiyoruz.

“Sevgilerde de **bozukluk** oldu, **her şeyde** bir bozukluk olduğu gibi.”

Ne yaptığımız önemli değil (Çok anlamlılık ve belirsizlik)

Geçmişlerinin **canına** değsin / Geçmişlerinin **ruhuna** değsin.

Allah **günahlarını affetsin!** / Allah **merhumun günahları varsa affetsin!**

Işıklar içinde uyusun! / **Nurlar** içinde yatsın!

Hacılarımız Arafat’a **çıktılar!** / Hacılarımız Arafat’a **çık**tı. (Özne-yüklem uyumu)

Haramları işleme çok kişinin günahkâr olmasını **sağladı.** / ... günahkâr olmasına **neden oldu.**

Peygamberimiz **agresif** hareketleri sevmezdi. / ... **saldırgan** hareketleri sevmezdi.

Dini yayınlar ucuzun da ucuzuydu. (söyleyiş, ses, ahenk uyumu!)

Allah hakkında ileri-geri konuşanları **fırçalamak** gerekir. / ..... **azarlamak** gerekir.

Dini değerlerine hakaret edenler **eminim** kabirlerinde rahat yatıyor **olmamalı!** (eminlikle ihtimallik aynı cümlede bir arada olmaz)

Babasıyla dedesinin kabrini sıkça ziyaret ederdi / Babası ile **beraber** .....

24 Dile aykırı kullanımlar, dil yanlışları, dil bilgisi yapısı bozulan dil, dilde olduğu hâlde başka dillerden alınan kelimeler ve kurallar dil bozulmasını doğurur. Yabancı kelimelerin ve kurallara aykırı biçimlerin dile girmesi de dil kirlenmesini ortaya çıkarır. Dil melezleşmesi ise kültürel, askeri, siyasi baskılar ya da özentisi sonucunda oluşur. (Bkz. Yılmaz, Yakup, *Türkçede Dil Yanlışları Sebepler-Teklifler-Çözümler*, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü İstanbul, 2008, (Basılmamış Doktora Tezi), ss. 333-370)

Ebeveyn, çocukların birbiriyle **uygunluk** içinde olmasını sağlamalı / çocukların **uyum** içinde olmasını ...

Müslüman ülkeler ekonomik ve kültür **bakımından** gelişmiş olmalı! / ... ekonomik bakımdan ve kültür bakımından gelişmiş olmalı.

Dini değerlerine güvenmeli, sevmelisin. (Nesne eksikliği) / Dini değerlerine güvenmeli, **onu** sevmelisin.

Zengin, ağır, bilgili, fakir, şişman, kel, lüks, dindar, takva, güzel gibi belirsiz sözcükleri kullanırken onları nicel kayıtlarla belirleme gereği duymama da belirsiz lafız yanlışını doğurmaktadır.

db. Mânâ yanlışları

Mânâ yanlışları, doğru önermeye benzeyen yanlış önermelerin kullanılmasından veya öncüllerin yanlış sonuç çıkacak şekilde haksız ilişkiye sokulmasından dolayı ortaya çıkan yanlışlardır. Meselâ bir hatibin

“Bu dinsizlerden ne bekleyebiliriz ki?”

şeklinde bir ifadede bulunması, belki de eleştirdiği kesimin çok ciddi olmayan bir tutumundan yola çıkarak öfke dilini konuşturması yahut birkaç kişinin düşünce veya tutumundan kalkarak onların mensup olduğu grubun veya kesimin tümünü topa tutması bir çeşit **ilinti** yanlışına örnek olmaktadır.

Hatiplerimizin bazı durumlarda **tartışılan konuyu bilmeme veya bilmezlikten gelme** yanlışına düştükleri de gözlemlenmektedir. Bazı televizyon programlarında ve dini toplantı ve programlarda yöneltilen bazı aktüel ve siyasi içerikli, kritik cevaplar içeren sorulara karşısında cevap verenlerin yetersiz kalarak bu yanlışla düştükleri görülmüştür.

Bazı konuşan ve yazarlarımızın, verilen bilgiden emin olmadan cümleye “kesinlikle”, “mutlaka”, “emin olunuz”, “şüphesiz”, “asla” sözcükleriyle **kesin ifade** ile başladıkları, konunun olumlu ve olumsuz yönlerini göz önünde bulundurmadan her, bütün, hepsi, herkes, hiç kimse, bütün, daima, en çok, hepsi, herkes, daima, her zaman gibi **gelişigüzel genellemeyi** içeren kelimeleri dikkatli kullanmadıklarından dolayı yanlışla düştükleri görülmektedir.

- Gençlerin hepsi bunalımda, niye? Maneviyat yok da ondan!
- Türk erkekleri, kendinden üstün kadını istemez!
- Çocuklarınız küçükken öpün, okşayın, büyüdükleri zaman asla öptürmezler!
- Erkekler, kadının duygusundan anlamaz, kadının psikolojisini anlamaz!

- Biz kadınlar, erkekleri mutfakta sevmeyiz!
- Evliliklerde yaşanan en büyük problem, eşler arası iletişimsizliktir.
- Yıkılan yuvaların yıkılmasına sebep, hep gurur!²⁵

Kişileri **tehdit veya güç** kullanarak bir şeyin doğruluğuna iknâ etmeye çalışmak da bir tür mantık yanlışlığıdır:

-Başörtüsü takmayanların her bir teli farklı azaplarla cehennemde yakılacak, orada görülecek hesap.

-Ey besmelesizler, yediğiniz, içtiğiniz hep haram, Cehennem taşları sizi!

Şu örnekte de **neden olmayanı neden olarak alma** yanlışının yapıldığı görülmektedir:

“... Bunun yüzü suyu hürmetine, hayatınıza bereket gelecek; hastalıklarımız iyileşecek, ürünlerimiz bereketlenecek, hayatımız kolaylaşacak, kötü alışkanlıklarımıza son verilecektir.” Buna benzer şekilde zorlama gerekçeler, **yanlış neden** gösterme veya yakıştırmaya ile de karşılaşırız. Bazen de **eksik tetkikte** bulunduğu ve **yanlış analogilerin** yapıldığı görülmektedir.

Konuşmalarda **ispat edilecek olanın delil yerine** alındığı, böylece sebep, gerekçe veya asıl neden gösterileceğine, iddianın tekrarlandığı örneklerle karşılaşırız ki bu tür anlatılar boş tekrar hükmünde olmaktadır.

Bazı konuşma ve yazılarda **klişe cümlelerin**, **basamaklıp sözler** (*stereotypes*) in kullanıldığı da görülür. Yine bazı konuşma ve yazılarda eksik tetkikten veya konuya kapsamlı bakmamaktan ve onu sistematik bütünlük içinde ele alamamaktan kaynaklanmış olacak ki bazı **eksik bölmelerle** ve konunun bütün şıkları ve alternatifleriyle birlikte işlenemediğiyle karşılaşırız.

Kurulan bir cümlenin, sunulan bir paragrafın, getirilen bir misâlin veya benzetmenin bazen anlatılan konuyla ilgisinin olmadığı görülür. Mantıkta, bir iddianın ispatlanması veya bir neticenin desteklenmesi için sunulan delillerin tam, konuya uygun ve yeterli olması gerekmektedir. Konudan sapma, konuyu taşıma, başka konuya atlama ve ileri sürülen delillerin ana konuyla doğrudan ilgili olmama durumunda **konudışılık** yanlışlığı yapılmış olur. Seçilen konu ve başlıklar işlenirken bazen konuda yoğunlaşabilme ve *konu bütünlüğünü* koruyabilme anlamında sıkıntılar yaşandıkları gözlemlenmiştir. Meselâ: Konu başlığı ‘Ailede sevgi’ iken oraya, başlı başına işlenmesi gereken birçok farklı temaların girebildiği gözlemlenmiştir.

25 Emiroğlu, “Vaazlarda Düşülen Bazı Yanlışlar ve Sebepleri”, C.II, s. 100.

e- Tutum yanlışı

Bazı hatiplerimizin sözlerinin ardında durmamaları, kendi dediklerini önce kendilerinin tutmamaları, meselenin özüne nüfuz edemeyip kabukta kalmaları, samimi olup güven vermemeleri, hissi davranıp kızmaları veya agresif olmaları onların etki gücünü kırarak, kendilerine güveni azaltacak birer **tutum yanlışı** olacaktır.

f- Konunun Sunumunda Yapılan Yanlışlar

Bazı vaaz, hutbe ve sohbetlerde, anlatılanı tam karşılamayan veya yanlış karşılayan kavramların kullanıldığını görmekteyiz.²⁶

Bazı dini içerikli konuşma ve yazılarda **sistemantik** bütünlüğün ve **tutarlılığın** sürdürülmediğine şahit olmaktadır.

Bazılarında da, konunun ana ve anahtar kavramları tanımlanmadan, önemi belirtilmeden, planı ve çerçevesi çizilmeden, iyi bir giriş yaparak zihinleri hazırlamadan, âyet ve hadislerle **doğrudan konuya atlanmaktadır**, hatta konu yoğun malzeme altında boğulmaktadır.

Konuyu tekrarlama, aynı şeylere **tekrar** dönme de vaizlerimizin sıkça yaptıkları, bir türlü de terk edemedikleri bir uygulama olarak karşımızda durmaktadır.

Bazen de konu akışında bir sıra ve **düzen** takip edilememektedir. Örneğin başlarda veya konuşmanın gelişme bölümünde verilecek bir örneği sonda hem de bitiş cümleleri olarak verme, konuyla doğrudan ilgisi olmayan şiirle sonucu noktalama birer sunu hatasıdır. “Paat!” diye aniden konuya dalış gibi, toparlamadan, bir sonuca varmadan konuyu **aniden bitirmek** de yine bir sunu hatasıdır.

Konunun sunumunda hatiplerimizde sıkça rastlanan yanlışlardan biri de, lafız yanlışlarında gördüğümüz gibi, **dilin** kullanımıyla ilgilidir. Bazı vaizlerimizin, yeni neslin anlamada zorlanacağı, ağır bir dil kullandıkları görülmektedir. Bunun yanı sıra bazılarının da ağdalı dil kullandıklarına, konuyu süslü-püslü ifadelerle boğduklarına şahit olunmaktadır. Dili güzel hatta yer yer çarpıcı, etkileyici biçimde hatta şiirsel bir üslûpla kullanmak önemlidir ama konuyu edebiyata boğmamak, aracı amaç haline döndürmemek gerekir.

Dini programlarda, özellikle günlük, pratik hayatla ilgili konuşmalarda kesin ve keskin bir dil kullanacağımıza, ihtimalli bir dil kullanmak daha isabetli olacaktır.

Bazen anlatılan konunun içeriği ile ses tonu ve vurgulamalarda uyumsuzluğun olduğu vakidir. Konuşurken, kelimeleri telaffuz ederken, harf atlamaktan, harf yutmaktan sakınmalıdır. Örneğin “bir dakika” yerine “bi dakika”, “nasılsınız” yerine “nassınız”,

26 Emiroğlu, *Vaazlarda Düşülen Bazı Yanlışlar ve Sebepleri*”, C.II, ss. 96-101.

“kilitlemek” yerine “kitlemek” ... dememelidir. Bunun yanı sıra vurgulamalar metinlerde yapılmak istenirken hayli yazım yanlışıyla karşılaşılır.²⁷

8. Din Dilinde Yanlış Düşme Nedenleri

Dini muhtevalı programlarda, konuşma ve yazılarda, tebliğ ve irşad faaliyetlerinde yanlış düşme nedenlerini, açıklamalarına girişmeden, şu şekilde sıralayarak bir genel hatırlatmada bulunmak istedik.²⁸

- a- Bilgi eksikliği ve konuya tam olarak hazırlanamama
- b- Konunun zihinde netleşmemesi, kafa karışıklığı
- c- Akli ve mantığı iyi kullanmama
- d- Dili iyi kullanamama
- e- Hissi yaklaşım
- f- Önyargılar
- g- Acelecilik, dikkatsizlik, tecrübesizlik
- h -İleti
- ı- Özeleştiride bulunmamak

9. Yanlışlardan Korunma Yolları

Yanlışlar işlenirken bunlardan **korunma yollarını** da hatırlatmanın faydalı olacağını düşünmekteyiz. Yukarıda sıraladığımız hususları işlememeye çalışmak, başka ifadeyle, onların (bilgili olma, konuya iyi hazırlık yapma ve onu zihinde iyi netleştirme, acele etmeme, dikkatli, sabırlı ve tedbirli olma; akli ve mantığı iyi kullanma, olaylara, fikirlere ve şahıslara duygusal yaklaşmama, önyargıyla bakmama, iletişimi iyi kurma ve kendini özeleştiriyeye tabi tutma)... gibi tersini yapmak, bunların yanı sıra iradeyi sağlamlaştırmak kişiyi bu yanlışlardan büyük ölçüde koruyacaktır.

10. Sonuç ve Öneriler

Biz tebliğimizi, din dilini katı bir doğrulamacı mantığa mahkûm eden Mantıkçı Pozitivistlere ve bu dilin dini hayatla birleşmiş ayrı bir dil oyunu, bir “özel durum dili” olduğunu savunan Wittgensteinci fideizme cevap vermeye hasretmeyi düşünmedik. Ancak bu bakış tarzlarının, dini önermelerle ilgili eleştiri ve taleplerinin, bu tür

27 Bkz. Emiroğlu, “Vaazlarda Düşülen Bazı Yanlışlar ve Sebepleri”, ss. 97-98.

28 Bu maddelerin açıklanmasına bkz. k. Emiroğlu, “Vaazlarda Düşülen Bazı Yanlışlar ve Sebepleri”, ss. 106-115.

ifadeleri dil ve mantık açısından daha sağlama almak, onları, temellendirmek ve doğruluk yöntemlerini geliştirme hususunda arayışa sevk etmede, daha sağlam ve ihtiyatlı bir dil kullanmada faydalı olduğu inkâr edilemez.

Din üzerine mantıksal olarak düşünüp, onun hakkında makul, kapsamlı, tutarlı düşünmenin **önemi**, din üzerine yapılan açıklama ve yorumlara yer yer eleştirel bakma gereği kendisini, bilişim çağı dediğimiz günümüzde daha yoğunlukla hissettirmektedir.

Din dili üzerinde sadece mantıksal açıdan durmanın asla yeterli olmayacağı, konunun dilbilim, tarih, antropoloji, psikoloji, sosyoloji, hukuk ve diğer birçok alan açısından da işlenecek ve bu alanlarla da bağlantılı zengin bir alan olduğu açıktır. Din dilinin başka dillerle hiçbir kesişim alanı bulunmayan, kendi içine kapalı bir dil olmadığını unutmamak gerekir.

Dil, din, felsefe ve bunlarla ilgili pek çok alanda bir dil karmaşası içinde bulunduğumuz gerçeği, bu tür konular üzerine eğilmemiz ve din dili üzerine ciddi araştırmalar ve çalışmalar yapmamız gereğini gündeme getirmiştir. Din dilinin mahiyeti, mantiki statüsü, bilgi verici olma özelliği gibi konular üzerinde yeniden düşünmek, din dilinin gerçekte neden söz ettiği ve içerdiği hususların neler olduğunu tartışmak önemlidir. Bu gereklilik modernizm dahası postmodernizmin gündeme getirdiği küresel problemlerle önem ve âciliyetini daha da artırmıştır. Bu noktada yapılması gereken ilk şey belki de din dilinin ne olduğunu açıklığa kavuşturmak olacaktır.

Din dilini kullananların **dil ve mantık inceliklerine** dikkat etmeleri sorunlu ve zorunludur. Zira bu alan söyleyenle sınırlı değil, dinleyen, inanan ve uygulayanı da geniş çapta ilgilendiriyor. Hem pratik hem de uhrevi olarak ilgilendirmekte ve etkilemektedir.

Dini dili, kişinin düşünsel-duygusal-eylemsel, ferdi-toplumsal, dünyevi-uhrevi boyutunu birlikte kavrayıp kapsadığı için burada **dinde mantıklı** yani akıllı ve tutarlı düşünmenin, konuşmanın ve davranmanın önemi üzerinde, ilgili çevrelerde, ısrarla durulmalıdır. Bunu sağlamak için daha özel olarak şunlar öneriyoruz:

Dinin temel **kavramlarını** tanıma, tanımlama, taksim ve tasnif ederek doğru kullanma, bu kavramların kullanım şekilleri (hakiki, zahir, batin, sembolik, müphem vs.), tarihi süreç içerisinde kullanımları bilinmeli, kavram kaymaları, karmaşası, dil bozulması ve yozlaşmasına karşı bilinç uyandırılmalıdır.

Dini iddiaların, **yargı** ve yargılamaların mantıksal statüleri üzerine dilbilim, felsefe ve mantık kürsülerinde araştırma ve incelemeler teşvik edilmelidir. Burada din dilinin belli başlı anlatım yollarından teşbihi, tenzihi, temsili, sembolik, mecazi dil ve mitolojik söylemlerin dini konuşma ve metinlerdeki kullanım inceliklerinin bilinip, bunlara dikkat edilmesi hususunda farkındalık uyandırılmalıdır.

Bu kullanım **dil ve anlatım** açısından özenli, veciz ve belîğ olmalı. Bunu temin için Türkiye’de dili ağırlıklı kullanan ilahiyat, imam hatip, diyanet mensuplarının ve sosyal medya ve televizyonlarda dini program yapanların dil, retorik ve iletişim incelikleriyle ilgili donanımlı olmaları elzemdir.

Yine din dilini ağırlıklı kullananların **Mantık yanlışlarına** karşı uyarılmaları ve bilgilendirilmeleri zorunludur. Zira bunun kötü örneklerini kitaplarda, makalelerde, vaazlarda, televizyonlardaki tartışma programlarında, siyaset arenasında, internette sıkça görmekteyiz. Tespit edebildiğimiz kadarıyla, belirsizlik ve çok anlamlılık, eş-sesli lafız, genelleme, ilinti, tartışılan konuyu bilmeme veya bilmezden gelme, totoloji, yanlış neden, konudışılık, kişiyi hedef alma, popüler olana başvurma, otoriteye başvurma, kaba kuvvete başvurma, yanlış zan vb. yanlışlar sıkça işlenmektedir.

Bu dili kullananların ses tonu, vurgu, konuşma hızı, tonlama, görüntü, teknik imkânların güzel kullanımı, kıyafet ve görüntü güzelliği gibi **stilistik inceliklere** de özen göstermeleri gerekmektedir.

Mevcut din dili, genel bir dil değil; kelimeler, felsefe, tasavvuf, fıkıh, hadis, tefsir gibi ilmi disiplinlerin ortak dilinden oluşan özel bir dildir. Bu dil, alanın kendine has terminolojisini, terimlerin soy kütüğünü, kültürel arka planını bilmeyi gerektirdiğinden bir uzmanlık işidir. Bundan dolayı bu alanın herkesin destursuz gireceği bir alan olmadığı bilinmelidir.

Aşırı dogmatik ve lafızcılığımız din dilinin tıkanmasına sebep olmuştur. İnsanların kalıplaşmışlığı ve şekilden öze kanatlanamayıp anlama tanışamaması karşımızda aşılması gereken bir sorun olarak durmaktadır. Aşırı şekilcilik, özü gölgelemektedir. Din üzerinde yeniden bir zemin etüdü yapılmalıdır. İslam düşüncesinin yaşadığı tutulma mevcut din dilinin sorgulanmasına ve yeniden kurgulanmasına bağlıdır.

Toplumda din noktasındaki kafa karışıklığının giderilmesi için analitik düşünmeyi öğretmek gerekmektedir.

Yeni bir din dilinin kurgulanması için; toplumdaki din anlayışları, dini sapma ve yabancılaşmanın nedenleri, din düşmanlığı gibi sorunların tespit ve analizi yapılmalıdır. Yeni bir din dili kurgusu, mezhep, tarikat ve cemaatler üstü bir yapı olmalıdır. Din dili, muhataplarında hem akılda hem kalpte olmak üzere çift yönlü bir etki oluşturmayı başarmalıdır. Akı aydınlatan ve tatmin eden, kalpte de huşu, saygı ve hayranlık uyandıran bir mahiyette olmalıdır.

Son olarak önemli bir noktanın altını çizmek istiyorum. Din dilini kullanmak, sıradan bir kullanım değildir. Bunun ayrı bir ciddiyeti, ağırlığı, sorumluluğu ve etkisi vardır. Kullanıcıların ayrıca manevi sorumluluğu vardır. Bunun için din dilini, özellikle Kur’an, hadis, tasavvuf ve ahlak ağırlıklı muâmelât konularında konuşanların liyakate dikkat etmeleri, temsil güçlerinin kuvvetli olması yani kalleri yanı sıra hallerinin, sûretleri

yanı sıra sîretlerinin (görüntü, şekil, imaj yanında hal, hareket ve yaşantılarının) düzgün ve tutarlı olması gerekmektedir. Zaten bu husus, anlattıkları ve **temsîl** ettikleri dinin buyruğudur. Şu beyitlerde, teoride, sözde kalmayıp uygulamada bulunmanın, bir ahlâk prensibi olarak söz - eylem uyumunu sağlamanın gereği işlenir:

“Yolda laf etmek değil, adım atmak lâzım. Yürümedikten sonra, lafın mânası kalmaz.”²⁹

“Mânasız söz, içi boş davuldur. Kıyamet günü cennetle, ancak mâna isteğiyle dâvayı terk eden kimseleri görürsün. Sen dâvayı mâna sayesinde sağlamlaştırabilirsin. Amelsiz söz, gevşek bir dayanaktır.”³⁰

Din dilini kullanırken yapılan yanlışları bilme ve bunlardan sakınmaya çalışma, bu konuda bilgilenme, doğru eylemde bulunma çabasında olan halkımıza yanlış inanç, bilgi ve amel sunmama konusundaki hassasiyetimizi artıracak; böylece kutsal hakkında, din alanında konuşulurken daha dikkatli olma hususunda uyarıcı bir rol oynayacağı kanaatindeyim. Zira “Yarım doktorun candan, yarım hocanın da dinden ettiği” sözünü bilmeyenimiz yoktur.

Yine bu dili kullananlar, diğer alanlardan farklı olarak, nefis muhasebesinde bulunmalı, manevi güçlerini sorgulamalı, Allah’a olan samimi inançlarını ve yaşayışlarını gözden geçirerek O’na yakın olmanın yollarını da aramalı; konuşmalarında tutarlı olmaları, yanlışlara düşmemeleri, başarılı olmaları için O’na yalvarmalıdırlar.

Yanlış az, etkisi çok nice doğru ve güzel söylemlerde ve oturumlarda buluşma ümidimle...

Kaynakça

- Aksan, D. (2000). *Her yönüyle dil, ana çizgileriyle dil bilim*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Altunkaya, M. (1990). *Mü'minlere vaaz ve irşâd*. İstanbul.
- Aydın, M. (1987). *Din felsefesi*, İzmir. Baum, Robert (1989). *Logic*. USA.
- Doğan, D. M. (2015). *Kelimelerin seyir defteri*. Ankara: YY Yazar Yayınları.
- Doğan, D. M. (2021). *Türkçe düşünmek Türkçeyi düşünmek*. Ankara: YY Yazar Yayınları.
- Emiroğlu, İ. (2013). Vaazlarda düşülen bazı yanlışlar ve sebepleri. *Diyanet İşleri Başkanlığı Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü Vaaz ve Vaizlik Sempozyumu*. Ankara: DİB Yayınları.
- Emiroğlu, İ. (2021). *Klasik mantığa giriş*. Ankara: Elis Yayınları. Emiroğlu, İ. (2004). *Mantık yanlışları*. Ankara: Elis Yayınları.
- Emiroğlu, İ. (1998). Kur’ân’da akıl ve insan. *D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: XI, İzmir.
- Emiroğlu, İ. (2002). *Yanlış düşünce ve davranışlar karşısında Mevlânâ*. İstanbul: İnsan Yayınları.

29 Sadi, *Bostan*, Çev. Hikmet İlaydın, MEB, İstanbul, 2001, s. 46.

30 Sadi, *Bostan*, s. 121.

- Emiroğlu, İ. (2002). *Sûfi ve dil*. İstanbul: İnsan Yayınları.Emiroğlu, İ. (2016). *Mantık yazıları*. Ankara: Elis Yayınları.
- Ferre, F. (1999). *Din dilinin anlamı* (Çev. Zeki Özcan). Bursa: Alfa Yay.
- Heyet (2010). *Kur'ândan öğütler*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Heyet (2006). *Kürsüden öğütler* (52 Konuda Vaaz Örnekleri). Ankara: DİB Yayınları.
- Koç, T. (1995). *Din dili*. Kayseri: Rey Yayıncılık.*Kur'ân-ı Kerim*
- Sa'di, Şirazi (2001). Sadi, *Bostan*, [Çev. Hikmet İlaydın]. İstanbul: MEB.
- Şentürk, L. (2010). *Örnek vaazlar-I,II*. Ankara: DİB Yayınları.
- Yılmaz, Y. (2008). *Türkçede dil yanlışları sebepler-teklifler-çözümler* [Yayımlanmamış Doktora Tezi], Marmara Üniversitesi.Wilson, J. (2002). *Dil, anlam ve doğruluk*, (Çev. İbrahim Emiroğlu ve Abdullatif Tüzer). Ankara.

TÜRKÇEDE DİN DİLİNİN KURULUŞ SERÜVENİ

Bilal KEMİKLİ*

Özet

Bu tebliğde Türkçenin din dili olma süreci konu edilecektir. Burada öncelikle, Pîr-i Türkistan'dan başlayarak dini metinleri halkın anladığı dille sunma niyetine işaret edilecektir. Pîr-i Türkistan'ın açtığı arktan beslenerek şiirler söyleyen ve metinler yazan Yunus Emre ve Âşık Paşa'nın bu çabaya katkılarını işaret edilerek, oluşan geleneğe atıfta bulunulacaktır. Böylece daha çok Farsça üzerinden oluşan din dilinin yerine, anadilde bir dil kurma çabası yeniden dikkate sunulmuş olacaktır. Bu meyanda Beylikler Döneminde yazılan dinî metinlere de atıfta bulunarak, din dilinin şiir dilinin imkânlarıyla gelişimine dair bazı değerlendirmeler yapılacaktır.

Türkçe Din Dili Olur Mu?

Din dili kavramının sınırları nereden başlıyor ve nereye kadar uzanıyor? Elbette bu sorunun etrafında dil felsefecileri imale-i fikir edeceklerdir. Burada elbette temel belirleyici dilden evvel dindir. Zira din kavramını tanımlamanıza göre, din dili kavramı da genişleyecek veya daralacaktır. Sınırı belirleyen din olacaktır. Farklılık arz eden, din felsefesi, sosyoloji yahut antropoloji gibi disiplinlerin farklı din tanımlarını bir kenara bırakarak, doğrudan kelimenin anlamlarına baktığımızda, dinin sistem, yol, düşünce, inanç, ilke ve değerler ve otorite gibi kelimelerle yakınlığa sahip olduğu görülecektir. Bu kelimelerin her birinin çağrıştırdığı zengin anlamları da dikkate alarak, tanımlar arasında kaybolmak yerine sade ve anlaşılır bir çerçeve çizmek icap ederse şunu söylemek mümkündür: Din, Allah tarafından konulan bir sistemin

* Prof. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, Bursa. bkemikli@uludag.edu.tr

adıdır. Bu sistemin temel bir amacı vardır; kulun, dünya ve ahiret saadetini temin edeceği yolları göstermek. Peki, bu sistemi insanlar ve topluluklar nasıl öğrenecektir? Allah, bu sistemi kullarına peygamberleri yoluyla tebliğ eder.

Şu halde dini, bir sistem olarak insanlara sunan, fakihlerin ifadesiyle şâri' doğrudan doğruya Allah'tır. Bu sistemin insanlara öğreten de peygamberlerdir. Kuşkusuz animistik, gnostik ve ideolojik felsefi dinler de vardır. Bu dinleri vaz' edenler, kendi muhayyilelerinde bir "tanrı" tasavvuruna sahip olabilir yahut tanrı yerine başka şeyleri ikame edebilirler. Fakat biz, dini, hususen "ed-din" kavramını vahiy merkezli, amentüsü yani inanç esaslarını, ibadet, fert ve cemiyet bağlamı içinde sorumlulukları ve ödevleri yani ameli uygulamalarını açıkça ortaya koyan suhuf yahut kitap olarak alanı çizilen kutsal metinleri olan bir din olarak anlamayı murat ediyoruz. Doğrusu da budur; din, vahye müstenittir. O vahyi de insanlara tebliğ ve tefsir eden, uygulamaları kendi hayatı içinde gösteren, onlar için örnek şahsiyet olan peygamberler vardır. Bu itibarla peygamberlerin sözleri ve örnek davranışları, vazettikleri ahlâkı temsilleri ve tecrübe ettikleri manayı tedris ve telkin kabiliyetleri de birer dini referans olarak kabul görmüştür. Böylece zamanla ilâhî hitabı anlamak, zamanın ruhuna uygun bir şekilde o hitabı anlamlandırmak ve ihtiyaçları karşılamak için ilimler tedvin edilmiştir. Böylece ortaya çıkan ilimler, din dilinin de alanını genişletmiştir. Diğer bir ifadeyle din dili, bidayette sadece şâriyi ve tebliğciyi anlamaya matuf iken zamanla gelişen usul yaşanan hadiseler bağlamında dil de genişlemiştir. Din dili, dini metinleri, iman esaslarını ve amele taalluk eden ilkeleri anlamaya vasıta iken, ilimlerin tedvini ile dini olan ilimleri öğrenme, anlama ve anlatmaya matuf zenginleşmiştir. Bu zamanla şârihlerle daha da zenginleşecek, dine ve dini olana dair muhakkik ve müçtehitlerin muradını anlama gayretine tebdil edecektir. Ekoller, okullar kurulacak; böylece bu muhitlerin de metinlerini anlama niyeti din dilinin mahiyetini genişletecektir. Şu halde din dili dediğimiz zaman;

1. Şâri-i Mutlakın vahyini anlamak,
2. Bu vahyi tebliğ ve temsil eden peygamberi anlamak,
3. Bu iki temel kaynaktan neşet eden dini ilimleri anlamak,
4. İlimleri yeni usul ve esaslara göre anlayan muhakkik ve müçtehitlerin metinlerini anlamak

gibi birbirini tamamlayan dört temel halka içinde gelişen dili anlıyoruz. İlim, ilmi alanda keşif ve ortaya çıkan teoriler, hayatın hemen her alanında bir düşünce inşa etme fırsatı sunarak her dönemde dindar kalmanın yolunu ve yordamını öğretme imkânına sahiptir. Bu sebeple ilim, daima âlîdir. İlmin gelişmesi, yeni kavramlar ve usullerin gelişmesi, dolayısıyla düşüncenin değişmesi anlamına gelir. Böylece din dili de gelişir, dönüşür. Fakat burada uzunca bir dönem tartışma konusu, din dilinin peygamberin

tebliğ ettiği dilden ibaret olup olmadığı hususudur. Daha açık bir ifadeyle, İslam esasından hareketle izah etmek gerekirse, Müslüman toplumda din dilinin Kur'an dili olan Arapçadan ibaret olduğu fikrini dile getirenler olduğu gibi, din dilinin merkez ve kurucu dilinin Arapça olmakla birlikte Müslüman toplumların her birinin ana dillerinde de din dilinin gelişeceğine kani olanlar da vardır. Bu meyanda bizde ilk görüş beyan edenlerden birisi Pîr-i Türkistan Ahmed Yesevî'dir. O şöyle diyor:

*Hoş görmüyor âlimler sizin bildiğiniz Türkçeyi
Âriflerden işitsen açar gönül ülkesini
Ayet hadis anlamı Türkçe olsa uygundur.
Anlamına yetenler yere koyar bôrkünü.*

Ulemanın Türkçeyi hoş görmemeleri, din dilinin Arapça olduğuna kani olmaları hasebiyledir. Âlimler meseleye böyle bakıyorlar, ancak ârifler olarak tesmiye ettiği, dinî temel ilkeleri düşünce ve bilgiye müstenit bir mesele olmaktan ziyade ameli bir konu olarak gören gönül adamları muhataplarına konuştukları dille hitap etmeyi seçmişlerdir. Bu yolu seçenlerden birisi de Yûsuf-ı Hemedânî'nin ilim halkasında bulunmakla birlikte Türkçe hikmetle söyleyerek geniş halk kitlelerini dinî-ahlâkî değerle buluşturma gayretinde olan Ahmed Yesevî'dir. Bu yönüyle o, Türkçeyi din dili hâline getirme gayretinde olan bir öncüdür. Onun açtığı bu dil arkı, daha sonra gelişecek ve zengin bir miras bırakacaktır.

Burada hemen şunu da belirtmekte yarar vardır: Dil, canlıdır; ona kalem ehli ne kadar müdahil olursa olsun, o hayat içinde kendi mecrasını bulur. Nitekim ulema, mütefekkir ve müelliflerin aralarındaki münakaşa bir yana, halk etkilendiği topluluklardan din diline dair temel terimleri alma hususunda başarılı olmuştur. Namaz, abdest ve oruç gibi temel dini kavramları kolayca irtibat içinde bulunulan dilden, Farsçadan devşirebilmişlerdir. İlim dili ise, ulemanın tesiriyle Arapça olarak seyretmiştir. Dolayısıyla Hâce Ahmed Yesevî'nin çıkıp açıkça ulemayı eleştirerek geniş halk kitlelerine, beylere ve emirlere ulaşmak niyetiyle ilim dilini Türkçeleştirme çabası büyük bir hadisedir. Kanaatim o ki, Pîr-i Türkistan nitelemesi, bu güç olan işi başarmasından kaynaklanmaktadır. Onun açtığı arkı, Anadolu'da Yunus Emre ve Aşık Paşa sürdürecektir. Yunus Emre'nin kelime kadrosu içinde, Türkçe dinî terimlerin serencamına dair çalışmalar yapılmadı. Onun hususen Çalab ve Yezdân'ı kullandığı gibi, günah anlamında *yazu*, günahkâr anlamında *yaramaz*, cennet anlamında *uçmak* ve cehennem anlamında *tamu* kelimelerini kullanmıştır. Elbette o, Arapça ve Farsça dini terimleri de çokça kullanmıştır. Daha doğrusu, daha çok Arapça kökenli kelimeleri kullanmış; lakin onlara adeta Türkçe ruh üflemiştir. Böylece din dilimiz, Arapça, Farsça ve Türkçe müşterekliğiyle zenginleşmiştir.

Yunus Emre'nin kullandığı dil, onun iyi bir eğitimden geçtiğine işaret eder. Fakat dili külfetsiz kullanabilme becerisi, Türkçe din dilinin inkişafına vesile oluyor. Nitekim

Âşık Paşa da

*Türk diline kimsene bakmaz-ıdı
Türklere hergiz gönül akmaz-ıdı
Türk dahı bilmez-ıdı ol dilleri
İnce yolu ol ulu menzilleri
Bu Garib-nâme anın geldi dile
Kim bu dil ehli dahı ma'ni bile*

Eserini niçin Türkçe yazmıştır? Bunu izah ediyor. Garibnâme, ahlâk kitabı olmanın yanında, ayet ve hadis şerh eden, siyere, fıkha, kelama ve tasavvufa müteallik konularda söz söyleyen bir metindir. Bu bakımdan bu eser, din dilini daha geliştiriyor; oradan hareketle Muhammediye ve Mevlid gibi eserler telif ediliyor. Bu konuda fikrini açıkça söyle beyan ediyor:

*Kamu dilde ma'ni vardur bilene
Cümle yolda hak bulındı bulana
Kamu dilde var-durur ma'ni sözi
Görene gizli degül ma'nî yüzi
Ma'niyi bir dilde sanmañ siz hemân
Cümle diller anı söyler bî-gümân
Cümle dilde söylenen ol söz-durur
Cümle gözlerden gören ol göz-durur*

Evet, din dilinden murat, hakikati idraktır. Allah'ın emirlerini ve Hz. Peygamber'in tavsiyelerini öğrenip uygulamaya koymak... Bunun için o, anadilde bir din dilinin inşa edilmesi fikrini dile getirir. Şöyle diyor:

*Tâ ki mahrûm kalmaya Türkler dakı
Türk dilinde añlayalar ol Hak'ı*

Bu beyti bendeniz şu şekilde anlıyorum: Türklerin, Hakkın emir ve yasaklarını öğrenmeleri, onun vazettiği kanunlarını ve ilkelerini anlayabilmeleri için Türkçe din dili inşa etmek elzemdır. Onun bu yaklaşımını, bilahare Şeyhoğlu Mustafa, “İlim Türkdür dilüm Türkdür didüm” diyerek açıkça Türküm, dolayısıyla Türkçe söyleyeceğim şeklinde tahkim edecektir. O, Kabusnâme'yi Farsçadan çevirirken dile olan yaklaşımı bu minval üzeredir. Böylece açılan yolda, daha sonra bu toprağı mayalayan *Vesiletü'n-necât*, *Muhammediyye*, *Müzekkin Nufûs*, *satırlar arası Kur'an-ı*

Kerim tercümeleer, akaidnâmeler ve ilmihâl kitapları yazılmıştır. Bu meyanda Kutbuddîn-i İznîkî'nin ilmihâli, din dilinin bu topraklarda neşvünema bulmasına katkı sunmuştur.

Sonuç

Din dili, bizim anladığımız anlamda Kur'an ve sünnetten neşet etmekle birlikte, Hicri 2. asırda tedvin olan ilimler, bu ilimlerin ıstılahları, usul ve esaslarıyla gelişmiş, vaizlerin, halk hatiplerinin ve dervişlerin gayretleriyle tecrübeyle yaşanan bir dil hâline tebdil etmiştir. Yazılan ilmî eserler, din diline sistematik bir mahiyet kazandırmış, böylece kavramlar oluşmuş ve tarihi süreç içerisinde anlamı belirgin bir noktaya erişirmiştir. Zamanla sözlüklerin, terimlere dair sözlüklerin birer birer üretilen yahut devşirilen dilin sistemleşmesini temin etmiştir. Bununla birlikte, Türkçede üretilen din diline dair, kelimeler, deyimler ve terimlere dair müstakil bir sözlüğün telif edildiğini hatırlamıyorum. Elbette dini terimler sözlüğü, bilhassa İSAM'ın *Temel İslâm Ansiklopedisi*'nde olduğu gibi dini ve ilmî terimleri tasnif eden eserler yazılmıştır. Demem o ki din dilimizdeki Türkçe kökenli kelimeleri bir arada ele alıp izah eden bir çalışmanın yapıldığını bilmiyorum. Belki buna ihtiyaç duyulmamıştır. Arapça ve Farsçadan ödünç olarak alınan kelime ve kavramları tevarüs eden bir dil birikimine sahip olmamız din dilimizin zenginleşmesine vesile olmuştur. Peki, şimdi ne yapmak lazım? Dilde katı bir muhafazakârlık yerine, dilin canlı bir bünyeye sahip olduğu düşüncesinden de hareketle fakat mevcut terim ve deyimlerin yerine ikame etmeden yeni ilmî disiplinlerin ürettiği kavramlardan yararlanabiliriz. Ama bu var olanın yerine yeniyi tercih şeklinde olmamalı; "yaşayan dili tercih ediyoruz" gerekçesine sığınarak, kavramları tarihinden, köklerinden ve Türkçe din dilinin kuruluş ruhundan koparmamak elzemdir.

AKADEMİDE DİN DİLİ

Necdet SUBAŞI*

Akademik din dili Tanrısal ifadeleri nasıl konuşacağımızı, Tanrı üzerinde ahkam keserken veya bir değerlendirme yaparken ne ölçüde onun niyetini kavrayabileceğimiz ve onu ne ölçüde tefsir edebileceğimizi tartışan çok zenginleştirici bir aladır. Din felsefesinde din dili tartışmaları ilerlemesi gereken, insanı da kendi içerisinde tutarlı olmaya zorlayan bir tartışmadır. Ama ne yazık ki biz araştırmacıların işin bu boyutunu konuşacak ve tartışacak terminolojik zenginliğimiz mevcut değildir. Ya da alanın tartışmalarını takip edecek bir yetkinliğimiz yoktur.

Bu programda akademide din dilinin nasıl kullanıldığını, akademiye dinin nasıl girdiğini ve kendisini nasıl bir dille kamusalılaştırdığı anlatılacaktır. Akademiye girdiğimizde dindar, muhafazakâr bir zeminin içinde yetişenler olarak dini kurtarmak gibi bir hevesimiz vardı. Bilinçaltımızda herkes bu işi başına buyruk yapıyor düşüncesi hâkimdi. Bize bu işlere bir el atarak söz konusu sorunları açığa kavuşturma düşüncesi zuhur etti. Kurtarıcı bir dille işin içine girdiğimiz için bu konunun aslını kavradığımızda da ortada kalmıştık. Bu yüzden din dilini ele aldığımızda Türkiye bağlamını takip etmek zorundayız. Akademide, din dili dediğimizde Türkiye’de akademinin nasıl bir işlerlik kazandığını, hangi epistemolojilerden beslendiğini, hangi paradigmanın içinde şekillendiğini konuşmamız gerekir. Bunları ihmal ettiğimiz takdirde yani bu arka plan bilgilerini göz ardı ettiğimiz zaman bir kompleks ortaya çıkar. Dini sahiplenme ve içselleştirmeden kaynaklı olarak halktan kopukluklar meydana gelir.

Türkiye’nin fiili bağlamını ve özellikle paradigmatik tercihlerini tartışmadan bu işin içinden çıkmak pek mümkün değildir. Türkiye 19. yüzyıldan itibaren bir sarsıntı yaşamaktadır. Hangi dünyaya dâhil olacağımız konusunda sorunlar yaşamaktayız. Bu süreçte iyi niyetli veya kötü niyetli proaktif araçlar birbirini kovalamaktadır.

* Doktor.

Biz bu kovalamaca süreci içerisinde bu sürece dâhil olmuş bir grup, cemaat ya da topluluk olarak veya bir ümmet bakiyesi olarak bu soruları tartışmaktayız. Bu konu bağlamında aklınıza gelebileceğini düşündüğümüz birkaç örnek üzerinden ilerleyeceğiz. Cumhuriyetin kuruluş yıllarında Darülfünun İlahiyat Fakültesine teslim edilen dindeki reform tartışmalarını gözden geçirdiğimizde dil devrimi yapıldığını görmekteyiz. Dil devrimi konusunda hakikaten insanın içini acıtacak operasyonel şiddet uygulandı, dilin kıymetli kavramları elden çıkarıldı, tedahüldeki kavramlar küçümsendi veya indirgendi. Bu kavramlara ilişkin yatırım yapanlar cezalandırıldı. Ancak dinde, reformda hemen hemen aynı şeyleri yapmıştır. Dinde, reformda destek için bu reformu geliştirme konusunda kendisine başvuru olan Fuat Köprülü gibi o dönemin önde gelen aydınları daha çok akademide yer alan kişilerdi. Burada bir dinde reform dalgasının sonuç olarak kamusal alanda gündelik hayatı dindarane yaşamak zorunda olanlara nasıl yansıdığına baktığımızda ise ezanın Türkçe okutulması, ibadet dilinin Türkçeleştirilmesi gibi fikirler mevcuttu. Yani Türkçenin dinin temel islahlarını dönüştürecek bir şekilde tamir edilmesi fikri söz konusuydu. Bunun amacı Türkçe her alanda kullanım fırsatı edinecekti. Hatta iyi niyetli bir gelişim de var ki Kur'an dilinin Türkçeleştirilmesi konusundaki çabalarının arkasında birbirimizi anlamak gibi bir hedef çok somut olarak ortada gezinmekteydi. Dolayısıyla dil devrimi bir anlamda din açısından tartışılacaksa dinin anlaşılmasına yönelik olarak bir operasyonel yönelimi ifade etmelidir. Türk dilinin din ile kendine özgü islahları ve kendine özgü terminolojisinin akademide nasıl kullanıldığı konusuna geldiğimizde ise aklımıza TÜBA meselesi, Şerif Mardin meselesi gelmektedir. Kendisinin TÜBA'dan reddedilmesi Türkiye Bilimler akademisine kabul edilmemesinin nedeni dini konulara ilgi duymasından kaynaklıydı. Mardin bir bilim adamıydı ve Türkiye'de dini olgusal olarak, kendince nesnel olarak anlamaya ve çözümlemeye çalışıyordu.

90'ların başında uluslararası tanınırlığı olan, bilinen, sevilen, aynı zamanda kimseyi de ürkütmeyen ve analizlerinde herkesi besleyen bir bilim adamıdır. Çalışmalarında dine yer verdiği için önemli ölçüde dışlanmaya maruz kalmıştır. Bu dışlayıcı karakter; Kemal Karpat, Nilüfer Göle gibi isimleri bu sürecin dışında tutmuştur. Bu isimlerin dine alan açmak, dini olanı meşrulaştırmak, dini olanın kamusal alanda itibar görmesini sağlamak gibi bir niyetleri olduğunu düşünmüyoruz. Bu isimler, din ne yapar ne işe yarar ve nasıl bir operasyonel güç kullanır gibi nitelikli soruların peşine düşmüşlerdi. Türkiye'nin resmi tanımlanmış akademik evreni bile bu isimlere yer vermemiştir.

Din dili meselesini konuşurken sadece o dile ilgi duyan insanların dili nasıl tahvil ettiği, dili nasıl tedahüle soktuğu gibi konulara bakmaksızın bir de bunun resmiyette etimolojik ve pragmatik olarak nasıl bir sistematğin içinde kendine yer bulmak zorunda olduğunu görmemiz gerekir. Bu konuda kısıtlama kelimesinin çok yumuşak

olduğunu görüyoruz. Bu alanda belli kısıtlamalar vardı ve ne yazık ki pek çok insan bu kısıtlamada alan değiştirmek ve konularını yeniden ele almak zorunda kalmıştır.

Türkiye’de din konusunun bir şekilde ihale edildiği bir alan vardır orası da ilahiyat fakülteleridir. Yani din konusu ilahiyat fakültesi çevrelerinde konuşulduğunda yadırganmaz orada ortaya çıkarılan sonuçlar ya da çıkarsamalar anlayışla karşılanır ama onun dışındaki sosyal bilim üniversiteleri din konusunda sahada kendilerine yer açma imkânına sahip olamaz. Örneğin evrim konusu, Türkiye’de ilahiyat fakültelerinde bu konu nasıl ele alınır? Fen bilimlerinde ve doğa bilimlerinde evrim konusu nasıl ele alınır gibi sorular söz konusudur. Evrim konusunun Türkiye koşullarında dünya ölçeğinde Darwin’den bir dini hesaba katmaksızın konuşulması mümkün değildir. Din bağlamında bu konu hakkında hemen herkesin zihninde bir yaratılış öyküsü vardır. Bu yaratılış öyküsünü karşısına almadan Darwin’in tezini konuşmak mümkün müdür? Doğal olarak sorgulamayı yapan kişinin din çeperlerine ya da dini söylem havuzlarına akması gerekmektedir.

Buraya geldiği zaman sosyal bilim çevrelerinde evrim konusunun nasıl ele alındığına bir bakalım. Ondan sonra da doğa bilimlerinin bu konuyu nasıl ele aldığına bakalım. İlahiyat alanlarına geldiğimizde gelen dilin, gelen söylemin baskısına, gücüne ve arkasında taşıdığı otoriter yapıya bağlı olarak sanki anında kabul edilebilir, anında dönüştürülebilir ya da anında ikna olunabilir bir yapıya dönüştürüldüğünü fark ediyoruz.

Tanrı üzerine konuşmak, Tanrını mükellefiyetlerin ya da onun üzerine yorum yapılabilir mi gibi din felsefesinde oldukça zenginleştirici tartışmayı bir kenara bırakarak bugün özellikle sosyal bilimler alanında yani akademinin sosyal bilimler ünitelerinde nasıl bir dini dilin üretildiğini, akademiye nasıl yansıtılabileceğini konuşmalıyız.

Geçmişte özellikle Mutezilenin tartışmaya açtığı “yedullâhi fevka yedeyye” konusunu ele aldığımızda. Allah’ın nerede olduğuna dair ve gerçekte Allah’ın eli var mıdır, bildiğimiz anlamda fiziksel bir el midir yoksa burada bir himaye, rahmet ve şefkat kuşatıcılığı mı kast ediliyor gibi yorumlar söz konusudur. O dönemde bu tartışmanın hem lengüistik hem semantik hem de hermiotik çalışmaları yapılmaktaydı. Ama bugün bunu akademide nasıl söyleyebiliriz. Akademideki veri bolluğu dini terminolojiyi kullanırken size nasıl bir kısıtlayıcı olanak sağlar. Nirvanadan ya da dinin bunlarla ilgili kısmından bahsetmek kolaydır fakat mucizevi olanı nasıl konuşabiliriz. Kadınların dövülmesi meselesini nasıl konuşabiliriz. Türkiye’de türban meselesi; Nilüfer Göl’nin diliyle tesettürden, mahremiyetten, türbana doğru nasıl bir mesafe aldı. Bu gibi sonuçlara bakılması gerekir.

Son zamanlarda karşılaştığımız akademik metinlerde suçlayıcı, töhmet altında bırakıcı bir dil olmak koşuluyla bazı kavramların kullanıldığını bunun dışında bu

kavramların tedahülden kaldırıldığını görüyoruz. Mesela cihat kavramı enerjik Müslümanlar için çok canlı bir kavramdı ve hareketliye vurgu yapardı. Bu kavram günümüzde tedahüllerden çıkmış durumdadır.

İmam kelimesi artık cami imamı için de kullanılmamaktadır. Eskiden derecelendirilmiş bir imam kategorisi vardı ancak bugün onlar kullanılmamaktadır. Ümmet kelimesini söylediğiniz zaman insanların suratında bir ekşilik görürsünüz. Sonuç olarak halk İslam'ının köpürttüğü bir dindarlığın ötesinde halk İslam'ını yukarıdan besleyecek, onu derleyip toparlayacak özgün bir din dili var mı veya bir din dili üretebiliyor mu gibi sorunlara çözüm aranmalıdır. Buradaki kompleksin, kendini küçük görmenin sosyal bilimlerin belli başlı kavramlarına kendilerini şehvetle kaptırılmış bir ilginin din dili konusunda bizi yarı yolda bıraktığını düşünüyoruz. Dolayısıyla biraz özgüven ve biraz da bu yaşadığımız travmaları ihmal etmeden üstüne üstüne giderek biz araştırmacıların bu dili nasıl kurtaracağımız konusunda bir konuşma yapmamız ve bu sorunları açıklığa kavuşturmamız gerekmektedir.

DİN DİLİ ÜZERİNE BAZI MÜLAHAZALAR

Mustafa ÖZÇELİK*

Giriş

Din dili hem yazılı hem de sözlü dil özelliği taşır. Yazılı din diline kitap ve makalelerde, sözlü din diline ise hutbe ve vaazlarda rastlamaktayız. Biz bu konuşmada dini eserlerde kullanılan yazılı dili bir yana bırakarak cami kürsülerinde kullanılan sözlü dil üzerine düşüncelerimizi ifade etmek istiyoruz. Bu tercihimizin asıl sebeplerinden biri sözlü din dilinin muhataplarının yazılı din diline göre daha çok olmasıdır. Çünkü herkesin din üzerine kitap, makale okumadığı ve dini, vaaz ve hutbeler -buna konferanslar da eklenebilir- yoluyla öğrenmeye çalıştığı bir geleneğimiz var. Bu yüzden bu alana dair karşılaşılan problemlerin ve bunlar karşısında yapılacakların konuşulması/ tartışılması önem taşımaktadır.

Konunun Önemi

Konuya kendisi de din dilini kullanan Mehmet Akif Ersoy'un şu sözleriyle başlamak uygun olacaktır: "Bence iki şey mukaddestir. Din ve dil. Din, bütün kutsi duyguları, düşünceleri insana telkin eder. Bu duyguların, düşüncelerin mümkün olduğu kadar vasita-i tebliği olan da dildir." Akif'in de söylediği gibi dil ve din kavramlarını birbirinden ayrı düşünmek mümkün değildir. Çünkü gerek yazılı gerek sözlü iletişim, dil ile sağlanmaktadır. Dinin tebliği ve bu konuda muhatapları irşad faaliyeti de temelde bir iletişim konusu olduğu için dini dilden dili dinden ayrı düşünemeyiz. Çünkü bir dile hem mana hem söyleyiş bakımından hâkim değilsek ne bir şeyi anlatabiliriz ne anlayabiliriz ne de anlaşabiliriz. Yani ortaya sağlıklı bir iletişim çıkmaz. Diğer yandan özellikle dini konulardaki sözlü iletişim, insanın dinleyici durumunda olanlara sadece

* Yazar.

bilgi, duygu ve düşüncelerini aktarmasından ibaret değildir. Bununla birlikte, istenilen yönde bilgi, beceri ve davranışları kazanmasına, var olan davranışların düzeltilmesine ya da değiştirilmesidir. Konunun asıl önemi de buradan gelmektedir. Fakat bu iletişim camı karşılıklı olmaktan çok tek taraflı gerçekleştiği görülmektedir. Yani adına vaiz ve hatip dediğimiz kişi konuşmakta, orada bulunan topluluk da dinleyici konumunda bulunmaktadır. Bu durum, iletişimin tek taraflı olmasına dolayısıyla asıl sorumluluğu konuşmacıya yüklemektedir. Bu yüzden söyleyeceğimiz sorunlar ve çözüm teklifleri de daha çok onlar üzerine olacaktır.

Karşılaşılan Sorunlar

Gerek dil ile meşgul olan gerekse camide dinleyici olarak bu konuşmalara muhatap olan biri olarak gözlemlediğim sorunlar şöyle sıralanabilir.

1. İletişimde asıl olan dil ve buna bağlı olarak üsluptur. Öyleyse bu bağlamdaki temel sorunun dili kullanma biçimiyle ilgili olduğu görülmektedir. Buradaki temel problemler ise konuşmacıların konuya ve Türkçeye hâkimiyetlerinin yetersizliği, kelime dağarcıklarının azlığı, kelimeleri telaffuz etme konusundaki hatalar, seslerini kullanma şekilleri, cemaat psikolojisini dikkate almamalarıdır.

Bu durum karşımıza şu şekillerde çıkmaktadır: Kelime telaffuzlarında, cümle kuruluşlarında problemler yaşanmaktadır. Diğer yandan konuşmalar eski kaynaklardan yapıldığı için bugünkü cemaatin anlamakta zorlanacağı kelime ve kavramlar kullanılmaktadır. Sesin kullanım şekli de bir problem niteliği taşımaktadır. Bu da iletilmek istenen duygu, düşünce ve bilgi ile başka bir deyişle ses ile anlam bağının ortadan kalkmasına sebep olmaktadır. Buna bağlı başka bir problem ise sesi yayan cihazların ayarlarındaki sıkıntılardır. Bu üç sebep, dinleyiciyi konuşmadan koparmakta, konuşmacı adeta kendi kendine konuşur vaziyette kalmaktadır.

2. Asıl sorun ise üslup meselesinde ortaya çıkmaktadır. Mesela pek çok konuşmacının dili bilgi veren, duygu ve düşünce aktarımı yapan bir dil olması gerekirken yargılayan, sorgulayan, korkutan, umutsuzluğa sevk eden, zorlaştıran, ayırtıran, suçlayan, gerçek dışılığa varan bir söylem söz konusudur. Bu tür bir üslup da verici ile alıcının iletişimini kesmekte ve dinleyici kendisini konuşmaya kapatmakta, kendisini kötü hissetmektedir.
3. Bir diğer sorun ise merkezi hutbe ve vaazlardır. Zira karşımızdaki dinleyici topluluğu aynı özelliklere sahip değildir. Böyle olunca da hitap tarzı ve ele alınan konuların dinleyici noktasında bir karşılığı, önemi ya da ilgi çekici yanı olmalıdır. Gerek konunun seçimi gerekse anlatma biçimi dinleyici profiline

göre değişmelidir. Bu aynı zamanda konuşmacının muhataplarına göre bir hazırlık yapmasını da gerekli kılacağı için önem taşımaktadır. İşte bu amacın gerçekleşmesi merkezi konuşmalarla mümkün olmamaktadır.

4. Vaaz ve hutbelerde sahabe dönemine atf elbette önemlidir. Zira onlar rol model şahsiyetler ve hayatları örnek hayatlardır. Ne var ki hitap edilen kişiler bu zamanda yaşamaktadırlar. Bu yüzden cemaati tarihte bir yolculuğa çıkarırken yaşadıkları zamandan koparmamalıdır. Bu noktada görülen en önemli sorun anlatılan kıssalarla bugünün hayat şartları içinde insanların yapmasının nerdeyse imkânsız olduğu uygulamalar ideal dini yaşam modeli olarak takdim edilmesidir.
5. Yine bu dilin din adına sadece ibadetlerin nasıl yapılacağı ile sınırlandırılmasıdır. Niçin yapılması gerektiği yani anlam meselesi üzerinde nerdeyse hiç durulmamaktadır. Bu da dinin mahiyetinin ve bugün için de yaşanabilir/yaşanması gereken bir değer olduğu gerçeğinin üzerini örtmektedir.

Çözüm Teklifleri

1. Din diliyle anlatılacak her konunun temel kaynağı ayet ve hadislerdir. Onlar sadece bilgi anlamında değil dilin nasıl kullanılması gerektiğine dair ölçüler de içermektedir. Bunların doğru anlaşılması ve onlara göre bir anlatımın gerçekleşmesi gerekir.
2. Vaaz ve hutbelerin kalıplaşmaması, sıradanlaşmaması için din hizmeti verenler kendilerini gerek şahsi gayretleriyle gerekse hizmet içi seminerle kendilerini yenilemeli, bilgi ve söylemlerini güncellemeleri uygun olacaktır. Cami hizmetlerini yürütmekte olan görevlilere etkili iletişim becerilerinin geliştirilmesi için edebiyatçılar, ilahiyatçılar, psikologlar, sosyologlar tarafından hizmet içi eğitim verilmelidir.
3. Din dili sadece zihne hitap eden bir dil değil aynı zamanda göne de hitap eden bir dil olmalıdır. Bu yüzden şiir ve edebiyatın imkânları kullanılmalıdır. Bazen mesela Yunus Emre'den, Mehmet Akif'ten okunacak bir mısra/beyit bütün bir konuşmanın anlamını daha iyi verecektir.
4. Bu dil, camiye gelenlerin hayat içindeki sorunlarına değinen ve onlara çözümler noktasında imkân kapıları açan bir dil olmalıdır. Bu da din dilinin ibadet konusuyla sınırlandırılmaması, gelenekte olduğu gibi buna inanç, ahlak ve muamelat konularının da eklenmesi ve bunlar yapılırken zamanın ruhu dikkatten uzak tutulmamalıdır.
5. Din, dili birleştirici, kucaklayıcı, zorlaştıran değil kolaylaştıran, korkutan değil müjdeleyen bir dil olmalıdır.

6. Başta da söylediğimiz gibi camideki din dili tek taraflı bir iletişime yol açmaktadır. Dinleyenin konuya aktif katılımı için “iletim” “iletişime” dönüştürülmelidir.
7. Din dilini kullananlar, hüküm veren değil hükümleri mana ve önemi açısından açıklayan kişiler olmalıdır.
8. Camilerdeki kitle yaş, eğitim düzeyi, sosyal yaşantı vb. farklıklar gösterdiği için konuşmalar buna göre yapılmalıdır. Kavram ve terimlerin dili, bireyin gelişim çağlarına göre onların anlayabileceği şekilde sunulmalıdır.
9. İletişim dilinde Türkçe ağırlıklı olmalıdır. Türkçeyi camiye sokan Süleyman Çelebi ve Yunus Emre'nin dini duyarlılığın kazanılması anlamında önem ve etkileri buradan gelmektedir.

Sonuç olarak, cami cemaatinin giderek azaldığı özellikle gençlerin dinle aralarına mesafe koydukları bir dönemde din dili konusunda gösterilecek hassasiyet son derece önem arz etmektedir. Çünkü dil, din eğitiminin en önemli unsurudur. Dinin öğretilmesi, bu konudaki bilgilerin dinleyicilere aktarılması dil ile sağlanmaktadır. Bunun için hutbe ve vaazlarda kullanılan sözlü din dilinin dinin hakikatine, özüne, anlam dünyasına en uygun bir şekilde kullanılması, dinleyicinin ihtiyaçlarına cevap vermesi, zihinlerdeki bilgi boşluğunu gidermesi, var olabilecek kafa karışıklığını ortadan kaldırması, aktarımın buna uygun olarak düzgün bir Türkçe ile muhatap tarafından anlaşılabilir bir dille sunulması gerekmektedir.

10. BÖLÜM

Tıp Dili

Süheyla Ünal
Türkçe Tıp Dili

İdris Nebi Uysal
Tıp ve Konuşma Dilleri Bağlamında Koronavirüs Salgınının Dilimize Etkileri

..... TÜRKÇE ŞÛRASI .....

TÜRKÇE TIP DİLİ

Süheyla ÜNAL*

Evreni, çevremizde olup biteni ve kendimizi dil aracılığıyla oluşturduğumuz zihinsel temsilcilerimiz üzerinden anlamaya ve yorumlamaya çalışırız. Bireysel ve toplumsal kimliğimiz yanı sıra onlarla ilişkili kurumları dil aracılığıyla inşa ederiz. Millet bilincimizi güçlendirir, düşünce dünyamızı zenginleştirir, yeni bilgiler üretiriz. Varlığımızı ve sağlığımızı ilgilendiren konuları dil aracılığıyla tanımlar, kavramlaştırır ve ifade ederiz. Farklı kültürlerden, farklı diller aracılığıyla gelen bilgileri dilimize kazandırmaya çalışırız.

Göçer bir millet olma özelliğimiz, tarih boyunca çeşitli kültürlerle karşılaşmamıza ve bu kültürlerle etkileşmemize neden olmuş, yabancı birçok terim ve kavramın anadilimize girmesine yol açmıştır. İslam'a geçişimizle birlikte X. yüzyıldan itibaren Farsçadan ve özellikle Arapçadan Türkçeye yoğun bir kelime geçişi olmuş, hatta bu dillerden gramer kuralları alınmıştır. Türkler yaklaşık iki yüzyıl Arapçayla yazılmış eserlerden aldığı bilgileri tıp alanında kullanmıştır. Anadolu'nun fethinden sonra beylikler döneminde bu durum değişmiş, 13. yüzyılda Aydınoğulları Beyi Umur Bey'in emriyle Müfredat-ı İbn-i Baytar adlı eserin arapçadan çevrilmesiyle türkçeye yöneliş başlamıştır.¹ Şerafeddin Sabuncuoğlu'nun Arapça ve Farsçadan çevirdiği eserler arasında bulunan Mücerrebname ve Cerrahiyyetü'l-Haniyye'de Arapça ve Farsça tıp terimlerinin açıklaması ve birer Türkçe karşılığı yer almaktadır.

Tıp dilinin Türkçeleşmesine emeği geçenler arasında Tabip Şemseddin (1622-1648) ve Şanizade Mehmet Atullah (1771-1826) gibi hekimleri anmak gerekir. Bu hekimler eserlerinde Arapça terimlerin yanına Türkçe karşılıklarını ya da uluslar arası kullanılan Latince karşılıklarını eklemiştirler.² Atullah Efendi özellikle anatomi

* Prof. Dr., Sağlık Bilimleri Üniversitesi Bursa Tıp Fakültesi Ruh Sağlığı ve Hastalıkları Anabilim Dalı, Bursa.

1 Şehsuvaroğlu B. N., Demirhan-Erdemir, A. ve Cantay-Güreşsever G. (1984). Türk Tıp Tarihi. Bursa: Taş Kitabevi.

2 Atmaca, N. S. (2011). Türk Hekimlik Dilinin Tarihsel Gelişimi. Güncel Gastroenteroloji, 15(2), s. 132-132.

terimlerinin Türkçeleştirilmesi için çalışmış, “İstılahatı Etibba” adındaki sözlüğünde “uyluk kemiği” gibi Türkçe sözcükler kullanmıştır.

Aydınlanma çağıyla birlikte tıptaki gelişmeler, Tanzimat Döneminde getirilen yenilikler çerçevesinde Osmanlı bilim dilinde Arapça yanı sıra Fransızca da yer almaya başlamıştır. Batı medeniyetine yöneliş, dil açısından farklı ihtiyaçların ortaya çıkmasına sebep olmuş, alışverişte bulunulan Arap ve Fars dillerinin yerini giderek Latince, Fransızca ve İngilizce almıştır. Tepkiyle karşılanan bu uygulama sonunda Türkçe tıp dilinin meydana getirilmesi konusunda ilk adım, Mekteb-i Tıbbîye nâzırı Cemaleddin Efendi'nin 1857'de mümtaz sınıf adı verilen bir sınıf oluşturmasıyla atılmıştır. Daha sonra lağvedilen bu sınıf, 1860 yılında Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye adlı bir kurulun oluşturulmasına temel olmuştur. Bu kurul tıp alanının kavramlarını adlandırmakla, Fransızca terimleri Osmanlı Türkçesine çevirmekle görevlendirilmiştir. Kurul üç yıllık bir çalışmayla yerli tıp terminolojisinin toplandığı Lûgat-ı Tıbbiyye (1873) hazırlamıştır. Bu sözlükte terimler Arapça kökenli sözler olarak kalmış, yeni kavramlar ise Arapça kelime köklerine dayandırılarak Türk mantığına ve anlayışına göre türetilmiştir. Sonunda yeni oluşturulan yerli, ama Arapça ve Farsça ağırlıklı bir tıp dili Fransızca'nın yerini almıştır. Kurul faaliyetlerini tercüme çalışmalarıyla sürdürmüş, kısa sürede birçok kitap yayımlamıştır. Cemiyet'in üzerinde çalıştığı bir konu da Mekteb-i Tıbbiye'de Türkçe eğitime geçilmesi olup, 1866 tarihinde Türkçe eğitim yapacak olan Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye açılmıştır. Mülki Tıbbiye'nin başarısı üzerine, 1870'te Askerî Tıbbiye'de de Türkçe eğitime geçilmiştir.

1928'deki yazı devriminden sonra 1932'de Türk Dil Kurumunun kurulmasını izleyerek gerçekleştirilen Türk Dil Kurultaylarıyla dilimizin yabancı sözcüklerden arındırılarak Türkçe karşılıklarının bulunması çabalarına başlanmıştır. 26 Eylül 1932'de toplanan Birinci Türk Dil Kurultayında alınan kararlar doğrultusunda kurulan Lûgat-İstılah kolunun türettiği terimler arasında 12000'den fazla tıp terimi bulunmaktadır. Dil çalışmaları ve alınan kararlar tıp dünyasında da karşılık bulmuştur. Tedavi Seririyatı ve Laboratuvarı Mecmuası'nda 1932'den 1934'e kadar, Türk dili köşesi başlığı altında yayımlanmış bir seri makalede, tıp terimlerinin Türkçeleştirilmesi konusu üzerinde durulmuştur. Tıp Dünyası dergisinde zaman zaman yayımlanan bazı makalelerde, eski tıp kitaplarından alınan Türkçe tıp kelimelerine yer verilmiş, yeni türetilen kelimeler tıp dünyasına sunulmuştur.

Doktor Kemal Cenap, 1934 yılında yayınladığı “İnsan Teşrih Modeli Erkek ve Kadın” başlıklı iki eserinde bazı anatomi terimlerine öz Türkçe karşılıklar teklif etmiştir. 1936 yılında, Türk Kodeksinin yeni baskısını hazırlamakla görevli komisyon, kimya terimlerinin Türkçeleştirilmesi gereğiyle karşılaştıkça sorunu üçüncü Türk dili kurultayında dile getirmişlerdir. Kurultayda kimya terimleri için ayrı bir komisyon

kurulmasına karar verilmiş ve Akil Muhtar Özden'in başkanlığında bir ekip görevlendirilmiştir. Komisyon, Yunan Latin temeline dayanan terimlerden oluşan çalışmasını 1937'de tamamlamıştır.³ Türk Tıp Encümeni'nin, Nisan-Mayıs 1939 tarihlerinde yapılan üç toplantısında, dil devriminden sonraki çalışmalar sonucunda hekimlik dilinin durumu tartışılmıştır.

Beşinci Türk Dil Kurultayı ile birlikte uzmanlık terimleri üzerinde durulmaya başlanmıştır. 1941 yılında, Millî Eğitim Bakanlığı tarafından "Türkçe Terimler Cep Kılavuzu" yayımlanmıştır.⁴ Bu kılavuzda daha çok ilk ve orta eğitimle ilgili fen terimleri yer almıştır. Dr. Şefik İbrahim İşçil ile Ali Ulvi Elöve 1944-1948 yılları arasındaki çalışmalarını "Türkçe Hekimlik Terimleri Üzerine Bir Deneme" başlığı altında yayımlamışlardır.⁵ 1945 yılında yayımlanan Saim Ali Dilemre'nin Tıp Terimleri Üzerine Bir Konuşma başlıklı yazısında yeni Türkçe terimler yer almaktadır. Prof. Dr. Zeki Zeren'in 1946 yılında yayınladığı Latince-Türkçe-Osmanlıca Anatomi Sözlüğü ve Türk Anatomi Terimleri adlı eserleri tıp dilinin Türkçeleştirilmesi çalışmalarında önemli yer tutmaktadır. Yangı (inflammation), kansızlık (anemie) yutagan (phagocyte), siniklik (depression), suvak (uretere), akaç (drain), çırpınma (convulsion), konuşma yitimi (aphasia) akyuvar, alyuvar gibi kelimeler o dönemde türetilenlerden birkaçıdır.

TDK'nin terim sözlükleri çalışmaları ellili yıllarda durmuş, 27 Mayıs 1960 devriminden sonra Atatürk devrimlerine dönüş sürecinde yeniden başlanmıştır. Kurum 1963-1983 yılları arasında çok sayıda terim sözlüğü yayımlamıştır. Hacettepe Üniversitesinde 1964'te Tıp Terimlerini Türkçeleştirme Komitesi kurulmuştur. Mehmet Turan Yazar'ın 1970'te yayınladığı Asalakbilim Terimleri Sözlüğü bu süreçte anılmaya değer eserlerdendir. Cumhuriyet'in 50. yılında Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi yayınları arasında çıkan Prof. Dr. Kaplan Arıncı ve Alaittin Elhan'ın Anatomi Terimleri Kılavuzu da önemli bir eserdir. 1970'li yıllarda Türk Dil Kurumu'nda oluşturulan "Hekimlik Terimleri Yarkurulu" çalışmalarını 1978'de Hekimlik Terimleri Kılavuzu olarak yayımlamıştır.⁶ Atatürk'ün doğumunun 100. yılı nedeniyle 1981'de Ekrem Kadri Unat tarafından Cerrahpaşa Tıp Fakültesi'nde düzenlenen "Türkçe Tıp Terimleri" toplantısında sağlık dilinin geliştirilmesi için ne gibi yöntemler üzerinde durulacağı tartışılmıştır. Bu toplantıdaki bildirimler bir kitapta toplanmıştır.⁷ Dr. Süreyya Ülker'in "Büyük Ülker Tıp Terimleri Sözlüğü"nü, Aykut Kazancıgil'in "Tıp Sözlüğü"nü, Utkan Kocatürk'ün "Açıklamalı Tıp Terimleri Sözlüğü"nü, Pars Tuğlacı'nın "Tıp Lügatı"nı; Hayri Sözen'in yarım kalan "Yeni Ansiklopedik Tıp Lügatı"nı, Prof Dr İsmet

3 Kemahlı, S. (2015). Tıp Eğitimi ve Hekimlik Dilimiz Nasıl Türkçeleşti?. Tıp Eğitimi Dünyası, 44, s. 5-12.

4 Türkçe Terimler Cep Kılavuzu (1941). İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı.

5 İşçil, İ. Ş. ve Elöve, A. U. (1944). Türkçe Hekimlik Terimleri Üzerine Bir Deneme. Türk Dil Kurumu Yeni Basımevi.

6 Hekimlik Terimleri Kılavuzu I (1978). Türk Dil Kurumu Yayınları.

7 Türkçe Tıp Terimleri Toplantısı (1981). İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları.

Dökmeci'nin “Tıp Terimleri Sözlüğü”nü ve Prof Dr. Mustafa Güler'in Sağlık Terimleri Sözlüğünü bu çabalar içinde anmak gerekir. Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) tarafından, 2000 yılında Türkçe Bilim Terimleri Sözlüğü çalışmaları arasında Tıp Terimleri Sözlüğü çalışması başlatılmıştır. Hekimlik dilinde Türkçe terim kullanımını yükseltmek ve yaygınlaştırmak amacıyla Kocaeli Üniversitesi Tıp Fakültesi Türkçe Tıp Dili Kurulu tarafından 2005 yılında Türkçe Tıp Terimleri Kılavuzu hazırlanmıştır.

İnönü Üniversitesi Tıp Fakültesi öğretim üyesi Prof. Dr. Cengiz Yakıncı'nın koordinatörlüğünde 2003 yılında Sendrom Dergisi'nin eki olarak yayımlanmaya başlayan “Tıp Terimleri Sözlüğü”, “Eczacılık Terimleri Sözlüğü” eklenerek geliştirilmiştir. 2006 yılında Türk Dil Kurumunda kurulan Tıp Terimleri Çalışma Grubu, Yakıncı'nın başkanlığı altında çalışmalarını halen sürdürmektedir. Sözlüğün tamamlanmasının uzun zaman alacağı görülünce, kullanıma sunulmak üzere “Tıp Terimleri Karşılıklar Kılavuzu” hazırlanması kararı alındı. Yaklaşık iki yılı alan bir süreç içinde Tıp Terimleri Karşılıklar Kılavuzu yayımlandı.⁸ Android bir program aracılığıyla internet ortamına taşınan karşılıklar kılavuzu sürekli güncellenmektedir.

Tıp Terimleri Çalışma Grubumuz Prof. Dr. Cengiz Yakıncı (Başkan), Prof. Dr. Hamza Zülfikar (Türk Dili uzmanı), Prof. Dr. Esmeray Acartürk, Prof. Dr. Nilgün Bozbuğa, Prof. Dr. Esin Kahya, Dr. Öğr. Üyesi Gürkan Kazancı, Prof. Dr. Süheyla Ünal, Prof. Dr. İbrahim Yıldırım, Prof. Dr. İsmet Aydoğdu, Uzm. Dr. Bilal Aytaç, Prof Dr Gönül Peker'den oluşmaktadır.

Kurul çalışmasına şimdiye kadar yayımlanmış tıp terimleri sözlüklerini gözden geçirerek şimdiye kadar benimsenmiş ve kabul görmüş Türkçe terimleri temel alarak başladı. Henüz karşılığı olmayanlar için Türkçenin dil bilgisi kuralları doğrultusunda canlı köklerden canlı eklerle yüzlerce yeni Türkçe terim üretmeye çalıştı. Yeni terimi türetirken ses uyumu, anlaşılabilirlik ve kullanılabilirliği gözetti.

Aşağıdaki örnekte olduğu gibi terimin Batı dillerindeki karşılığı Türkçe okunuşuyla madde başı olarak verildi. Yanına terimin özgün yazımı, onun da yanına Türkçe karşılığı yerleştirildi.

retansiyon *retention* birikme

Terimin Türkçe okunuşunda sorun varsa alındığı dilde kullanıldığı şekliyle *italik* olarak yazıldı. Yanına terimin özgün yazımı, onun da yanına Türkçe karşılığı yerleştirildi.

airway *airway* hava yolu açarı

Madde başlarının ad veya sıfat olması göz önünde bulunduruldu. Sıfat olanlar genellikle aşağıda olduğu gibi verildi, nitelediği ad veya adlar ayraç içine alındı.

8 Türkçe Tıp Terimleri Toplantısı (1981). İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları.

afiliye *affiliation* bağlaşımlı (kurum)

Sıfat olanların bir bölümü *anorektik* veya *analjezik* örneklerinde olduğu gibi *iştahkeser*, *ağrıkeser* biçiminde bitişik yazıldı. “sit” (cide) ile kurulmuş terimler ”*bakterisit*, *bakterikıran*”da olduğu gibi bitişik yazıldı.

Ön ekli terimlerde Türk Dil Kurumu *Yazım Kılavuzu*’ndaki (2010) yazım kurallarına büyük ölçüde uyuldu. Batı dillerinde ön ekli terimler *iç*, *dış*, *al üst*, *ön*, *art*, *yarı*, *ana* kelimeleriyle karşılandı, ancak bitişik değil ayrı yazıldı.

ektopik gebelik *ectopic pregnancy* dış gebelik

aort *aorta* ana atardamar

Tıp Terimleri Sözlüğünde ise ilk sütunda aranılan terim, ikinci sütunda alındığı dildeki yazılışı verildi. Üçüncü sütunda kısa bir açıklama yapıp, sonuna koyu karakterde önerilen karşılık eklendi.

agregan	<i>aggregant</i>	Damar duvarındaki zedelenme ve kanamalarda pulyuvarların (trombosit) yapışarak birikmesine yol açan yığıştırıcı .
agregasyon	<i>aggregation</i>	Özellikle damar duvarındaki zedelenme ve kanamalarda pulyuvarların yapışarak birikmesi. yığışma .
agregat	<i>aggregate</i>	Damar duvarındaki zedelenme ve kanamalarda pulyuvarların oluşan küme. yığışım .

Son Söz

Tıp dili alanında bugüne dek yapılan çalışmaları topladığımızda yüz binin üzerinde terimin önerilmiş olduğunu, ancak bu zenginliğin meslek mensuplarının kullanımına yeterince yansımadığını görürüz. Yeni türetilen ya da tarama-derleme yoluyla dile kazandırılmaya çalışılan kelimelerin ancak bir kısmı tutunabilmiştir. Çalışma grubumuzun türettiği sözcüklerin de ancak bir kısmı tutunabilecektir.

Sonraki kuşaklara dil bilincini aşılama, Türkçe karşılıkları kullanma alışkanlığını kazandırmak için elimizden gelen çabayı göstermek durumundayız. Türkçeye gönül verenler olarak öncelikle kendimiz konuşmalarımızda, derslerimizde, klinik uygulamalarımızda, yazılarımızda Türkçe terimleri kullanmalıyız. Tıp terimlerinin Türkçe karşılıklarının daha çok kullanılmasını sağlayarak, hekimlere sözlü ve yazılı iletişimlerinde Türkçe terimleri kullanma alışkanlığını kazandırmalıyız.

Kaynakça

- Şehsuvaroğlu B. N., Demirhan-Erdemir, A. ve Cantay-Güreşsever G. (1984). *Türk Tıp Tarihi*. Bursa: Taş Kitabevi.
- Atmaca, N. S. (2011). Türk Hekimlik Dilinin Tarihsel Gelişimi. *Güncel Gastroenteroloji*, 15(2), s. 132-132.
- Kemahlı, S. (2015). Tıp Eğitimi ve Hekimlik Dilimiz Nasıl Türkçeleşti?. *Tıp Eğitimi Dünyası*, 44, s. 5-12.
- Türkçe Terimler Cep Kılavuzu (1941). İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı.İşcil, İ. Ş. ve Elöve, A. U. (1944). *Türkçe Hekimlik Terimleri Üzerine Bir Deneme*. Türk Dil Kurumu Yeni Basımevi.Hekimlik Terimleri Kılavuzu I (1978). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türkçe Tıp Terimleri Toplantısı (1981). İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları.
- Yakıncı, M. C., Zülfişkar, H., Ünal, S. vd. (2019). *Tıp Terimleri Karşılıklar Kılavuzu* (1. Baskı) Malatya: İnönü Üniversitesi Yayınları.

TIP VE KONUŞMA DİLLERİ BAĞLAMINDA KORONAVİRÜS¹ SALGININ DİLİMİZE ETKİLERİ

İdris Nebi UYSAL*

Özet

2019 yılının son günlerinde Çin'de ortaya çıkan, 2020 yılının ilk çeyreğinden itibaren ülkemizi etkisi altına alan ve bilim adamları tarafından olumsuz etkilerinin en az birkaç sene daha süreceğine kesin gözüyle bakılan koronavirüs salgını, günlük hayatın her alanını önemli ölçüde etkilemiştir. Sağlık, eğitim-öğretim, ekonomi, ulaşım, turizm gibi pek çok sektörün doğrudan etkilendiği bu salgından Türkçe de söz varlığı yönüyle nasibini almıştır. Salgının etkisi devam ettikçe etkilenme de sürecektir. Bilindiği üzere dilin en temel özelliği canlı bir varlık olmasıdır. Bu nedenle toplum hayatında karşılaşılan her türlü sosyal, kültürel, dinî, ekonomik, doğal, siyasi hadisenin dile yansımalarının olması kaçınılmazdır. Dil, bunların takip edilebildiği canlı bir sistemdir. Bu gelişmiş sistemin bilim dili, edebiyat dili, konuşma dili gibi varyantları (değişke) vardır. İnsanoğlunun yaşadığı yahut karşı karşıya kaldığı her olay, dilini yeni kelime ve ifade biçimleriyle buluştururken dilin muhtelif varyantlarındaki mevcut kelimelere de birtakım anlamlar yüklemektedir. Salgının baş gösterdiği ilk günden itibaren Türkçe, yabancı kökenli birçok terim yahut kelimeyle tanışmıştır. Tıbbı veya başka bir bilim dalına ait olan, kullanımı alan uzmanlarıyla sınırlı pek çok terim salgının ardından günlük dilin söz varlığındaki yerini almıştır. Bunun

* Prof. Dr., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi uysal.idrisnebi@gmail.com

1 Kelimenin aslı belirtisiz isim tamlaması kuruluşundaki *korona virüsü*'dür. Ancak *koronavirüs* şeklinde ikinci kelimenin ünüsünün düşürülerek söylenip bitişik yazılması yaygınlaşmıştır. *Edirnekapi*, *Kadıköy* gibi kelimelerde rastladığımız bu uygulamanın, son günlerde Türkçedeki örnekleri artmıştır: *erkekayakkabı*, *şişkebab*, *Topkapı vb.*

yanı sıra salgın, dilimizde öteden beri var olan bazı Türkçe yahut alıntı sözcüklerin kullanım sıklığının artmasına yol açmıştır. Salgın süreci, ayrıca, Türkçede eskiden beri kullanılan kimi kelimelerin bilinen anlamlarına yenilerini eklediği gibi Türkçe asıllı kök ve gövdelerden yeni kelimelerin türetilmesini, tamamen veya kısmen Türkçe birleşik kelimelerin ortaya çıkışını da beraberinde getirmiştir. Bu yazıda yaklaşık iki senedir tüm dünyayı ciddi şekilde tehdit eden ve insanlığı büyük bir tehlikeyle karşı karşıya bırakan küresel salgının tıp ve konuşma dilleri bağlamında Türkçe üzerindeki etkisi ele alınacaktır. Belgesel tarama yönteminin kullanıldığı çalışmada tespit ve karşılaştırmalar için Türkçenin yaygın olarak kullanılan dört genel sözlüğü (*Türkçe Sözlük*, *Doğan Büyük Türkçe Sözlük*, *Ötüken Türkçe Sözlük*, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*) esas alınmış ve koronavirüs salgınının Türkçeye etkisi şu başlıklar altında değerlendirilmiştir: Türkçede eskiden beri kullanılan kelimelerin yeni karşılıklar kazanması (*korona*, *tutulmuş*, *vaka* gibi) ve bu anlamlara bağlı olarak ilgili kelimenin etrafında yeni kelime ailesinin oluşması (*koronali*, *korona olmak*, *koronaya yakalanmak* gibi), Türkçe kök veya gövdelerinden yeni terimlerin/ kelimelerin [*bulaşı*, *bulaş(ı)lı*, *bulaştırıcı*, *sürüntü* gibi] ve birleşik kelimelerin üretilmesi (*sürüntü çubuğu*, *sosyal mesafe*, *toplum başışıklığı* gibi), bazı tıp terimlerinin işlerlik kazanarak konuşma dilinin birer malzemesi hâline gelmesi (*entübasyon*, *filyasyon*, *izolasyon* gibi), Türkçeye yeni alıntı kelimelerin girmesi (*pandemi*, *pandemik* gibi). Bu örneklerin yer aldığı listeye salgının seyrine göre ortaya çıkacak durumlara ilişkin başka kelime, terim ve ifadeler de eklenmesi kuvvetle muhtemeldir. Kuşkusuz, dilimizin söz varlığına yansıyan bu kelime ve sözler zamanla genel sözlüklere de girecektir. Salgın sürecinin dilin bir çeşni olan argoya da yeni kullanımlar, ifade yolları kazandıracığı kesindir. Bu, incelenmeyi bekleyen bir konu olarak araştırmacıların önünde durmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türkçe, tıp dili, konuşma dili, koronavirüs, salgın dönemi terimleri.

Giriş

2019 yılının son günlerinde Çin'de ortaya çıkan, 2020 yılının ilk çeyreğinden itibaren Türkiye başta olmak üzere birçok ülkeyi de etkisi altına alan ve bilim adamları tarafından olumsuz etkilerinin en az birkaç sene daha süreceğine kesin gözüyle bakılan koronavirüs salgını, günlük hayatın her alanını önemli ölçüde etkilemiştir. Sağlık, eğitim-öğretim, ekonomi, ulaşım, turizm gibi pek çok sektörün doğrudan etkilendiği bu salgından Türkçe de özellikle söz varlığı yönüyle nasibini almıştır. Salgının etkisi devam ettikçe etkilenecek de sürecektir. Bu yazıda yaklaşık iki senedir tüm dünyayı ciddi şekilde tehdit eden ve insanlığı büyük bir tehlikeyle karşı karşıya bırakan küresel salgının Türkçe üzerindeki etkisi üzerinde durulacaktır.

Tanımlar: Dil, Konuşma Dili ve Tıp Dili

Güncel sözlüklerde “insanların düşündüklerini ve duyduklarını bildirmek için kelimelerle veya işaretlerle yaptıkları anlaşma, lisan, zeban” (TDK 2011: 664), “düşünce, duygu ve isteklerin bir toplumda ses ve anlam yönünden ortak olan ögeler ve kurallardan faydalanılarak başkalarına aktarılmasını sağlayan, çok yönlü, çok gelişmiş sistem, lisan” (Ayverdi 2011: 716), “bir insan topluluğuna özgü, seslerden meydana gelmiş, kendine göre kuralları olan, sürekli gelişen ve değişen, bireyler tarafından iletişim kurmada kullanılan, sistemli göstergelere dayalı, toplumsal anlaşma aracı; lisan; zeban” (Çağbayır 2017: 1507), “anlaşma gayesiyle kullanılan işaretler sistemi, daha çok da sesli işaretler sistemi, lisan, zeban, lügat” (Doğan 2020: 474) gibi tanımlarla yer alan dilin en temel özelliği, Ergin’in (2006: 3) “insanlar arasında anlaşmayı sağlayan tabii bir vasıta, kendisine mahsus kanunları olan ve ancak bu kanunlar çerçevesinde gelişen canlı bir varlık, temeli bilinmeyen zamanlarda atılmış gizli bir anlaşmalar sistemi, seslerden örülmüş içtimai bir müessesedir” şeklindeki tanımlamasında yer aldığı üzere canlı bir varlık olmasıdır. Bu nedenledir ki toplum hayatında karşılaşılan her türlü içtimai, kültürel, dinî, iktisadi, doğal, siyasi hadisenin dile yansımalarının olması kaçınılmazdır. Dil, bunların hızlı ve canlı takip edilebildiği bir mekanizmadır. Bu gelişmiş sistemin bilim dili, edebiyat dili, konuşma dili gibi birçok varyantı (değişke) vardır. İnsanoğlunun yaşadığı yahut karşı karşıya kaldığı her olay, dilini yeni kelime ve ifade biçimleriyle buluştururken dilin muhtelif varyantlarına yeni sözcükler kazandırıp dilin bu değişikliklerinde yeni kelime aileleri meydana getirmektedir. Ayrıca bilinen mevcut kelimelere de birtakım anlamlar yüklemektedir.

Konuşma dili sözlüklerde şu tanımlarla yer almaktadır:

“Günlük yaşayışta kullanılan ve yazı dilinden az çok farklarla ayrılmış bulunan dil, günlük konuşma, günlük dil.” (TDK 2011: 1477).

“Günlük konuşmada kullanılan, yazı dilinden farklı çeşitli söyleyiş özellikleri taşıyan dil.” (Ayverdi 2011: 1766).

“Günlük hayatta kullanılan, henüz yazıya geçmemiş ve yazı dilinden çok az farklılık gösteren dil.” (Çağbayır 2017: 3397)

“Yapı, ifade ve kelime hazinesi bakımından halkın konuştuğu dil ve bu dil esas alınarak meydana getirilen yazı dili.” (Doğan 2020: 1372)

Görüldüğü üzere konuşma dilinin en temel özelliği, günlük hayatla doğrudan ilgili oluşudur. Bu yakınlık, ortaya çıkan hadise ve gelişmelerin günlük dili etkileme düzeyinin yüksekliğine işaret eder.

Yukarıda adı geçen sözlüklerde “tıp dili” şeklinde bir madde yoktur. Bilim dilinin bir şubesi olarak değerlendirilen tıp dili ise şu şekilde tanımlanabilir: Tıp metinlerinde

kullanılan; içinde insanın akıl, ruh ve beden sağlığını doğrudan veya dolaylı yoldan etkileyen her türlü hastalığın teşhis ve tedavisiyle ilgili yerli ve yabancı terim ve kelimelerin bulunduğu dil².

Konuyla İlgili Yapılan Çalışmalar

Koronavirüs salgınının baş göstermesiyle birlikte salgının Türkçe üzerindeki etkisini konu edinen bazı çalışmalar yapılmış, gazete ve dergilerde yazılar kaleme alınmıştır. **Böylelikle konuyla ilgili bir kaynak birikiminin de oluştuğu** görülmektedir. **İlerleyen günlerde yeni** araştırma ve incelemeler ile lisansüstü çalışmaların yapılması kuvvetle muhtemeldir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla konuyla ilgili çalışmalar şunlardır:

Doğan, D. Mehmet (2020), “Salgın Bulaşıcıdır”, *Karar*, 16.03.2020.

Doğan, D. Mehmet (2020), “Tıpla Giren Dil Virüsü”, *Karar*, 19.03.2020.

Doğan, D. Mehmet (2020), “Salgının Tıp Ötesi Sonuçları”, *Karar*, 16.04.2020.

Develi, Hayati (2020), “Dilimize Bulaşanlar”, *Türk Dili*, S 821 (Mayıs 2020), s. 4-9.

Zülfikâr, Hamza (2020), “Gündemi Meşgul Eden Sağlık Terimleri”, *Türk Dili*, S 821 (Mayıs 2020), s. 10-16.

Uysal, İdris Nebi (2020), “Salgın ve Türkçe”, *AA Röportaj*, 12 Mayıs 2020.

Doğan, D. Mehmet, (2020), “Korona Kırımı ve Bağışıklık Meselesi”, *Karar*, 28.05.2020.

Zülfikâr, Hamza (2020), “Halk Dilinin Sağlıkla İlgili Boyutu Üzerine”, *Türk Dili*, S 822 (Haziran 2020), s. 38-43.

Zülfikâr, Hamza (2020), “Entübe Yani Solunum Cihazına Bağlı”, *Türk Dili*, S 823 (Temmuz 2020), s. 18-23.

Doğan, D. Mehmet (2021), “Sağlık Bakanı Dil Sağlığımızı İhlale Devam Ediyor”, *tyb.org.tr*, 30.07.2021.

Türk Dil Kurumu tarafından 8 Nisan 2021 tarihinde çevrim içi olarak 10 akademisyenin iştirak ettiği “Salgın Terimleri ve Türkçe Bilgi Şöleni” düzenlenmiştir. Henüz kitaplaşmayan bildirilerin başlıkları şöyledir:

Argunşah, Mustafa (2021), “TDK Türkçe Sözlük’te Salgın Terimleri”.

Develi, Hayati (2021), “Türk Dünyasında Terim Birliği ve Ortak Salgın Terminolojisi”.

2 Ekşi Sözlük tıp dilini şöyle tanımlamıştır: Hasta kendini bekleyen akıbeti anlamasın diye yanındayken doktorların kullandığı Latince benzeri kelime öbekleri. Erişim tarihi.

Doğan, Ahmet Turan (2021), “Salgın Dönemi Televizyon Programlarındaki Hastalıkla İlgili Söz Varlığı ve Bunların Kullanım Sıklığı”.

Emre, İsmet (2021), “Güncel Yaşamın Tibbileşmesi ve Salgının Dile Etkisi”.

İlhan, Mustafa Necmi (2021), “Türk Tıbbı ve Salgın Terimleri”.

İlker, Süleyman Sami (2021), “Sağlık Bakanlığı Covid 19 Sözlüğü ve Salgın Terimlerine Katkılar”.

Kurmanbayulu, Şerubay (2021), “Türk Dünyasında Tıp Terimleri”.

Önler, Zafer (2021), “Tarihsel Tıp Metinlerinde Sağlık Bilgisi Terimlerine Bir Bakış”.

Yavuzarslan, Paşa ve Beyaz, Ekrem (2021), “Terim Bilimi ve Türkçe Salgın Hastalıkları Terimleri”.

Zülfikâr, Hamza (2021), “Türk Terim Tarihi İçinde Gelişmeler ve Sağlık Terimleri”.

Yöntem - Malzeme

Bu çalışmada belgesel tarama yöntemi kullanılmıştır. Bunun için yukarıda başlık veya künyeleri belirtilen çalışmalar esas olmak üzere gazetelerden ve televizyon programlarından notlar alınmıştır. Kelimelerin sözlüklerdeki durumunu tespit ve mukayesede bugün ülkemizde yaygın olarak kullanılan 4 genel sözlüğün son baskıları esas alınmıştır. Ayrıca içinde verilen rakamlar eserin ilgili sayfa numarasını göstermektedir:

Ayverdi, İlhan (2011), *Misalli* Büyük Türkçe Sözlük, İstanbul: Kubbealtı Neşriyat. (MBTS)

Türk Dil Kurumu (2011), *Türkçe Sözlük*, Ankara: TDK Yayınları. (TS)

Çağbayır, Yaşar (2017), *Ötüken Türkçe Sözlük*, İstanbul: **Ötüken** Neşriyat. (ÖTS)

Doğan, D. Mehmet (2020), *Doğan Büyük Türkçe Sözlük*, Ankara: Yazar Yayınları. (DBTS)

Koronavirüs Salgının Dilimize Etkileri

Salgının Türkçe üzerindeki etkileri 7 başlıkta incelenmiştir. Bunlar sırasıyla şöyledir:

1) Türkçede eskiden beri var olan kelimelerin yeni anlamlar kazanması ve bu anlamların etrafında yeni kelime ailelerinin oluşması.

vaka: Olay, hadise (TS, 2465); olay, hadise, hastalık (MBTS, 3331); olay, olgu, hadise, mesele (DBTS, 2395); olay, hadise, olgu, bir kimsede bilinen bir hastalığın ortaya çıkması (ÖTS, 6118).

Bu kelimeye salgın döneminde yüklenen anlam, ÖTS dışındaki sözlüklerde yoktur. Bunun için adı geçen diğer **sözlüklere** “bir hastalığa yakalanma durumu; varlığı bir test veya tahlille kanıtlanmış hastalık yahut hastalık durumu” karşılığı eklenmelidir. Oysa sözlük yazarları tarafından detaylı ve dikkatli bir tarama yapılsaydı Peyami Safa'nın bir eserinde geçen “*Doktora benim tarafımdan söyleyin; vak'a mühimdir, gayet mükemmel bir radyografi lâzım.*” cümlesinde geçen anlam eklenebilirdi.

tutulum: Bir yıl içinde Güneş'in gök küresi çizdiği çemberin sınırladığı daire, ekliptik.

TS (2393) ve ÖTS'de (5939) yer alan bu kelime, salgınla birlikte “bir mikroorganizmanın vücudun değişik bölgelerinde kendisine yer edinmesi” şeklinde tıp terimi anlamı kazanmıştır. Bu madde tıp terimleriyle ilgili sözlüklere girmeli, genel sözlüklerde de sözlüklerde şöyle yer almalıdır:

tutulum: 1. *gök bilimi.* Bir yıl içinde Güneş'in gök küresi çizdiği çemberin sınırladığı daire, ekliptik. 2. *tıp* Bir mikroorganizmanın vücudun değişik bölgelerinde kendisine yer edinmesi.

korona: Güneş tacı; Güneş atmosferinin yoğunluğu çok düşük ve çok sıcak en dış katmanı. (TS, 1087 ve 1481)

Hastalığın ilk adını oluşturan *korona*; ÖTS, MBTS ve DBTS'de yoktur. Adı geçen sözlükler TS'deki bu tanımı bünyelerine almalıdır. *Korona* aynı zamanda bu hastalığın halk arasındaki kısa adı olmuştur. Dolayısıyla bu kelime “*bk. Koronavirüs*” kaydı ile sözlüklere alınmalıdır. Halkın dilinde *koronali*, *korona olmak*, *koronaya yakalanmak* gibi kullanımlar da yaygındır. Bunlar da *korona* kelime ailesinin üyeleri olarak sözlüklerde temsil edilmelidir. *Koronavirüs* kelimesi “taçvirüs” kısa karşılığı ile hem terim sözlüklerine hem de genel sözlüklere girmeli, *taçvirüs* maddesi ise sözlüklerde “yüksek ateş ve nefes darlığı ile tanımlanan, viral solunum yolu hastalığına sebep olan bir tür virüs” şeklinde tanımlanmalıdır.

izolasyon: Yalıtım (TS, 1241); yalıtım, tecrit (MBTS, 1506; ÖTS, 2875); yalıtım, tecerrüt, tecrit (DBTS, 1117).

Bir fizik terimi olarak yaygın şekilde kullanılan *izolasyon*, salgınla birlikte “tecrit” manasıyla bir tıp terimi hüviyeti kazanmıştır. “Bulaşıcı hastalığın daha fazla canlıya bulaşmasını önlemek amacıyla hastanın diğer canlılarla olan ilişkisinin belirli bir süre için en az düzeye indirilmesi veya kesilmesi” anlamı sözlüklerde bu maddeye ilave edilmelidir. Bu anlam *izolasyon odası*, *tecrit odası*, *izole etmek*, *izole edilmek*, *tecrit etmek*, *tecrit edilmek*, *tecrit olunmak* gibi birleşiklerle yeni bir kelime ailesi teşkil etmiştir.

2) Türkçe kök veya gövdelerinden yeni terim veya kelimelerin türetilmesi ve bunların etrafında yeni kelime ailelerinin oluşması.

bulaş: Kelime, mevcut hâliyle Türkçenin kurallarına aykırıdır. Doğrusu “bulaşı”dır (<*bula-ş-ı*). Ancak galat biçimi olan *bulaş*, hızlı bir şekilde dile yerleşmiştir. Dolayısıyla bu kelime, sözlüklere *bulaşı* maddesine gönderme yapılarak alınmalıdır. *Bulaşı* kelimesi de sözlüklerde şu tanımla yer almalıdır:

bulaş: Bulaşıcı bir hastalığın taşıyıcılar yoluyla hastalığın bulunmadığı bir canlıya geçmesi, kontaminasyon.

bulaşlı: Hastalık bulaşmış olan, enfekte.

bulaştırıcı: Bulaşıcı hastalığı taşıyan ve başkalarına bulaştıran.

Güncel sözlüklerde görülmeyen bu kelimeler, salgınla birlikte Türkçenin sözcük dağarcığına girmiştir.

sürüntü: Test yapılmak amacıyla mukoza veya yara üzerinden özel bir çubukla alınan salgı.

sürüntü çubuğu: Test yapılmak amacıyla mukoza veya yara üzerinde bulunan salgılardan numune almak için yararlanılan özel çubuk.

Mevcut sözlüklerde bulunmayan bu kelimeler, Türkçenin söz varlığına dâhil olmuştur.

3) Birleşik kelimelerin türetilmesi.

İki yılı aşkın süredir dünyayı etkisi altına alan salgın, dilimizde daha önce bulunmayan birleşik yapıların ortaya çıkmasına neden olmuştur. İçlerinde tamamen Türkçe kelimelerden meydana gelenler olduğu gibi unsurlarından biri Türkçe, diğeri yabancı dillerden alınma birleşikler de vardır.

Sosyal mesafe, korunma mesafesi, fiziki mesafe, güvenli mesafe dördlüsü yeni birleşiklerden ilk akla gelendir. Bugün toplumda yaygın olarak kullanılan *sosyal mesafe*, seyrek olarak kullanılanlar, *korunma mesafesi* ve *güvenli mesafe*'dir. Yer yer *fiziki mesafe* terimiyle de karşılaşılmaktadır. Terimle anlatılmak istenen de budur. Bu yapıların hepsi de sözlüğe alınmalı, en doğru şekil olan *fiziki mesafe* maddesine gönderilerek açıklanmalıdır.

Gerek bilim adamlarının gerekse halkın yaygın olarak kullandığı birleşikler arasında *kitle bağıışıklığı, sürü bağıışıklığı, toplum bağıışıklığı ve toplumsal bağıışıklık* sözleri de vardır. Bunlar birbirine yakın kullanım sıklığına sahip yapılar olup adı geçen sözlüklerde yoktur. Sözü edilen birleşiklerin tümü sözlüklere alınmalı, içlerinde en doğru olana gönderme yapılarak tanımlanmalıdır.

Bunlardan başka *enfekte olmak* (bulaşıcı bir hastalığa yakalanmak), *mutasyona uğramak* (bir organizma veya virüsün genetik yapısında kalıcı değişiklik meydana gelmek) gibi yeni birleşik fiiller de günlük hayatın diline girmiştir.

4) Türkçeye yeni alıntı kelimelerin girmesi ve bunların etrafında yeni kelime ailelerinin oluşması.

Türkçe, salgının başlaması ve etkisinin ülkemizde görülmesiyle birlikte pek çok yeni yabancı kelimeyle tanışmıştır. *Entübe*, *entübasyon*, *filyasyon*, *kit*, *pandemi*, *pandemik* gibi kelimeler bunun ilk örnekleridir. Bunların bir kısmı alıntılanmış biçimiyle dile yerleşirken bir kısmının, kullanım sıklığı bakımından Türkçedeki karşılığının gerisinde kaldığı görülmektedir.

Entübe kısaca “solunum cihazına bağlı (kimse)” demektir. *Entübasyon* ise uzmanlar tarafından “doğal yollarla nefes alamayan hastaların solunum yolunun korunması, havalandırma sağlanması, gerektiğinde ilaç verilmesi amacıyla solunum yoluna özel bir tüp yerleştirilmesi işlemi” olarak tanımlanmaktadır. Bu terimlere bağlı olarak *entübe hasta* (doğal yollarla nefes alamayıp solunum yoluna özel bir tüp yerleştirilmiş kimse) birleşigi de dildeki yerini almıştır.

Güncel sözlüklerden yalnızca ÖTS’de (4608) “bütün bir kıtaya veya dünyaya yayılmış bulunan salgın” tanımıyla kayıtlı olan *pandemi*, halk arasında yaygınlaşmıştır. Bununla birlikte *salgın* da yüksek düzeyde bir kullanım oranına sahiptir. Ancak *pandemi* için “genel salgın” daha doğru bir tanımlamadır (Develi 2020: 8). Bu kelime sözlüklere *genel salgın* maddesine gönderilerek alınmalı, *genel salgın* ise sözlüklerde “dünya genelinde veya birçok ülkede eş zamanlı olarak görülen, yayılma hızı yüksek ve ölümcül sonuçları olan salgın, küresel salgın” tanımıyla temsil edilmelidir. *Pandemik* (pandemiyle ilgili olan) sıfatı da dile *pandemi* ile birlikte yerleşen bir kelime olmuştur.

Bir başka örnek *filyasyon*’dur. Kısaca “temas takibi” anlamına gelen ve bu tanıma gönderme yapılarak sözlüklere alınması gereken *filyasyon*, “hastalık kaynağının ve etkeninin belirlenmesine yönelik çalışma yapılması; hastalanan kişiden başlayarak bulaştırma zincirinin araştırılması, hastayla teması olan kişilerin belirlenmesi, onların da koruma ve kontrol altına alınması işlemlerinin tümü” açıklamalarıyla *temas takibi* maddesinde yer almalıdır.

Konuyla ilgili verilebilecek bir diğer örnek *kit*’tir. İngilizceden alınan bu kelime “aygıt, cihaz, araç” gibi anlamlara sahiptir. Terim anlamı ise “bir hastalıkla ilgili hastadan tanı konulabilmesi için hastadan alınan numunelerin incelenmesini sağlayan test sistemi” şeklinde olup bu karşılıkla sözlüklere alınmalıdır.

5) Bazı tıp terimlerinin konuşma dilinde sıkça kullanılır hâle gelmesi.

Salgınla birlikte kullanımının arttığı görülen *antikor, enfeksiyon, influenza, karantina, semptom* gibi terimler genellikle halkın eskiden beri bildiği terimlerdir. Bu süreçte *anaflaksi, entübe, entübasyon, immün, kontaminasyon, long covid, mortalite, post covid* gibi yeni tıp terimleri bunların arasına eklenmiştir. Hekimlerin bilip kullandığı bu kelimeler kitle iletişim araçları vasıtasıyla hemen herkesin her gün duyduğu ve kullanmaya başladığı kelimeler olup günlük dilin kelime kadrosundaki yerini almıştır.

6) Salgının seyrine göre ilerleyen günlerde dile yeni kelime ve terimlerin katılacak olması.

Salgının başlangıcıyla sonraki safahatı arasında karşılaşılan her yeni durum; yeni terimleri, kelimeleri ve kelime ailelerini beraberinde getirmiştir. Aşı çalışmalarının başlamasıyla birlikte aşı ve onunla ilgili terminoloji, virüsün yeni varyantlarının görülmesiyle birlikte buna dair yeni kavramlar da dile girmeye başlamıştır. Bunların özellikle tıp terimleri sözlüğüne dâhil edilmesi yararlı olacaktır. “Burun içi, sprey aşı” anlamına gelen *intra nazal aşı* bunun bir örneğidir.

7) Salgın ve argo ilişkisi.

Dünyanın iki yılı aşkın bir süreden beri etkisi altında olduğu Covid-19 sürecinin, dilin bir çeşni olan argoya yansımalarının olması kaçınılmazdır. Mesela hastalık, belli bir süre bazı kesimler tarafından ciddiye alınmamıştır. Bu gibi kimseler için kullanılan *koronahmak* yahut *covidiot* (<covid+idiot) (virüsün, hastalığın ve salgının olduğuna inanmayan, durumu ciddiye almayan, salgına inanan ancak hijyen kurallarının koruduğuna inanmayan, komplo teorilerine kulak veren, salgına ilişkin tüm gerçekliği kabul edip direnç göstererek kurallara riayet etmeyen kimse) argo kaydıyla genel sözlüklere ve argo sözlüklerine alınması gereken bir örnektir (bilgi için bk. Öztürk Aykaç 2021: 140).

Hastalığın seyriyle hastalığı *koronazede* sözcüğü de kullanılır olmuştur. Türkçede bir afetten yahut hadiseden etkilenen, zarar gören kişiler, bu süreç üzerinden yeniden tanımlanır ve bunlar “-zede” son ekiyle yeni bir toplumsal kimlik kazanmıştır: *afetzede, depremzede* gibi (Öztürk Aykaç 2021: 141). Salgın tüm toplumu etkilediği için genelde herkes bir koronazededir. Özelde ise karantina vb. önlemlere en çok maruz kalanlar, yani yaşlılar *koronazede* şeklinde anılmaktadır. Mizah ve karikatür dergileriyle konuyla ilgili yazılmış öykü, roman vb. eserlerin taranması bu konuda teşekkül eden söz varlığının tespit edilmesini sağlayacaktır.

Sonuç

Toplumun karşı karşıya kaldığı her hadisenin kültüre ve onun en dinamik unsuru durumundaki dile yansımalarının olması muhakkaktır. Türk dili tarihinin her dönemi dikkatle incelendiği vakit bunun örneklerini fazlasıyla görmek mümkündür. Böyle zamanlarda dil; yeni kelimelerle tanışmakta, bunlara yeni karşılıklar üretmektedir. Dilin farklı varyantlarında ortaya çıkan bu sözlüksel zenginliğin hem terim sözlüklerine hem de genel ve güncel sözlüklere kazandırılması gerekmektedir.

Kaynakça

Ayverdi, İ. (2011). *Misalli büyük Türkçe sözlük* (4. bs.). İstanbul: Kubbealtı Neşriyat.

Çağbayır, Y. (2017). *Ötüken Türkçe sözlük* (2. bs.). İstanbul: **Ötüken** Neşriyat.

Doğan, D. M. (2020). *Doğan büyük Türkçe sözlük* (26. bs.). Ankara: Yazar Yayınları.

Develi, H. (2020). Dilimize bulaşanlar. *Türk Dili*, S 821 (Mayıs 2020), s. 4-9.

Ergin, M. (2006). *Türk dil bilgisi*. İstanbul: Bayrak Basım Yayım.

Öztürk Aykaç, N. (2021). Covid-19 küresel salgını: Toplum, toplumsal sorumluluk ve söylem. *Sosyal Bilimlerde Covid-19 Salgını: Dönemler ve Değişim Dinamikleri*. Konya: Literatürk Academia, s. 121-146.

Türk Dil Kurumu. (2011). *Türkçe Sözlük* (11. bs.). Ankara: TDK Yay.

11. BÖLÜM

Batı Kaynaklı Kelimeler ve Tercüme Dili

Hamza Zülfikar

Batı Dillerinden Alman Kelimelerin Türkçede Yarattığı Yabancılaşma

Fatin Sezgin

Türkçedeki Batı Kaynaklı Kelimelerin Seyri Üzerine Bir Araştırma

Mustafa Acar

Tercümenin Önemi, Zorluğu ve Türkçede Tercüme Kalitesi Üzerine

Fazıl Gökçek

Tanzimat Döneminde Tercüme Tartışmaları: "Mealen" Tercüme mi "Harfiyen" Tercüme mi?

..... TÜRKÇE ŞÛRASI .....

BATI DİLLERİNDEN ALINAN KELİMELERİN TÜRKÇEDE YARATTIĞI YABANCILAŞMA

Hamza ZÜLFİKAR*

Batı dillerinden yabancı kelimelerin Türkçeye girişi yeni değildir. Tarihin muhtelif devirlerinde önce Rumcadan, İtalyancadan sonra Fransızcadan ve son olarak da İngilizceden kelime ve terimler Türkçede yer almıştır. Bu tabakalaşmada Rumca ve İtalyanca kelimeler karşılıksız kalırken, uygun bir Türkçe karşılık gösterilmezken İkinci Sultan Mahmut zamanından itibaren dile giren Fransızca kelime ve terimlere Osmanlı Türkçesinden karşılıklar bulunmuştur. Bunun için *point d'observation / tarassut noktası, desimeter / mikyas-ı kesafet, pesimist / bedbin* örneklerini verebiliriz. Osmanlı Türkçesinden başlayarak Rumcadan, İtalyancadan Fransızcadan dile girenler, Türkçenin ses düzenine uygun hâle getirilmiştir. Son dönemde İngilizceden dile girenler karşısında ise uygulama çeşitlidir. Bazıları geldiği dilin özgün yapılarıyla dilde yer almaya başladı.

Batıdaki uygulamalara paralel olarak dile bir de kısaltmalar girmektedir. Hangi kurumun, kuruluşun veya hangi nesnenin kısaltması olduğunu bilemediğimiz yerli yabancı birtakım kısaltmalar günümüzde gazete sayfalarını doldurmuştur. Anlamaya engel olan bu kısaltmalar ayrı bir bildiri konusudur.

Yabancı dillerden Türkçeye giren kelime ve terimler konusunu işlerken bunlarla ilgili olarak birkaç terim kullanıyoruz. Önce birer özel söz olan bu terimler üzerinde durmak gerekiyor. *Tercüme* (çeviri), *aktarma* ve Türkçenin *ses düzenine uygulama* (adapte edilmiş) kelimeler.

Batılılar da kendi dillerine başka bir dilden giren kelimeler için bazı terimler kullanmıştır. Bunlar *borrowing word, loan word* gibi terimlerdir. Bu terimler bizim

* Prof. Dr.

bilim adamlarınca söz konusu edilir. Bunları Türk dilciler ödünçleme kelime, alıntı kelime diye karşılamışlardır.

Çeviri kelime Bunlar *reaksiyon / tepki, primer birincil / determinizm belirleyimcilik* örneklerinde olduğu gibi Batı dillerinden çeviri yoluyla Türkçe olarak ifade edilen kelimelerdir. Bunlar Türkçenin ses düzenine uygun hâle getirilmeye çalışılmıştır. Bazıları ise vizyon / *görünüm / inhibitör / engelleyici, ekstrem / uç / versiyon sürüm* örneklerinde olduğu gibi çevirileri tamamlanmış ama Türkçe şekilleri henüz dile yeterince mal edilmemiş kelimelerdir. En çok karşımıza çıkan ise *vizyon misyon* sözcüğüdür. Bunlardan *Dram, dramatik, monte, demonte, tansiyon, asimile* gibi yüzlercesinin ise Türkçe karşılıklarına gerek duyulmamıştır. Gazetede *Kültürünü asimile etmekten kurtaracak iki inhibitör vardır* biçiminde cümlelere sıkça rastlanmaktadır.

Aktarma kelime Bunlar yıllar önce Fransızcadan Osmanlıcaya çevrilmiş, daha sonra Cumhuriyet Dönemi'nde Türkçe kelimelerle karşılanmış kelime ve terimlerdir. Bu yolla Türkçe ifade edilen kelimeler için de *devran-ı dem / kan dolaşımı, terminoloji ilm-i ıstılah / ilm-i nebatat bitki bilimi* örneklerini verelim. Bunlar yıllar önce Fransızcadan Osmanlıcaya çevrilmiş, daha sonra Cumhuriyet Dönemi'nde Türkçe kelimelerle karşılanmış kelime ve terimlerdir. Bu özellikten ötürü bunlara çeviri kelimeler değil, *aktarma kelimeler* diyoruz. Daha kısa ifade edersek bunlar *silsile-i cibal / sıradağlar* örneğinde olduğu gibi Osmanlı Türkçesinden Türkiye Türkçesine aktarılan ve bir süre birlikte kullanılan şekillerdir. Aşağıdaki tabloda bunların başka örnekleri verilecektir.

Türkçeye uygulanmış kelimeler Bunlar Türkçenin ses düzenine uygun hâle getirilmiş köken olarak yabancı kalan ve artık dile yerleşmiş kelimelerdir. Rumcadan *kafa, filiz, iskemle* İtalyancadan *karantina, iskele, iskonto* Fransızcadan *istasyon (station), iskelet (squelette), vagon* gibi şekiller.

Sözünü ettiğimiz bu kelimeler bir bakıma alıntı kelimeler olup dile girişleri eski tarihlere iner. Sosyal, kültürel, dinî, fenni ve teknik gelişmelere göre tarih boyunca Türkçeye sırasıyla Soğutçadan *kent, acun* Moğolcadan, Arapçadan, Farsçadan, Rumcadan, Ermeniceden, İtalyancadan, Fransızcadan, İngilizceden alınan sözlerin her birine günümüzde rastlamak mümkündür. Bazıları da halk ağızlarında yaşar. Bunlardan *kumpas kurmak, aktivasyona geçmek, start vermek* gibi deyimler de türetilmiştir. Birleşik fiil olarak kullanımları ise *revize etmek, subvanse etmek, lanse etmek, detone olmak* örneklerinde olduğu gibi *etmek, olmak* yardımcı fiilleriyle sağlanmıştır.

Alıntı kelimelerin bir bölümü ise *telefon, motor, taksi, otobüs, baraj* gibi uluslararası sözcükler olarak nitelenenlerdir. Raylı sistemin ülkeye girdiği yıllarda *tren, bilet, ray, gişe* gibi terimlerle başlayan yabancılaşma uluslararası sayılmış ve giderek bu tür kelime ve terimlerin sayısı artmıştır. Şimdi de maalesef dile giren İngilizce kelimeleri uluslararası

sözler olarak kabullenmeye hazırlanıyoruz. Kısaca Doğu ve Batı dillerinden Türkçeye dâhil olup uluslararası sayılan kelimelerle Türkçe dar bir alana itiliyor.

Ödünçleme kelime Son 20-30 yıl içinde kültürel etkileşmenin daha yoğun olduğu yıllarda birçok kelime ve terim üzerinde düşünmeye fırsat kalmadan bunlar dile girmiş ve ödünçleme kelimeler diye nitelenmiştir. Örnek olarak *fuel-oil* Türkçeye geçmiş bir ödünçleme kelime olup yerini bir Türkçe terim alacak diye düşünülmüş, beklenmiştir. Türk Dil Kurumunda Hasan Eren'in Sözlük Kolu Başkanı olduğu yıllarda *fuel-oil* için *yağyakıt* karşılığı bulunmuştu. *Yağyakıt* eğik (italik) dizilerek *Türkçe Sözlük*'e alındı. Bu uygulama zamanla unutuldu, daha doğrusu toplum bilgilendirilmediği için dikkate alınmadı. Söz konusu ettiğim kelimelerin sayısı muhtemelen bini bulmuştur. Örneklerden birkaçı şunlardır: *navigatör/ yönlendirici*, *anfibi yüzergezer*, *check-in / giriş işlemi*, *mesaj / ileti* vb.

Bunların arasında bir grup kelime var ki *smol*, *larç*, *ekstra larç*, *hacker*, *free-shop*, *billboard*, *kart (card)*, *charter*, *fast food*, *ice tea*, *light*, *rafting*, *singel*, *start*, *transporter*, *stand-bay* gibi kelimelere Türkçe bir karşılık bulmak gündeme gelmemiş, hatta özgün imlalarıyla dilde yer etmiştir.

Yukarıda belirttiğimiz gibi vaktiyle dile giren Batı kökenli kelimeleri, Osmanlı bilim adamı olduğu gibi almamıştır. Yabancı terimlere Osmanlı Türkçesinden karşılıklar bulmuştur. Karşılıklar ya doğrudan bir kelime veya Farsça kurala göre kurulmuş tamlamalar biçimindedir. Cumhuriyet Dönemi'nde bilim ve sanat adamları, bu kez Osmanlı Türkçesindeki biçimlerine, kelimelerin anlamlarına bağlı olarak bunları Türkçe kelimelerle ifade etmiştir. Böylece Tanzimat Dönemi'nden bu yana dildeki yabancılaşmaya karşı yapılan mücadelenin iki safhası vardır. Osmanlı Türkçesinin hâkim olduğu dönemde Fransızca kelimelerle mücadele bunun ilk safhasıdır. İkinci safha ise Türkiye Türkçesinin hâkim olduğu dönemde Türkçe köklere ve eklere ağırlık verilip yabancı kelimelere karşı yapılan mücadeledir. Bugüne kadar üzerinde pek durulmamış bu meselenin örnekleri pek çoktur. Fransızcadan Osmanlıcaya oradan da Türkiye Türkçesine aktarılan kelimelere aşağıdaki örnekleri verelim.

Tablo 1. Fransızca Osmanlıca, Türkçe Kelime ve Terimler

Batı dillerindeki karşılığı	Osmanlı Türkçesindeki karşılığı	Türkiye Türkçesindeki karşılığı
reaction	aksülamel	tepki
point d'etangence	nokta-i temas	değme noktası
hygrometer	mizan-ı rutubet	nemölçer
atmosphère	küre-i nesimi	hava küre, hava yuvarı
génération	nesil	kuşak

consensus	mutabakat	uzlaş
total	yekûn	toplam
activité	faaliyet	etkinlik
optimist	rikbin	iyimser
pesimist	bedbin	kötümser
densimeter	mikyası-ı kesafet	yoğunlukölçer
point d'ébullition	noktayı galeyan	kaynama noktası
point de wiew	nokta-i nazar	bakış açısı
acidimetrie	mikyas-hamız	asitölçer
barometre	mikyas-ı hava	basınçölçer
altmetrie	mesaha-i irtifa	yükseklikölçer
primitive	iptidai	ilkel
table de multiplication	cetvel-i kerrat	kerrat cetveli, çarpım tablosu
composition	tahrir	yazma sanatı
détail	teferruat	ayrıntı
onomatopée	savt-ı taklidi	ses yansımali

Yukarıdaki tabloda verilen kelimeler Osmanlı Türkçesinin hâkim olduğu dönemde yabancı kelimelerle mücadelenin örneklerinden birkaçıdır. Ancak bu hareket kapsamlı bir mücadele değildir. Yeri geldiğinde *detaylandırma* örneğinde olduğu gibi söz konusu Batı kökenli kelimedenden Türkçe eklerle türetmeler yapılmıştır. “Geçerli durum” biçiminde karşılanması beklenen *konjonktür* (conjoncture) yetmiyormuş gibi bir de bunun kullanımında olan sıfatı *konjonktürel* dile girmiş, sıfat *Türkçe Sözlük’e* henüz girmemiştir. Görebildiğim kadarıyla tehlikenin boyutu aydın kesim arasında henüz idrak edilmemiştir.

Yabancı kelime ve terimler meselesi Cumhuriyet Dönemi’nin başlıca meselesi olarak 50 yıl gündemde kalmıştır. Yöntemsiz ve bilgisizce yapılanlar dışında canlandırılan veya türetilenler Türkçe için bir kazanç olmuştur. Durumu böyleyken Türkçe karşılıkları aramak giderek anlamsız bulunmuştur. Bu dönemde başlangıçtaki duyarlık giderek zayıflamış, yabancı terimlerin özgün biçimleri tercih edilmeye başlanmıştır. Sanatta, fende, Bankacılıkta, ticarete, yaşanan gelişmelere bağlı olarak binlerce kelime ve terimin İngilizcesi dilde yayılmaya başlamıştır. Türk aydını, yazarı, edebiyatçısı, dilcisi Batı kökenli kelime ve terimlere kucak açmıştır.

Belirttiğim son elli yıl içinde gerek Osmanlı Türkçesinden aktarılanlar gerekse Batı dillerinden geçenlerin büyük bir bölümü belli bir kullanım sıklığına erişmiştir. Örnek olarak Farsça kökenli *perver* kelimesinden *vatanperver*, *sulhperver* *milliyetperver* gibi kelimeler Cumhuriyet Dönemi’nde *yurtsever*, *barışsever*, *ulussever* biçiminde karşılanmıştır. Batı dillerinden *bestseller*, *computer*, *printer*, *kriter*, *online* karşılığı

çoksatar, bilgisayar, yazıcı, ölçüt, çevrim içi sözleri sıklık kazanmıştır. *full-time tam gün* gibi birlikte kullanılanlarının sayısı da az değildir.

Cumhuriyet döneminde asıl gelişmeyi Türkçe kelime kökleriyle eklerin kullanılmasında buluyoruz. Türk Dil Kurumunda veya bazı üniversite öğretim üyeleri içinde yapılan bu tür çalışmalar geniş ortamlarda tartışılmadı, genelleştirilemedi. Söz konusu eklerden yalnızca birini örnek verelim. Geniş zaman eki *-ar* (*er, -ur, -ür*)'dir. Bu ek isim, sıfat yapmakta da kullanılır. *Akyuvar, alyuvar* Cumhuriyet döneminde türetilmiş ilk örneklerdir.. *Fizibilite* karşılığı *yapılabilirlik* terimi ise yenidir.

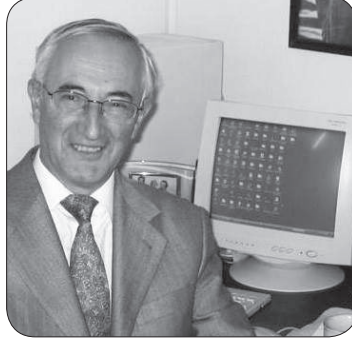
Baromètre karşılığı Osmanlı Türkçesinden kalan *mikyas-ı hava* terimi Cumhuriyet döneminde *basınçölçer* biçiminde Türkçeleştirilince bunun gibi terimler ölçer sözüyle karşılaşmaya başlanmıştır. Ancak *baromètre* yanında bir de *barométrie* terimi var. Buna göre *mètre* parçası ölçer, *métrie* parçası ise ölçüm ile ifade edilmiş. Konu ile ilgili öteki örneklerden *baromètre / basınçölçer, barométrie / basınçölümü, thermomètre / sıcaklıkölçer, thermométrie / sıcaklıkölçümü, dansitomètre / yoğunlukölçer dansitométrie / yoğunlukölçümü, azotoemètre azotölçer / azotométrie azotölçümü / ozonomètre ozonölçer / ozonométrie ozonölçümü, vb.* Kullanıma gelince *kronometre süreölçer* örneğinde olduğu gibi ilgililer, bilim ve sanat adamları, hatta vatandaş gene de Batı'daki karşılığını tercih etmektedir.

Söz konusu terimlerle ilgili yaşanan bazı sorunlar var. Günümüzde ilgililer arasında kimisi *basınçölümü* kimisi de *basınçölüm* biçimini seçer. Son sesteki iyelik ekini kullanan ile kullanmayanlar bu tutumlarında ısrar etmektedirler. Bana kalırsa Türkçeye uygun olan *basınçölümü* biçimidir. Öteki benzer terimleri de iyelik ekiyle kullanmamız gerekir.

Örnekler bunlarla sınırlı değildir. Sonuç olarak yüzlerce yıl Osmanlı Türkçesi içinde varlığı asgariye inen, kuralları işlemeyen; Cumhuriyet tarihi boyunca canlanıp kendi ek ve kök imkânlarıyla zenginleşen Türkçe, son 40-50 yıl içinde İngilizcenin tahakkümü altına girmeye başlamıştır. Bu tahakküm yazımı (imla) da etkilemekte *heckerlemek, pasivize etmek, platform, lansmana* özel gibi kelimelere gazetelerde, televizyonlarda bunların pek çok örneklerini görmekteyiz.

Bugün burada gerçekleştirilen şuranın bundan sonraki konusu Türkçenin Batı Dillerinin Etkisinde Yabancılaşması” olmalıdır.

TÜRKÇEDEKİ BATI KAYNAKLI KELİMELERİN SEYRİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Fatih SEZGİN*

Türkçeye girmiş batı kaynaklı kelimelerin yoğunluğunu belirlemek için çeşitli metinlerden örnek almak gerekir. Ancak değişik kaynaklar tarafsız bir karşılaştırmayı zorlaştıracığından dolayı, örnekler aynı edebî türden olmalıdır. Öte yandan, yazılı eserlerin yaşayan dile en yakın olanları roman ve hikâyelerdir. Yaşayan dil, milletin çoğunluğunun günlük hayatta kullanıp anladığı dil olup çeşitli zümre ve grupların kelime haznelerinin bir ara kesiti gibi düşünülebilir. Roman ve hikâye geniş okuyucu kitlelerini hedef alır. Yazarın üne kavuşması ve yayın evinin kâr etmesi bakımından bu kaçınılmazdır. Dar zümrelere hitap eden örnekler varsa da diğer edebî türlere nazaran bu aşırılıklara daha az rastlanır. Örnekleme açısından ise daha uzun metinler ihtiva etmesi bakımından, roman hikâyeye göre daha uygun bir malzeme olarak düşünülmüş ve bu çalışmamızda dilimizde ilk romanların görüldüğü 1870'li yıllardan başlanarak bir yüzyılı aşkın bir dönem incelemeye alınmıştır. Örneklemeye dâhil edilen en eski roman Şemsettin Sami'nin *Taaşuk-ı Talat ve Fitnat* adlı eseridir. En son romanlar ise 1999 tarihini taşımaktadır. Dildeki değişme sürecinin daha açık görülebilmesi ve Tanzimatla hızlanan yabancılaşmanın ileride nasıl sonuçlara yol açacağıın anlaşılması amacıyla örneklememiz, uzun bir zaman dilimini içine almıştır. Farklı yazarların katkısını ortaya koymak için de seksen iki romancımızın toplam 562 eseri ele alınarak her bir romandan 500'er kelime parçalar, metnin onda birini kapsayacak şekilde, rastgele sayfalardan seçilerek sayımlar yapılmıştır. Her yazarın dilinde zamanla meydana gelebilecek değişiklikleri ortaya çıkarmak amacıyla da, örnekleminin farklı tarihlerde yazılmış eserlerden yapılmasına dikkat edilmiştir.

Örnekleme çalışması sırasında birkaç istisna yapılarak, roman sayısı az olan üç yazarın çok uzun hikâyeleri de incelemeye dahil edilmiştir. Bunlar, Osman Cemal

* Prof. Dr.

Kaygılı'nın *Sandalım Geliyor Varda*, Füzûzan Selçuk'un *Gül Mevsimidir* ve Nabizade Nazım'ın *Karabibik* adlı eserleridir. Bu arada roman tanımının dikkatlice ele alınması gereği ortaya çıkmaktadır. Romanla hikâye arasındaki sınır da pek belirgin değildir. Sadece uzunluğa göre yapılan bir sınıflama yetersiz kalmaktadır. Nitekim yukarıda adı geçen eserler hikâye sayılırken, Ahmet Rasim, Ahmet Mithat, Selahattin Enis, Ecüment Ekrem Talu, Mehmet Rauf, Orhan Hançerlioğlu ve Necati Cumalı'nın çok kısa bazı eserleri edebiyatçılarımız tarafından roman olarak kabul edilmiştir. Hatta bazı kaynaklarda yanlış sınıflandırmalara da rastlamış bulunmaktayız. Semiha Ayverdi'nin *İbrahim Paşa Konağı*, Güzide Sabri Aygün'ün *Gecenin Esrarı* ve Cemil Süleyman Alyanakoğlu'nun *İnhizam* adlı eserleri bu yanlış sınıflamanın örnekleridir. Bunlardan sadece sonuncusu incelememize dahil edilmiş olup içinde 6 hikâye vardır. Bu araştırma 1972 de başlamış ve örnekleme çalışmaları 1999 yılı sonuna kadar devam etmiştir. Araştırma malzememizin alındığı metinler istatistik anlamda çok tabakalı bir populasyon yapısındadır. Ana tabakalar (strata) yazarlardır. Alt tabakalar (sub strata) ise aynı yazarın farklı romanlarıdır. Yazarların ve romanların seçimi tam şansa bağlı plâna göre olmamıştır. 82 romancımızın farklı yıllarda basılmış eserlerinin seçilmesine dikkat edilmiştir. Her romanın ilk baskısı incelenmiştir. İlk baskının bulunamaması hâlinde asıl metne sadık kaldığı belirtilen daha sonraki baskılardan yararlanılmış, sonuçlar daha sonra bulunabilen ilk baskılarla kontrol edilmiştir. Eski harflerle basılmış nüshaların tamamına yakını Atatürk Üniversitesi Seyfettin Özege Kütüphanesinde, yeni harflerle basılmış nadir eserler ise Ankara Milli Kütüphane ve Adnan Ötügen Kütüphanesinde bulunmuştur. Ele alınan bir romandan örnek metinlerin seçimi ise sistematik örnekleme metoduna göredir. Sonuçta çok tabakalı sistematik örnekleme ortaya çıkmıştır. Bir romandan sistematik örneklemenin yapılabilmesi için örnek alma aralıklarına paralel seyreden periyodik bir üslûp dalgalanmasının olmaması gerekir. Böyle bir varsayımı bozacak makul bir sebep de görülmemektedir.

Örnekleme yoğunluğu 1/10 dur. Böylece meselâ 400 sayfalık bir romanın ortalama 40 sayfası incelenmiştir. Örnek metin parçası okunurken rastlanan bütün batı kaynaklı kelimeler yazılmış, sonra bunlar her örnek için alfabetik sıraya konmuştur. İlk örnek romanın baş sayfalarından alınmış ve 500 kelimelik bir metin incelenerek kaç sayfa tuttuğuna bakılmış; bu sayı 10 la çarpılarak, metnin başlangıç noktasından itibaren kaç sayfa atlanarak ikinci örneğin alınacağına karar verilmiştir. Meselâ Ahmet Mithat Efendi'nin Hicrî 1298 yılında Tercüman-ı Hakikat Matbaası'nda basılmış olan *Karnaval* adlı eserinde roman metni 15'inci sayfadan başlanarak örneklenmiştir. İlk 500 kelime 1.6 sayfa tuttuğundan ikinci örneğe $15+10 \times 1.6 = 31$ inci sayfadan başlanmıştır. İkinci örnek ise 1.7 sayfa tutmuş ve üçüncü metin parçası 48'inci sayfadan başlatılmıştır. Böylece 255 sayfalık bu eserden 15, 31, 48, 64, 80, 97, 114, 130, 147, 164, 181, 201, 217, 235, ve 253'üncü sayfa başlarından itibaren 500'er kelimelik 15 örnek alınmış olup toplam 25.6 sayfa tutan bu metinler, roman hacminin 1/10'u dolayındadır. Aslında sistematik örneklemede alışılmış yol önce örnek birimlerine sıra numarası verilmesi, sonra bunlar içinden belli aralıklarla seçim yapılmasıdır.

Ancak bu usul örneklemeden önce romanın tamamının okunmasını ve kelimelerin sayılmasını gerektirdiğinden örneklemeden beklenen yarar ve kolaylığı sağlayamazdı. Çünkü her sayfadaki kelime sayısı paragraf ve cümlelerin uzunluğuna göre oldukça farklı olabilmektedir. Burada uygulanan yol bütün metinlerin ilk örneklenen parçaya bağımlılığını da bir dereceye kadar ortadan kaldırmakta ve özellikle uzun romanlar için, tesadüfiliği daha iyi sağlamaktadır.

Böylece 130 yıllık bir zaman dilimi içinde çeşitli noktalara serpilmiş çok zengin bir örnek malzemesi elde edilmiş bulunmaktadır. Çalışmanın hacmi hakkında bir bilgi vermek için alınan 6300 örnekteki toplam kelime sayısının 3,150,000 olduğu, bunun da, bir sayfada ortalama 200 kelimedenden hesaplanacak olursa yaklaşık 16,000 kitap sayfası tuttuğu söylenebilir. Bu araştırmada eserleri incelenen romancılarımız ve ele alınan romanlar Ek-1'de verilmiştir. Böylesine geniş bir malzeme çok değişik açılardan ele alınmaya uygun olup, bilgisayarda oluşturulan kütüklerin değerlendirilmesine ileride devam edilecektir.

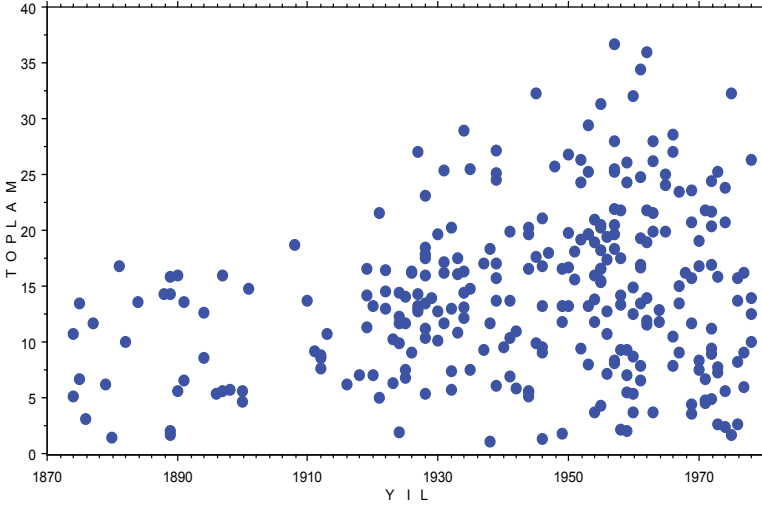
Araştırma Sonuçları

Sözü geçen bu 562 romanın 280 tanesinden elde edilen sayımlar daha önce değerlendirilerek IV. Milletler Arası Türkoloji Kongresinde bildiri olarak sunulmuş (Sezgin, 1982) ve daha sonra 1993 yılında basılan *Dil ve Edebiyatta Bilgisayar ve İstatistik Uygulamaları* adlı eserde yer almıştır (Sezgin, 1993). Gene 1980 öncesine ait eserlerden 280 tanesinin sonuçları *Osmanlı Ansiklopedisi*'nde başka bir açıdan değerlendirilerek (Sezgin, 1999), batı dillerinden geçen yabancı kelimelerin zaman içinde nasıl bir artış gösterdiği ele alınmıştır. Bu amaçla hazırlanan grafikler Şekil 1 ve Şekil 2 de sunulmaktadır. Şekil 1 romanlardan alınan beş yüzer kelime hacmindeki örneklerin içerdiği toplam batı kaynaklı kelimeyi göstermektedir. Ancak bir metin içinde aynı kelime (veya aynı kökten türemiş kelimeler) birkaç kez geçebilir. Bu bakımdan kelime çeşidine de bakmak gerekir. Kelime çeşidindeki artışları da Şekil 2'deki grafikte görmek mümkündür. Yaptığımız istatistik analizde toplam kelimenin zaman karşısındaki regresyon katsayısı 0.068, kelime çeşidinin ise 0.045 olarak bulunmuştur. Bu değerler yabancı kelimelerdeki yıllık artış hızını vermektedir. Yani 1980 öncesi bilgilere göre, toplam batı kaynaklı kelimelerin sayısı beş yüz kelimelik metinlerde her yıl ortalama 0.068 artmaktadır. Bu ise her yıl binde 0.136'lık artışa karşılık gelmektedir. Dillerin ömrü açısından ele alınacak olursa bu çok ciddi bir istilâya işaret eder. Grafiklerin ortaya koyduğu diğer bir gerçek ise Tanzimat'tan bu yana dilde meydana gelen üslûp zıtlaşmasıdır. Noktalar sağ tarafa doğru gittikçe açılan bir yelpaze içinde yer almaktadırlar. 1880 öncesi yıllarda aşırı yabancı kelime kullanan bir eserde 500 kelimelik bir metinde en fazla 6-7 çeşit değişik batı kaynaklı kelimeye rastlanırken, bu sayı 1910'larda 10, 1920'lerde 15, 1950'lerde ise 25 dolaylarına yükselmiştir. Aslında Cumhuriyet sonrası ve daha çok da 1950'li yıllardan sonra yaygınlaşan köy ve tarihî roman akımları, batı kaynaklı kelimelerin aldığı yolu bir dereceye kadar gözden saklamıştır. Bu bakımdan grafiklerde her yıla ait aşırı değerler daha ciddi bir anlam taşımaktadır.

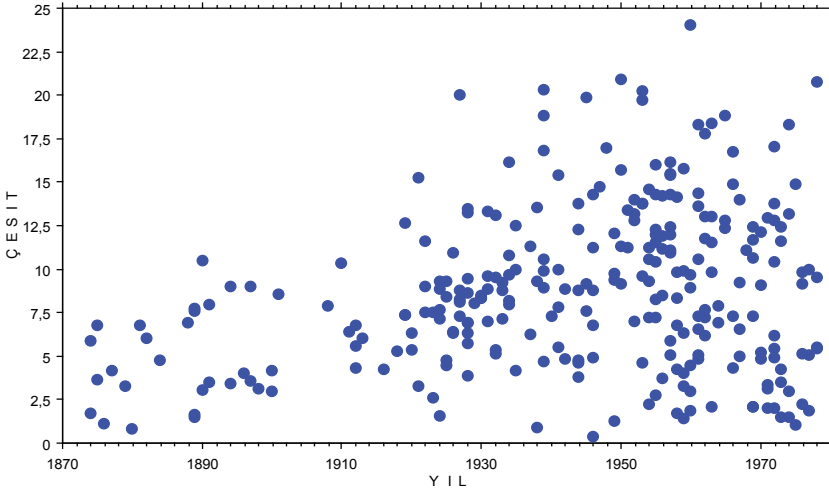

Araştırmada elde edilen sayıların hepsi birden değerlendirildiğinde ise, 3,150,000 kelime içinde 105 bin dolayında batı kaynaklı yabancı kelime olduğu görülmüştür. Bu kelimelerin beşer yıllık zaman dilimlerine göre ortalama dağılımı incelendiğinde elde edilen noktaları temsil edebilecek doğrunun denklemi $Y = -309.3 + 0.175X$ olup, bu değerler yılda ortalama on binde 1.8'lik artışa işaret etmektedir.

Şekil 1. Yıllara Göre Romanlardaki Ortalama Batı Kaynaklı Toplam Kelime Sayısı (500 Kelimelik Metinlerdeki Ortalama Değer.)

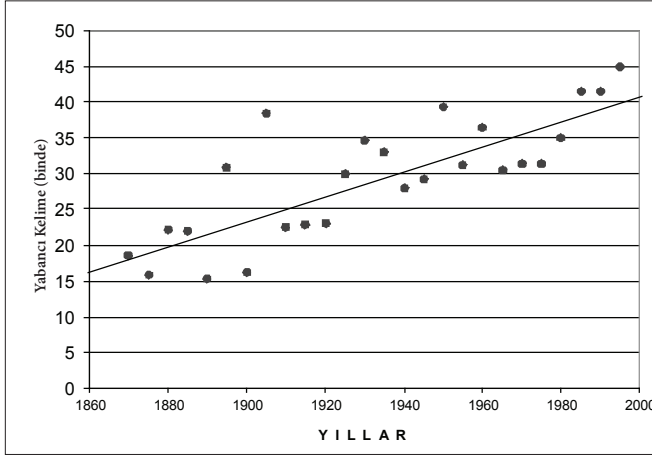

Şekil 2. Yıllara Göre Romanlardaki Ortalama Batı Kaynaklı Kelime Çeşidi (500 Kelimelik Metinlerde Ortalama Değer)

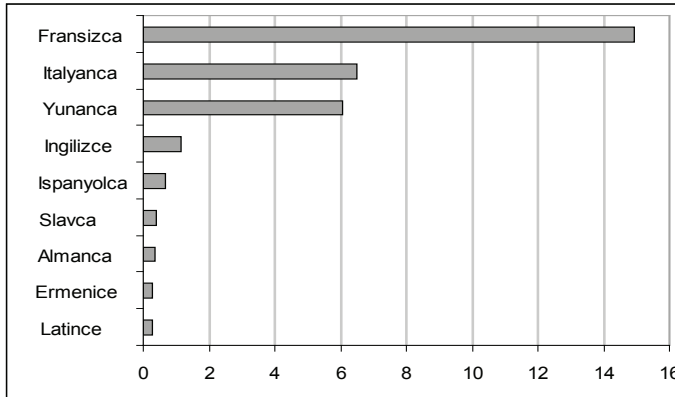
Şekil 3. İncelenen 562 Romandaki Batı Kaynaklı Yabancı Kelimelerin Oranında 130 Yıllık Süre Boyunca Meydana Gelen Değişim.

Tablo 1. Çeşitli Batı Dillerinden Yabancı Kelimelerin Toplam Sayısı, Bunların Metin İçinde Tuttuğu Yer ve Kendi İçlerinde Sahip Oldukları Yüzde Değerleri.

Dil	Kelime Sayısı	Yabancılar içindeki yüzde	Metindeki binde
Fransızca	47026	44.8	14.92
İtalyanca	20452	19.5	6.49
Yunanca	19100	18.2	6.06
İngilizce	3613	3.4	1.15
İspanyolca	2155	2.1	0.68
Slavca	1208	1.2	0.38
Almanca	1173	1.1	0.37
Ermenice	901	0.9	0.29
Lâtince	867	0.8	0.28

Şekil 4. Çeşitli Batı Dillerinden Yabancı Kelimelerin Metin İçinde Tuttuğu Yer (Binde).

TERCÜMENİN ÖNEMİ, ZORLUĞU VE TÜRKÇEDE TERCÜME KALİTESİ ÜZERİNE

Mustafa ACAR*

Özet

Tercüme farklı dilleri konuşan, farklı dillerde yazan insanlar arasında iletişim kurmanın temel aracıdır. Tercüme sayesinde farklı kavimler, topluluklar, milletler ve kültürler birbiriyle konuşur, iletişim kurar, alış-veriş yapar. Tercüme aynı zamanda farklı dillerde oluşan felsefi, entelektüel, siyasi, iktisadi, hukuki, kültürel ve toplumsal birikimin insanlığın ortak hazinesi haline gelmesine hizmet eder. Doğru iletişim, doğru anlama ve buna dayalı olarak doğru ve sağlam ilişkiler geliştirme, mantık yürütme, yargılama, değerlendirme, hüküm bina etme ancak doğru ve kaliteli tercüme sayesinde mümkün olur. Bu çalışma Türkçe literatürdeki tercüme kalitesi üzerine odaklanmakta, kaliteli bir tercüme için neler yapılması gerektiği konusunda önerilerde bulunmaktadır. Tercüme yaparken karşılaşılan en büyük zorluklardan biri kelime hazinesinin yeterince zengin olmamasıyla ilgilidir. Tercüme kalitesini düşüren başlıca faktörler ise kaynak ve hedef dillerin her ikisine yeterince vakıf olmama, fazlasıyla motamot/literalist çeviri, yaşayan dilden büyük ölçüde sapma ve orijinal metnin bir kısmını görmezden gelme olarak sıralanabilir.

Anahtar Kelimeler: Tercüme, çeviri, mütercim-tercümanlık, fonksiyonalist ve ayrımsalcı yaklaşım, tercüme dili, tercüme kalitesi.

1. Giriş

İnsanlar, Kur'an'ın ifadesiyle, "birbirleriyle tanışınlar diye" kavimler halinde yaratılmışlardır. İnsanoğlunun yeryüzü macerası başladığından beri binlerce yıl geçmiş, insanlar topluluklar halinde yeryüzünün çeşitli köşelerine dağılmışlardır. Dil

* Prof. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi İktisat Bölümü, Konya. acarmustafa@erbakan.edu.tr

insanı öteki canlılardan ayıran en önemli özelliklerin başında gelmektedir. İnsanlar en çok da dil ile iletişim kurmakta, meramlarını dil ile anlatmakta, yazılı ve sözlü dil aracılığıyla birikimlerini gerek kendi toplumları içinde birbirleriyle ve gerekse ülkeler arasında başka toplumlarla paylaşabilmektedirler.

Tercüme, farklı kavimler, toplumlar ve kültürler arasında köprü kuran, onların birbiriyle iletişim kurabilmesini sağlayan en temel araçtır. Tercüme sayesinde farklı kavimler, topluluklar, milletler ve kültürler birbiriyle konuşur, iletişim kurar, alış-veriş yapar, kaynaşır. Tercüme aynı zamanda farklı dillerde oluşan siyasi, iktisadi, hukuki, kültürel ve toplumsal birikimin insanlığın ortak hazinesi haline gelmesine hizmet eder.

Tercüme kalitesi mesajın doğru anlaşılması, birikimlerimizin muhatabına doğru olarak aktarılması için hayati önem taşımaktadır. Doğru iletişim, doğru anlama ve buna dayalı olarak doğru ve sağlam ilişkiler geliştirme, mantık yürütme, yargılama, değerlendirme, okuduklarımız ve işittiklerimiz üzerine hüküm bina etme ancak doğru ve kaliteli tercüme sayesinde mümkün olur.

Bu çerçeve içinde bu çalışma tercüme kalitesinin önemini vurgulamakta, Türkçe literatürdeki tercüme kalitesi üzerine odaklanmakta, kaliteli bir tercüme için neler yapılması gerektiği konusunda önerilerde bulunmaktadır. Çalışmanın bundan sonraki kısmı şu şekilde düzenlenmiştir.

İzleyen bölümde tercümenin ne olduğu, anlamı, önemi ve tercüme türleri yahut tercümenin nelere dikkat edilerek yapılması gerektiği konusunda farklı yaklaşımlar üzerinde durulmaktadır. Üçüncü bölümde Türkçe literatürde zaman zaman rahatsız edici boyutlara ulaşan tercüme hataları, eksikleri ve buna bağlı kalite sorunları irdelenmektedir.

2. Tercümenin, Tercüme Kalitesinin Önemi ve Tercüme Farklı Yaklaşımlar

2.1. Tercümenin ve Tercüme Kalitesinin Önemi

Tercüme farklı dilleri konuşan insanlar arasında iletişim kurmanın, haberleşmenin, irtibata geçmenin temel aracıdır. Farklı coğrafyalarda yaşayan, farklı bir tarihsel-kültürel mirasa sahip, farklı bir dilde yazan ve konuşan toplumlar, topluluklar, milletler tercüme sayesinde birbirlerinin birikimlerinden haberdar olurlar, tercümenin hayatı kolaylaştırması sayesinde daha rahat koşullarda alış-veriş yaparlar, birbirlerine meramlarını anlatabilirler.

Tercüme kalitesinin önemi ne kadar vurgulansa azdır. Gerek karşı tarafı doğru anlamak, doğru yorumlamak ve gerekse farklı kültürlerce üretilmiş yazılı birikimden gereğince yararlanabilmek için kaliteli bir tercüme şarttır. Tercümenin yanlış olması iletişimin,

irtibatın ve ticari veya kültürel-entellektüel her türlü mübadelenin yanlış temeller üzerine bina edilmesi sonucu doğurur. Kalitesiz bir tercüme de çeşitli düzeylerde iletişim sorunlarına yol açtığı gibi, yazılı birikimden daha az istifade edilmesine yol açar. Hele tercüme konusuna olan eserler düşünce tarihinin köşe taşı sayılabilecek öneme sahip yazılı eserler ise kalitesiz ya da yanlış tercümeden doğacak sonuçlar çok daha vahim olabilir. Bu anlamda tercüme esasen anlama, yorumlama, özümseme ve anladıklarımızı üzerine hükümler bina etme yahut sonuç çıkarma sürecinin en kritik ilk adımıdır. Bu anlamda ilk adımın yanlış atılması, anlama-anlamlandırma-hüküm çıkarma sürecine yanlış kapıdan girilmesi, ondan sonraki aşamaların da büyük ölçüde yanlışlıklarla malul olmasına sebebiyet verecektir.

2.2. Tercüme Konusuna Farklı Yaklaşımlar

Tercümenin nasıl bir yaklaşımla yapılması, tercüme yaparken nelere dikkat edilmesi ve hangi noktalara daha çok önem verilmesi gerektiği konusunda literatürde başlıca iki yaklaşımdan söz etmek mümkündür: ayrımsal/karşıtsal dilbilim (contrastive linguistic) yaklaşımı ve işlevselci yahut fonksiyonalist (functionalist) yaklaşım.

Bu konuda daha köklü bir geçmişe sahip olan geleneksel yaklaşım, “eşdeğerlilik” (equivalence/ denklik) ve “ana metne sadakat” meselesine vurgu yapan *ayrımsalci* (karşıt, zıt, benzemeyen noktalar ve farklılıklara vurgu yaparak karşılaştıran) yaklaşımdır.

Buna karşılık, daha yakın zamanlarda, 1970’li yıllardan itibaren gelişmeye başlamış olan *fonskiyonalist* yahut *işlevselci* yaklaşım orijinal metinden ziyade tercümenin hedef kitlesinin dili ve metni anlaması üzerine vurgu yapmaktadır.

1970’li yıllara kadar egemen olan ayrımsalci yaklaşım bağlamında, çeviri konusuyla ilgili yapılan çalışmalar dilbilimin (linguistik) pek dışına çıkmıyordu. Buna bağlı olarak bu döneme kadar yapılan çeviri araştırmalarına egemen olan unsur “eşdeğerlilik” kavramıydı (Akdemir, 2017: 22). Eşdeğerlilik ise “özgün metnin kendi okurunda uyandırdığı etkiyi, çeviri metnin de çeviri dili okurunda uyandırabilmesi” olarak tanımlanıyordu (Güttinger (1963), akt. Göktürk, 1994).

Ayrımsalci yaklaşım, edebi metinlerin çeviri sürecinde her zaman uygulanamayacağı; zira bir edebi metnin kendi özgün dilindeki ses, sözcük, sözdizimi, bütün yapı gibi unsurların birbirine örülü fonksiyonlarından doğma etkisinin çok karmaşık olabileceği; karmaşık ve çoğul anlamlı özgün metinlerin kendi dillerinin değişik okurları üzerinde bile aynı etkiyi uyandıramayacağı gibi gerekçelerle eleştirilmektedir. Buna göre ‘aynı etkiyi uyandırmak’ gibi amaçlar edebi metinlerin tercümesinde her zaman işe yarayacak eşdeğerlilik ilkeleri olamazlar (Göktürk, 1994: 57). Bu bağlamda Eugene A. Nida, edebi metinlerde eşdeğerlilik kavramı yerine “dinamik eşdeğerlilik”

terimini önermektedir. Ona göre “değişik öğrenim düzeyleri, değişik meslekler ve ilgiler insanların bir mesajı anlayabilme yetisini önemli ölçüde etkiler. Dolayısıyla bir metnin üniversite öğrencileri, ilkokul mezunları, yeni okumaya başlamış yetişkinler, yabancı dilde öğrenim gören okul çocukları ve zihinsel engelliler gibi değişik okur toplulukları için birbirinden apayrı nitelikte çevirilerinin yapılması gerekebilir (Nida, 1976: 68). Yine Nida’ya göre dinamik eşdeğerlilikle yapılan çeviri anlatımda bütün bir doğallığı amaçlar, alıcıya kendi kültürü bağlamına uygun davranış kipleriyle seslenmeyi dener; alıcının mesajı kavrayabilmek için kaynak dil kültürünün örgüsünü bilmesi gerektiği görüşünde diretmez (Nida, 1964: 159; akt. Göktürk, 1994: 58). İşlevselci teorinin hareket noktası budur (Akdemir, 2017: 23). Kısaca eşdeğerlilik/denklik teorisinin temel ilkesi *kaynak metne sadakat*, işlevselci teorinin temel ilkesi ise *alıcının kültürel özellikleridir*.¹

Bizim kanaatimizce esasen bu iki yaklaşımdan birini diğerine tercih ederken “ya hep-ya hiç” yahut “ya o, ya bu” şeklinde keskin bir yaklaşım çok sağlıklı değildir. Bir mütercim, tercüme yaparken hem mümkün olduğunca orijinal metne sadık kalmak hem de “bu metin benim ana dilimde/çeviri yaptığım hedef dilde yazılmış olsa, nasıl yazılırdı” optiğini gözetmek zorundadır. Bu bağlamda orijinal metne sadakati tamamen bir kenara bırakmak da, tersine orijinal metne sadık kalayım derken motamot-literal-lafızcı bir çeviri yaklaşımının tuzağına düşmek de doğru değildir. Orijinal metinden çok uzaklaşmak, ekleme-çıkarma yahut modifikasyon konusunda ölçüyü kaçırmak, son tahlilde çevirmenin kendisini orijinal metin yazarının yerine koyması demektir. Böylesi uç bir yaklaşım orijinal metinden kopuk, onunla alakası olmayan, bazen onun söylediğine taban tabana zıt şeyler söylemek gibi aşırı, savruk, kabul edilebilir olmayan bir pozisyona düşmemiz sonucunu doğurabilir.

Tersinden, bu defa orijinal metne sadık kalalım diye, çeviriyi kelime-kelime, motamot, literalist yahut lafızcı bir yaklaşımın cenderesine sıkıştırmak da doğru değildir. Böylesi bir yaklaşım nüansların, kültürel farkların, dilin gramatik ve linguistik yapısından kaynaklanan özelliklerin anlatım zenginliklerinin ihmal edilmesi demektir ki, böylesi bir cendereye sıkışarak yapılacak çeviri “tercüme kokan” manayı vermekte zorlanan bir çeviri olacaktır. Oysa kaliteli bir çevirinin olmazsa olmaz şartlarından biri ve belki de en önemlisi metnin doğru anlaşılmasını sağlaması, kulak tırmalamaması, kültürler arasında köprü kurabilmesi ve nihayet okuma-anlama-yorumlama sürecini zorlaştırmayıp, kolaylaştırmasıdır.

1 Bu konuda daha geniş bir tartışma için bkz. Akdemir (2017).

2.3. Kaliteli bir mütercimde olması gereken vasıflar:

- **Ana dilini (hedef dili) iyi bilmek**

Tercüme yapacak olan kişi her şeyden önce anadilini (çeviri yapacağı hedef dili) iyi bilmek zorundadır. Hedef dili iyi bilmeyen, inceliklerine ve anlatım özelliklerine hâkim olmayan birinin kaliteli çeviri yapabilmesi ihtimal dışıdır.

- **Çeviri yapacağı (kaynak) dili iyi bilmek**

Yine mütercim sadece anadilini yahut hedef dili değil, aynı zamanda tercüme yapacağı metin veya konuşmanın yazılıp söylendiği dili, yani kaynak dili de iyi bilmek zorundadır. Bu bağlamda İngilizce'den Türkçe'ye çeviri yapacak olan biri hem İngilizce, hem Türkçe'yi; Fransızca'dan çeviri yapacak olan biri hem Fransızca hem Türkçe'yi; Arapça'dan çeviri yapacak olan biri de hem Arapça ve hem de Türkçe'yi gayet iyi bilmek zorundadır.

- **Her iki dildeki deyimler, özdeyişler ve atasözleri külliyatına aşına olmak**

Deyimler, özdeyişler ve atasözleri dili zenginleştiren, hayat tecrübesini kelimelere döken, az lafla çok şey anlatan, sözcüklere derinlikli özel anlamlar yükleyen ifadelerdir. Gerek kaynak dil ve gerekse hedef dilde kullanılan deyim, özdeyiş ve atasözlerine aşına olmayan birinin kaliteli çeviri yapmasına imkân yoktur. Örneğin İngilizce'den çeviri yapan biri "I am pulling your leg" ifadesini motamot çevirmeye kalkar da "bacağını çekiyorum" derse saçmalamış olur; zira bu ifade "şaka yapıyorum" anlamına gelen bir deyimdir. Benzer şekilde, "they exchanged toasts" ifadesini kelime kelime çevirmeye kalkar da "tostlarını değiştiler" derse saçmalamış olur; zira bu ifade "kadeh tokuşturdular" anlamına gelen bir deyimdir. "You are a chicken!" cümlesini, deyimleri bilmeyen biri, literal bir yöntemle, "sen bir piliçsin!" diye çevirebilir; oysa bu "sen ödleğin tekisin!" diye çevrilmesi gereken bir deyimdir.

- **Ana metni tamamen bir kenara atmadan, "ben bu metni kendi anadilimde yazsaydım nasıl yazardım?" optiğini gözetmek**

Yukarda sözü edilen her iki yaklaşımın (geleneksel/ayırimsalcı, modern/işlevselci) da kendine göre haklı tarafları vardır. Orijinal metne sadık kalmak esere ve yazarına saygının, ilim ahlâkının gereğidir; ancak dillerin sözdizimi vb. yapısal-gramatik farklılıklarından dolayı ana metne fazla sadakatin lafızcı-motamot çeviriye kayma tehlikesi vardır. Bu nedenle, iyi bir çevirmen bir yandan ana metni gözardı etmeden, bir yandan da aynı cümle hedef dilde yahut çevirmenin anadilinde yazılmış olsa nasıl yazılırdı optiğini gözetmelidir. Bu sayede tercüme kokmayan, kulak tırmalamayan, daha kolay anlaşılır bir tercüme ortaya koymak mümkün olabilir.

2.4. Kaliteli bir çeviride bulunması gereken özellikler:

• Eserin tamamını, eksiksiz çevirmek:

Hiçbir yazar, âlim, araştırmacı eserini “laf olsun” diye yazmaz, eserin kendi bütünlüğü içinde gerekli olmayan bir bölümü eserine daha baştan dâhil etmez. Başka bir deyişle her eser kendi içinde anlamlı bir bütündür. Bu bütünlük yayıncının ya da mütercimmin keyfine göre bozulamaz, bozulmamalıdır. Gerek eserin yazarına, gerek eserin kendisine ve gerekse daha üst düzeyde bilim ahlâkına saygı her eseri bir bütün olarak görmek ve ona göre muamele etmeyi gerektirir. Dolayısıyla hoşumuza gitmeyen bazı argümanlar, bazı iddialar, tespitler veya hükümler var diye bir eserin –az olsun, çok olsun- belirli bir bölümünü görmezden gelemeyiz, atlayamayız, kesip biçemeyiz, eğip bükemeyiz. Bunun tek istisnası, Mesnevi vb. gibi çocukların doğrudan okuyup anlamasının zaten mümkün olmadığı abidevi eserlerin çocukların anlayacağı bir dille sadeleştirip kısaltılması olabilir ki, bu durumun zaten eserin kapağında belirtilmesi gerekir. Bunun gibi özel durumlar dışında, bir eserin orijinaline sadık kalmayıp keyfe göre kısaltılmasının hiçbir mazereti olamaz.²

• Anlaşılır bir dil:

Kaliteli bir çevirinin olmazsa olmaz ikinci şartı ise hedef kitlenin gözetilmesi ve sade, akıcı, anlaşılabilir bir dil kullanılmasıdır. Okumaktan maksat anlamaktır; yazmaktan maksat, anlaşılmasıdır. Hiçbir akli başında yazar “ben yazayım da, anlamayan anlamasın” diye, sırf “artistlik olsun” diye, “vaay ülen, ne anlaşılmaz adammış bel!” desinler diye kitap yazmaz; insanlar okusunlar, anlasınlar, üzerinde düşünsünler, bazı gerçekleri görsünler ve ders çıkarsınlar diye yazar. Anlamanın en temel anahtarı ise, anlaşılır bir dil kullanmaktır. Mütercimlerin bazen kendi yetersizliğinden, bazen siyasi yahut ideolojik gayelerle bırakın sıradan insanları, meslekten insanların bile anlamakta zorlanacağı uyduruk kelimelerle örülü tuhaf ve anlaşılmaz bir dil kullanıldığına ne yazık ki Türkçe literatürde sık sık şahit olunmaktadır. İzleyen bölümde bu konuda daha somut ve detaylı bilgi verilmektedir.

3. Tercümede Karşılaşılan Zorluklar ve Türkçe Literatürde Tercüme Kalitesinin Düşündürdükleri

Bir dilden diğerine tercüme yaparken karşılaşılabilecek muhtemel ilk ve en önemli zorluk, iki dilin kelime dağarcığının uyumlu olmamasıdır. Özellikle İngilizce gibi kelime hazinesi çok zengin bir dilden Türkçeye tercüme yaparken karşılaşılan en büyük zorluklardan biri budur. İngilizcede yaklaşık 850 bin kelime, buna karşılık

2 Dost meclislerinde sık sık şahit olduğumuz bir serzeniş, çeviri eserlerden birçoğunda eserin tamamı yerine bir kısmının, çoğu defa hoş gitmeyen bazı kısımlar atlanarak çevrildiğidir. Bunun klasik İslami eserler söz konusu olunca sakıncası daha da fazladır. Gazali'nin İhya gibi önemli bir eserinin yakın zamanda yapılmış bir çevirisinin de aynı sorundan muzdarip olduğu ilgili mahfillerde dile getirilmektedir.

bugün kullandığımız Türkçede yaklaşık 120 bin kelime bulunmaktadır. Doğal olarak İngilizcedeki çok sayıda kelimenin bugünkü Türkçede tam karşılığı yoktur. Örneğin “stochastic” kavramı “farklı ihtimallerin ve tesadüfi değişkenlerin varolduğu durum” anlamına gelmekte, Türkçede tam karşılığı olmadığı için de aynen aktarılarak “stokastik” olarak çevrilmektedir. Bilimsel çalışmalarda çok sık kullanılan “projection” ve “simulation” kavramlarının da dilimizde tam karşılığı olmadığı için Fransızca okunuşuna uygun biçimde Türkçede “projeksiyon” ve “simülasyon” denmektedir.

Bir başka sorun, Türkçede tek kelimeyle karşılanan ama birbirinden farklı anlamlara gelen birçok kelimenin yabancı dilde her birine karşılık gelen ayrı bir kelimenin olmasıdır. Örneğin “face,” “feature,” “aspect” ve “hundred” gibi İngilizce’de çok farklı şeyler ifade eden kelimelerin hepsi Türkçede bir tek kelimeyle (“yüz”) karşılanmaktadır. Oysa “face” yanağımız, gözlerimiz, ağız ve burnumuzun bulunduğu organımız anlamında yüz, “feature” özellik anlamında yüz, “aspect” hal, taraf, bir olayın belirli bir yönü anlamında yüz, “hundred” ise rakam (99+1) olarak 100’ü ifade etmektedir. Yine örneğin “estimation,” “prediction,” ve “guess” kelimelerinin karşılığı olarak Türkçede sadece bir tek kelime (“tahmin”) kullanılmaktadır. Oysa bu kelimelerden biri “olay gerçekleşmeden önce yapılan tahmin” (prediction), biri “olay gerçekleştikten sonraki tahmin” (estimation), diğeri ise “sanmak, zannetmek” karşılığı olarak “tahmin” anlamına gelmektedir. Bugün sadece “stres” sözcüğüyle karşılamaya çalıştığımız farklı duygu durumlarına ilişkin Osmanlıcada dert, elem, gam, keder, endişe, kasvet, mihnet ve üzüntü gibi çok sayıda kelime mevcuttur. Bu bağlamda “Türkçe’yi yabancı diller boyunduruğundan kurtarmak” gibi süslü kılıflarla yapılan “dilde arılaştırma” operasyonlarının çok olumsuz sonuçları olmuş, Türkçenin kelime dağarcığı ve anlatım imkânları devlet eliyle fakirleştirilmiştir. Arapça ve Farsça kökenli kelimeler atıldıktan sonra yerleri doldurulamadığı için de birçok durumda İngilizce ve Fransızca kökenli kelimeler aynen aktarılmak durumunda kalmıştır. Bu olgu maalesef kelime hazinesi zengin dillerden Türkçeye tercüme yapan mütercim işini zorlaştırmakta, tercüme kalitesini düşürmektedir.

Bu çerçevede Türkçe literatür, tercüme kalitesi yönünden ne yazık ki hiç de iç açıcı, övünülecek bir durumda değildir. Bu durumun, yukarıda belirtildiği üzere, Türkçedeki kelime hazinesinin fakir olmasının yanı sıra mütercim kalitesi ve tercüme metinde kullanılan dilin yaşayan dille uyumsuzluğu gibi çok sayıda başka sebebi de vardır. Türkçe literatürde, başta Arapça ve İngilizceden yapılanlar olmak üzere, yabancı dillerden yapılmış çok sayıda çeviri eser bulunmaktadır. Söz konusu eserlerde tercüme kalitesini aşağı çeken, üzücü ve düşündürücü birtakım yetersizlik, eksiklik, noksan ve kusurlara rastlamak mümkündür.

Bu bağlamda bazı tercüme eserler aslının tamamını değil bir kısmını içermekte, bazı kısımlarını dışta bırakmaktadır. Bazı eserlerin dili tuhaf ve anlaşılmasız bir dildir. Bazı tercümelerde mütercim ana metni anlamakta zorlandığı, açıkçası tam olarak

anlamadığı anlaşılmaktadır. Bazı tercümelere deyimler, özdeyişler ve atasözleri dağarcığına hâkim olmamaktan kaynaklı hata ve yanlışlar dikkati çekmektedir. Bazı tercümelere mütercim kendi ana dilini çok iyi bilmediği için meramını anlaşılır bir dille aktarmada zorlandığı görülmektedir. Maksat kimseyi hedef tahtasına koymak olmadığı için çok fazla detay vermeden, izleyen bölümde bu konuda daha somut örnekler üzerinde durulmaktadır.

4. Türkçe Çeviri Hatalarına Bazı Örnekler

Merhum ilahiyatçı Prof. Dr. Salih Akdemir, *Kur'an'a Dilbilimsel Yaklaşımlar* adlı önemli eserinde dini metinlerin çevirisinde yapılan çok sayıda çeviri hatasına işaret etmektedir. Eserinde art-süremlî (diachronic) ve eş-süremlî (synchronic) semantik ayrımının önemine işaret eden Akdemir, dini metinlerin doğru anlaşılması için ayetlerde geçen kelime ve kavramların Kur'an'ın indiği dönemde ne anlama geldiğinin bilinmesinin büyük önem taşıdığını ancak elimizdeki Arapça sözlüklerin Kur'an'ı Hz. Peygamber ve sahabenin anladığı gibi anlamamıza imkân verecek durumda olmadığını, İslam dünyasında bu boşluğu dolduracak hiçbir çalışmanın yapılmamış olduğunu hayıflanarak belirtmektedir (Akdemir, 2017: 17). Çeviri hatalarına ilginç örnekler bağlamında *e-m-r*, *r-h-m* ve *a-b-d* köklerinden türemiş kavramlar üzerinden ayrıntılı bir tahlil yapan Akdemir, yaygın olarak bilinen anlamlarının aksine *e-m-r* kökünün 'emretmek'ten ziyade söylemek; *r-h-m* kökünün 'acımak'tan ziyade 'sevmek,' *a-b-d* kökünün de 'kulluk etmek, kölelik'ten ziyade 'yapmak, meydana getirmek, gerçekleştirmek, üretmek' anlamına geldiğinin altını çizmektedir (s. 226-360). Yine Bakara Sûresi 93. ayetin doğru olarak anlaşılmadığını ve dolayısıyla bütün dünya dillerine yanlış çevrilmiş olduğunu belirten yazar, "Semi'nâ ve 'Aseynâ" ifadesinin doğru tercümesinin, -hep çevrildiğinin aksine- "işittik ve isyan ettik" yahut "dinledik ve isyan ettik" değil, "Biz (onları) işittik ve dolayısıyla (onları) uygulayacağız" olması gerektiğini vurgulamaktadır (s.63). Bir ilahiyatçı ilim adamının bu tespitleri dini metinlerin çevirisinin de kayda değer sorunlarla malûl olduğunu düşündürmektedir. Biz bu çalışmanın kalan kısmında bizzat kendi tespit ettiğimiz bazı tercüme hataları veya yanlışlarına işaret edeceğiz.

• "Serbest mallar" mı "bedava mallar" mı?

İktisatta farklı kriterlere göre mallar çeşitli kategorilere ayrılır: tüketici malları-üretici malları; dayanıksız mallar-dayanıklı mallar; ara malları-nihai mallar vb. Ancak hepsinin üstünde bir ayrım daha vardır ki iktisadın temel meselesi olan kıtlık ve karın doyurma meselesiyle yakından ilgilidir: iktisadî (bedava olmayan) mallar ve bedava mallar. Bu ayrıma göre, dünyada sadece güneş ve hava, hepimizin ihtiyacına fazlasıyla yetecek kadar bol oldukları için herhangi bir bedel ödemek zorunda kalmadığımız, bedava mallardır; yani bunları elde etmek için herhangi bir ücret ödemeyiz. Hâlbuki

bunlar dışında kalan istisnasız bütün öteki mallar bedava olmayan yani ancak belirli bir bedel ödenerek elde edilebilecek olan mallardır. İktisadın Evrensel Yasalarının başında gelen “beleşçiliğin imkânsızlığı kanunu”na göre, hiçbir şey bedava değildir, her şeyin bir bedeli vardır (Acar, 2018). Başka bir deyişle malların bedava olmamasının temel nedeni, kıt olmalarıdır. Kıt olmayan sadece iki mal vardır: güneş ve hava. Bundan dolayı da bu ikisine “bedava mallar” demek gerekir. Oysa istisnasız bütün iktisat ders kitaplarında bunlar “serbest mallar” olarak adlandırılır. Lisans (ODTÜ), yüksek lisans ve doktora (ABD, Purdue Üniversitesi) eğitimini iktisat üzerine yapmış bir meslekten iktisatçı olarak bu adlandırma beni hep rahatsız etmiştir. Biraz üzerine düşünce bu tuhaf adlandırmanın vaktiyle yapılan bir çeviri hatasından kaynaklandığını fark etmişizdir. Erbabı mütalaa bilirler: İngilizcede “free” kavramı hem “serbest, özgür, hür” anlamına hem de “bedava” anlamına gelen bir kelimedir. Türkçe literatüre vaktiyle bu kavramı İngilizce literatürden aktaran akli evvelin biri “bedava mallar” olarak çevirmesi gereken “free goods” kavramını “serbest mallar” olarak çevirmiştir. “Galât-ı meşhur lügât-ı fasihten evladır” (herkesin doğru bildiği yanlış, sözlüğün doğrusuna tercih edilir) fehvasınca, maalesef bu yanlış adlandırma halen devam edip gitmektedir. Tekrar vurgulayalım ki “free good” kavramının doğru karşılığı “serbest mallar” değil, “bedava mallar” olmalıdır.

• “Ampirik” mi “empirik” mi?

Türkçe literatürdeki ilginç, tuhaf ve –bu satırların yazarına göre- mutlaka düzeltilmesi gereken tercüme yanlışlarından biri de aslında “empirik” olması gerektiği halde, kimin marifeti olduğunu bilmediğimiz bir şekilde “ampirik” diye çevrilen “empirical” kavramıdır. Kelimenin aslı olan “empiricism” İngilizcede deneycilik, deneyselcilik, deneyimcilik; felsefi anlamda da “bilginin esas kaynağının tecrübe olduğunu kabul eden felsefi görüş” anlamına gelmektedir. Dolayısıyla söz konusu kavramdan sıfat olarak türetilen “empirical” kavramı tecrübî, tecrübeye/deneyime dayalı, görgül, deneysel veya gözlemden türetilen gibi anlamlara gelmektedir. Bunun aslına sadık kalmadan “ampirik” olarak çevrilmesi hem doğru değil, hem de kaba ve kulak tırmalayıcıdır. Bilimsel ve entellektüel ortamlarda, okumuş-yazmış, “kelli fellî” insanlar tarafından, üstelik çoğu durumda kadınların huzurunda bu kulak tırmalayıcı sözcüğü telaffuz etmesi gerçekten tuhaftır. Türkçe aynı anlamı vermek üzere, yukarıda sıralandığı üzere, tecrübî denebilir, deneyimsel denebilir, gözlemsel denebilir, görgül denebilir, tercübeye/ deneyime dayalı denebilir. İlle de Batı dillerindeki tınısıyla aktarmak istenirse bu defa daha kibar ve aslına daha uygun olduğu şekliyle “empirik” denmelidir.

• “İnsan Anlığı” ne demek?

John Locke (1632-1704) 17. yüzyılda yaşamış, klasik liberal düşüncenin öncüsü ünlü İngiliz filozofudur. Düşünce ve ifade özgürlüğü, meşruti demokrasi, bilginin kaynağı

olarak tecrübe yahut deneyimin merkezi önemi, kuvvetler ayrılığının gereği, devletin herhangi bir dini veya mezhebi anlayışı farklı toplum kesimleri üzerinde bir baskı aracı olarak kullanmasının yanlışlığı gibi konularda öncü fikirler ortaya atmış, eserler vermiş, kendisinden sonra gelen düşünürleri de derinden etkilemiştir. Locke'un önemli eserleri arasında *A Letter Concerning Toleration* (Hoşgörü Üstüne Bir Mektup), *Two Treatises of Government* (Devlet Üzerine İki İnceleme), *Some Thoughts Concerning Education* (Eğitim Üzerine Bazı Düşünceler), *On the Reasonableness of Christianity* (Hristiyanlığın Akla Uygunluğu Hakkında).

John Locke'un eserleri arasında en önemlilerinden biri de bu yazının konusuyla doğrudan ilgili olan *An Essay Concerning Human Understanding* adlı, insanın anlama yetisi yahut insan idraki üzerine düşüncelerini kaleme aldığı eseridir. Türkçeye çevrilen esere konulan başlık gerçekten "evlere şenlik" dedirtecek türden bir başlıktır: İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme! Understanding kavramı idrak, kavrayış, anlayış, anlama, anlama yetisi gibi anlamlara gelmektedir. Türkçe "anlık" sözcüğünün İngilizce karşılığı ise öncelikli olarak "instant, instantaneous" (anında, hemen), ikincil olarak da "mind" (zihin), "intellect" (akıl, zekâ) gibi anlamlara gelmektedir. Bu çerçevede "İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme" başlığı son derece isabetsiz, hiçbir anlamlı çağrışımı olmayan, bırakın sıradan insanı, ilim erbabı insanların bile anlamakta zorlanacağı tuhaf bir başlıktır. Tercüme eserin doğru başlığı "İnsan İdraki Üzerine Bir Deneme" olmalıydı. İdrak yerine "kavrayış" yahut "anlama yetisi" de denmesi mümkündür.

4.1. Tercih Özgürlüğü (Free to Choose, Milton & Rose Friedman)

Burada ve izleyen alt bölümlerde üç eserden yapılan çeviri yanlışları ve eksiklerine işaret edilmiştir.

İktisadın yirminci yüzyıldaki en önemli temsilcilerinden biri olan, son yarım asırlık dönemde iktisat politikası tartışmalarına damga vurmuş bir isim olan, Nobel ödüllü ünlü iktisatçı Milton Friedman'ın karısı ve meslektaşı Rose Friedman'la birlikte, 1980'li yılların başında yayımlanmış olduğu, Türkçeye 2021 yılında tarafımızdan çevrilmiş olan Tercih Özgürlüğü kitabında bizden önceki bir çeviri denemesinde tespit ettiğimiz çok sayıda çeviri yanlışına aşağıda bazı örnekler verilmiştir.³

1. Orijinal cümle:

But that command method can be the exclusive or even principal method of organization only in a very small group.

3 Burada verilen örnekler, yayımlanmak üzere yayıncıya teslim edilmiş, ancak isabetli bir kararlar yayıncı tarafından yayımlanmadan kontrol ettirilmiş, çeviride görülen fahiş hatalar nedeniyle yayımlanmasından vazgeçilmiş ve yeniden çevirtilerek basılmış bir tercüme eserden örneklerdir.

Taslak çeviri:

Fakat bu komuta zinciri, yalnızca çok küçük bir örgütün özel yöntemi, hatta ana yöntemi olabilir.

Doğrusu:

Oysa bu komuta yöntemi, yalnızca çok küçük bir topluluk içinde işleri organize etmenin istisnai bir yöntemi, daha doğrusu esas yöntemi olabilir.

2. Orijinal cümle:

Russia is the standard example of a large economy that is supposed to be organized by command—a centrally planned economy.

Taslak çeviri:

Rusya, komutayla organize edilen, merkezî planlı ekonomi için standart olan büyük bir ekonomidir.

Doğrusu:

Sözde komutayla organize edildiği kabul edilen, merkezden planlı büyük bir ekonominin tipik örneği Rusya'dır.

3. Orijinal cümle:

A delightful story called “I, Pencil: My Family Tree as Told to Leonard E. Read” dramatizes vividly how voluntary exchange enables millions of people to cooperate with one another.

Taslak çeviri:

“Leonard E. Read tarafından yazılan “Ben, Kurşun Kalem: Soy Ağacım” isimli hoş hikâyede, gönüllü alışverişin milyonlarca insanın birbirleriyle işbirliği kurmasını nasıl sağladığı, öyküleştirilerek anlatılmıştır.

Doğrusu:

“Ben, Kurşun Kalem: Leonard E. Read'e Anlatılan Soy Ağacım” isimli hoş hikâye, gönüllü mübadelenin milyonlarca insanın birbirleriyle işbirliği yapmasını nasıl mümkün kıldığını gayet canlı bir şekilde dramatize eder.

3. Orijinal cümle:

They need to know only that someone is willing to pay more for wood and that the higher price is likely to last long enough to make it worthwhile to satisfy the demand.

Taslak çeviri:

Bilmeleri gereken tek şey birilerinin ahşaba daha çok fiyat ödemeye istekli olduğu ve bu yüksek fiyatın, talebi karşılamak için faydalı olmada daha uzun süreceğini olasılığıdır.

Doğrusu:

Tek bilmeleri gereken şey, birilerinin ahşaba daha çok para ödemeye istekli olduğu ve bu daha yüksek fiyatın, talebi karşılamaya değecek kadar kalıcı olmasının muhtemel olduğudur.

4. Orijinal cümle:

We find it hard to conceive of a greater triumph of imaginative packaging than the combination of an unacceptable tax and an unacceptable benefit program into a Social Security program that is widely regarded as one of the greatest achievements of the New Deal.

Taslak çeviri:

Yaratıcı bir kılıfın; kabul edilemez bir vergiyle, kabul edilemez bir sosyal yardım programı birleşiminin, yaygın olarak Yeni Düzen'in en büyük başarılarından biri olarak kabul edilen Sosyal Güvenlik adı altında bulunmasından daha büyük bir zafere gebe olmasının düşük bir ihtimal olduğunu düşünüyöruz.

Doğrusu:

Kabul edilemez bir vergi ile kabul edilemez bir ödenek programının bileşiminin, –yaygın bir şekilde Yeni Eylem planının en büyük başarılarından biri olarak kabul edilen- bir 'Sosyal Güvenlik programı' olarak satılmasından daha büyük bir 'hayali paketleme şahikası' düşünemiyoruz.

5. Orijinal cümle:

In 1950 seventeen persons were employed for every person receiving benefits; by 1970 only three.

Taslak çeviri:

1950 yılında, herkesin sosyal yardım alması için on yedi kişi; 1970 yılında yalnızca üç kişi istihdam edilmiştir.

Doğrusu:

1950’de ödenek alan her bir kişiye karşılık on yedi kişi istihdam edilirken, 1970’de bu sayı üçe düşmüştü.

6. Orijinal cümle:

In addition to the transfer from young to old, Social Security also involves a transfer from the less well-off to the better-off.

Taslak çeviri:

Sosyal Güvenlik, gençlerden yaşlılara yapılan aktarıma ek olarak, iyi durumda olanlardan durumu daha kötü olanlara yapılan aktarımı da içermektedir.

Doğrusu:

Gençlerden yaşlılara yapılan transfere ek olarak, Sosyal Güvenlik sistemi aynı zamanda durumu kötü olanlardan durumu daha iyi olanlara yapılan bir transferi de içermektedir.

7. Orijinal cümle:

The net result is that the poor tend to pay taxes for more years and receive benefits for fewer years than the rich—all in the name of helping the poor!

Taslak çeviri:

Kesin sonuç şudur; yoksullar, zenginlerden çok daha uzun yıllar vergi öderken çok daha kısa bir zaman boyunca sosyal yardım almaktadır ve bu vergilerin tümü yoksullara yardım adı altında toplanmıştır!

Doğrusu:

Bunun net sonucu şudur ki; yoksullar, zenginlerden daha uzun süre vergi ödeme eğilimindeyken, onlardan daha kısa süre ödenek almaktadır; üstelik bütün bunlar, yoksullara yardım adına yapılmaktadır!

8. Orijinal cümle:

We can be far briefer in discussing the “welfare mess” than in discussing Social Security—because on this question there is more agreement.

Taslak çeviri:

Sosyal Güvenlik yerine “Sosyal Yardım Karmaşasını” tartışırsak daha net olabiliriz çünkü bu konuda daha fazla fikir birliği mevcuttur.

Doğrusu:

“Sosyal refah kepezeliği” tartışmasını Sosyal Güvenlik tartışmasına göre çok daha kısa kesebiliriz; çünkü bu konuda daha fazla uzlaşma söz konusudur.

9. Orijinal cümle:

Once people get on relief, it is hard to get off.

Taslak çeviri:

İnsanlar rahata alışınca, harekete geçmek zorlaşır.

Doğrusu:

İnsanlar yardım listesine bir kere dâhil olunca, bir daha listeden çıkarmak zordur.

10. Orijinal cümle:

Dr. Gammon was led by his survey to promulgate what he calls a theory of bureaucratic displacement:

Taslak çeviri:

Dr. Gammon, bürokratik yer değiştirme teorisi diye adlandırdığı, resmî olarak yayımlamak için yaptığı anket önderliğinde hareket etmiştir:

Doğrusu:

Yaptığı araştırma Dr. Gammon’u “bürokratik yerinden etme” olarak adlandırdığı şöyle bir teori ortaya atmaya götürmüştür:

11. Orijinal cümle:

The capacity of the beneficiaries for independence, for making their own decisions, atrophies through disuse.

Taslak çeviri:

Bağımsızlıktan yararlananların kendi kararlarını vermeleri için var olan kapasiteleri kullanılmayarak körelir.

Doğrusu:

Yararlanıcıların kendi kararlarını verme konusunda bağımsızlık yetileri kullanılmadığı için körelir.

12. Orijinal cümle:

Like any other measure to alleviate poverty, it reduces the incentive of people who are helped to help themselves.

Taslak çeviri:

Yoksulluğun hafifletilmesi adına alınan diğer tüm tedbirler gibi kendilerine yardım etmeleri sağlanan kişilerin teşvik düzeylerini azaltır.

Doğrusu:

Yoksulluğun azaltılmasını amaçlayan öteki her araç gibi, bu da yardım alan insanların kendi kendilerine yardım etme şevkini kırar.

13. Orijinal cümle:

One corollary was the development of what many who regarded themselves as the cultural elite sneered at as vulgar materialism—an emphasis on the almighty dollar, on wealth as both the symbol and the seal of success.

Taslak çeviri:

Bunun doğal sonuçlarından biri, kaba materyalizme dudak bükerek kendilerini kültürel elitler olarak adlandıran kişilerin bahsettiği kültürel elitlik kavramının gelişmesiydi.

Doğrusu:

Bunun bir doğal sonucu, kendilerini kültürel elitler olarak gören kişilerin *bayağı materyalizm* olarak dudak büktüğü şeyin gelişmesiydi; başarının hem bir sembolü ve hem de bir göstergesi olarak, dolar hazretleri ve zenginlik üzerindeki vurgu.

14. Orijinal cümle:

As Tocqueville pointed out, this emphasis reflected the unwillingness of the community to accept the traditional criteria in feudal and aristocratic societies, namely birth and parentage.

Taslak çeviri:

Tocqueville'nin belirttiği gibi, bu vurgu feodal ve aristokratik toplumlardaki geleneksel kriterleri kabul etme, yani çocuk doğurma ve ebeveynlik yapma isteksizliğini yansıtıyordu.

Doğrusu:

Tocqueville'nin de işaret ettiği gibi, bu vurgu esasen feodal ve aristokrat toplumlardaki

geleneksel kriterlerin, yani ana-ata ve soy sopun ölçü olarak kabul edilmesi konusunda toplumun isteksizliğini yansıtıyordu.

15. Orijinal cümle:

The key point is not merely that practice will depart from the ideal.

Taslak çeviri:

Kilit nokta, uygulamanın yalnızca idealden yola çıkarak gerçekleşeceği değildir.

Doğrusu:

Kilit önemdeki nokta, pratiğin idealden sapmasından ibaret değildir.

4.2. Milletlerin Zenginliği: Adam Smith

Adam Smith (1723-1790) modern iktisadın kurucu babası olarak kabul edilen, eserleriyle tarihte iz bırakmış önemli filozof ve iktisatçılardan biridir. Smith'in en meşhur eseri olan *Milletlerin Zenginliği* düşünce tarihinin başucu eserleri arasında yer alan bir şaheserdir. Tarihi değiştiren kitaplardan biri olan bu başyapıtın Türkiye'de hak ettiği ilgiyi görüp görmediği ayrı bir tartışma konusudur. Türkçe literatürde söz konusu eserin -sonuncusu bu satırların yazarına ait olmak üzere- beş ayrı çevirisi bulunmaktadır. Zaten birkaç çeviri varken neden bir yenisine ihtiyaç duyulduğu sorusunun cevabı sadece böylesi önemli bir eserin mütercimi olma hevesi ile sınırlı değil, aynı zamanda mevcut çevirilerdeki hata ve eksikliklerle ilgilidir.

Çevirilerden bazıları zaten orijinal metnin tamamını değil belirli bir kısmını çeviri metne dâhil etmiş olan, eksik çevirilerdir. Ayrıca söz konusu eserlerde çok sayıda çeviri hatasının yanı sıra özellikle bazılarında hiç de kolay anlaşılır olmayan, zorlama bir dilin kullanıldığı dikkati çekmektedir. Başka bir deyişle, daha önce yayımlanmış çeviriler arasında Smith'in orijinal eserinin kısaltılmamış tam ve kapsamlı bir çevirisi olma özelliğine sahip zaten tek bir çeviri vardır. Dolayısıyla mevcut çevirilerin gerek orijinal metnin tamamını içermemesi ve gerekse dil, tercüme hataları, sadelik ve akıcılık yönünden taşıdığı eksikler göz önünde bulundurularak yeni bir çevirisine ihtiyaç duyulmuştur. Mevcut çevirilerde zaman zaman olumlu cümlenin yanlışlıkla olumsuz olarak çevrildiği veya tam tersinin yapıldığı, yer yer de uzun cümlelerin anlam bütünlüğünü bozmadan bölünmesi konusunda sorunlar olduğu görülmektedir. Mevcut çevirilerde bulunan bazı cümleler anlamı az çok doğru vermekle birlikte, iyileştirmeye muhtaç durumlar göze çarpmaktadır.

Bu hatalar göz önüne alınarak, bizim çevirimizde hem herhangi bir kısaltmaya gitmeden eserin tamamı kapsanmış hem de daha anlaşılır, sade, yaşayan bir dil kullanılmıştır. Türkçe tercüme eserlerde yapılan yanlışlar yahut iyileştirmeye muhtaç

kusurlar hakkında bir fikir vermesi bakımından, bazı örnekler aşağıda sıralanmıştır.⁴

- he can afford => kesesinin elvereceğine => ödemeye gücünün yeteceğine
- legal rate of interest => kanunlu faiz kertesı => yasal faiz oranı
- subject to => bağımlıdır => tâbidir
- luxury commodities => şatafat maddeleri => lüks mallar
- in the strictest sense of the word => kelimenin en dar anlamıyla => kelimenin tam anlamıyla
- subsidy => akçalı yardım => sübvansiyon (devlet desteği)
- Prussian => Rusya => Prusya
- proper subjects of taxation => vergi alınmaya elverişli olmayan => .. elverişli olan
- by Act of Parliament or Royal Proclamation => Parlamento Kararı veya Kraliyet Fermanıyla (çeviri metinde yok, atlanmış)
- banishes => dışarı uğratmaktadır => defetmektedir
- tobacco colonies => bütün sömürgeleri => tütün sömürgeleri
- balance of money => para kalıntısı => para bakiyesi
- speculations => hava oyunları => spekülasyonlar
- improvement => bayındırma => ıslah
- consumption => yoğaltım => tüketim
- ounce => onça => ons
- frequently => çokluk => çoğu kez, çoğunlukla
- different => başka başka => çeşitli, farklı
- supply => piyasa mevcudu => arz
- exchange => değiş etmek => değiş tokuş, mübadele
- level => kerte => düzey, seviye
- happy climate => mutlu iklim => uygun iklim
- necessarily => kesenkes => zorunlu olarak, mutlaka
- neglect of cultivation and improvement => toprağı işleyip bayındırmanın savsanması => toprağı işleyip ıslah etmenin ihmal edilmesi

4 En başta orijinal metin, ardından yanlış/eksik/kusurlu çevri, en sonda doğrusu verilmektedir.

- ready => alesta => hazır
- immediate consumer => yakın tüketici => nihai tüketici
- liberal system => açık görüşlü sistem => liberal sistem
- market => sürüm yeri => pazar, piyasa
- security => inanca => güvence, güvenlik, sağlama alma
- meanness of mercantile prejudice => tüccarca yargının pintiliği => merkantilist önyargının bayağılığı
- ultimate object => son ereği => nihai amacı
- exemptions => bağışıklıkların => muafiyetlerin
- complete => bütünlenmiş => tamamlanmış
- reasoning => uslamlama => akıl yürütme, muhakeme
- liberal => açık yürekli => liberal, özgürlükçü
- invention => tüketilmesi => icadı
- castes => kümelere => kastlara
- inconsistent => yakışsızdırlar => tutarsızdırlar
- of preference => rüçhanlı/yeğlikli => tercihli, kayırmacı
- militia => redif => milis
- negligence => savsama => ihmal
- vulgarly understood => kabaca anlamda => kabaca anlaşıldığı şekliyle
- contributed to => katkılı olmuşlardır => katkıda bulunmuşlardır
- more properly speaking => daha hakkıyla belirtildikte => daha doğrusu
- appearances => gösterileri => görünümleri
- arguments => belgitmeler => argümanlar
- conjecture => sanı ve oranları => tahmin
- languid devotion => tavsayan sofuluğunu => uyuşmuş dindarlığını
- morals => sağ töre => ahlâk, maneviyat
- positive law => mevzu hukuk => pozitif hukuk
- independents => başına buyruklar => bağımsızlar
- strict or austere => imsakçi => yasakçı yahut katı

- actual value => eylemli değerini => fiili değerini
- country villas => kış köşklerinde => kır konaklarında
- owner of the ground and owner of the building are two different persons => arsa sahibi iki ayrı kimse ise => arsa sahibi ile bina sahibi farklı kişilerse
- hurtful to the landlords => (cümle tamamen atlanmış) => arazi sahiplerinin zararınadır
- oppression => ezgi => eziyet
- sanımca => I believe => kanaatimce, inanıyorum ki
- extravagance => hesapsız gidişi => savurganlığı
- doctrine which they inculcate => öğrettikleri inan bağı => telkin ettikleri öğreti
- dared to rebel => başkaldırma ataklığında bulunan => isyan etme cüretinde bulunan
- attacked by no other enemies but the feeble efforts of human reason => insan aklının çelimsiz çabalarının saldırısına => insan aklının çelimsiz çabalarından başka düşmanların saldırısına uğramamış
- most factious and fanatical => en karıştııcı ve en bağımsız => en fitneci ve fanatik
- it may, perhaps, be worthwhile to remark that => şu sıra belki dikkate değer ki => belki şu noktanın altını çizmeye değerdir ki

Kısaca söz konusu çevirilerde bugün artık günlük dilde pek kullanılmayan, iktisat öğretiminde de tercih edilmeyen karşılıklar sık sık dikkati çekmektedir. Tercüme dilinde bu tür anlamı pek bilinmeyen veya hemen hiç kullanılmayan kelimelerin tercih edilmesi akıcılığı bozmaktadır. Örneğin “level” karşılığı olarak “düzey” veya “seviye” yerine “kerte,” “improvement” karşılığı olarak “ıslah” ya da “iyileştirme” yerine “bayındırma,” kıymetli maden ölçü birimi olarak “ons” yerine “onça,” temel iktisadi kavramlardan biri olarak “tüketim” (consumption) yerine “yoğaltım,” “değişilir” yerine “değiş edilir,” farklı (different) yerine “başka başka” gibi karşılıklar verilmektedir. Yine mevcut çevirilerde geçen “savsama, hava oyunu, uslamlama, belgitme, yeğlikli, imsakçı, kesenkes,..” gibi pek çok kavramın bırakın sıradan okuyucuyu, üniversite mezunu uzman araştırmacılar tarafından bile bilindiği şüphelidir; bunların bugün günlük dilde kullanılmadıkları ise kesindir. Yurdum insanı bu kavramlar yerine “ihmal, spekülasyon, akıl yürütme, argüman, tercihli, yasakçı, kesinlikle..” demeyi tercih etmektedir. “Liberal” yerine bugün kimse “açık yürekli” veya “açık görüşlü” dememektedir. Temel iktisadi kavramlardan özellikle üçünü burada ayrıca zikretmek gerekir. “Supply” karşılığı olarak iktisat öğretiminde bugün

“piyasa mevcudu” değil, “arz” sözcüğü kullanılmaktadır. “Stocks” karşılığı olarak “mal mevcudu” yerine “sermaye” veya “sermaye stoku” demek çok daha aşına ve tercihe değerdir. “Consumption” karşılığı olarak “yoğaltım” yerine “tüketim” demek de yine hem günlük konuşma diline hem de iktisat öğretimi bağlamında müfredat diline çok daha uygun düşmektedir. Benzer şekilde, “sikke” yerine “madenî para,” “para ile ödenen” yerine “parasal” veya “nominal” daha tercihe değer karşılıklardır.⁵

Çevirilerde anlamı az çok doğru vermekle birlikte, daha düzgün bir şekilde ifade edilmesi mümkün, iyileştirmeye muhtaç cümleler sayılamayacak kadar çoktur. Bunlara sadece bir örnek vermekle yetineceğiz.

Orijinal cümle: “If the two countries are at a great distance, the difference may be very great; because though the metals naturally fly from the worse to the better market, yet it may be difficult to transport them in such quantities as to bring their price nearly to a level in both.” (*Wealth of Nations*, Book I, p. 152)

Mevcut çevirilerden birindeki karşılığı: Bu iki ülke birbirinden çok uzak ise, aradaki fark pek büyük olabilir. Çünkü kötü pazardan iyi pazara kaçmakla birlikte, ne de olsa metalleri, fiyatlarını aşağı yukarı bir kerteğe getirecek miktarlarda oradan oraya taşımak güçtür.

Bizim önerdiğimiz çeviri: Şayet bu iki memleket birbirinden epey uzak ise, aradaki fark çok muazzam olabilir; çünkü, her ne kadar metaller doğal olarak kötü pazardan iyi pazara doğru hareket etseler de, yine de, fiyatlarını her iki ülkede de aşağı yukarı aynı seviyeye getirecek miktarlarda bunları –bir yerden diğerine- taşımak zor olabilir.

4.3. Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi

Avusturyalı ünlü iktisatçı ve siyaset bilimci Joseph A. Schumpeter (1883-1950), 1919-20’de Avusturya Maliye Bakanlığı yapmış, Viyana ve Bonn üniversitelerinde ders vermiş, Almanya’da Nazi hareketinin yükselmesi üzerine 1930’ların başında ABD’ye göç etmiş, ömrünün sonuna kadar da Harvard Üniversitesi’nde görev yapmış (1932-1950), eserlerinin büyük bölümünü burada vermiş bir ilim adamıdır. Bugün çok sık atıf yapılan “yaratıcı yıkım,” “girişimci” ve “inovasyon” gibi kavramları iktisat literatürüne kazandıran önemli bir şahsiyettir. En ünlü eserlerinden biri *Kapitalizm Sosyalizm ve Demokrasi*’dir. İlk baskısı 1942’de yapılan, birçok başka dile de çevrilmiş olan bu klasik eser Türkçeye de çevrilmiştir.

İlk baskısı 1966, üçüncü baskısı 1974 yılında Varlık Yayınevi tarafından yapılmış olan Türkçe çeviri, orijinali üç cilt olan eserin ilk iki cildini içermektedir; üçüncü cilt her ne hikmetse çevrilmemiştir. Çeviri metinde yer yer orijinal metinle uzlaştırılması

5 Acar, M. Smith (2020 [1776])’ya yazılan Önsöz, s. 15-17.

mümkün olmayan farklılıklar dikkati çekmektedir. Bu çalışmanın sınırlarını fazla zorlamamak bakımından, bir fikir vermesi düşüncesiyle, burada sadece birkaç örnek vermekle yetinilecektir.⁶

Örnek 1.

Orijinal cümle:

Some, however, do not. They suffer eclipses but they come back again, and they come back not as unrecognizable elements of a cultural inheritance, but in their individual garb and with their personal scars which people may see and touch.

Mevcut çeviri:

Buna rağmen, bu eserler arasında bazıları, kayboluş tehlikesi ile de karşılaştıkları halde, insanlığın kültürel hazinesinin belirsiz parçaları olarak değil, fakat herkesin görüp dokunabileceği, kendilerine özgü görünüşleri, derin yaraları ile yeniden ortaya çıkmakta, yaşamaktadırlar.

Bizim önerimiz:

Ama bazıları öyle değil. Geçici olarak karanlığa bürünmekte, fakat geri gelmektedir; üstelik kültürel bir mirasın tanınmaz unsurları olarak değil, insanların görüp dokunabileceği kendilerine özgü kisveleri ve geçmişin izleriyle birlikte.

Örnek 2.

Orijinal cümle:

It was not by a slip that an analogy from the world of religion was permitted to intrude into the title of this chapter [Marx the Prophet]. There is more than analogy. In one important sense, Marxism is a religion. To the believer it presents, first, a system of ultimate ends that embody the meaning of life and are absolute standards by which to judge events and actions; and, secondly, a guide to those ends which implies a plan of salvation and the indication of the evil from which mankind, or a chosen section of mankind, is to be saved.

Mevcut çeviri:

Bu bölüme başlık olarak [Mürşit Marx] dini bir terimi seçmemiz, kat'iyen bir dikkatsizlik eseri değildir. Ortada yakın bir benzeş vardır. Önemli bir görünüşü ile Marksizm bir dindir. Kendisine inananlara ilk planda, hayata anlam veren ve olayları, gelişmeleri değerlendirmek için kesin kriter basamakları kuran bir sistemi sunar.

⁶ Meraklı okuyucunun, hâlihazırda tarafımızdan yeniden çevrilmekte olan eserin orijinal metni, burada sözünü ettiğimiz mevcut çeviri ile bizim yapmakta olduğumuz çeviri arasında bir karşılaştırma yapabilmesi için, bizim çevirimizin yayımlanmasını beklemek gerekmektedir.

Bunun ötesinde, ikinci planda ise Marksizm, bir kurtuluş yolunu, kötülüğü ortaya koyan gerçeği insanlığa ya da insanlığın seçilmiş bir bölümüne, göstermekte, öncülük etmektedir.

Doğrusu (bizim önerimiz):

Bu bölümün başlığına [Kâhin/Peygamber Marx]⁷ dini bir analoginin sızmasına izin verilmiş olması bir dil sürçmesi değildir. Analogiden daha fazlası vardır burada. Önemli bir açıdan, Marksizm bir dindir. İnananlarına, her şeyden önce, hayatın anlamına ilişkin nihai amaçların yanı sıra olaylar ve eylemleri yargulamak için kullanılabilecek mutlak standartlar içeren bir sistem sunmaktadır. İkincisi de söz konusu amaçlara dair, tüm insanlığın yahut onun seçilmiş bir bölümünün kendisinden kurtarılması gereken kötülüğün ne olduğuna [ve insanlığın ondan nasıl kurtarılacağına] dair bir kurtuluş planı içeren bir kılavuz takdim etmektedir.

5. Sonuç

İnsanlar farklı renklerde, farklı etnik kökenlere sahip ve farklı diller konuşan varlıklar halinde yaratılmışlardır. *Doğal düzen* yahut *fitrat düzeni* farklı diller konuşan insanlar üzerine kuruludur. Bunun kaçınılmaz sonucu olarak tercüme insanlar kavimler, milletler ve devletler arasında iletişim kurmanın, haberleşmenin, mübadele yapmanın ve farklı kültürler ve medeniyetlerin edebi, felsefi, kültürel ve entellektüel birikimlerini insanlığın ortak hazinesi haline getirmenin en temel aracıdır.

Tercüme anadilde eser vermek kadar önemli bir faaliyettir. Düşünce dünyamızın mümtaz şahsiyetlerinden merhum Cemil Meriç tercümenin eserin asıl yazarı kadar mütercim de eseri olduğunu söylerken haklıdır. Bu anlamda tercüme sadece bir dilden diğerine basit bir aktarım değildir. Kaliteli bir tercüme, orijinal eserin başka bir dilde adeta yeniden doğmasıdır. Dolayısıyla tercüme eserlere sadece yazarının değil, aynı zamanda mütercim de bir eseri olarak bakmak gerekir; zira kaliteli bir çevirinin ne kadar muazzam bir emek gerektirdiğini bu işin erbabı iyi bilir.

Bu çalışmada kaliteli bir çevirinin gerektirdiği koşullar irdelenmiş, Türkçe literatürde tercüme kalitesi konusunda gözlemlenen bazı sorunlar üzerinde durulmuştur.

Tercümenin hangi noktalar göz önünde bulundurularak yapılması gerektiği konusunda literatürde başlıca iki yaklaşım mevcuttur. Geleneksel (ayrısalcı) yaklaşım ana

⁷ Buraya, mevcut çeviride olmayan şu dipnotu düşme ihtiyacı duyduk: Orijinal metinde “prophet” kavramı kullanılmaktadır. Bu kavram Türkçe’de hem peygamber, hem de kâhin olarak karşılanmaktadır. Dini bütün Müslümanlar açısından Marx’a “peygamber” denmesi tuhaf görünebilir, o olsa olsa bir kâhin olabilir. Ancak Marksist öğretinin bağları açısından Marx gerçekten de adeta bir peygamber, öğretileri gerçeğin ta kendisi olan, kehanetleri veya geleceğe ilişkin tahminleri kesin doğrulanacak olağanüstü bir zat olarak algılanmaktadır. Her iki sıfatı da burada zikretmeyi tercih ettik, kim ne anlamak istiyorsa, tercih kendisindedir. (ç.n.)

metne sadık kalmaya, modern (fonksiyonalist) yaklaşım ise hedef kitlenin kültürel özelliklerinin gözetilmesine vurgu yapmaktadır. Bu satırların yazarına göre kaliteli bir tercüme her iki yaklaşımı da gözetmek zorundadır. Sadece geleneksel yaklaşıma göre hareket edip metne fazlasıyla bağlı kalmak motamot-literal-lafızcı aktarımın sakıncalarını beraberinde getirecek, hedef kitle açısından anlaşılabilirliği zorlaştıracaktır.

Buna karşılık tamamen işlevselci bir yaklaşımla ve hedef kitle gözetilerek orijinal metnin ikinci plana atılması bu defa orijinal esere ve yazarına saygısızlık olacak, ana metinle hiç alakası olmayan, mütercimim kendi öncelikleri ve kişisel tercihlerine göre eğilip bükülmüş bir metin ortaya çıkaracaktır. Daha doğru bir yaklaşım, her konuda olduğu gibi, aşırılıklardan yahut ifrat ve tefritten kaçınmak, orta yolcu olmaktır. Tercüme faaliyetinde bunun anlamı, bir yandan orijinal metni gözetirken, aynı zamanda da “bu metin hedef dilde yazılmış olsaydı nasıl yazılırdı?” optiğini gözetmektir.

Bu çerçevede kaliteli bir mütercimim taşıması gereken vasıflar arasında anadilini yahut hedef dili iyi bilmek kadar, tercüme yapılacak kaynak dili de iyi bilmek; her iki dilin gramatik yapısı ve söz dağarcığı kadar bu dillerdeki deyim, atasözü ve özdeyiş külliyatına da aşina olmak; nihayet, ideolojik veya siyasi amaçlarla anlaşılabilir bir dil değil, yaşayan ve konuşulan bir dil kullanmaktır. Kaliteli bir çeviri doğru ve anlaşılır bir çeviridir; ana metni mütercim veya yayıncının keyfine yahut ideolojik takıntalarına göre eğip bükme, kısaltıp atlamayan, tam ve eksiksiz bir çeviridir.

Türkçe literatürdeki çevirilerde azımsanamayacak bir sıklıkta bu tür sorunlar göze çarpmaktadır. Bazı çeviriler orijinal metnin tamamı yerine bir kısmını vermekte, mütercimim yahut yayıncının hoşuna gitmeyen, ya da bunlar tarafından gerekli görülmeyen bazı kısımları atlamaktadır. Bazı tercümelemlerde tercüme yanlışlarına, olumlu cümlelerin olumsuz ya da tam tersine, olumlu cümlelerin olumsuz olarak çevrildiğine şahit olunmaktadır. Bazen mütercim halkın büyük çoğunluğunun anlamakta zorlanacağı, kullanımı nadir, uyduruk kelimelerle örülü tuhaf bir dil kullanmaktadır. Bazı çevirilerde çevirmenin bizzat kendisinin orijinal metni anlamakta güçlük çektiği anlaşılmaktadır. Yayıncıların bu noktalara dikkat etmeleri, daha önemlisi, her isteyenim tercüme yapabilmesi yerine, tercüme yapabilme ehliyetinin objektif kriterlerle kanıtlanmasını gerektiren bir sistem getirilmesi Türkçe literatürü kaliteli çeviri yönünden zenginleştirecektir.

Kaynaklar

Acar, M. (2018). *İktisadın Evrensel Yasaları ve Kadim Sorunları*. Konya: Literatürk-Academia.

Akdemir, S. (2017). *Kur'ana Dilbilimsel Yaklaşımlar*. İstanbul: Kur'an Araştırmaları Merkezi (KURAMER) Yayınları.

Göktürk, A. (1994). *Çeviri: Dillerin Dili*. İstanbul.

- Güttinger, F. Z. (1963). *Theorie und Technik der Übersetzens*. Zürich: Manese Verlag.
- Hönig, H. G. (1998). Positions, power and practice: Functionalist approaches and translation quality assessment in *Translation and Quality* ed. Cristiana Schaffner. Clevedon.
- Locke, J. (2020). *İnsan anlığı üzerine deneme*. Çev. V. Hacıkadiroğlu. 10. Baskı. Ankara: Serbest Kitaplar.
- Nida, Eugene, A. (1976). "A framework for the analysis and evaluation of theories of translation," in *Translation: Application and research*, Richard W. Brislin, ed., New York: Gardner Press.
- Nida, Eugene, A. (1964). *Toward a science of translating. with special reference to principles and procedures involved in bible translating*. Liden: Brill.
- Smith, A. (2020 [1776]). *Milletlerin zenginliği*. Çev. M. Acar. İstanbul: Liberus Yayınları.
- Smith, A. (2014). *Milletlerin zenginliği*. Çev. H. Derin. İstanbul: T. İş Bankası Kültür Yayınları.
- Smith, A. (2006). *Ulusların zenginliği 1-2*. Çev. M. Saltoğlu. Ankara: Palme Yayıncılık.
- Smith, A. (2002). *Ulusların zenginliği 1-2*. Çev. M.T. Akad. İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Friedman, M. ve R. Friedman (2021). *Tercih özgürlüğü*. Ankara: SerBest Kitaplar.
- Schumpeter, J. A. (1974). *Kapitalizm, sosyalizm ve demokrasi*. Çev. T. Akoğlu. 3. Baskı. İstanbul: Varlık Yayınevi.

TANZİMAT DÖNEMİNDE TERCÜME TARTIŞMALARI: “MEALEN” TERCÜME Mİ “HARFİYEN” TERCÜME Mİ?

Fazıl GÖKÇEK*

Tanzimat döneminden itibaren Türkçenin Batı dilleriyle ve özellikle de Fransızca ile ilişkisi artmıştır. Tanzimat yazarlarının tiyatro ve roman türlerinde telif eserler kaleme almalarından önce Fransızcadan yapılan çevirilerle Türk okuyucusu bu türleri tanımaya başlamıştır. 1860’lı yıllarda yoğunlaşan çevirilerden sonra 1870’li yıllardan itibaren telif eserler verilmeye başlanmış, bir taraftan da çeviri faaliyeti devam etmiştir. Bu dönemde Fransızcadan yapılan çevirilerde iki farklı tercüme usulünün benimsendiği görülür. Birincisi, Ahmet Mithat Efendi’nin temsilciliğini yaptığı “mealen tercüme”, ikincisi ise Şemsettin Sami’nin savunduğu “harfiyen tercüme” anlayışıdır. 1870-1900 yılları arasında yayınlanan romanların büyük bir kısmını¹ kaleme alan Ahmet Mithat Efendi, aynı zamanda birçok roman çevirisi de yapmıştır. Bu çevirilerin önsözlerine yazdığı mukaddimelerde ve çeviri konusu ile ilgili müstakil bazı makalelerinde çeviri anlayışı hakkında da bilgi vermiştir. Görebildiğimiz kadarıyla çeviri yöntemine ilişkin ilk değerlendirmesi Octave Feuillet’ten tercüme ettiği *Bir Fakir Delikanlının Hikâyesi* romanının başına yazdığı önsözdedir. “İfade-i Mütercim” başlıklı bu önsözde “her lisanın kendine mahsus bir şivesi” olduğunu belirtir ve çeviri yaparken bu hususa dikkat edilmesi gerektiğini ifade eder:²

“Suret-i tercüme harfiyen değildir. Zira her lisanın kendisine mahsus bir şivesi olmak itikadında sabit bulunduğumuzdan harfiyen tercümede inatla

* Prof. Dr., Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İzmir. fazil.gokcek@ege.edu.tr

1 1870-1900 yılları arasında yayınlanan 170 civarında roman vardır. Bu romanların 70’e yakını Ahmet Mithat Efendi’nin kaleminden çıkmıştır.

2 “İfade-i Mütercim”, *Bir Fakir Delikanlının Hikâyesi*, İstanbul, 1298, s. 4.

güzel lisanımıza Frenk kokusu vermeyi tecviz etmiyoruz. Müellifin Fransızca olarak tefhim etmeye çalıştığı meramı mütercim dahi Türkçe olarak ifadeye çalışacaktır.”

Emile Augier'den “muktebes” *Nedamet mi? Heyhat!* romanının “Mukaddime Makamında Bir Hasbihal” başlıklı önsözünde, daha önce yaptığı çevirilerin okurlar tarafından çok rağbet görmesini, tercümede uyduğu ilkelere bağlar. Buna göre o, çevirilerini, “bazı mütercimlerin... lisan-ı letafet-resan-ı Osmaniyemizi şivesinden düşürecek, soğuk bir hâle koyacak surette” değil, “güya asıl Osmanlıca yazılmış kadar şive-i letafet-i Osmaniyemize muvafık” olarak yapmaktadır. “Fransızca bir cümleyi, bir kelamı, hatta bir sahifeyi” okuduktan sonra anladığını Türkçe olarak yazdığını belirten Ahmet Mithat Efendi, böylece yaptığı çevirinin “re’sen Osmanlıca yazılmış gibi” olduğunu ileri sürer.³

Buna kendisinin verdiği isim “mealen tercüme” veya “tadilen tercüme”dir.⁴ Paul de Kock’tan çevirdiği *Kamere Âşık* (1886) romanına yazdığı mukaddimede “tadilen tercüme” ifadesini kullanan Ahmet Mithat, burada biraz da Şemsettin Sami’nin “harfiyen tercüme” anlayışına cevap verir gibidir. “Bazı kimseler”in “tercüme-i ayniye olmak üzere” yaptığı çevirilerin “bin türlü şikâyete duçar” olduğunu ifade ederken⁵ Şemsettin Sami’nin 1880’de başladığı ama eleştiriler sebebiyle tamamlayamadığı *Sefiller* çevirisini hatırlattığını düşünebiliriz.

Buna karşılık Şemsettin Sami de, kapağında “Fransızcadan harfiyen tercüme olunmuştur” açıklaması bulunan Robenson (1885) çevirisinin “İfade-i Mütercim” başlıklı önsözünde Ahmet Mithat Efendi’ye cevap verir gibidir.⁶

“Tenezzülen eserlerimi okuyanların mâlumudur ki; yazarken birinci dikkat ettiğim şey sade yazmak ve tercüme ederken en ziyâde özendiğim şey aslından ayrılmamaktır. Bu ikinci şıktan lisanımızın şivesine hâle gelir korkusuyla ihtiraz veyâ târiz edenlere, makâm-ı red ve teminde derim ki: Bu şive tagayyüründen lisânımıza ıslah ve terakkîden başka bir şey tertib edemez. Avrupa lisanlarıyla lisanımız arasında tercümeyi müşkülleştiren fark, lafzi ve manevi olarak iki cihete münkasımdır. Lafzi ciheti kelamı terkip eden cümlelerin ve cümleyi teşkil eden kelimatın takdim ve tehirinden ibaret olup buna riayet etmemek mümkün değil ise de, mümkün mertebede kelamı giriflikten kurtarıp

3 “Mukaddime Makamında Bir Hasbihal”, *Nedamet mi? Heyhat!*, İstanbul, 1306, ss. 2-10.

4 Ahmet Mithat Efendi, bunların yanı sıra bazı yazılarında “tavzihen tercüme” ve “tevsiyan tercüme” ifadelerini de kullanmıştır. Özgün metnin anlaşılmayacağını düşündüğü durumlarda başvurduğu bu yöntemlerle özgün metnin içeriğine müdahalede bulunmadığı çevirileri ayrı değerlendirmek gerekir. Burada üzerinde duracağımız *La Dame Aux Camelias* çevirisi, eserin özgün içeriğine müdahalede bulunmadığı çevirilerindendir. Ahmet Mithat Efendi’nin “tavzihen” ve “tevsiyan” tercüme usulleri hakkındaki açıklamaları için bkz. “Papazdaki Esrar, Musavver Roman”, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 3112, 1 Teşrinisani 1888; “Müellefat-ı Ecnebiyeden Tarik-i İktibas”, *Tarik*, nr. 4619, 13 Teşrinisani 1898.

5 “Mütercimin İfadesi”, *Kamere Âşık*, İstanbul, 1303, s. 2.

6 “İfade-i Mütercim”, *Robenson*, İstanbul, 1302, s. 3-4.

cümleleri kısa kesmekle ve suret-i ifadeyi şive-i kâtıbaneden kurtarıp şive-i tekellüme kalb ve takriple bu farkın kısm-ı küllisi izale edilmiş ve bununla beraber lisanımız dahi, sadeleşmekle beraber, güzelleşmiş olur. Manevi ciheti ise Avrupa muharrirleriyle bizim kâtib ve şairlerin arasında düşünmece olan farktır: Efkâr-ı cedide ve terakkıyat-ı hazırayı köhne tarz-ı münşiyane ile ifade etmek müstahildir. Bu tebeddül belki iptida garip görünür; lâkin ilk nazarda garip görünen nice şeyler vardır ki göz-kulak alışmakla menus ve mahbup olur. Islah ve terakkiyi müntiç olan bu tebeddüle en ziyade hizmet edecek şey bu suretle edilecek tercümelerdir.”

Ahmet Mithat Efendi'nin, yaptığı çeviriler dolayısıyla eleştirdiği isim kuşkusuz sadece Şemsettin Sami değildir. Onun tercüme edilen metnin aslına sadık kalmayı önemsemekle birlikte cümle yapısı bakımından da özgün metnin diline bağlı kalmayı tavsiye etmediği, cümleleri kısaltarak daha sade ve kolay anlaşılır biçimde tercüme etmekten yana olduğu yukarıdaki ifadelerinden anlaşılabilir. Ancak 1890'lı yıllarda –Ahmet Mithat Efendi'nin “Dekadan” ithamına maruz kalan- Servet-i Fünuncuların yanı sıra o yıllarda İrtika, *Terakki* gibi dergi ve gazetelerde çevirilerini yayınlayan gençler de özgün metne bağlı kalma kaygısıyla Türkçenin “şive”sini dikkate almayan çeviriler yapıyorlardı. Bu çeviriler telif olarak kaleme aldıkları yazıların dilini de etkiliyor ve ortaya Ahmet Mithat Efendi'nin kurguladığı meşhur “Harhara-i meakırdan...” cümlesi gibi metinler çıkıyordu. Ahmet Mithat Efendi'nin “bazı resail-i mevkutede gördüğü”nü söylediği yazılara ilişkin değerlendirmeleri bu bağlamda okunmalıdır:⁷

“... bazı resail-i mevkutede gördüğümüz hikmet ve felsefe ve sanayi-i nefise intikadatı iştehep bu yolda tercüme olunmuş veyahut tercüme oldukları ketm ile muharririnin güya kendi telifi olmak üzere meydana konmuş şeylerdir. Kant'tan, Renan'dan, Spencer'den bahsederler, Wagner'i, Verdi'yi, Gaunod'u filanı mevki-i intikada çekerler. Materyalizm, Spiritüalizm mesalik-i felsefisinin en ince çığırlarına kadar zihinlerini sevk etmeye çalışırlar. Müzikada sol minör melodileri esnasında birden bire fa majöre intikalın tatsız olacağını şerh ederler. Emile Zola ile Balzac'ın roman meslekleri ile şive-i ifadeleri arasındaki farkı tetkike girişirler. Edebiyatça makbuliyet ve makduhiyet muvazenesi için sanayi-i nefiseden misaller iradına kalkışırlar. Venüs de Milo'nun kırık kollarını bahse katarlar. Rafael'in âsârı üzerinde icale-i efkâr eylerler. Yunan ve Latin mitolojilerine kadar giderler. Siz ise bunları okursunuz okursunuz da hiçbir şey anlayamazsınız. Taaccüp etmeyiniz, yazanlar dahi hiçbir şey anlayamayarak yazmışlardır. Çünkü onlar telif suretiyle kendileri tarafından değil tercüme suretiyle yazılmışlardır.”

7 “Müellefat-ı Ecnebiyeden Tarik-i İktibas”, *Tarik*, nr. 4619, 13 Teşrinisani 1898.

İsmail Habib Sevük, Ahmet Mithat Efendi'nin temsil ettiği “anlam tercümesi” veya “mealen tercüme” ve Şemsettin Sami'nin temsil ettiği “harfiyen” veya “aynen” tercüme usullerini değerlendirirken şu hükmü veriyor:⁸

“İyi tercümeciliğin ilk esas şartı asla sadakat, yani tercümede doğruluktur. Tercümeyi mealen yapıp kendi şivemize mi uydurmalı yoksa kekremsi bir yabancılik hissi verse de aslına sadık mı kalmalı? Tanzimat edebiyatından beri zaman zaman bunun münakaşası yapıldığını kitabımızda yer yer fırsat düştüğçe işaret ettik. Mealen tercümeciliğe Ahmet Mithat, aynen tercümeciliğe de Şemseddin Sami bayraktarlık yapıyordu. Artık bugün bu işin münakaşasına yer yoktur. Davayı Şemseddin Sami'nin bayrağı kazandı. Bütün dünya da tercümeciliği böyle biliyor.”

Evet, İsmail Habib'in bu hükmü verdiği tarihte gerçekten de davayı Şemsettin Sami'nin öncülüğünü yaptığı tercüme yöntemi kazanmıştı. Daha doğrusu dava, bu anlayış kabul edilerek kaybedilmişti. “Kekremsi bir yabancılik hissi” verdiğini kabullenerek bu usulü benimsemek acaba ne kadar doğrudu? Burada kaybeden esasında Türkçe değil miydi? Şemsettin Sami gibi büyük bir dilcinin “harfiyen” tercüme usulünde ısrar etmesi Türkçe için büyük bir talihsizlik olmuştur. Daha sonra Şemsettin Sami'nin usulünü benimseyen Servet-i Fünuncuların yaptığı çevirilerle ve telif eserlerinde de Fransız dilinin cümle yapısını taklit etmiş olmalarıyla Türkçenin cümle yapısı büyük bir hasar görmüştür. Bu yüzden Mehmet Akif, *Fatih Kürsüsünde* adlı eserinde gelenekten kopmadan değişmeyi temsil eden bir kişiyle “modern” anlayışı temsil eden diğer kişiyi konuştururken bu meseleyi tıpkı Ahmet Mithat Efendi'nin “şive-i millî” hassasiyetini hatırlatacak şekilde gündeme getirmiştir.⁹

-Değişti hâlet-i rûhiyye, çünkü asra göre...

Aman şu “halet rûhiyye” bir de “mefkûre”
Ayıp değil ya, gıcıklar benim sinirlerimi!

-Niçin sinirleniyorsun? Taassubun yeri mi?
Biraz değişmeli artık bu eski zihniyyet.
“Lisâna hiç yenilik sokmayın!” demek: Cinnet.

-Hayır taassub eden yok... Şu var ki: *İcâbı*
Tahakkuk etmeli bir kerre; bir de, erbabı

Eliyle olmalı matlûb olan teceddüdler...

Düşün ki böyle midir bizde?

-Şüphesiz.

8 İsmail Habib Sevük, *Garp Edebiyatı ve Biz*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1941, 2. cilt, s. 608.

9 *Safahat 4. Kitap: Fatih Kürsüsünde* (Haz. Fazıl Gökçek), Dergâh Yayınları, İstanbul, 2007, ss. 30-31.

-Ne gezer!

Delili: Kendi sözüdür...

-Kimin, benim mi?

-Evet!

-Ne söylemiştim? Unuttum...

-Canım şu “zihniyyet!”...

-Beğenmedin mi? Fransızca yok mu “mentalite”?

Onun mukâbili...

-Zaten budur ya dert işte!

Tasarrufâtını aynen alırsak İngiliz’in,

Fransız’ın, ne olur hâli, sonra, şivemizin?

Lisânın olmalıdır bir vakâr-ı millisi,

O olmadıkça müyesser değil teâlisi.

Biraz muhâfazakârânedir ya şimdi bu da...

Evet, muhâfazakârım... Bilir misin, bu moda

Taammüm etmeye başlarsa...

-Başlasın! Ne olur?

-İler tutar yeri kalmaz, lisânımız bozulur.

Bugün ne maskara olmuşsa milletin kılığı;

Lisan da öyle olur!

“Anlam tercümesi” usulünü benimseyerek yaptığı çevirilerde Ahmet Mithat Efendi’nin kaynak metinden keyfi olarak uzaklaştığı, hatta “döküp saçtığı” gibi iddialar vardır. Ancak yapılan çalışmalar, onun yaptığı tercümelerin özgün metinlerden uzaklaşmak bir yana, tam tersine aslına en uygun tercüme olduğunu göstermektedir. Burada örnek olmak üzere iki eserden söz edeceğiz. Biri, bir roman, Türkçeye birçok çevirisi yapılmış olan, Alexandre Dumas Fils’in meşhur eseri *La Dame Aux Camelias* (Kamelyalı Kadın), diğeri, yine çok bilinen bir fikir eseri, Jean Jacques Rousseau’nun *Du Contrat Social* (Mukavele-i İctimaiye/Toplum Sözleşmesi)’i. Her iki eser Ahmet Mithat Efendi’den sonra başka mütercimler tarafından da tercüme edilmişlerdir. Bunlar arasında yapılacak bir karşılaştırma, Türkçenin “tercüme dili” bakımından nereden nereye doğru yöneldiği konusunda bir fikir verebilir.¹⁰

10 *La Dame Aux Camelias*’ın farklı çevirileri üzerine öğrencim Doç. Dr. Harika Durgun’un Ahmet Mithat Efendi Sempozyumu’nda (Ahmet Mithat Efendi Külliyyatı ve Neşir Problemleri Sempozyumu, 17-18 Aralık 2015, Ege Üniversitesi, İzmir) sunduğu yayınlanmamış bildiriden çok yararlandım, kendisine teşekkür ederim. Rousseau’nun eseri üzerine Doç. Dr. Özlem Nemutlu’nun yaptığı çalışma da (“Ahmet Mithat Efendi ve Jean Jacques Rousseau”, *Yeni Türk Edebiyatı*, S. 13, Nisan 2016, ss. 95-118) burada kullandığım malzemeye kolayca ulaşmamı sağladı, ona da teşekkür borçluyum.

Özgün metin:

Mon avis est qu'on ne peut créer des personnages que lorsque l'on a beaucoup étudié les hommes comme on ne peut parler une langue qu'à la condition de l'avoir sérieusement apprise. N'ayant pas encore l'âge où l'on invente, je me contente de raconter.

La Dame Aux Camelias'dan alınan yukarıdaki satırlar farklı mütercimler tarafından şöyle tercüme edilmiştir:

Ahmet Mithat Efendi çevirisi:

Benim mütalaam şudur ki bir adam bir lisanı ancak onu cidden öğrenmiş olmak şartıyla söyleyebileceği gibi müellif ahval-i beşeri ariz ü amik tahkik ve tetkik etmeyince romanlarda görülen aza-yı vak'ayı icat eyleyemez.

Ben henüz icada muktedir olacak bir sinn ü salde bulunmadığımdan yalnız nakl-i hikâye ile iktifa eyleyeceğim. (Ahmet Mithat, 1880, s. 11)¹¹

M. Vasıf çevirisi:

Reyim şu merkezdedir ki: Bir insan bir lisanı cidden tahsil etmedikçe o lisanla bihakkın mükâlemeye nasıl muktedir olamazsa ahval-i beşer layıkıyla tetkik edilmedikçe bir vakayı tasvir için aza-yı muhayyele icat edebilmek de kabil olamaz.

Ben henüz icada muktedir bir sinnde bulunmadığım cihetle yalnız nakl-i vaka ile iktifa edeceğim. (M. Vasıf, 1911, s. 3)

Mustafa Nihat Özön çevirisi:

Benim fikrim şudur ki, bir dil ancak adam akıllı öğrenilmek şartıyla konuşulduğu gibi insanlar da ancak çok tetkik edildiği zaman şahıslar yaratılabilir.

Daha icad etme yaşında olmadığım için, anlatmakla yetineceğim. (Mustafa Nihat Özön, 1961, s. 13)

Mithat Cemal Kuntay çevirisi:

Ben derim ki: bir dil adamakıllı öğrenilmedikçe konuşulamayacağı gibi insanlar da iyiden iyiye tetkik edilmedikçe roman şahısları yaratılamaz.

Ben de yaratacak yaşta olmadığım için hikâye etmekle kalıyorum. (Mithat Cemal Kuntay, tarihsiz, s. 19)

Zahir Güvemli çevirisi:

Bence bir dil nasıl iyice öğrenildikten sonra konuşulabilirse, bir eserin

¹¹ İsmail Alper Kumsar tarafından günümüz alfabesine aktarılan metinden yararlanılmıştır: Dergâh Yayınları, İstanbul, 2021.

kahramanları da insanlar iyice incelendikten sonra yaratılabilir. Ben, daha, yaratma çağına gelmediğim için, gördüklerimi anlatmakla kalacağım. (Zahir Güvemli, 1959, s. 15)

Tahsin Yücel çevirisi:

Bana kalırsa, bir dil ancak iyice öğrenildikten sonra konuşulabildiği gibi, roman kahramanları da insanlar iyice incelendikten sonra yaratılabilir.

Ben daha uyduracak yaşa gelmediğim için, anlatmakla yetiniyorum. (Tahsin Yücel, 1963, s. 3)

Başka bir cümle:

Je me promenai dans l'appartement et je suivis les nobles curieuses qui m'y avaient précédé.

Ahmet Mithat Efendi çevirisi:

Ben daire içinde gezinirdim. Ol kibar madamlar dahi benim girdiğim odalara önüm sıra girerlerdi. (Ahmet Mithat, s. 13)

Tahsin Yücel çevirisi:

Dairede dolaştım, benden önce gelmiş meraklı soyluların ardından gittim. (Tahsin Yücel, 1963, s. 4)

Benden önce gelmiş soylu ve meraklı kadınları izleyerek gezdim daireyi. (Tahsin Yücel, 2013, s. 3)

Diğer bir cümle:

Et malgré moi je m'apitoyais sur le sort de Marguerite Gautier. Cela paraîtra peut-être ridicule à bien des gens, mais j'ai une indulgence inépuisable pour les courtisanes, et je ne me donne même pas la peine de discuter cette indulgence.

Ahmet Mithat Efendi çevirisi:

Marguerite Gautier'in dışarı olduğu hale yüreğimi acımdan men edemezdim. İhtimal ki bu hâl birçok adamlara gülünç görünür. Fakat şu aşüftelik halinde bulunan kadınlara gönlümde bitmez tükenmez bir merhamet vardır ki bu merhamet üzerine bahsetmek zahmetini ihtiyara bile hacet görmem. (Ahmet Mithat, s. 17-18)

Tahsin Yücel çevirisi:

Elimde olmadan Marguerite Gautier'nin kaderine acıyordum. Birçok insanlara gülünç gelecek belki bu, ama yosmalara karşı tükenmez bir hoşgörülülüğüm vardır, bu hoşgörülülüğü tartışmak zahmetine bile girmem. (Tahsin Yücel, 1963, s. 8)

Elimde olmadan Marguerite Gautier'nin yazgisına acıyordum. Birçok insanlara gülünç gelecek belki bu, ama yosmalara karşı tükenmez bir hoşgörü vardır, bu hoşgörüyü tartışmak çabasına bile girmem. (Tahsin Yücel, 2013, s. 6)

Bu örnekler, Ahmet Mithat Efendi'nin asıl metinden uzaklaşmadığını, bir ilavede bulunmadığını veya herhangi bir ibareyi çıkarmadığını, aynı zamanda Türkçenin “şive”sine en uygun tercümenin de onun tarafından yapıldığını gösteriyor. Işın Bengi Öner'in *La Damme aux Camelias*'nın üç çevirisini (Ahmet Mithat, Mustafa Nihat Özen ve Mithat Cemal Kuntay) karşılaştırdığı çalışmasında ulaştığı sonuç ve verdiği hüküm de bu yöndedir:¹²

Burada yapılan incelemede, İsmail Habib Sevük'ün “mealen” çeviri olarak tanımladığı Ahmet Mithat Efendi çevirisinin, ele alınan üç çeviri içinde, kaynak metne en yakın çeviri olduğu anlaşılmıştır. Sevük'ün tercihi olduğunu anladığımız Midhat Cemal çevirisinin ise incelenen üç çeviri içinde kaynak metinden görece olarak en uzak çeviri olduğu saptanmıştır. Yani İsmail Habib Sevük'ün saptamalarıyla, bu çalışmada elde ettiğimiz sonuçlar birbirinden farklıdır.

Jean Jacques Rousseau'nun *Du Contrat Contrat Social* adlı eseri de Türkçeye ilk olarak Ahmet Mithat Efendi tarafından tercüme edilmek istenmiş, yazarın bu teşebbüsü ne yazık ki yarım kalmıştır.¹³ Kendisinin çıkardığı İttihat gazetesinde imzasız olarak yayınlanan bu çeviri¹⁴ ile diğer çeviriler arasındaki karşılaştırma da Ahmet Mithat Efendi'nin savunduğu “mealen tercüme” usulünün ne kadar doğru olduğunu göstermektedir. Eserden alınan birkaç paragrafın Ahmet Mithat Efendi, Hüseyin Cahit ve günümüze en yakın oldukları için seçtiğimiz Şemsettin Yeltekin (2013) ve Enver Günsel (2015) tarafından yapılmış çevirileri şöyledir:¹⁵

Özgün metin:

La famille est donc, si l'on veut, le premier modèle des sociétés politiques, le chef est l'image du père, le peuple est l'image des enfants, et tous étant nés égaux et libres, n'aliènent leur liberté que pour leur utilité. Toute la différence est que dans la famille l'amour du père pour ses enfants le paie des soins qu'il leur rend, et que dans l'État le plaisir de commander supplée à cet amour que le chef n'a pas pour ses peuples.

12 Işın Bengi – Öner, “Türk Edebiyatında *La Dame Aux Camelias* Çevirileri”, Çeviri Bir Süreçtir... Ya Çeviribilim?, Sel yayıncılık, İstanbul, 1999, ss. 45-63.

13 Ahmet Mithat Efendi'nin çeviri teşebbüsü ve çevirinin yarım kalışı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Özlem Nemutlu, “Ahmet Mithat Efendi ve Jean Jacques Rousseau”, *Yeni Türk Edebiyatı*, S. 13, Nisan 2016, ss. 95-118.

14 *Mukavele-i İctimaiye*, İttihat, nr. 8-19, 24 Temmuz-5 Ağustos 1876.

15 Örnekler için bkz. Özlem Nemutlu, a. g. m., s. 111 vd.

Ahmet Mithat Efendi çevirisi:

İmdi familyalar cemiyet-i siyasiyenin (yani hükümetlerin) birinci numunesi demek olur. Bu cemiyetin reisi (hükümdar) peder surettir. Efrad-ı milleti ise çocuklar suretidir. Ve cümlesi müsavi ve hür yaratılmış olduklarından kendi hürriyetlerini satmazlar; illa yine kendi istifadeleri içinsatarlar. Hükümet-i siyasiye ile familyalar arasında şu fark vardır ki pederin çocuklarına olan muhabbeti, çocuklarına olan hizmet-i hıfziyesinin ücret ve mükâfatı olur ve bir hükümette ise hubb-i riyaset hükümdarın milleti hakkında mevcut olmayan muhabbetinin yerine kaim olur. (Ahmet Mithat Efendi, Ahmet Mithat Efendi, *Mukavele-i İctimaiye, İttihat*, nr. 8, 19 Temmuz 1876)

Hüseyin Cahit çevirisi:

Binaenaleyh aile, siyasi sosyeterin ilk örneğidir denilebilir. Şef babanın hayalidir, hak da çocukların. Hepsı müsavi ve hür doğdukları için hürriyetlerinden ancak kendi faydaları uğrunda vazgeçerler. Bütün fark şundadır: Ailede babanın çocuklarına karşı duyduğu muhabbet, gösterdiği ihtimamların mükâfatını teşkil eder. Devlette ise emretmek zevki bir şefin kendi halkına karşı malik olmadığı bir muhabbetin yerini tutar. (Hüseyin Cahit Yalçın, *Sosyal Mukavele yahut Siyasi Hukuk Prensipleri, FikirHareketleri*, S.111, s.110)

Şemsettin Yeltekin çevirisi:

O halde aile, siyasi toplumların ilk örneğidir: şef babanın imgesidir, halk çocukların imgesidir; ve hepsi de eşit ve özgür olduklarından, özgürlüklerini ancak kendi yararları için bağışlarlar. Bütün fark şuradadır ki, ailenin içinde, babanın çocuklarına karşı beslediği sevgi, çocukların ona gösterdikleri özende karşılığını bulur; ama devletin içinde, buyurma zevki, şefin halkları için duymadığı o sevginin yerini alır. (*Toplum Sözleşmesi*, Araf Yayınları, İstanbul, 2013, s. 7-8)

Enver Günsel çevirisi:

O halde ailenin, siyasi toplumların ilk modeli olduğu söylenebilir; burada baba yönetici, çocuklar onun yönettiği halktır. Ailede herkes özgür ve eşit olarak doğduuna göre, özgürlüklerinden sadece kendi çıkarları için fedakârlık ederler. Burada tek fark, ailede baba, büyütüp yetiştirdiği çocuklarını severken, halkı yönetenler, yönetimleri altındaki insanları sevmeyebilirler. (*Toplum Sözleşmesi*, İstanbul, 2015, s. 20)

Özgün metin:

Les combats particuliers, les duels, les rencontres sont des actes qui ne constituent point un état; et à l'égard des guerres privées, autorisées par les

établissements de Louis IX roi de France et suspendues par la paix de Dieu, ce sont des abus du gouvernement féodal, système absurde s'il en fut jamais, contraire aux principes du droit naturel, et à toute bonne politique.

Ahmet Mithat çevirisi:

Muharebat-i hususiye yani düello ve müsademe-i beyne'l-şahseyn gibi şeyler birer harekettirler ki medeniyetçe makbul bir hâl teşkil edemezler. Fransa Kralı Dokuzuncu Lui'nin müsaade ettiği ve "Paix de Dieu" yani "Musalaha-i İlahiye" denilen mütareke-i umumiyenin terk ve tatil eylediği işbu muhaberat-i hususiye derebeyliği hükümet-i cab baranesinin suiistimalatından olup beğenilmez bir suret ve hukuk-ı tabiiye ve siyaset-i müstahseneye tevfiik kabul etmez bir fena harekettir. (Ahmet Mithat Efendi, *İttihad*, nr.11, 24 Temmuz 1876.)

Hüseyin Cahit çevirisi:

Hususi kavgalar, düellolar, çarpışmalar bir hal teşkil edemeyecek hareketlerdir. Fransa Kralı IX cu Louiz'nin müesseseleri tarafından müsaade edilen ve Dieu Sulhu ile kaldırılan hususi harpler feodal hükümetin suiistimalleridir ve gayet manasız bir sistemdirler; tabii hukuka ve her türlü iyi bir hükümete mugayirdirler. (Hüseyin Cahit Yalçın, *Fikir Hareketleri*, S. 113, s. 14)

Şemsettin Yeltekin çevirisi:

Özel kavgalar, düellolar, karşılaşmalar, hiçbir şekilde bir durum oluşturmayan edimlerdir; ve Fransa kralı IX. Louis'nin kurallarının izin verdiği ve de Tanrı'nın dayattığı barışla askıya alınan özel savaşları yönünden bakıldıkta, bunlar, doğal hukuk ilkelerine ve her türlü iyi *politie*'ye aykırı, hiç olmadığı kadar saçma bir sitem olan feodal yönetimin aşırılıklarıdır. (s. 15)

Enver Günsel çevirisi:

Kişisel çatışmalar, kavgalar, düellolar genel bir durum oluşturmazlar. Ama Fransa Kralı IX. Louis'nin çıkardığı ve Tanrı Barışı tarafından durdurulan özel savaşlar kötü, saçma bir sistem olan feodalizmin kötü sonuçlarına dayanır, saçma savaşlardır ve bütün iyi politikalara doğal haklar prensiplerine karşıdır. (s. 26)

Özgün metin:

Je suppose les hommes parvenus à ce point où les obstacles qui nuisent à leur conservation dans l'état de nature, l'emportent par leur résistance, sur les forces que chaque individu peut employer pour se maintenir dans cet état. Alors cet état primitif ne peut plus subsister, et le genre humain périrait s'il ne changeait sa manière d'être.

Ahmet Mithat çevirisi:

İnsanları ol noktada farz ediyorum ki kendilerinin hâl-i tabiisi içinde yaşayagitmelelerini bazı mevani men etmiş ve her ferdin kendi beka-yı mevcudiyetini temin için sarf edebileceği kuvvet o mevaniye mukavemetten aciz kalmış. Bu hâlde insanın ilk ahval-i bedeviyesi artık devam edemiyor. Eğer kendi idare-i mahsusasını değiştirmese nev-i beşerin kaybolup gideceği tahakkuk etmiş. (Ahmet Mithat Efendi, İttihat, nr. 12, 13 25 Temmuz 1876)

Hüseyin Cahit çevirisi:

İnsanları öyle bir hale erişmiş farz ediyorum ki o zaman, tabiat halinde yaşamalarına zarar veren engeller her ferdin tabiat içinde mevcudiyetini idame için kullanabileceği kuvvetlere tesadüfleri sayesinde galip geliyorlar. Böyle olunca, o ilk hal artık devam edemez. İnsan nev'i, hayat tarzını değiştirmese mahvolur. (Hüseyin Cahit Yalçın, *Fikir Hareketleri*, S. 113, s. 142)

Şemsettin Yeltekin çevirisi:

İnsanların, doğal durumda yaşarlarken korunmalarına zarar veren engellerin, direnişleri sonucu, herbir bireyin o doğal durumda ayakta kalmak için kullanabileceği güçlere baskın çıktıkları o noktaya ulaşmış olduklarını varsayıyorum. O zaman o ilkel durum bir daha devam edemeyecektir; ve insan türü eğer var olma tarzını değiştirmeseydi ortadan kalkardı. (s. 20)

Enver Günsel çevirisi:

Öyle sanıyorum ki, insanların geldiği noktada, doğal hallerde yaşam koşullarının önündeki engellerin gücü, bireylerin devlette yaşamını idame ettirmesi için gerekli olan kaynaklardan daha büyüktür. O halde ilkel koşullar artık devam edemez ve yaşam tarzını değiştirmedeği takdirde insan ırkı yok olma mahkûmdur. (s. 30)

Özgün metnin cümle yapısına “harfiyen” bağlı kalma kaygısının tercümeleleri nasıl anlaşılabilir hâle getirdiğini bu örnekler gösteriyor. Ahmet Mithat Efendi özgün metinde bulunmayan eklemelerde bulunmuş, ama onun metinleri –en azından- anlaşılıyor. Hüseyin Cahit’in de kitabı bir Servet-i Fünuncu gibi değil, Ahmet Mithat’ın usulünü benimsemiş bir mütercim gibi çevirdiği görülüyor. Onun çevirisinde de Türkçe’nin “şive”si gözetilmiş, bu yüzden ortaya anlaşılır bir metin çıkmıştır. Özellikle fikir eserlerinde tercümenin amacı anlaşılabilir olmalıdır. Bu iki yazarımızın bu amaca uygun çeviriler yaptıkları görülmektedir. Buna karşılık diğer iki mütercim, asıl metnin cümle yapısına bağlı kalma kaygısıyla hareket ettiklerinden ve bunun yanı sıra tercüme için gerekli yetkinliğe sahip olmadıkları için ortaya anlaşılabilir çeviriler çıkmıştır.

Sonuç olarak tercüme hususunda Şemsettin Sami’nin, ardından Servet-i Fünuncuların ve daha sonra da onları izleyenlerin değil de Ahmet Mithat Efendi’nin usulünü

benimsemiş olsaydık belki de Türkçe bu kadar hasar görmeyecek ve bizler de Batı dillerinden yapılan çevirileri anlayarak okuyabilecektik. Bugün Avrupa dillerinden tercüme edilen birçok eserin, bütün kelimeleri Türkçe olduğu hâlde anlaşılmasının sebebi, bu çevirilerde asıl metnin cümle dizilişine bağlı kalma ısrarıdır. Başka deyişle, Türkçenin “şive”si gözetilmeden yapılan bu çevirilerin anlaşılmasının sebebi, “anlam tercümesi” yerine “harfiyen” tercüme usulünde ısrar edilmesidir.

12. BÖLÜM

Hukuk Dili-Kanunların Dili

Murat Erol

Türkiye’de Hukuk ve Kanun Dilinin Dönüşümünde Anlam Sorunu

Ramazan Çağlayan

Geçmişten Günümüze Hukuk Dilimiz Üzerine

..... TÜRKÇE ŞÛRASI .....

TÜRKİYE'DE HUKUK VE KANUN DİLİNİN DÖNÜŞÜMÜNDE ANLAM SORUNU

Murat EROL*

Öz

Anayasa, kanun ve genel olarak hukuk dilindeki tercihlerin anlama, anlatma, vasıflandırma, hukuk dilinde bir anlam bütünlüğü sağlama yeterlilikleri konusunda belli sorunları içermektedir. Osmanlı İmparatorluğu döneminde Kanun-ı Esasi kavramının, 1921 ve 1924 yıllarında Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, devam eden süreçte Esas Teşkilat Kanunu ve nihai olarak anayasa olarak karşımıza çıkması, bu kavramların genel olarak bir anlama karşılık gelip gelmediği konusundaki tartışmaları bitirmiş değildir. Diğer yandan mevzuattaki farklı örnekler, farklı değişim, sadeleştirme, öz Türkçeleştirme örnekleri konusunda pek çok gelişme yaşanmıştır. Bu süreçler ve sonrasında kanunların dil bakımından kendi iç tutarlılığı ve diğer kanunlarla olan tutarlılığı da dikkati çeken bir husustur.

Bütün bunlar bağlamında asıl ele alınması hedeflenen konu, dil ve anlam yoluyla hukukî gerçeğin ortaya konulmasında nasıl bir aşamaya gelindiğini tartışmaktır. Hukukî anlam hukukî gerekçelendirmeleri de getirecektir; hukukun gerçeği gerek mahkemelerde hüküm olarak, gerekse de mevzuatta bağlayıcı kural olarak sonuçları olan bir durumdur. O halde hukukî anlam ve anlama net olmalıdır ki, bu anlam karşısında hukukun hareket alanı bir netlik içerebilsin. Hukukî anlama ve anlatımın özel bir dili olduğu ve bunun bütün hukuk sistemiyle bağlantısı vurgulanarak kavram tercihlerinin önemi ortaya konulacak.

Anahtar Kelimeler: Dil, anlam, hukuk, anayasa, kanun, Öz Türkçeleştirme

* Adalet Bakanlığı Eğitim Dairesi Başkanlığı Daire Başkanı, Adalet Dergisi Editörü, Türkiye Adalet Akademisi Öğretim Üyesi.

Giriş

Dil, anlama ve anlatma, tanımlama, gerçeğe varma gibi konularda zihin işleyişimizin en büyük imkânıdır. Dil imkân olduğu kadar, aynı zamanda bir zemindir. Bu zemin üzerinde gerçekleşir düşünme faaliyetinin tüm yönleri. Dil, zeminle bir inşaya girişirken, bu zemin üzerinde hareketin imkanlarını da sunmaktadır. Dil inşa edilen ve inşa eden bir yapı taşır. İnsanın varlık sahasıyla gerçekleştirdiği tüm illiyeti, dil ve dilin sağladığı hafıza ve düşünme ile gerçekleşmektedir.

Dil ve anlam konusunun farklı meslek ve bilim sahalarındaki durumunun ele alınması bu sahalardaki faaliyetin niteliğini belirleyecek önemdedir. Meslek ve bilim dilinin, gündelik dile etkisi de olması yanında en önemli yönü, o alandaki bir konunun, olayın, olgunun ve durumun anlaşılmasında, anlatılmasında ve çözüme kavuşturulmasında doğrudan belirleyicilik taşımasındadır. O halde bir terminolojinin en büyük etkisi ve katkısının meselenin o sahaya çekilmesinde, o sahanın değer ve kurallarına göre ele alınmasında ve nihai olarak neticeye kavuşturulmasında olduğu söylenebilir. Bu bağlamda dil ve anlam meselesinin hukuk sahasında ele alınması, hukukun ve mevzuatın vazettiği dilin değişimi ve dönüşümünü içerdiği kadar bir anlama, anlamlandırma, anlatma ve hüküm bağlamını içermektedir.

Türkiye’de hukuk dilinin zenginliğine eş değer bir zenginlik ve özgünlük taşıyan alan sayısı azdır. Dini ve edebi saha dışında hukuk alanı, dil ve ürettiği kavramlar ile önemli bir varlık göstermiştir. Hukuka dair anlama faaliyetine, bu dil özgünlüğü ve lafzî yönü önemli bir imkân sağlarken, diğer yandan ise uygulama bakımından sürece doğrudan etki yapmaktadır. Örneğin, hukuki bir sorunun yanlış vasıflandırılması, konuyu farklı maddelerin konusu haline getirecektir ki buna maddi hata ve hukuki hata diyoruz.

Felsefe alanında yapılan dil ve anlam çalışmalarının görece de olsa verimli olduğu belirtilebilir. Ne yazık ki bu durumun, ülkemizde hukuk sahasında olduğunu, felsefi birikimin hukuk teorisine tatbik edildiğini söylemek ise son derece zordur. Hukukun maddi hukuk veya pozitif hukuk dediğimiz boyutunun baskın karakteri, hukukçuları var olan mevzuat hükümleri üzerinden tartışmaya yöneltmektedir. Bu durum, hukuk mesleklerinde, mesleğin tabii sonucu olmasından dolayı bir sorun teşkil etmez; ancak teorik açıdan beklentilerin maalesef yok denecek düzeyde olması da kaygı vericidir. Akademik çevrelerin yine baskın şekilde maddi hukuka eğilmesi, bir düşünme kültürü olarak teorik meselelere yönelmemelerini ya da teoriyi maddeler üzerinde konuşmak ve yazmak şeklinde anlamalarını doğurmaktadır. Bu anlamda hukukun giderek bir tür mühendislik faaliyeti gibi teknik bir faaliyete dönüşmesini de getirmektedir. Hukukun teknik bir faaliyet olmaması, doğrudan toplumla ilgili olmasından kaynaklanmaktadır. Zira hukuk toplumların kendi özellikleri, şartları ve tarihi süreçlerinde oluşur; diğer yandan ise hukuk uygulanırken de doğrudan yine topluma ve fertlere yönelir. Bu bakımdan mühendislikten çok, güncel uygulamaları

itibariyle sosyoloji ile yakın bağı bulunurken, oluşma evresi ise tarih ve felsefeyi elzem kılmaktadır.

Bugün dilden kaynaklı anlam sorunları ile karşı karşıya olduğumuz bir gerçektir. Gündelik dilin, gelişen teknoloji karşısında kendini koruyamadığı dikkati çekmektedir. Diğer yandan ise geçmiş dönemlerde girilen dilde sadeleşme sonucunda ortaya çıkan kavramlar ve kelimeler ile eski kavramların yan yana bulunduğu da dikkatten kaçmamaktadır. Dilin en güçlü olduğu bilim dallarından hukuk sahasında, dil konusunda keskin ve son derece gerekliliği tartışmalı müdahalelere rağmen, sahanın kendi dilini üretme direnci de dikkati çekmektedir. Bu alanda ne yazık ki, ideolojik veya tarafgirlikten sıyrılarak hakkaniyet ve anlamı hedefleyen az sayıda çalışmanın yine son dönemde yayımlandığını ifade etmek gerekiyor. Gözler'e göre, dil konusunda üstünlük değerlendirmesinde bulunmaktan, milliyetçi düşüncelerden uzak durmak gerekir; zira dil de bilimin konusudur ve tartışmalarda akıl-mantık çerçevesinde hareket etmek zorunluluktur.¹ Ancak dile yönelen tarafgir bakış ne yazık ki, dile yapılan müdahaleleri keskinleştirdiği gibi eski dilde yazılan eserlere de dönem dönem yönelmiştir. Bu da sadece dil üzerinden bir hafıza icadını değil, tarihi kaynakların kıymetinin bilinmemesini de doğurmuştur. O yüzden dil meselesine, ideoloji, modernleşme, gelenek bağlamlarından beslenen bir tarafgirlikle değil, hafıza, tarih, anlam işlevi gibi farklı yönlerden yaklaşmakta fayda görünmektedir.

I. Dilin Olgular ve Olayla Anlam İliyeti

Dilin salt bir iletişim aracı olarak ifade edilmesi belli oranda doğruluk içerse de tanımlama yeterli değildir. Diğer yandan ise dilin bir temsililik aracı olarak görülmesi yaygın bir kanaattir. Bu yaklaşım çerçevesinde kelime ile dünya arasındaki bağ temsili bir ilişkidir.² Dil, varlıkları ifade eden semboller bütünüdür, şeklinde bir yaklaşım ortaya koymak meseleyi düzleştirici bir mahiyet taşımaktadır. Meselenin dil (tabii olarak insan) ile şey/varlık arasındaki ikili bir iletişim hatta süreç olmadığı ifade edilebilir. Anlamı, insan ve şey arasındaki doğrudan tekil ilişki olarak ele aldığımızda, Descartesci özneyi aktifleştirip dili salt araç haline getirerek, öz ve anlamı belirlemeyi özneye bırakmayı da teklif etmiş olacağız. Varlığın/eşyanın anlamı öznenin bağımsızdır; o kendi hakikati çerçevesinde bulunur. İnsanın ona yönelmesi de, sadece eşyanın hakikati ve anlamı bakımından bakıldığında yine eksiklikler taşıyacaktır. Eşyanın veya varlığın anlamına yönelen insan, kendi bildikleriyle bir anlam çevresine dâhil olacaktır. İnsanın dil tutumu, dil imkânlarıyla oluşturduğu anlam alanı, yöneldiği eşyanın anlam alanıyla kesiştiği oranda bir anlama oluşacaktır.³ Varlıklarla

1 Kemal Gözler, *Hukuk Dilinin Öz Türkçeleşmesi Üzerine*, Bursa, Ekin Basın Yayım Dağıtım, 2021, s.2

2 Mustafa Tören Yücel, *Hukuk Felsefesi*, Ankara, Türkiye Adalet Akademisi Yayınları, 2014, s. 342

3 Gadamer'in bu noktada "önyargı" kavramına yüklediği bir tür "önbilgi" anlamına da değinmekte yarar var: "Akıl mutlak kendi kendisini inşası görüş noktasından sınırlayıcı bir önyargı olarak ortaya çıkan şey, aslında bizatihi tarihsel gerçekliğe aittir."

ilişkiye geçen insan önce kendi anlam dünyasında bir oluş gerçekleştirir, bu da ona, eşyaya yönelmesi halinde eşyanın anlamıyla karşılaşma imkânı sağlayacaktır. Dil ve anlama arasındaki doğrudan bağlantının bir diğer ayağındaki unsur ise olay, olgu veya durumdur. Ancak bunların bir anlama konusu olabilmesi için insanın nazarı dikkatinde olması elzemdir. İnsan bunlara yöneldiğinde anlama faaliyetinden söz edilebilir; diğer yandan insanın yönelip yönelmemesi bahsi geçenlerin var olmasını veya anlam taşımalarını etkilemez. Oradaki hal bir anlam meselesi haline –ifade edildiği gibi- insanın ona yönelmesi ve hareketiyle ilgilidir.

Diğer yandan değişen şartlar karşısındaki insanın tutumu da üzerinde durulacak bir husustur. Değişen şartların, insanın duygu ve düşüncesinin odağına tam olarak etki ettiğini, bütünüyle ele geçirdiğini söylemek zordur. İnsan bir tür “uyum” ile değişen şartlar karşısında kendi inanç ve düşünce özünü korumaktadır. Ortaya çıkan her yeni durum, odak düşünce ve inancın bir tür yeni “karşılaşmalar” refleksi ile kendini onarmasına, yenilemesine, değişerek kendi kalmasına da imkân sağlamaktadır. Bu doğal uyumun dışında kalan çatışma alanları kırılmalar doğurmaktadır. Bu kırılmalar hem insanın bizzat kendisi, hem de dış şartlarla/şartlarda gerçekleşmektedir. Doğal uyum yoluyla yeni durumları aşmak veya bunlarla çatışmasız hale gelmek toplumların da siyasetin de genel seyri açısından belli imkânları taşımaktadır. Aksi yönde düşündüğümüzde; uyumsuzluk ve çatışma neticesinde ortaya çıkan kırılma ve parçalanmalar tarihin, siyasetin, toplumun veya insanın olağan seyrini değiştirme açısından önem taşırlar.

Dil meselesinin önemli bir yönünü anlam işlevi/amacı oluştururken, bu anlam konusuna güç katan yön ise tarihî hafızadır. Dilin hafızası, sürekliliğiyle oluşmaktadır. Dilin hafızası ile genel olarak hafızayı ayrı ayrı ele almak gerekir. Zira dil hafıza değildir, hafıza geçmişi ve olanı içerir, gelecek henüz hafızanın dışındadır. Hafızanın da içinde bulunduğu bütüne zihniyet demek mümkündür. Zihniyet dünyayı algılama, anlama, tanıma, görme biçimidir; zihniyet sahip olduklarımızı nasıl harekete geçireceğimiz ile ilgili bir durumdur. Dil, bütün bu olan bitenin anlam kazanması, anlaşılması, anlatılmaya hazır hale gelmesi, anlama sonrasında farklı düşüncelerin üretilmesi gibi hususların zemini, kilidi olarak bir işlevi yerine getirmektedir. Dil, ele alınan olayı, üzerinde durulan konuyu anlamlandırmak için hafızanın imkânlarını açmaya çalışır. Bu anlamda dil hem kişinin kendi iç hafızasıyla, hem de toplum/millet hafızasıyla irtibatını sağlamaktadır. Gadamer'e göre, anlama faaliyeti bir şekilde geleceğe kendisiyle muhatap olma imkânı sağlar.⁴ O nedenle dil, küçük ve büyük hafıza ve geleneklere sahip olmanın, orasıyla irtibat kurmanın, oraya dâhil olarak yürümenin imkânıdır. Buradan bakıldığında, bir bilim dilinin kavramının da o alanın hafızasıyla irtibatın tüm imkânlarını taşıdığı görülecektir.

(Hans- Georg Gadamer, *Hakikat ve Yöntem, II. Cilt*, Çev.: Fahrettin Arslan-İsmail Yavuzcan, İstanbul, Paradigma Yayınları, 2009, s. 21)

4 Gadamer, s. 28

Zihin, kendini biçimlendiren ve oluşturan zihniyete göre hareket eder. Zihniyet ise dile dayalı maddi ve manevi unsurlardan, katmanlar halinde geleneklerden oluşur. Zihnin, zihniyete göre anlama ve anlamlandırması olay, olgu ve durumlara göre değişir. Bu halde zihin, kendi yapısına göre anlama hareketi oluşturur. Bizatihi zihniyeti anlama için yeterli görelere yanında örneğin Wittgenstein gibi “*Yalnızca olgular bir anlamı dile getirebilir, bir adlar sınıfı bunu yapamaz.*”⁵ diyenler de bulunmaktadır. Wittgenstein’a göre “*Düşünce anlamlı tümcedir. Tümcelerin toplamı dildir. İnsan, her anlamın dile getirilmesini sağlayan diller kurma yeteneğine sahiptir; her sözcüğün nasıl ve neyi imlediği konusunda hiçbir fikri olmaksızın.*”⁶ Filozof’a göre “*Tümce, gerçekliğin bir tasarımıdır. Tümce, gerçekliğin, biz onu nasıl düşünüyorsak, öyle bir taslağıdır.*”⁷ Bu bağlamda Filozof’un da öne sürdüğü cümlenin yani dilin bir gerçeklik tasarımı olduğu tezi ile yalnızca olguların anlamı belirlediğine ilişkin tezler arasındaki ayırım ikisi arasındaki farklı noktalara da odaklanmayı gerektirecektir.

Derrida’ya göre ise, geleneksel akıl anlayışı varlığın anlamını tam bulunuş (présence) olarak anlarken, bu yeni aklın, yeni bakışın mantığı, varlığın anlamını tam bulunmayı (non-présence) olarak anlar.⁸ Derrida’dan yola çıkarsak anlama faaliyeti, muhatabımızla olduğu kadar bizim değişen anlama halimizle de ilgilidir.

Denkel de zihinlerimiz olmasa anlamların olmayacağını ifade etmiştir. Denkel’e göre herhangi bir şeyin belli bir anlama gelebilmesi için, onu o şekilde değerlendirmeye imkân sağlayacak bir yapı gerekir.⁹ Sadece olay veya durumun yapısı, o anki etkisi değil, zihnin de hazır halde olması gerekiyor. Denkel’e göre, tartışmakta olduğumuz bakış açısına göre, anlamlılığın temel doğası, adlara ve adlandırmaya özgü olan bir düzenek, bir işleyiş biçimiyle belirleniyor. Sözcüklerimiz haricimizdeki nesnelere adlandırıyorlar; biz de böyle sözcüklerle dilin kurallarına uygun cümleler kurduğumuzda, bu adların karşılığı olan şeyleri birleştiren anlamlar elde ediyoruz. Nihai olarak Denkel de anlamı, bir sözcüğün adlandırdığı nesneden başkası değil şeklinde ifade etmiştir.¹⁰

Gadamer’e göre anlama, “*mevcut nesne ile değil, fakat onun etki tarihi ile olan öznel bir ilişkidir, diğer bir deyişle, anlama anlaşılacak şeyin varlığına aittir.*”¹¹ Diğer yandan Gadamer metnin anlamının, herhangi tarihsel bireyin bilincini aşan hakikat iddiasında bulunduğu için, “*kendini tecrübe eden şahsı değiştiren bir tecrübe*” haline geleceğini

5 Ludwig Wittgenstein, *Tractatus Logico-Philosophicus*, Çev.: Oruç Aruoba, İstanbul, Metis Yayınları, 2010, 7. Baskı, s. 31

6 Wittgenstein, s. 47

7 Wittgenstein, s. 47

8 Tülin Akşin, “Önsöz”, Jacques Derrida ile Julia Kristeva Arasında Söyleşi, *Göstergebilim ve Gramatoloji*, Çev.: Tülin Akşin, İstanbul, Afa Yayınları, 1994, s. 20

9 Arda Denkel, *Anlam Ve Nedensellik*, İstanbul, Kabalıcı Yayınevi, 1996, s. 10

10 Denkel, s.12

11 Aktaran: Burhanettin Tatar, *Felsefi Hermenötik ve Yazarın Niyeti*, İstanbul, 2021, 4. Baskı, s. 48)

ileri sürmüştür.¹² Bu büyük “soyut” bağlamlar, çoğu kez görecelilik ile eleştirilmiştir.¹³

Bir kısım yazarların ve düşünce adamlarının merkeze aldığı gibi nesnelere merkeze alan yaklaşımı da göz ardı edemiyoruz. Anlamın tek tek zihinleri aşarak, ortak bir nesnel durum olarak anlamı belirleyeceği de ifade edilmiştir. Aristo'ya göre, zihinlerimizdeki içerikler bu dışsal ve nesnel olguyu tasar(ım)lıyor; ondan iki bin yıl sonra Locke'un da vurguladığı gibi, içerikler bir şekilde nesnelere yerini tutuyor.¹⁴ Genel olarak anlamın bizatihi nesne ve olaylarla bağı sorgulanırken, bir yönüyle gerçekliğin anlam tarafından yeniden kurgulandığı ifade edilmiştir.

Dil ve anlam bağı göz ardı ederek dile bir göstergeler bütünü, şeylere ise anlam bütünü olarak baktığımızda aklın göstergelerle anlamasına varılır ki bu da tartışma gerektirir. Bir anlama faaliyeti dil üzerinden kurulan zihnin hareketidir. Bu da tek başına bir olaya, duruma, olgu veya şeye özgülenemez. Dilin güncel hali, zihnin harekete geçtiği andaki güncel ve tarihi bağlamı, olay veya durumun mahiyeti ve bağlamı bir anlamı ortaya çıkaracaktır. Dil ve zihin ilişkisini, zihnin hareketi ile anlama faaliyetini, olaylardan bağımsız olarak ele almak son derece zor görünmektedir.

Dil, anlamın oluşumuna dolayısıyla düşüncenin düzenlenmesine katkı sağlar. Dil, olgunun mahiyetine ilişkin bir ifade ile anlamı bulmak ister; anlam ise zihin ve hafızanın dil olarak tamlığında kemal bulur. Bir nesneyi farklı dillerde ifade etmek o nesnenin o dil evreni içerisinde anlaşılması ve anlamlandırılmasının koşullarını sunmaktadır. Taşın taş olması, dil bağlamı çevresindeki ifade ile o evrende bir anlama tekabül etmektedir. Farklı dillerdeki ifadesi taşın mahiyetini değiştirmez. O dili kullanan için, zihin bağlamında taşla ilişkin ifade ve anlam doğar. Bir dildeki ifadelendirme, nesneye ilişkin anlamın o dille (ve dilde) oluşan anlam ve düşünce evrenine dâhil edilmesidir. Bu ifadelendirmeler, nesnenin mahiyetiyle ilgili olmakla birlikte mahiyeti değiştiremez. Kavram değişiklikleri, her zaman olmasa da karşımıza bir anlam sorunu olarak çıkaracaktır. Zihin evrenindeki nesne ve olaya karşılık gelecek anlamaya hareket imkânı, kavram değişikliği nedeniyle ortaya çıkmayacak, bu da anlama, anlatma ve anlaşma sorunu doğuracaktır.

Zihnin işleyişi olay, olgu veya durumla kurulan ilk bağlantı dil ile başlar. Zihnin karmaşık işleyişinde dil ile bir anlamlı bütünlük ortaya çıkar. Bu bütünlük anlama durumudur. Anlamadan sonra dil ile seslendirme süreci başlar. Dille ifade sürecinde artık bilim veya meslek dilleri, anlaşılabilir ve anlatılmaya hazır hale gelmiş bütünlüğü bir çerçeve içerisinde sunmaya hazırdır.

Dilden beklenen en önemli ve öncelikli görev bir anlamı kuşatması ve bu anlamı tam olarak ifade etmesidir. Bir dilin (kavramlar ve kelimeler üzerinden) anlamla

12 Aktaran: Tatar, s. 55. Ayrıca bkz.: “Tercübe bilimin kendisi değildir, bilimin yalnızca zorunlu şartıdır.” (Gadamer, s. 125)

13 Ayrıntılı tartışmalar için bkz.: Tatar.

14 Denkel, s. 11

kurduğu ilişki, tarihi hafıza ile de bir ilgi, bağ ve ilişkiyi içererek anlamının kendini göstermesine ve ortaya çıkmasına zemin hazırlamaktadır. Tarihi hafıza eksiklikleri kapatarak bugüne gelir. O nedenle dilin anlam konusunda yetkinleşmesi, bizzat dilin kendi tarihi ve geçmişiyle doğrudan ilişkilidir. Kelimeler ve kavramların anlamla tam olarak bütünleşmesi bir tarihi tecrübe ve süreçtir. Dolayısıyla bunun doğal/organik bir süreç olması kavram ile anlam arasındaki iç içe olma halini tamamlayan bir durumdur. Dil, tarihi tekâmülünü sağlıklı bir şekilde devam ettirdiğinde anlamı kuşatacak bir güce erişir.

Dil, insanın hem kendi geçmişine ve hafızasına, hem içinde yaşadığı toplumun/milletin geçmişine ve hafızasına doğru hareket imkânı vermektedir. Hafıza, bizatihi dil değildir ama dille inşa olunur. Dilin milletlerin canlı tarihi olduğu türündeki kanaatlerin yaygınlığı yanında hamasi çağrışımları da yoğundur. Bu kanaatlerin yabana atılır yanı bulunmamaktadır; zira dil, yaşanan zamanda tarihin/geçmişin etkinliğinin de bir aracıken, dil üzerinden bir hafıza yönelimi olarak şimdiki zamandan yine geçmişe doğru seyir imkânını da bulundurmaktadır. Dilin millet hafızasının asli bir unsuru olması, dilden hafızaya, hafızadan dile doğru bir hareket imkânında görülmektedir. Hafıza, tarihi birikimin genel olanda tezahürüdür. Hafıza yaşanan zamanda ortaya çıkmıyorsa bir unutmama hali, yani hafıza sorunu var demektir. Hafızanın geçmişten gelerek yaşanan zamanda ortaya çıkmasında dil önemli bir görevi yerine getirmektedir. Kavramlar, kavramların anlam katmanları, ait oldukları bilim dalları, tarihi süreçleri gibi etkenler hafızayı hem oluşturmakta, hem de harekete geçirmektedir. Yeni bir kavram ancak kendi tarihi kadar bir genişlemeye, bu hacim kadar bir hafıza hareketine sahiptir. Kavramın macerası yeni başlamaktadır. Anlamı kuşatan bir yanı da olsa, kavramların katmanları ve tabir caizse kendi iç gelenekleri tarihi seyir ile oluşmaktadır.

II. Hukuk Dilinin Yapısı ve Dönüşümü

A. Hukukun ve Kanunların Genel Dil Yapısı

Her bilim ve meslek sahası gibi hukukun da kendine özgü bir dili vardır. Bu dil, hukukun oluşmasında ve uygulanmasında, olayların ve durumların hukuk kavramları ile nitelendirilip hukuki sürece dâhil edilmesinde, diğer yandan ise farklı hukuk mesleklerini ifa edenlerin kendi aralarında özel bir dil olması bakımından önem taşımaktadır. Bu yüzden hukukun bir dil bağlamına yaslanması söz konusudur.¹⁵ Hukuk metinlerinin ihtilaflardan uzak bir anlam taşınması, herkesçe anlaşılacak şekilde ifade edilmesi, bunların hangi ilkeler çerçevesinde oluşacağı gibi konular üzerinde düşünceler ortaya konulmuştur. Bu nedenle de eski çağlardan itibaren

15 Yücel, s.342

hukuki belgelerin yazılması yoluna başvurulmuştur.¹⁶ Bunlarla birlikte yine de, hukuk dilinin en önemli özelliği olarak gösterilen kolay anlaşılabilmesi, uzman olmayanlarca çok kolay algılanamaması ve yorumlanamaması, hukukçular ile sade vatandaşlar arasında bir çeşit “dil bariyeri” oluşturduğu şeklinde tespitler de ifade edilmiştir.¹⁷

Normlar¹⁸ genel olarak dinî, ahlakî ve hukukî çerçevede çeşitlenmektedir. En genel anlamda toplumsal ilişkilerde davranış biçimlerini ortaya koyarken, aksi durumlarda hangi yaptırımlarla karşılaşacağımızı belirlerler. Bir kuralın hukuk kuralı niteliği taşıması için, hukukun ona bir yaptırım ve sonuç bağlamış olması gerekir.¹⁹

Kanunların özel bir biçimi ve dili olması katmanlar bağlamında ele alınabilir.

Fabreguettes'e göre, kanunlar en genel şekilde ya emir ya nehiy/yasak yahut da beyan edicidirler.²⁰ Adnan Güriz de hukuk kurallarının ve hukuk dilinin nitelikleri üzerinde durmuştur. Güriz'e göre hukuk kuralları, kişilerin ya da kişi gruplarının belirli şekilde davranmalarını sağlamak ya da önlemek üzere oluşmuştur. Bu genel yaklaşıma göre, modern hukuk sistemlerinde hukuk normunun temel nitelikleri şu şekildedir:²¹

a. Hukuk kuralı, ilke olarak, belirleyici veya emredici (ya da yasaklayıcı) cümlelerle açıklanmış olmalıdır.

b. Bazı hukuk kuralları yetki veren bir özelliği yansıtıcı biçimde düzenlenmiş olabilir.

c. Hukuk kuralı, hukuk düzeni içinde geçerli olan yöntemle göre çıkarılmalıdır. Bir hukuk kuralınca yetkili kılınan bir organın çıkardığı kurallar da hukuk sayılmalıdır.

d. Her hukuk kuralı düzenleme amacına yöneldiği iradi davranışları gösterir.

e. Hukuk kuralının ihlali veya ona aykırı davranılması kuralı hükümsüz veya geçersiz kılmaz.

f. Hukuk kuralı ilke olarak yalnızca belirli bir davranışın yapılması yolunda bir emri ya da bir davranışın yapılmaması biçiminde bir yasağı değil aynı zamanda, kuralla uyulmaması halinde, uymayana uygulanacak yaptırımı/müeyyideyi de içerir. Bazen kuralla ilgili yaptırım başka kurallardan veya sözü geçen kuralın içinde bulunduğu

16 Fethi Gedikli, *Hukuk Dili Ve Adli Yazışmalar*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi Yayını, 2019, s. 18

17 Eckardt, Birgit, Fachsprache als Kommunikationsbarriere. Verständigungsprobleme zwischen Juristen und Laien, DVU Verlag, Wiesbaden, 2000, s.8. (Aktaran: İbrahim Ahmet Aydemir, “Türk Hukuk Dili Üzerine Araştırmalar I”, Belleten, 2010 - II, s.21)

18 Yenisey/Nuhoğlu “bir kuralın hukuk kuralı olması, hukukun ona bir yaptırım bağlamış olması da gerekli kıldığında, biz, kuralı ve yaptırımını birlikte ifade eden normun kural olarak Türkçeleştirilmesini doğru bulmuyoruz ve kural terimini normun sadece ‘precetto, disposition’ anlamına gelen parçasını karşılama kullanıyoruz.” şeklinde bir tercihi ortaya koymaktadır. (Bkz.: Feridun Yenisey/Ayşe Nuhoğlu, *Ceza Muhakemesi Hukuku*, Ankara, Seçkin Yayınları, Eylül 2018, 6. Baskı, s.80)

19 Yenisey/ Nuhoğlu, s. 80, ayrıca bkz.: Adnan Güriz, *Hukuk Felsefesi*, Ankara, Siyasal Yayınevi, 2019, 14. Baskı, s. 108

20 M.P. Fabreguettes, *Adalet Mantığı ve Hüküm Verme Sanatı*, Tercüme: Heyet, Ankara, Adalet Bakanlığı Yayınları, 2019 (tıpkıbasım), s. 43

21 Güriz, s. 107-108

hukuk sisteminden çıkarılabilir.

g. Her hukuk kuralını uygulayacak organ veya organlar ilke olarak hukuk düzenince gösterilir.

h. Hukuk kuralının kapsamında, düzenlediği ilişkinin niteliği ve tarafları anlaşılır. Bu anlamda devlet de hukuki ilişkinin taraflarından birisi olabilir ve hukuk kuralına tabidir.”

Bu bağlamda hukuk normları klasik sayılacak bir sınırlandırma ile emredici, tanımlayıcı, tamamlayıcı, yorumlayıcı olarak değerlendirilebilir.²²

Hukuk normları soyuttur. Somut olaya uygulandıkları zaman da somutlaşmazlar soyut kalırlar. Yenisey/Nuhoğlu'na göre hukuki meselenin somut bir şekilde çözülmesi normun somutlaşması değildir.²³ Kanunların dili geneldir. “A şahsının adam öldürmesi şu kadar ceza ile cezalandırılır.” gibi somut ve özel değildir, aksine genel ve soyuttur. “Adam öldürmenin cezası...” şeklinde başlar. Bir fiili içerdiği gibi emri de içerir. Genellik gereğince bir fiile dönüktür, somut bir kişiye göre değildir, uygulanırken kişiye ve olaya uygulanır.

Dil bakımından yapılacak bir tespit çerçevesinde, hukuk dilinin tipik özelliği olarak, kişisel olmayan ifade biçimlerinin çok yaygın olduğu tespit edilebilir. Bu kişisel olmayan usul/yöntem dolayısıyla ağırlıklı olarak pasif cümle yapısı tercih edilmektedir. Örneğin “Gereği düşünüldü.”²⁴ Bir diğer değinilmesi gereken husus da dil bilgisi bakımından dikkate değer hususlardır. Dil bilgisi bakımından yapılan analiz, hukuk kurallarının emir cümlesi yahut haber (bildirim) cümlesi şeklinde yazıldıklarını göstermektedir. Eski medeniyetlerden Osmanlı'ya ve günümüze kadar kanun dillerinde yaygın olarak bu şekilde bir cümle kurma biçimi bulunmaktadır. Hukuk kuralları düzenlenirken soru kipi kullanılmaz. Eski ve yeni hukuk sistemleriyle ilgili incelemeler hukuk normları yazılırken soru içerikli cümlelere hiç yer verilmediğini göstermektedir.

B. Hukuk Dilinin Oluşumu

Anlam, tek başına “özne”nin hareketi ile doğmaz. Öznenin yöneliminin yanı sıra, olay veya olgunun mahiyeti de anlamın oluşumunda belirleyicidir. Olay veya olgunun mahiyeti yanında da öznenin sahip olduğu zihin dünyası anlamın oluşmasında ve biçimlenmesinde belirleyici olacaktır. Zihinde, kaotik durumdan anlamlı bir bütün çıkarma eylemi dil ile mümkün olabilmektedir. Dilin fonksiyonunun olay veya olguya ilişkin bir anlama faaliyetinde etkinliği kadar, anlatma faaliyetinde de etkin olduğunu belirtmek gerekiyor. İşte tam da bu noktada hukukçu, hukuk dili

22 Güriz, s.113

23 Yenisey/Nuhoğlu, s. 81

24 Eckardt, 2000, s.34 (Aktaran: Aydemir, s.21) Aynı yönde görüşler için bkz.: Gedikli, s. 19

aracılığıyla olay veya olguyu sıradan bir dil ve anlama konusundan çıkarıp, hukukun alanına taşımaktadır. Hukukçunun, hukuk dilini kullanması sadece bir bilim dili tercihi değil, aynı zamanda olay ve olgunun anlaşılması süreçlerinin bu defa hukuk alanında yeniden adlandırılması, anlamlandırılması ve anlatılmasını içerecek şekilde ele alınmasıdır. Hukukçunun hukuk diliyle anladığı ve anlattığı konu artık hukukun alanında yeni bağlam ve bağlantılar ile bir sonuca doğru yönelecektir. Genel olarak dil, anlam ve hukuk dilinin vasıflandırma bakımından misyonu burada ortaya çıkmaktadır. Anlamın taşıyıcısı ve “iletişim aracı” olarak dil, hukuk dilinde hukuk normlarının taşıyıcısı ve iletilme aracı,²⁵ olarak, hukukî gerçeği hedefleyecektir.

Hukuk dili genel olarak üç saç ayağı üzerinde oluşmaktadır: (1) Yeni kelime türetmek: Kelimeler çoğu kez eski kavramlarla bağlantılı şekilde türetilmektedir. (2) Yabancı kavram ve kelimelerin olduğu gibi kullanılması: Yeni durumu izah edecek kavram bulunamaması durumlarında kavram korunarak sadece lafzî ve kelimenin yazımında uyarlamalar yapılmaktadır. (3) Dildeki kimi mevcut kavramların yeni anlamlar giydirilmek suretiyle hukuk diline taşınması.

Yeni kelime türetme Türkiye örneğinde hukuk dilinin dönüşümü bölümünde ele alınacaktır. Kısaca yeni kelimelerin kök kelimeleri eskilerden seçilerek, bunların üzerine belli ekler giydirilmek suretiyle veya ufak değişikliklerle anlam giydirmek yoluyla uygulaması somut olarak görülmüş bir yöntemdir. Günümüzün yaygın kurum adları olan Yargıtay, Danıştay, Sayıştay bu yolla türetilmiştir.²⁶

İkinci yöntem ise yabancı kavramın ufak rötuşla dile çekilmesidir. Konkordato Türk Ticaret Kanununda düzenlenmiştir. Kavram Fransız kökenli bir kavramdır. Fransızca concordat, İtalyanca concordato “1. antlaşma, mukavele, 2. özellikle Papalık makamıyla yapılan sözleşme”²⁷ anlamlarında kullanılmıştır. Yine Türk Ticaret Kanununda geçen konşimento²⁸ uygulaması da İtalyanca conoscimento “1. tanıma, teyit, 2. deniz ticaretinde teyit belgesi” anlamlarına gelmektedir.

Üçüncü yöntem de gündelik dilden alınan kelimeler hukuk diline taşınır, burada yeniden ek anlamlar ile bir kavram haline gelir. Şahitlik, gündelik dilde de bir olayı veya durumu görmek anlamına gelir. Hukuk dilinde ise davada bilgisine başvuru, olayın aydınlanmasına etkisi olma ihtimali olan kişidir. O halde gündelik dildeki kavramlar ile bu kavramların hukuk alanına taşındıktan sonraki durumları arasında önemli bir fark, hukuk sahasında bu kavramların belli sonuçları ve etkileri olmasındadır.

25 Hayrettin Ökçesiz, “Hukuk ve Dil”, Argumentum, Sayı: 14, Yıl: 2, Eylül 1991, s.205

26 “Bunların bir kısmı kurallı olmadığı için, bir kısmı az bilinen köklerden, az bilinen eklerle yapıldığı için tutulmadı.” (Aydemir, 22-23)

27 Nişanyan Sözlük, nisanyansozluk.com (Çevrimiçi, Erişim Tarihi: 1 Kasım 2021)

28 TTK m. 1228: “(1) Konşimento, bir taşıma sözleşmesinin yapıldığını ispatlayan, eşyanın taşıyan tarafından teslim alındığını veya gemiye yüklendiğini gösteren ve taşıyanın eşyayı, ancak onun ibrazı karşılığında teslimle yükümlü olduğu senettir.”

C. Hukuk Diline Taşıma Faaliyeti: Vasıflandırmadan Nitelendirmeye

Bir muhakeme, kanunların tanımlamış olduğu usuller dairesinde kavramlar, suçlar, haklar vb. sınırlar çerçevesinde gerçekleşir. Kanunların düzenleme alanının tüm hayatı kuşatan bir hacme veya boyuta sahip olduğu söylenemez. Kanunların düzenlediği alan, muhakemenin üzerinde yürüyeceği, yapılacağı ve sonuçlar doğuracağı zemindir. Diğer yandan yargının her durum veya olay için harekete geçmesi de mutlak bir kural değildir. Kanunların amacı ihtilaf konusu olabilecek konuların tespiti, toplumsal düzenin işlemesine zarar verecek kimi davranış veya fiilleri belirleyip toplumsal düzeni koruma amaçlı bir düzenlemeye girişmesidir. Toplumsal düzenin korunması, adalet, güvenlik, can, mal gibi hususlarla birlikte insanın diğer tüm haklarının korunmasını içerir. Zira yargı, bu alanda bir hareketin/fiilin gerçekleşmesi ve sonuç doğurması ile harekete geçecektir. Yargıyı harekete geçiren böyle bir alanın sabit varlığı ve bu alandaki her türlü fiil değildir; öyle bir fiil olacak ki, yargının harekete geçmesini sağlayacak bir niteliğe sahip olacak ve yine bu yönde sonuçlar ortaya çıkarması gerekecektir. Bu fiil neticesinde ortaya çıkan sonuçların tamamı bir anlamda hukukî vasıflandırma, nitelendirme olarak dil faaliyeti içerisindedir. Bu faaliyet hukuki olarak anlama faaliyettir.

Hukuk dili her şeyden önce sıradan bir olayın veya durumun hukuk alanına taşınmasının en büyük aracıdır. Fabreguettes'e göre, bir kelime ile hukuk, iyi duyabilen her fertte mevcut hissiyatı, umumun duyabileceği bir şekilde getirmek vazifesiyle mükelleftir.²⁹ Dolayısıyla hâkimin faaliyeti, bir anlamda aşkın bir anlam dünyasını somut olgular evrenine taşıyan veya orada anlamı kılan bir figür (Hermes!) işlevi görmektedir.³⁰ Kılıç'a göre, bu işlevin somut hukuki nitelendirmesi "muhakeme hukuku"dur.

Anlama faaliyeti doğal bir şekilde yorum faaliyetini de içerir. Yorum norm çerçevesinde oluşurken, olay/durum ile norm arasındaki bağlantıyı kurma, iki anlamı birbirine buluşturma çabasını da içermektedir. Kılıç'a göre yorum faaliyeti, özne-metin gerilimi olarak tasarlanabilecek bir düzlemde varlık bulur.³¹ Öznenin metin (norm) ile bağlantısının bir ayağını olay veya durum oluşturur. Hukuki özne, olayın metin çerçevesindeki yerini, durumunu ve düzenlenme biçimini tespit ederken önce olayı anlama çabasına girer. Kılıç bütün bu süreçleri "diyalojik" olarak adlandırarak, hermeneutik geleneğe özgü bir kavram olan "anlama döngüsü" olarak nitelendirmektedir. Gadameri bir dil ve söylem ile bu döngü, tümelden tikele yani bütünden parçaya, sonra tekrar parçadan bütüne doğru bir hareketi içermektedir.³² Metinleri anlama ve yorumlama hermeneutik bakımdan bilimle ilgili problem

29 Fabreguettes, s.17

30 Muharrem Kılıç, Hukuksal Aklın Sosyo-Politik Bağlamı, Ankara, Yetkin, 2018, s. 25

31 Kılıç, s. 57

32 Gadamer, s. 44 (Ayrıca aynı konuyla ilgili değerini için bkz.: Kılıç, s. 57)

değildir. Anlama ve yorumlama Gadamer'e göre, doğrudan insanın dünya tecrübesiyle ilgili bir süreçtir.³³ Hukuk öznesinin tecrübesi mesleki bilgi ve pratikleriyle oluşur. Genel tecrübenin varlığı mesleki tecrübeyi tahkim etmektedir. Tecrübe genel ve özel sahada anlamanın imkânlarını taşımaktadır.

Bir olayın hukuk diline taşınması, basit bir taşıma eylemi veya kavram kuşatması değildir. Zira hukuk dilinin devreye konulmasıyla artık konu hukukun kurallarının da söz konusu olduğu bir vasıflandırma, muhakeme, hüküm süreçleri de karşımıza çıkacaktır. Gündelik hayatın bir yerinde A şahsı, B şahsını dövmüştür. B bu süreçte yaralanmıştır. Gündelik dil devreye girdiğinde "A şahsı, B şahsının kafasını gözünü yardı" veya "ağzını burnunu kırdı" ifadeleri kullanılabilir. Bu ifadeler de, bir anlama ve dil eylemi içererek oluşmaktadır. Olayla karşılaşanların, ön bilgi olarak kavga, dövme, yaralama, kan akıtma gibi durumlara ilişkin bilgisi vardır. Varsayalım ki bu kavram-anlam bilgilerimiz yok; bu durumda olaya şahit olan şahsın tepkisi "yaraladı, kırdı" kelimeleri yerine başka şekilde gerçekleşecektir. Yani "A şahsı B şahsına yöneldi, eliyle onun yanağına sertçe değdi". "Vurdu" kelimesi de şiddet içerdiği için "değdi" kelimesini tercih edelim. Bu durum zihin dünyasının farklılığı ile doğrudan ilgili. Olayın karşısında, bu bilgiye sahip olan zihin harekete geçerek bir şahsın başka bir şahsa şiddet uyguladığını görüp anlayabiliyor. Bu anlama faaliyeti bir hukukçuda da aynı şekildedir. Ancak hukukçu konuyu ifade ederken, yani hukuk alanında bir mesele olarak ele alırken artık "kafa göz kırdı, ağız-burun kırdı" gibi gündelik dilin dışında bir dili yani hukuk dilini devreye koyacaktır. Hukukçu, meseleyi artık "müessir fiil" yeni Türk Ceza Kanunu diliyle ifade edersek "kasten yaralama" şeklinde ifade edecektir. İfade ettiğimiz gibi bu basit bir terminolojiye taşıma süreci değildir. Bu hukuki adlandırma, bir vasıflandırmadır. Dövme fiili artık "kasten yaralama" fiili kapsamında bu husustaki ilgili maddeler gereğince ele alınacaktır. Sadece bu değil, ilgili maddeler çerçevesinde fiilin yani suçun unsurları da ortaya konulacaktır. Başka bir kanun konusu bağlamında ifade edilirse, yapı sözleşmesinin çizimi için bir mimarla anlaşılmaz, "istisna sözleşmesi" yapılır.³⁴ Dolayısıyla hukuki kavramlar, hukukun doğası veya özü üzerine bir şey söylemenin imkânlarını da taşımaktadır.³⁵

Kanun maddeleri kapsamında ele alınan olaylar, tarafların beyanları, yüksek yargı karar ve içtihatları çerçevesinde bir muhakeme süreci sonrasında bir hükme bağlanacaktır. Dolayısıyla hukuk dili, bir olay ya da durumun hukuk çerçevesinde değerlendirilmesinin bizatihi imkânıdır. Bu dil gündelik hayatın içindeki olayın hukuk alanına taşınmasına aracılık ettiği gibi, bu aracılık yoluyla hukuk çerçevesinde adilane bir çözüm ve hükme kapı açacaktır.

33 Gadamer, s. 44 (Ayrıca aynı konuyla ilgili değerini için bkz.: Kılıç, s. 58)

34 Yücel, s. 272

35 Yücel, s. 275

Hukuk kurallarının işleyeceği bir konuda hukuk dilinin sürece dâhil edilmemesinin doğal olarak belli sonuçları olacaktır. En başta gelen hukuki sonuç yanlış kavramlar yüzünden olayın veya durumun yanlış vasıflandırılması, yanlış vasıflandırmadan kaynaklı olarak ilgisiz kurallara yani maddelere başvurma neticesini doğuracaktır. Ortaya çıkan hüküm/karar ise hukukî gerçekle ilgisiz olacaktır. Bu bakımdan, hukuk dilinin ve kanun dilinin oluşturulması süreci bir anlama, anlatma ve hukuk kurallarını doğru bir şekilde uygulama anlamına gelmektedir. Eğer kanunların yazılmasındaki hata ve eksiklikler varsa bu ne yazık ki hukukun tam olarak işletilmesinde sorunlara neden olacaktır. Hukuk dili, hukuk hafızasıyla irtibatın en önemli aracıdır. Bu hafızanın bir katmanı güncel mevzuat ve yüksek yargı kararları olduğu gibi bir yanı da daha da geçmiş olan dönemlere ait uygulamaların görülmesi, düşünülmesi ve hatırlanmasıdır. Hukuki kavram, olayın hukuk evreninde değerlendirilmesi imkânını harekete geçirmektedir; ifade ettiğimiz gibi, sadece güncel anlamda değil geçmişi de görüp değerlendirmeye imkân sağlamaktadır.

Hukuk kavramları veya ilkeleri Yücel'e göre, sabit, tarih üstü bir nitelik ve içerik taşımazlar. Hukuk kavramları ile ilkeleri birlikte iyice sistemleştirilmiş temel bir yapı oluşturur. Bunlar, bir taraftan, her zaman kültürel uyum, yorum ve uygun bir bağlam gereksinimindedir.³⁶

Genel olarak hukuki nitelendirme olayla norm arasındaki bağlantıya odaklanmaktadır. Vasıflandırmanın/nitelendirmenin eksik veya yanlış olması durumunda ise hukuki gerçeğe ulaşma konusunda sorunların baş göstereceği kuşkusuzdur. Nihayetinde hukuki gerçek, hakkı sahibine teslim etme ve adaleti gerçekleştirme amacı taşımaktadır. Hukuki gerçeğin eksiklikler içermesi durumunda buradan ortaya çıkacak hukuki sonuçlar hukuka ve adalet idealine zarar verecektir.

III. Türkiye’de Hukuk Dilinin Dönüşümünde Anlam Meselesi

A. Hukuk Dilini Sadeleştirme Süreçleri

Tanzimat’tan sonra başlayan hareketlenmeyi, dilde sadeleşme veya dile etki bağlamında okumak mümkündür.³⁷ Bu süreci Fransız İhtilali sonrasında ortaya çıkan yeni millet anlayışı ve devlet anlayışının etkisi olarak da görebiliriz. Tanzimat ile başlayan sürecin, en azından dil bağlamında, Kanun-u Esasi’de Türkçe’nin resmi dil olarak düzenlenmesi ile artık başka bir forma girdiğini ifade edebiliriz.³⁸ Tanzimat sonrasında Batı dillerinden tercüme edilerek adapte edilen kanunlar, birçok hukukî kavram ve uygulamaya Türkçe karşılık bulma ihtiyacını doğurmuştur. Bu dönemde

³⁶ Yücel, s.275

³⁷ “Beğensek de, beğenmesek de, dilimiz 150 yıldır, adım adım öz Türkçeleşiyor.” (Gözler, s. 5)

³⁸ Kanun-ı Esasi m. 18: “Tebaaı osmaniyeinin hidematı devlette istihdam olunmak için devletin lisası resmisi olan türkçeyi bilmeleri şarttır.”

kavram düzeyinde karmaşanın da olduğu söylenebilir.³⁹ Tanzimat'tan Cumhuriyet dönemine kadarki süreç, Cumhuriyet döneminde 1930'lu ve 1940'lı yıllarda yoğunlaşarak ve radikalleşerek devam etmiştir.

Modern dönemlerde dil siyasal bir varlık halini almıştır. Dil, örneğin modern anlamda millet/ulus olmanın temel niteliklerinden birisidir. Alman millet yaklaşımı ile tebarüz eden objektif millet anlayışı ırk, din ve dil unsurları belirleyici olarak kabul eder. Türkiye'deki resmi millet anlayışı, belli gel-gitlere rağmen subjektif millet anlayışı çerçevesinde şekillenmiş, kültürel değerlerin belirleyiciliğini merkeze almaya çabalamıştır.

Dil meselesinin artık bir anlama, anlatma ve anlaşma meselesinden çok siyasi bir konu halini alması, Türkiye örneğinde yüksek yoğunlukla örnekler sunmuştur. Somut örneklerini de vermeye çalışacağımız bu sürecin tarihçi Hobsbawm'ın “*geleneğin icadı*” kavramı ile nitelendirilebileceği düşüncesindeyiz. Hobsbawm'a göre “*geleneğin icadı*”, ulus-devletlerin en bariz özelliğidir. Gelenek icatları, alenen ya da zımnın kabul görmüş kurallarca yönlendirilen ve bir ritüel ya da sembolik bir özellik sergileyen, geçmişle doğal bir süreklilik anımsatır şekilde tekrarlarla dayanarak belli değerler ve davranış normlarını aşılama çabası bir pratikler kümesi olarak anlaşılabilir.⁴⁰ Belli tarihi referanslar içermelerine rağmen icat edilmiş gelenekler, büyük ölçüde yapay nitelik taşırlar. Kısaca bunlar, yeni durumlara uyarlanmış, eski durumları akla getiren formlara bürünmüş ya da zoraki tekrarlarla kendi geçmişlerini oluşturarak bugünde karşılığını bulan geleneklerdir.⁴¹

Fransız İhtilali sonrasında yeni tip ve modern olarak nitelendirilebilecek milliyetçilik akımları yanında modern devlet modeli de hızlandı ve yaygınlık kazanmaya başladı. Modern devletin en bariz özelliklerinden birisi millet unsuru içermesidir. Bu unsura sahip yapılar, büyük çoğunlukla ulus-devlet vasfı kazanmıştır. Bu bakımdan Türkiye'deki modern milli kimlik oluşumunun başlangıcı sayılabilecek olan Tanzimat Fermanı sonrasındaki gelişmeler hem yeni duruma uyum, hem kendini koruma, hem de bir cevap üretme içeren girişimler silsilesidir. Bu süreç ifade edildiği gibi, aynı zamanda dil ile ilgili de bir değişim ve dönüşüm sürecidir. Sürecin en keskin kırılma noktası olan, artık milli kimliğin ulus-devlet çatısı altına girdiği Cumhuriyet dönemi ile başka bir hız kazanmıştır. Cumhuriyet döneminde hem tarih hem dil hem farklı konularda zihin kurma amacı taşıyan gelenek icatlarına girişilmiştir. Dil konusundaki her çaba bir tür gelenek icadı niteliği taşımaktadır. Örneğin arkaik dil araştırmaları neticesinde karşılaşılan kavramların gelenek icatları için, tarihi kök, modernlik ve de milli kimlik taleplerini karşılayacak bir imkân sağladığı kuşkusuz. İslam öncesi Türk

39 Günel Seyit, *Türkiye'de Hukuk Dilinin Dönüşümü*, İstanbul, Onikilevha Yayınları, 2020, 2. Baskı, s.51

40 Eric Hobsbawm, “Giriş: Gelenekleri İcat Etmek”; Eric Hobsbawm/Terence Ranger, *Geleneğin İcadı*, Çev.: Mehmet Murat Şahin, İstanbul, Agora Yayıncılık, 2006, s. 2

41 Hobsbawm, s. 3

toplumlarına kadar giden örneğin “kamu” gibi çok sayıda kavramın yeniden yaygın şekilde tedavüle sokulması ile üçlü talebin karşılanması hedeflemiştir. 1940’lı yıllarda aynı ideolojik endişelerle ve bilimsellikten uzak yaklaşımlarla türetilen birçok yapay kelime de vardır ve bunlar kamutay’ın aksine daha sonraki yıllarda kabul görmüştür. Örneğin Yargıtay, Danıştay, kurultay, tüzük, bağıt, yargıç, görev, ödev, söylev, uyruk, yasama, egemenlik gibi. Yine Aydemir’e göre aynı dönemde, geçerli dil kurallarına uygun olarak türetilen ve belli ölçüde yapaylıktan uzak olan kelimeler de türetilmiş ve konuşucular tarafından algılanmaları ve kabul edilmeleri daha kolay olmuştur. Örneğin zaman aşımı (mürûr-u zaman), Yüce Divan (Divan-ı Âli), sıkıyönetim (idare-i orfi), dokunulmazlık (ma’suniyet), bilirkişi (ehl-i vukuf), seçme hakkı (hakk-ı hıyar).⁴²

Türkiye’de 1930’lı ve 1940’lı yıllar genel olarak dilde sadeleştirme çabaları yaşanırken, hukuk dili de bundan büyük oranda etkilenmiştir. Bu noktada Gözler, kavramların eski ve yeni halleri üzerinden değişimleri anlam bağlamında ele aldığı eserinde çok sayıda örneği sıralamıştır. Gözler “Türkiye’de hukuk dilinin öz Türkçeleşmesi sorunu, maalesef, çoğunlukla ön yargularla ve ideolojik bakış açısıyla incelenmiştir.” kanaatini paylaşmaktadır.⁴³ Diğer yandan Seyit çalışmasında dil ile ilgili yapılan çalışmalarını detaylı bir şekilde dönemler bağlamında ele almış, dönüşümü ortaya koymaya çalışmıştır.⁴⁴

Gedikli’ye göre bugünkü hukuk dilimiz büyük ölçüde Türkçe kökten türetilmiştir. Bu durum, hukuk metinlerini daha anlaşılır kılmakla birlikte, kültürel devamlılığı da kırmıştır.⁴⁵ Bu tespitten hareket edilerek ifade edilirse, genel olarak hukuk dili tarihi ve güncel içeriği ile sonuçlara matuf bir anlama faaliyetinin büyük imkânıdır. Tarihi hafızayı hareketlendirecek olan kanun maddelerinden çok kavramlardır; zira kanunlar değişir fiil ve durumları nitelendiren kavramlar sabit kalır. Kanunların değişimi olağan bir durumdur, toplum hafızası kanunlarla değil kavramlarla hareketlenir. Bu bakımdan kavramlar bize, kanun metinleri değişse de süreklilikler bağlamında hafızayı ortaya koyacaktır. Kavram tercihlerinin sık değişikliği mahkeme ve yüksek yargı kararlarının geçmişe dönük olarak takibini de zorlayıcı bir yön taşımaktadır. Bu da hukuka konu olacak bir olay veya durumun hukuk hafızasındaki yerini tayin noktasında zorluk ortaya çıkaracaktır.

42 Aydemir, s.23

43 Gözler, s. 15

44 Seyit, s. 55 vd. Bu konuların sık sık işlendiğini ve farklı eserlerde ele alındığını belirterek konuyu bu çalışmanın dışında bırakıyoruz.

45 Gedikli, s. 20

B. 1945 Yılında Ne oldu?: Teşkilat-ı Esasiye Kanunundan Anayasaya!⁴⁶

İlginçtir günümüzde bile Türk hukukun en önemli sözlüğü, sadeleştirme akımının zirve döneminde, 1943 yılında yayımlanmaya başlayan Türk Hukuk Lûgatıdır.⁴⁷ Günümüzde Lûgatın hala büyük önemi var, zira Türkçenin zenginliğini de ortaya koyan bir çalışmadır. Ancak dönemin şartlarına bakıldığında bu Lûgatın 1945 yılındaki büyük anayasa sadeleştirmesinin arifesinde olduğuna dikkati çekmek gerekiyor. Günümüzde taşıdığı önem dil zenginliğini ortaya koymasından kaynaklanmaktadır. Ancak Lûgat, dönemi içerisinde yeni hukuk dilinin inşasında ve hukuk dilinin sadeleştirilmesinde önemli bir işlevi yerine getirmiştir. Dildeki değişimin hızından Lûgat de etkilenmiştir, zira artık günümüz dili açısından “eski” kalmış denilebilir. Hukuk gibi değişimi kolay olmayan, bir tuğlanın çekilmesinin farklı sonuçlar doğurabileceği, ilimler içinde de en yetkin ve kavram hazinesi güçlü bir sahada girişimlerde bulunmak, kavramlara yönelmek, bunları ayıklamaya tabi tutmak tarihte ilginç süreçler arasında yerini almıştır.⁴⁸

1945 yılındaki sadeleştirme çalışması, sadece hukuk açısından değil dil açısından da en büyük hamleydi. 1924 Tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu 4695 numaralı 10 Ocak 1945 tarihli kanunla sadeleştirilmiştir. Bunun da elbette bir günlük bir iş değil, bir çalışmanın ürünü olduğunu belirtmek gerekiyor.⁴⁹ “Teşkilat-ı Esasiye Kanunu” artık “Anayasa” olarak adlandırılmış ve anılmaya başlanmıştır. Günümüzde de artık bu kavram tartışmasız bir şekilde yerleşmiştir.

“Teşkilat-ı Esasiye” teriminden Anayasaya geçiş sebebi içerikten ziyade, dil konusundaki genel tutumdur.⁵⁰ Genel çerçevede dilin eski ve anlaşılmaz olduğu bu

46 Anayasa kavramı ile ilgili olarak Gözler ve Turinay’ın çalışması (Faruk Turinay, *Dil, Hukuk ve Siyaset Bağlamında Anayasa Düşüncesi*, Ankara, Seçkin Yayınları, 2021) kavramsal tartışmalar bakımından dikkat çekicidir. Kavramın Kanun-u Esasi olarak ortaya çıkması, Teşkilat-ı Esasiye Kanununa dönüşmesi ve nihai olarak anayasa kavramının geçerlilik kazanması “bir constitution hikayesi” olarak, anlam ve dil bağlamında farklı açılardan ele alınmayı gerektirecek bir önem taşımaktadır. Fransızca constitution (konstitüsyon) kelimesinin karşılığı olarak günümüzde anayasa kavramı kullanılmaktadır. Kavram 1851 yılından 1920'lere kadar olduğu gibi kullanılmış ama zamanla da unutulmuştur (Gözler, s. 22). Kanun-ı Esasi, esas kanun ifadesiyle constitution'u karşılamamıştır. 1921 ve 1924 Tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunları Fransızca kavrama en yakın karşılık olmuştur. (Gözler, s. 25) Ancak yine günümüzdeki anayasa ile anlaşlan mesele sadece teşkilat düzenlemesi, kurum ve kuruluşların belirlenmesi olmadığı noktasına gelmiştir. Bireysel haklar, vatandaş hakları, insan hakları gibi pek çok konu artık anayasalara girmiştir, bizim anayasalarımızda yerini almıştır. Dolayısıyla constitution da olduğu gibi durmamış o da değişmiş. Gözler'in anayasa kavramına da şerhleri bulunuyor. Kanunların anayasadan kaynaklanması anlamına taşıdığını düşündüğü için bu ihtirazi kaydı düşmüştür. Gözler'e göre, Kanun koyucu varlığını anayasadan almaz, kanun anayasadan daha eskidir, anayasa kanun koyucunun kanun yapma yetkisini sadece içerik ve usul olarak sınırlar. (Gözler, s. 27)

47 *Türk Hukuk Lûgati*, Ankara, Başbakanlık, 1991, 3. Baskı. Bu çalışma eski Türkçe kavramlara yeni Türkçe karşılıklar verirken, günümüzde bile emsali bulunmayacak şekilde İngilizce-Türkçe, Almanca-Türkçe, Fransızca -Türkçe, Latince-Türkçe kelime ve kavram karşılıklarını da içeren bir yapıdaydı. Bu lûgat son olarak 1991 yılında Başbakanlık tarafından tpbkbasım olarak hazırlanmıştır. Lûgatın ilim heyeti içinde Ord. Prof. Dr. Ahmet Esad Arsebük, Prof. Hüseyin Avni Göktürk, Ethem Menemencioglu gibi isimler yer alıyordu. (s. XV) Lûgata katkı sunanlar arasında ise, Ali Himmət Berki, Mustafa Reşit Belgesay, Yavuz Abadan, Ömer Nasuhi Bilmen, Nihat Erim, Bülent Nuri Esen, Ebulula Mardin, Sıddık Sami Onar, Şevket Yunt gibi önemli pek çok isim bulunuyordu. (s. XI) Yine o dönem Türkiye'de bulunan önemli hukukçular Schwarz, Hirsch, Crozat yabancı dil çevirilerini yapmışlardır.

48 Süreçle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Seyit, s.94 vd.

49 Seyit, çalışmaların 1941 yılına kadar uzandığını yazmaktadır. (Bkz: Seyit, s. 101)

50 Turinay, s.30

değişikliklerin gerekçesi olarak ileri sürülmüştür.⁵¹ Dil açısından yapılan yorumlara göre, Doğu kökenli ön ve son eklerin azalması, kelime gruplarının, tamlamaların mümkün olduğu kadar Türkçe kurallara göre yapılması, cümle kuruluşlarında Türkçeye dönüş vb. tespitler bu sadeleştirme girişimiyle ilgili olarak paylaşılmaktadır.⁵²

1945 yılındaki değişikliklerle ilgili olarak sorulan görüş üzerine Adliye Vekaleti adına görüş bildiren Hukuk İşleri Müdürü İsmail Hakkı Tur, ılımlı bir yöntem önerisinde bulunarak, yapılacak anayasa sadeleştirme yanında diğer kanunların da göz önüne alınması gerektiğini, anayasa terimlerinin diğer kanunları da etkileyeceğinden hukuk terimleri konusunda özenli davranılması görüşünü iletmiştir. Tur, birden çok hukuki kavramın, tek bir kavram ile ifadesini de eleştiri konusu yapmıştır.⁵³ Yine dönem içerisinde resmi görüş bildiren yargı alanından isimlerin dikkat çekici bir şekilde hukuk dilinin özgünlüğüne, değişim konusunda dikkatli adımlar atılması gerektiğine ilişkin görüşleri dikkati çekmektedir. Temyiz Mahkemesi ikinci reislerinden Cevad Abdurrahim Gücün 23.3.1942 tarihli yazısında, hukuk dilini halk dilini yakınlaştırma çabasını yersiz bulmakta ve anayasa dilinin yalınlaştırılmayacağını yazmıştır. Gücün, hukuk dilindeki yabancı sayılan kelime ve kavramların Türkçeleşmiş olarak kabul edilmesi gerektiği görüşünü ifade etmiştir. Yine Devlet Şurası (Danıştay) üyelerinden İhsan Aktürel de hukuk dilinin özgüllüğüne dikkati çekmiş, hukuk dili ile halkın dili arasındaki ayrımın ortadan kaldırılmasının imkânsız olduğunu ileri sürmüştür.⁵⁴

1945 değişikliğinin önemi 1952 yılında eski hale dönülmesinde aranmamalı, aksine sonraki her iki anayasayı dil olarak hem etkilemesi hem de beslemesi daha büyük önem taşımaktadır. 1945-52 arasında kullanılan hukuk dili kök salmış, farklı kanun ve diğer mevzuatın içerisine girecek kadar yayılmıştır. Bu değişiklik özellikle çok partili hayata geçildiği yıllarda tartışılmış ve 24 Aralık 1952 yılında da bu farklı metinden vazgeçilerek yeniden Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'na dönülmüştür.⁵⁵ Diğer yandan 1945-1952 arasında genel kabul gören ve yerleşen kavramlar konusunda toptancı bir yaklaşım da sergilenmemiştir.

1945 yılında resmîyet kazanmış olan hukuk dilinin sadeleşmiş şekli, 1961 tarihli Anayasa metninde tekrar devam ettirilmiştir. 1982 Anayasası da aynı yönde dil tercihini devam ettirmiştir.⁵⁶

Bütün bunlarla birlikte özelde anayasanın, genel olarak hukukta dil hafızasının kırılma yaşadığı görülmektedir. Yeni kavram tercihleri zaman içerisinde yerleşik hale

51 Hakan Özdemir, Cumhuriyet Tarihinde Hukuk Dilindeki Değişmeler Ve Gelişmeler, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili Ve Edebiyatı (Yeni Türk Dili) Anabilim Dalı, 2006, Ankara, s.45

52 Özdemir, s.45

53 Seyit, s. 106

54 Seyit, s. 112-113

55 Gözler, s. 25; Özdemir, s. 145 v.d.

56 Özdemir, s. VII.

gelmekle birlikte bir tür öncesiz hal ortaya çıktığı için, kavramları eski kavramlara “tercüme” ederek hafıza bağı kurulmaktadır. Kurumların isimleri noktasında da yine, isimler değil görevlerin üzerinden hareket ederek belirlemeler yapılmaktadır. Örneğin Yargıtay’ın eski karar ve içtihatları ele alınırken “eski dönemde Temyiz Mahkemesi” gibi belirlemeler yapılarak dönem içerisine atıflar yapılmaktadır. Yine örneğin savcılıktan söz edildiğinde “dönem içerisinde müdde-i umumi olarak adlandırılan” şeklinde bir tür zihin geçişleri yapılarak konular ele alınmaktadır. Bu da dilin kendi içinde bir tür tercüme, izaha girişmesi yolunu açmaktadır.

C. Günümüzde Dil Kaynaklı Sorunlar

Kararların dili, esas itibarıyla mantık dili olmalıdır. Kuşkusuz, mantıki yöntem, her insan dimağı için geçerli olan kesinlik ve güvence gereksinimi sağlamaktadır.⁵⁷ Dil bakımından, kesinliği içeren hukuk mantığı, özne-olay-norm arasında bir mantık sürecidir. Genel olarak ifade edildiği gibi, buna akıl yürütme anlamına gelen muhakeme kavramı ile bir karşılık bulunmuştur.

Günümüzde yürürlükte yer alan kanun metinlerinden örneklere baktığımızda bir takım sorunlar dikkati çekmektedir. Bu sorunlar, aslında bir hukuk dili oluşumu sürecinde (bkz.: II-B. Başlığı) başvurulacak yol ve yöntemlerin işletilmesine rağmen ortaya çıkmaktadır. Sorunların başında ilk olarak kanunların kendi içinde bir dil tutarlılığı taşıması gelmektedir. İkinci olarak, kanunların başka kanunlarla dil uyumu sergilememesi; üçüncü olarak ise, tercih edilen kavramların anlam konusunda belli sorunlar taşıması tespit edilebilir.

Genel olarak bakıldığında kanun dilinin kendi içinde tutarlılığı bulunmamaktadır; zira eski ve yeni kelime ve kavramlar dikkati çekecek şekilde bir arada kullanılmıştır. Bunda hazırlanan kanun taslaklarının çeşitli süreçlerde çeşitli müdahale ve değişiklikler yaşaması da etkilidir. Bir kanunda öz Türkçe, bir başka hatta sonraki tarihli kanunda eski Türkçe kavram kullanılmaktadır. (Zincirleme-müteselsil için bkz: Sonraki paragraflar). Bu sadece farklı süreçlerdeki farklı müdahalelerle açıklanacak bir durum da değildir üstelik. Bu noktada odaklanılan mesele keyfilik içeren bir kavram tercihinin bırakılmış görünmektedir. Zira bahsi geçen süreçlerde müdahale veya değişiklik taleplerinin kanun ve hukuk dilinin özgünlüğünü gözetecek eksiklik içerdiği örnekler üzerinden görülmektedir. Bu bakımdan kanun yapım süreçlerinde etkin bir şekilde dil konusunun hem anlam, hem alan, hem de dil tutarlılığı açısından titizlikle gözetilmesi gerekmektedir.

57 Yücel, s. 315

Türk Ceza Kanunu 42, 43 ve 44. maddeleri “Suçların İctimai” başlığı altında düzenlemiştir.⁵⁸ Sadeleştirme dışında kalan bu başlık altında ilginç bir durum karşımıza çıkmaktadır. Madde 42 “Bileşik suç” başlığı altında “Biri diğerinin unsurunu veya ağırlaştırıcı nedenini oluşturması dolayısıyla tek fiil sayılan suçta bileşik suç denir. Bu tür suçlarda içtima hükümleri uygulanmaz.” şeklinde düzenlemeye gitmiştir. Bu başlık önceki kanunda “mürekkep suç” olarak ifade ediliyordu. Yeni kanun kavramı ortaya koyarken, tanım çerçevesini de belirlemiştir.

Madde 43 “Zincirleme suç” başlığı altında “(1) Bir suç işleme kararının icrası kapsamında, değişik zamanlarda bir kişiye karşı aynı suçun birden fazla işlenmesi durumunda, bir cezaya hükmedilir. Ancak bu ceza, dörtte birinden dörtte üçüne kadar artırılır. Bir suçun temel şekli ile daha ağır veya daha az cezayı gerektiren nitelikli şekilleri, aynı suç sayılır. (Ek cümle: 29/6/2005 – 5377/6 md.) Mağduru belli bir kişi olmayan suçlarda da bu fıkra hükmü uygulanır.

(2) Aynı suçun birden fazla kişiye karşı tek bir fiille işlenmesi durumunda da, birinci fıkra hükmü uygulanır.

(3) Kasten öldürme, kasten yaralama, işkence ve yağma suçlarında *bu madde hükümleri uygulanmaz.*” şeklinde bir düzenlemeye yer vermiştir. Bu da önceki kanunda “müteselsil suç” başlığı ile düzenlenmişti. Müteselsil ile zincirleme kavramlarının kesişme alanlarına yoğunlaştığımızda, belli boşluklar doğacaktır. Ancak tanımı, kavrama zimmetleyerek anlamı sağlama alma gücü kanundadır. Diğer yandan 2011 yılında yenilenen Türk Ticaret Kanunu 7. Maddeyi “Teselsül karinesi” başlığıyla düzenlerken madde içerisinde “müteselsil” kavramına yer verildiğini yeri gelmişken belirtelim.

44. Madde ise “Fikri içtima” başlığı altında “İşlediği bir fiil ile birden fazla farklı suçun oluşmasına sebebiyet veren kişi, bunlardan en ağır cezayı gerektiren suçtan dolayı cezalandırılır.” düzenlemesine yer vermiştir. Kanun yapıcı, “fikri içtima” kavramının yerine bir kavram yerleştiremediği için olduğu gibi bırakmıştır.

TCK’da hala taksir (m. 22), cebir (m. 28, m. 108), azmettirme (m. 38), iştirak (m.41), eşya müsaderesi (m.54), kazanç müsaderesi (m.55), suçta tekerrür (m. 58), mahsup (m. 63), taksirle yaralama (m.89) gibi eski dile ait kavramlar yer almaktadır.

Eski ceza kanunlarında “müessir fiil” ifadesi yeni kanunda “kastan yaralama” olarak kullanılmıştır. Mevcut TCK m. “Madde 86- (1) Kasten başkasının vücuduna acı veren

58 Türk Hukuk Lügatında içtima ile ilgili olarak şu açıklama yapılmıştır: “Katılmış bir hükümle ayrılmamış olan iki veya ziyade suçun aynı şahıs tarafından işlenmiş olması halidir. Suçların iki tür içtima mümkündür; birincisi hakiki içtimadır ki içtimaa dahil olan fiillerin herbiri müstakil suç teşkil ederler, ikincisi fikri içtimadır ki bir fiilin kanunun muhtelif hükümlerini ihlal etmesi halinde husule gelir. (...) Suçların içtimasında üç sistem mevcuttur. Birincisi cezaların cem’i sistemidir, içtima eden suçların cezalarını cemediler tutarının suçluya verilmesini tazammun eder. İkincisi bel (yutma) sistemidir ki içtimaa dahil olan cezalardan en ağır olanın hükmedilmesi ile iktifa olunur. Bu iki sistem arasında yer alan üçüncü sistem hukuki içtima sistemidir ki en ağır olan cezaya diğerlerinin kanunun tayin edilen nispette bir miktarının eklenmesini icabettirir. Türk Ceza Kanununun esas itibarıyla kabul ettiği bu sonuncu sistemdir.” (s. 142-143)

veya sağlığının ya da algılama yeteneğinin bozulmasına neden olan kişi, bir yıldan üç yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır.” şeklinde suçu tanımlama yoluna gidilmiştir. Madde gerekçesinde “Hükümet Tasarısında benimsenen ve “müessir fiil” karşılığı olan “etkili eylem” ifadesi terkedilerek, olarak yaralama kavramı benimsenmiştir.”⁵⁹ Kasten bir kişinin vücuduna acı verecek veya sağlığını bozacak fiiller “kasten yaralama” kapsamında değerlendirilebilir. Ancak “algılama yeteneğinin bozulmasına neden ol”ma her zaman yaralama ile veya fiziki müdahale ile olmayabilir. Müessir “tesir eden, eser bırakan, etkili” anlamına gelirken⁶⁰, fiziken dokunmayı veya yaralamayı her durumda kastetmeyen bir fiildir. Yani müessir fiil, maddi veya manevi bir müdahaleyi içerirken, “kasten yaralama” fiziki bir “şiddet”i içermektedir. Diğer yandan ise “etkili eylem” ifadesi her ne kadar üretilmiş bir kavram olsa da “müessir fiil” kavramını karşılayabilecek niteliktedir. Müessir fiil kavramı da, etkili eylem kavramı da “kasten yaralama”yı içerir ve manevi anlamda bir tesiri, etkiyi de içerir. Kasten yaralama ifadesi ise manevi, psikolojik bir etkiyi içermemektedir. 765 sayılı TCK’nın 452/1. maddesinde “katil kastıyla olmayan darp ve cerh veya bir müessir fiilden telefî nefis husule gelmiş olursa” şeklinde bir tanımlama ile cezalar düzenlenmişti. Yeni TCK’da düzenlenen madde, insanın maddi bütünlüğün korunmasını fiziki müdahale kapsamında merkeze alırken, manevi bütünlüğü konusunu belirsiz ve tali durumda bırakmıştır. Bunlarla birlikte lafzi tercihin, anlamı ifade konusunda yeterli bir kapsama sahip olmadığına varılabilecektir.

Bugün “karine” hukuki bir kavram olarak gücünü, anlamını ve değerini sürdürmektedir. Türk Ticaret Kanunu “Ticari iş karinesi” başlığını 19. maddede kullanmıştır. Zira hukukun genel ilkelerinden birisi hala tedavüldedir: “masumiyet karinesi”. Her ne kadar TCK m. 285 “suçlu sayılmama karinesi” şeklinde bir ifade tercih etmiş olsa da masumiyet karinesi ifadesi gücünü korumaktadır.⁶¹ 2001 Yılında baştan sona yenilenen Türk Medeni Kanununda ise nafaka (m. 174, 175, 176), hak ehliyeti (m. 8), fiil ehliyeti (m.9), ölüm karinesi (m. 31), gaiplik kararı (m. 32, 45), malvarlığının tasfiyesi (m.53) gibi kavram tercihleri devam ederken örneğin gündelik hayatta hala tedavülde ve güçlü kullanımı olan ikametgâh yerine “yerleşim yeri” ifadesi seçilmiştir (m. 19 vd.). Aradan geçen zamanda “oturma yeri”, “yerleşim yeri” gibi tercihler yerleşik bir hal kazanmamıştır. Kanun koyucu “muacel” kavramını bugün dahi muhafaza etmiş, buna karşılık gelecek bir yeni kelime türetilememiştir.⁶²

59 İzzet Özgenç, *Türk Ceza Hukuku Mevzuatı, Cilt: 1 (Kanunlar)*, Ankara, Ankara HBV Üniversitesi Türk Ceza Hukuku Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayını, Mayıs 2020, 25. Baskı, s.259

60 Nişanyan Sözlük, nisanyansozluk.com (Çevrimiçi, erişim tarihi: 15 Kasım 2021)

61 Konuyla ilgili olarak ayrıntılı bir tartışma için bkz.: İlhan Üzülmöz, “Türk Hukukunda Suçsuzluk Karinesi Ve Sonuçları”, TBB Dergisi, Sayı 58, 2005, ss. 41-72.

62 Örnek kullanımlar için bkz.: Türk Borçlar Kanunu m. 84, m. 90, m. 102, m. 117, m. 139, m. 142, m. 149, m. 150, m. 187, m. 188, m. 202, m. 234, m. 259, m. 315, m. 346, m. 392, m. 404, m. 442, m. 455, m. 458, m. 479, m. 500, m. 590, m. 593, m. 595, m. 596, m. 601, m. 634.

Muaccel, farklı sözlüklere göre “ivedileştirilmiş, peşin”⁶³; “ertelenmeyip öne alınan, sonraya bırakılmamış olan, geciktirilmeyen”⁶⁴; “peşin olarak ödenecek olan, peşin”⁶⁵; “peşin, hemen ödenmesi gereken”⁶⁶ anlamları ifade edilmektedir.

Dilde sadeleşme yöneliminin belli evresinde, hem de sadeleştirmenin büyük oranda yapıldığı bir kanunda bu kavramların kullanılmasının elbette belli anlamları bulunuyor. Zira “azmettirme” yerine “suça yönlendirme” dersek, suça yönlendirenin suça iştiraki ile azmettirenin iştiraki ve sorumluluğu farklı olmalıdır. “Git hırsızlık yap” ifadesi yönlendirmez, “git şu marketi soy.” veya “git şu adamı öldür” ifadeleri belirli bir hedefi gösterdiğinden azmettirmedir. Dolayısıyla kavram ikamesi yapılması da zordur. Diğer kavramlar için de benzer mantık yürütmek mümkündür. Zira bunun farkında olarak TCK “Suça iştirak” üst başlığı altında “azmettirme”yi özel olarak düzenlerken (TCK m. 38), yönlendirme ile ilgili olarak “intihara yönlendirme” başlığı altında bir düzenlemeye gitmiştir (TCK m. 84).

Yine en önemli hukuk kavramlarından ve uygulamalarından birisi de “temyiz”dir. Her ne kadar Temyiz Mahkemesi ifadesi kaldırılmış olsa da, temyiz kavramı bir kanun yolu olarak korunmaktadır.

Bugün Türk hukukunda yaşanan karmaşalardan birisi de muhakeme-yargılama ve bunlardan türetilen kavramlardan oluşturmaktadır. Muhakeme ve yargılama konusundaki ayrımın kanunlarda karıştırıldığını, bir ifade birliğine, tutarlı bir kullanıma varıldığını ise söylemek zor. Ceza Muhakemesi Kanunu, Hukuk Muhakemeleri Kanunu olarak kanun adlarında “muhakeme” kavramı tercih edilmişken kanunların içeriğinde genel olarak “yargılama” ifadesi tercih edilmiştir. Yargı kavramı ilk olarak 1945 yılındaki sadeleştirmelerden sonra kullanılmaya başlanmıştır.⁶⁷ Yeni TCK kavram olarak “yargılama”yı kullanmıştır. Yeni CMK’da ise yargılama ve muhakeme kavramları kullanılmıştır. Gözler’e göre “yargı” kavramı, “muhakeme”nin değil “kaza”⁶⁸ kavramının karşılığıdır. Ancak yargının “kaza” yerine kullanılmasında da bir yanlışlık yoktur.⁶⁹ Ancak günümüzde yargılama, muhakeme yerine kullanılmaktadır. Muhakeme, hüküm çıkarma faaliyetidir. Hüküm bir otoriteyi ifade etmektedir; ancak hüküm çıkarma bir otorite işlemi değil akli bir ameliyedir. Muhakeme akılla yapılan, akıl yürütme faaliyetidir; bunu da hâkim yapar. Gözler’e göre

63 Nişanyan Sözlük, nisanyansozluk.com (Çevrimiçi, erişim tarihi: 15 Kasım 2021)

64 Kubbealtı Sözlük, <http://www.lugatim.com/s/muaccel> (Çevrimiçi, erişim tarihi: 15 Kasım 2021)

65 Kubbealtı Sözlük, <http://www.lugatim.com/s/muaccel> (Çevrimiçi, erişim tarihi: 15 Kasım 2021)

66 Türk Dil Kurumu Sözlük, <https://sozluk.gov.tr/> (Çevrimiçi, erişim tarihi: 15 Kasım 2021)

67 Gözler, s.51. Diğer yandan Türk Hukuk Lûgatinde “muhakeme” kavramının yanında parantez içinde “yargılama” kavramına yer verilmiştir. (s. 243)

68 Türk Hukuk Lûgatında “kaza” kavramı şu şekilde yer almaktadır: “İddia üzerine ve hasım karşısında hukuki nizama tesir eden bir fiil, vaziyet terki fiilin vaki olup olmadığı ve hadisede tatbik olunacak hukuk kaidelerini tesbit etmek ve bunun neticesi olarak kanuna, hakka riayeti temin için tedbir almak ki, kaza mercilerinin faaliyetini teşkil eder.” (s. 194)

69 Gözler, s.52

yargılama kelimesinde doğrudan doğruya bir otorite anlamı bulunmaktadır. Ancak yargılama kelimesi, akıl yürütme ve hüküm çıkarma anlamlarını içermez.⁷⁰ Kunter/ Yenisey'e göre muhakeme hukukunu yargılama hukuku olarak günümüz Türkçesi'ne aktarmak doğru değildir. Çünkü yazarlar, yargılamanın “kaza” kelimesinin karşılığı olduğunu, kazanın da yargılamanın bir aşaması olduğunu ileri sürmüşlerdir.⁷¹ Diğer yandan bu görüşlere karşı çıkan Selçuk'a göre ise, muhakeme kavramının tercihinde Kunter'in tezleri etkili olmuş, yazarın kavramlara yüklediği anlamlar hukukun iç ve kavramlar dili açısından tutarlı değildir. Selçuk'a göre bu görüş, mantık kuralları ve çağın dışındadır. Selçuk, “yargılama hukuku” ya da “ muhakeme hukuku” yerine “süreç hukuku” olarak bakıldığını ve bunun doğru olmadığını ileri sürmüştür.⁷²

Kavram kümeleri bağlamında muhakeme, mahkeme, hâkim, hüküm ve mahkum/ hükümlü kavramları bir küme oluşturmaktaydı. Yargılama, mahkeme, hâkim, karar, mahkum/hükümlü şeklindeki yeni kavram kümesi karışıklık oluşturmaktadır. İkinci kümede hâkim yerine kullanılan yargıç kavramı mevzuatta ve mahkeme kararlarında kullanılmamaktadır. Ancak bunun tercih edilmesinin dil tercihi yanında farklı saikleri de içerdiği düşünülebilir. Kavram kümelerinin bulunması bir akıl yürütmede kolaylıklar sağlayacaktır. Kavram kümelerinin değişmesi, dağılması ve bozulması teknik manada ve işleyiş süreçlerinde bir sorun çıkarmasa da hukuk hafızasının aktif hale gelmesinde eksiklikler yaratabilmektedir.

Karar ile hüküm arasındaki fark, aslında karar kavramının bireysel niteliğinin fazlalığında da oluşmaktadır. Karar şahsi bir durumu ve hali çok fazla içerirken, hüküm ise hâkim tarafından verilmekle birlikte hâkimden bağımsız olarak anlam kazanır. Dolayısıyla “karar” ifadesindeki şahsiliği algısı ve görüntüsü karşısında “hüküm” bu yönde bir duruma yol açmaz. Karar verilir, bir süreci yani muhakemeyi/yargılamayı göstermez; hüküm ise bir inşa sürecini işaret eder ve bu sürecin son noktasıdır. Bu anlamda karar ve hüküm kavramları tercihleri, muhakeme sonucunda hakkında hukuki bir sonuç çıkan şahsın, durumu kişiselleştirmesi ihtimalini belirleyecektir.

Yasa, yargıç gibi kavramlar mevzuatta hiçbir şekilde yer almazken, bunların kullanımının, resmi ve hukuki iş ve işlemlerde yazılı olarak ifade edilmesi hukuken bir geçersizlik nedeni olabilir mi?⁷³ Bu soru, lafızcı bir yorumla hareket edilmesi durumunda bir geçersizlik tartışması doğurabilecektir. Diğer yandan ise kanunun özüne, kastına ve amacına bakıldığında ise tersi bir cevap verilebilecektir. Bu bakımdan hukuki terimlerin anlam ve lisan açısından bir tür yerindelik denetiminden geçmesi

70 Gözler, s.55-56

71 Sami Selçuk, “Doğru Terim “Muhakeme” Değil, “Yargılama”dır”. Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi 19/2 (Aralık 2013): 295-318, s.295. Aynı tartışmaları aktaran bir diğer metin için bkz.: Hakan A. Yavuz, *Ceza Muhakemesinde Kovuşturmaya Alternatif Yöntemler*, Ankara, Adalet Yayınevi, 2021, s.15-16)

72 Selçuk, s.295, bir diğer atf için bkz.: Yavuz, s.15

73 Aynı yönde bir tartışma sorusu için bkz.: Gedikli, s. 28

ihtiyaç olarak görünmektedir.⁷⁴ Dolayısıyla kanun metnindeki lafzı tercihlere özen önem taşırken, bunun dışındaki tercihler keyfilik içerecektir.

Sonuç

Hukuk hem bilim hem de uygulama olarak terimlerin veya kavramların hayati önem taşıdığı bir alan olduğundan, eleştiri hakları saklı kalmak kaydıyla, istikrarlı kullanımlar fayda sağlayacaktır.⁷⁵ Hukuk dili bakımından örneğin Türkçede anayasa olarak karşılık bulduğumuz constitution ve diğer terimler Batı'da dilin kendi doğal akışı içinde, dışarıdan bir müdahale olmaksızın ortaya çıkmıştır.⁷⁶ Dilin doğal akışı sadece siyasi şartlardan değil, günümüzün teknolojik gelişmeleri nedeniyle artık imkânsız bir durum halini almıştır. Dilin bireysel çaba yanında, kültür grupları, fikir ve edebiyat çevreleri, bilim ve meslek çevreleri ve nihai olarak devlet eliyle mühendislik çabasına girilmeden korunması önem taşımaktadır. Özellikle teknolojik gelişmeler ile dile dâhil olan kelimelerin Türkçe karşılığının bulunması konusunda özel bir titizlik ve çaba zorunluluk halini almıştır. Böylelikle dilin kendi imkânları ortaya çıkabilecek ve dil kendi yaratıcılığını koruyabilecektir.⁷⁷ Bu bakımda “yaşayan dil” konusuna, artık doğal mecrada bulunulmadığından dolayı bir belirleyicilik verilmesinin doğru bir yaklaşım olmayacağı da açıktır.

Her meslek ve bilim dalı gibi hukukun da kendi dilini kurma, koruma ve sürdürme imkanı bulunmaktadır. Zira kanunlarda yazanlar sadece orada kalmıyor, insanların gündelik hayatlarına sürekli temas ediyor. Bu kavramlar lehte veya aleyhte insanların gündemine giriyor. Dildeki değişim süreçlerinin tam da bu noktada ele alınması, tartışılması gerekmektedir. En başta ifade edildiği gibi, ne yazık ki hukuk dili üzerinde çok fazla müstakil çalışma yapılmış değildir. Dil ve edebiyat sahasında yapılan belli çalışmalar kavramların sadeleşmesi, etimolojisi, dil uyumu gibi konular üzerinden incelemiştir. Elbette bunların kıymeti bir yerde duracaktır; ancak hukuki anlam kayması, hukuki anlam oluşturmadaki, yine hukuki vasıflandırmadaki eksiklik veya kavramsal acizyet ne yazık ki adaletin tecellisinde engel teşkil edecektir.

Hukuk dilinde birkaç yönelimi belirleyerek bu yönelimlerin durumunu ortaya koyarak meseleyi hitama erdirmek niyetindeyiz. Öz Türkçe veya tersi bir dil kullanılması, cari hukuk açısından bir anlam ifade etmiyor. Günümüzde “Anayasa” kavramı yerine muhafazakar olanların “Esas Teşkilat Hukuku”, modernleşmecilerin “Anatüze” demesi hukuken bir karşılık taşımadığı gibi, sosyolojik olarak da bir yere denk düşmüyor. O halde meseleyi anlamı, anlatmayı, ifadeyi, düşünceyi, muhakemeyi zenginleştirecek

74 Turinay, s.258

75 Turinay, s.31

76 Turinay, s.49

77 Gedikli, s. 16

tercihler ve dil kullanımları üzerinden ele almakta fayda vardır. Eski Türkçeyi bırakarak sadeleştirmeyi bir modernleşme emaresi gören anlayış ile miadı dolmuş bazı eski Türkçe kavramları kullanma çabası arasında dile yaklaşım anlamında bir fark bulunmamaktadır.

Mevzuattaki kavramların tercihen kullanılmaması, yine farklı kanunların kendi arasında dil tutarlılığının bulunmaması, hatta aynı kanunun kendi içinde tutarsız dil tercihleri Türkiye’de kanun yapım süreçlerinin yeniden –en azından bu çerçevede– ele alınması zorunluluğunu göstermektedir. Dil, hafıza oluşturma ve hafıza ile güçlü bir irtibat kurmanın en önemli imkânıdır. Hukuk dili de güçlü bir hafıza ile anlam bakımından kuşatıcılığa varacaktır. Bu bakımdan sergilenecek titizlikler, bir yandan hafıza ile irtibat, diğer yandan ise hafızayı güçlendirmenin imkânlarını araştırarak bir boyut taşınmalıdır.

Kaynakça

- Aydemir, İ. A.(2010). Türk Hukuk Dili Üzerine Araştırmalar I. *Belleten, 2010 – II*.
- Denkel, A.(1996). *Anlam Ve Nedensellik*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.Derrida, J. ve Kristeva, J. (Söyleşi)(1994). *Göstergebilim ve Gramatoloji*, (Çev.: Tülin Akşin). İstanbul: Afa Yayınları, 1994.
- Fabreguettes, M. P. (2019). *Adalet Mantığı ve Hüküm Verme Sanatı*, (Tercüme: Heyet). Ankara: Adalet Bakanlığı Yayınları.
- Gadamer, H. (2009). *Hakikat ve Yöntem, II. Cilt*, (Çev.: Fahrettin Arslan-İsmail Yavuzcan). İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Gedikli, F. (2019). *Hukuk Dili Ve Adli Yazışmalar*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Açık Ve Uzaktan Eğitim Fakültesi Yayını.Gözler, K. (2021). *Hukuk Dilinin Öz Türkçeleşmesi Üzerine*. Bursa: Ekin Basın Yayım Dağıtım.
- Güriz, A.(2019). *Hukuk Felsefesi*. Ankara: Siyasal Yayınevi, 2019.Hobsbawm, E. ve Ranger, T. (2006). *Geleneğin İcadı*. (Çev.: Mehmet Murat Şahin). İstanbul: Agora Yayıncılık.
- Kılıç, M. (2018). *Hukuksal Aklın Sosyo-Politik Bağlamı*. Ankara: Yetkin.
- Ökçesiz, H.(1991). Hukuk ve Dil. *Argumentum, Sayı: 14, Yıl: 2, Eylül 1991*, s. 205-207.
- Özdemir, H.(2006). Cumhuriyet Tarihinde Hukuk Dilindeki Değişmeler Ve Gelişmeler, [Yayımlanmamış Doktora Tezi] Ankara Üniversitesi.Özgenç, İ. (2020). *Türk Ceza Hukuku Mevzuatı, Cilt: 1 (Kanunlar)*. Ankara: Ankara HBV Üniversitesi Türk Ceza Hukuku Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayını.
- Selçuk, S.(2013). Doğru Terim “Muhakeme” Değil, “Yargılama”dır. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi, 19/2, Aralık 2013*, s. 295-318.
- Seyit, G.(2020). *Türkiye’de Hukuk Dilinin Dönüşümü*, İstanbul: Onikilevha Yayınları.Tatar, B.(2021). *Felsefi Hermenötik ve Yazarın Niyeti*. İstanbul.Turinay, F.(2021). *Dil, Hukuk ve Siyaset Bağlamında Anayasa Düşüncesi*. Ankara: Seçkin Yayınları.*Türk Hukuk Lûgati(1991)*.,Ankara: Başbakanlık.
- Üzülmez, İ.(2005). Türk Hukukunda Suçsuzluk Karinesi Ve Sonuçları. *TBB Dergisi, Sayı 58*, s. 41-72.

- Wittgenstein, L. (2010). *Tractatus Logico-Philosophicus*. (Çev.: Oruç Aruoba). İstanbul: Metis Yayınları. Yavuz, H. A. (2021). *Ceza Muhakemesinde Kovuşturmaya Alternatif Yöntemler*. Ankara: Adalet Yayınevi.
- Yenisey, F. ve Nuhoglu, A. (2018). *Ceza Muhakemesi Hukuku*. Ankara: Seçkin Yayınları. Yücel, M. (2014). *Hukuk Felsefesi*. Ankara: Türkiye Adalet Akademisi Yayınları.

İnternet Siteleri

- Anayasa Mahkemesi internet sitesi, <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1876-k%C3%A2n%C3%BBn-i-es%C3%A2s%C3%AE/> (Çevrimiçi, Erişim Tarihi: muhtelif tarihler)
- Kubbealtı Sözlük, <http://www.lugatim.com> (Çevrimiçi, Erişim Tarihi: 15 Kasım 2021).
- Mevzuat Atıfları, mevzuat.gov.tr (Çevrimiçi, Erişim Tarihi: muhtelif tarihler).
- Nişanyan Sözlük, nisanyansozluk.com (Çevrimiçi, Erişim Tarihi: 1 Kasım 2021).
- Türk Dil Kurumu Sözlük, <https://sozluk.gov.tr/> (Çevrimiçi, Erişim Tarihi: 15 Kasım 2021).

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE HUKUK DİLİMİZ ÜZERİNE

Ramazan ÇAĞLAYAN*

Giriş

Dil, insanlar arasında bir iletişim aracıdır. Ancak sâdece bundan ibâret değildir. Dil aynı zamanda, târihî birikim, değerler, edebiyat gibi bir insan topluluğunu millet yapan unsurların gelecek nesillere aktarılmasının da en başta gelen aracıdır. Kelimeler üzerine inşâ edilen hukuk alanında dil, daha da önem kazanmaktadır. Zira hukuk, sâdece kanunlardan ya da mevzuattan ibâret değildir. Hak ve adâlet duygusunun oluşumu ve aktarımı bakımından, hukukî muhâkeme açısından sağlam bir birikime ihtiyaç göstermektedir. Söz konusu bu hukuk birikimi ise ancak dil ile gelecek nesillere aktarılabilir. Bu bakımdan, genel dilde olduğu kadar hukuk dilinde de süreklilik hayâtî önemi hâizdir.

Bu çalışmamızda geçmişten günümüze hukuk dilimizin geçirdiği safhalar ve gelecekte hangi yöne doğru yol aldığı hususlarında gözlemlerimizi aktarmaya çalışacağız.

1. Genel Olarak Dil ve Etkileşim

İnsanoğlu, konuşma ve birbiriyle iletişim kurma ihtiyacı içinde yaratılmıştır. Bu yüzden ilk insandan itibaren dil vardır. Dil (lisan), insanlar arasındaki iletişim aracıdır. Her dil, o dili konuşan insanların birbirlerine iletmek istediklerini iletmeye yeter. İletecek yeni anlamlar ortaya çıktığında, kendi bünyesinden bu anlamları taşıyacak yeni kelime ve kavramlar türetilir.

* Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi İdare Hukuku öğretim üyesi.

Dünyada dil âileleri şeklinde tasnif edilen birçok dil bulunmaktadır. Türkçe de bunlardan birisidir. Türkçenin, en çok konuşulan beşinci dil olduğu ve yaklaşık 220 milyon kişinin Türkçe konuştuğu bildirilmektedir.¹ Türkçe Ural-Altay dil ailesine mensuptur. Eklemeli dillerdendir. Yani son eklerle yeni kelimeler türetir.

Genel olarak diller dâimî bir gelişim ve değişim hâlinedirler. Bu gelişim ve değişim, kendi köklerinden yeni kelime ve kavramların türetilmesi şeklinde olabildiği gibi, temas ettiği diğer dillerden kelime ve kavramlar olarak da gerçekleşebilmektedir. Bu etkileşim çoğu zaman karşılıklıdır. Bu bakımdan dünyada, diğer dillerden kelime almadan saf bir dilden bahsedilemez.

Bir dil, başka bir kültürle ve onun diliyle temas ettiğinde, ilk defa o dilde karşılaştığı kavram ve müesseselere kendi dilinde birer karşılık bulma, eğer bulunamaz ise o dilden aldığı kavram ve kelimeleri kendi bünyesine dâhil etme şeklinde bir etkileşim olduğu görülür. Dilin kendi imkânları ile yeni kelime ve kavramlar türetilmesi o dilin zenginliğine bir işârettir.

Birbiriyle temas eden diller, iletişim aracı olarak eşit konumda olsalar bile, dili konuşan toplum kültürel bakımından eşit olmadıklarında, etkileşim daha çok kültürel yönden zayıf olan toplum dilinin aleyhine olur.

2. Hukuk Dili

Hukuk bir sosyal bilimdir. Diğer bilim dallarında olduğu gibi hukuk biliminin de kendine has bir dili, kelimeleri ve kavramları bulunmaktadır. Buna kısaca “hukuk dili” diyoruz. Hukuk dili kendisini mevzuatta (kanunlar, yönetmelikler, yönergeler vs.), mahkeme kararlarında, hukuk bilginlerinin eserlerinde gösterir. Bir hukuk metninin ne dediğini anlayabilmek kavrayabilmek ve yorumlayabilmek, hukuk dilinin kelime ve kavramlarını bilmek o dile hâkim olmaktan geçer.

Hukuk, insan davranışlarını ele alan bir bilimdir. Bu anlamda insanlara haklar bahşetmekte, yasaklar koymakta ve emirler vermektedir. Bu bakımdan, Âdem ve Havvâ'nın yeryüzüne indiği günden bu yana hukuk vardır denilebilir. Diğer bilim dalları gibi, hukuk bilimi de sürekli bir tekâmül seyri izlemektedir. Toplumda hukuk kurallarına riayet bakımından bir karmaşanın çıkmaması için, hukuk dilindeki kelime ve kavramlara herkesin aynı anlamı yüklemesi gerekir. Bu kaygılarla çok eski tarihlerden itibaren hukuk dili belli kavramlar, kalıplar ve kelimeler üzerine inşası için gayret gösterilmiştir. Hukuk dili (hukuk kelime ve kavramları) tarihî ve derin bir kültürel birikime yaslanarak oluşur. Bu bakımdan “Hukuk dili, gerek söz varlığı ve gerekse söz dizimsel örgüsü itibarıyla yazı dilinin en ağır, en seviyeli ve en karmaşık

¹ Şirin Hatice, www.turkcenindirilisi.com/gundem/dunyada-220-milyon-kisi-turkce-konusuyor-prof-dr-hatice-sirin-h76377.html

türünü oluşturmaktadır”.² Hukuk dilimizin tüm sâdeliğine rağmen bugün dahi hukuk metinlerinin anlaşılması için uzmanlık gerektirmesi, hukuk dilinin özelliğinden kaynaklanmaktadır.

Burada şunu ifâde edelim ki, hukuk dilinin söz varlığı (kelime ve kavramları), halkın günlük dilinden tamamen kopuk değildir. Genel dil (halkın dili) başka bir dil ile etkileşim içinde iken hukuk dilinin olmaması düşünülemez. Öte yandan genel dilin başka dillerle etkileşimi yokken sâdece hukuk dilinin etkileşim içinde olabileceği de muhaldir. Oranları farklı olsa bile hem genel dil hem de hukuk dili başka dillerle etkileşim içinde olur.

3. Tanzîmat Sonrası Dil Tartışmaları

Tanzîmat ve meşrûtiyet döneminde dil konusunda yoğun tartışmalar yaşanmış ve dilin sâdeleşmesi, halkın anlayacağı bir dilin oluşturulması yönünde görüşler serdedilmiştir. Bu dönemde dil konusunu tartışanlarda önde gelen aydınlardan bazılarını aktarmakta fayda mülâhâza ediyoruz.

Ziyâ Paşa, “Şiir ve İnşâ” adlı makalesinde şiir, düz yazı (nesir) hakkında geniş değerlendirmelerde bulunmaktadır.³ İbrahim Şinasi, 1861’de Tercüman-ı Ahval gazetesinde Türkçe gazete çıkarılmasının gereğinden ve halkın medenî ülkelerdeki gelişmelerden haberdar edilmesi üzerinde durur. Yazılarında özellikle nesir alanında verdiği eserlerle sâde ve kurallı bir dil kullanmaya özen gösterir.⁴ Ali Suavi, 1866’da çıkardığı “*Muhbir*” adlı gazetede yazdığı yazıda Türk dilinin sâdeleşmesini savunur.⁵ Nâmık Kemâl, 1866’da “Lisân-ı Osmaninin Edebiyatı Hakkında Bâzı Mülâhazâtı Şâmildir” adlı makalesinde; Türkçenin gramerinin hazırlanması (evvelâ, kavâid-i lisanın mükemmel surette tedvin ve temhidi), bir lugat meydana getirilmesi, ifâdenin külfetli sanatlardan kurtarılması, güzel Türkçe örneklerinin yer aldığı mecmuaların hazırlanması, Türkçenin her sahada kullanılması görüşlerini ortaya koyar.⁶ Ahmet Mithat Efendi, dilin sâdeleştirilmesi ve halkın anlayabileceği bir şekli almasını savunur ve yazılarında bunun örneklerini gösterir. Yabancı tamlamalar

2 İbrahim Ahmet Aydemir, “Türk Hukuk Dili Üzerine Araştırmalar I”, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten, Yıl 2010, C. 58, S. 2, s. 19-36.

3 Ziya Paşa, Hürriyet, Londra, 7 Eylül 1868, Sayı 11, aktaran Ali Dombay, “Tanzîmat Dönemi Tenkit Anlayışı Çerçevesinde: Ziya Paşa’nın Şiir ve İnşâ Makalesi”, <http://sutad.selcuk.edu.tr/sutad/article/viewFile/173/168>, erişim tarihi. 22.11.2021: “Zira vaktiyle Türkçeye mahsus lûgat kitabı yapılmamış ve Osmanlılar müel-i saireyi (başka milletleri) daire-i hükümlerine aldıkça her birinden gördükleri yeni şeylerin isimlerini o milletin lisanından alıp az çok bozarak kullanmış ve her kâtip bu lûgati sükûn ve harekâtının (okunuşu sağlayacak işaretlerin) zihnince uyan bir şekliyle yazıp saireleri dahi diğer surette zaptetmiş olduklarından imlâ öğrenecek kişi evvel emirde (öncelikle) bunların hangisine tabii olacağında mütehayyir olur (şaşırrır)”.

4 Raşit Koç, “Tanzîmat ve Meşrûtiyet Dönemi Aydınlarının Türk Dilinin Eğitimine ve Yapısına Bakışları”, A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi Sayı 33 Erzurum 2007, s.13-14.

5 Ağah Sırrı Levend, Türk Dilinde Gelişme ve Sâdeleşme Evreleri, Ankara 1960, s.115.

6 Leyla Karahan, “Nâmık Kemal’in Türkçenin Sâdeleşmesi Hakkındaki Düşünceleri” Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, C. 15, S. 1, 25.

yerine Türkçe tamlamaların kullanılması gerektiğini, Türkçesi varken yabancı kelimelerin kullanımından kaçınılması gerektiğini belirtir.⁷Şemsettin Sâmî, dilin sâdeleştirilmesini savunmuştur. Bu konuda hazırladığı sözlükle çalışmalarını zirveye taşıyan yazar, dil konusunda şunları söylemektedir:

“Lisanımızın Türkçe, Arabî ve Fârisiden mürekkebe olduğu söyleniyorsa da, bu terki, sâir bâzî lisanlarda olduğu gibi, âdetâ bir imtizac-ı kimyevî ile hâsıl olmadığından, lisanımızda müsta'mel olan Arabî ve Fârisî kelimeler dâima ecnebî sıfatıyla durup, tamâmiyle lisanımıza karışmamış ve lisanımızın kavâid ü şivesi asla mütegayyir olmayarak, yine esâs-ı asliyyesini muhâfaza etmiştir. Binâe'n'aleyh, her ne vakit istersek, bu kelimât-ı ecnebiyyeyi atarak, lisanımızı temyiz ü tathir etmek elimizdedir.”⁸Dilin sâdeleştirilmesini savunan Muallim Nâci, bu görüş doğrultusunda bir sözlük meydana getirmiştir. Bu husustaki görüşlerinin özeti niteliğinde şu ifâdelerini aktarmak yeterli olacaktır:

“Öteden beri mânâyı o kadar nazar-ı itibâra almayıp letâfeti, tumturak-ı elfazda arayan erbâb-ı kalem tarafından bir takım lüzumsuz tekellüfata boğulmuş olan lisanımızın tekellüfattan tedricle, sâdeliğinin, letâfetinin izharı zamanı çoktan gelmiştir. Bir söz ne kadar tabii söylenir ne kadar tabii yazılırsa o derece latif olur. Fesâhat, belâgat denilen şeylerin tabiiilikte aranılması lâzım gelir. Söze tekellüf karıştığı gibi, fesâhat, belâgat aradan çıkar.”⁹Bu dönemdeki tartışmaların temelini, dildeki yabancı kelimelerin ayıklanıp ayıklanmaması, ayıklanacaksa usulünün nasıl olması, dilin imlâ kurallarının hangi esaslar üzerine oluşturulması gibi hususlar oluşturmaktadır. Bu tartışmalar konusunda şu üç görüşün ortaya çıktığı ifâde edilebilir:¹⁰*Natüralistler*: Dilin evrimini doğal seyrine bırakılmasını, dile dışarıdan herhangi bir müdâhalede bulunulmaması gerektiğini savunmaktadırlar.

Mütediller: Halk tarafından kullanılan yabancı kökenli kelimelerin Türkçeleşmiş olduğundan hareketle sâdeleşmeyi dilin bünyesine uygun metotlarla tatbik etmeyi savunmaktadırlar.

Radikaller: Dildeki bütün yabancı unsurları tasfiye ederek yerlerine öz Türkçe karşılıklarını ikâme edilmesini savunmaktadırlar.

4. Batılılaşma Hareketinin Hukuk Diline Etkileri

Türkler, İslâm medeniyetiyle karşılaşınca, Müslüman olmalarının da itici gücüyle, Türkçe de Arapça ve Farsça ile etkileşim içine girmiştir. Göçebe bir topluluk, yerleşik

7 Mehmet Kaplan/İnci Engünün/Birol Emil, Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi III, İstanbul, 1979, s.73.

8 Agah Sırrı Levend, Şemseddin Sami, Ankara, 1969, s.111.

9 Agah Sırrı Levend, Türk Dilinde Gelişme ve Sâdeleşme Evreleri, Ankara 1960, s.135

10 Mete Kaan Kaynar/Nurettin Kalkan, Cumhuriyet'in Dil Reformunu Okumak: Köprü Mü, Paravan Mı?, Mukaddime, 2019, 10(2), s.454.

hayata geçerken, yerleşik hayatın gerektirdiği içtimâî düzen kurallarına (özellikle hukuk kurallarına) ihtiyaç duymuştur. Önlerinde özellikle Arap dili üzerinde gelişmiş İslâm hukuku bulunmaktadır. Genel dile ve hukuk diline Arapça kelime ve kavramların girmeye başlaması târihi bir zorunluluk olarak karşımıza çıkmaktadır. Öte yandan şunu da ifâde etmek gerekir ki, genel dile sâdece Arapça ve Farsçadan değil, Anadolu'da karşılaşılan Yunanca, Latince, Ermeniceden de çok sayıda kelimeler girmiştir. Burada şu hususu da hatırlamak gerekir. Başka dillerden yoğun şekilde kelimeler ve kavramlar alan dil, sâdece Türkçe değildir. Meselâ bugün konuşulan İngilizcedeki kelimelerin ancak yüzde elli kadarının Anglo-Sakson kökenli olduğu, diğer yarısı veya daha fazlası diğer dillerden (Latince, İskandinavca, Fransızca ve diğerleri) gelen kelimelerden oluştuğu bilinmektedir.

İslâm'ın doğuşundan Tanzimat dönemine kadar geçen asırlar boyunca tüm İslâm ülkelerinde ve Osmanlı döneminde yazılan hukuk kitapları, devlet başkanlarının hukukî düzenlemeleri, mahkeme kararları, müftülerin fetvaları, ulamânın içtihatları ile çok zengin ve yerleşik bir hukuk dili (kelime ve kavramları) oluştuğu bir gerçektir.

Genel dilde olduğu gibi hukuk dilinde de tartışmalar, Batıya yönelmelerin başladığı Tanzimat dönemiyle birlikte tezahür etmiştir. Tanzimat ve arkasından gelen meşrûtiyet aydınları dilde Türkçeleşme konusu üzerinde durmuşlardır. Dilin halkın anlayacağı şekilde sâdeleştirilmesi yanında, yabancı (özellikle Arapça) kelimelerin dilden çıkarılması, yeni kelimelerin türetilmesi, unutulmuş ve kullanımdan düşmüş Türkçe kelimelerin bulunup kullanıma sokulması gibi görüşler ileri sürülmüştür.¹¹ Aydınlar arasında dilin sâdeleştirilmesi ciddi şekilde tartışılmıştır¹². Batıdan gelen *milliyet (national)*, *milliyetçilik (nationalizme)*, *kamuoyu (efkâr-ı umûmiye)*, *hürriyet*, *eşitlik (musavat)* gibi yeni kavramlar gazete ve mecmualarla hızla dilimize girmeye başlamıştır. Genel dilde bu kelime ve kavramların karşılıkları da mevcut dil içinde yaygın olarak kullanılan Arapça kelimelerden türetilmiştir. Bu gelişmelerin hukuk dilimizi de etkilediği bir vâkıdır. Bu dönemde “Türkçe” ve “Osmanlıca” kavramları

11 Bkz. Murat Belge, Türkçe Sorunu, <http://turkoloji.cu.edu.tr/GENEL/24.php>

12 Necib Âsım'ın şu ifâdeleri, o dönemdeki tartışmaların özeti gibidir. “Yalnız istediğim, özendiğim şey Türkçemizin mütemeddin bir kavim lisanı olduğunu ve terakkیاتta himmet olunursa bugünkü Avrupa lisanlarından aşağı kalmayacağını ispattı. Hatta safi Türkçe birkaç makale yazışım da o maksada mebni idi. Bunu görenler lisanımızdan, bütün Arabiden, Fârisiden, Avrupa dillerinden aldığımız kelimeleri çıkarıp yerine Çağataycadan, Kıpçakcadan, Özbekçeden, Azerbaycandan vesaire kelime koymak istiyorum sandılar. Hatta o fikri de beğenerek münasib görenler ve «mektup» yerine «bitik» yazanlar da bulundu. Yine tekrar ederim, fikr ü nazarım hiç de öyle değildir. Özendiğim şey, bugün Osmanlıların, amma haniya terbiye ve malumatı orta halli olanlarının hepsine yazdığımızı anlatacak bir lisan kullanmaktır. Arabi ve Fârisiden aldığımız kelimelerin lüzumlularını, taammüm edenlerini çıkarmak lisanı züğürtleştirir. Bunlardan fakat makul bir surette iktibas etmemek öyledir. Hatta Avrupa lisanlarından da almamakta taassub göstermek yine öyledir. Şimdiye kadar, yani edebiyat-ı cedidimizin teşekkül tarihinden bu ana kadar lisanımızda kullandığımız bu kelimeleri ibkaya mecburuz: bunların da içinde şu son zamanlarda kullanılmaz derecesine kadar gelenler vardır, onları da artık kaale almamak lazım. Arabi, Fârisi terkiblerden mümkün merite sakınılabılır. Yahut İranlılar gibi mutabakat filan kaideleri atılır, Türkçenin hakimiyeti gösterilir. Avrupa lisanlarından da kelime almaya mecburuz. Bugün posta ve telgraf, telefon, fotoğraf, kronometre gibi ulum ü fûnuna sanayi ü bedayia ait kelimelere mukabil Arabça veya Fârisiden karşılık arayacağımıza, o suretle kamusal ferhenkler karıştırarak kıymetli vakitlerimizi geçireceğimize bunları olduğu gibi kabul etmeliyiz”. A. S. Levend, Türk Dilinde Gelişme ve Sâdeleşme Evreleri, Ankara 1960, s. 68-75, 102-112, aktaran Murat Belge, agm.

üzerinde durulmuştur. Konuşulan dili ifâde etmek için *lisân-i Osmânî*, *lisân-i Türkî*, *zebân-i Türkî* ifâdeleri¹³, sözlükler de *Lehçe-i Osmânî* (1293), *Hazine-i Lugat-ı Rûmiyye ve Osmaniyye* (1860), *Resimli Kâmûs-ı Osmânî* (1330), *Kâmûs-ı Osmânî* (1313-1322) isimleri verildiği görülmektedir. Şemseddin Sâmî 1901 tarihli eserine “Kâmûs-ı Türkî” ismini vermiştir.¹⁴ 1876 tarihli Kanun-ı Esâsî’de devletin tebâsının (vatandaşının) adı “Osmanlı”¹⁵, resmî dil ise “Türkçe” olarak ifâde edilmiştir.¹⁶ Batı medeniyetinin etkisi altında kanunlaştırma çalışmaları da başlamıştır. 1876 Kanun-ı Esâsî’ye gelinceye kadar 1840 tarihli Cezâ Kanunnâme-i Hümâyunu¹⁷, 1850 Tarihli Kanunnâme-i Ticaret-i Berriye, 1851 tarihli Kanun-ı Cedid (Kanun-ı Cezâ), 1858 tarihli Cezâ Kanunnâme-i Hümâyunu, 1858 tarihli Kanunnâme-i Arâzî, 1863 tarihli Kanunname-i Hüâyun-ı Ticaret-i Bahriye, 1869-1876 Tarihli Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye; Kanun-ı Esâsî’den sonra da 1879 Tarihli Usûl-i Muhâkemât-ı Cezâiye Kanunu, 1880 Tarihli Usûl-i Muhâkemât-ı Hukukîye Kanun-ı Muvakkatı, 1917 Tarihli Hukuk-ı Âile Kararnâmesi, 1917 Tarihli Usûl-i Muhâkeme-i Şer’iyye Nizamnâmesi gibi kanunlar yapılmıştır.¹⁸ Bu kanunlardan bâzıları geleneksel hukuk anlayışı içinde hazırlanmışken bâzıları batı hukuklarından iktibas şeklinde yapılmıştır.

Bu kanunlar incelendiğinde, hukuk dilinin o dönemde kullanılan Türkçe ile kaleme alındığı, belâgatli bir üsluba sahip olduğu, Arapça kökenli kelimelerin yoğun bir şekilde kullanıldığı, Farsça ve Arapça tamlamalara sıklıkla başvurulduğu görülmektedir. Bâzi kelime ve terkiplerin ancak yüksek tahsil (medrese tahsili) almışların anlayabileceği ağırlıkta olduğu da bir gerçektir. Ancak bugün kimi konuşmalarda ya da yazılarda rastlanan, tamamen Arapça ve Farsça kelimelerden oluştuğu, okuyanların hiçbir şey anlayamadığı metinler olduğu yönündeki iddialar da gerçeği yansıtmamaktadır. Burada birkaç misal vermekle iktifâ edelim.

-1858 tarihli Cezâ Kanunnâme-i Hümâyunu: “*Kanunen mücazat olunan cerâim üç nevidir. Birincisi cinâyet, ikincisi cünha, üçüncüsü kabahattir*” (m.2); “*Kanunun tâyin ettiği ahvalden mâada hallerde mükerrerler hakkında cezâ iki kat olacaktır*” (m.8); “*İdam ve teşhir cezâları sâhib-i cinayetin müteallik olduğu din ve mezhebin eyyam-ı mahsûsasında icra olunmaz*” (m.22).

13 Aziz Gökçe, *Türkiye Türkçesinin Tarihi Sözlükleri*, Ankara 1998.

14 Hakan Özdemir, *Cumhuriyet Tarihinde Hukuk Dilindeki Değişmeler ve Gelişmeler*, Doktora Tezi-2006, s.13-14.

15 1876 tarihli Kanun-ı Eâsî, Sekizinci madde: “*Devlet-i Osmâniye tâbiyetinde bulunan efrâdın cümlesine herhangi dîn ve mezhepten olur ise olsun bilâ-istisnâ Osmânî tabir olunur ve Osmânî sıfatı kânûnen muayyen olan ahvâlê göre istihsâl ve izafe edilir*”.

16 1876 tarihli Kanun-ı Eâsî, Onsekizinci madde: “*Teba’â-i Osmâniyenin hidemât-ı Devlette istihdâm olunmak için devletin lisân-ı resmîsi olan Türkçeyi bilmeleri şarttır*”; Elli Yedinci madde: “*Hey’etlerin müzâkerâtı lisânı Türkî üzere cereyân eder ve müzâkere olunacak lâyhaların sûretleri tab ile yevm-i müzâkereden evvel a’zâya tevzî olunur*”.

17 Ayrıntılı bilgi için bkz. Rabiz Beyza Candan, “1840 Tarihli Cezâ Kanunname-i Hümâyunu İncelemesi”, *AndHD*, 2015, C.1, S.1, s.63-81.

18 Bu kanunlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Arcimet Sarıay, “Tanzimat Sonrası Kanunlaştırma Çalışmalarının Kaynakları ve Metodolojisi”, *BAYTEREK | Uluslararası Akademik Araştırmalar Dergisi*, Cilt.2, Sayı.1, Yıl.2019, s.9-35.

-1858 tarihli Kanunnâme-i Arâzî: “Memâlik-i Devlet-i Aliyye’de olan arâzi beş kısımdır. Kısmı evvel arâzi-i memlûke yani berveçhi mülkiyet tasarruf olunan yerlerdir. Kısmı sâni arâzi-i mîriyyedir. Kısmı sâlis arâzi-i mevkûfedir. Kısmı râbi’ arâzi-i metrûkedir. Kısmı hâmis arâzi-i mevattır” (m.1).

-1869-1876 Tarihli Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye: “Bir işten maksat ne ise hüküm ona göre” (m.2); “Bir şeyin bulunduğu hal üzere kalması asıldır” (5); “Bir kimsenin mülkünde anın izni olmaksızın âhar bir kimsenin tasarruf etmesi câiz değildir” (m.96).

-1876 tarihli Kânûn-ı Esâsî: “Osmanlıların kâffesi hürriyet-i şahsiyelerine mâlik ve âharın hukuk-ı hürriyetine tecâvüz etmemekle mükelleftir” (m.9); “Matbuat kanun dâiresinde serbesttir” (m.12); “İşkence ve sâir her nevi eziyet kat’iyyen ve külliyyen memnûdur”(m.26).

-1921 tarihli Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu: “Hâkimiyet bilâkayd ü şart milletindir. İdare usûlü, halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idâre etmesi esasına müstenittir”(m.1); Türkiye Devleti, Büyük Millet Meclisi tarafından idâre olunur ve hükûmeti ‘Büyük Millet Meclisi hükûmeti’ unvanını taşır”(m.3).

Batı hukuk diliyle temas kurulması ve özellikle batı kanunlarının iktibas edilmesi faaliyetleriyle birlikte hukuk dilimizde olmayan kavram ve kelimelerle karşılaşmıştır. Bunlar mefhum ve mânâ olarak hukukumuzda bulunmadığı için, bu mefhumları ifade edecek kelimeler de henüz bulunmamaktadır. Dönemin aydınları daha çok Fransa ve Fransızcayla temas halinde olduklarından karşılaşılan kelime ve terimler de bu dilde olmuştur. Hukuk alanında karşılaşılan çok sayıdaki kavram ve kelimelerden bazıları şunlardır: *Constitution, centralisation, décentralisation, déconcentration, conflit positif, tribunal de conflit, procureur générale, cour des compte, controle préventive, université, domaine publique, domaine privé, contrat de concession, conseil d’Etat, comune, personnalité morale de l’État, personnes morales, droit administratif, expropriation, réquisition, ordre public, service public, intérêt général, collectivités locales, banque, crédit, ciro, acente, assurance...*

Tanzîmat sonrası batı tipi kanunlaştırmaların başlamasıyla hukuk dilinde batılı kavramların karşılıklarının bulunması çabaları da başlamıştır. Bilim kavramlarla (ıstılah-terim) yapılabilir. Hukuk bilimi de hukuk terimleri ile olabileceğinden, batı hukukundaki hukuk terimlerinin karşılıklarının bulunması çabası işin doğası gereğidir. Bu aşamada devlet teşkilâtı içinde “tercüme odaları” tesis edilmiştir. Aydınların yazıları yanında bu tercüme odaları da yeni terimlerin (ıstılahların) oluşturulmasında önemli bir vazife icra etmiştir.

Batı hukukunda yeni karşılaşılan bu kavramlar bakımından öncelikle o kavramı ifade eden yabancı kelimenin aynen kullanılması yolu tercih edilmiştir. Meselâ Fransızca “*constitution*” kavram ve kelimesini, o gün kullanılan Arapça harflerle “(قونستيتوتسيون)“

şeklinde, hatta bâzen “(فونستيتوسيون) (constitution) şeklinde parantez içinde Fransızcası da yazıldığı görülmektedir. Ancak bu kavramlara Türkçede bir karşılık bulunması, bir kelime türetilmesi yönünde de çalışmalar başlamıştır. “Hükûmet-i meşrûta”, “idâre-i mukayyed” gibi öneriler içinde 1876’da Kânûn-ı Esâsî karşılığı resmî olarak kullanılmaya başlanmıştır.

Hukuk eserlerinde, karşılık bulunan ve parantez içinde kelimenin aslının da verildiği hukuk kelime ve kavramlarından yüzlercesinden şu örnekleri verebiliriz: “*Tribunal de conflit*-encümen-i ihtilaf, *conflit postif*”-ihtilâf-ı icabî, *conflit negatif*-ihtilâf-ı selbî, *procureure général*- müdde-i umûmî, *domaine publique*-emlâk-ı umûmiye-i hükûmet; *domaine privé*-emlâk-ı husûsiye-i devlet, *redevance fix*-resm-i mukarrer¹⁹; *décentralisation*-adem-i merkezîyet, *droit public*- hukuk-ı amme, *droit privé*-hukuk-ı husûsiye, *gouvernement contitutionnel*-hükûmet-i meşrûta²⁰; *personnes morale*-hükûmî şahsiyet”, *expropriation*-istimlâk, *société anonym*-bilâtesmiyeşirket, *droit constutionnel*-hukuk-ı esâsiye veya hukuk-ı meşrûta, *organisation administratif*-tenkîsat-ı idâre, *Etat de siége*-idâre-i örfiye, *capitulations*-uhûd-ı kadîme, *marque*-alâmet-i fârîka, *brevet d’invention*-ihtirâ berati, *division des pouvoirs*-kuvve-i umûmiyenin inkisamı, *pouvoir public*-kuvve-i umûmiye, *pouvoir legislatif*-kuvve-i teşriye, *pouvoir executif*-kuvve-i icrâiye, *pouvoir judiciaire*-kuvve-i adliye²¹; *droit naturel*-hukuk-ı tabî, *droit positif*-hukuk-ı mevzua, *droit constitutionnel*- hukuk-ı esâsiye, *self government*-tevsî-i mezûniyet, *centralisation* –merkezîyet, *assemblée constituante*-meclis-i müessesan, *individualisme*-ferdiyetçilik, *socialism*-meslek-i iştirak, *dissolution*-fesih, *grâce*-aff-ı husûsî, *amnistie*-aff-ı umûmî, *conseil des ministres*-meclis-i nüzzâr, *interpellation*-istizah, *conseil municipal*-belediye meclisi²².

Bu dönemde karşılık bulunmadan batı dillerindeki kelime ve kavramların aynen kullanıldığı örnekler de bulunmaktadır. Meselâ *référendun*(referandum); *vêto* (veto); *plébiscit* (plebisit)²³; *collektif* (kollektif), *kommandite* (komandit) *anonyme* (anonim)²⁴; *banque* (banka), *bourse* (borsa), *spéculation* (spekülasyon) *sconto* (iskonto) *agente* (acente) *crédit* (kredi), *Passeport* (pasaport), *faculté* (fakülte)²⁵; *posta* (posta) telgraf, *téléphone* (telefon)²⁶.

Bu döneme ilişkin genel değerlendirmeler olarak şunları ifâde edebiliriz.

(1) Genel dil ve hukuk dili üzerindeki tartışmalar, yaklaşımlar, görüşler aydınlar

19 Ahmed Şuayb, Hukuk-ı İdare, İstanbul 1327 (1910), s.20-21, 35, 250, 288.

20 İsmail Hakkı, Hukuk-ı İdare ve Kavanin, İstanbul 1341 (1925), s.9, 30.

21 Ohannes Efendi, Usûl-i İdare, 1309 (1893), s.6, 8,14,110, 129, 210, 233

22 Muslihiddin Âdil, Mukayeseli Hukuk-ı İdare Dersleri, Selanik 1327 (1901), s.14,16, 26, 30, 34, 35,143, 151, 182, 200,373

23 İsmail Hakkı, age., s.31.

24 İsmail Hakkı, age., s.299; Ohannes Efendi, Usûl-i İdare, 1309 (1893), s.107.

25 Ohannes Efendi, Usûl-i İdare, 1309 (1893), s.26, 69.

26 Muslihiddin Âdil, Mukayeseli Hukuk-ı İdare Dersleri, Selanik 1327 (1901), s.299; Ahmed Ziyaeddin, age., s.327

(gazeteciler, edebiyatçılar, bilginler) arasında cereyan etmiştir. Devlet müdâhalesi pek yoktur. Dile dâir bir ferman, nizamnâme, kanun gibi hukukî metinler bulunmamaktadır. Hukuk dilinde önemli bir değişiklik de bulunmamaktadır. Yapılan kanunlar, bu zamana kadar oluşan hukuk dili ve kavramları ile kaleme alınmıştır.

(2) Batı hukukunda karşılaşılan yeni kelime ve kavramlar için, dilin imkânları içinde yeni kelimeler türetilmiştir. Kelimeler türetilirken, söz konusu terimi ve içeriğini mümkün olduğunca iyi ifâde edecek, telaffuz edildiğinde ya da okunduğunda o konuyla ilgili çağrışımlar meydana getirecek kelimelerin seçildiği görülmektedir. Yabancı kelimelere, başarılı şekilde karşılık bulunmasına ilişkin olarak şu misalleri verebiliriz.

-Constitution- Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu: Fransızca bu kelimenin kökü “*constituer*” fiilidir. “*Constituer*” fiilinin sözlük anlamları “meydana getirmek, oluşturmak, teşkil etmek, kurmak”; bu fiilden türetilen “*constitution*” kelimesi ise “oluş, yapılış, kurma, kuruluş” anlamlarına gelmektedir.²⁷ Fransızlar “*constitution*” kelimesini, esas itibariyle devletin kuruluşunu ifâde etmek üzere kullanmışlardır. Bu kelimeyi ve içeriğini öğrenen aydınlar, önce “kânun-ı esâsi” (esas kanun) daha sonra da “teşkilât-ı esasiye kanunu” (esas teşkilat kanunu) ifâdesini türetmişlerdir. Özellikle “esas teşkilât kanunu”, Fransızcadaki “*constitution*” kelimesinin içeriğini doğru biçimde ifâde etmektedir. Zira Arapça kökenli “esas” kelimesi, “bir şeyi meydana getiren ana unsur, asıl yapı, temel; en başta gelen ve temel teşkil eden, asıl, ana”²⁸; “teşkilât” kelimesine ise “aynı iş ve amaç etrafında bir araya gelen kişi veya kurumların oluşturduğu kuruluş, örgüt”²⁹ anlamlarına gelmektedir. “Esas teşkilât” ifâdesi de bizde esas kuruluş, devletin kuruluşu anlamlarını çağrıştırmaktadır.

-Centralisation, décentralisation-Merkeziyet, adem-i merkeziyet: Fransızca “*centraliser*” (bir merkeze bağlamak) fiilinden türetilen “*centralisation*” kelimesi, “merkezileştirme, bir merkezde toplama” anlamına gelmektedir.³⁰ Bu kelimeye karşılık olarak doğru biçimde “merkeziyet” kelimesi türetilmiştir. “*Décentralisation*” kelimesi “merkeziyetçiliğin olmayışı” ya da “merkeziyetçiliğin yokluğu” anlamına gelir. Bu kelime, içeriği tam olarak ifâde eden “adem-i merkeziyet” ifâdesiyle karşılanmıştır. Bilindiği üzere “adem” kelimesi “*var olmama, bulunmama yokluk*” anlamına gelmektedir.³¹ “Adem-i merkeziyet” ifâdesi de “merkeziyetin yokluğu” demektir.

-Concentration, déconcentration-Temerküz, adem-i temerküz: Fransızca “*concenter*” (bir noktada toplamak) fiilinden türetilen “*concentration*” kelimesi, “bir noktada

27 Tahsin Saraç, Büyük Fransızca-Türkçe Sözlük, İstanbul 1990, s.310.

28 Kubbealtı Lugatı, <http://lugatim.com/s/ESAS>, erişim tarihi.26.11.2021.

29 Kubbealtı Lugatı, <http://lugatim.com/s/TE%C5%9EK%C3%8EL%C3%82T>, erişim tarihi.26.11.2021.

30 Tahsin Saraç, Büyük Fransızca-Türkçe Sözlük, İstanbul 1990, s.370.

31 Kubbealtı Lugatı, <http://lugatim.com/s/ADEM>, erişim tarihi.26.11.2021.

toplama, bir yönetim altında toplama” anlamlarına gelmektedir³². Bu kelimenin karşılığı olarak “merkez” kelimesinden türetilen ve “toplanma, bir yerde birikme” anlamına gelen “temerküz” kelimesi³³ kullanılmıştır. Başında yokluk anlamı veren “dé” ile “*déconcentration*” merkezde toplamanın yokluğu, merkezde toplamama anlamına gelmektedir. Bu kelime için de içeriği doğru biçimde ifade eden “merkezde toplanmama” anlamına gelen “adem-i temerküz” kelimesi kullanılmıştır.

-Expropriation-İstimplâk: Fransızca “mülkiyet, mülk” anlamındaki “*propriété*”³⁴ kökünden türetilen “*expropriation*” kelimesi, “mülkiyetten çıkarma” anlamına gelmektedir. Bu kelimeye karşılık olarak “dükkân, ev, arsa vb. taşınmaz mal” anlamına gelen “mülk”³⁵ kelimesinden “mülkleştirme” anlamına gelen “istimplâk” kelimesi³⁶ türetilmiştir. Fransızcada mülkün sahibi esas alınarak “mülkiyetten çıkarma ya da mülkiyetsizleştirme” şeklinde; bizde ise mülkiyetin yeni sahibi esas alınarak “mülkleştirme” yani gayrimenkulün idarenin mülkü hâline getirilmesi şeklinde ifade edilmiştir. Görüldüğü üzere istimplâk, doğru biçimde gayrimenkul (taşınmaz) malların mülkiyetinin idareye geçmesi şeklindeki içeriği tam olarak karşılamaktadır.

-Réquisition-İstimvâl: Fransızca “*réquisition*” kelimesi “elkoyma, kanunlaştırma, yükümlülük” anlamlarına gelmekte olup³⁷, idare hukukunda özel hukuk kişilerinin menkullerine devletin el koyması, gayrimenkulleri kullanma ve yararlanma ile bazı bedenî yükümlülükler getirme anlamına gelmektedir.³⁸ “İstimvâl”, kelimesi de idare hukukundaki anlamını ifade etmek üzere Arapça “mevl (malı çok olmak, mal vermek) kökünden türetilmiş ve sözlükte anlamı “kamu yararının gerektirdiği durumlarda şahıs mallarının mülkiyetine, gayrimenkullerin kullanma ve faydalanma hakkına, şahısların bedenî ve fikrî çalışmalarına idare adına el koyma” şeklinde verilmektedir.³⁹

-Conseil d’Etat- Şûrâ-yı Devlet: Fransızca “yol göstermek, kılavuzluk etmek” anlamlarına gelen “conseiller” fiilinden türetilen “*conceil*” kelimesi, “öğüt, nasihat, kendisine akıl danışılan kimse, meclis, kurul” anlamlarına gelmektedir.⁴⁰ İlk harfi büyük olarak “*Etat*” şeklinde yazıldığında “devlet” anlamına gelmektedir.⁴¹ Bu durumda “Conseil d’Etat”, devlete danışmanlık yapan kurul anlamına gelmektedir ki, bu isim tarihî gelişime de uygundur. Zira Fransa’da “Conseil d’Etat”, kurulduğu

32 Tahsin Saraç, Büyük Fransızca-Türkçe Sözlük, İstanbul 1990, s.295.

33 Kubbealtı Lugatı, <http://lugatim.com/s/TEMERK%C3%9CZ>, erişim tarihi.26.11.2021.

34 Tahsin Saraç, Büyük Fransızca-Türkçe Sözlük, İstanbul 1990, s.1125.

35 Kubbealtı Lugatı, <http://lugatim.com/s/M%C3%9CLK>, erişim tarihi.26.11.2021.

36 Kubbealtı Lugatı, <http://lugatim.com/s/C4%B0ST%C4%B0ML%C3%82K>, erişim tarihi.26.11.2021.

37 Tahsin Saraç, Büyük Fransızca-Türkçe Sözlük, İstanbul 1990, s.1217. Bu kelime ile aynı kökten olan “*requis*”, “seferberlikte belli bir görevi olan kimse, işgal altındaki bir ülkede düşmanın zorunlu bir iş yapmakla yükümlü kıldığı yurttaş” anlamlarına gelmektedir. Saraç, age., s.1217.

38 Sıddık Sami Onar, İdare Hukukunun Umumi Esasları, 3.Baskı, İstanbul 1966, C.III, s.1574.

39 Kubbealtı Lugatı, <http://lugatim.com/s/C4%B0ST%C4%B0MVAL>, erişim tarihi.27.11.2021.

40 Tahsin Saraç, Büyük Fransızca-Türkçe Sözlük, İstanbul 1990, s.306-307.

41 Tahsin Saraç, Büyük Fransızca-Türkçe Sözlük, İstanbul 1990, s.550.

1799'dan 1872'ye kadar yargılama görevi değil, devletle (idareyle) kişiler arasında çıkan ihtilâflarda yol gösterici olarak görev yapmıştır.⁴² Bizde karşılık olarak “Şûrâ-yı Devlet” denilmiştir. “Şûrâ”, “danışma” anlamına gelmektedir.⁴³ 1868'te kurulduğunda Şûrâ-yı Devlet'in yargıya ilişkin görevlerinden ziyâde danışmanlık, kanun tasarılarını inceleme, denetim görevleri öne çıkmaktadır. Bu sebepten olmalı ki “mahkeme” anlamına gelen “dîvan” yerine, “danışma” anlamına gelen “şûra” kelimesi tercih edilmiştir.⁴⁴ Şûrâ-yı Devlet, Fransızca “Conseil d'Etat” isminin tam karşılığını oluşturması yanında kurumun görev alanını da isabetli şekilde ifade etmektedir.

-Cour des comptes-Dîvan-ı muhâsebat: Fransızca “cour” kelimesinin anlamı “mahkeme, dîvan”⁴⁵; “compt” kelimesinin ilk anlamı da “hesap”tır.⁴⁶ “Cour des comptes” ifâdesi “hesap mahkemesi” demektir. Bu ifâdeye karşılık olarak “Dîvan-ı muhâsebat” kullanılmıştır. Dîvan kelimesi “büyük meclis, yüksek meclis” anlamı yanında “mahkeme” ya da “yüksek mahkeme” anlamına da gelmektedir.⁴⁷ “Muhâsebat” kelimesi ise “hesaplaşmalar, muhâsebe işleri” anlamına gelmektedir.⁴⁸ Bu bakımdan “Dîvan-ı muhâsebat”, anlatılmak istenen içeriği tam olarak karşılamaktadır.

4. Cumhuriyet Döneminde Dil Tartışmaları

Cumhuriyet döneminde dil konusundaki tartışmalar ve uygulamalar hızını artırarak devam etmiştir. Genel dildeki tartışmalar ve uygulamalar kaçınılmaz olarak hukuk dilini de etkilemiştir. Bu dönemin belirgin özelliklerinden birisi de dil konusunda devlet gücünün de devreye sokulmasıdır.

a. Dilde Sâdeleştirme ve Öz Türkçeleştirme Tartışmaları

Ülkemizde 1930'lardan itibaren başlayan dil tartışmaları ile ilgili olarak Başgîlşu ifâdeleri kullanmaktadır: “Bu memleket dilimizin başına gelenler hiçbir büyük millet dilinin başına gelmemiş ve uğradığı sûikastın târihte misli görülmemiştir.”⁴⁹ Cumhuriyet'in ilk yıllarında dil konusundaki tartışmalar alfabe ve yazım kuralları üzerinde cereyan etmiştir. Dilde sâdeleşme tartışmaları Latin harflerinin kabulünden (1928) sonra yoğunlaşmıştır. Cumhuriyet döneminde genel dil konusundaki tartışmalarda ortaya çıkan yaklaşımları müdahaleci olanlar ve olmayanlar şeklinde temelde iki kısma ayırmak mümkündür.

42 Ramazan Çağlayan, İdari Yargılama Hukuku, 13. Baskı, Ankara 2020, 46-47.

43 Kubbealtı Lugatı, <http://lugatim.com/s/%C5%9E%C3%9B%C3%82>, erişim tarihi, 27.11.2021.

44 Ramazan Çağlayan, İdari Yargılama Hukuku, 13. Baskı, Ankara 2021, s.63-65.

45 Tahsin Saraç, Büyük Fransızca-Türkçe Sözlük, İstanbul 1990, s.335.

46 Tahsin Saraç, Büyük Fransızca-Türkçe Sözlük, İstanbul 1990, s.294.

47 Kubbealtı Lugatı, <http://lugatim.com/s/D%C3%8E%20>, erişim tarihi, 26.11.2021.

48 Kubbealtı Lugatı, <http://lugatim.com/s/MUH%C3%82%20SEBAT>, erişim tarihi, 26.11.2021.

49 Ali Fuat Başgîl, Haturalar, 7. Baskı, İstanbul 2018, s.158. Dil konusundaki uygulamalar ve olumsuz neticeleri hakkında ayrıca bkz. D. Mehmet Doğan, Yüzyılın Soykırımı, İstanbul 2004.

Dile müdâhale edilmemesi görüşünde olanlar, dilin doğal gelişimine müdâhale edilmemesini ve dili tabii gelişim ve seyrine bırakılmasını savunanlar özellikle hükûmetin müdâhalesine karşı çıkmışlardır. Bu görüşte olanlardan birisi olan Hüseyin Çahit Yalçın, dilde sâdeleştirmeyi savunmakta, yazılarında yeni kelimeler de önermekle beraber (bu kelimelerin çoğu bugün kullanımdadır)⁵⁰, devlet gücüyle dile müdâhale edilmesine karşıdır. Bu yöndeki görüşlerini 1932 yılında gerçekleştirilen Birinci Türk Dili Kurultayı'nda dile getirmiştir.⁵¹ Ona göre; "Kimsenin zevkini birdenbire değiştiremeyiz. Yazı yazarken yaptığımız yenilikler ancak bir 'teklif' mahiyetini arzeder... O teklifi istediğimiz kadar mantıkî müdafaalarla kuvvetlendirelim. Ona can verecek şey karşımızdakilerin gösterecekleri tasvipten ibârettir".⁵²Dile dışardan, özellikle hükûmet eliyle müdâhaleye şiddetle karşı çıkanlardan birisi olan Ali Fuat Başgil, bu konuya ilişkin şunları ifâde etmektedir:

"...Dil Kurumu'nun âzâsına şaşıyorum. Bu arkadaşlar niçin icad ettikleri kelimeleri kapışılan şiirlerle, aranılan ilmî ve edebî eserlerle yayıp serbest dil piyasasına çıkarmıyorlar da; halk için kânunlara ve mâsum çocuklar için mektep kitaplarına geçirilmek üzere bir Sözlük Tezkeresiyle ilgili makamlara sunuyorlar? Farz ediyorum ki; icât edilen kelimeler, sırf muhayyilede yaşayan bir millet için değil de, bu topraklar üstünde asırlara yayılmış ünlü bir hayatı ve şerefli bir târihi olan ve bu gün yirmi milyona yakın bir insan kütlesi teşkil eden Türk Milleti içindir ve icât edenler de bu kelimelerin gerçek Türkçe olduğundan emindir. O halde, niçin bunları Türk Milleti'nin müşterek aklına ve temiz zevkine serbest eserlerle arzetmiyorlar da, kuvvetin gölgesine sığınıyorlar? / Şüphesiz, her serbest piyasa gibi, dil piyasasının da tasfiye kânunu ve kalbur makinası amansızdır. Buranın rekâbet sahnesinde tutunmanın ve kalbur üstünde kalabilmenin şartı beğendirme, sevdirep imrendirme kudretidir. Bu piyasaya jandarmasız girebilmek için eldeki metanın temizliğine güvenmek, pazarın zevkini ve isteğini bilmek, m3aliyet fiyatını iyi ölçmüş ve hesaplamış olmak lâzımdır...Dile kelime sokmak, dilden kelime söküp çıkarmak dilcinin ve dilcilerden mürekkep bir heyetin hatta, daha ileriye gideceğim, bir dil akademisinin işi değildir"⁵³. "Dil işi, bir hükûmet ve politika işi ve kanun mevzuu değildir. Memleket teşri heyetinin, tek

50 Hüseyin Cahit Yalçın'ın önerdiği kelimelerden bazıları şu şekildedir: Hâkim- egemen, hâkimiyet-egemenlik, müstakil-erkin, istiklal-erkinlik (bağımsızlık), sanayii-endüstri, hür-özgen, serbest-özgür, mamur-bayındır, inkişaf-gelişme, mülki-sivil, askeri-süel, cemiyet (şirket)-sosyete, itimat-güven, huzur-baysallık, temin etmek-inan vermek (sağlamak), sonuç-netice, abide-anıt, müstacel-evgin, mektep-okul, muallim-öğretmen, seciye-ıra, âciz-eksin, ehemmiyet-önem, müsavi-eşit, tadil-değişke, merhale-yügrüm, safha-evre. Bkz. Hüseyin Cahit Yalçın, *Fikir Hareketleri*, 1935, Sayı.30,85, 86, 87, 88,89.

51 "Hüseyin Cahit, Kurultayın ilk günü yaptığı konuşmada bu yöndeki görüşlerini kuvvetli delillerle ortaya koyar ve dinleyicilerden önemli destek alır. Toplantıda yer alan Hasan Âli Yücel, Ali Canip Yöntem, Fuat Köprülü gibi isimler söz alıp itirazlarda bulunurlar. Yapılan itirazları tatmin edici bulmayan Mustafa Kemal, yeterli cevabı vermesi için hasta yatağından Samih Rifat'ı kaldırtmış, ancak o da yeterli cevabı verememiştir. Falih Rıfkı daha sonra Atatürk'ün o günle ilgili şunları ifade ettiğini belirtir: "Bir kara tahta vardır, bilir misiniz, hoca tebeşirle üstüne yazar, sonra siler, yine yazar. Hüseyin Cahit hepimizi bugün işte böyle sildi". Bkz. Caner Kerimoğlu, Hüseyin Cahit Yalçın (1875-1957)'in Dil İle İlgili Görüşleri", *ÇTTAD*,VII/16-17, (2008/Bahar-Güz), s.113.

52 Hüseyin Cahit Yalçın, "Lisan Meselesine Dair", *Yedigün*, S.151, 29 İnkincikanun 1936, s.4.

53 Ali Fuat Başgil, *Hatıralar*, 7.Baskı, İstanbul 2018, s.167.

tarafı bir görüşle ve hedefi belli olmayan bir politikanın sözcülüğünü yaparak, millet dilini değiştirmeye hakkı yoktur.”⁵⁴ *Dile müdâhaleyi savunan görüş*: Bu görüşte olanlar, dil üzerinde çalışılmasını, birtakım müdâhalelerde bulunulmasını ancak bu şekilde Türkçenin gelişip zenginleşebileceğini savunmaktadırlar. Fuat Raif (Köseraif) Bey, Said Bey, Âli Yücel, Ali Cânip Yöntem bu görüşü savunanlar arasındadır.

Dil konusundaki genel yaklaşımlar üç grupta toplanabilir⁵⁵:

(1) *Muhâfazakârlar*: Süleyman Nazif, Adnan Ötügen, Nâil Kubalı, Refii Cevat Ulunay gibi yazarların içinde bulunduğu bu görüşe göre, dile hiç müdâhale edilmemeli, kuralları ve kelimeleriyle dil tabii seyrine bırakılmalıdır.

(2) *Özleştirmeciler veya öz Türkçeciler (tasfiyeciler)*: Tunalı Hilmi⁵⁶, Hüseyin Rahmi, Cenap Şahâbettin ve Nurullah Ataç gibi yazarlar, aralarında bazı farklar bulunmakla beraber bu görüşü savunmaktadırlar. Özellikle Nurullah Ataç kelime türetilmesi konusunda ön safta yer almaktadır.⁵⁷ Bu dönemde tamamen uydurukça kelime ve kavramlar türetilmesi de söz konusudur.⁵⁸ Kelimeler uydurma olsa dahi, kullanıla kullanıla toplumun bunlara alışacağı savunulmaktadır. Başgil, insan uyuşturucuya da zamanla alışmaktadır diyerek bu yaklaşıma karşı çıkmaktadır.⁵⁹ (3) *Yaşayan Türkçeciler (ılmıllar)*: Yahya Kemâl, Ömer Seyfettin, Peyami Safâ, Tahsin Banguoğlu, Necmettin Hacıeminoğlu, Faruk K. Timurtaş Mehmet Kaplan gibi yazarlar, dile müdâhale edilmemesini, yaşayan dil ile devam edilmesini, önceki döneme ait

54 Ali Fuat Başgil, *Hatıralar*, 7.Baskı, İstanbul 2018, s.173.

55 Geniş bilgi için bkz. Yasemin Özcan Gönülal, *Cumhuriyet Dönemi Dil Tartışmalarının Türk Dili Eğitimine Yansımaları* (Toplum Dilbilimi Bakımından Bir İnceleme, Doktora Tezi, İzmir 2012, s.23-30.

56 Tunalı Hilmi, 26 Ağustos 1923'te TBMM'ye verdiği "Türkçe Kanunu" adlı teklifiyle tanınmaktadır.

57 Ataç'ın yazılarında türettiği ve günümüzde de yaygın olarak kullanılan kelimelerden bazıları şunlardır: *Yanıt (cevap), uygurluk (medeniyet), sorun (mesele), kuram (nazariye), sav (iddia), düşün (fikir), olumsuz (menfi), birey (fert), olumlu (müspet), bağınazlık (müteassıplık), uyum (ahenk), ivencilik (acelecilik), öykü (hikâye), yapıt (eser), ürün (mahsul), öge (unsur), doğa (tabiat), yöresellik (mahallilik), toplum bilimi (sosyoloji), gerçeküstücü (sürrealist), kip (kalıp), izlenim (intiba), yetkinlik (mükemmellik), giz (sır), olanak (imkân), araç (vasıta), beğeni (zevk), değinme (temas), nesnel (objektif), görece (nispi), özgürlük (hürriyet), gereksinme (ihtiyaç), ılmı (mutedil), aşırı (müfrit), bileşim (terkip). Ataç'ın yazılarında türettiği ancak benimsenmeyen kelimelerden bazıları da şunlardır: *Betken (makale), öğrenek (dershane), öz yoru (mana), nen (şey), durul (devlet), ep (sebeup), uğum (karar), durulman (devlet adamı), dokunca (zarar), kurağ (müesses), kısıklık (zaruret), öğrence (ders), tükeli (tamamıyla), öğseyin (elbette), önüt (üstad), budun-buyrumcu (demokrat), yin (vücut), tasımla- (tasavvur et-), gündemeçli (tarihi), döl (mart), gökçe-yazın (edebiyat), betik (kitap), boyak (renk), komuğ (musiki), yır (şair), tanıt (delil), tutkuca (trajedi), tanmalı (acayıp), yımızık (çirkin), çıkla (tıpki), gözgü (ayna), köğ (vezin), tansıklık (hayranlık), tüp (asil), köğük (mısra), kopuzsulluk (lirizm), şüyüncü (müjdecı), -a tapa (-a rağmen), söydeşi (yani), duyanlık (hassasiyet), görmüksü (theatral), yürek karası (vicdan azabı), öden (mükafat), öz dileyi (irade-i cüz'îye), kavşamak (fark etmek), tellim (daima), batır (cesur), tükelme (tamamlanma), tilcik (kelime), tırge (masa), düzeyit (nesir), yazak (kalem), sin (mezar), boşuk (izin), tanıtla- (ispatla-), buğulu (vapur), küşüm (şüphe), eremle- (razı ol-), bağlanç (din), enez (zayıf), anklanma (hazırlanma), görüt (idee). Yeter Torun, "Nurullah Ataç ve Türk Diline Etkisi", *Türk Dili, Cilt. CVII Sayı.753, Eylül 2014*, s.103.**

58 1932'lerde Devletler Hukuku hocası olan Cemil Bilsel, uydurma dil modasına uyarak bir gün derse "Budunların Ana Yargısı" diye başlar, sınıfta şaşkınlık oluşunca bu tabirden vazgeçer. Ali Fuat Başgil, *Hatıralar*, 7.Baskı, İstanbul 2018, s.141.

59 "Kabul edelim ki dil, geniş bir ölçüde, alışkanlıktır. Doğduğumuz zaman iki üç sene konuşmasını bilmiyorduk. Yavaş yavaş öğrenip alıştık. Yeni dile de alışırız. İnsan alışkanlıklarıyla yaşayan bir hayvandır. Fakat dil değiştirmek için bu bir sebep midir? Bir milletin dili beş on senenin, bir iki neslin işi ve eseri değil, asırlar içinde nesillerin dimağındaki dil hâfızası merkezinde köklü bir tabiat haline gelmiş ve nev'in biyolojik varlığına yerleşmiş bir alışkanlıktır... Hem insan yeni bir dile değil, her şey Meselâ zehir içmeye, afyon yutmaya, yalan söylemeye de alışır. Yeni bir dil icadını meşrulaştıracak olan sebep, insanın bu tabii istidi ve her şeye alışan bir hayvan olması mıdır?" Ali Fuat Başgil, *Hatıralar*, 7.Baskı, İstanbul 2018, s.162.

eserlerin yeni nesiller tarafından da okunabilmesini savunmaktadır. Bu görüşte olanlara göre, dillerin birbirinden etkilenmeleri tabii olup, dilin tarihsel sürekliliğinin esas alınmasını savunmaktadırlar. Başgil şöyle demektedir: “*Şu hâlde, bugün dilimizde Arapça ve Farsça gibi görünen kelime ve tâbirler, hakikatte öyle değil, menşeleri zamanların karanlığı içinde gömülmüş ve unutulmuş Türkçedirler.*”⁶⁰

b. Dil Konusuna Devletin Müdâhil Olması

Cumhuriyet dönemindeki dil tartışmalarının belirgin özelliklerinden birisi devletin bu konuya müdâhil olmasıdır. Nitekim daha Kurtuluş Savaşı devam ederken 3 Mayıs 1920’de Maârif Vekili olan Rıza Nur döneminde, dilde sâdeleştirme yapılması düşüncesi kapsamında Anadolu’da kullanılan öz Türkçe sözcüklerin derlenmesine başlanmıştır.⁶¹ 1926 tarih ve 789 tarihli Maârif Teşkilâtına Dâir Kanun’un 1. maddesiyle⁶² Türk dili ile ilgili her türlü bilimsel çalışmalar yapmak üzere Maârif Vekâleti bünyesinde “Dil Heyeti” kurulması öngörülmüştür. 12.1.1929 tarihinde de Dil Heyetinin Vazifeleri Hakkında Tâlîmatnâme yayınlanmıştır.⁶³ Bu dönemde devlet ricalinin gözetiminde ortaya atılan güneş-dil nazariyesini de unutmamak gerekir. Bu noktada Mustafa Kemal’in 1934 yılında İsveç Veliahdı Gustav Adolf şerefine verdiği yemekte irat eylediği nutuk⁶⁴, dil konusunda hangi noktaya vardığımızın en bâriz örneğidir.

Devletin dil konusuna müdâhalesinin bir başka yönü de kanunla, kelime ve kavramların değiştirilmesidir. Meselâ 1929 tarihli Cezâ Muhâkemeleri Usûlü Kanunu ile daha önce 1926’da yürürlüğe girmiş Cezâ Kanunu’nun terimlerinden bâzıları değiştirilmiştir. Bir kanunla, başka kanunun terimlerinin değiştirilmeye çalışılması herhalde sâdece bize mahsus bir durumdur.

1932 yılın da Mustafa Kemal’in tâlîmatıyla Türk Dili Tetkik Cemiyeti (Türk Dil Kurumu) kurulur.⁶⁵ Türk Dili Tetkik Cemiyetinin öncülüğünde 1937’de başlayan

60 Ali Fuat Başgil, *Hatıralar*, 7.Baskı, İstanbul 2018, s.143.

61 Agop Dilaçar/ Mehmet Ali Ağakay/ Ömer Asım Aksoy/ M.Sunullah, *Türk Dil Kurumunun 40 Yılı*, Ankara 1972, s.30.

62 Resmi Gazete, 3.4.1926, Maârif Teşkilâtına Dair Kanun, Birinci madde-“*Türk dili ve buna müteallik bilcümle ilmi meseleler ile iştiğal etmek üzere Maârif Vekâletinde bir dil heyeti teşkil edilmiştir. Heyet âzalarının ne suretle tayin edilecekleri, vazifelerinin hududu İcra Vekilleri Heyetince yapılacak tâlîmatnâme ile gösterilir.*”

63 Resmi Gazete, 12.1.1929, *Dil Heyetinin Vazifeleri Hakkında Tâlîmatnâme*, Dil Heyetinin vazifeleri: Madde 1-“*Maarif Vekâletince teşkil olunan dil heyetinin vazifeleri şunlardır. A) Mektep kitaplarına mehzaz olacak bir muallim gramer kitabı yapmak veya yaptırmak. B) Esaslı ihtiyaca cevap verebilecek bir Türk lügati vücuda getirmek. C) Neşreedeceği bültenlerle halk dilinde ve eski kitaplarda mevcut olan türkçe kelimelerin neşir ve istimalini teklif eylemek. D) Bu bültenlerle Türk dilini tabii tekâmülüne uygun olmıyan cereyanları tenkid eylemek ve imlâ birliğini temin için neşriyatta bulunmak, E) Mektep gramer ve kiraatleri hakkında vekâlet makamını tenvir etmek. F) Türk dili hakkında lengistik ve filolojik tetkikat ve neşriyatta bulunmak.*”

64 Söz konusu nutuktan birkaç cümle aktarmak istiyoruz: “*Altes Ruvayâl/ Bu gece, konuklarımıza, Türkiye’ye uğur getirdiklerini söylerken, duyugum, tükel özgü bir kıvançtır. Burada kaldığımız uzca sizi sarmaktan hiç durmayacak ilk sevgi içinde, bu yurtta, yurdunuz için beslenmiş duyuların bir yankusunu bulacaksınız/ Yetmiş beşinci doğum yılında babanız bütün acunda saygılı bir sevginin söyüncü ile çevrelendi. Genlik, baysal, içinde erksürmenin gücü işte bundadır.*”

65 Türk Dil Kurumu, <https://www.tdk.gov.tr/tdk/kurumsal/tarihce-2/>: “*Türk Dil Kurumu, Türk Dili Tetkik Cemiyeti adıyla 12 Temmuz 1932’de Atatürk’ün talimatıyla kurulmuştur. Cemiyetin kurucuları, hepsi de milletvekili ve dönemin tanınmış*

Türk Hukuk Kâmusu oluşturulması çalışmaları ilk bölümü 1944, diğer bölümleri de sonradan yayınlanan Türk Hukuk Lugatı oluşturulmuştur.⁶⁶

1941 yılında Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün girişim ve gözetimi altında Maarif Vekili Hasan Âli Yücel imzasını taşıyan yazıyla, fakültelerde bilim terimlerinin öz Türkçeleştirilmesi için komisyonlar kurulması emri verilmektedir⁶⁷ (Bu dönemde üniversitenin bakanlığa bağlı olduğunu da hatırlamak gerekir⁶⁸). Bu çalışmalar sırasında komisyonunda yer alan Ali Fuat Başgil'in, hukuk dilinin ve kanunların dilinin Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu'na uygun olması gerektiğinden bahisle hukuk terimlerinin öz Türkçeleştirilmesinin mümkün olamayacağını ifâde etmesi üzerine, Hasan Âli Yücel buna hak verir ve Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu'nun dilinin öz Türkçeleştirilmesi çalışmaları başlar.⁶⁹ Bu çalışmalar sonucunda 10.1.1945 tarih ve 4695 sayılı kanun ile hükümlerine dokunulmaksızın 1924 Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu, "Anayasa" adı altında, baştan sona tüm kelime ve kavramları öz Türkçeye (hatta bâzen uydurukça) dönüştürülmüştür. Bu kanunla hukuk diline devlet müdâhalesi doruk noktasına ulaşmıştır.

5. Cumhuriyet Sonrası Hukuk Dili

Cumhuriyetin ilk yıllarında hukuk dilinde (kanunların dilinde) bir fevkalâdelik bulunmamaktadır. Cumhuriyet öncesinden gelen hukuk diline uygun kanunlar yapılmıştır. Başta 1924 Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu olmak üzere, 1926 tarih ve 765 sayılı Türk Cezâ Kanunu, 1926 tarih ve 743 sayılı Türk Kanun-ı Medenisi gibi temel kanunlar ve diğer kanunlarda dil önceki dönemden tevârüs edildiği gibidir. Ancak 1926 tarih ve 818 sayılı Borçlar Kanunu'nun 544. maddesinde yer alan "*Kanun-ı Medenin mütemmimi olan işbu kanuna merbut tashihler ile beraber kabul edilmiştir*" hükmü ile daha önce yapılan Türk Kanun-ı Medenisindeki bâzı istilâhlar değiştirilmiştir. Değiştirilen istilâhlar şunlardır: "vecibe-borç", "vecibeler-borçlar", "hudut-sınır",

edebiyatçıları olan Sâmih Rif'at, Ruşen Eşref, Celâl Sâhir ve Yakup Kadri'dir. Kurumun ilk başkanı Sâmih Rif'at'tır. Türk Dili Tetkik Cemiyetinin amacı, "Türk dilinin öz güzelliğini ve zenginliğini meydana çıkarmak, onu yeryüzü dilleri arasında değerine yaraşır yüksekliğe erdirmek" olarak tespit edilmiştir. Kurulan cemiyet bu amacını *Türk dilini tetkik ve elde edilen neticeleri neşir ve tamim ederek gerçekleştirecektir*. Bu amaca ulaşmak için de şu yol takip edilecektir: 1. *Toplanıp ilmi müzakerelerde bulunmak*; 2. *Türk dilini kendi meşerelerine, tekâmülüne ve ihtiyaçlarına göre tespit ve tedvin etmek*; 3. *Türk dilini tetkike yarayacak vesâik ve malzemeyi elde etmek, eski kitaplardan ve memleketin her muntkasındaki halk dilinden derlemeler yapmak ve yaptırmak*; 4. *Cemiyet mesaisinin semerelerini her türlü yollarda neşre çalışmak*".

66 Günel Seyit, Türkiye'de Hukuk Dilinin Dönüşümü, İstanbul 2020, s.95-96.

67 Günel Seyit, Türkiye'de Hukuk Dilinin Dönüşümü, İstanbul 2020, s.101.

68 1933 yılında 2252 sayılı İstanbul Darülfünununun İlgasına ve Maarif Vekâletince Yeni bir Üniversite Kurulmasına Dair Kanun (RG.6 Haziran 1933): Madde 1 — İstanbul darülfünunu ve ona bağlı bütün müesseseler kadro ve teşkilatlarıyla beraber 31 Temmuz 1933 tarihinden itibaren mülgadır. Madde 2 — Maarif Vekilliği 1 Ağustos 1933 tarihinden itibaren İstanbul'da (İstanbul Üniversitesi) adı ile yeni bir müessese kurmağa memurdur.

69 Ali Fuat Başgil, Hatıralar, 7.Baskı, İstanbul 2018, s.41 vd. Müellif bu husustaki hayıflanmasını şöyle ifade etmektedir: "Hiçbirimiz Hasan Âli'nin, o halde ana kanunların dilini çevireceğiz sözüne kıymet vermedik. Çünkü Meclisin vazifesi dışı, böyle bir işe girişeceğini ihtimalden uzak gördük/Heyhât, insan aklına gelmeyi biz şeytanın aklına getirmişiz. Aradan birkaç ay geçti, geçmedi. Teşkilat Kanununu öztürkçeye çevirmek üzere, Ankarada Halk Partisi müfritlerinden bir komisyon kurulduğu haberini aldık" (s.147).

“istimal-kullanmak, “şahs-ı sâlis-üçüncü şahıs”, “eşhas-ı sâlise-üçüncü şahıslar”, “ukud-akidler”, “tarafeyn-iki taraf”.

Hukuk dilinde ilk kırılma, Arap harfleriyle yayımlanan, 1928 tarih ve 1353 sayılı Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkında Kanun’un⁷⁰ yürürlüğe girmesiyle olmuştur. Zira bu tarihten sonra sâdece harfler değil, hukuk kelime ve terimlerinde değişim başlamıştır. Nitekim 1929 tarih ve 1412 sayılı Cezâ Muhâkemeleri Usûlü Kanunu⁷¹, Mahmut Esat Bey’in (Bozkurt) çabalarıyla sâde bir dille kaleme alınmış, çok sayıda yeni kelimelere ve terimlere yer verilmiştir. Bununla yetinilmeyerek, kanun yapım tekniğine uymayan ve belki de târihte rastlanmayacak şekilde kanunun 424. maddesine konulan “*Bu kanunda kullanılan ıstılahlar ve tâbirler Türk Cezâ Kanunu’nda bunların karşılığı olarak kullanılmış bulunan eski ıstılah ve tâbirler yerine kâim olmuştur*” şeklindeki hükümlerle, 1926 tarihinde yürürlüğe giren Türk Cezâ Kanunu’nun ıstılahları da değiştirilmek istenmiştir.

Yine 1929 tarih ve 1424 sayılı İcra İflâs Kanunu’nda⁷² döneme göre sâde bir dil tercih edilmiştir. Kanunun 343. maddesine yer alan “*Bu Kanun da kullanılan ve aşığıdaki cetvelde yazılı olan ıstılah ve tabirler Kanun-ı Medenî, Borçlar Kanunu ve Ticaret Kanununda bunların karşılığı olarak kullanılmış bulunan eski ıstılah ve tabirler yerine kâim olmuştur*” hükmü ile daha önce kabul edilen kanunların diline de müdâhale edilmiştir. Madde de yer alan ıstılahlar şu şekildedir: “Hibe-bağışlama; mevhubülehb-ğışlanan; vâhib-bağışlayan; mal-ı mevhub-bağışlanan; beyi-satım; şira-alım; müşteri-alıcı; bayi-satıcı; mebi-satılan; icar-kira; icare-kiralama; mûcir-kiralayan; müstecir-kiracı; mecur-kiralanan; ecir-işçi; bedel-i icar-kira karşılığı”.

Hukuk dilinde ikinci ve esaslı kırılma 1945 yılında gerçekleşmiştir. 1942 yılında Maârif Vekili Hasan Âli Yücel gözetiminde oluşturulan komisyonlar eliyle 1924 Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu’nun dilinin öz Türkçeleştirme çalışmaları başlatılmış, Mecliste yapılan oylama sonucunda⁷³ 10.1.1945 tarih ve 4695 sayılı kanunla “Anayasa” şeklinde kabul edilmiştir.⁷⁴ Böylece hukuk dilinde uzun yıllar boyunca yerleşmiş ve bilinen kelime ve kavramlar, kimisi türetilen bâzıları da uydurulan kelime ve kavramlarla değiştirilmiştir.

Söz konusu 4695 sayılı kanunla değiştirilen hukuk ıstılah ve kelimelerden bâzıları şu şekildedir: Teşkilât-ı esâsiye kanunu-Anayasa, makar-başkent, teşrî-yasama, icrâ-yürütme, kazâ-yargı, hâkimiyet-egemenlik, salâhiyet-yetki, vazife-görev, reis-i cumhur-cumhurbaşkanı, icrâ vekilleri heyeti-bakanlar kurulu, devre-dönem, âzâ-

70 Resmî Gazete, 3.11.1928, Sayı.1030.

71 Resmî Gazete, 20.4.1929, Sayı.1172.

72 Resmî Gazete.4.5.1929, Sayı.1183.

73 O tarihte Meclis üye tam sayısı 455’tir, 90 üye toplantıya katılmamış, kanun toplantıya katılan 365 milletvekilinin oybirliğiyle kabul edilmiştir.

74 Resmî Gazete.15 Ocak 1945, Sayı.5905.

üye, rey-oy, mes'ul-sorumlu, gayr-i mes'ul-sorumsuz, maznun-sanık, cürm-i meşhut-suçüstü, mürûruzaman-zamanaşımı, tahsisat-ödenek, dâhili-nizamnâme-iç tüzük, celse-oturum, sual-soru, istizah-gensoru, meclis tahkikatı-meclis soruşturması, adet-i mürettep-tamsayı, fevkalâde-olağanüstü, mukâvele-sözleşme, esbâb-ı mucibe-gereke, başkumandanlık-başkomutanlık, erkân-ı umumiye-i harbiye riyâseti-genelkurmay başkanlığı, masûniyet- dokunulmazlık, muâmele-işlem, lâyiha-tasarı, ihtisas-uzmanlık, nizamnâme-tüzük, meriyül icra-yürürlüğe girmek, kura-ad çekme, müsâvat-eşitlik, cemiyet-dernek, mesken-konut, istimplâk-kamulaştırma, matbuat-basın, idâre-i örfiye-sıkıyönetim, nezâret-gözetim, netice-sonuç, masraf-gider, hakikî şahıs-gerçek kişi, hükmî şahıs-tüzel kişi, isyan-ayaklanma, mektep-okul, vilayet-il, kaza-ilçe, tevsî-i mezuniyet-yetki genişliği, ehliyet-yeterlik, müntehab-seçilmiş, mebus-milletvekili, alenî-herkese açık, dâvet-çağrı, tahlif-yemin, saâdet-mutluluk, selâmet-esenlik, gâye-amaç, mütâlaa-düşünce, beyanat-demeç, irad-söylemek, izhar-açığa vurmak, müstesnâ-dışında, mükellefiyet-ödev, sâdir-verilmiş, müddet-süre, mahsus-özel, tâtil-ara verme, lüzum-gerek, harfiyen-olduğu gibi, hâfi-kapalı, müzâkerat-görüşme, neşir-yayma, muâhede-andlaşma, sulh-barış, umumi hesap-bütçe, heyet-i umumiye- kamutay, Dîvan-ı âli-Yüce Dîvan, Şûrâ-yı Devlet-Danıştay, Temyiz mahkemesi-Yargıtay, Dîvan-ı Muhâsebat- Sayıştay, baş müdde-i umumî-başsavcı.

Kanunla dil değiştirme anlayışının bir örneği de 1965'te görülmektedir. 1965 tarih ve 538 sayılı kanunun⁷⁵ 143. maddesi hükmü şöyledir: “Bu kanunla değiştirilen maddelerde kullanılan ve aşağıdaki cetvelde yazılı olan terim ve deyimler, İcra ve iflâs Kanununun bu kanunla değiştirilmeyen maddelerinde kullanılmış bulunan eski terim ve deyimler yerine geçmiştir”: Cumhuriyet Müddeiumumisi-Cumhuriyet savcısı, istidâ-dilekçe, itirazın ref'i (ref'i itiraz)-itirazın kaldırılması, kazâ dairesi-yargı çevresi, muâvin-yardımcı, muhâkeme usulü-yargılama usûlü, mürûruzaman-zamanaşımı, salâhiyet-yetki, Temyiz Mahkemesi-Yargıtay, zabıt(varakası)-tutanak.

Hukukçuların daha muhafazakâr olduğu yönünde yaygın bir kanaat bulunmaktadır. Ancak bu kanaat her zaman gerçeğin ifâdesi değildir. 1930'lardan sonra hukuk dilinin değiştirilmesi konusunda hukukçulardan bâzıları sessiz kalmışlardır. Ali Faut Başgil “bu memleket dilinin başına gelenler hiçbir büyük millet dilinin başına gelmemiş ve uğradığı suikastın târihte misli görülmemiştir”⁷⁶ diyerek dile müdâhaleye şiddetle karşı çıkmıştır. Fakat dile müdâhale edilmesi yönünde ön safta yer alan hukukçu bilim adamları⁷⁷ da bulunmaktadır. Orhan Arsal, Edip Serdengeçti. İsmet Sungurbey, Hıfzı Veldet Velidedeoğlu gibi isimleri sayabiliriz.

75 1965 tarih ve 538 2004 Sayılı İcra ve İflâs Kanununun Bâzi Maddelerinde Değişiklik Yapılmasına ve Bu Kanuna Bâzi Madde ve Fıkralar Eklennesine Dair Kanun, Resmî Gazete, 6.3.1965, Sayı.11946.

76 Ali Faut Başgil, Hatıralar, 7.Baskı, İstanbul 2018, s.158.

77 Diğer bilim dalından şu örneği verebiliriz. Cevat Yücesay, Sosyetele Sağışı, Ertik ve Teknik Öğretim Okulları Ders Kitapları, İstanbul 1937. Kitapta yer alan kelimelerden bâzıları şunlardır: Sosyetele Sağışı (Şirketler Muhasebesi), füzyon, lise, program, büro, kommersiyal (ticarî) kültür, direktörlük (müdür), ayıt (bahis), erge (maksat), kurum (cemiyet), tecim (ticaret), ürem (faiz), ödel (vâde), kalıntı (bakiye), belgit (senet), özel (hususî), tecimel(ticarî), ayırt (fark), müddet (süre).

Meselâ İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi öğretim üyelerinden Orhan Arsal, “Atatürk’e 1935 Armağanı” şeklinde ithaf ettiği *Kurul Sözlüğü Denemesi* “*Hukuk İstilah Lügatı Tecrübesi*”⁷⁸ ve bir yıl sonra “Türe Sözlüğü için Bir Önerge”⁷⁹ adıyla sözlükler yayımlamıştır. Bu sözlüklerde yer alan türetme ya da uydurma hukuk istilahları hakkında bir fikir edinmek için birkaç örnek vermek isteriz: “Sigorta-sağındırma, vazîfe-düşerge, avukat-savbakan/savgüden, mal-büyüm, ehliyet-erkinlik, cinâyet-kıya, medenî kanun-sosyal kod, istimlâk-kamusallaştırma, karar-bilik, kolektif şirket-kubaşık ortaklık, komandit şirket-üneşik ortaklık, rey-fikir/ses/oy”.

Hukuk dilinin öz Türkçeleştirilmesi konusunda ön sıralarda yer alan hukukçulardan birisi de Hıfzı Veldet Velidedeoğlu’dur. Türk Medenî Kanunu ve Borçlar Kanunu Terim ve Sözlükler Kılavuzu isimli bir sözlük de hazırlamıştır.⁸⁰ Bu sözlükte, o güne kadar bilinen ve kanun metinlerinde yer alan kelimelerin öz Türkçe karşılıkları verilmeye çalışılmıştır. Sözlükte yer alan kelime ve karşılıklardan bâzı örnekleri aktarmak istiyoruz: Adem-i ehliyet-yeteneksizlik⁸¹, âmir-görevlendiren, âriyet-eğreti, arsa-toprak, ayıplı-çürük, haklı-tüzegepliğe uygun, hasar-bozulma, hapis-alıkoyma, hüküm-yargı, idarî makamlar-yürütme katları, iflas-batıklık, îmalat-yapıt, iskân-barınma, işgal-benimseme, itiraz-karşı çıkma, itiraz sahibi-karşıtçı, kayıt-yazım, mahkûm-yargılı, muhtaç-gereksinli, rehin-sağlanca, tasfiye-arıtım, tazmin-ödençe, temerrüt-direnim, tereke-kalıt, teslim-verilim...

Hukuk dilinin dönüştürülmesi konusunda önde gelen hukukçulardan İsmet Sungurbey’in hazırladığı küçük hacimli Medeni Hukuk Terimleri Sözlüğü, Türk Tarih Kurumu tarafından basılmıştır.⁸² Bu sözlükten de bâzı kelimeleri aktaralım. Bâtil-çürük, Beyyine-tamıt, câri hesap-yürüyen hesap, cevaz-boşuğ, cezâ-kıyım, dâvâ-aranç/dilem, dâvâcı-aranççı, encümen-yarkurul, iflâs-batık, intifa-asılanma, işgal-kapma, izin-boşuğ, kabul-taplama, karar-kıyılı, mahkeme-yargılık, miras-kalıt, mülk-özgülük, red-yatlama, taksit-ödençe, veli-ege...

Bu iki sözlük bakımından ilk dikkati çeken husus, sözlüklerin ismidir. Velidedeoğlu’nun sözlüğünün iç kapağında, Sungurbey’in sözlüğünün ise kapağında “Osmanlıcadan Türkçeye-Türkçeden Osmanlıcaya” ifadesi yer almaktadır. Çok üzücü bir durum. Geçmişine bu kadar yabancılaştırılan başka bir millet var mıdır bilemiyorum. Demek ki, Almanya, Fransa gibi “Osmanlı” isminde bir devlet var; Almanca, Fransızca gibi Osmanlı isimli devletin “Osmanlıca” diye bir dili var. Bu yabancı dildeki hukukî

78 Hukuk Talebesi Cemiyeti Neşriyatından, İstanbul 1935.

79 İstanbul Bozkurt Basımevi 1936.

80 Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Türk Medeni Kanunu ve Borçlar Kanunu Terim ve Sözlükler Kılavuzu, Cilt.3, Ankara 1975.

81 Sözlükte a harfinin üstüne şapka konularak “â” şeklinde yazılmış. Oysa “âdem” kelimesi insan-beşer demek olup ilk insanın da ismidir. Buna nazaran “adem” kelimesi var olmama, bulunmama anlamına gelir. Aynı yerde “adem-i ifa” kelimesi de “âdem-i ifa” şeklinde yanlış yazılmıştır.

82 İsmet Sungurbey, Medeni Hukuk Terimleri Sözlüğü-Osmanlıcadan Türkçeye, Türkçeden Osmanlıcaya, Ankara 1966.

kavram ve kelimelerin Türkçe karşılıkları verilmektedir. Oysa “Osmanlıca” tâbir edilen dil, Arap harfleriyle yazılan Türkçedir. Eğer bu konuda bir sözlük yapılacaksa, batıda hemen her dilde olduğu gibi, “Türkçeden-Türkçeye sözlük” şeklinde yapılması gerekir. Böylece kelime ve kavramların kökeni, tarihî süreç içinde yüklenen anlamları konusunda da bilgi sahibi olunabilir.

Yukarıda iki sözlükten de bâzı kelimeleri ve karşılıklarını örnek kabilinden aktardık. Burada şu soruyu sormak istiyoruz. Burada verilen “Osmanlıca” kelimeleri mi, yoksa Türkçe diye verilen karşılıklar mı bilinen kelimelerdir? Hukukçu olmayan kişilere önce *aranç*, *aranççı*, *boşuğ*, *taplama*, *kıyılığ*, *tüzeğenliğe uygun* kelimelerini; sonra da *dâvâ*, *davacı*, *izin*, *kabul*, *karar*, *haklı* kelimelerini sorsak, alacağımız cevabın ne olduğunu herkes tahmin edecektir. Bu durum, hukuk dilinin geliştirilmesiyle, sâdeleştirilmesiyle alakalı olmayıp, bambaşka bir meseledir.

Sözlüklerde önerilen kelimelerin, anlatılmak istenen içeriği ifâde edip etmediği, kelime duyulduğunda zihinde oluşan çağrışımlar bakımından isabetli olup olmadığı da üzerinde dikkatle durulmaya değerdir. Meselâ “dâvâ” kelimesinin karşılığı olarak verilen “aranç” kelimesi; “izin” kelimesi karşılığı olarak verilen “boşuğ” kelimesi, “haklı” kelimesi karşılığı olarak verilen “tüzeğenliğe uygun” kelimesi zihinlerde aynı çağrışımları vermekte midir?

Hukuk anlayışı, hukukî muhâkeme, adâlet duygusu, ancak bir birikimle gerçekleşir. Bu şekilde uzun yıllar kullanılan ve ne anlama geldiği bilinen kelime ve kavramlar değiştirilirse, o toplumda adâlet duygusu ve hukukî muhâkemededen bahsedemeyiz.

6. Türetilen Hukuk Kavramlarından Bâzıları Hakkında Değerlendirmeler

Bu dönemde türetilen ya da kimi zaman uydurulan hukuk terim ve kavramlarının bâzıları, yaygın olarak kullanılmasına rağmen içeriği tam olarak karşılamamakta; bâzılarının ise tamamen uydurulmuş olup içerikle, anlatılmak istenenle hiç ilgisi bulunmamaktadır.

Türetilen ve yaygın olarak kullanılan kelimelerden bâzıları, anlatılmak istenen konuyu tam olarak ifâde etmeyenlere şu misalleri verebiliriz.

-Anayasa: Hem mevzuatta hem hukuk eserlerinde hem de günlük dilde yaygın olarak kullanılan “anayasa” kelimesi içeriği tam olarak yansıtmayan kelimelerin başında yer almaktadır. Bugün anayasa kelimesiyle, devletin kuruluşunu, temel organlarını ve temel hak ve özgürlükleri düzenleyen hukukî metni anlatmak istiyoruz. İki de Türkçe olan “ana” ve “yasa” kelimelerinden oluşturulan ve “kanunların anası” anlamına gelen “anayasa” kelimesi, anlatılmak istene içerikle hiçbir ilgisi bulunmamaktadır. Yukarıda da açıklandığı üzere “esas teşkilât kanunu”, devlet organlarının kuruluş ve işleyişini daha isabetle ifâde etmektedir.

-**Yerinden yönetim:** “Adem-i merkeziyet” kelimesi yerine kullanılan “yerinden yönetim” kelimesi de anlatılmak isteneni doğru biçimde ifâde etmemektedir. Bugün mevzuatta ve hukuk eserlerinde kullanılan “yerinden yönetim”, devlet tüzel kişiliği dışındaki tüm kamu tüzel kişilerini ifâde etmek üzere kullanılmaktadır. Ancak bunlardan sâdece mahalli idareler (il özel idaresi, belediye, köy) belli bir yerdeki kişilerin ortak ihtiyaçlarını gidermek için tesis edilmiştir. Diğerleri (kamu kurumları, kamu iktisadi teşebbüsleri vs.) belli bir yerle ilgili değildir. Oysa “merkeziyetin yokluğu” ya da “merkeziyet dışı” anlamına gelen “adem-i merkeziyet” doğru biçimde merkezden yönetim dışındaki tüm kamu tüzel kişilerini kapsayacak genişliktedir.

-**Yetki genişliği:** Hem Anayasada hem kanunlarda hem de hukuk eserlerinde yaygın olarak kullanılan bu kelime, Fransızca merkeziyetin yokluğu anlamına gelen “*déconcentration*” kelimesini doğru biçimde karşılayan “adem-i temerküz” yerine türetilmiştir. Yetki genişliği, anlatılmak istenen merkezin yetkilerinin bázılarını taşraya vermek içeriğini tam olarak karşılamamaktadır. Genişleyen nedir, kimin yetkisi genişlemekte, kimin daralmaktadır anlaşılmamaktadır.

Ek açıklama: Türkçede yapım ekleri (isimden isim yapma, fiilden isim yapma, isimden fiil yapma, fiilden fiil yapma yapım ekleri) arasında “*tay*” eki bulunmamaktadır.⁸³ Ancak 1945’te bu ekle Yargıtay, Sayıştay, Danıştay, Kamutay gibi kelimeler türetilmiştir.

-**Yargıtay:** 1945 yılında “Temyiz mahkemesi”, ifâdesi “Yargıtay” olarak değiştirilmiş ve hukuk dilimize yerleşmiştir. Fransızca “*cour*” (mahkeme) ve “*cassation*” (bozma) kelimelerinden oluşan “*Cour de cassation*” ifâdesini, temyiz mahkemesi tam olarak karşılıyordu. Zîra mahkeme kararlarına karşı başvuru olan “temyiz” incelemesini gerçekleştiren mahkeme anlamını doğru biçimde ifâde etmektedir. Türkçede isimden isim yapan ekler içinde “*tay*” bulunmadığı halde, “*yarmak*” fiilinden türetilmiş tahmin ettiğimiz “Yargıtay”, kurumun işlevini tam olarak ifâde etmemektedir.

-**Sayıştay:** Devletin ve diğer kamu idarelerinin gelir ve gider hesaplarını denetleyen kuruma, “Dîvan-ı muhâsebat” deniliyordu. Dîvan kelimesi “büyük meclis, yüksek meclis” anlamı yanında “mahkeme” ya da “yüksek mahkeme” anlamına da gelmektedir.⁸⁴ Bugün dahi Anayasa mahkemesi için “yüce dîvan” sıfatı kullanılmaktadır (AY, m.105). “Muhâsebat” kelimesi ise “hesaplaşmalar, muhasebe işleri” anlamına gelmektedir.⁸⁵ “Dîvân-ı muhâsebat”, hesap mahkemesi anlamında icra ettiği görevi daha iyi ifâde etmektedir. Nitekim 6085 sayılı Sayıştay Kanunu’nda yer alan, yargılama usulüne ilişkin kesin hükme bağlama (m.1, 5), hesap yargısı (m.2), savcılık (m.33, kanun yollarına başvurma (m.54), temyiz (m.55) kavramları Sayıştay’ın yargılama ya

83 Türkçede yapım ekleri hakkında bkz. Ferdi Güzel, Türkiye Türkçesi Ağızlarında Yapım Ekleri I: Yazı Dilinde Bulunmayan Yapım Ekleri”, Belleten, 2018, 66-1, s.73-114.

84 Kubbealtı Lugatı, <http://lugatim.com/s/D%C3%8EVAN>, erişim tarihi.26.11.2021.

85 Kubbealtı Lugatı, <http://lugatim.com/s/MUH%C3%82SEBAT>, erişim tarihi.26.11.2021.

da yargılamaya benzer bir görev yaptığını ortaya koymaktadır.

Hukuk dilimize giren ve yaygın şekilde kullanılan bâzı kelimeler Türkçede olmayan eklerle türetilmiş ve tamamen uydurma şeklindedir. “Gensoru” ve “kamutay” kelimeleri bunlardandır.

-Gensoru: Meclisin denetim usullerinden biri olan “istîzah” yerine 1945’te “gensoru” kelimesi uydurulmuş ve hukuk dilimize yerleşmiştir. Hem 1961 hem de 1982 anayasalarında yer almıştır. Anayasadan 2017 değişikliğinde kalkmasına rağmen mevzuatta, (Meselâ 2005 tarih ve 5393 sayılı Belediye Kanunu’nda (m.26)⁸⁶ varlığını sürdürmektedir. Burada “gen” ve “soru” kelimeleri birleştirilerek “gensoru” bileşik kelimesi oluşturulmuştur. Ancak “gen” kelimesinin hiçbir anlamı bulunmamaktadır. Türkçede yeri olmayan tamamen uydurma bir kelimedir. Oysa daha önce kullanılan, “bir husus hakkında açıklama isteme” anlamına gelen “istîzah” kelimesi⁸⁷, meramı daha doğru biçimde ifâde ediyordu.

-Kamutay: 1945’te Danıştay, Sayıştay, Yargıtay kelimeleri türetilirken, tasarıda Türkiye Büyük Millet Meclisi karşılığı olarak “Kamutay” kelimesi önerilmiştir. Tasarıda yer alan “kamutay” kelimesi Reis-i cumhur İnönü tarafından pek beğenilmediği için TBMM yerine kullanımından vazgeçilmiş⁸⁸, ancak “meclis heyet-i umumiyesi” (genel kurul) anlamında kullanıma sokulmuştur (m.27⁸⁹).

Türetilen kelimelerden bâzıları, isim haliyle yaygın şekilde kullanılırken sıfat halleri kullanılamamaktadır. 1945 uygulamasında, 1924 Teşkilât-ı Esâsiye Kanununun yer alan “teşrî” kelimesi (m.5. teşrî salâhiyeti) “yargı”; “icrâ” kelimesi (m.7. icrâ salâhiyeti) “yürütme”; “kazâ” kelimesi (m.8.hakk-ı kazâ), “yargı” olarak değiştirilmiştir. İsim olarak yaygın olarak kullanılan bu kelimeler sıfat halleri veya âidiyet halleri kullanıma elverişi değildir. Meselâ yargılama faaliyetine ilişkin olmak anlamında “yargısal” kullanılırken; yasama faaliyetine ilişkin olmak anlamında “yasamasal” veya yürütmeye faaliyetine ilişkin olmak anlamında “yürütmesel” diyemiyoruz. Bunlar yerine “teşrîî”, “kazâî” ya da “idari” kelimelerini kullanıyoruz.

Öte yandan “yargı” kelimesi de bütün anlamları kapsayacak yapıya sahip değildir. Arapça “h-k-m” kökünden türetilen “muhâkeme” (yargılama işi), “hâkim” (yargılama işini yapan kişi), “mahkeme” (yargılama işinin yapıldığı yer), “hüküm” (yargılama sonunda verilen karar) şeklinde birbiriyle anlam ilişkisi şeklinde oluşturulmuştur. Bu kelime ve kavramlar toplumun her kesimi tarafından bilinmektedir. İsim olarak türetilen “yargı” kelimesi anlam ilişkisi içinde bunların hepsini ifâde etmeye

86 Madde 26- “Belediye meclisi, bilgi edinme ve denetim yetkisini faaliyet raporunu değerlendirme, denetim komisyonu, soru, genel görüşme ve gensoru yoluyla kullanır”.

87 Kubbealtı Lügati, <http://www.lugatim.com/s/%C4%B0ST%C3%8EZAHA>, erişim tarihi.26.11.2021.

88 Başgil, Hatıralar, s.149.

89 Madde 27: “Bir milletvekilinin vatan hayınlığı ve milletvekilliği sırasında yivcilik suçlarından biriyle sanık olduğuna Türkiye Büyük Millet Meclisi Kamutayı hazır üyelerinin üçte iki oy çokluğu ile karar verilir...”

yetmemektedir. Meselâ “mahkeme” anlamını ifâde etmeye yetmiyor. Belki “yargılama evi” “yargılama yeri” denebilir. Fakat bu ifâdeler zihnimizde, “mahkeme” kelimesinin çağrışımlarını oluşturmamaktadır. Üstelik “yargı” kelimesi, günlük dilde yaygın olarak “mahkemelik olmak, mahkemeye düşmek, mahkemeye vermek, mahkeme suratlı” gibi deyimleri de anlamsız hale getirmektedir.

7. Günümüzde Hukuk Dili

Günümüz hukuk dili ile ilgili olarak şu gözlemleri ifâde edebiliriz.

(1) Hukuk dilimiz bir yandan kanunların diliyle diğer yandan hukukçular eliyle hızla Türkçeleşmekte ve günlük dile yaklaşmaktadır. 2001 tarih ve 4721 sayılı Türk Medenî Kanunu; 2004 tarih ve 5237 sayılı Türk Cezâ kanunu, 2004 tarih ve 5271 sayılı Cezâ Muhakemesi Kanunu, 2011 tarih ve 6098 sayılı Türk Borçlar Kanunu, 2011 tarih ve 6100 sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunu, 2011 tarih ve 6102 sayılı Türk Ticaret Kanunu dil bakımından bu şekildedir.

Hukuk dilinin günlük dile yaklaşmasının iki olumsuz sonucundan bahsedebiliriz. Birincisi, hukuk dilimizin hızla Türkçeleşmesi bir yandan olumlu değerlendirilebilir de, hukuk kültürünün devamlılığı ve yeni nesillere aktarılması bakımından olumsuz sonuçlar doğurmaktadır. Osmanlı döneminde yazılan hukuk eserlerini bırakınız, cumhuriyet döneminde hatta 1950, 1960’lı yıllarda yazılan hukuk eserlerini günümüz nesli anlamakta zorlanmaktadır. Bu durumun, hukuk birikiminin hebâ edilmesi yanında, derinliksiz bir hukuk anlayışına yol açtığı açıktır.

İkincisi ise kanunlarımız ve hukuk dilimiz hızla belâgatini kaybetmektedir. Tanzimat’tan sonra başlayan kanunlaştırma çalışmalarında ve Cumhuriyetin ilk yıllarında yapılan kanunların dili ve üslubunda, “sözün etkili, güzel ve hitap edilen kimseye, içinde bulunulan duruma uygun düşecek şekilde söylenmesi; fasih ve hâle uygun söz söyleme” anlamında belâgata azami gayret gösterilmiştir. 1930’lu yıllardan buyana kanunlarımızda ve hukuk dilimizde belâgat gittikçe önemsiz hale gelmiştir. Son yıllarda yapılan mevzuatta (kanun, Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi...) ise belâgat konusu tamamen terkedilmiş gibi gözükmektedir. Bu açıdan kanunlar veya diğer mevzuat yapılırken, mutlaka dil bakımından konunun uzmanları tarafından incelenmelidir.

(2) Arapça ya da Farsça kökenli kelimelerden yeni kelimeler türetilmesi tamamen durmuştur diyebiliriz. Son zamanlarda yapılan kanunlarda ya da hukuk eserlerinde Arapça ya da Farsça kökenli kelimelerden yeni kelime türetimine rastlanmamaktadır. Siyasî dilde az da olsa, unutulmaya yüz tutmuş kelimelerin yeniden kullanıma

sokulduğuna şahit olmaktayız. Buna son yıllarda kullanılan “istikşâfi”⁹⁰ kelimesini örnek gösterebiliriz.

(3) Hukuk dilimize batı kökenli çok sayıda kelime yerleşmiş ve halen yerleşmeye devam etmektedir. Başta Meclis olmak üzere devlet kurumlarımızın dil konusunda pek de hassasiyet göstermedikleri anlaşılmaktadır. Meselâ 2018 tarihli ve 1 sayılı “Cumhurbaşkanlığı Teşkilâtı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnâmesi”nde tespit ettiğimiz bâzı batı kökenli kelimeler şunlardır: *Ofis, personel, prensip, koordinasyon, pozisyon, standardizasyon, analiz, protokol, strateji, trafik, ar-ge, internet, misyon, rehabilitasyon, rehabilite, sertifika, sertifikasyon, kontrol, proje, faktör, kronik, organizasyon, referans, biyosidal, performans, koordinatör, kritik teknolojik ürün, akreditasyon, kalibrasyon, ekosistem, dijital, ajans, lojistik, enstitü...*

Batı kökenli bu kelimelerin, Türkçede bir karşılığı olup olmadığı üzerinde düşünülüp, karşılık bulanamadığı için yazılmıştır diyerek *hüsnüniyet içinde olmak istiyorum. Ancak* baktığımızda kelimelerden çoğunun Türkçe karşılıklarının olduğunu görüyoruz. Meselâ “iyileştirme” varken, neden “rehabilitasyon” kullanılmıştır?!

(4) Hukuk dilimizde azımsanamayacak sayıda eski ve yeni terimler birlikte kullanılmaktadır. Kanunlarda yer alan şu örnekleri verebiliriz: *İkâle* (bozma), *bilâ müddet* (süresiz), *tashih* (düzeltme), *tevhid* (birleştirme), *ifraz* (ayırma), *kadastro* (tapulama), *re’sen* (kendiliğinden), *mütalaa* (görüş), *akit* (sözleşme), *şufa* (önalım), *katılma* (müdâhale), *muhâkeme* (yargılama)...

(5) 1870’lerden itibaren kullanılmaya başlayan ve günümüzde de yaygın şekilde kullanılan “kanun” kelimesi yerine 1940’lı yıllarda “yasa” kelimesi ikâme edilmiştir. Mahkeme kararlarında ve hukuk eserlerinde yaygın şekilde kullanılan “yasa” kelimesi mevzuatta iki yerde geçmektedir. Birincisi “anayasa” kelimesindeki “yasa”, diğeri ise 1977 tarih ve 2108 sayılı *Muhtar Ödenek ve Sosyal Güvenlik Yasası*⁹¹ isimli kanununun adında yer almaktadır.

Anayasanın 87. maddesinde “Türkiye Büyük Millet Meclisinin görev ve yetkileri” başlığı altında “*Türkiye Büyük Millet Meclisinin görev ve yetkileri, kanun koymak, değiştirmek ve kaldırmak*” hükmü yer almaktadır. Görüldüğü üzere Meclis “yasa” değil, “kanun” yapma yetkisini hâizdir. Bâzı mahkeme kararlarında ve kimi hukuk eserlerinde belli bir kanundan bahsederken, “yasa” denildiği görülmektedir. Meselâ “Danıştay Kanunu”, yerine “Danıştay Yasası”, “Türk Cezâ Kanunu” yerine “Türk Cezâ Yasası”, denildiği görülmektedir. Belli bir kanundan bahsediliyorsa o kanunun resmî adının yazılması doğru olandır.

90 “İstikşâf” kelimesi “terdeyi kaldırarak meydana çıkarmak” anlamındaki “keşf” kökünden türetilmiş ve “Keşfetmeye çalışma, ayrıntısını, ne olup bittiğini anlamak için araştırma, yoklama” anlamına gelmektedir. Kubbealtı Lügatı, <http://lugatim.com/s/%C4%B0ST%C4%B0K%C5%9EAF>, erişim tarihi.27.11.2021.

91 Resmî Gazete, 10.09.1977, Sayı.16053.

(6) Meclisin, kanun yaparken kanunun dili konusunda hassas davranmadığı görülmektedir. Günümüzde yaşayan ve herkes tarafından bilinen Türkçe karşılıkları bulunan kelimeler de dahi batı kökenli kelimeler tercih edilmektedir. Meselâ “iyileştirme” kelimesi varken “rehabilitasyon”, “sürekli” ya da “süreğen” varken “kronik”, “bitirme belgesi” yerine “sertifika”, “özel görev” yerine “misyon” gibi kelimeleri tereddütsüz kullanılmaktadır.

Hatta bâzen batı kökenli kelimenin kanunun adında kullanıldığını görmekteyiz. Meselâ 2003 tarihli 5018 sayılı kanunun adı “Kamu Mali Yönetim ve Kontrol Kanunu” şeklindedir. Fransızca “*contrôler*” (denetlemek) fiilinden türetilen “*cotrôle*” kelimesi “denetleme, denetim, yoklama” anlamlarına gelmektedir.⁹² Kanunun adında Türkçesi değil de Fransızcası kullanılmıştır.

(7) Hukuk dilimizin kelime varlığı azalarak ifade *gücü zayıflamaktadır*. Aynı ya da benzer anlamlardaki kelimeler arasındaki ince farklar (nüans) yitirilmektedir. Meselâ 1926 tarih ve 818 tarihli Borçlar Kanun’da, kullanılan yere göre aralarında ince farklar olan “*zaman, vakit, vâde, müddet, ecel, mehil, mühlet*” şeklinde yedi kelime kullanılmaktadır. Bunlardan “vâde”, belirlenen sürenin sonunu ifade ederken, “mühlet” ise sürenin uzatılmasını ifade etmektedir. Bugün bunların hepsi yerine, aralarındaki ince farkları yok sayarak, sâdece “süre” kelimesini kullanılmaktadır.

“Herkesin içinde ve gözü önünde yapılan, meydanda” anlamına gelen “alenî” kelimesi⁹³ yerine bugün çok yerde ve farklı anlamlarda kullandığımız “açık” kelimesini kullanılmaktadır. Oysa “alenî” kelimesini kullanmaya devam edersek, “açık” kelimesiyle ifade ettiğimiz anlamlardan birisini bu kelimeye yükleyerek hukuk dilimiz zenginleşmiş olur.

(8) Hukuk dilimizde herkes tarafından bilinen ve konuyu iyi şekilde anlatan kelimeler terkedilerek yerine yenileri konulmaktadır.

2001 tarih ve 4721 sayılı Türk Madeni Kanunu, hukuk diline ve günlük dile yerleşmiş ve herkesçe az-çok anlamları bilinen kelimeler yerine yeni kelimeler getirmiştir. Meselâ “reşit” yerine “ergin” kelimesini⁹⁴ kullanmıştır. Böylece “ergenlik” ile “erginlik” birbirine karışmıştır. Oysa “reşit” kelimesi, hukuk dilinde olduğu kadar günlük dilde de bilinmekte ve kullanılmaktadır. Üstelik “rüşünü ispatlamak, reşit olmak” gibi deyimlerde de yer almaktadır. Çok sayıda bilinen ve kullanılan kelimeler yerine yeni kelimelerin kullanılmasına şu örnekleri gösterebiliriz. “Temyiz kudreti” yerine “ayırt etme gücü”, “muris” yerine “miras bırakan”, “tehdit” yerine “korkutma”, “hata” yerine “yanılma”, “teferruat” yerine “eklentî”, “imkân” yerine “olanak”, “hile” yerine “aldatma” kelimeleri tercih edilmiştir.

92 Tahsin Saraç, Büyük Fransızca-Türkçe Sözlük, İstanbul 1990, s.318.

93 Kubbealtı Lugatı, <http://lugatim.com/s/ALEN%C3%8E>, erişim tarihi.27.11.2021.

94 Kanunda bu kelime 45 defa kullanılmaktadır.

2004 tarih ve 5271 sayılı Cezâ Muhâkemesi Kanunu, hukuk dilinde bilinen ve yaygın şekilde kullanılan kelimeler yerine yenilerini kullanmıştır. Meselâ “müdâhale-müdâhil” yerine “katılım-katılan”, “mürekkep suç” yerine “bileşik suç”, “müeyyide” yerine “yaptırım”, “sebeb” yerine “neden”, “faal nedamet” yerine “gönüllü vazgeçme” kullanılmıştır.

(9) Uzun yıllardır kullanılan kelime ve kavramları yeni nesil bilmediği yönünde görüşler ileri sürülmektedir. Bu tespit doğru olabilir. Ancak biz yeni nesillere öğretmez isek, şu anda kullanılan kelimeleri de bir zaman sonra bilemeyecek duruma gelecektir. Edebiyatçılarımız, hukukçularımız eserlerinde kullanırsa, okullarımızda öğretirsek yeni nesiller kelimeleri öğreneceklerdir. Bu bakımdan eli kalem tutan herkesin, mümkün olduğunca çok kelime kullanarak yazmaları gerekmektedir.

(10) Son olarak kelimelerin yazılması konusuna değinmek istiyoruz. Özellikle Arapça kökenli olup dilimizde yaygın şekilde kullanılan bâzı kelimelerin üzerine uzatma ya da inceltme işâreti (^ , ˇ) koymak gerektiğini düşünüyorum ve bu şekilde yazmaya gayret ediyorum. Zîra, yeni nesil kelimelerin okunuşunu da öğrenememekte ve yanlış telaffuz etmektedirler. Mesela “âdem-adem, kar-kâr, “alem-âlem kelimelerinde, şapka konulmaz ise farklı olduğu nasıl anlaşılacaktır. Birçok kelime, “ifâde, irâde, hâsıl, mâlik, velhâsıl, âile, fesâhat, belâgat” kelimelerinde olduğu gibi uzatılarak okunması gerekmektedir. Bâzı kelimeler ise “kâr, irtikâp, usûl, eşkâl kelimelerinde olduğu gibi inceltilerek okunması gerekmektedir. Bunların gelecek kuşakların da bu incelikleri ve farkları öğrenmesini istiyorsak, bu işâretleri kullanarak yazmamız gerektiğini ifade etmek istiyoruz. Bu işâretlerin kullanımı dilde bir nâkîsa oluşturmaz. Kelimelerin doğru telaffuz edilmesini sağlar. Nitekim batı dillerinde de bu tür işâretler kullanılmaktadır. Mesela Fransızcada (a) yanında (â) (à) şeklinde; (u) yanında (û); (e) yanında (è), (é) (ê) (ë); (i) yanında (î), (ï); (o) yanında (ô); (u) yanında (ù), (ü) şeklinde harfler de farklı sesleri çıkarmak için kullanılmaktadır. Biz de sesleri doğru çıkarabilmek için inceltme ya da uzatma işâretlerini kullanmalıyız.

13. BÖLÜM

Haberleşme - Medya Dili

Elif Sönmezşık

TRT-RTÜK-TDEK Çerçevesinde Denetleyenin Denetlenme İhtiyacı

Ali Kemal Şaş

Bilişim Dilimiz

Önder Saatçi

Spordan Kaynaklanan Söz Varlığının Türkiye Türkçesindeki Yansımaları

..... TÜRKÇE ŞÛRASI .....

TRT-RTÜK-TDK ÇERÇEVESİNDE DENETLEYENİN DENETLENME İHTİYACI

Elif SÖNMEZİŞİK*

Özet

Ülkemizde devlet eliyle medya dilini biçimlendirme ve denetlemenin serencamına bakıldığında tavsiye, yaptırım ve denetim vazifesiyle öne çıkan üç kurumdan söz edilebilir: TRT, RTÜK ve TDK. Cumhuriyet sonrasında medyaya yönelik dil biçimlenmesinde yaptırım ve denetim sorumluluğunu TDK üstlenmiştir. TRT ve RTÜK ise görsel medyanın gelişimi ve çoğalışı sonrasında tavsiye, yaptırım ve denetimde söz sahibi olmuştur. Üç kurumun kuruluş sebepleri birbirlerinden farklı olsa da Cumhuriyet'in üç farklı evresinde her biri son derece etkilidir. Türkçemiz, Selçuklu ve Osmanlı döneminde aydınlar, şairler ve yazarların öncülüğünde, “kendiliğinden” sayılabilecek bir akışla süregeldi; bu akış içinde devlet dili halkın ve sanatkârın dilinden ayrı bir yerde konumlandı. Cumhuriyet döneminde ise tersi denebilecek bir işleyiş görüldü. Türkçe, Harf ve Dil devrimlerinin izleğinde gerçekleşen yaptırımlarla biçimlendirilmeye ve denetlenmeye başlandı; bu kapsama gündelik dil de dâhil edildi. Zamanla görüntülü medyanın basılı medyanın önüne geçişi ve onu takip eden dijital medya gelişimi, bu biçimlendirme ve denetimin etkilerini görünmez hâle getirdi, başlangıçta yaşanan dil yıkımından kaynaklı sonuçlarla başa çıkılmadı. Bu çalışmada, söz konusu devlet kurumlarının denetim sürekliliğini sekteye uğratan sebepler üzerinde durularak bu kurumların birbirlerine yönelik denetçi tutumlarının yanı sıra yeni medya denetçiliğinin mahiyeti değerlendirilmiştir.

* TDED Genel Merkez Kurumsal Basın Sorumlusu.

1. Giriş

Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu (TRT), devlet adına radyo ve televizyon yayınlarını gerçekleştirmek amacıyla 1 Mayıs 1964'te; Radyo ve Televizyon Üst Kurulu (RTÜK), radyo ve televizyon faaliyetlerini düzenlemek ve denetlemek amacıyla 1994'te kuruldu. Türk Dil Kurumu (TDK) ise Türk Dili Tetkik Cemiyeti adıyla 12 Temmuz 1932'de Mustafa Kemal'in talimatıyla kuruldu.

1.1. Birinci Devre: Dil Devrimini Takip Eden Medya Denetimi

Amacı, "Türk dilinin öz güzelliğini ve zenginliğini meydana çıkarmak, onu yeryüzü dilleri arasında değerine yaraşır yüksekliğe erdirmek" olarak belirlenen TDK'nin kuruluşuyla Dil Devrimi süreci de başladı. 26 Eylül-6 Ekim 1932 tarihleri arasında toplanan Birinci Türk Dil Kurultayı'nda alınan kararların sonucunda, 1932-35 yılları arasında Türkçenin görünen görünmeyen alanlarda yeniden şekillendirilmesi ve denetlenmesiyle ilgili son derece süratli bir çalışma yürütüldü. Dile yerleşmiş Arapça ve Farsça kökenli kelimelerin "temizlenmesi"ni içeren süreç fasılasız ve toleranssız işledi. "Öz Türkçe"ye uygun görülen kelimeler 1935 yılında yayımlanan Türkçeden Osmanlıcaya-Osmanlıcadan Türkçeye cep kılavuzlarının hacmine indirildi. Bir müddet yazar ve gazetecilerin bu kılavuzdaki kelimelerin dışına çıkmadan yazması talep edildi. Bu durum, kılavuz dışında kalan kelimelerin yasaklanması anlamına geliyordu. Bu tarihten itibaren, Cumhuriyet döneminden itibaren medya dilini biçimlendiren ilk kurumsal ayağın TDK olduğu söylenebilir.

Farklı aşamalardan geçtiği hâlde devamlı tasfiyeci bir tutum izleyen kuşatıcı Dil Devrimi, basılı süreli ve süresiz yayınlar üzerinde son derece etkiliydi. Yine de bazı kesimler zor da olsa kendini bu yaptırımlardan uzak tutabildi. "Çok Partili Dönem"le birlikte "Öz Türkçeci" yaklaşımını sürdüren TDK, sol ve liberal basın-yayın unsurları tarafından benimsenirken sağ-muhafazakâr kesimler üzerinde aynı etkiyi sağlayamadı. Bunda; Arapça ve Farsça İslamî kaynak birikiminin, ilmî dil geleneğine bağlı kalmanın, dünden bugüne Türkçeleşerek dilimize yerleşen ve tabii akış içinde varlığını sürdüren birçok kelimeye hayat hakkı tanınmanın payı büyüktü. Bugünün çok sesliliğine rağmen bahsi geçen kesimlerin basın yayın organlarında kullandıkları kelime ve yazım farklılıkları dikkat çekici düzeydedir. Birçok yayının ait olduğu kesimi, kelime seçimlerinden ve cümle yapılarından sezebilmek mümkündür. Yayınların kendilerine has "dil" kullanımı -bu farklılıklar günümüzde en aza inmiş olsa da- okur cephesinde ideolojik veri olarak da kabul görmektedir.

1.2. İkinci Devre: Okul TRT

1936'da devlet tekeline giren radyo, Dil Devrimi'nin etkili olarak yaygınlaşmasına hizmet eden araçlardan biriydi. 1961-1964 yılları arası TRT Yasası'nın yürürlüğe

girmesi sürecinde radyo yayınları devlet denetimine geçti. TRT sonrasında radyoda içerik bakımından kalite arttı. Televizyon yayınına başlanmasıyla doğru ve güzel Türkçe kullanımıyla öne çıkmasından ötürü TRT, medya kamusunun “okul”u kabul edildi ve 2000’lere dek bu konumu korudu.

1.3. Üçüncü Devre: Etkili ve Çok Yönlü Denetim

1990’lar itibariyle, herhangi bir engelle karşılaşmayan özel radyo ve televizyon kanallarında âdeta bir patlama yaşandı. Özel kanallar, topluma izleme ve dinleme serbestliği getiren bir alan açtı; fakat daha önce tecrübe edilmemiş bu özel yayın alanında yapılan yayınlar herhangi bir disipline ve denetime tâbi değildi. Hiçbir hassasiyet gözetmeyen “sansürsüz” yayın anlayışı (sınırsız argo, küfür, müstehcenlik), çok geçmeden toplumda genel bir rahatsızlığa, toplum öncüleri ve kalem erbabı nezdinde kayda değer tepkilere sebep oldu. Özellikle gençlerin ilgiyle takip ettiği kesintisiz “pop” müzik yayını yapan radyolarda şarkı aralarında konuşan “DJ”ler ve kısa bir zaman sonra özel televizyonlarda boy gösteren “VJ”ler, yetersiz ve kötü Türkçe kullanımının yanı sıra magazin (Televole) kültürünün getirdiği kaba ve gürültülü dilin yaygınlaşması, kamuoyuna açık tartışmaların da konusu olmaya başladı. Özel televizyon ve radyo yayıncılığı, TRT’nin denetimine takılan ve dolayısıyla “şöhret” yolu tıkanan, yayın onayı alamayan, daha özgür alanlarda yer almak isteyen müzisyen, şarkıcı ve sunucuların yanı sıra her tür dizi ve program yapımının yer bulduğu alanlar hâline geldi. Önce 1993 yılında gerçekleşen Anayasa değişikliği ile özel kanalların önü tamamen açıldı yani özel yayıncılık kanuni hâle geldi; hemen ardından da RTÜK kuruldu. Özel radyo ve televizyon yayınlarını düzenleyen 3984 Sayılı Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayınları Hakkında Kanun’un yürürlüğe girmesiyle RTÜK, kamuoyundan yansıyan şikâyetleri değerlendirerek izleyici denetimini gerçekleştirmeye ve belirlenen kurallar çerçevesinde radyo ve televizyon kanallarını denetlemeye başladı. Yıllar içinde çocukların ve gençlerin zihinsel gelişimini olumsuz etkileyecek yayınlara ciddi kısıtlamalar getirildi ve caydırıcı ceza uygulamalarıyla büyük ölçüde uygunsuz yayınların önüne geçildi.

1.4. Dizginlenemez Devre

İnternet medyası, özel kanallara nazaran daha uzun süre denetimsiz ve başıboş bir süreç geçirdi. 2000’lerin başından itibaren yaygınlaşmaya başlayan internet, 2010’larla birlikte kolayca sahip olunan akıllı telefon ve tabletlerle her eve girdi. Akla gelen her alanda yayın yapan siteler ve sosyal medya ağları, toplumları kısa zamanda hem dil hem de değerler yönüyle aşındırmaya başladı. Denetlenmesi en güç ve yer yer imkânsız olan sanal alanlardan yayılan uygunsuz ve kötücül içeriklerin sadece Türkiye’ye değil, dünyanın birçok ülkesindeki toplumlara yönelik doğurduğu sonuçlar, küresel

bir buhrana dönüştü. RTÜK, 2019'un sonlarında internet denetimini başlattığını duyurduğunda bazı çevrelerin şiddetli tepkisine maruz kaldı. “Sansürcü” bir yaklaşım olduğu ileri sürülen denetimin kapsamında internet üzerinden radyo, televizyon veya isteğe bağlı yayıncılık yapan tüm mecralardaki içerikleri denetlemek bulunuyor. Denetimin içeriğini ise “6112 sayılı Kanun’un 8. Maddesi’nde yer alan “Yayın Hizmeti İlkeleri” oluşturuyor. Bunlar arasında dile yönelik tek ilke “*Türkçenin, özellikleri ve kuralları bozulmadan doğru, güzel ve anlaşılır şekilde kullanılmasını sağlamak zorundadır; dilin düzensiz, kaba ve argo kullanımına yer verilemez*” şeklindedir.¹

2000 sonrasında Türkçeyi tehdit eden gereksiz yabancı kelime kullanımı ve fertlerin kelime dağarcığının kısıtlılığı meselesinin temelinde yer alan sebeplerden bazıları; İngilizceden gelip çarçabuk dilimize yerleşen bilişim ve internet dilinin yanı sıra sosyal medyanın kelimeleri özensiz kullanarak bozulmaya iten hızı, “emoji” kullanımının yaygınlaşması ve “moda” söylemlerin bulaşıcı etkisidir. Ancak bu etkiler, denetimin bir parçası olmaktan çok uzaktır, zira ferdin kendi tercihi olarak serbest kullanım alanına dâhildir.

Kurulduğu günden bu yana, TDK ve RTÜK açıktan ve doğrudan, TRT ise daha kapalı ve dolaylı olarak denetim vazifesini üstlendi. Buna göre denetim bakımından en etkili kurumun vazifesi gereği RTÜK olduğu görülüyor. Bütün altyapıya rağmen Türkçenin özellikle internetin yaygınlaşmasının ardından daha da derinleşen sorunları düşünüldüğünde, kamuoyunun yakından tanıdığı bu üç kurumun medyayla her an muhatap toplum üzerindeki etkisi belirsizleşmiştir. Radyo ve televizyon kanallarını doğru Türkçe kullanımına yönlendirmede ne derece etkin oldukları sorgulanmaktadır. Oysa her biri, “*topluma dil şuuru kazandırma ve dilin yozlaşmadan gelişerek devamlılığını sağlama*” amacıyla muhtelif zamanlarda yayınlar ve etkinlikler icra etmiş, araştırmalar yaparak çalıştaylar düzenlemiştir. Ancak güncel sitelerinde yaptığımız incelemeler sonucunda, TRT’nin “Tarihçe”² metninde, RTÜK’ün “Hakkımızda”³ metninde, TDK’nin amaçlarını da içeren “Tarihçe”⁴ metninde, medya kuruluşlarımızda doğru Türkçe kullanılmasına ilişkin herhangi bir vurguya, çağrıya ve ilkeye rastlanmamıştır. En azından tarihçe ve amaç metinlerinin görünen bölümlerinde yer almamaktadır. Bu durumun kurumların öncelik ve hassasiyetlerinin kapsamını anlamak bakımından bir izlenim sunduğunu, mevcut durumun dikkate alınması gerektiğini düşünüyoruz.

1 “Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayın Hizmetleri Hakkında Kanun”, s.11385, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6112.pdf> (Son erişim tarihi: 12 Kasım 2021)

2 <https://www.trt.net.tr/kurumsal/tarihce.aspx> (Son erişim tarihi: 12 Kasım 2021)

3 <https://www.rtuk.gov.tr/hakkimizda/1749> (Son erişim tarihi: 12 Kasım 2021)

4 <https://www.tdk.gov.tr/tdk/kurumsal/tarihce-2/> (Son erişim tarihi: 12 Kasım 2021)

2. Dil ve Medya

2.1. Dil

Dil, TDK Türkçe sözlükte “İnsanların düşündüklerini ve duyduklarını bildirmek için kelimelerle veya işaretlerle yaptıkları anlaşma”⁵ olarak tanımlanmıştır. Bu bağlamda dil, en kısa tanımıyla bir iletişim aracıdır. Aynı sözlükte ikinci sırada yer alan “Bir çağa, bir gruba, bir yazara özgü söz dağarcığı ve söz dizimi”⁶ tanımı, dile daha sınırlı bir alan içinde kimlik kazandırmaktadır. Dolayısıyla iletişimin merkezinde yer alan dil, insanların bir araya gelmesi, topluluk ve millet olabilmeleri için gerekli altyapının merkezindedir. Fertlerin birbiriyle verimli bir etkileşim içinde olabilmeleri, bilgilerini ve duyguları aktarmaları, eşyaları anlamlandırarak kültürel bir fonksiyon kazandırmaları ortak lisanla mümkündür. Böylece toplum ve millet olabilir, ortak kültürlerinin devamlılığını sağlayabilir, medeniyet seviyesine yükselebilirler. Toplumlar ortak bir dille konuşmaz, düşünmez, hayal kurmaz, mevcut dilini korumaz ve zenginleşmesi için çabalamazsa; dilin bileştirici gücünden, taşıdığı ilmî, edebî, manevi değerlerden, birikim ve hafızadan yoksun kalmış olur.

Dilin en değerli unsurları kelimelerdir. Her medeniyet, kimliğini kendi kelimelerine şifrelemiş bir büyük hazinedir. Bunun için milleti oluşturan fertlerin birbiriyle ve dış dünyayla iletişimini sağlayan, kolaylaştıran ve etkileşimini artıran unsurlardaki dil kullanımının özel bir titizlik gerektirdiği muhakkaktır. Bu sayede o dile has özellikler yaygınlaştırılmış olur. Zira dil, ortak bir ses bütünüdür ve bilhassa kitle iletişim ve haberleşme araçlarından yayılan seslerin toplum dokusuyla uyumlu ve geliştirici olması hâlinde huzurlu bir ortamdan, yükselmek adına uygun bir zeminden söz edebilmek mümkün olur.

2.2. Medya

Latince kökenli *medya* İngilizce *media* kelimesinden dilimize geçmiştir ve basın-yayını temsil eden her unsuru içermektedir. TDK Türkçe Sözlük’te “iletişim ortamı” ve “iletişim araçları” olmak üzere değişkenli bir tanımla karşılık bulmuştur.⁷ Chandler ve Munday’ın Oxford Üniversitesi tarafından 2011’de yayımlanan *Medya ve İletişim Sözlüğü*’nde, medyanın tanımı *kitle medyası* ve *mecra* kelimeleri üzerinden yapılmıştır. “İletilerin ve kültürel formların (özellikle haberler, enformasyon, eğlence ve reklamcılık) üretimi ve geniş, oldukça dağınık ve heterojen izlerkitlelere dağıtımına yönelik çeşitli teknolojik araçlar. Günümüz dünyasında bu araçlar, televizyonu, radyoyu, gazete ve dergileri, çok satan kitapları, ses CD’lerini, DVD’leri ve interneti içerir. Kitle medyasının kökleri genellikle, 1450 civarında Gutenberg’in yazı baskısını ticari olarak kullanmaya

5 “Dil” Maddesi, TDK Türkçe Sözlük, <https://sozluk.gov.tr/> (Son erişim tarihi: 20 Aralık 2021)

6 “Dil” Maddesi, TDK Türkçe Sözlük, <https://sozluk.gov.tr/> (Son erişim tarihi: 20 Aralık 2021)

7 “Medya” Maddesi, TDK Türkçe Sözlük, <https://sozluk.gov.tr/>

başlamasına ve 17. yüzyıldaki ilk gazetelere dayandırılır” şeklindeki izah, tarihçeye ilişkilendirilmiş bir tanımdır. Aynı sözlükte ikinci tanım şöyledir: “*Bu kanalları kullanan üretim ve dağıtım malzemeleri üzerine kurulu başlıca ekonomik, politik ve toplumsal kurumlar.*”⁸ Mecra da “*içinde iletişimin gerçekleştiği araç veya birim; genellikle kanal ile eşanlamlı*” olarak tanımlanmıştır.⁹

Yukarıdaki tanımlar, medyayı bir iletişim mecraları bütünü olarak algılamamıza yardımcı olmaktadır. “*Günümüz dünyası*” vurgusu, medyanın her gün güncellendiği, yeni biçimler, yeni araçlar, yeni yol ve yordamlar eklenerek yol aldığı, içeriğinin her gün yeniden inşa edilebildiği, kitleleri sınıflandıran içerikler ürettiği, ilettiği unsurlar ve iletme araçları bakımından gün geçtikçe karmaşıklaştığı; internet ve sosyal medya ile birlikte dünyada yaşayan herkesin edilgen bir medya takipçisi olduğu kadar etken bir içerik üreticisi de olabildiği gerçeğiyle bizleri yüzleştirmektedir. Nitekim, Nijat Özön’ün TDK tarafından 1981’de basılan *Sinema ve Televizyon Terimleri Sözlüğü*’nde *medya* kelimesine yer verilmemiştir. Zira o dönemde, “*sınırları ve kapsamı belli olmayan*”¹⁰ medya kavramı yerine basın-yayın genellemesi mevcuttu. Bu durumda *medya* kelimesinin kamuoyunda zikredilir olması devletten bağımsız yayıncılığın ve internetin yaygınlaşmasıyla gelişen bir durumdur, denebilir.

2.2.1. Basın Yayın (Gazete, dergi, TV, radyo)

Basımın, bir medya kavramı olarak kısaca tanımı *matbaadır*. İkinci anlamı ise “*Gazeteciler veya herhangi bir türden haber kuruluşu için bir ad aktarması*” olarak verilmiştir.¹¹ TDK *Türkçe Sözlük*’te “*Gazete, dergi gibi belirli zamanlarda çıkan yazılı yayınların bütünü, matbuat*”¹² şeklinde tanımlanır. Günümüzde ise bu yayınlara *basılı medya* denilmektedir ve yalnızca basılarak çoğaltılan haberleşme ürününü değil, elektronik ortamda yayımlanan haberleşme ve iletişim unsurlarını da kapsamaktadır.¹³ Zira dijital devrim, birçok gazete ve derginin kâğıda basımdan vazgeçmesine, yalnızca elektronik ortamda var olabilmesine aracılık etmiştir. Gazeteler genelde günlük veya haftalık çıkan güncel yayınlar olarak sınıflandırılırken; dergiler haftalık, aylık, mevsimlik ve yıllık olarak varlık gösteren süreli yayınlardır.

8 Daniel Chandler -Rod Munday, *Medya ve İletişim Sözlüğü*, İletişim Yayınları, İstanbul 2018, s. 242.

9 A.g.e., s. 271.

10 Dr. Bekir Kocadaş, “Kültür ve Medya”, *Bilgi, Yaz/2005*, sayı: 34, s.5.

11 Daniel Chandler -Rod Munday, *Medya ve İletişim Sözlüğü*, İletişim Yayınları, İstanbul 2018, s. 44.

12 “Basın” Maddesi, *TDK Türkçe Sözlük*, <https://sozluk.gov.tr/> (Son erişim tarihi: 20 Aralık 2021)

13 Daniel Chandler -Rod Munday, *Medya ve İletişim Sözlüğü*, İletişim Yayınları, İstanbul 2018, s. 44.

2.2.2. İletişim

İletişim sözlükte, duygu, düşünce veya bilgilerin akla gelebilecek her türlü yolla başkalarına aktarılması, bildirişim, haberleşme, iletişim olarak tanımlanıyor.¹⁴ “*Bir iletişim fenomeni, yani olayı*”¹⁵ şeklinde tanımlanan dil, iletişimi kuşatır. Dolayısıyla medyanın ana aracı dildir. *Medya* ise bir bakıma görünür nitelikteki iletişim biçimi olduğundan basın ve yayınla temellenir.

2.3. Medya ve Dil Arasındaki İlişki

Osmanlı’da basın yayın Bâbîâlî’deki gelişimi Tanzimat’la paralellik gösterir. Aynı dönemde Batı ülkelerinde açılan elçilikler sebebiyle özellikle yabancı kelime istilası dilimizde ziyadesiyle hissedilmiş, Fransızca âdeti ikinci dil hâline gelmiştir. Matbaa da yabancı dillerden birçok kelimenin dilimize girişini hızlandırmıştır. Dile pelesenk olan birçok Batılı kelime, münevverlerin metinleriyle yazıya geçirilmiş ve dilimize daha fazla yerleşmiştir. İlk gazetenin yayımlandığı 1831’den itibaren ve Batı kaynaklı edebî türlerde eser verilmeye başlanmasıyla yazar ve dolayısıyla okur dilde de daha Batılı bir çizgiye yönelmiştir. Meşrutiyet’le birlikte Servet-i Fünûn ve Sadeleşme akımının temsilcileri arasında meydana gelen şiddetli dil tartışmalarına rağmen Bâbîâlî’de orta bir yol tutturulamamıştır.¹⁶ Yine de matbuat dünyası, edebiyat muhiti ve münevverlerin rehberliğinde dildeki çözümsüzlüklerin aşılması hedeflenmiş, devlet otoritesi bu tartışmalarda herhangi bir rol üstlenmemiştir. Cumhuriyet sonrasında ise Dil Devrimi ve “Öz Türkçecilik” akımının başlamasıyla basın-yayın organları ve yazarları devlet otoritesinin belirlediği çerçeve, kaide ve “cep kılavuzlarıyla” yönlendirilmiştir. Ancak edebiyatçılar, bu tasfiyenin dışında kalmaya gayret etmiştir.¹⁷ Nihad Sâmî Banarlı, Dil Devrimi’ni bizzat başlatan Mustafa Kemal’in bile bu yanlıştan geri dönmek istediğini, ancak vefatından sonra devletin geri adım atmadığını şu sözlerle açıklar: “*Atatürk’ün son vasiyeti Türkçeyi özleştirme adıyla yapılan kelime katliâmı’ndan kurtarmak ve tabii yola girmek olduğu hâlde, bu büyük adamın vefatı üzerine, aynı dilciler, Atatürk’ün gösterdiği bu en doğru yolu derhal terk etmiştir. Yukarıdan gelen, bu hedefe tamamen zıt bir emirle, tekrar, dilde tasfiyeciliğe, özleştirmeciliğe ve öztürkçe adı altında yine zevksiz ve seviyesiz kelime uydurmaya hız verilmiştir.*”¹⁸

Son üç yüzyıl boyunca toplumumuzda dilin gelişim, değişim ve dönüşümünün en etkin şekilde medya araçlarıyla sağlandığı bir gerçektir.

14 “İletişim” Maddesi, *TDK Türkçe Sözlük*, <https://sozluk.gov.tr/> (Son erişim tarihi: 20 Aralık 2021)

15 “Dil” Maddesi, *TDK Türkçe Sözlük*, <https://sozluk.gov.tr/> (Son erişim tarihi: 20 Aralık 2021)

16 Fatih Sezgin, *Türkçede Batı Kaynaklı Kelimelerin Yoğunluğu*, TDK Yayınları, No:844, Ankara 2004, s.13

17 D. Mehmet Doğan, *Türkçenin Cenaze Töreni: 1. Türk Dil Kurultayı*, Yazar Yayınları, Ankara 2020, s.8.

18 Nihad Sâmî Banarlı, *Türkçenin Sırları*, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 2007, s.295.

Türkiyede Cumhuriyet öncesinde ve sonrasında meydana gelen dil değişimi, doğrudan kitle iletişim ve haberleşme araçlarına yansımış, bir veya birkaç merkezden yapılan yayınlarda kullanılan dil, toplumun genelinde önemli tesirler meydana getirmiştir. Çünkü söz konusu araçlar, yani medya istisnasız bütün toplumlarda önemli bir etki merkezi olarak varlık gösterir. Bir medya unsurundan çoğalan ve yayılan doğru ya da yanlış uygulanmış yeni söylem, kimi zaman uzun süre kitleleri etkisi altına alarak dil alışkanlığına dönüştürmektedir. Günümüzde basılı yayınlardan ziyade herkesin ulaşabileceği ekran imkânı ve dijital yayımla medyanın kuşatıcılığı en üst seviyeye ulaşmıştır. Akıllı telefon ve tabletlerle her an medyayla iç içe olduğumuza bakılırsa bu mecralarda kullanılan dilin toplumumuz üzerindeki etkisinin boyutları da ortaya çıkmaktadır.

2.4. Medyaya Yansıyan Dil ve Etkileşim

Medyadaki dil, kültürel iletişimi yansıtır. “İletişim medyasını toplumların yükselişinin asli bir parçası” olarak gören John B. Thompson, medya gelişiminin modernite ile dolaylı da olsa etkin bir etkileşim içinde olduğunu savunmuştur. “İletişim medyasının kullanımının, toplumsal alanda yeni eylem ve etkileşim biçimlerinin kurulmasını, yeni toplumsal ilişki biçimlerini ve başkaları ve kendiyle yeni ilişki kurma şekillerini içerdiğini anlamamız gerek” diyen Thompson, modernitenin doğasını anlamayı, iletişim medyasının anlaşılmasına bağlamaktadır ve modern toplumlarla ilgili araştırmalarda bu alanın yeterince incelenmediğinden dem vurmaktadır.¹⁹

Birbirinden uzak ve yabancı kültürler kitle iletişim araçlarıyla taşınarak küresel sahada vitrine taşınmakta; basılı, görsel ve dijital medya kültürlerarası alışverişin ve küreselleşmenin 2000 sonrası en etkin araçları olarak öne çıkmaktadır. Türkiyede özel kanallarla birlikte dil bakımından yaşanan erozyon topluma bir kültürel yozlaşma olarak yansımış, böylece medya sokağı ve gündelik hayatı doğrudan etkileyen gücünü göstermiştir. Türkçeye yabancı kelimelerin istilasını kolaylaştıran bu kaygan zemin bununla kalmamış; kurallı cümle kurma, kelime zenginliği, anlama kabiliyetinin gelişimi ve doğru telaffuz gibi hasletlerle yeni nesillerin arasını açmıştır. Gün geçtikçe bu açılma daha da genişlemektedir. Bu makalenin konusu, denetleme ve denetleyicilerin dil yönüyle sınanması meselesi tam da burada önem kazanmaktadır. Dünyayı saran, herkese etkili bir alan oluşturma fırsatı veren, bunu yaparken de genelde sınır ve kural koymayan medya, sınırların ve sınırlandırmaların giderek güçleştiği gerçeği göz ardı edilmeden, tarihî sürecinde olumlu-olumsuz etkileri ve güdüm gerçekliği üzerinden değerlendirilmeye muhtaçtır.

19 John B. Thompson, *Medya ve Modernite* (Çev: Serdar Öztürk), Kırmızı Yayınları, İstanbul 2008, s.14,16.

3. TDK, TRT VE RTÜK

Medyanın hepimizi bir şekilde kendine muhatap aldığı bu zamanda, ülkemizde tavsiye, yaptırım ve denetimle öne çıkan üç kurumdan söz edilebilir. TDK, Cumhuriyet sonrası medyaya yönelik dil biçimlenmesinde yaptırım ve denetim sorumluluğunu üstlenmiştir. TRT ve RTÜK ise görsel medyanın gelişi ve çoğalışı ile birlikte, tavsiye, yatırım ve denetim noktasında önemli görevler üstlenmiştir.

Kuruldukları dönemlerde kendi yetki alanlarına göre etkin bir dil disiplini geliştiren bu üç devlet kurumunun, dijital devrimle birlikte bu disiplini uygulamada hangi noktada oldukları, arz-talep dengesinde nerede konumladıkları, yürüttükleri çalışmaların ne kadarının kamuoyu nezdinde karşılık bulduğu, kısacası söz konusu kurumların dilin doğru kullanımını noktasında ne kadar etkin olabildikleri önemli bir mesele olarak karşımızda durmaktadır. “Yeni medya” unsurlarının okuru ve izleyiciyi “takipçi” olarak nitelediği, kişiyi edilgen rolden etken role taşıdığı düşünüldüğünde dil disiplininin uygulamasının ve denetlenmesinin eskisinden çok daha farklı bakış açıları ve yaklaşımları gerektirdiği ve kurumların bu noktadaki “yeni” yaklaşımları da önemli bir değerlendirme konusudur.

Üst seviye küreselleşmenin yaşandığı, dünyanın bir ucunu diğerine bağlayan kitle iletişim araçlarıyla canlı/naklen imkânını kitlesel alım noktasından ferdi alım noktasına dek genişleten teknolojik gelişmeler, neredeyse bütün milletleri kuşatıcı İngilizcenin çeperine dâhil etmiştir. Bu durumun Türkçemize de her zamankinden çok yansıdığına tanıklık etmekteyiz. Dolayısıyla söz konusu kamu kurumlarının Türkçenin doğru ve güzel konuşulduğu medya organlarının çoğaltılması, dilimize yabancılaşmayı sürdüren ve bunu nesillere zerk eden medya içeriklerinin iyileştirilmesine yönelik somut adım atılması adına önemli bir sorumluluk üstlendiği bir gerçektir.

3.1. Türk Dil Kurumu (TDK)

Türk Dili Tetkik Cemiyeti adıyla 12 Temmuz 1932’de, “*Türk dilinin öz güzelliğini ve zenginliğini meydana çıkarmak, onu yeryüzü dilleri arasında değerine yaraşır yüksekliğe erdirmek*” amacıyla kurulan TDK, Dil Devrimi’nin de başlangıcıdır. Tasviyeci bir tutum izleyen bu sürecin ilk kademesinde “Öz Türkçecilik”in temelleri atılmış, dilin Arapça ve Farsça kelimelerden “arındırılması”na öncelik verilmiştir.²⁰ Tasviyecilik adına en etkin yol, basılı yayın organları yani gündelik gazetelerin dilini kontrol altına almaktır. Nitekim 1935’te yayımlanan cep kılavuzlarında (Türkçeden Osmanlıcaya-Osmanlıcadan Türkçeye) yer alan kelimelerle sınırlandırılan Türkçe, fakirleşmeye itilmiştir.

20 Zeynep Korkmaz, *Atatürk ve Türk Dili Belgeler*, TDK Yayınları, Ankara 1992.

Türkçeden Osmanlıcaya Cep Kılavuzu'nda 8752 kelimenin yer aldığına, 4696'sının "Öz Türkçe" kelime olarak sınıflandırıldığına bakılırsa²¹ dil fakirleşmesinin boyutları anlaşılabilir. Bu dayatmaya rağmen sonradan türetilen ve uydurulan kelimelerin pek çoğunun tutunamadığı, o dönemden itibaren 60'lara kadar yazılmış eserlerdeki kelimelerin anlaşılmasından da anlaşılabilir. Bizzat Mustafa Kemal'in de kabul ettiği ve geri adımda ısrar ederek telafi etmek istediği bu fakirleşme, günümüze intikal eden dil daralmasının başlangıcı sayılmalıdır. Dolayısıyla TDK, kurulduğu günden itibaren çok Partili Dönem'le birlikte "Öz Türkçeci" yaklaşımını sürdürmüş, sol ve liberal basın yayın unsurları tarafından tam manasıyla benimsenirken sağ muhafazakâr kesimler üzerinde aynı etkiyi gösterememiştir. Çok yönlü kan kaybına maruz kalan ve o günlerden bu yana imlâ konusunda da ortak bir paydada buluşulamayan Türkçenin akıbeti 80'lerde başlayan İngilizce istilasıyla zora girmiştir. 2000 sonrasında dijital medya ve iletişim araçlarının artışıyla yaşanan dil bozgunu ve yabancı kelime istilasıyla başa çıkılamamıştır. TDK, bu süreçle birlikte kelime üretmek ve medya diline müdahale noktasında geride kalmış, kamuoyu ile mesafeli bir tutum izlemiştir. Kurum tam da en şiddetli şekilde dil denetimine ihtiyaç duyulduğu bir dönemde dijital iletişime yönelik önlem içerikli ataklarda bulunamadığından bilhassa internet diline yapılması gereken erken Türkçeleştirme müdahalelerini gerçekleştirememiş, yabancı kelimelerin yerleşmesinin meydana getirdiği yabancılaşmaya karşı etkin bir rol üstlenememiştir.

Çelişkili güncellemeleriyle dil tartışmalarının merkezinde duran yazım kılavuzları, kimi medya organları ve yayıncılar tarafından dikkate alınırken, "artık her kurumun bir imlâ kılavuzu var" dedirten çelişkili bir çeşitlilikle karşı karşıya kalınmış, kelime üretme/üretme bahsinde yol alınamamıştır. Kurumun görünen alanlarında medyada doğru ve güzel Türkçe kullanılmasına yönelik bir ilke veya yönlendirmeye rastlanmaması, TDK'nin medya ile uzak ilişkisinin bir başka boyutudur.

3.2. Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu (TRT)

Devlet adına radyo ve televizyon yayınlarını gerçekleştirmek amacıyla 1 Mayıs 1964'te kurulan TRT, TDK'ye nazaran daha kapalı ve dolaylı bir denetim vazifesi üstlenmiştir. TRT'nin denetimi, kuruluşuyla kamuoyuna yansıyan bir titizlik arz etmiştir. Yayınlanan film ve dizilerdeki Türkçe kullanımı, müzik yayınlarındaki şarkı sözlerinin içeriği, denetiminden geçemeyen yapımların çokluğu, spikerlerin doğru ve güzel Türkçe kullanımında örnek gösterilmesi TRT'nin hem bir denetim kuruluşu hem de okul hüviyetiyle anılmasına sebep olmuştur.

80'lerde medya organlarıyla ve basınla yaygınlaşan İngilizce istilasının ardından TRT'nin de bu istilaya direnemediğini gösteren örnekler mevcuttur. 1999 seçimlerini

21 Nevnihal Bayar, "1935 Yılı Cep Kılavuzlarından Günümüze Yeni Kelimeler", *Türkoloji Üzerine Araştırmalar*, 2013:8.

yayımlayan TRT-1'de “The Best of Seçim” ismiyle gösterilen magazin bandı çarpıcı bir örnektir.²² Yabancı dil istilasından kaçamayan ve moda söylemlere yeteri kadar direnemeyen TRT, ağırbaşlı yayıncılık anlayışını zaman zaman sekteye uğratan yapımlara yer vermiş, gündelik dilin kaba sayılabilecek ve çocuklardan duymaktan hoşlanmadığımız “yaa!”, “vauv!” gibi nidalarını -tasdik edercesine- dizi ve filmlerinde duymamız sıradanlaşmıştır. Popüler kültür hegemonyasının bir sonucu olarak bu alanı temsil eden pop şarkıcıları ve televizyon yıldızlarının TRT’de boy göstermeye başlamasıyla özel kanallarla arasındaki fark neredeyse anlaşılabilir hâle gelmiştir. Hâlen bünyesinde barındırdığı yetişmiş spiker ve sunucu kadrolarının, diğer televizyon ve radyo kanallarına oranla daha güzel ve doğru Türkçe icra etmeleri, “diksiyon kurslarının” aranan eğiticileri olmaları dikkate değerdir.

TRT de internet ortamındaki tarihçesinde medyada doğru ve güzel Türkçe kullanılmasına yönelik bir ilke veya yönlendirmeye yer vermemiştir. 2000’lere dek medyanın okulu kabul edilen kurum, bu misyonunu kurumsal kimliğine yansıtmayarak denetimden de vazgeçmiş görünmektedir.

3.3. Radyo ve Televizyon Üst Kurulu (RTÜK)

Radyo ve televizyon faaliyetlerini düzenlemek ve denetlemek amacıyla 1994’te kurulan RTÜK, kurulduğu amaç doğrultusunda doğrudan tespit ve müdahalelerle denetleme işini devralmıştır. Yakın tarihte kapsamına internet yayınlarını da dâhil ederek denetleme alanını genişletmiştir. Denetimin merkezinde olan üç kurum arasında vazifesi gereği denetim bakımından en etkili ve kapsamlı olanı RTÜK’tür.

Özel radyo ve televizyonların çoğalmasıyla birlikte 3984 Sayılı “Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayınları Hakkında Kanun” yürürlüğe girdi. Kanun hükümlerince öncelikli olarak kamuoyundan yansıyan şikâyetleri değerlendiren RTÜK, izleyici denetiminin disiplinli bir temsili hâline geldi. O tarihe dek herhangi bir kanunla sınırları çizilmeyen özel kanallar, çocukların ve gençlerin zihinsel gelişimini olumsuz etkileyecek yayın yapmamaları konusunda uyarıldı. Şikâyet hattı oluşturularak toplumla sürekli bir etkileşim sağlandı. Para, yayına ara verme ve kapama cezaları uygulanarak kısıtlamalar getirildi ve yayınların disipline edilmesi sağlandı.

Kurum, 2019’un sonlarında internet denetimini başlattı. Televizyon ve radyo denetimine takılan bazı yayınlar için daha denetimsiz bir ortam sunan dijital kanallar, 6112 sayılı Kanun’un 8. Maddesi’nde yer alan “Yayın Hizmeti İlkeleri” çerçevesinde denetime tâbi tutulmaya başladı. Bu durum, denetimli televizyon ve

²² Filiz Şensoy, “Medya ve İletişim Yoluyla Türkçeye Girmiş Yabancı Sözcükler”, basılmamış yüksek lisans tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne 2006, s.62.

radio hizmetleri yerine dijital kanalları tercih edenlerin tepkisine sebep oldu.²³ Buna göre “internet radyo yayını, internet televizyon yayını: Bireysel iletişim hizmetlerinin dışında, programların bir yayın, isteğe bağlı yayın hizmeti, medya hizmet sağlayıcı, internet yayın platform işletmecisi” alanları denetim kapsamına alınmıştır. Denetimi gereçelendiren 6112 sayılı Kanun’un 8. Maddesi gereğince; medya hizmet sağlayıcılar, yayın hizmetlerini kamusal sorumluluk anlayışıyla bu fıkrada yer alan ilkelere uygun olarak sunmak durumundadır. Yayın hizmetlerinde dile yönelik tek ilke “Türkçenin, özellikleri ve kuralları bozulmadan doğru, güzel ve anlaşılır şekilde kullanılmasını sağlamak zorundadır; dilin düzeysiz, kaba ve argo kullanımına yer verilemez” maddesidir²⁴. İngiltere ve İtalya gibi Avrupa Birliği ülkelerinde RTÜK benzeri kuruluşlarca internet denetimi yapılmasına rağmen RTÜK’e internet ortamındaki yayınlar için denetim yetkisi verilmesi Avrupa Komisyonu tarafından “endişe verici” olarak yorumlanmıştır.²⁵ Hükümet karşıtı yerli basının yaklaşımında ise RTÜK denetiminin özgür internet alanlarına sansürcü bir yaklaşımla işleyeceği görüşü ağır basmıştır.²⁶

4. Kurumların Medyada Doğru Türkçe Kullanımına Yönelik Çalışmaları

4.1. Medyada Türkçenin Doğru ve Güzel Kullanımı Adına Kurumlararası Faaliyetler

TDK, kuruluşundan kısa bir zaman sonra RTÜK’e bir dil raporu sunmuştur. Eylül 2000’de basına yansıyan bu raporda radyo ve televizyon yayınlarındaki yabancı kelime artışı irdelenmiş, dildeki yozlaşmaya dikkat çekilmiştir. Bir kısım yabancı kelimeler fiillerle birlikte kullanıldığı (*akompanye etmek, momentumu yakalamak, asistlik yapmak, irritate etmek, ajitasyon yapmak, absorbe olmak, prezante etmek, ajite etmek, piyasayı fonlamak, start vermek*) tespit edilmiş, bunun dildeki yabancılaşmaya yönelik olumsuz etkileri sıralanmıştır.²⁷

TDK, Cumhurbaşkanlığı himayelerinde Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu ile Türk Dil Kurumu öncülüğünde başlatılan “2017 Türk Dili Yılı” çalışmaları kapsamında RTÜK, TDK, TRT ve MEB Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğünün proje ortağı olduğu “Radyo ve Televizyonlarda Doğru, Güzel ve Anlaşılır Türkçe Kullanımının Yaygınlaştırılması Projesi” gerçekleştirilmiştir.²⁸ Proje, yayın tarama,

23 Merve Ergüney, “RTÜK’ün İnternet Denetimi: İlgili Mevzuat Üzerine Bir Değerlendirme”, *Bilişim Teknolojileri Online Dergisi*, 2020 Bahar – Cilt: 11 - Sayı: 41, s.97.

24 “Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayın Hizmetleri Hakkında Kanun”, s.11385, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6112.pdf> (Son erişim tarihi: 12 Kasım 2021)

25 Merve Ergüney, “RTÜK’ün İnternet Denetimi: İlgili Mevzuat Üzerine Bir Değerlendirme”, *Bilişim Teknolojileri Online Dergisi*, 2020 Bahar – Cilt: 11 - Sayı: 41, s.119.

26 <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-49193378> (Son erişim tarihi: 10 Ocak 2022)

27 Fatih Sezgin, *Türkçede Batı Kaynaklı Kelimelerin Yoğunluğu*, TDK Yayınları, No:844, Ankara 2004, s.106.

28 <https://www.tdk.gov.tr/icerik/basindan/2017-turk-dili-yilinda-radyo-ve-tvlerde-dogru-guzel-ve-anlasilir-turkce/> (Son erişim tarihi: 10 Ocak 2022)

değerlendirme ve eğitim bölümlerinden oluşurken TDK tarafından radyo ve TV'ler taranmış, Türkçenin durumu tespit edilmiştir. Taramaların neticesi 122 sayfalık bir rapor hâline getirilerek kamuoyuyla paylaşılmış²⁹ ve belirlenen meselelerin çözüm yolları üzerinde çalışmalar yapılmıştır. Projenin son safhasındaysa bölge yayın kuruluşlarına güzel ve doğru konuşma ile sunuculuk eğitimleri verilmesi kararlaştırılmıştır.

TDK, yine “2017 Türk Dili Yılı” çalışmaları kapsamında “Kimliğimiz Türkçemiz Kısa Film ve Kamu Spotu Yarışması” düzenlemiş, Gazi Üniversitesi Mimar Kemalettin Salonu'nda yapılan törende³⁰ kısa film dalında, yönetmenliğini Ömer Dişbudak'ın yaptığı “Gece Yürüyüşü” filmi birincilik, “Seni Seviyorum De” filmiyle Alican Çizmeci ikincilik, “Kamus Namustur” filmiyle Fatih Alibaz Dursun üçüncülük ödülünü aldı.³¹

3 Nisan 2021'de, Radyo ve Televizyon Üst Kurulu Başkanı Ebubekir Şahin ve Türk Dil Kurumu Başkanı Prof. Dr. Gürer Gülsevin bir araya gelerek Türkçe konusunda ortak çalışma protokolü imzalamıştır. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın “Yunus Emre ve Türkçe Yılı” olan 2021 başlarında “Dünya Dili Türkçe” seferberliğini başlatmasının ardından RTÜK, yayın kuruluşlarına Türkçe hassasiyeti çağrısı yapmıştır. Bu konudaki çalışmaları artırmak amacıyla TDK ile iş birliği sağlanmış, yayınlarda Türkçemizin doğru ve güzel bir şekilde kullanılmasını amaçlanmıştır.³² RTÜK ve TDK 2021 yılı içinde bu amaçla eğitimler, çalıştaylar ve projeler yürütmüşse de kamuoyuna yeterince yansıtılamamıştır.

İlk aşamada “RTÜK Türkçe Ödülleri” olarak duyurulan³³ “Yunus Emre Yılı Görsel ve İşitsel Medyada Doğru Türkçe Kullanımı Ödülleri” 27 Ocak 2022'de verildi. Vefatının 700'üncü yılı münasebetiyle Cumhurbaşkanlığı tarafından ilan edilen “Yunus Emre ve Türk Dili Yılı (2021)” kapsamında medyada Türkçenin doğru kullanımını teşvik etmek için bir ödül töreni düzenlendi. RTÜK tarafından hayata geçirilen ve 23 farklı başlıkta toplanan ödüller, Cumhurbaşkanlığı Külliyesi'nde düzenlenen törende haber, belgesel, eğlence, eğitim, ekonomi, kültür sanat, animasyon ve radyo dallarında, bizzat Cumhurbaşkanımız Recep Tayyip Erdoğan tarafından görüntülü ve sesli medya çalışanlarına dağıtıldı. Törende TDK ve Yunus Emre Enstitüsü'nün üst düzey yöneticileri de hazır bulundu³⁴.

29 <https://www.rtuk.gov.tr/radyo-ve-televizyon-yayinlarinda-turkce-kullanimi-2018/325> (Son erişim tarihi: 10 Ocak 2022)

30 <https://www.tdk.gov.tr/icerik/basindan/kimligimiz-turkcemiz-kisa-film-ve-kamu-spotu-yarismasinin-odul-toreni-duzenlendi/> (Son erişim tarihi: 10 Ocak 2022)

31 <https://www.milliyet.com.tr/yerel-haberler/ankara/kimligimiz-turkcemiz-kisa-film-ve-kamu-spotu-yarismasi-12639752> (Son erişim tarihi: 10 Ocak 2022)

32 <https://www.rtuk.gov.tr/rtuk-ile-tdk-dunya-dili-turkce-seferberliginde-bulustu/3075> (Son erişim tarihi: 10 Ocak 2022)

33 <https://www.rtuk.gov.tr/%E2%80%9Crtuk-turkce-odulleri%E2%80%9D-27-ocak%E2%80%99ta-sahiplerini-bulacak/4207> (Son erişim tarihi: 10 Ocak 2022)

34 <https://www.rtuk.gov.tr/cumhurbaskani-erdogan-%E2%80%9Cturkcemizi-korumak-icin-verdigimiz-mucadele-esasinda-bir-milli-mucadeledir%E2%80%9D/4210> (Son erişim tarihi: 10 Ocak 2022)

4.2. Yayınlar

4.2.1. Telâffuz Sözlükleri

TRT ve RTÜK, kendi inisiyatiflerinde TDK'nin sözlük birikiminden faydalanarak basılı ve dijital ortamda ulaşılabilecek sözlükler hazırlamıştır. Bu sözlükler medyada görev alan spiker, sunucu ve muhabirlere yönelik düşünülmüş, Türkçenin doğru ve güzel kullanılması amaçlanmıştır.

RTÜK Telâffuz Sözlüğü: Medya mensuplarına yönelik tematik bir sözlüktür. TRT Spikeri Şener Mete tarafından yazılmış ve 2007 yılında RTÜK Yayınları tarafından basılmıştır.³⁵

RTÜK Türkçe Telâffuz Sözlüğü: Medya mensuplarına yönelik tematik bir sözlüktür. Dr. Serhat Demirel tarafından yazılmış ve 2021 yılında RTÜK tarafından basılmıştır.³⁶

TRT Telâffuz Sözlüğü: Medya mensuplarına yönelik tematik bir sözlüktür. TRT Spikeri Şener Mete tarafından yazılan ve 2009 yılında TRT tarafından basılan *Konuşturan Sözlük*³⁷ esas alınarak hazırlanmıştır. Dijital ortamda ara-bul yöntemiyle herkesin kullanımına açıldığı için gelişmeye açık, etkileşimli bir sözlük örneğidir. Muhtevasında TDK altyapısıyla oluşturulmuş *Genel Sözlük*'ün yanı sıra *Sanatçılar, Sporcular, Yer Adları, Devlet ve Hükümet Başkanları, Edebi Metin* bölümleri yer almaktadır.³⁸

4.2.2. Çevrimiçi ve Basılı Eğitici-Öğretici Yayınlar

RTÜK

4 ana başlıkta “medya okuryazarlığı” içeriğini kuruma bağlı yayın yapan müstakil sitesinde (www.medyaoakuryazarligi.gov.tr) çevrimiçi olarak kamuoyuna sunmuştur. “Yetişkinler, Öğretmenler, Öğrenciler ve Medya Çalışanları” olarak oluşturulan başlıkların altında indirilebilen el kitapçıkları, ders programları, kılavuzlar, etkileşimli sayfa içerikleri gibi unsurlar kullanıma açılarak medyada şuurlu içerik üretimi ve tüketimi adına toplumun her kesimine ulaşan bir muhteva oluşturulmuşsa da bunların hiçbiri dil hassasiyetini geliştirme amaçlı değildir.³⁹

Sitedeki “Öğretmenler” başlığı altında paylaşılan içerikler incelendiğinde Türkçenin doğru ve güzel kullanılmasına ilişkin bir yayına, başlığa ve vurguya rastlanmamıştır. “İnternet Okur-Yazarlığı El Kitabı”nda, MEB tarafından ortaokul ve imam

35 Bkz: Şener Mete, *Telâffuz Sözlüğü*, RTÜK Yayınları, Ankara 2007.

36 Bkz: Dr. Serhat Demirel, *Türkçe Telâffuz Sözlüğü*, RTÜK Yayınları, Ankara 2021.

37 Bkz: Şener Mete, *Konuşturan Sözlük: Vurgulu Telâffuz Sözlüğü*, TRT Yayınları, Ankara 2009.

38 <https://trttelaffuz.com/hakkında> (Son erişim tarihi: 10 Ocak 2022)

39 <https://www.medyaoakuryazarligi.gov.tr/index.php> (Son erişim tarihi: 12 Ocak 2022)

hatip ortaokulu 7. ve 8. sınıflar için hazırlanan “Medya Okuryazarlığı Öğretim Programı”nda, “Uygulamalı Medya Okuryazarlığı Eğitimi - İnternet Gazeteciliği” proje metninde, “Medya Okuryazarlığı Hizmet İçi Eğitimi Programı”nda ve programda yapılan sunumlarda, “Öğretmenler İçin Medya Eğitimi El Kitabı”nda ne acıdır ki *Türkçe* kelimesine dahi yer verilmemiştir. UNESCO ve UNİCEF referanslı bu yayınlarda, çocuk ve gençlerin dünyasında anadili Türkçenin önemi konusu hiçbir şekilde ele alınmadığı gibi, Türkçe kelimesine de yer verilmemesinden konunun kasıtlı olarak muhteva dışında bırakıldığı kanaatine varıyoruz.⁴⁰ Burada “Öğretmenler” başlığı içeriğin hassasiyeti bakımından özel olarak değerlendirilmiştir. “Yetişkinler, Öğrenciler, Medya Çalışanları” bölümlerinde de durum aynıdır.

TDK

Haber alma ve ferdi iletişim için akıllı tablet ve telefonlar geniş kitlelere yayılmıştır. Kurum bu durumu gözeterak 2019 yılında kurum faaliyetlerini geliştirme ve iyileştirme çalışmaları yürütmüştür. En büyük adım, *Türkçe Sözlük*'ün 2011 yılında yapılan 11. baskısını esas alan *Güncel Türkçe Sözlük*'ün kurum tarafından hazırlanan diğer sözlük veri tabanları ile müstakil sozluk.gov.tr adresine taşınmış teknolojik ihtiyaca cevap veren bir nitelik kazanmıştır. Taşınabilir cihazlar için de bu veri tabanıyla uyumlu *Türkçe Sözlük* uygulaması çalışmaları başlatılmış 2020 yılının başında tamamlanmış, Android ve IOS uygulama marketleri üzerinden ücretsiz olarak kullanıma sunulmuştur. Çevrimiçi ve çevrimdışı olarak kullanılabilen uygulama, kullanıcıların taleplerine göre güncellenmektedir.⁴¹

TRT'nin medyada Türkçenin durumu ve dili doğru kullanmaya yönelik herhangi bir çevrimiçi ya da basılı eğitici-öğretici yayınları bulunmamaktadır.

4.2.3. Kitaplar

TDK

Bütün çalışmalarını Türkçeye yoğunlaştıran TDK'nin kitap yayınları arasında medyanın diline ilişkin yalnızca bir yayın mevcuttur (Perihan Ölker, *Tanzimat Basımının Dili*, Ankara 2016). Günümüzde büyük ihtiyaç duyulduğu hâlde medyada doğru ve güzel Türkçe kullanımına ilişkin tarihçe veya rehber niteliğinde kurumun herhangi bir kitap yayını mevcut değildir.⁴²

---

40 https://www.medyakokuryazarligi.gov.tr/hizlierisim_goster.php?Guid=BC811DCE-90F6-413C-B25A-81516CBC48A3&Id=2 (Son erişim tarihi: 12 Ocak 2022)

41 <https://www.tdk.gov.tr/icerik/basindan/tasinabilir- cihazlar-icin-turkce-sozluk-uygulamasi-hakkinda/> (Son erişim tarihi: 12 Ocak 2022)

42 <https://www.tdk.gov.tr/yayinlar/yayinlar-yayinlar/kitaplar/> (Son erişim tarihi: 12 Ocak 2022)

TRT

TRT Eğitim Dairesi Başkanlığı, Türkçenin doğru kullanımına yönelik şu çalışmaları yayımlamıştır: Fusun Ünsal – Hakan Şahin, *Spikerlik ve Türkçenin Kullanımı* (Ankara 2020); *Yayıncılık ve Medya Sözlüğü* (Ankara).

RTÜK'ün Türkçenin durumu ve dili doğru kullanmaya yönelik herhangi bir kitabı bulunmamaktadır.

4.2.4. Süreli Yayınlar**TDK**

Dilimizle ilgili çalışmalara yönelmekle vazifeli kurumun uzun soluklu süreli yayınları yayımlanmaya devam etmektedir.

Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten⁴³: Bütün sayılarına ve makalelerine dergipark.org.tr sitesinden çevrimiçi ulaşılabilen dergi, TDK'nin 1953'ten beri yayımlanan bilimsel dergisidir. Yılda iki defa çıkar. Belleten dergisinde Konu başlığına *medya ve basın* kelimelerini taşıyan bir makaleye rastlanmamıştır. Bazı makalelerde dil bozulmasını ve argoya yönelimi artıran medya ürünlerine değinilmiştir (Örn: Mustafa Karataş, “Türkçede İletişim Sorunları ve Nedenleri”, *Belleten*, Yıl 2008, Cilt 56, Sayı 2008/1, 81-100).

Türk Dili⁴⁴: Türkçenin uzun soluklu aylık dergisidir ve ilk sayısı Ekim 1951'de yayımlanmıştır. 841. sayıya ulaşan dergide yayımlanan metin başlıkları tarandığında *medya ve basın* kelimelerinin başlığa taşındığı yazılar istisnadır ve medya konulu birkaç makale en az 15 yıl öncesine aittir. Bunlardan bazıları şunlardır: Ebubekir Eraslan, “Matematik Terimlerinin Sosyal Medyaya Yansıması”, Eylül 2020, Yıl: 69, Sayı: 825, ss.62-64; Hamza Zülfiyar, “Basında Yazımı Yabancı Kelime ve Terimler, Mecazlı Sözcükler”, Şubat 2022, Yıl: 71, Sayı: 842, ss.9-13; Nevzat Gözaydın, “Basın Köşelerinden Türkçe Sözlük İçin Katkılar”, Haziran 2019, Yıl: 68, Sayı: 827, ss.20-23; Seza Kutlar Aksoy, “Değişen Çocukluk ve Medya Toplumunda Çocuk ve İlk Gençlik Edebiyatı”, *Türk Dili Dergisi Çocuk ve İlk Gençlik Edebiyatı Özel Sayısı*, 2017, ss.127-128.

Kurumun yukarıdaki süreli yayınlar dışında Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, hakemli bir dergi olup medya ve dil ilişkisine dair bir makale başlığına rastlanmamıştır.⁴⁵

43 <https://dergipark.org.tr/tr/pub/belleten> (Son erişim tarihi: 12 Ocak 2022)

44 <https://www.tdk.gov.tr/yayinlar/sureli-yayinlarimiz/turk-dili-dergisi/> (Son erişim tarihi: 12 Ocak 2022)

45 <https://www.tdk.gov.tr/sureli-yayinlar-veri-tabani/> (Son erişim tarihi: 12 Ocak 2022)

TRT

TRT Akademi: Yılda üç defa kurum tarafından yayımlanan hakemli dergidir. Derginin sitesinde yer alan yayın ilkelerinde Türkçenin doğru ve güzel kullanımına yönelik bir ilkeye rastlanmamıştır. Medya adına kayda değer dosyaları işleyen derginin makalelerinde Türkçenin doğru ve güzel kullanımıyla ilgili bir başlık bulunmamaktadır.⁴⁶

TRT Vizyon: Kurum tarafından çıkarılan popüler içerikli süreli yayın, *TRT Vizyon* dergisidir. “Aylık Radyo Televizyon Dergisi” açıklamasıyla çıkarılan derginin içeriğini TRT’nin güncel yayınları hakkında bilgilendirme, söyleşi ve metinler oluşturmaktadır.⁴⁷ Kimi sayılarında güzel konuşmaya dair TRT spikerleri ile yapılan söyleşiler dışında medya ve güzel konuşmaya eğilen bir dosyaya yer verilmemiştir.

RTÜK

Temmuz 2021’de ilk sayısı yayımlanan ve 6 ayda bir yayımlanacağı duyurulan RTÜK İletişim Dergisi’nin 2. sayısı henüz yayımlanmamıştır. İlk sayının muhtevasında medyadaki dil hassasiyetini konu eden bir makale bulunmamaktadır.⁴⁸

5. Sonuç ve Tavsiyeler

Dünyayı küçülten, insanları, toplumları, kültürleri ve medeniyetleri birbiriyle mezceden küresel iletişimin zirve noktasında bulunduğumuz bir dönemde, bu iletişim ve medya örgütlenmesinden kaçamayan ve bu karmaşıklığa talip bütün toplumlar bir biçimde gündelik hayatta yaşanan benzeşmelerden gelenek, kültür ve dil noktasında da geri dönülmez biçimde pay almıştır. Ülkemizdeki dil teşkilatlanmasının resmî kurumu Türk Dil Kurumu (TDK, Kuruluş: 12 Temmuz 1932), medya denetim teşkilatlanmasının resmî kurumu Radyo ve Televizyon Üst Kurulu (RTÜK, Kuruluş: 1994) ve medya teşkilatlanmasının resmî ayağı Türkiye Radyo Televizyon Kurumu’dur (TRT, Kuruluş: 1 Mayıs 1964). Medya-dil-denetim meseleleri devletle ilişkilendirildiğinde akla bu üç kurum gelmektedir. Cumhuriyet dönemi boyunca medya dil denetçiliğini sürdüren kurumların internet çağında denetçilikte önemli ölçüde geride kaldığı bir gerçektir. Yeni nesil medya ile değişen iletişim biçimlerinin yeni nesil yöntemlerle denetlenebileceği sonucu karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu kurumların daha verimli birer dil denetçisi olabilmesi için fikir vermesini ve bu kurumlar dışında da yeni ve kalıcı yöntemler için zemin oluşturmasını umduğumuz tavsiyeler şöyledir:

---

46 <https://trtakademi.net/> (Son erişim tarihi: 12 Ocak 2022)

47 <https://www.trt.net.tr/vizyondergisi/> (Son erişim tarihi: 12 Ocak 2022)

48 <https://www.rtuk.gov.tr/rtuk-iletisim-dergisi-sayi-1-temmuz-2021/4064> (Son erişim tarihi: 20 Şubat 2022)

1. Tarihçesi incelendiğinde Cumhuriyet döneminden itibaren medya dilini biçimlendiren ana organın TDK olduğu görülür. Kelime türetme anlayışında ve imla kurallarında sivil manada ortak bir fikir birliği sağlanamadığından hâlen medya ve özellikle basın yayın dünyasında en çok başvurulan ve güvenilir bulunan kılavuz, TDK'nin *Yazım (İmla) Kılavuzu*'dür.
  - 1.1. Kurumun internet sitesindeki amaçlarını da içeren "Tarihçe"⁴⁹ metninde, medya kuruluşlarımızda doğru Türkçe kullanılmasına ilişkin herhangi bir vurguya, çağrıya ve ilkeye rastlanmamıştır. Kısa zamanda bu eksiklik giderilmeli, kurum bu noktada üstlendiği/üstlenmesi gereken sorumluluğu kamuoyuyla paylaşmalıdır.
  - 1.2. *Yazım Kılavuzu*'nun içeriği, medyanın atfettiği önemin bir karşılığı olarak da en sağlam şekle kavuşturulmalıdır.
  - 1.3. Türkçe Şûrası'nda alanında uzman bazı akademisyen ve mütefekkirlerin de zikrettiği gibi kılavuz içinde yer alan kelime ve kaidelerdeki çelişkiler, ilmi ve gündelik hayatta kullanılan dil sorunları karşısında görülen yetersizlikler giderilmelidir.
  - 1.4. TDK, medya (basın yayın, internet, sosyal medya) aracılığı ile moda olan ve tam Türkçeleşmemiş yabancı söylem kalıplarına, gündelik dilde meydana gelen ve çok hızlı bir biçimde yayılan yanlış ve sağlıksız dil güncellemelerine/ tartışmalarına çözüm ve açıklık getirmek için özel kurul ve komisyonlar yardımıyla internet çağının hızına uyak, çevrimiçi bir geribildirim sistemi geliştirmelidir. Bu güncellemelerde yabancı kelime istilası göz önünde bulundurularak kadim Türkçemizin şimdilerde âtil kalmış kelimeleri hatırlatılmalı, bu kelimeler bilhassa yeni nesillerin uğrak yeri dijital medya unsurlarında dolaşıma sokulmalıdır.
  - 1.5. Hâlihazırda TDK nezdinde yapılan *sözlük, kılavuz, süreli yayın, kaynak eser* çalışmaları, medya ve yazılı mecraları temsil eden kesimlerin genel ve sahaya özel sorunlarını da içermeli, çözümlerde her neslin benimseyeceği bir bütünleşme hedeflenmelidir.
  - 1.6. Kurum istişare kapısını açık tutmalı, dil alanında titiz çalışmalar yürütmüş, dil derdini davası görmüş kişi ve kurumların fikirlerine başvurulmalı, elde edilen veriler sağlaması yapılarak değerlendirilmelidir.
  - 1.7. Toplumun genelinin benimsemediği sonradan uydurulmuş kelimeler sözlüklerde aslı yani eski ve yerleşik karşılıklarıyla manalandırılmalı, uyduruk ve kuralsız türetilmiş kelimelerin kullanım önceliği konusundaki ısrar ve dayatmalardan vazgeçilmelidir.

49 <https://www.tdk.gov.tr/tdk/kurumsal/tarihce-2/> (Son erişim tarihi: 12 Kasım 2021)

- 1.8. Kısıtlı olarak kullanımına müsaade edilen, belli bir dönem yasaklanan ve günümüz medyasında varlığı neredeyse unutulmuş düzeltme (“^”) işaretine azami ölçüde yer verilmelidir. Zira artık en saygın yayın organlarının hatta TRT spikerlerinin bile yer yer düzeltme işaretli harf bulduran kelimeleri -düzeltme işareti kullanılmamasından ötürü- doğru telaffuz edemedikleri sık sık karşılaştığımız ve artık alıştığımız bir durumdur.
2. TRT, televizyon yayınına başladıktan sonra da Türkçe kullanımı (hem kurallı dil kullanımı hem de telaffuz) bakımından medya kamusunun “okul”u kabul edilmiş ve 2000’lere dek bu iddiasını sürdürmüştür.
- 2.1. TRT’nin “doğru Türkçe kullanımı” konusunda eski etkinliğine ve yetkinliğine yeniden kavuşabilmesi için, dijital alanda daha etkin varlık gösterme şartı vardır. Bunun için de internet ortamına özel cazip sunumlarla Türkçenin en güzel hâli ile kullanıldığı, bu kullanımın özendirildiği ve benimsetildiği metin, tasarım ve video dizileriyle her yaşa özel içerikler sergilemelidir. Bu içerikler, kurum dışındaki medya mecraları için örneklik teşkil edecek düzeyde olmalıdır.
- 2.2. TRT, ayrıcalıklı “denetçi” vasfını güncelleyerek dil üzerinden yeniden hayata geçirmelidir. TRT’nin “Tarihçe”⁵⁰ metninde medya kuruluşlarımızda doğru Türkçe kullanılmasına ilişkin herhangi bir vurguya, çağrıya ve ilkeye rastlanmamıştır. Kurumsal kimlik başta olmak üzere, dil hassasiyetini bütün yayınlarında güncelleyerek daha görünür hâle getirmelidir.
3. Özel radyo ve televizyon yayınlarını düzenleyen 3984 Sayılı Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayınları Hakkında Kanun’un yürürlüğe girmesiyle RTÜK, kamuoyundan yansıyan şikâyetleri değerlendirerek izleyici denetimini gerçekleştirmeye ve belirlenen kurallar çerçevesinde radyo ve televizyon kanallarını denetlemeye başlamıştır. Yıllar içinde çocukların ve gençlerin zihinsel gelişimini olumsuz etkileyecek yayınlara ciddi kısıtlamalar getirilmiş, caydırıcı ceza uygulamalarıyla büyük ölçüde uygunsuz yayınların önüne geçilmiştir.
- 3.1. Türkiye’de vazifesi ve kuruluşu itibarıyla tek resmî medya denetçisi RTÜK’ün internette yer alan “Hakkımızda”⁵¹ metninde medya kuruluşlarımızda doğru Türkçe kullanılmasına ilişkin herhangi bir vurguya, çağrıya ve ilkeye rastlanmamıştır. Kurumun bağlı bulunduğu kanunda yer alan “*Türkçenin, özellikleri ve kuralları bozulmadan doğru, güzel ve anlaşılır şekilde kullanılmasını sağlamak zorundadır; dilin düzeysiz, kaba ve argo kullanımına yer verilemez*”⁵² yaptırımını uygulayabilmesi için öncelikle kurumun görünür şekilde doğru

50 <https://www.trt.net.tr/kurumsal/tarihce.aspx> (Son erişim tarihi: 12 Kasım 2021)

51 <https://www.rtuk.gov.tr/hakkimizda/1749> (Son erişim tarihi: 12 Kasım 2021)

52 “Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayın Hizmetleri Hakkında Kanun”, s.11385, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6112.pdf>

ve güzel Türkçenin savunmasını yapması, bunu kamuoyuyla paylaşması ve dil denetimi konusunda güven kazanması gerekmektedir.

- 3.2. İnternet medyası, denetlenmesi en güç alanlardır ve buralardan yayılan uygunsuz ve kötücül içeriklerle ve kötü dil kullanımıyla başa çıkmak giderek güçleşmektedir. RTÜK, 2019'un sonlarında internet denetimini başlattığını duyurduğunda bazı çevrelerin şiddetli tepkisine maruz kalmıştır. Bu noktada eğitim müfredatında yer alan “medya okuryazarlığı” derslerinin seçmeli değil zorunlu olması, ders kapsamında dil hassasiyeti geliştirecek unsurların güçlendirilmesi ve öğrencilerin doğru eser ve yayınlara yönlendirilmesi şarttır. Bu kapsamda okullararası güzel okuma, güzel konuşma ve yazıda doğru dil kullanımı üzerine yarışmaları düzenlenmeli, “güzellik” kavramının dilin önemli bir parçası ve doğru dil kullanımının saygınlık ölçüsü olduğu fikri çocuk yaşta yerleştirilmelidir.
- 3.3. Kurumun <https://www.medyakuryazarligi.gov.tr> sitesinde yer aldığı hâlde, “kasıtlı olarak” Türkçe kelimesine dahi yer vermeyen, hiçbir biçimde anadil hassasiyetine yöneltmeyen, Türkçeyi doğru ve güzel kullanmaya yöneltmeyen UNESCO ve UNICEF referanslı yayınlardan ve çevrimiçi içeriklerden en acil şekilde vazgeçilmesi şartı vardır. Medyanın en etkin iletişim aracı olan dili ve Türkiye özelinde Türkçeyi görmezden gelen bu yaklaşım, kabul edilemezdir. Durum MEB tarafından hazırlanarak basılan Medya Okuryazarlığı eğitim kitaplarında da ayıdır ve bu duyarsızlıkta da ciddi bir kasıt vardır.
4. Üç kurumun üstlendiği denetçi rol, toplumumuzda dönemlere göre değişkenli bir etki ortaya koymuştur. Bugün bu üç kurumun da önceliği toplumun her ferdinin dilde meydana gelen bozulmaya karşı durabilecek düzeye erişmesi olmalıdır. Bütün yayın, etkinlik, çalışmalarda, aldıkları kararlarda, toplumu dil konusunda şurlandırmada kendilerinden beklenenleri göz önünde bulundurmaları gerekir.
5. Sosyal medyanın kuşatıcı gücü göz önüne alındığında en güçlü denetçinin izleyici olduğu görülmektedir. Gündümlü-tasarı paylaşımları ve yersiz infialleri bir kenara koyacak olursak, medyanın herhangi bir organında toplumun geneli açısından “rezalet” kabul edilen bir hadise meydana geldiğinde, sosyal medyada en çok konuşulanlar arasına yükselmektedir. Böylece sosyal medya, her kesimden sesi bir araya getirerek ortaya çıkan genel yargının bütün mercilere ulaşmasına imkân vermektedir. O zaman çağımızın en güçlü denetçisi izleyicidir.
6. Sivil denetimde en önemli husus, izleyicinin tepkilerinin giderek daha kaba çizgiler üzerinden gerçekleşmesidir. Türkçemizden azar azar ve hızlıca koparılan parçalar, sokak dilinin hâkimiyetindeki medya ortamında genel izleyici tarafından algılanmayacak kadar ince bir meselenin parçasıdır. Bu hassasiyet için temel oluşturma tek yolu, ilköğretim sürecinde herkesi doğru, zengin, güzel ve

öğrenmekten zevk alınacak Türkçe ile tanıştırmaktır. Edebiyat, bunu sağlamak için en güçlü araçtır. Edebiyat şaheserlerimizden yapılan alıntılar, Türkçe ve dilbilgisi derslerinde örnek olarak tahlil edilmek üzere dâhil edilmeli, ferde sanat zevki kazandıracak, seçimlerini daha kaliteli hâle getirecek bir şuur kazandırılmalıdır. Temeli böyle atılan fertler, dilimizi en çirkin biçimde kullanan medya mensuplarına ve bu incelikleri gözden kaçıran denetçi kurumlara şikâyetlerini etkili bir biçimde iletebilecekler, böylece medyadaki dil denetimi tabii olarak ve olması gerektiği gibi topluma sevk edilmiş olacaktır.

7. Eğitim alanında beklenen dil konusunda şuurlandırma seferberliği başlatıldığında, bu kurumların üstlendikleri bütün sorumluluğu toplumla paylaşacakları muhakkaktır. Dünyayı kuşatan ve tek dilli (bilişim ve internette hâkim İngilizce) küreselleşme tasarısının karşısında durabilmek ve ülkemizin her ferdini şuurlandırma hedefine ulaşabilmenin en etkin yolu, başta medya-dil-denetim ve eğitim alanında olmak üzere devletin bütün kurum ve kuruluşlarının etkin bir örneklik sergilemesi gerekmektedir.
8. İletişimin yapıtaşı dil üzerine, gerilimli ve yıpratıcı çatışmalara girişmek yerine doğruyu/iyiyi/güzel göstermek tercihten öte artık bir zorunluluktur.

Kaynakça

Kitaplar:

- Doğan, M. D. (2020). *Türkçenin cenaze töreni: 1. Türk Dil Kurultayı*. Ankara: Yazar Yayınları.
- Chandler, D. ve Munday, R. (2018). *Medya ve iletişim sözlüğü*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Demirel, S. (2021). *Türkçe telâffuz sözlüğü*. Ankara: RTÜK Yayınları.
- Sezgin, F. (2004). *Türkçede batı kaynaklı kelimelerin yoğunluğu*. Ankara: TDK Yay.
- Ünsal, F. ve Şahin, H. (2020). *Spikerlik ve Türkçenin kullanımı*. Ankara.
- Thompson, J. B. (2008). *Medya ve modernite* (Çev: Serdar Öztürk). İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Banarlı, N. S. (2007). *Türkçenin sırları*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.
- Chomsky, N. (2016). *Medya denetimi*. İstanbul: Everest Yayınları.
- Ölker, P. (2016). *Tanzimat basınının dili*. Ankara.
- Mete, Ş. (2009). *Konuşturan sözlük: Vurgulu telâffuz sözlüğü*. Ankara: TRT Yayınları.
- Mete, Ş. (2007). *Telâffuz sözlüğü*. Ankara: RTÜK Yayınları.
- Yayıncılık ve medya sözlüğü*, Ankara (Tarihsiz).
- Korkmaz, Z. (1992). *Atatürk ve Türk dili belgeler*. Ankara: TDK Yay.

Makaleler:

- Kocadaş, B. (2005). Kültür ve medya. *Bilgi*, sayı: 34, ss.1-13.
- Eraslan, E. (2020). Matematik terimlerinin sosyal medyaya yansımaları. *Türk Dili*, sayı: 825, ss.62-64.
- Zülfikar, H. (2022). Basında yazımı yabancı kelime ve terimler, mecazlı sözler. *Türk Dili*, sayı: 842, ss. 9-13.

- Ergüney, M. (2020). RTÜK'ün internet denetimi: İlgili mevzuat üzerine bir değerlendirme. *Bilişim Teknolojileri Online Dergisi*, 2020 Bahar – Cilt: 11 - sayı: 41, ss. 96-122.
- Karataş, M. (2008). Türkçede İletişim Sorunları ve Nedenleri. *Belleten*, Cilt 56, Sayı 2008/1, 81-100.
- Bayar, N. (2013). 1935 yılı cep kılavuzlarından günümüze yeni kelimeler. *Türkoloji Üzerine Araştırmalar*, 2013:8.
- Gözaydın, N. (2019). Basın köşelerinden Türkçe sözlük için katkılar. *Türk Dili*, Haziran 2019, Yıl: 68, sayı: 827, ss.20-23.
- Aksoy, S. K. (2017). Değişen çocukluk ve medya toplumunda çocuk ve ilk gençlik edebiyatı. *Türk Dili Dergisi Çocuk ve İlk Gençlik Edebiyatı Özel Sayısı*, ss.127-128.

Tez:

- Şensoy, F. (2006). Medya ve iletişim yoluyla Türkçeye girmiş yabancı sözcükler [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Trakya Üniversitesi.

İnternet Siteleri:

<https://www.bbc.com>

- RTÜK'ün internet yönetmeliği ne getiriyor, kurul üyeleri ne diyor?

<https://dergipark.org.tr>

- Belleten

<https://www.medyaokuryazarligi.gov.tr>

- Anasayfa
- Öğretmenler

<https://www.mevzuat.gov.tr>

- Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayın Hizmetleri Hakkında Kanun

<https://www.milliyet.com.tr>

- Kimliğimiz Türkçemiz Kısa Film Ve Kamu Spotu Yarışması

<https://www.rtuk.gov.tr>

- Cumhurbaşkanı Erdoğan: “Türkçemizi korumak için verdiğimiz mücadele, esasında bir milli mücadeledir”
- Hakkımızda
- İletişim Dergisi
- Radyo ve Televizyonlarda Doğru, Güzel ve Anlaşılır Türkçe Kullanımının Yaygınlaştırılması Projesi – 2018
- RTÜK ile TDK “Dünya Dili Türkçe” Seferberliğinde Buluştu
- “RTÜK Türkçe Ödülleri” 27 Ocak'ta Sahiplerini Bulacak

<https://sozluk.gov.tr/>

- “Basın” Maddesi
- “Dil” Maddesi
- “İletişim” Maddesi
- “Medya” Maddesi

<https://www.tdk.gov.tr>

- 2017 Türk Dili Yılı'nda Radyo ve TV'lerde Doğru, Güzel ve Anlaşılır Türkçe
- Kimliğimiz Türkçemiz Kısa Film ve Kamu Spotu Yarışması'nın ödül töreni düzenlendi

- Süreli Yayınlar Veri Tabanı
- Tarihçe
- Taşınabilir Cihazlar İçin Türkçe Sözlük Uygulaması Hakkında
- Türk Dili Dergisi
- Yayınlar / Kitaplar

<https://www.trt.net.tr>

- Tarihçe
- Vizyon Dergisi

<https://trtakademi.net/>

<https://trttelaffuz.com/>

- Hakkında

BİLİŞİM DİLİMİZ

Ali Kemal ŞAŞ*

Dilin en önemli özelliklerinden biri değişimdir. Yaşayan her dil siyasi, ekonomik, kültürel ve teknolojik etkenlere bağlı olarak değişime uğramaktadır. Bu değişim her dilde aynı miktarda ve aynı yönde olmamaktadır. Zamana ve değişimi ortaya çıkaran sebeplere bağlı olarak farklılaşmanın şiddeti ve yönü değişmektedir. Yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler ekonomik ve kültürel hayatı derinden etkilerken dilin de hızlı bir şekilde değişmesine zemin hazırlamıştır. “İnsanoğlunun teknik, ekonomik ve toplumsal alanlardaki iletişiminde kullandığı ve bilimin dayanağı olan bilginin özellikle elektronik makineler aracılığıyla düzenli ve akla uygun bir biçimde işlenmesi bilimi” (www.tdk.gov.tr 2022) olarak tanımlanan bilişim teknolojileri; bilgiyi saklamak, kaydetmek, yeniden üretmek ve sınıflandırmak maksadıyla kullanılmaktadır. Bütün bilim disiplinlerinin kendine has dili ve terimleri vardır. Özel kullanım alanları bulunan terimler genellikle ait oldukları alana mensup uzmanlar tarafından kullanılır. Pek sık görülmemekle birlikte, bazı durumlarda terimlerin yaygınlaşarak genel dilin söz varlığında yer almaya başladığı görülür. Bu durum en çok bilişim terimlerinde gözlemlenir. Zira bilişim teknolojileri, diğerlerinin aksine, toplumun sadece belirli bir bölümüne değil neredeyse tamamına hitap etmektedir (Şaş, 2020). Son dönemdeki gelişmeler neticesinde bilgi ve iletişim teknolojilerinin hayatın hemen her alanına sirayet etmesi bilişim terimlerinin de son derece geniş bir kullanım sahası bulmasına zemin hazırlamıştır. Sıradan kullanıcıların bile bilgisayarla ilgili pek çok terimi sıklıkla kullanması bu terimleri günlük dilin bir parçası haline getirmiştir (Akalın, 2013). Bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişmesi ve insan hayatını daha derinden etkilemesi konuşma dilindeki terim sayısının hızla artacağına açık bir göstergesidir.

* Dr. Öğretim Üyesi, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Kırşehir. kemalsas@ahievran.edu.tr ORCID ID: 0000-0001-6838-3018

Teknoloji, ekonomi ve dil arasında oldukça yakın bir ilişki söz konusudur. Teknolojik ürünler ihraç edildikleri toplumlara, ait oldukları milletlerin dillerinden, kültür ve medeniyetlerinden, yaşayış ve inanışlarından, dünya görüşlerinden de pek çok şey taşır (Alyılmaz, 1997). Bilgisayar teknolojileriyle ilgili ilk önemli çalışmalar Almanya'da yapılmış olsa da, söz konusu teknolojiler, büyük oranda, Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere'de geliştirilmiştir. (Köksal, 1981).

Her topluluk, farklı bölgelerde yaşamış ve değişik tarihî süreçlerden geçmiş topluluklardan, akraba veya komşu milletlerden bir şeyler öğrenmiştir. Yeni bilgileri edinen milletler bu bilgileri, çoğu zaman, bilgiyi üreten milletin sözcükleriyle ifade etmiş yani bilginin yanında sözcükleri de almışlardır (Karaağaç, 2002). Bilgi alıntısı olarak adlandırılan bu sözcükler daha ziyade medeniyette ilerlemiş milletlerin dillerinden nispeten daha geri kalmış milletlerin dillerine doğru hareket etmiştir. Özellikle bilim dili seviyesine gelmiş diller aynı medeniyet dairesi içerisinde yer alan diğer dillere pek çok sözcük vermiştir. Bilişim terimleri de başlangıçta üretildikleri coğrafyanın diliyle yani İngilizce olarak oluşmuş ve dünyaya yayılmıştır.

Küreselleşmenin güçlenmesiyle İngilizcenin yaygınlaşması arasında sıkı bir ilişki vardır. Teknolojik gelişmeler, özellikle bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler ile İngilizce, küreselleşmenin en etkili unsurlarıdır (Chang, 2006). Batılı devletler bilişim teknolojilerinin de müthiş desteğini arkalarına almak suretiyle küresel kültür olarak nitelendirilen Batı kültürünü, nispeten daha az gelişmiş olan milletlerin kültürleri üzerinde egemen kılma, milli kültürleri ortadan kaldırma çabası içine girdikleri, milli kültürleri “yerel kültür” haline getirmeye çalıştıkları gözlenmektedir (Tuna, 2003). Bunu gerçekleştirmek için kullandıkları en etkili araçlar teknoloji ve İngilizcedir. İngilizcenin daha önce rastlanmamış bir biçimde yaygınlaşarak bir “lingua franka” haline gelmesi teknolojik gelişmelerin desteklediği küreselleşmeyle yakından ilgilidir.

1950'lerden itibaren başta ABD olmak üzere İngilizce konuşan ülkelerin ortak bir bilim diline ihtiyaç duyması ve bu ülkelerin sahip olduğu güçlü bilimsel altyapı, son dönemde İngilizcenin bilimde “ortak dil” olarak kabul görmesine kapı aralamıştır. Yirminci yüzyıl boyunca ortaya çıkan bilimsel gelişmelerin önemli bir bölümünün İngilizce konuşan milletlerin eseri olması bu dilin küresel çapta yayılmasını sağlayan bir diğer etken olmuştur. İngilizce son elli yıl içerisinde başta mühendislik olmak üzere tıp, fizik, kimya, biyoloji gibi temel alanlarda oldukça baskın bir konuma gelmiştir. Bu durum ortaya çıkan yeni terimlerin ve bilimsel terminolojinin İngilizceye dayalı olarak şekillenmesine zemin hazırlamıştır. Bugün dünyanın hemen her yerinde bilimsel yayınlar “küresel bilim dili” olarak kabul edilen İngilizceyle yapılmaktadır. Aynı şekilde iş ve endüstri çevreleri de küresel pazardan daha fazla pay alabilmek için İngilizceyi ana iletişim dili olarak kabul etmektedir. Bu durum İngilizce haricindeki dillerin bilim ve ticaret alanlarından dışlanmasına sebep olmaktadır.

Bilgisayarın Türkiye'ye Gelişii

Kimi araştırmacılar bilgisayarın tarihini M.Ö. 2400'lü yıllara kadar götürse de (Taşçı ve Mutlu, 1991) bugünkü bilgisayarların atası olarak kabul edilebilecek ilk aygıt J. William Mauchly ve J. Presper Eckert tarafından 1946'da Amerika Birleşik Devletleri'nde geliştirilmiştir. Mauchly ve Eckert, yaklaşık bir oda büyüklüğünde olan bu aygıtı ENIAC (Electronic Numerical Integrator and Computer) adını vermişlerdir.

1970'li ve 1980'li yıllar teknolojik gelişimin yoğunlaştığı bir dönemdir. Özellikle uzay teknolojileri ve silah sanayiinde yaşanan rekabet bilgisayar ve bilişim teknolojilerindeki gelişmeleri hızlandırmıştır. Bilgi çağı veya bilişim devrimi olarak adlandırılan bu dönüşüm (Atasoy, 2007) genel ağın geliştirilmesiyle insan hayatını derinden etkilemeye başlamıştır. Ülkemizde 1990'lı yıllardan itibaren yaygınlık kazanan bilgisayar ve internet başta iletişim ve ekonomi olmak üzere eğitim anlayışından dil kullanımına kadar pek çok alanda değişime sebep olmuştur.

Ülkemizdeki ilk bilgisayar 30 Eylül 1960'ta Karayolları Genel Müdürlüğü bünyesinde hizmete alınan IBM 650 Model 1'dir. ABD'den ithal edilen IBM 650 Model 1 aynı zamanda Balkanlar ve Ortadoğu'nun ilk bilgisayarı olma özelliğini taşımaktadır. Bu bilgisayar kullanımında kaldığı 18 yıl boyunca yol ve köprü projeleri; maliyet, stok ve trafik analizleri gibi işlerde kullanılmıştır.

1960'lı yıllardan itibaren planlı bir kalkınma hamlesinin başlaması ülkemizin bilgisayarlaşma hızının artmasını sağlamıştır. Karayolları Genel Müdürlüğünden sonra 1962'de İTÜ, 1964'te ODTÜ ve Devlet İstatistik Kurumunda yeni bilgisayarlar hizmete alınmıştır. Bu tarihlerden itibaren gerek kamu kurumlarında gerekse özel kuruluşlarda hızlı bir bilgisayarlaşma hamlesi başlamıştır. Öyle ki 1970 sonu itibarıyla ülkemizde kamu kurumlarında 35, özel sanayi kuruluşlarında 19, banka ve sigorta şirketlerinde 15 ve yükseköğretim kurumlarında 7 olmak üzere toplam 76 bilgisayar bulunmaktaydı (Özkan, 2015).

Çok dar bir çevrede kullanılan bilgisayar ve bilgisayar terimleri, yükseköğretim kurumlarında bilgisayar merkezlerinin kurulmasıyla yavaş yavaş yaygınlaşmaya başlamıştır. Türk üniversitelerindeki ilk bilgisayar 1962 yılında İTÜ'deki Elektronik Hesap Merkezinde kurulmuştur. Bilgisayarlaşma yolunda İTÜ'yü, ODTÜ takip etmiştir. 1965 yılında ODTÜ Bilgisayar Merkezinde kurulan IBM 1620-II bilgisayarın akademik camiada tanınmasına vesile olmuştur. 1969 yılında Ege Üniversitesinde bilgisayarın kullanılmaya başlanması ve 1978 KTÜ Elektronik Hesap Merkezinin hizmete girmesi (Ören, Üney ve Çölkesen; 2006) bilgisayar bilimleriyle ilgili akademisyenlerin yetişmesine olanak sağlamıştır.

Yetişmiş eleman bulunmaması sebebiyle ülkemizde bilgisayar eğitimi önce lisansüstü düzeyinde başlamıştır. 1972 yılında ODTÜ'de Elektronik Hesap Bilimleri yüksek

lisans programı, 1974 yılında ise Hacettepe Üniversitesinde İnfomatik doktora programları açılmıştır. Ülkemizdeki ilk bilgisayar ön lisans programı ise 1974 yılında Boğaziçi Üniversitesinde açılmıştır. Türk üniversitelerindeki ilk bilgisayar bilimleri lisans programları da yine ODTÜ ve Hacettepe Üniversitesinde açılmıştır. 1977 yılında ODTÜ’de Hesap Bilimleri lisans programı, Hacettepe Üniversitesinde ise Bilgisayar Bilimleri Mühendislik lisans programı öğrenci almaya başlamıştır. Böylece bilgisayarla tanışan ve bilgisayar bilimleriyle ilgilenen kişi sayısı hızla artmıştır.

Kişisel bilgisayarlar ülkemizde ancak 1980’li yılların sonlarından itibaren yaygınlaşmaya başlamıştır. Teknolojik gelişmelere paralel olarak bilgisayarların küçülmesi ve ucuzlaması kişisel bilgisayarlara erişimi kolaylaştırmıştır. Özellikle 1990’lı yıllarda bilgisayarların evlere girmesi ve kullanım alanlarının genişlemesi onu hayatın önemli parçası haline getirmiştir. 2000’li yıllardan itibaren ise başta cep telefonları olmak üzere mutfak aletlerinden arabalara kadar hemen her alanda bilgisayar teknolojilerinin kullanılması bilgi ve iletişim teknolojilerini insan yaşantısının merkezine oturtmuştur.

Bilişim Terimlerini Türkçeleştirme Çalışmaları

Bilişim terimlerinin İngilizceden dilimize doğrudan girmesi, dilimizin uzun süreden beri yaşadığı sorunlardan biridir. Bu durum dilimizi başta söz varlığı olmak üzere ses bilgisi, şekil bilgisi ve söz dizimi yönünden etkilemektedir (Akalin, 2002). Bilgisayarın yaygınlaşması ve bilişimle ilgili terimlerin her geçen gün artması bilişim terimlerinin Türkçeleştirilmesi gereğini ortaya çıkarmıştır.

Her dil münasebet kurduğu dillerden sınırlı sayıda sözcük alabilir. Bu alıntı sözcükler belirli bir miktarı aşmadığı sürece o dilin karakteri zarar görmez. Ancak Batı’daki her terimin uluslararası terim adı altında dilimize aktarılması Türkçenin zaman içerisinde zarar görmesine sebep olacaktır. Böyle bir tutumu sürdürmek dilsel intihar anlamına gelmektedir (Başkan, 2006).

Başlangıçta İngilizcenin evrensel bilişim dili olduğunu savunan bazı kişiler bilişim terimlerinin Türkçeleştirilmesine karşı çıkmıştır. Ancak bu fikir zamanla tutunamamış ve bilişim terimlerinin Türkçeleştirilmesi yoluna girilmiştir. Bu alandaki ilk çalışma Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından yapılmıştır. 1964 yılında hazırlanan *Otomatik Bilgi İşlem Terimleri* sözlüğünde yaklaşık 650 İngilizce terimin Türkçe karşılık ve açıklamalarına yer verilmiştir. Aynı dönemde İTÜ Elektronik Hesap Merkezi tarafından yayınlanan *IBM 1620 Fortran II Spesifikasyonları* adlı eserde 121 İngilizce terime karşılık bulunmuştur.

Bilişim terimlerinin Türkçeleştirilmesi için pek çok araştırmacı gayret göstermiştir. Bu bağlamda Prof. Dr. Aydın Köksal ve arkadaşlarını özellikle anmak gerekir. Zira

bilgi işlem, bellek, donanım, yazılım, sürüm, bilgisayar gibi pek çok Türkçe kökenli bilgisayar terimi onların çalışmaları neticesinde dilimize kazandırılmıştır. Köksal, 1971 yılında Elektrik Mühendisliği Dergisi Bilişim Özel Sayısında yayımlanan *Türkçe Bilişim Sözlüğü* adlı yazıda 702 bilişim terimine Türkçe karşılık önermiştir. Bu makaleyi 1978'de yayımladığı *Bilişim Terimleri ve Öneriler Kılavuzu* izlemiştir. Bu kılavuzda da 860 bilişim terimi Türkçeleştirmiştir. Köksal'ın bu alandaki en önemli eseri ise 1980 yılında yayımlanan *Bilişim Terimleri Sözlüğü*'dür. Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanan eser, ülkemizdeki bilişim terminolojisini derinden etkilemiştir.

Aydın Köksal'ın yanında Gazi Güder, Faruk Çubukçu, Emin Aydın Doğan, Bülent Sankur, İlhami Kul, Naci Altan, Cengiz Tavukçuoğlu ve Tuncer Ören gibi pek çok araştırmacı bilişim terimlerinin dilimize aktarılması için değerli çalışmalar yapmışlardır. Kişisel çabaların yanında bazı kurum ve kuruluşlar ile çeşitli sivil toplum örgütlerinin de bilişim terimleri alanında çalışmaları olmuştur. Türk Dil Kurumu, Türkiye Bilişim Derneği, Türk Silahlı Kuvvetleri, Türk Standartları Enstitüsü ve IBM gibi kurum ve kuruluşların da bilişim terimlerinin Türkçeleştirilmesine yönelik önemli katkıları olmuştur.

Türk Dil Kurumu bünyesinde 1980 yılında yayımlanan *Bilişim Terimleri Sözlüğü* ile 2013 yılında hazırlanan *Bilgisayar Terimleri Karşılıklar Kılavuzu* önemli bir boşluğu doldurmuştur. Özellikle Haluk Şükrü Akalın önderliğinde yetkin bir ekip tarafından hazırlanan *Bilgisayar Terimleri Karşılıklar Kılavuzu* bu alandaki en önemli çalışmalardan biri olarak değerlendirilmektedir.

1971 yılında Aydın Köksal öncülüğünde kurulan Türkiye Bilişim Derneği, hem bilgisayarın ülkemizde tanınması hem de bilişim terminolojisinin Türkçeleşmesi adına önemli katkılar sunmuştur. Dernek bünyesinde 1978 yılında yayımlanan *Bilişim Terimleri ve Öneriler Kılavuzu* o güne kadar yayımlanmış en geniş bilişim terimleri sözlüğü olması yönüyle oldukça önemlidir. Ayrıca Derneğin Terim Kolu, 1996 yılında Bilkom, Microsoft Türkiye ve IBM gibi kuruluşların da katkısıyla *Bilişim Terimleri Sözlüğü*'nü yayımlamıştır. İngilizce-Türkçe ve Türkçe-İngilizce olmak üzere iki bölümden oluşan sözlükte üç binden fazla bilişim terimine Türkçe karşılık önerilmiştir. Derneğin genel ağıdaki bilişim terimleri sözlüğünde 13.634 bilişim terimi bulunmaktadır. Ayrıca Dernek bünyesinde oluşturulan Bilişimde Özenli Türkçe Çalışma Grubu ile Türk Dünyası Ortak Bilişim Terimleri Çalışma Grubu hem bilgisayar ve bilişim literatürünün Türkçeleşmesine hem de Türk dünyasında ortak bir bilişim dilinin oluşmasına katkı sağlamaktadır. Diğer taraftan derneğin yayın organı olan Bilişim dergisinde de bilişim dilinin Türkçeleştirilmesi adına pek çok makale yayımlanmıştır.

İlk bilişim terimleri sözlüğümüz olan *Otomatik Bilgi İşlem Terimleri*'nden sonra *Otomatik Bilgi İşlem Terim ve Tanımları Sözlüğü* ile *Bilişim Terimleri Sözlüğü* adlı

eserleri yayımlayan Türk Silahlı Kuvvetleri bilişim terminolojisinin Türkçeleştirilmesi konusunda öncü bir rol üstlenmiştir. Türk Standartları Enstitüsü Bilgi Teknolojileri ve İletişim İhtisas Grubu tarafından 2006 yılında hazırlanan *Bilişim Terimleri Sözlüğü* ile IBM firmasınınca 1980, 1991 ve 1993 yıllarında yayımlanan *IBM Bilgisayar Terimleri Sözlüğü* adlı eserler bilişim dilinin Türkçeleştirilmesi adına önemli katkılar sağlamıştır.

Bilişim terimlerini Türkçeleştirme çalışmaları 1964 yılında başlamış ve günümüze kadar devam etmiştir. Söz konusu terimlerin Türkçeleştirilmesi için, tespit edebildiğimiz kadarıyla, 51'i basılı 32'si genel ağda olmak üzere toplam 83 sözlük, kılavuz ve dizin çalışması yapılmıştır. Bu eserlerde 13.500'ün üzerinde yabancı terime Türkçe karşılık bulunmuştur. Her ne kadar aynı terim için farklı karşılıklar kullanmak, bir terim için birden çok karşılık önermek ve farklı terimleri aynı sözcük veya sözcük öbeğiyle karşılama gibi eksikleri bulunsa da, söz konusu çalışmalar bilişim terimlerinin Türkçeleştirilmesi adına önemli bir boşluğu doldurmuştur.

Bilişim Terimlerinin Türkçeleştirilmesinde Karşılaşılan Zorluklar

Terimler, herhangi bir bilim, spor veya sanat dalıyla ilgili özel kavramları karşılayan sözcük veya sözcük öbekleridir (Özdemir, 1973). Her dilin terimleri kendi bünyesinde oluşturması beklenir. Ancak bilgisayar ve bilişim teknolojisinin oldukça farklı bir durumu söz konusudur. Zira bu teknoloji, diğerlerinin aksine, toplumun sadece belirli bir bölümüne değil neredeyse tamamına hitap etmektedir. O sebeple bilişim terimleri diğer alanlara ait terimlerden çok daha yaygın ve hızlı bir şekilde konuşma diline yerleşmektedir. (Akalin, 2000).

Yeni terim oluşturmak, disiplinler arası çalışma gerektirmesi sebebiyle oldukça zor bir iştir. Bilişim terimleri üzerine çalışacak ekibin Türkçe ve İngilizceye derinlemesine vâkıf olmasının yanında bilgisayar ve iletişim teknolojilerine de hâkim olması gerekmektedir. Ancak bu konuda ülkemizde uzunca bir süre ne alanında uzman kişilerden oluşan bir heyet kurulmuş ne de planlı ve kurumsal bir çalışma yapılmıştır. Şahsi çalışmalar ise genellikle dar alanda kalmış, soruna köklü çözümler üretememiştir.

Pek çok alanda olduğu gibi bilişim terimlerinin Türkçeleştirilmesinde de geç kalınmıştır. Bilimsel ilerlemelere koşturarak hızlanan terim artışına yetişilememiş ve birçok terimin Türkçe karşılığı bulunamamıştır. Önerilen terimlerin bir kısmının da yeterli ve kapsamlı olmaması yabancı kökenli terimlerin kullanılmasını yaygınlaştırmıştır.

İnsanlar terimlerle ilk olarak okul sıralarında karşılaşır. Çoğu zaman da bu terimler ilk duyulduğu şekliyle dile yerleşir ve ömür boyunca o şekilde kullanılır. Ülkemizdeki bazı önemli okulların yabancı dilde eğitim vermesi buralarda eğitim gören çocukların bilişim terimlerinin ilk olarak İngilizce şekilleriyle karşılaşmalarına sebep olmaktadır.

Bu çocuklar hayatlarının ileriki dönemlerinde, Türkçe karşılıklarını bilseler bile, söz konusu terimlerin yabancı şekillerini kullanma eğiliminde olmaktadır. Aynı şekilde yükseköğretimde de bilişim ve yazılımla ilgili bölümlerin büyük oranda İngilizce eğitim vermesi Türkçe terminolojinin oluşmasını sekteye uğratmaktadır.

Bilişim terminolojisindeki gelişmeler dili büyük oranda etkilemekte, sektörde kullanılan alıntı terimler büyük bir hızla konuşma diline yerleşmektedir. Bunların içerisinde bilgi alıntılarının yanında özentî alıntıları da bulunmaktadır. Son dönemde yapılan araştırmalarda bu alanda özentî alıntılarının bilgi alıntılarının önüne geçtiği gözlemlenmektedir (Kabadayı, 2006). Bilişim terminolojisinin Türkçeleştirilmesinde en temel sorunlardan biri de özentîdir. İngilizce konuşan milletlerin günümüz dünyasında siyasi ve kültürel bakımdan etkin bir konumda olmaları ve İngilizcenin dünya üzerinde en yaygın dil olması gibi sebepler pek çok özentî alıntısının dilimize girmesine sebep olmaktadır. Öyle ki bazı durumlarda Türkçeleşmiş terimlerin İngilizcesinin kullanılması bir hayli dikkat çekicidir.

Yeni durum olay veya olgular adlandırılırken çoğu zaman dilde kullanılmakta olan sözcüklere yeni görevler yükleme veya yeni anlam öbekleri oluşturma yoluna gidilmektedir (Martinet, 1998). 1960'lı yıllardan bu yana dilimize giren bilişim terimleri Türkçeye aktarılırken de çoğunlukla dilde var olan söz veya söz öbeklerinden faydalanılmış yani bu terimler çoğu zaman Türkçeye anlam aktarması yoluyla tercüme edilmiştir. Bazı terimlerin kolaya kaçılarak olduğu gibi tercüme edilmesi söz konusu terimlerin yadigarınmasına ve reddedilmesine sebep olmuştur.

Terimler anlam, şekil, ses ve kullanım yönünden ölçünlü sözcüklerdir. Bir kavram veya durum için birden çok terimin kullanılması hem anlam karmaşasına hem de terimin tutunamamasına sebep olmaktadır. Yabancı kökenli bir bilişim terimi için birden çok terimin önerilmesi veya kullanılması önerilen terimlerin tutunmasını olumsuz yönde etkilemektedir. Bu durumda konuşurlar hataya düşmemek için terimin yabancı dildeki şeklini tercih etmektedir. Aynı şekilde iki farklı yabancı terim için de aynı Türkçe karşılığın önerilmesi, Türkçeleştirme faaliyetlerini olumsuz yönde etkilemektedir. Bilişim terimlerinin Türkçeleştirilmesindeki en önemli sorunlardan bir diğeri ise eşgüdüm eksikliğidir. Farklı kurum ve yazarların hazırladıkları sözlük veya kılavuzlarda aynı terim için farklı karşılıklar kullanmaları, söz konusu terimin yabancı kökenli şeklinin tercih edilmesine sebep olmaktadır.

Her buluş, her teknolojik gelişme tabii olarak ortaya çıktığı yerde konuşulan dil vasıtasıyla adlandırılmaktadır. Bilgi ve iletişim teknolojileri konusunda daha ziyade tüketici konumunda olmamız sebebiyle pek çok terimi dilimize tercüme etmek zorunda kalmaktayız. Eğer milletçe bilgiyi tüketen değil de üreten konumuna geçebilirsek bilişim terimleri konusunda yaşadığımız sorunlar da büyük oranda çözülecektir.

Kaynakça

- Akalın, H. Ş. (2002). Bilişim Türkçesi. *Türk Dili*, 601, 6-13.
- Akalın, H. Ş., vd. (2013). *Bilgisayar terimleri karşılıklar* kılavuzu. Ankara: TDK Yay.Alyılmaz, C. (1997). Teknoloji ve dil. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 8, 33-39.
- Atasoy, F. (2007). Kültürler üzerinde bilişim devriminin etkileri. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 4/2, 163-178.
- Chang, J. (2006). Globalization and English in Chinese higher education. *World Englishes*, 25(3/4), 513-525.
- Kabadayı, O. (2006). Ağ ortamındaki Türkçeye genel bir bakış. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, 652, 298-314.
- Karağaçaç, G. (2002). *Dil, tarih ve insan*. Ankara: Akçağ Yay.Köksal, A. (1981). *Bilişim terimleri sözlüğü*. Ankara: TDK Yay.Martinet, A. (1998). *İşlevsel genel dilbilim*. (Çev. Berke Vardar). İstanbul: Multilingual Yay.
- Ören, T., Üney, T. ve Çölkesen, R. (Ed.) (2006). Türkiye bilişim tarihi kronolojisi. *Türkiye Bilişim Ansiklopedisi* içinde. İstanbul: Papatya Yay.
- Özdemir, E. (1973). *Terim hazırlama* kılavuzu. Ankara: TDK Yay.
- Özkan, A. (2015). *Anı ve fotoğraflarla bilişim tarihimiz*. İstanbul: TÜBİSAD Yay.
- Şaş, A. K. (2020). Türkçede terim oluşturma yolları ve bilişim terimlerinin oluşum süreçleri. *Rumeli'de Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (21), 242-256 DOI: 10.29000/rumelide.843314
- Taşçı, C.N ve Mutlu, M.E. (1991). *Bilgisayarın tarihi*. İstanbul: Alternatif Üniversite Yay.
- Tuna, K. (2003). Küresel mi, yerel mi: Neler oluyor bize? *Sosyoloji Dergisi*, 3/6.
- <https://sozluk.gov.tr/> (02/01/2022)

SPORDAN KAYNAKLANAN SÖZ VARLIĞININ TÜRKİYE TÜRKÇESİNDEKİ YANSIMALARI

Önder SAATÇİ*

Özet

Bu bildiri de spordan kaynaklanan söz varlığının (terim, deyim, vb.) Türkiye Türkçesinde ne gibi leksik ve semantik gelişmelere yol açtığı ele alınmıştır. Sporun çeşitli dallarındaki terimlerin veya birtakım sözlerin günlük dile ve yazı diline geçişlerinin ardında yatan etkenler ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu süreçte medyanın rolü de göz önüne alınmış ve medya-dil, medya-spor ve spor medyası-dil ilişkileri incelenmiştir. Bildiri de bir yandan alıntı kelimelerin dildeki durumu bir yandan da Türkçenin bu alıntılara rağmen, söz varlığı ve anlam gelişmeleri bakımlarından ne gibi bir gelişme gösterdiği üzerinde de durulmuştur. Bu çalışmada ayrıca, spor yoluyla dile giren kelimelere genel sözlüklerimizde ne derece yer verildiği konusu da tartışılmış, böylece ele alınan kelimeler açısından kısmi sözlük eleştirileri de yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Anlam, deyim, kelime, spor, sözlük, terim, Türkiye Türkçesi

Giriş

Dil insanoglunun en değerli varlığıdır. İnsan, dili vasıtasıyla düşünür; iletişim kurar ve diliyle hayatını şekillendirir. Dili yapan da odur, dili her ihtiyacına göre yeniden inşa eden de... Denebilir ki dil insan için bitmez tükenmez imkânlar barındıran bir hazinedir. Öte taraftan insan, dilini kullanırken bunu tek başına gerçekleştirmez. Dil kullanımı en az iki kişiyi gerektirir. Toplumların da yüz binlerden, milyondan ve bunların sosyal tabakalara ayrılmış parçalarından oluştuğu düşünülürse dilin, toplum

* Dr., Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Eğirdir MYO, Isparta. e-posta: ondersaatci@gmail.com

içinde ve toplumdaki her sosyal tabakada yeniden şekillendirildiği gerçeğiyle karşı karşıya geliriz. Mesela, dil bir yandan belirli yerleşim bölgelerine (ağız) ve ülkelere göre (lehçe) çeşitli farklılıklar arz ederken diğer yandan okullarda ölçünlü dille eğitim gören kişilerin ağzında daha farklı bir telaffuzla karşımıza çıkar.

Dil kullanımında yaşın da önemli bir rolü vardır. Toplumun fertleri arasında dilin kelime hazinesine ait farklı kelime kümeleri kullanılabilir. Türkiye Türkçesini bu bakımdan masaya yatırdığımızda, belli bir yaşın üzerindekiilerin bugün “eski” diye nitelenen türde kelimeleri (şüphe, izdiham, arbede, ukde, nahoş, vb.) daha sık kullandıklarını, gençlerinse buna karşılık daha başka bir söz varlığıyla (kanka, durum, içtenlik, kesin, vb.) meramlarını anlattıklarını söylemek mümkündür. Bunun yanında, Türk toplumunda aile içinde büyük kardeşlere cinsiyetlerine göre “ağabey” ve “abla” şeklinde; hatta yabancı kişilere dahi erkeğe “abi, amca, dayı, dede”; kadınsa “abla, yenge, teyze, nine” gibi sözlerle hitap edilmesi dilin toplumda, yaşa göre değişen kullanım biçimlerinin göstergeleridir.

Modernleşme de dilde bazı değişmelere yol açmıştır. Nitekim günümüz Türkiye Türkçesinde bazı kalıp sözlerin artık belli bir sosyal tabakaya has kullanımlar olduğu algısı yayılmıştır, denebilir. Mesela, yeni evlenmiş bir çifte gelenekten kopmamış toplum fertleri “Allah bir yastıkta kocatsın” sözüyle hitap ederken, modern hayat tarzını benimsemiş bir kişi böyle bir durumda muhataplarına “Mutluluklar dilerim” kalıbıyla hitap edebilir.

Bütün bunlar, bir taraftan dilin toplumdaki farklı kullanım biçimlerini gösterirken diğer taraftan dilin zaman içinde nasıl ve ne ölçüde değiştiğinin de göstergeleridir. Ancak dildeki bu değişmelerin birdenbire olmadığı, zamanla ortaya çıktığı da unutulmamalıdır. Bu bağlamda, dildeki değişmelerin bazı sebeplerinin hatırlatılmasında fayda görüyoruz:

Her şeyden önce, dildeki değişmeleri düzenli ve düzensiz olmak üzere iki koldan gözlemekteyiz. Düzenli değişmeler daha çok dilin lehçe ve ağızlarındaki ses ve şekil unsurlarında kendini belli eder. Mesela, Oğuz grubu Türk lehçelerinde (Türkiye Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi, Türkmen Türkçesi, Gagavuz Türkçesi) kelime başında eski Türkçeye göre t- > d- (tik- > dik-, tök- > dök-, vb.), k- > g- (köç- > göç-, kit- > git-, kör- > gör-, vb.) değişmeleri zaman içinde meydana gelmiş ve karakteristik bir durum arz etmektedir. Yine birçok lehçede (Türkiye Türkçesi ve Gagavuz Türkçesi hariç) eski Türkçedeki “ben” teklik birinci kişi zamirinin “men” şeklinde geliştiğini görebilmekteyiz. Tatar ve Başkurt Türk lehçelerindeyse diğer lehçelere göre o > u, ö > ü (kol > kul, boğaz > buğaz, köp > küp “çok”, öç > üç “öç, intikam”, vb.) değişmeleri düzenli bir durum arz eder. Türk lehçelerinde ön sesteki “y-” sesinde de düzenli değişmelerle karşılaşırız. Nitekim bu ses Azerbaycan Türkçesinde birçok kelimedede düşerken (ulduz), Kırgız Türkçesinde “cıldız”, Kazak Türkçesinde ise “juldız” şeklini

almıştır. Türk lehçelerinde bu gibi daha başka düzenli değişimler de vardır ancak biz bu örneklerle yetiniyoruz. Ayrıca, çeşitli ses ve şekil değişimleri ağızlarda da tespit edilmiştir. Bunun yanında, birtakım yapım ve çekim ekleri bazı lehçelerde karakteristik hâle gelmiştir. Mesela -AndA zarf fiil eki Azerbaycan Türkçesinde, -mAKsIZIn zarf fiil eki ise Türkiye Türkçesinde kullanılır. Öte yandan, öğrenilen geçmiş zaman kavramı Azerbaycan Türkçesinde, Türkiye Türkçesindeki -mİş / -mUş ekinden başka -p ekiyle de karşılanır. Elbette her bir lehçe ve ağızda karakteristik leksik unsurlar da vardır. Bütün bu düzenli değişimler Türk dilinin geniş bir coğrafyada kullanılmasından ve çeşitli Türk boylarının, tarihin farklı dönemlerinde farklı sosyo-ekonomik ve sosyo-politik safhalardan geçmiş olmalarından ve farklı yabancı dillerle karşılaşmış olmalarından ve daha başka birçok etkenden kaynaklanır.

Dilde pek çok düzensiz değişimler de görülür. Böylesi değişimlerde hızlı konuşma, kestirmeden anlatma ve en az çaba prensibi gibi etkenler önemli rol oynar: *Zurna* (< Frs. surnay), *tersâne* (< Arp. dārussinā'a), çarşı (< Frs. çarsü), vb. örnekler düzensiz gerçekleşmiş değişimlerdir. Fakat düzensiz değişimler bunlarla sınırlı değildir. “Alkolik” kelimesindeki kök-ek yapısını yanlış ayırmadan kaynaklanan “kolik” ses grubu dilde bir ek olarak algılanmış, böylece analogi (örnekseme) yoluyla çaykolik, *evkolik*, *işkolik* gibi kelimeler Türkiye Türkçesinde kalıcı birer leksik unsur hâline gelmiştir. *Ortanca* (< Yun. hortancia), *atlı karınca* (< İta. atlı karoça), *demirhindi* (< Arp. temr-i hindi), vb. örnekler de yakıştırma (yerileştirme) yoluyla dile kazandırılmıştır (Karaağaç, 2013, s. 303, 626; Demirci, 2014, s. 144-145). Görüldüğü üzere, düzensiz değişimler dilin söz varlığında yoğunlaşmaktadır. Zaten, dilde en sık değişime uğrayan unsur da söz varlığıdır. Alıntılar da söz varlığındaki değişimin en belirgin örnekleridir. Nitekim Türk dilinde, birçok kelime zamanla kullanımdan düşmüş, yerine alıntılar geçmiştir: *acele* (ivedi yerine), *zaman*, *vakit* (öd yerine), taklit et- (öykün- yerine), vb.

Bu aşamada, Türkiye Türkçesinde alıntı kelimeler hakkında da bazı hususları belirtmek isteriz: Alıntı kelime, aşırıya kaçmadıkça dilin bir ihtiyacıdır ve alıntılardan yararlanmak bir bakıma yeni karşılaşılan kavramları karşılama, dile kelime kazandırma yoludur. Nitekim dış dünyaya açık bütün dillerde alıntılardan yararlanma bir hakikattir ve alıntılardan yararlanma dilin tabii seyri içinde sık karşılaşılan bir hadisedir. Genel olarak Türk dili, daha dar bir kapsamda Türkiye Türkçesi de alıntılardan sıklıkla yararlanmıştır. Alıntılardan dilimize girmesinin birçok sebebi bulunmakla birlikte, başka milletlerle girişilen kültür alışverişi ve medeniyet dairesinin değişmesi başlıca etkenlerdir.¹ Öyle ki Türk dili, Türk milletinin İslam dinini kabul etmeye başladığı 10. yy'dan bu yana pek çok Arapça ve Farsça kelimeyi bünyesine katmış; Batı medeniyetinin etkisiyle de bilhassa Türkiye Türkçesine, 19. yy'dan itibaren Fransızca,

¹ Alıntılardan Türkçeye girmesinin sebepleri hakkında daha geniş bilgi için bkz. Fatih Sezgin: Türkçede Batı Kaynaklı Kelimelerin Yoğunluğu (s. 43-116), Mustafa Sarı: Türkçenin Batı Dilleriyle İlişkisi (s. 21-42).

20. yy'ın ikinci yarısından itibaren de İngilizce kelimeler girmeye başlamıştır. Bilhassa Cumhuriyet'le birlikte, geçmiştekine göre Batı kültürüyle daha sıkı bir temasa geçilmiş ve “medeniyet dairesi değiştirme” bir devlet politikası olarak benimsenmiştir. Bundan dolayıdır ki Türkiye Türkleri, lehçelerinde, zamanla Batı dillerinden gelen pek çok kelimeyle karşı karşıya kalmışlardır. Hatta denebilir ki Arapça ve Farsçadan alınan kelimeler bin yılda Türk diline mal olmuşken Batılı kelimeler çok daha kısa bir zaman diliminde Türkiye Türkçesine girip yerleşmiştir.

Hamza Zülfikar bu durumu şöyle belirtmektedir: “Cumhuriyet'in ilk yıllarından başlayarak bilim dili kurma çabalarının temeli Türkçecilik üzerine oturtulmuşken Batı kökenli kelimelerin dilimize artan bir oranla girmesine gerekli tepki gösterilememiştir.” (Zülfikar 1991: 11). Bu kapsamda, Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde bir yandan çeşitli kelimelere “Türkçe” karşılıklar üretilirken diğer yandan “uluslararası nitelik”teki terimlerin, olduğu gibi alınması ilkesi benimsenmiş; fakat bu durum giderek birçok gerekli gereksiz alıntının dile doluşmasına sebep olmuştur. Hatta Arapça ve Farsçadan dile girmiş birçok kelimeye Türkçe karşılık bulmak yerine dilde, doğrudan Batılı alıntılara yer verilmiştir: sevkulceyş-strateji, şehadetname-diploma, bediiyat-estetik, ruhiyat-psikoloji, ameli-pratik, nazari-teorik, vb. (Zülfikar, 1991, s. 12).

Türkiye Türkçesi günümüzde de pek çok alıntıyla dolmaktadır. Bunda medyanın da önemli rolü olduğunu belirtmek gerekir. Zira Tanzimat'la başlayan basın hareketleri günümüzde görüntülü ve sesli yayınların da internetin de devreye girmesiyle karşımıza bir “medya” gerçeğini çıkarmış, “bilişim” teknolojisinin de medyayı desteklemesi sonucunda Türkiye Türkçesi her geçen gün gittikçe artan Batılı kelimelerle dolup taşmıştır. Bu cümleden olmak üzere spordan kaynaklanan ve birçoğu alıntı olan bir söz varlığı da Türkiye Türkçesinde her geçen gün çoğalmakta, bununla da kalmayarak bazıları anlam genişlemeleriyle dile iyice yerleşmektedir. Sözüümüzün burasında, medya-dil ilişkileri üzerinde de durmak gerektiği kanaatindeyiz.

Medya-Dil İlişkileri

Bilindiği üzere, ister yazılı, ister sesli, ister görüntülü olsun; medyanın temel malzemesi dildir. Öte yandan medya, tabiatı gereği, hitap ettiği kitlelere yalnız haber iletme işlevini üstelenmemiş aynı zamanda bir kamuoyu oluşturma ve daha da ileri giderek ticari, siyasi ve ideolojik bakımlardan kitleyi etkileme yoluna da girmiştir. Bunda medya işletmecilerinin şahsi veya kurum çıkarları, siyasilerin hedefleri veya perde arkasındaki bazı çevrelerin menfaatleri de rol oynamaktadır (Kongar, 2003, s. 149-150). Bütün bu gerçekler de medya dilini ister istemez bir şekilde etkilemektedir.

Günümüzde dil açısından medyada gözlenen en önemli sorunsal dil yozlaşmasıdır. Bu yozlaşma en fazla yabancı kelime kullanımında kendini göstermektedir. Televizyon kanallarının adlarında (Star, Flash, Show, Cine-5, vb.), radyo kanallarının adlarında

(Kiss FM, Power FM, Metro FM, Best FM, vb.), gazete adlarında (Fanatik, Radikal, Star, vb.), haftalık eklerin adlarında (Life, Hafta Sonu-Extra, vb.), dergi adlarında (Cosmopolitan, Rapsody, Oto Show, Tempo, vb.), haber başlıklarında (NO FLY ZONE, Watch Your Step, Çankaya'da Kove Story, vb.), köşe adlarında (Note Book, Tele Kritik, Kampana, vb.), program adlarında (Top Secert, Topon, First Class, Magazin Forever, Off The Record), haber ve yorum yazılarında, sunucuların konuşmalarında ve daha birçok yayında, çok sayıda, gerekli gereksiz yabancı ve bilhassa İngilizce kelime kullanılmaktadır (Sezgin, 2004, s. 105-111; Ersoylu, 2009, s. 48-54; Sis, 2006, s. 255) ki bunların dikkat çekerek tiraj artırmaya yönelik olması, üstelik alıcı tarafından da yadırganmayacak bir duruma gelmiş olması, medya-dil ilişkileri bağlamında çok önemli bir sorundur. Günümüz Türkiye'sinde 24 saat yayın yapan yüzlerce televizyon kanalının varlığı ve kişilerin televizyon seyretme oranlarının Avrupa ülkelerine göre çok yüksek oluşu² dikkate alındığında, dildeki yabancılaşmanın medya yoluyla nasıl tabana yayıldığı daha iyi anlaşılacaktır. Medyadaki bu yozlaşmaya bazı medya mensupları da dikkat çekmektedirler. Medya organlarında gereksiz yabancı kelimelerin sıkça kullanıldığını, gazetecilerin bu hususta hiç de duyarlı olmadıklarını Ahmet Çakır bir yazısında şu sözlerle belirtmektedir, “Ana dilini düzgün kullanmanın önemli olabileceğini düşünen birkaç kişi dışında, gerçekte kimsenin böyle bir niyeti yok.” (Çakır, 2002, s. 603). Hatice Şahin de aynı özensizliği şu cümlelerle dile getirir: “... yabancı kelimelerin dilimize bu oranda girmesi ve kullanılmasının nedenleri vardır. Bu nedenlerin başında dili en yetkin biçimiyle kullanması beklenen meslek grubu üyeleri yazarlar, şairler, sanatçılar, gazeteciler, televizyon ve radyo programlarının sorumluları ve sunucuları ve bilim adamlarının bu konuda çok titiz davranması ve örnek olması gerekmektedir.” (Şahin, 2006, s. 300). Emre Kongar ise medyadaki dil yozlaşmasına dair şunları söylüyor: “Bu yozlaşmada medyamızın da rolü yadsınamaz: Her türlü değer yozlaşmasıyla birlikte, güzelim dilimizi de bozan bir cehalet, kimi zaman da kasıtlı olarak desteklenerek günlük dilimizi iyice yozlaştırdı ve kirletti.” (Kongar, 2003, s. 219). Bu arada, spor yayıncılığının da dilinde geçmişe göre çok belirgin farklılıklar vardır. Hatta denebilir ki dil yozlaşması medyanın en fazla sporla ilgili yayınlarında göze batmaktadır. Bu yüzden, önce medyanın sporla ilişkileri üzerinde durmayı faydalı buluyoruz.

Medya-Spor İlişkileri

Medya için spor karşılaşmalarının naklen yayını önemli bir gelir kaynağıdır. Çünkü spor her ülkede kitlelerce en çok takip edilen olaylardandır. Mesela, Kuzey Amerika'da her yıl 10.000-15.000 spor programı yayınlanmaktadır.

2 03. 04. 2017'de yayınlanmış bir araştırmaya göre Avrupa ülkeleri içinde en çok televizyon seyredenler Türkiye'de bulunmaktadır: günlük 330 dakika (<https://haber.sol.org.tr/medya/ulkelerin-televizyon-izleme-oranlari-aciklandi-turkiye-rekor-kirdi-191433>) (Erişim Tarihi: 03.10.2021). Ayrıca Türkiye'de 3-12 yaş arası çocukların da %99'unun, neredeyse tamamının, ders dışındaki boş zamanlarının % 80'ini televizyon izleyerek geçirdikleri tespit edilmiştir (Sis 2006: 254).

Son dönemlerde spor pazarlanabilir bir meta hâline geldiğinden spor haberleri ve yayınları okuyucu veya izleyicilerin ilgisini çekmekte; böylece medya aracılığıyla sporun geniş kitlelere yayılması sağlanmakta, buna karşılık medya, sporu kendisine konu edinerek onun rantından faydalanmaktadır. Bu yüzden, spor müsabakalarının, bilhassa futbol maçlarının naklen yayın haklarını elde etmek medya kuruluşları arasında sıkı bir rekabete yol açmıştır.

Spor karşılaşmalarının bilhassa TV'den yayınlanması zamanla çeşitli spor dallarının fikstürlerinin televizyon yayınlarına göre belirlenmesine ve hatta bazılarında kural değişikliklerine dahi yol açmıştır. Basketbolda takımların belirli sayıda ve belirli süreyle mola almaları söz konusu iken buna bir de “televizyon molası” eklenmiş; yayıncı kuruluş bu molada reklamlarla kendisine daha fazla gelir temin etme yoluna gitmiştir. Benzer durum sıcak havada oynanan futbol maçlarında da “su molası” ile uygulamaya konmuştur.

Spor yayınları Türkiye’de ve dünyanın pek çok yerinde futbola öncelik ve ağırlık vermektedir. Ancak Türkiye’de spor yayıncılığının seviyesi çok çok düşürülmüştür. O kadar ki bazı kanallardaki futbol yorumları “amigo”luk seviyesine indirilmiş, bundan dolayı bu programlar seyircinin kültür seviyesini daha da aşağıya çekmiş, taraftarlık fanatizme kaydırılmış ve birtakım sosyal problemlere dahi yol açabilmiştir.

En nihayetinde, spor yayınlarının medya kuruluşlarına açmış olduğu gelir kapısı toplumun kültür seviyesini aşağılara çekerken bir yandan da medyayı spora bağımlı hâle getirmiştir (Güler ve Demir, 1995, s. 285-299). Bütün bunların dil üzerinde de çeşitli etkileri gözlenmektedir.

Spor Medyası-Dil İlişkileri

Günümüzde spor faaliyetlerinin yaygınlaşması, bunların yurt içinden, yurt dışından medya araçları ile geniş kitlelere iletilmesi, medyada sporla ilgili türlü anlatımların (haber, yazı, yorum, vb.) her gün daha da artarak yayınlanması ister istemez, Türkiye Türkçesinde, birçok spor teriminin ve deyiminin, en fazla da futbolla ilgili olanların, günlük konuşma diline ve yazı diline yerleşmesini beraberinde getirmektedir. Nesrin Sis, bu terimlerin birçoğunun Türkçe karşılığı olmasına rağmen alıntı olanlarının tercih edildiğini bildirmekte ve şu örnekleri vermektedir: **transfer, penaltı, faul, korner, aut, taç, frikik**, vb. (Sis, 2006, s. 268). Zülfikar ise bir yandan spor medyasının dilindeki spor terimlerinin yabancılaşmasına (fikstür, kondisyoner, pres, bauns pas, vb.) parmak basarken, diğer yandan futbol sayesinde, Türkçede üretilen söz varlığına (galibiyet ibresi, verkaç, pas yüzdesi, topla buluş-, üst direk öpüş-, file bekçisi ol-, vb.) dikkat çekmekte, sonuncuları Türkçenin kazanç hanesine yazmaktadır (Zülfikar, 1988, s. 207). Bu bağlamda şu istatistiğin anlamlı olduğu kanaatindeyiz. RTÜK’ün yapmış olduğu bir kamuoyu araştırmasına göre, Türk televizyon izleyicilerinin % 64’ü

az veya çok televizyonlardaki spor programlarını ve bilhassa futbolla ilgili olanları izlemektedir³. Bu da pek çok spor teriminin ve deyiminin ve küçümsenmeyecek bir söz varlığının dile girişine ve yeni kullanım biçimlerinin ortaya çıkmasına ışık tutar kanaatindeyiz.

Öte yandan, bilhassa TDK tarafından, bugüne kadar bazı spor dalları ile ilgili terim sözlükleri (Ayak Topu Terimleri Sözlüğü, Alan Topu Terimleri Sözlüğü, Atletizm Terimleri Sözlüğü, Cimnastik Terimleri Sözlüğü, Kılıçoyunu Terimleri Sözlüğü, Masa Tupo Terimleri Sözlüğü, Sepet Topu Terimleri Sözlüğü, Uçan Top Terimleri Sözlüğü) yayımlanmış; fakat bunlar daha çok mevcut terimlere Türkçe karşılıklar önermeye yönelik olduğundan spor medyasında benimsenmemiş, yaygınlaşıp da günlük dile geçememiştir. Zaten, günümüzde spor medyası dil üzerinde öylesine baskın ve belirleyici olmuştur ki artık masa başında üretilmiş hiçbir terimin, dilde tutunma şansı neredeyse kalmamıştır. Öyle ki “engelli” terimi günlük dilde yaygınken “engelliler millî takımı” yerine “ampute millî takımı” terimi kök salmaktadır. “Engelliler Olimpiyatı” da “Paralimpik” şeklinde söylenmektedir. Bir zamanlar kullanılan “salon futbolu” yerini “futsal”a bırakmıştır. İlk zamanlarda “plaj voleybolu” olarak adlandırılan spor dalı artık “beachvoley” adını almıştır. Eskiden bilhassa takım sporlarında “yıldızlar”, “gençler”, “ümitler” şeklinde belirtilen çeşitli yaş gruplarındaki takımlara artık U-17, U-19, U-21, vb. (Under 17, Under-19, Under-21, vb.) denmektedir. “açık deniz yelken yarışı” da “off shore yelken yarışı” olup çıkmıştır. Bütün bunlar spor medyasının marifetiyle gerçekleşmiştir. Bundan geri dönüş de pek zor görünmektedir. Aşağıda bu terimlerin çeşitli internet sitelerindeki kullanım örnekleri gösterilmiştir:

3 https://www.rtuk.gov.tr/Media/FM/Birimler/KAMUOYU/televizyonlardaki_spor_programlarini_izleme_eglimleri_kamuoyu_arastirmasi_-21_agustos_2008.pdf (Erişim Tarihi: 03.10.2021.).

Şu hususun da belirtilmesinde fayda görmekteyiz: Spor medyası ile dilimiz arasındaki ilişkiler karşılıklı işlemektedir. Bu ilişkileri “spor medyasından dile” ve “dilden spor medyasına” olmak üzere iki kolda ele almak mümkündür: Biz bu çalışmamızda daha çok “spor medyasından dile” kolundaki gelişmeleri ele alacağız. Ancak öncelikle “dilden spor medyasına” yönelik gelişmeler hakkında da kısaca bazı bilgiler vermeyi de uygun buluyoruz.

Dilden Spor Medyasına

Türkiye’de gittikçe dev bir spor medyası oluşmakta ve bu medya, genel dilin unsurlarından da yararlanarak kendi dilini oluşturmaktadır. Öyle ki spor medyası genel dilin bir kısım unsurlarına (kelimeler, deyimler, atasözleri, özdeyişler, vb.) geçici veya kalıcı yeni anlamlar yükleyerek gelişmeleri daha dikkat çekici bir şekilde kullanıcısına (izleyici, okuyucu, dinleyici) iletmeye çalışmaktadır. Mesela, son zamanlarda bazı takım sporlarındaki millî takımları ve bunlara bağlı ligleri Türkçenin olumlu duygu değeri taşıyan kelimelerle (çocuk, efe, peri, vb.) adlandırmak spor basınında çokça karşılaşılan bir tutumdur. Aşağıda buna dair örnekler verilmiştir:

Bizim Çocuklar: Erkek A Millî Futbol Takımı

Devler Ligi: UEFA Avrupa Şampiyonlar Ligi

Efeler Ligi: Türkiye 1. Voleybol Erkekler Ligi

Filenin Sultanları: Kadın A Millî Voleybol Takımı

On İki Dev Adam: Erkek A Millî Basketbol Takımı

Potanın Perileri: Kadın A Millî Basketbol Takımı

Bundan başka, Türkiye Türkçesindeki bazı deyimler futbolla ilgili anlatım ve yorumlarda bambaşka anlamlarla karşımıza çıkabilmektedir: *biletini kes-* “futbolcuya takımda yer verme-”, *çantada keklik* “bir takımın, rakibini rahatça yenebileceğini anlatan bir söz”, *denizi geçip derede boğul-* “bir takım, güçlü rakibini yenip zayıf rakibine yenil-”, *dişine göre ol-* “bir takım, rakibini kolayca yenebileceğini düşen-”, vb. (Saatçi, 2014, s. 35, 39, 42, 44).

Spor medyasında haber başlıkları da genellikle alıcı kitlenin ilgisini çekmeye, bunun için de spor olayının önemini abartarak anlatmaya dönük hazırlanmaktadır. Mesela, bir derbi maçının önemini anlatmak için: “Ölüm Kalım Maçı”, “Bu Derbiye Yürek Dayanmaz”, “Yüksek Gerilim” gibi başlıklar kullanılırken Türk takımlarının Avrupalı rakipleriyle yapacakları karşılaşmaların manşetlerinde de bir ötekileştirme eğilimi gözlenmektedir. Bunda ilgili ülkelerin sembolleri olan nesnelere adları kullanılmaktadır: İspanyol takımları için “boğa”, Danimarka takımları için “Viking”

veya “boynuz”; Fransız takımları için “horoz”, “giyotin”; İngiliz takımları için “Ada”, İtalyan takımları için “çizme”, vb. (Talimciler, 2006, s. 135).

Sis, spor medyasındaki ve bilhassa televizyonlardaki futbol yorumlarında dilin ne kadar amiyane ve bayağı kullanıldığını “argo ve kahvehane ağzı” tabirleriyle ifade etmiş ve şu örnekleri vermiştir: “Nobre’nin Rize’de topu **araklayıp** attığı gol...”, “Ömer Rıza’nın pozisyonunu bin defa faul veririm.”, “Adam gibi cekicen, adam gibi giricen.”, “Hakemler bizi azarlamasınlar... Karizmayşa kralını yaparız.”, vb. (Sis, 2006, s. 268-269).

Sevgi Özel de spor medyasındaki “tarih yaz-, destan yaz-, sahaya göm-, (rakibini) devir-, sahadan sil-” gibi ifadelerin “öfke, kavga, karşıtlık, ayrışma, öç alma, vurma, kırma” duygularını çağrıştırdığını, bundan dolayı taraftarların sokaklara dökülmesine dahi yol açtığını belirtir (Şensoy, 2006, s. 66).

Spor medyasında dilden nasıl yararlanıldığı konusunda verdiğimiz yukarıdaki örnekler aslında daha geniş bir açıdan incelenmesi gereken birtakım sosyopsikolojik ve sosyopolitik etkenlerle de ilgilidir. Zira günümüzde artık futbol karşılaşmalarını izlemek sadece boş vakitleri değerlendirmeye yönelik bir etkinlik veya basit bir eğlence değildir. Futbol seyircisi medyanın istismarcı tutumu dolayısıyla artık bir malzeme hâline getirilmiştir. Günümüzde futbol, sosyal hayatın ve ekonomik düzenin baskıları altında kıvranan insan tipinin bir çeşit sığınağına dönüşmüştür. Toplumun ciddi bir kesimi futbol sayesinde sosyal hayatta “Ben de varım” deme çabasına girmiş durumdadır. Tuttuğu takımın taraftarı olmak, takımının başarısını alkışlarken o başarıda payı olduğunu hissetmek, bu insan tipinin benliğini okşamakta, hatta rakiplerine karşı taraftarı olduğu takımın üstünlük sağlaması ona başkalarından daha güçlü olduğu hissini vermektedir. İşte burada devreye giren medya, bu insan tipinin zaaflarından yararlanma yoluyla, alıcısına, onun hoşuna gidebilecek tarzda programlarla ve yukarıda değinilen “kahvehane dili” ve “argo” ile hitap etmekte; bu da dilde zaten hüküm süren yozlaşmanın, medya aracılığıyla, iyice yaygınlaşmasına yol açmaktadır. Bununla birlikte, genel dilden alınmış ve yukarıda örneklenen bazı sözleri mecazlaştırarak kendi dilini oluşturmakta sonra da bu söz varlığını genel dile katmaktadır.

Sözün burasında, Abdullah Ziya Kozanoğlu, Burhan Felek, Ali Gümüş, Ergun Hiçyılmaz gibi hem gazetecilik yapmış hem sporla ilgilenmiş hem de edebî eserler vermiş şahsiyetleri anmadan geçemeyeceğiz. Kanaatimizce bu gibi kalemler basından çekildikten sonra spor medyasındaki dilin güzel ve doğru Türkçeye dolu olmasını beklemek hayalcilik olur...

Bundan sonra, çalışmamızın asıl konusu olan spor medyası vasıtasıyla dilimizde gözlenen gelişmelere dair tespitlerimizi ve değerlendirmelerimizi sunabiliriz:

Spor Medyasından Dile

Bu kapsamda, Türkçe kökenli veya alıntı olsun, bazen spor dallarından biriyle ilgili bir kelimenin veya bir ibarenin günlük dilde bazı anlam genişlemeleriyle kullanıldığı, onunla bazı birleşik fiillerin, deyimlerin ve birtakım kalıp ifadelerin oluştuğu, böylece bazı spor terimlerinin kullanım alanının genişlediği görülebilmektedir. Bunda spor medyasının çok etkili olduğu şüphesizdir. Biz bu koldaki gelişmeleri belirli dil unsurları vasıtasıyla inceleyecek ve dilimizin bugünkü durumuna dair bazı değerlendirmelerde bulunacağız. Bu çalışmada ayrıca, spordan kaynaklanan ve dile girmiş bulunan birtakım söz varlığının sözlüklerdeki durumlarını da inceleyeceğiz. Nitekim spor medyasında sıklıkla kullanılmasına rağmen bir kısım söz varlığı henüz sözlüklerde kaydedilmemiştir. Bazen de herhangi bir spor dalıyla ilgili bir söz, her ne kadar sözlüklerde yer almaktaysa da, spor medyasının etkisiyle ona yüklenen yeni anlamlar, günlük dilde ve hatta yazı dilinde kullanıma girmiş; fakat sözlükler bu yeni anlamları henüz kaydetmemiştir. Aşağıda bu gibi örnekler verilmiştir:

Amatör: Acemi

“Kitabın *amatör* bir baskı olduğunu fark eden herkes ‘Neyse hocam, diğer kitaplarınızda daha iyi bir baskı yaparsınız, hem biraz da görsellik katarsınız’ gibi laflar etmeye başladı.” (Öss Beni Öpsene - 2 Pusu, 2008).

Aslında bir spor terimi olan “amatör”ün “acemi” anlamı kazanması bir anlam genişlemesidir. Kelimenin bu anlamı kazanmasında, “Profesyonel olan kişi o işin ehlidir, amatör ise o derece usta olmadığına göre acemidir.” düşüncesi etkili olmuştur, denebilir.

Taradığımız sözlükler⁴in çoğu bu anlamı kaydetmiştir.

A Takımı: Bir kurumda üst düzeyde çalışan kişiler.

“06 EBT 23, 06 EBT 24 ... plakalı belediye araçları, Belediye’nin şirketlerinde, çalışan olarak görünen ‘A *Takımı*’ elemanlarına tahsis edilmiş.” (Aktüel dergisi, 2008).

Takım sporlarında ülkenin en iyi oyuncularının bir araya getirildiği millî takım anlamına gelen bu spor terimi taradığımız sözlüklerin yalnızca ikisinde yer almaktadır:

Doğan Büyük Türkçe Sözlük: As elemanlardan kurulu takım, birinci takım

Ötüken Türkçe Sözlük: Seçme oyunculardan kurulmuş oyun takımı.

Oysa yukarıda da görüldüğü üzere, bu söz artık bir spor terimi olmanın ötesine geçerek dilde yaygınlaşmış ve spor dışındaki alanlarda da kullanılır olmuştur. Bu gelişmede söz konusu kelimenin “öncelik, üstünlük, imtiyaz” gibi kavramları çağrıştırmasının

4 Taradığımız sözlüklerin künyeleri kaynakçada belirtilmiştir.

da rolü vardır. Bu çağrışımlar sayesinde ibareye olumlu bir duygu değeri yüklenmiştir. Ayrıca bir zamanlar Gazeteci Savaş Ay'ın sunmuş olduğu "A Takımı" adındaki televizyon programının da bu gelişmede payı olduğu söylenebilir.

Bu tamlamanın, bu yeni anlamıyla diğer sözlüklerde de yerini alması beklenir.

Baksır (Boxer): Paçalı don

"Uykuyu seviyor, evin içinde **boxer** donla dolaşmak hoşuna gidiyordu." (Yüreğim Hala Biten Aşkımıza Ağlıyor, 2005).

"Harun **boxer**ıyla, üstü çıplak olarak camın önünde duruyordu." (Kaybedenlerin Öyküsü - İstanbul Dörtlüsü 1, 1998).

Dilimize çok önceleri yerleşmiş olan "boksör" kelimesi, son zamanlarda "paçalı don" diye tabir edilebilecek bir çeşit don için, **baksır** şeklinde kullanılmaktadır. Bu iç giyim ürünü boksörlerin giydikleri şortlara benzediğinden böyle adlandırılmaktadır. Yukarıdaki örneklerden birinde "boxer don" diğerinde "boxer" şeklinde kullanılmış olması kelimenin elips olduğunu gösterir.

Sözlüklere müracaat ettiğimizde ise henüz ne "baksır" kelimesi kaydedilmiştir ne de "boksör" maddesine "paçalı don" anlamı... Zaten, İngilizcenin etkisiyle bu çeşit bir iç giyim ürününe bundan sonra "boksör" adı verilecek olursa da pek tutmayacaktır. Bu durum Türkiye Türkçesinde bir fono-semantik ayrışmanın gerçekleşmiş olduğunu gösteriyor. Zaten, fono-semantik ayrışma da dile kelime kazandırmanın yollarından biridir: skala-iskele, panjur-abajur, muska-nüsha, vb.

Bundan dolayı, "baksır" sözlüklere farklı imlası ve anlamıyla girmeye adaydır.

Doping: Takviye, güçlendirme

"Cumhurbaşkanı Erdoğan, tahmin ettiğim ötesinde 'pozitif bir hava' vermiş. Pandemi nedeniyle ekonominin zor bir dönemden geçtiği süreçte, TOBB üyelerine moral **dopingi** olmuş." (Sputnik Türkiye internet sitesi, 20.11.2020)⁵.

Sporla zaman zaman gündeme gelen **doping** haberleri ve bunların kamuoyunda sarsıntı oluşturması "doping" kavramının dikkat çekici olmasını, dolayısıyla başka alanlarda da "takviye, güçlendirme" anlamıyla kullanılmasını beraberinde getirmiştir. Daha çok "moral dopingi", son zamanlarda da "doping hafıza" tamlamalarında bu anlamlarıyla karşılaşılmaktadır. Kelime spor terimi olarak olumsuz bir duygu değeri taşıırken bu kullanım biçiminde duygu değeri olumludur.

5 Selvi: Erdoğan tahmininin ötesinde pozitif bir hava vermiş, TOBB üyelerine moral dopingi olmuş - 20.11.2020, Sputnik Türkiye (sputniknews.com)

Taradığımız sözlüklerden yalnızca ikisinde bizim de tespit ettiğimiz mecazlı anlamlara yer verilmiştir:

Doğan Büyük Türkçe Sözlük:

Doping yap-: Uyarıcı, harekete geçirici, canlandırıcı bir tesir meydana getir-

Misalli Büyük Türkçe Sözlük:

Doping: Canlanmasını, harekete geçmesini sağla-

Doping kelimesinin mecazlı anlamlarının diğer sözlüklerde de kaydedilmesi gereklidir.

Feyk Hesap: Aldatıcı, sahte, gizli, şifreli hesap

“Sevmediğim tiplere yorum yazmak için *fake hesap* açtım.” (Gazetemag internet sitesi)⁶

Basketboldaki *feyk* at-, Sözlük Dergisi’nde “Rakibi geçmek için yapılan aldatma hareketleri” anlamıyla kayıtlıdır (SD 2013: 8). *Feyk* ise Spor Sözlüğü’nde “aldatma” maddesine göndermeyle kaydedilmiş (Savaş, 1989, s. 54). Oysa *feyk* son zamanlarda daha çok *feyk hesap* ibaresinde, yukarıda tespit etmiş olduğumuz anlamlarla kullanılmaktadır. Söz konusu kelime her ne kadar basketbolla ilgili olsa da *feyk hesap* tamlaması bizce daha çok sosyal medyanın günümüz Türkiye Türkçesinde doğurduğu bir sözdür. *Feyk hesap* Chip Online internet sitesinde ise şöyle tanımlanmaktadır: “Fake hesaplar, Facebook, Instagram ve Twitter vb. sosyal medya hesaplarında, asıl hesap sahibi olan kişiyi ve hesabını kopyalama veya hayal ürünü olan bir kişi veya ürün adına oluşturulan hesaplardır.”⁷

Bu tamlama şimdilik bir “sosyal medya argosu” olarak kullanılmaktadır. Zaten, günlük dilde *feyk* kelimesi de bulunmamaktadır. Fakat bu hâliyle dilin kapısını zorlamaktadır. Sözlüklere alınması için acele edilmemeli, zira birçok argo gibi bu da bir zaman sonra unutulup yerini başka bir argoya bırakabilir.

Koç: Yetiştirici, yönlendirici, danışman

“Academy’nin *yaşam koçu* Fatoş Ayvaz’ın söylediklerine göre, Türkiye’deki, babadan oğula geçen yönetimlerle yöneticilik vasfı olan da olmayan da tepede olabiliyor.” (Aktüel dergisi, 2007).

Dilimizde “antrenör” anlamına gelen “koç” kelimesi 80’li yıllarda televizyonda yayınlanan “Beyaz Gölge” dizisinde okulun basketbol takımının antrenörüne,

6 İrem Derici: Sevmediğim tiplere yorum yazmak için fake hesap açtım – (gazetemag.com)

7 Fake Hesap Nedir, Nasıl Bulunur? - Bloglar ve Sosyal Ağlar Forumu - CHIP Online Forum (Erişim Tarihi: 12.10.2021).

öğrencilerin bir hitap biçimi idi. Zaten, bazı sözlükler (Misalli Büyük Türkçe Sözlük ve Ötüken Türkçe Sözlük) bu maddeyi izah ederken, Türkçede özellikle “basketbol antrenörleri” için bu terimin kullanıldığını belirtmişlerdir.

Bu terimin Türkçe telaffuza uygun bir imlayla yazılması doğru bir tutumdur. Son yıllarda İngilizcenin etkisiyle bu kelimeye TDK Türkçe Sözlük’te genişçe açıklanan anlamlar da yüklenmiş ve “eğitim koçu”, “yaşam koçu” gibi meslekler duyulur olmuştur. Zaten, Redhouse Sözlüğü’nde kelimenin “antrenör” anlamının yanı sıra “özel öğretmen” anlamı da kaydedilmiştir⁸.

Yukarıda anılan televizyon dizisinin diyalogları Türkçeye çevrilirken o zamanki tercüman bu kelimeyi “hocam” şeklinde çevirmiş olsaydı ve seslendirme de o şekilde yapılmış olsaydı “koç” kelimesinin, yalnızca bugün karşımıza çıkan anlamı dile girmiş olacaktı.

Taradığımız sözlüklerde spordaki anlamına rastlamakla birlikte yalnızca bir sözlükte yukarıda tespit ettiğimiz anlam kaydedilmiştir:

TDK Türkçe Sözlük: Kişilerin liderlik veya yöneticilik özelliklerini, becerilerini geliştirmeye yönelik, belli bir amacı hedefleyerek daha etkili sonuçlara ulaşmasını sağlamak için çalışan kimse.

TDK’nin sözlüğündeki bu yeni anlam diğer sözlüklerde de kaydedilmelidir.

Kondisyon: (kitap için) Durum, vaziyet.

“Yitik Sahaf isimli kitabevine, sipariş vermek istediğim kitabın *kondisyonu* ile ilgili bilgi almak için mesaj attım.” (şikayetvar internet sitesi, 27.01.2021)⁹.

“Nadir Kitap’tan birçok sipariş verdim ve verdiğim her kitabın mutlaka *kondisyonu* hakkında bilgi aldım ama hiçbirisinden böyle saygısızca bir yaklaşım görmedim.” (şikayetvar internet sitesi, 27.01.2021)¹⁰.

Taradığımız bütün sözlüklerde “durum” anlamına rastlasak da sözlükler kelimeyi daha çok sporla ilgili bir terim olarak tanımlamaktadır. Ancak son zamanlarda söz konusu kelimenin “durum” anlamı kitaplar için de kullanılır olmuştur. Kitabın ne derece sağlam kaldığı, yıpranmışlık derecesinin ne kadar olduğu gibi hususlar araştırılırken de “kondisyon” sözünden yararlanılmaktadır. Spor basınında sıklıkla geçen bu kelimenin bir anlam genişlemesi söz konusudur.

Kondisyonun bu anlamına daha çok internetteki kitap satış sitelerinde rastlanmaktadır.

8 İnternetteki Tureng çeviri sitesinde “coach” karşılığında “antrenör” ve “çalıştırıcı”nın yanı sıra, “özel hoca”, “menajer” gibi karşılıklar da verilmiştir.

9 Nadirkitap.com Kitap Kondisyonu Hakkında Bilgi Alma Zorluğu - Şikayetvar (şikayetvar.com) (Erişim tarihi: 14.10.2021).

10 Bkz. Bir önceki dipnot.

Şimdilik sınırlı bir alanda kullanıldığı anlaşılıyor. Sözlüklere alınması için biraz beklenebilir.

Kulvar: İhtisas alanı, çalışma sahası, uzman olunan konu.

“Tiyatro denince üç ana **kulvar** gelir aklımıza. (Amatör tiyatroları bu kategorinin dışında tutuyoruz). Bunlardan biri şehir tiyatrolarıdır. Büyükşehir belediyesine bağlıdır bu tiyatrolar.”(Tavır dergisi, 2007).

“Üçüncü hafta sonunda ilk bestemi yapmıştım ve bugüne kadar beste yapmaya hep devam ettim. Bu benim için çok değişik bir **kulvar** oldu.” (Cazname 2, 2002).

“Atletizmde veya yüzmede her yarışmacıya ayrılmış olan şerit” anlamı taradığımız bütün sözlüklerde yer almaktadır. Ancak bizim de tespit etmiş olduğumuz anlam yalnızca bir sözlükte verilmiştir:

TDK Türkçe Sözlük: İçinde bulunduğu veya ilgili olduğu alan.

Üzerinde durduğumuz mecazlı anlamın benzetmeyle elde edildiği söylenebilir. Bu anlam genişlemesinde, kulvarının dışına çıkan sporcuya ceza verilmesi durumu etkili olmuştur, denebilir.

Kulvarın, TDK'nin sözlüğünde kaydedilmiş mecazlı anlamının diğer sözlüklerde de bulunması gerekir.

Lig: Seviye

“1. **ligde** zaten yırtmış durumdaki ülkeler oynuyor, 2. **ligde** yırtma umudu bulunan ülkeler, 3. **ligde** ise umutsuz ülkeler yani iyi tüketici konumuna gelmeleri zor görüldüğü için, ekonomik akıl teorisiyle yenedünya düzeninin birleştiği noktada gözden çıkarılan ülkeler...” (Pop Çağı Ateşi, 1995).

“CHP Sözcüsü: ‘Türkiye’yi uçuracak’ dedikleri ucube rejim, Türkiye’yi **ligden** düşürdü.” (T 24 internet sitesi, 13.10.2021)¹¹.

Sporda bir üst lige çıkmak için alt ligde belli bir başarıyı göstermek gerekir. Dolayısıyla her bir lig bir seviyeyi oluşturduğundan, son zamanlarda, biraz da esprili bir şekilde, **lig** kelimesi “seviye” anlamını kazanmaya başlamıştır. **Lig** kelimesine yüklenen bu yeni anlamla kişiler kendilerinin başkalarına göre ya üstün olduklarını veya onlardan aşağıda bir seviyede olduklarını belirtmekte.

Sıklıkla kullanılan bu anlamın da sözlüklere eklenmesi gereklidir.

Lig kelimesiyle ilgili bir gözlemimiz de şudur: Basında, bilhassa yabancı haber

11 CHP Sözcüsü: ‘Türkiye’yi uçuracak’ dedikleri ucube rejim, Türkiye’yi ligden düşürdü (t24.com.tr) (Erişim tarihi: 14.10.2021).

ajanslarından elde edilen haberlerde Arap devletlerini bir araya getiren milletler arası siyasi teşkilatın İngilizcedeki adı “Arab League” Türkçeye “Arap Ligi” şeklinde çevrilmiştir. Neyse ki bu kullanım biçimi dilimizde henüz yaygınlaşmış değildir. Bunu şimdilik bir çeviri hatası olarak değerlendirmek gerekir. Bu teşkilatın Türkçesi “Arap Ülkeleri Birliği”dir. İngilizcede bu teşkilat için “league” kelimesinin kullanılması teşkilatın Arapçadaki adı olan “الجمعية الدولية” (Câmiatu’t-Duvelu’l-‘Arabiyye)nin anlam çevirisinden kaynaklanmaktadır. Zira İngilizcede “league” kelimesinin bir karşılığı da “topluluk”tur. Arapçadaki “الجامعة” (camia) da aynı anlamdadır.

Lig kelimesiyle ilgili olarak şunu da belirtmek gerekir ki Türkiye Türkçesinde 1959 yılında Türkiye Birinci Profesyonel Futbol Ligi kurulmadan önce “Millî Küme”¹² maçları oynanırdı (TSA 1981: 721). Bu terimdeki “küme” bugünkü “lig”in karşılığı idi.

Olimpiyat: Bir bilim dalında yapılan bilgiye dayalı yarışmalar

“fizik, kimya ve matematik dallarında yapılan sınavlara giren öğrencilerin yanında, Ortaokul Matematik **Olimpiyatları**’nda derece alan yaklaşık 60 öğrenci de ödül törenine katılmak üzere Ankara’ya gelir.” (Bilim Teknik, 1997).

“Dünyada ilk kez düzenlenen “Uluslararası Matematik Proje **Olimpiyatı**”nı Kocaeli Özel Erkul Koleji organize etti.” (Aksiyon, 1997).

“Olimpiyat” sporda en önemli hadiselerden biridir. Eski Yunan’daki bir gelenek 19. yy. sonunda modernleştirilerek çeşitli spor dallarında yapılan yarışmalar şeklinde ihya edilmiştir. Bu yarışmalar her dört yılda bir dünyanın bir başka şehrinde düzenlenir. Birçok spor dalında yapılan yarışmaların belli bir süreçte gerçekleştirilmesi ve spor dallarının çeşitliliğinden ilhamla günümüzde birçok bilim dalında yapılan yarışmalara da “olimpiyat” adı verilmeye başlanmıştır: Matematik Olimpiyatları, Fizik Olimpiyatları, vb. Kelimeye yeni yüklenen bu anlam yalnız iki sözlükte yerini almıştır:

TDK Türkçe Sözlük: Bazı alanlarda düzenlenen yarışma

Doğan Büyük Türkçe Sözlük: Dört yılda bir yapılan uluslararası yarışma: **Fizik Olimpiyatı, Matematik olimpiyatları**

Olimpiyatın yukarıda anılan iki sözlükteki mecazlı anlamı diğer sözlüklerde de bulunmalıdır.

12 1937-1950 yılları arasında 11 defa düzenlenen deplasmanlı, çift devreli lig maçları.

Profesyonel: İşin ehli ol-, uzman ol-, usta-, ustaca

“Yetki ve sorumlulukları dağıtarak *profesyonel* bir yönetim oluşturulmalıdır.” (Aile İşletmelerinde Stratejik Yönetim dergisi, 2005).

“Çakmakçoğlu, ‘Afganistan’a gönderilecek birliğin mevcudunun azaltılması söz konusu mu’ sorusunu ise şöyle yanıtladı: ‘Göndereceğimiz birlik, zaten *profesyonel*, bu konuyu meslek edinmiş, bu işleri bilen bir gruptur..’” (Cumhuriyet gazetesi, 2001).

Taradığımız bütün sözlükler söz konusu kelimeyi “bir işi veya sporu para karşılığında yapan, amatör karşıtı” anlamıyla açıklarken, yalnız şu iki sözlükte, bu anlamlara ek olarak yukarıda bizim de tespit etmiş olduğumuz anlam da kayıtlıdır:

TDK Türkçe Sözlük: Ustalaşmış, uzmanlaşmış

Ötüken Türkçe Sözlük: Bir işi yetkin biçimde yapan; yetkin

Bu anlamın, “amatör karşıtı” anlamına göre kelimeye sonradan yüklendiğini düşünüyoruz. Bu yeni anlamın, İngilizcenin baskısıyla Türkçeye eklenmiş olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim Redhouse Sözlüğü’nde “professional” maddesine verilen karşılıklardan biri de “ustalıkla”dır. Bununla birlikte, sporda sıklıkla kullanılan bu terimin, kelimeye bu anlamın yüklenmesinde değilse bile tutunup Türkçede yerleşmesinde etkili olduğu düşünülebilir.

Profesyonelin bu yan anlamı diğer sözlüklerde de bulunmalıdır.

Raunt: Safha, aşama

“Cenevre’de 2. *raunt* başlıyor Kıbrıs dolaylı görüşmelerinin ikinci aşaması bugün başlarken KKTC Cumhurbaşkanı Denktaş, BM Genel Sekreteri Annan’a yanıt olarak «Kendi topraklarımızdayız, ...” (Cumhuriyet gazetesi, 2000).

“... elini uzatırken ve bu çekingen “hoş geldin”e geldin”e kısa ve soğuk bir «hoş bulduk”la yanıt verirken annesinin sesi tekrar yankılandı kulaklarında. İlk *raunt*, *bir sıfır* öndeler.” (Bitmeyen, 2007).

Basında daha çok siyasetle ilgili haberlerde rastladığımız bu kelime “belli bir sürecin her bir safhası” anlamıyla kullanılmaktadır. Siyasette söz konusu edilen süreçler çekişmeli bir mücadeleyi andırıldığından, safhaları bokstaki *raunt* terimine benzetilmiş; böylece *raunt* anlam genişlemesiyle dile girmiştir.

Bu anlamı taradığımız sözlüklerde bulamıyoruz. Yalnızca bir sözlükte, bizim tespit ettiğimiz anlama yakın bir anlamla ve “ravnt” imlasiyle şu şekilde kayıtlıdır:

Dil Derneği Türkçe Sözlük: dönem

Bu sözlükte, “dönem” ile neyin anlatıldığı tam belli değildir. Bizce *rauntun* yukarıda tespit etmiş olduğumuz anlamı da sözlüklerde yer almalıdır.

Rövanş: Karşılık ver-, kaybedilen hak geri alın-, öç, intikam

“Müslümanları provoke edecek her türlü durum yaratılırsa mutlaka kanlı **rövanş** gelirdi ha, ona göre.” (Pop Çağı Ateşi, 1995).

“Öldürenlere, yakanlara, kanlı **rövanş** peşinde koşanlara niçin bu kadar kolayca tahrik oldukları ve niçin can almadan tatmine ulaşamadıkları pek sorulmuyordu.” (Pop Çağı Ateşi, 1995).

“Denizli’nin Honaz ilçesindeki belediye başkanlığı seçiminde, **rövanşı** CHP’li Cin aldı. Cin, 1999 yılında DYP’li makam şoförü İbrahim Öztürk’e kaptırdığı başkanlık koltuğuna yeniden oturacak.” (Radikal gazetesi, 2004).

Taradığımız bütün sözlükler söz konusu kelimeyi spordaki anlamıyla vermişlerdir: “yenilen tarafın rakibini yenmek için oynadığı ikinci maç”. Oysa günümüzde spor basınından etkilenerek siyasetle ilgili haberlerde de yukarıda tespit emiş olduğumuz anlamlarla kullanıldığına sıklıkla rastlanmaktadır.

Rövanşist: Gasp edilmiş hakkını geri alan; öç, intikam alan; intikam peşinde koşan.

“İki şeyden aynı anda bahsetmek istiyorum. Birincisi, geçtiğimiz yirmi yılın ardından bir “rövanşist” döneme tanıklık eder miyiz, sorusu.” (Gazete Duvar. internet sitesi).¹³

İngilizce bir kitap adının Türkçeye çevrilmesi: The New Urban Frntier: Gentrification and the Revanchist City: Yeni Kent Cephesi: Soylulaştırma ve **Rövanşist** Şehir (Gazete Duvar. internet sitesi).¹⁴“Menderes’in zevalini, rövanşist olamamasıyla açıklıyordu.” (Birikim internet sitesi).¹⁵

Rövanşizm: öç, intikam alma duygusu ve bu uğurda yapılanlar.

“**Rövanşizm** endişesinden söz eden Babacan’ın da hâlen AKP saflarında yer alan pek çoklarının da sanıyorum ki asıl çekindikleri bu.” (Gazete Duvar. internet sitesi).¹⁶

“Tarifi yeniden yapalım: ‘Öz yurdunda garipsin, öz vatanında parya’ sloganını, ‘Öz yurdunda sömürgeci, öz vatanında müstevli’ manasına dönüştüren şeydir **rövanşizm**.” (Gazete Duvar. internet sitesi).¹⁷

“CHP Genel Sekreteri Selin Sayek Böke’nin, kayırma ekonomisiyle semirtilmiş bazı firmaların tasarrufundaki projelerin kamulaştırılacağını söylemesi, **rövanşizm** suçlamasına vesile olmuştu.” (Birikim internet sitesi)¹⁸.

13 Hangi rövanşizm ya da Kâzım Ağa’nın senetlerini kim yakınsın? (gazeteduvar.com.tr) (Erişim tarihi: 13.10.2021).

14 Bkz. bir önceki dipnot

15 Rövanşizm - Tanıl Bora | Birikim Yayınları (birikimdergisi.com) (Erişim tarihi: 13.10.2021).

16 Bkz. 13. dipnot.

17 Bkz. 13. dipnot.

18 Bkz. 15. dipnot.

Yukarıda tespit etmiş olduğumuz *rövanşist* ve *rövanşizm* kelimeleri henüz sözlüklerde yerini almış değildir. Bununla birlikte, medyada sıklıkla kullanılmaktadır. Bu kelimelerin dilde yer etmesinde bir yandan spor basını bir yandan da İngilizcenin baskısı vardır.

Rövanş, Rövanşist ve Rövanşizmle İlgili Toplu Değerlendirme:

Sözlüklerde yer alan *rövanş* kelimesinden yola çıkarak Batı dillerine ait birer ek olan -ist ve -izm ile *rövanşist* ve *rövanşizm* kelimeleri üretilmiş ve bunlar medyada sıklıkla kullanılmaktadır. Bu kelimelerin ortaya çıkmasında dilde, yeni kavramları karşılamak üzere, sıklıkla başvurulan analoginin (örnekseme) etkili olduğu açıktır. Türkçenin eklemeli bir dil olması dil kullanıcılarında ekin kökenine bakmaksızın bu gibi analogileri kolayca yapma dürtüsünü tetiklemektedir.

Türkçedeki “öç” veya asırlar önce dilimize yerleşmiş “intikan”dan yararlanarak yeni türetmelere gidilmemesi, onun yerine bunların kullanılması, söz konusu kelimelerin taşınmış olduğu duygu değerinden kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte, söz konusu kelimeler daha çok siyaset alanındaki durumları anlatmak için kullanıldığından artık birer anlam ayrıntısı da kazanmış olmaktadır.

Kelimelerin hem kökeni hem de aldıkları ekler alıntı olmasına rağmen, sık kullanımları dikkate alınarak sözlüklerde bu kelimelere yer verilmelidir.

Sezon: Belirli bir iş veya faaliyetin yapıldığı zaman aralığı

“... otların temizlenmesi, ekinin büyümesi sırasında su sağlanması ve hasattan sonra ekinin güvenli bir şekilde saklanması ve bir sonraki *sezon* için biraz tohum ayrılması gibi faaliyetler gerektiriyordu.” (Evcilleştirmenin Tarihine Kısa Bir Bakış, 1998).

“Yıllar önce Egemen Bostancı'nın Şan Tiyatrosunda ben de bir *sezon* çalıştım.” (Milliyet gazetesi, 2002).

“Görüşlerini aldığımız bir tüketici daha önce 45 milyon vererek aldığı bir ceketin 12 milyona düştüğünü görünce duyduğu öfkeyi şu sözlerle dile getirdi: ‘*Sezon* başı fiyatlar ile şimdiki fiyatlar arasında bu denli büyük farkı görünce kendimi kazıklanmış duygusundan kurtaramıyorum.’” (Cumhuriyet gazetesi, 1999).

Daha çok spor faaliyetlerinin ve bilhassa futbol, basketbol gibi takım sporlarının lig ve kupa yarışmalarının yapıldığı zaman dilimi için kullanılan bu terim artık birçok faaliyet için kullanılmaya başlanmıştır: turizm sezonu, pamuk sezonu, elma sezonu, vb. Nitekim yukarıdaki örneklerden de anlaşıldığına göre, ilkin, spor terimi olarak dile girmiş olan *sezonun* kullanım alanı artık iyice genişlemiştir.

Taradığımız sözlüklerin çoğunda bu ayrıntıyı bulmak mümkündür.

Öte yandan, kelimenin dilde gelişen farklı bir anlamı daha var ki ona yalnızca bir sözlükte rastlamaktayız:

Ötüken Türkçe Sözlük: Bir etkinliğin en yoğun duruma ulaştığı zaman.

Bu anlamın da diğer sözlüklerde yer alması beklenir.

Takım Ruhı: Birlikte çalışma azmi, iradesi.

“Müdürlerin, okuldaki grupların gelişimini kolaylaştırıcı, kişiler arası iletişime hâkim ve üyelerin çabalarının olumlu yanlarını onaylarken, *takım ruhunu* oluşturmaları gerekir.” (Millî Eğitim dergisi, 2000).

“Yaşamda bir taraftan sinerji, birliktelik, *takım ruhu*, iş ve güç birliği derken ve bunları ararken; diğer taraftan bireyselliği, rekabeti ortaya çıkarmak akılcı bir uygulama değil.” (Kendine Yeni Bir Hayat Ismarla, 2002).

“Takım” kavramının çağrıştırdığı “birlikte olma”, “iş ve güç birliği etme” gibi kavramların somutlaştırılmasına yönelik bir tamlama olarak günlük dilde ve basın dilinde yerini almış durumdadır. Taradığımız sözlüklerde henüz kaydedilmiş değildir.

Medyadaki kullanım sıklığı ve dilde yeni bir kavrama karşılık geldiği dikkate alınarak “takım” maddesine bağlı bir alt madde olarak yer almalıdır.

Türkiye Türkçesinde spordan dile geçen söz varlığı yalnızca kelime düzeyinde kalmamış, bunun yanında Türkiye Türkçesi bu süreçte pek çok yeni deyim de hazinesine katmıştır (Saatçi, 2012, s. 1929-1973).

Futboldan Günlük Dile ve Yazı Diline Geçen Deyimler:

Televizyonlarda ve son yıllarda internet ortamında sıklıkla takip edilen futbol maçları ve maç yorumları, bünyesinde hemen tamamı alıntı olan futbol terimlerini (pas, frikik, gol, markaj, rövanş, sarı kart, taç, vb.) barındıran pek çok deyim günlük dile girmesini sağlamıştır. Bu yolla Türkiye Türkçesinin deyim hazinesi daha da zenginleşmiştir. Bu deyimler aynı zamanda spor medyasının dil üzerindeki etkisini göstermesi bakımından ilgi çekici örneklerdir. Aşağıda, tarafımızdan düzenlenmiş olan “Futbol Deyimleri Sözlüğü”nden ve diğer kaynaklardan alınmış bu tür deyimler günlük dildeki ve yazı dilindeki anlamlarıyla verilmiş, tanıklarına internet ortamındaki Türkçe Ulusal Derlemden¹⁹ ve bazı internet sitelerinden sunulmuştur:

Aralarında paslaş-: Menfaatleri birleşen kişiler birbirleriyle yardımlaş-, dayanış-.

Bir sıfır geride başla-: Başkalarına göre bir konuda donanımsız ol-

Bir sıfır önde ol- / başla-: Başkalarına göre bir konuda donanımlı ol-

19 TUD Sürüm 3,0; 50 milyon sözcükten oluşan, 24 yıllık bir dönemi (1990-2013) kapsayan, günümüz Türkçesinin çok sayıda farklı alan ve türlerden yazılı ve sözlü örneklerini içeren, geniş kapsamlı, dengeli ve temsil yeterliliğine sahip, genel amaçlı bir referans derlemidir.

“... elini uzatırken ve bu çekingen “hoş geldin”e geldin”e kısa ve soğuk bir «hoş bulduk”la yanıt verirken annesinin sesi tekrar yankılandı kulaklarında. İlk raunt, **bir sıfır** öndeler.” (Bitmeyen, 2007).

Dakka bir gol bir: Bir işe başlar başlamaz kötü bir gelişmeyle karşılaş-

Direkten dön-: Kötü bir durumla karşılaşmaktan son anda kurtul-, ramak kal-

“Hakikaten memleket büyük bir sol tehlikeyle karşı karşıyaymış. Sizi de bizi de Allah korudu. Yiyeceğimiz ekmeğimiz, içecek suyumuz varmış; **direkten** döndük.” (Koyunistan’dan İMF Mektupları, 2004).

Frikik ver- / yakala-: (arg.) Bilerek veya bilmeyerek fazlaca açılmış olan göğüs, bacak gibi vücudun belirli bölümlerini gör-

“Mehmet Ali Erbil’in programındaki 50 sarışın, gece boyunca pistten inmemiş ve dans ederken bol bol **frikik** vermişler.” (Hürriyet gazetesi, 2009).

Gol at-: Birini zor duruma düşür-

Gol ye-: Birinin yaptığı bir işe karşılık vereme-, yanlışı görül-

Kendi kalesine gol at-: Kendi menfaatine uymayan işler yap-

“MHP’DEN **KENDİ KALESİNE İKİNCİ GOL** GAVURDAĞLI BAHÇELİ ” (22 Temmuz Bir Dönemin Sonu mu, Başlangıcı mı?, 2007).

Markaj(ın)a gir-: Bir kişinin sıkı takibine alın-

“Her defasında, marka değeri bulunan sloganların **markajına** giriyor ve birbirimizi boğazlayacak raddeye getiriliyoruz.” (Aktüel dergisi, 2007).

Ofsayta düş-: 1. İstemediği hâlde kötü bir durumda kal- 2. Yanlış tahminde bulun-

“Artık herkesin cebinde bir gerçekler listesi oluştu. Bunları ben yaparsam ve ben yaptığım hâlde siz yapmasanız, yine hep birlikte **ofsayta** düşeriz.” (Milliyet gazetesi, 2002).

“Hükümet enflasyon hedefinde olduğu gibi doların 163.000 lira olacağını tahmin ederek döviz kurlarında da **ofsayta** düştü” (Aksiyon dergisi, 1998).

Pas verme-: Karşı cinse umut ve cesaret verme-, gösterilen ilgiye kayıtsız kal-

Rövanş(ı) al-: Acısını çıkar-, öç al-

“Türk diplomatik kaynakları, Chirac’ın AB Anayasası’nın Fransa’da reddiyle düştüğü zor durum ve hazirandaki zirvede bugünkü dönem başkanı Britanya’yla girdiği bütçe krizi sonrası **rövanş** almaya ve iç politikada elini güçlendirmeye çalıştığı yorumu yapıyor.” (Radikal gazetesi, 2005).

Sahaya in-: Beklenen bir işe başla-

“AKP Hükûmeti, Kıbrıs sorununu çözmek için bir kez daha *sahaya inmeye* karar verdi.” (Birikim dergisi, 2004).

Sarı kart göster-: Uyarıda bulun-

“Bugün ‘Ben *sarı kart* alacağım’ diye gitti okula. İngilizce kitabını okulda unuttuğundan o, ödevini yapamadı. Ben de, ‘Hayatta *sarı kart* da var, kırmızı kart da’ şeklinde çelebi annelik rolüne sıvandım ki Melek duysa bunları yazdığımı, öldürür beni.” (Topladım Dağılan Kalbimin Her Köşesini, 2003).

Ters köşeye yatır-: Kandır-, yanılt-

“Evet, ‘Polis’ filminde hiç ummadığımız şeyler geliyor. İzleyici sürekli *ters köşeye* yatırılıyor.” (Kerem, yayınlanmamış metin, 2007).

Topa gir-: Konuyu aç-, işe karış-

“... bu ürünleri öneriyle değil, kişinin kendi cilt ve vücut tipine uygun olarak seçmesi gerektiğini düşündüğümden bu *topa* hiç *girmiyordum*.” (Bikotbitisort, yayınlanmamış metin, 2012).

Top (birinde ol-): Bir konuda davranma serbestliğine sahip ol-

Topu birbirine at-: Bir işte, taraflardan her birinin, sorumluluğu karşısındakine yükle-

Topu (birine) at-:1. Sorumluluğu başkalarına yükle- 2. Bir işe girişmeden önce başkasının hamle yapmasını sağla-

“Adli Tıp Kurumu Başkanlığı’nı ziyaret eden Şahin şu açıklamayı yaptı: ‘Herkes *topu* cumhuriyet savcılarımıza *atıyor*. Onun için ben, Adalet Bakanı olarak izin verin bu tartışmalarla ilgili bir değerlendirme yapmayayım’...” (Radikal gazetesi, 2008).

Topu taca at-: Sürüncemede bırak-, üstüne alınma-

“Bu noktaya hiç değinmemeyi tercih eden Hornung, Bernal’ın kitabının ‘elimize gelen yeni Mısır bilim kanıtları ışığında’ yeniden değerlendirilmesi gerektiğini belirterek, *topu* taca atmaktadır.” (Göktuğhalis, blog yazısı, 2009).

Tribünlere oyna-: Herhangi bir yönetici veya siyasetçi, kitleleri etkilemeye yönelik davranışlarda bulun-

“Cem, Papandreu ve kendisinin Türk-Yunan ilişkilerinde *tribünlere* oynamadığını vurgulayarak ‘Gerçekçi ve istikrarlı bir biçimde ileri doğru yürümekteyiz. Bu Simitis ve Ecevit hükûmetlerinin başarısıdır’ dedi.” (Cumhuriyet gazetesi, 2000).

Uzatmaları oyna-: Çok yaşlan-, ölmek üzere ol-

“Sen o ilişkiyi bitireli üç ay olmadı Serra, çok daha önce bitmişti, ama **uzatmaları oynuyordun.**” (Şimdi Düğün Zamanı, 2004).

Yukarıda sıralamaya çalıştığımız ve futboldan kaynaklanan bu söz varlığı medya yoluyla dili o kadar zorlamaktadır ki bundan sonra da birçok deyimim veya birçok söz kalıbının daha futboldan günlük dile oradan da yazı diline girmesi beklenir. Şöyle ki 2020 Avrupa Şampiyonası'ndan naklen yayınlanan maçların öncesi, devre arası ve sonrasında “Getir Yemek” tedarik şirketinin reklamlarında bazı futbol deyimlerinin oyunlaştırıldığını gördük. Bunlardan birinde sevgilisine, onun yaptığı yemekleri överek kur yapan ve ilanıaşk etmeye niyetlenen delikanlı, yemeklerin “Getir Yemek”ten temin edildiğini duyunca hevesi kursağında kalıyor, hayal kırıklığına uğruyor. Ardından “Kendi elimizle maçı verdik.” repliğini söylüyor. Bu söz bir zaman sonra sevgilisinin karşısında pot kırarak onu kendinden soğutan gençlerin ağzından dile girebilir niteliktedir.

Diğer Spor Dallarından Günlük Dile Geçen Deyimler:

Futbol dışındaki spor dallarına ait söz varlığını barındıran veya bir spor dalındaki durumdan yola çıkarak günlük dile ve yazı diline kazandırılmış deyimler de vardır:

Atletizm:

Bayrak yarışı: Görevi kendinden sonra gelene devret-

“Yeni kavramı, eskinin içinden derlenip çıkarılacak bir enerjidir. Çünkü sanat, kuşaklar arası bir **bayrak yarışıdır.**” (Fotoritim dergisi, 2009).

Çıtayı yükselt-: 1. Başarıya ulaştıracak koşulları, durumu biraz daha zorlaştır- 2. Hedefi yüksek belirle-

“Şirketimiz Bas-Konuş destekli telefonlar anlamında **çıtayı** her geçen gün **yükseltiyor.**” (Telekom-Telepati dergisi, 2004).

İpi göğüsle-: Birinci gelmek, bir işte en başarılı ol-

“Neticede, İlhan Kesici, Bedrettin Dalan gibi Zülfü Livaneli de yarışı kaybetmiş, **ipi R. Tayyip Erdoğan göğüslemişti** 27 Mart seçimlerinde.” (Aksiyon dergisi, 1999).

Tur bindir-: Başkalarını, kendisine yetişemeyecek kadar geç-

“ABD idam uygulamasında, demokrasi ve özgürlükler açısından iddiasız onlarca ülkeye **tur** bindirmektedir.” (Gelenek dergisi, 2002).

Artistik Patinaj:

Patinaj yap-: Bir işte ilerleme kaydedeme-, yerinde say-

“... sıralamada zahiren yükselmemiz bizi yanıltmasın, 1986-2004 döneminde sergilediğimiz tempodan uzak bulunmaktayız. Üniversitelerin maddi sıkıntıya girmesi, yeterince kadro verilmeyişi sonucu, bir anlamda yerimizde *patinaj* yapmaktayız.” (Cumhuriyet gazetesi, 2008).

Atıcılık / Okçuluk:

On ikiden vur-: Tam isabet kaydet-

“Mücadele süreci sonucunda hedef *on ikiden* vurulmuştur.” (Bir Gün gazetesi, 2008).

At Yarışı:

Burun farkıyla: Az bir farkla yarışı önde götür- veya bitir-

“... P4 işlemcimiz 171 saniyeyle, dönüştürme işlemini 178 saniyede tamamlayan 2.2 GHz'lik Pentium 4(A)'dan *burun farkıyla* önde.” (Chip dergisi, 2002).

Yanlış ata oynamak: İsabetsiz tahminde bulun-

“3 Kasım'da yapılacak ABD başkanlık seçimlerinde Donald Trump'a karşı rakip olarak ortaya çıkan Cory Booker, yarıştan çekildi. Bu durum, 'Süreyya Yalçın *yanlış ata oynadı*' esprilerinin yapılmasına neden oldu. Sosyetik milyarder, Booker'ı Miami'deki evinde ağırlamıştı.” (Vatan gazetesi-internet sitesi)²⁰.

Basketbol:

Bir potada eri(t)-: Kaynaş-, kaynaştır-

“Bir müzik insanının beyin kıvrımlarında dolaşan notaları dinlemek az şey mi? Hem bir de doğuları ve batıları, tekleri ve çokları, akları ve karaları *bir potada eritmişse*, bir pencereden bin manzara görüyorsa, tadına doyum olur mu?” (Üzümünü Ye Bağını Sor, 1997).

Potaya gir-: Gerçekleşme ihtimali iyice yüksel-

“Yeniçağ gazetesi ekonomi yazarı Evren Devrim Zelyut ileri tarihli kur hesabı yaptığı konuşmasında dolar kurunda 10.20 kuruşun *potaya girdiğini* ileri sürdü.” (Millî Gazete internet sitesi, 19.08.2021).

---

20 'Süreyya Yalçın yanlış ata oynadı' | Magazin Haberleri (gazetevatan.com) (Erişim tarihi: 12.10.2021).

Boks:

Gardını al-: 1. Savunmaya geç- 2. Önlem al-

“Ben insanlardan bir şey istemem. Samimi ve doğru bulmuyorum. Sürekli **gardını** almış bir pozisyondayım. Çünkü çok kandırılıyorum.” (Türkiye gazetesi, 2006).

Havlu at-: Mücadeleyi bırak-, pes et-

“Onun çevresindekiler, onu çabuk terk ettiler. Belki de belediye meclisinde kart zampara bulmak zordu. Mukavemetleri farklı çıktı. Genç olanı çabuk yoruldu. **Havlu** attı.” (Ben Gülçin, 1999).

Nakavt ol-: Büsbütün kaybet-

“... delice akan trafik acemi sürücülerini yok ediyor, insanlar açlıktan çöplükleri eşiyor, savaşı kutsayan vampirler aziz ilan ediliyor, kardeş kardeşi öldürüyor, sömürü diz boyu, haksız haklıyı **nakavt** ediyor, devlet vatandaşları ile savaşıyor, her gün onlarca insan devletin yanında ya da karşısında olduğu için öldürülüyor, böyle bir ortamda nasıl mutlu olunabilir?” (Hayallerim de Kanıyor, 1998).

Sağ gösterip sol vur-:

“Basit bir soru değil bu; iki tarafın da ayak oyunlarından, **sol gösterip** sağ vurmaktan, güçlerini kurnalsız kullanmaktan vazgeçmeleri anlamına geliyor.” (Zaman gazetesi, 2008)²¹.

Eskrim:

Kılıçlar çekil-: Taraflar arasındaki gerginliğin kavgaya dönüşeceğini anlatan bir söz.

“... bu farklı çevreler bir araya gelerek farklılıklarını tartışıp bir ortak yol bulamıyorlar. Yel pazeler açılmıyor, ufuklar gittikçe daralıyor. Düşmanlıklar ve kinler biliniyor. Bilindikçe de saflar netleşiyor, **kılıçlar** çekiliyor. Kim kimi niçin kılıçlayacağını, bundan ne kazanıp ne kaybedeceğini bilmiyor.” (Türkiye Nereye Gidiyor, 1996).

Güreş:

Tuşa getir-: Yenmek, mağlup et-.

“Yok, öyle sert bir çıkış, iktidarı **tuşa getirecek** bir muhalif hareket” (Aktüel dergisi, 2005).

Minderden kaç-: Mücadelede kaçak davran-

“**Minderden** kaçarak siyaset yapılmaz.” (Kalafat 2014: 321).

(Birini) Minder dışına at-: ortadan kaldır-, sil-, kov-

21 Cümle örneğinde deyim varyantlaştırılarak kullanılmıştır.

«Kötü para iyi parayı kovduğu gibi kötü yazar da iyi yazarı *minder dışına* atmaya çabalamaktadır.» - **Salâh Birsal** (Kalafat 2014: 321).

Motor Sporları:

Start al-: Başla-

“18 Ocak'ta IMF'ye verilen niyet mektubunun 4 Şubat'ta bu kurum tarafından onaylanmasıyla *start alan* yeni programın başlıca hedeflerini ve bu konudaki değerlendirmelerimizi şöyle özetlemek mümkün...” (Capital dergisi, 2002).

Start ver-: Başlat-

“Livanelioğlu, bu tepkiler karşısında uzun süre suskun kaldı. Geçtiğimiz günlerde ise Yozgat'a giderek seçim çalışmalarına, Yozgatlıların doldurduğu sinema salonundan *start verdi*.” (Aksiyon dergisi, 1999).

Spordan Kaynaklanan Diğer Söz Varlığından Üretilen Deyimler:

Puan kaybet-: Gözden düş-

“Hükümetin, reform sürecinde ilerledikçe, Yeşiller ve sol partiler lehine *puan kaybettiği* ortaya çıktı.” (Gölge Oyunu Biterken, 1999).

Formda ol-: Gerekli güç ve yeteneğe sahip ol-

Formdan düş-: Güç ve yeteneğini yitir-

Formunu koru-: 1. Gerekli güç ve yeteneği sürdürmekte ol- 2. Diri ve canlı görün-

Değerlendirme ve Sonuç:

Türkiye Türkçesine spor vasıtasıyla geçmiş olan yukarıdaki söz varlığı dilin son bir asırdaki gelişmelerine dair önemli bir göstergedir. Dildeki bu gelişmeler aynı zamanda sporun toplum hayatında ne derece etkili olduğunu da göstermektedir. Anlaşıldığına göre, spor yalnızca fertlerin beden terbiyesi için gerçekleştirilen bir faaliyet olmayıp aynı zamanda profesyonel bir yarışma kültürünü de beraberinde getirmektedir. Bu da medya vasıtasıyla ister istemez dili etkilemektedir.

Yukarıda, her ne kadar, spordan kaynaklanan söz varlığının medya yoluyla Türkiye Türkçesine sirayet ettiğini çeşitli örneklerle göstermeye çalıştıksa da aslında, medyanın günlük hayatımızda bu derece etkili olmadığı dönemlerde de spordan kaynaklanan belli ölçüdeki bir söz varlığının dilde çeşitli anlam gelişmelerine yol açtığı da söz konusudur. Bilhassa “ata sporu” diyebileceğimiz çeşitli dallardan dile girmiş olan aşağıdaki örnekler;

At oynat-: Bildiği ve istediği gibi davran- (atçılık).

Cirit at-: Bir yerde çokça bulun-, sık dolaş-, ve serbestçe davran- (cirit atma).

Kündeye getir-: Oyuna getir-, tuzağa düşür- (güreş).

Pes et-: Birinin aşırı kurnazlığı karşısında “ancak bu kadar olur” inancına var- (güreş).

Sırtı yere gelme-: Bir işte herhangi bir zorluk karşısında sarsılma-, güçlü ol- (güreş).

dil-spor ilişkisinin Türkiye Türkçesinde çok eskiden beri var olan güçlü bir damar olduğunun ispatıdır. Bu da bize, günümüzde futboldan kaynaklanan büyük bir söz varlığının günlük dile ve yazı diline girmiş olmasının tesadüf olmadığını gösteriyor. Çünkü bütün dünyada olduğu gibi Türkiye’de de en çok sevilen ve en fazla takipçisi olan, hatta görme engelliler için dahi lig düzenlenen spor dalı futboldur ve denebilir ki medyanın etkisi olmasaydı dahi futboldan dilimize yine de pek çok kelime ve deyim in geçmesi muhakkaktı.

Günümüzde medyadaki spor dilinin yabancı kelimelerle dolu olmasından dilciler, her ne kadar haklı şikâyetlerde bulunsalar da çeşitli dönemlerde birçok spor dalına dair terimler Türkçeleştirilmeye çalışıldıysa da bunların çok azı dile yerleşebildi: *köşe atışı* / korner, *serbest vuruş* / frikik, *savunma* / defans, vb. Üstelik bunlar alıntılarının yerine tamamen geçmedi. Gözlemlerimize göre, yalnızca “orta saha” terimi futbolda bugün artık “haf” terimini unutturmuştur. “Savunma” ise her ne kadar “bek”i geride bıraktıysa da “sağ bek”, “sol bek” gibi terimlerin içinde hâlâ kullanılmaktadır. Bu durum spor terimlerinin ve özellikle futboldaki terimlerin Türkçeleştirilmesi için gösterilen çabaların sonuç vermediğini gösteriyor. Bunda bizce şu iki hususun dilcilerce göz önünde tutulmamış olmasının rolü vardır. Bunlardan biri, sporun ve hele futbolun kendine has bir “kültür” ve “dil” oluşturmuş olması, bundan dolayı terimlerinin de birer duygu değeri taşımakta olduğu hususudur. Mesela, “penaltı” yerine “ceza atışı / vuruşu”nun tutunması çok zordu. Hele hele ayak topu (futbol), alan topu (tenis), masa topu (masa tenisi), sepet topu (basketbol), uçan top (voleybol) gibi terimler hiçbir şekilde tutunamamıştır. Spor terimlerinin Türkçeleştirilmesinin başarısızlıkla sonuçlanmasının diğer bir sebebi de medyanın kendine has bir iletişim dili oluşturarak alıntı spor terimlerinin kullanım sıklığını artırmasıdır. Futbol dışındaki sporlardan kaynaklanan söz varlığının Türkçeleştirilememesinde bu spor dallarına yeterli ilginin olmayışı da etkili olmuş olabilir. Zira çok sınırlı bir kesimin ilgilendiği bir spor dalıyla ilgili haber, yorum, vb. iletişim ortamları oluşmadıktan sonra o spor dalları için öne sürülen Türkçe terimlerin kullanıma girmesi de mümkün olmamıştır.

Bizce dilciler spordan dile geçen söz varlığı üzerinde düşünürken alıntı söz varlığının dili istila etmesi konusundan başka, yukarıda örneklerini verdiğimiz türdeki leksik ve semantik gelişmeleri de takip etmelidirler. Çünkü günümüzde küçük bir köye dönen dünyamızda artık diller arası alışveriş iyice artmıştır. Türkiye Türkçesi bu süreçte bilhassa İngilizceyle girmiş olduğu alışverişte kabul edilmelidir ki daha çok

alıcı konumundadır. Fakat bu durum Türkçede yepyeni söz varlığının ve anlam gelişmelerinin ortaya çıkmadığını göstermez. Zira Türkiye Türkçesi bu süreçte birçok spor terimine yeni yan anlamlar yüklemiş ve birçok yeni deyim kazanmıştır. Nitekim çalışmamızdaki örnekler bunu ispatlamaktadır. Bildirimizde göstermeye çalıştığımız, dildeki bu gelişmeler Türkiye Türkçesinin her şeye rağmen kendisine nefes alma kanalları bulduğunun işaretleridir. Türkiye Türkçesi zamana ve İngilizceye karşı direnerek bünyesine eklemiş olduğu, spordan kaynaklanan yepyeni bir söz varlığıyla ve anlam dünyasıyla zenginleşerek yoluna devam etmektedir.

Kaynakça

- Akalın, Ş. H., Toparlı, R., Argunşah, M., Demir, N., Özyetgin, A., M., Zülfiyar, H. ve Gözaydın, N. (2011). *Türkçe sözlük*. Ankara: TDK Yay.Ayverdi, İ. (2006). *Misalli büyük Türkçe sözlük*. İstanbul: Kubbealtı Yayınları.
- Çağbayır, Y. (2007). *Ötüken Türkçe sözlük*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Çakır, A. (2002). Spor basınında Türkçe gerekli değil mi?. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, C: 2002/I, S: 603, s. 209-214.
- Demirci, K. (2014). *Türkoloji için dilbilim*. Ankara: Anı Yayınları.
- Doğan, D. M. (2011). *Doğan büyük Türkçe sözlük*. Ankara: Yazar Yayınları.
- Ersoylu, H. (2009). *Türkiye Türkçesinin çağdaş sorunları üzerine incelemeler*. Ötüken Yayınları.
- Güler, L. ve DEMİR, V. (1995). Spor ve medya ilişkisi ve Türkiye’de spor medyası. *Marmara İletişim Dergisi*. S: 9 (Ocak-1995), s. 285-306.
- (SD) Gür, E. ve Akçınar, F. (2013). *Sözlük dergisi. Spor Terimleri Sözlüğü*.
- Kalafat, Ş. (2014). Alan dili söz varlığının genel dildeki ilişkileri üzerine: Spor terimleri örneği. *U. Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*. S: 27 (2014/2), s. 317-329.
- Karaağaç, G. (2013). *Dil bilimi terimleri sözlüğü*. Ankara: TDK Yay.Kongar, E. (2003). *Medyadaki kirlenmenin temel nedenleri. Yozlaşan medya ve yozlaşan Türkçe*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kutlu, A. (Ed) (2005). *Türkçe sözlük*. Ankara: Dil Derneği yayınları.
- Redhouse (İngilizce-Türkçe, Türkçe-İngilizce)* (1992), İstanbul: Milliyet yayınları.
- Saatçi, Ö. (2014). *Futbol deyimleri sözlüğü*. Ankara: Yazar Yayınları.
- Saatçi, Ö. (2020). *Bir sözlük denemesi-Futbol deyimleri sözlüğü*. VII. Türk Dili Kurultayı Bildirileri (24-28 Eylül 2012) (2. Cilt). Ankara: TDK Yay.
- Savaş, İ. (1989). *Spor sözlüğü -Terimler ve açıklamaları*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Sezgin, F. (2004). *Türkçede Batı kaynaklı kelimelerin yoğunluğu*. Ankara: TDK yayınları.
- Sis, Nesrin (2006). *Medya dili sorunu. Türkçenin çağdaş sorunları*. Ankara: Gazi yayınları. s. 247-284.
- Şahin, H. (2006). *Yabancı kelimelere Türkçe karşılıklar bulma sorunu. Türkçenin çağdaş sorunları*. Ankara: Gazi yayınları. s. 285-304.
- Şensoy, F. (2006). Medya ve iletişim yolu ile Türkçeye girmiş yabancı sözcükler [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Trakya Üniversitesi.
- Talimciler, A. (2006). Türkiye’de futbol ve ideoloji ilişkisi: Medyadaki futbol söylemi üzerine bir inceleme. *Sosyoloji Dergisi*. S: 15., s. 129-140.
- Tercüman (1981). *Spor ansiklopedisi-Futbol (2. Cilt)*. İstanbul: Tercüman gazetesi yayınları
- Zülfiyar, H. (1988). Günümüzün spor terimlerine bir bakış. *Türk Dili*. S: 436., s. 207-211.
- Zülfiyar, H. (1991). *Terim sorunları ve terim yapma yolları*. Ankara: TDK yayınları.

Türkçe Şûrası'ndan Fotoğraflar

ASBÜ Rektörü ve TYB Başkanı
Prof. Dr. Musa Kazım Arıcan Açılış Konuşması Yapıyor

Türkiye Dil ve Edebiyat Derneği Başkanı Ekrem Erdem
Açılış Konuşması Yapıyor

Yunus Emre Enstitüsü Başkan Yardımcısı
Dr. Öğr. Üyesi Kutalmış Yalçın Açılış Konuşması Yapıyor

Türkiye Yazarlar Birliği Şeref Başkanı
D. Mehmet Doğan Açılış Konuşması Yapıyor

TÜRKÇE ŞÛRASI

Dil Felsefesi, Felsefe Dili Oturumu

Soldan Sağa: Recep Alpyağlı, Necmettin Evi, Musa Kazım Arıcan, Ali Utku, Muhammed Enes Kala

Dil ve Devlet, Devlet Dili, Resmî Dil Oturumu

Soldan Sağa: Yakup Şimşek, Hayrettin Orhanoglu, Ali Özgün Öztürk, Oğuzhan Durmuş

TÜRKÇE ŞÛRASI

*Dil ve Devlet, Devlet Dili, Resmî Dil Oturumunda Müzakereler Devam Ediyor
Konuşmacılarla Müzakerede Bulunan: Ekrem Erdem*

*Edebiyat Dili Oturumu
Soldan Sağa: Ali Ural, Turan Karataş, Maksut Yiğitbaş, Atabey Kılıç*

Türk Dünyasında Ortak Türkçe Oturumu
Soldan Sağa: Ayhan Pala, Umut Başar, İskender Pala

Dil Bilgisi Oturumu
Soldan Sağa: Şahap Bulak, Hacı İbrahim Delice, İbrahim Demirci, Şerif Ali Bozkaplan

TÜRKÇE ŞÛRASI

Eğitim-Öğretim Dili Oturumu

Soldan Sağa: Ali Faruk Yaylacı, Umut Başar, Rıdvan Çanım, Ali Faruk Yaylacı, Memiş Okuyucu, Musa Kazım Arıcan

Akademik Dil, Akademinin Dili, İlim Dili Oturumu

Soldan Sağa: Vehbi Başar, Necmettin Turinay, Ünal Çamdalı

TÜRKÇE ŞÛRASI

Batı Kaynaklı Kelimeler ve Tercüme Dili Oturumu

Soldan Sağa: Vehbi Başer, Musa Kazım Arıcan, Mehmet Doğan, Hamza Zülfikar, Mustafa Acar, Şerif Ali Bozkaplan, Fazıl Gökçek

Haberleşme-Medya Dili ve Hukuk Dili-Kanunların Dili Oturumu

Soldan Sağa: Elif Sönmezışık, Ramazan Çağlayan, H. Yücel Başdemir, Murat Erol

-Vefat-

Doç. Dr. Hayrettin ORHANOĞLU
(1965-2022)

Türkiye Yazarlar Birliği Giresun Şubesi Yönetim Kurulu Üyesi, şair, yazar, Giresun Üniversitesi Tirebolu İletişim Fakültesi Dekan Yardımcısı Öğretim Üyesi, Doç. Dr. Hayrettin Orhanoğlu geçirdiği kalp krizi sonucu Türkçe Şûrası'na katıldıktan kısa bir süre sonra vefat etti.

İmkân bulduğu her fırsatta TYB'nin faaliyetlerine katkı ve katılım sağlamış olan Hayrettin Orhanoğlu; TYB Akademi Dergisi'nin 28. Sayısı için "Sinema ve Edebiyat" bölümü yazmış, yine TYB'nin "İstiklâl Marşı'nın 100. Yılı" faaliyetlerinden biri olan; "Safahat Okumaları" nda görev alarak Âkif'in ölümsüz eseri Safahat'ı, yeni kuşakların da anlayabileceği bir tarzda sadeleştirilerek günümüz Türkçesiyle anlatmıştı.

Şair Hayrettin Orhanoğlu Türkçenin 13. Uluslararası Şiir Şöleninde 14 Kasım 2019 tarihinde Gümölcine'de düzenlenen şiir faslına katılarak «Dostluk Risalesi» isimli şiirini okumuş ve büyük beğeni almıştı.

Yunus Emre ve Türkçe Yılı münasebetiyle Türkiye Yazarlar Birliği, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Türkiye Dil ve Edebiyat Derneği ile Yunus Emre Enstitüsü'nün ortaklaşa düzenlediği Türkçe Şûrası'nın "Dil ve Devlet, Devlet Dili, Resmî Dil" başlıklı üçüncü oturumunda Doç. Dr. Hayrettin Orhanoğlu «İdeolojinin dili-dilin ideolojisi" başlıklı bir tebliğ sunmuştu.

Hayrettin Orhanoglu kimdir?

Antalya'da doğdu. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı bölümünden mezun oldu.

Erzincan'da Türkçe ve edebiyat öğretmenliği yaptı. Erzincan Eğitim Fakültesi'nde araştırma görevlisi olarak çalıştı. Ardından KTÜ ve Avrasya Üniversitelerinde öğretim üyesi olarak bulundu.

Atatürk Üniversitesi'nde yüksek lisans ve doktora çalışmalarını tamamladı.

1991-1997 yılları arasında özel bir tiyatro grubu kurarak yönetmenlik görevini üstlendi. "Taşra Edebiyat" adlı felsefe-edebiyat dergisini çıkardı.

1990'lı yıllardan itibaren ulusal ve uluslararası çeşitli dergilerde şiir, öykü, deneme ve makaleleri yayımlandı.

Ulusal ve uluslararası ortak kitap çalışmalarında bulundu. Hikâyeleri ile ödül aldı. Kısa film ve senaryo çalışmalarında bulundu.

Söylem analizi alanında sinema ve şiir poetikaları ile imgeler ve semboller üzerine çalışmaları bulunmaktadır.

Giresun Üniversitesi İletişim Fakültesi'nde Öğretim üyesiydi.

Ödüller

Ümraniye Hikâye Yarışması 2005

Ümraniye Hikâye Yarışması 2006

Ömer Seyfettin Hikâye Yarışması 2006

Ümraniye Hikâye Yarışması 2012

Yayımlanmış Kitaplar

Hâfız İle Kâtip (2007-Anlatı)

Düş Gören Defter (2007-Hikâye) Ötüken Neşriyat

Karanlığın Sessizliğinde Kemeraltı (2011-Deneme) Heyamola Yayınları

Gençler için Mevlânâ (2011-Derleme) İnkılap Yayınları

Şehir Mektupları (2011-Derleme) İnkılap Yayınları

Adımı Aşk Verdi (2014-Anlatı)

Yolculuk Risalesi (2014-Şiir) Meserret Yayınları

Aşkın Aynaları-Burçlar Kitabı (2017-Anlatı) Büyüyenay Yayınları

Aşkın Yolcuları (İnceleme-2017) İz Yayınları

Dullar Sokağı (Roman-2017) Hece Yayınları

Mutsuzluk Komedyası (Şiir-2020) Çıra Yayınları

Kalbi Teyelleyen Şair- 1990'lı Yılların Şiiri (İnceleme-2020)

-Hayrettin Orhanoglu'nun Aziz Hatirasına-

Yükü Ağır Bir Dünyada Yapayalınız

Prof. Dr. Nazım ELMAS

Kahramanmaraş edebiyat şehri derler doğrudur. Bir de yeni dostlukların membaı. Ben Hayreddin Orhanoglu'nu bir Kahramanmaraş programında tanıdım. Cahit Zarifoğlu sempozyumuna bildiri sumak üzere yollarımız kesişmişti. Aradan beş altı yıl geçti. Aynı kurumda, sonra aynı birimde birlikte çalışma imkânı bulduk.

Daha özel bir dostluk Yazarlar Birliği'nin Giresun şubesini birlikte açarken oluştu. Kurucu üyelerden biriydi. Hafta sonları ilçeden il merkezine özel aracıyla gelerek yazarlık derslerine katkı yaptığını fedakârlığın tespiti olarak yazmalıyım. Şimdi anlaşılıyor ki karşılıksız işler insanı yaşatıyor. İnsanlık için yaptıkları ilk elde hatırlanıyor.

Böyleymiş, bu yazı hazırlanırken bir kere daha anlaşıldı.

Arkadaşları ile bir araya geldiğinde coşar konuşur konuşur. Konudan konuya girer, hemen her alanda söylenecek sözü olan bir entelektüel olarak kendini fark ettirirdi.

Sonra yalnızlık... Ortamdan ayrıldığında yalnızlığını kalemiyle paylaşırdı. Şiirler, hikâyeler, romanlar, denemeler, İmgeler Atlası bu yalnızlığın kalemle buluşmasının ürünleriydi.

Öğrenciler onda ne buluyordu anlamaya çalışıyorum. Dekan yardımcısı odasında onlarla şakalaşır, babacan tavrımı belli eder, çekine çekine yanına gelen gençler, rahat ve huzur içinde ayrılırlardı. Maddi manevi ne tür arayış içinde olan varsa onu arar o, bu konuyu çözmek için çırpınır, elinden geleni yapmaya çalışır, kendini aşan konularda muhatabını bulur, sonuçlanıncaya kadar ilgilenir, sorumluluğunu ifa ederdi.

Alaylı ve mektepli deyimi tam ona göredir. Teoriyi bildiği kadar uygulamayı, işlerin mutfağını da bilirdi. Tiyatro kabiliyeti ile oyuncu, sanat ve estetik kaygısı üzerinden yönetmen, zengin kurmaca dünyası ile senarist; şiir, roman ve hikâyeleri ile şair ve yazar, sabırlı ve titiz tutumu ile tam bir araştırmacı bir akademisyen sanatçıyla yaşadığımızı şimdi daha iyi anlıyorum. Yokluğundan doğan boşluklar kısa sürede önemini ve değerini artırdı.

Proje adamıydı. Yeni şeyleri planlamada başarılıydı. Alanına yakın uzak demeden her konuyu bir sisteme sokar, ele alır, tamamlanması için var gücüyle çalışırdı. Bir hayalin hızla somutlaşmasını isteyen biri, onunla bir süre konuşsa ortaya aylar boyu sürecek bir çalışma, oradan kalıcı bir ürün çıkardı.

Mayıs ayının son günleri Sezai Karakoç sempozyumu vardı Diyarbakır'da.. Bildirisini göndermiş, program kitapçığına alınmıştı. Günü geldi. Ancak sayılı günler yetmemişti. Açılıştaki yapılan açıklama programın bir eksikle başlayacağını anlatıyordu. . Garip bir sessizlik çöktü salona.

O bir hocaydı öğrencilerinin sıkıntısını gidermeden kendine zaman ayırmayan.

O bir yazardı, şairdi, davet edildiği yere koşan ve sanata dair söyleşilerle gündem oluşturan.

O bir baba idi, iki kızının sesini duymasa o günü günden saymayan. Ayrılmış olsalar da yoğun bakımdaki eşinin sağlığından endişe edip ziyaretler yapacak kadar da insan tarafını ekleyelim.

Nihayet bir dede... Son günlerde torununu kucağına alıp kokusunu içine çekerek yılların aile özlemini unutacağı anları bekleyen. Elindeki telefonda benim ilk torunum coşkusu dillendiren müşfik dede.

Uzaklardaki aile fertlerinden fizik olarak ayırdı. Hastalığında uykusu kaçır rahatsızlanır, ayrılık acısını içine ata ata yollara düşerdi. Hafta sonu kaçamakları ile izinli izinsiz sıra ziyaretlerini ne çok hatırlıyorum.

Ramazandı. Bir arkadaşımızın evinde iftara davetliydik. Bir sonraki hafta bizim evde aynı ekip iftarda buluşacaktık. Olmadı. Vade doldu. Hak vaki oldu. Alanya İncekum'da ebedi istirahatgahında bölgenin yerlisi olarak biz onun misafiri olduk hüüzün dolu yüreklerimizle.

Yalnızdı. Son dersinin yazılısında romanından seçtiği metin yaşadığı günleri ne güzel anlatıyor:

Çılgılığım, denizin ırmakla buluştuğu o kargaşa dolu kıyıda martıların sesine karışsa da aldırmadım. Yürüdüm, yürüdüm... Yüzüm alabildiğine gülüyordu ya. İçim, çoğalan ırmağa benziyordu ya. Hiç umursamadım.

Sahilin sonuna geldiğimde kararımı vermiştim. Ben, bende olanlarla kalacaktım. Hiçbir şey, bu kararımı değiştiremezdi. Ta ki eve varıp da çoktandır analığımın çekmecesini açmaya bu kez kesin karar verinceye kadar...

Bu sebeple her şeyin bir tesadüfle başlayacağını, hele hele yükü ağır bir dünyanın ortasında yapayalnız kalacağımı nereden bilebilirdim? (D. Sokağı)

Alanya'da çam ağaçlarının gölgelediği kırmızı toprakta, Akdeniz'den esen rüzgârların serinlettiği sırta yalnız bir kabir.

Hayat böyledir işte...

O da geldi geçti...

YAYINLARI